№ 629

ЛИТЕРАТУРЕН АРХИВ

V

ИЗ АРХИВА НА ВАСИЛ ДРУМЕВ КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ

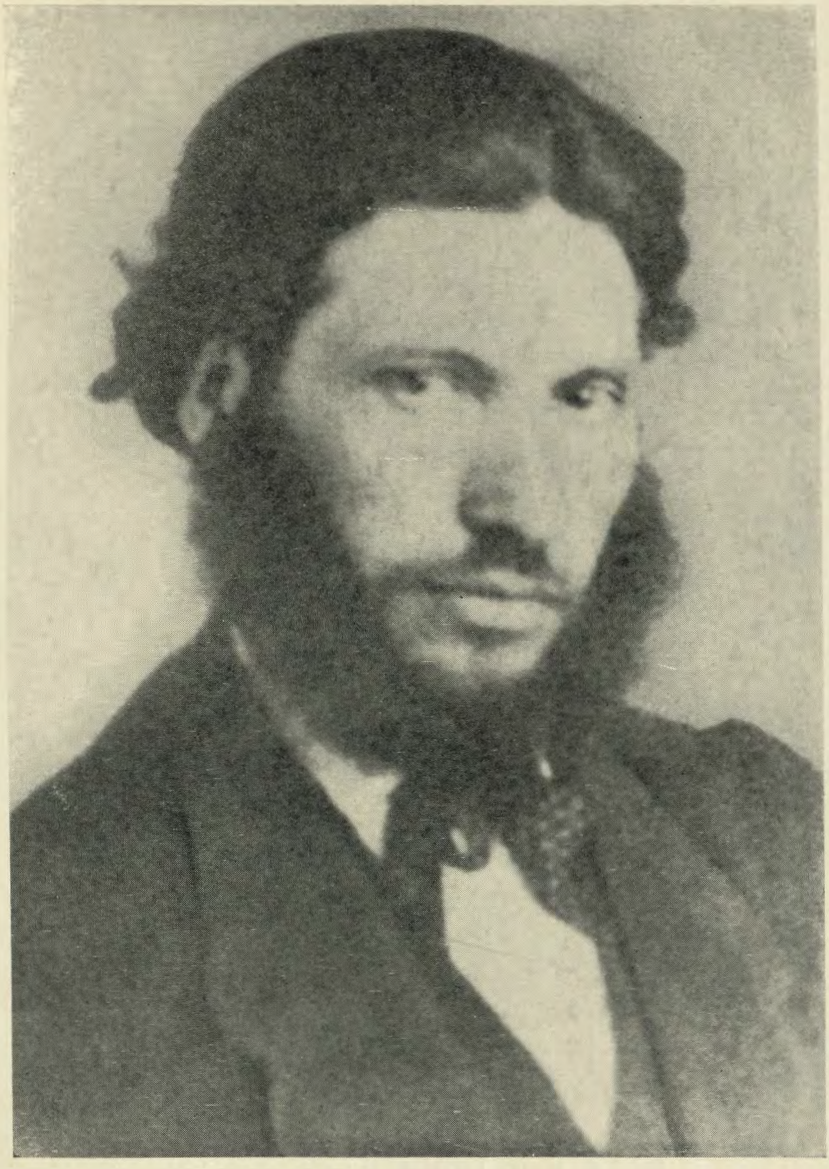

Васил Друмев (като студент в Русия)

ЧИТ
Институт
литература
БИБЛИОТЕКА

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

ЛИТЕРАТУРЕН АРХИВ

митер

ЛИТЕРАТУРЕН АРХИВ

ТОМ ПЕТИ

ИЗ АРХИВА НА ВАСИЛ ДРУМЕВ КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ

РЪКОПИСИ, МАТЕРИАЛИ И ДОКУМЕНТИ

ПОДБРАЛ И ПОДГОТВИЛ ДОЧО ЛЕКОВ

ЧИТАЛНЯ

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

София · 1973

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

II/2629

ПРОВЕРКА
1973 г.

Б 5640/83

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

Б-3

СТРАНИЦИ ОТ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА ВАСИЛ ДРУМЕВ

След завръщането си от гложенското изгнание митрополит Климент пише на своя родственик д-р Георги Паунчев със сдържана мъка и вълнение: „Едвам тези дни успях да се понаредя и настаня в митрополията, тъй като при пристигането ми тука тя беше в такова башибозушко състояние, сякаш че татарска някоя орда е правила нашествие на нея, щото трябаше цели десет деня да се чисти и пречиства, за да може да се живува в нея.“[1] До края на живота си авторът на „Иванко“ ще помни тази вандалска постъпка на стамболовистите. Естествено е творецът да се чувствува онеправдан и съкрушен не тогава, когато го лишават от естествените му потребности, а тогава, когато ограбват плодовете на неговия талант. А Климент, макар и публично неизявен, до края на живота си остава призваният белетрист и драматург, който работи както над достигналите до нас незавършени произведения „Богдан и Златка“, „Защо?“ и др., така и над безвъзвратно изчезнали творби, като „Самуил“, „Бабини Видини кули“, „За освобождението на България“ и т. н.

Неизвестни за нас остават не само унищожените и изгубените ръкописи по време на заточението на Климент. Не са запазени или издирени доста документи от ученическите и студентските му години в Русия, от няколкогодишния му престой в Браила, от активната му обществено-политическа и културна дейност след Освобождението. А той, както отбелязва и в писмо до Димитър Блъсков, е имал охота „към всякакъв род преписки“,[2] поддържал е писмен контакт с видни книжовници и държавници и е оставил богато архивно наследство. При това е знаел стойността на всеки документ, свързан с историята на България, поради което е проявявал особени грижи за съхраняването на всички свои ръкописи. Затова прави преписи на много свои писма, съветва близките си да ги пазят. Като заточеник в Гложенския манастир, когато е под строг надзор и преписката със съчувствениците и близките му остава тайна за официалната власт, Климент взема предохранителни мерки тя да бъде запазена. „Също прибрах колкото частни писма и депеши намерих засега у себе си — пише той на своя племенник Димитър Друмев, — та и тях турнах в особен плик и прилагам при другите, за да ти се връчат заедно: пресметнах за добре да се не намират у мене, а да се запазят някъде, та белким ще потрябват за някогаж. . . Зер нали сега сме вече историческа личност?“[3] Както изповядва в друго свое писмо, Климент е имал намерение да използува доку-

[1] Писмо от 7 юни 1894 г.
[2] Писмо от 22 март 1863 г.
[3] Писмо от 7 декември 1893 г.

ментите от това време и напише своего рода „дневник“ — една оригинално замислена, но неосъществена идея.[4]

Така благодарение на сериозното отношение на Друмев към собствената му документация, на грижите на някои негови близки и изследователи до нас достига една част от архивното му наследство. Разбира се, то все още е пръснато в различни научни институти, в духовни ведомства и у частни лица. Но това не трябва да стане пречка най-ценното от този архивен фонд да бъде проучено и публикувано, за да изясни цялостната личност на Друмев като писател, публицист и общественик, като един от утвърдените дейци на Българското книжовно дружество. С оглед на това е подготвено и настоящото издание. То си поставя и по-широки задачи — заедно с богатото документиране на творческия и жизнения път на Друмев да илюстрира и всички по-важни обществени събития, на които авторът на „Нещастна фамилия“ е съвременник.

Документи от Друмев и до него са обнародвани. Заедно с частични публикации в периодичния печат негови писма и други материали са отпечатани и в издания на съчиненията му,[5] в сборници и листове, посветени на годишнини от рождението или смъртта му,[6] в издания, свързани с дейността на Българското книжовно дружество,[7] и др. Но значителната част от запазения архивен фонд на Друмев е непубликувана, много от съдържащите се в нея ръкописи и досега остават неизвестни.

Най-много документи от Друмев и за Друмев притежаваха наследниците на покойния проф. Г. Ст. Пашев. Тези документи сега се намират в архива на Българската академия на науките (АБАН, ф. 54). Във връзка с интереса си към делото и личността на Климент проф. Г. Ст. Пашев още като студент започва да събира писма и други ръкописи на Друмев, някои от които публикува. Проявявайки завидно постоянство в издирването на нови документи, той се добира до оригиналите или преписите на стотица Друмеви писма, на негови литературни творби и т. н. Затова на него трябва да се благодари не само че съхранява от капризите на времето една част от оригиналния архивен фонд на митрополит Климент, но и затова, че прави преписи на редица уникални ръкописи, оригиналите на които може би са вече изгубени.

Документи от Друмев се намират и в архива на Българската академия на науките, в Народна библиотека „Кирил и Методий“ — Български исторически архив, в Държавния архив, в някои митрополии (Русенска, Варненска, Врачанска) и др. Друмеви ръкописи открихме и във фондовете на Силистренската община, на Васил Д. Стоянов, на Илия Р.Блъсков, на Иларион Макариополски и т. н. Предоставени ни бяха за публикуване и писма на Друмев, които се намират у частни лица.

Разбира се, всички документи от и за Друмев, до които имахме достъп, не могат да бъдат включени в настоящото издание, тъй като техният брой е значителен. При това някои от тях са свързани с църковно-религиозни въпроси, с проблеми от по-интимен характер. При направения от нас подбор сме се старали публикуваните документи да отразят дейността на Друмев като пи-

---

[4] Писмо до Димитър К. Друмев от 25 април 1895 г.

[5] Съчинения на митрополит Климент Търновски (Васил Друмев). Издава БАН. Под редакцията на Г. Ст. Пашев. С., т. I, 1926; т. II, 1943; В. Друмев. Съчинения. Под редакцията на Д. Леков и Ив. Сестримски. С., т. I, 1967; т. II, 1968.

[6] Климент Търновски (Васил Друмев). За 25-годишнината от смъртта му. Изследвания, спомени и документи. Под редакцията на проф. М. Арнаудов. С., 1927.

[7] Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила, 1868—1876. Подбрали и подготвили за печат П. Миятев и Г. Димов. С., 1958.

сател и общественик, да илюстрират неговата творческа и гражданска биография, да имат значима културно-историческа стойност. За целта използувахме всички известни нам архивни фондове, в които се намират Друмеви ръкописи. Не обнародвахме само няколко интересни документа в Народна библиотека „Кирил и Методий", тъй като те се подготвят за печат от сътрудниците на Български исторически архив.

Във фонда на библиотеката са запазени автобиографичните бележки „Дядо Климент (Прочутият)", поместени със съкращения в сп. „Духовна култура", 1951, кн. 9—10, а изцяло — във „Васил Друмев. Съчинения", т. II, 1968. Тук се намират и жалбата на Климент до Върховния касационен съд от 2 декември 1893 г., указите на руските императори Александър II и Николай II за награждаването му с ордените „Св. Анна" I и II степен и „Княз Владимир", две писма — чернови до княз Дондуков-Корсаков, няколко негови слова. В архивния фонд на Друмев (№ 146) в НБКМ-БИА се пазят и писма, прошения, телеграми до Климент, изпратени от Екзарх Йосиф I, митрополит Григорий Доростолочервенски, Марин Дринов, митрополит Константин Врачански, Васил Д. Стоянов, от неговите племенници Друми, Петър, Вичо, Марийка и Кица Друмеви, както и документи, свързани с дейността му в Българското книжовно дружество в Браила, като митрополит, ректор на Петропавловското богословско училище и т. н.

Включените в тома ръкописи са непубликувани с изключение на няколко — едни от тях са обнародвани в рядко срещани издания, други — във възрожденски вестници, труднодостъпни за по-широк кръг читатели. Тези документи публикуваме отново, тъй като са свързани с творческата история на някои творби на Друмев, с важни моменти от неговия живот.

За няколко от ръкописите в изданието е все още трудно да се установи дали са оригинални или преводни, точната дата, когато са писани, и т. н. Също така въпреки сигурните данни за съществуването на редица документи усилията ни да попаднем на тях поне засега останаха без резултат — имаме пред вид ръкописи от ученическите години на Друмев в Одеса, от следването му в Киевската духовна академия, неговия „реферат" за дейността на Българското книжовно дружество и т. н. Надяваме се, че по-нататъшните ни проучвания ще бъдат плодотворни за откриването на някои от тях.

Материалите в изданието са обособени в четири раздела: литература, публицистика, слова; писма, телеграми, молби и други документи, писани от Друмев (Климент Търновски); писма и други документи, изпратени до Васил Друмев; документи за Климент Търновски.

Първият раздел не дава пълна представа за Друмев като писател, тъй като в него не са включени втората част на повестта „Ученик и благодетели", започнатите, но незавършени творби „Богдан и Златка", „Защо?", „Царица Евдокия" и други печатани вече произведения. Но литераторът се чувствува и във фрагмента от замислената драма „Тихо навсякъде", и в статията за нравствено-възпитателната и художествената стойност на литературата, в рецензията за „Сборника" на Н. Жеков, в ръкописа за последните дни на Кирил. И тук се открояват темпераментното перо на критика, богатата осведоменост и ерудиция на изследователя, верният усет на книжовника.

За пълното изясняване на творческия профил на Друмев, на неговото формиране като белетрист и публицист трябва да се имат пред вид писмените му занимания в Одеската семинария и в Киевската духовна академия. Курсовите му работи, някои от които публикуваме („Новый год", „О сострадании

к животным", „Нравственные недостатки болгарского духовенства. . ." и др.), показват не само находчивата му мисъл, несъмнената му критическа дарба, качества, забелязани и от неговите преподаватели. Налагат се и непредубеденият подход при разработката на проблемите, който често влиза в противоречие с църковно-религиозните догми, широтата на възгледите, съвременният смисъл на концепциите. Тези курсови работи на Друмев подсказват в определена степен бъдещото му развитие като книжовник и гражданин, идейно-творческия му път.

Към този раздел на изданието са включени и няколко ръкописа, в които са изложени някои от педагогическите концепции на Друмев. По замисъл, изложение и стил тези ръкописи са по-скоро статии, отколкото писма до племенницата му Дора. Неслучайно някои от проблемите в тях са разгледани в други Друмеви публикации.[8] И тук, както на страниците на „Периодическо списание" и „Духовен прочит", Друмев е поборник за еманципацията на жената, за нейното интелектуално и нравствено разкрепостяване, за благородното ѝ предназначение като майка и гражданка.

В спомените на своите съвременници митрополит Климент живее не само като човек с голямо и благородно сърце, но и като ненадминат оратор. С такива впечатления и днес може да остане всеки, който чете словата му, публикувани в сп. „Духовен прочит" или запазени в ръкопис. Това са слова не на духовник, който наставнически втълпява на слушателите някоя християнска догма. Наистина Климент започва словата си и аргументира някои свои мисли с текст от светото писание. Но този текст у него е не постулат, а търсена възможност да се изкаже по актуални обществени и политически въпроси, да жигоса самозабравили се управници, да насочи вниманието към язвите на съвременността. Затова е обвиняван, че използува църковния амвон за политическа агитация. Управниците се страхуват от словата му и многократно му забраняват да служи в църква и да произнася проповеди. Но гражданинът е винаги гражданин, даже когато е и в църковни одеяния. Като оратор Климент не престава да изобличава Фердинанд, Стамболов. Той е враг на всяко насилие и не се страхува да изповядва това както публично, така и в частни разговори.

Словата на Климент тревожат политическите величия, донасят му беди и страдания. За словото, произнесено на 29 май 1889 г. в свищовската църква „Св. Троица", той е подведен под съдебна отговорност и трябва да дава обяснения пред висши и низши държавни инстанции. За речта му на 14 февруари 1893 г. в съборната църква в Търново срещу него започва шумен процес и му се иска смъртно наказание.

Поместените в изданието три слова, без да представят напълно възможностите на Климент в този жанр, показват силата и обаянието на неговото слово. При това двете от тях са свързани с тежки за него последствия — съдебно следствие в Свищов и съдебен процес в Търново, документирани богато в архива му.

Друмев проявява силно влечение към кореспонденцията — за това говори огромният брой писма до политически и културни дейци, до негови приятели и близки. Писмата, които пише, независимо дали са до някой държавник или до негов сродник, са стаили големите актуални въпроси, с които живее. Пред племенниците си Георги и Паскаля Паунчеви той изповядва: „Вие виждате,

[8] Вж. Семейството. — сп. „Духовен прочит", 1881, кн. III, V.

любезний Георге, че моето писмо излиза някак политическо и дипломатическо. Когато намислих да ви пиша сега, имах намерение да ви пиша само за нас: как сме тука, какво правим и кога смятаме да си дойдем; но, както виждате, излезе писмо друга тюрлия".[9] Тази „слабост" на Климент придава особена стойност на неговата кореспонденция. В нея са съхранени вълненията и порите на писателя и културния деец, будната гражданска мисъл на общественика, грижите, съмненията и радостите на обикновения човек. Писмата на Друмев са летопис на неговото време, прозорец към нравствено-психологическия, творческия и интимния му свят. Те документират и конкретизират доста детайли от неговия жизнен път, отразяват всички политически събития от 70-те години до края на XIX в.— последните години на османския гнет, Руско-турската война (1877—1878), Освобождението на България, политическите борби. В писмата на Климент има доста данни за бруталността и въжеиграчеството на Фердинанд, за възгледите и характера на държавници като Стефан Стамболов, Константин Стоилов, Драган Цанков, Григор Начевич, Михаил Греков и др. Като дава често дословно разговорите, които води с тях, словоохотливият писмописец съобщава интересни подробности за личности и събития, дипломатически тайни и задкулисни маневри. Изследователят на нашето историческо минало ще намери тук сведения за дейността на Българското книжовно дружество, данни за съдебното следствие срещу Климент през 1889 г. и съдебния процес през 1893 г. Ще разбере неприязненото отношение на гложенския заточеник към Фердинанд, когото отказва да посрещне при посещението му на Търново, противопоставя се на желанието му да обсеби няколко хубави стаи в Преображенския манастир. Мнението на Климент за Фердинанд е винаги едно и също. То не се променя и от почестите, които Фердинанд прави на митрополита по едни или други съображения след неговото изгнаничество. Благоволението и вниманието на монарха за автора на „Иванко" остават винаги „бабини деветини".[10]

Писмата на Друмев разкриват моменти от писателското му битие, от историята на някои негови творби, от творческите му замисли. Досега нямахме никакви данни например как той е възприемалсценичната трактовка на„Иванко", осъществена от някои театрални трупи преди Освобождението, как се е отнасял към оценките за драмата, появили се във възрожденския периодичен печат. А в писмо до митрополит Симеон от 13 януари 1875 г. Друмев споделя, че е останал неразбран и от артисти, и от литературната критика, че никой не е съумял да проникне в глъбината на отделните образи, в творческите му намерения и тревоги. Затрудненията около отпечатването и разпродажбата на „Иванко", финансовата безизходица, в която изпада авторът, са тема на други негови писма. Като награда за големите нравствени и материални изпитания, които изживява тогава, по-късно Друмев трябва да чуе ласкави думи за своята драма и от устата на сръбския крал Милан, да възприеме като неоспоримо творческо признание молбата на Фран Гундрум-Ориовчанин „Иванко" да бъде преведен и издаден на хърватски език.

Климент е погълнат от напрегната работа като висш църковен служител и политически деец. Но той не скъсва никога с литературата. Тя е негово призвание, което го раздвоява между задълженията му на администратор и вродените му писателски импулси. До последните години от живота си,

---

[9] Писмо до Георги и Паскаля Паунчеви от 27 март 1899 г.
[10] Пак там.

без да търси публична изява и признание, Друмев продължава да живее в своя писателски свят, да обмисля нови планове. Някои писма до негови близки дават възможност да почувствуваме митрополита отново като Васил Друмев, който често писмено или устно с горчивина е трябвало да признава, че църковният сан му тежи и го измъчва. Климент е преследван от своите политически противници заради демократичните си възгледи, за неприязненото си отношение към диктатори като Фердинанд и Стамболов и най-вече за голямата си любов към Русия. Нея той изповядва още в първите си ученически работи в Одеса, с нея живее до последния си час. В речите, които произнася като духовник и общественик, в писмата, които пише по различни поводи до министри и обикновени граждани, той отстоява бойко русофилските си чувства, искрената си признателност към този „велик и братски нам по кръв и по вяра народ, който... положи толкова много старания, показа толкова много братска любов и направи толкова големи жертви както за умственото пробуждание, така и за освобождението на народът ни от многовековното жалко робство".[11]

Чрез много от документите, които публикуваме, отношението на Климент към Русия се изяснява в неговия нравствено-политически аспект, откроява се със своите обществени нюанси, с дълбокия си общославянски смисъл.

Писмата на Друмев заедно с неоспоримата си историческа стойност очертават проникновено и нравствено-психологическия му портрет — неговата принципност, подкупваща гордост, честност и прямота. В тях е съхранено величието на един дух, обаянието на един живот. „Съзнанието, че се борим с неправдата и произволът, дава и истинско утешение, вдъхнува самоуважение и гордост, та дава още и сили за нови борби, нови теглила."[12] Такива са нравствените позиции на общественика. Те каляват характера, противопоставят се на малодушието. Само волева личност, убедена в правотата и принципността на своите мисли и постъпки, би могла да заяви: „Колкото повече и по-силни са нападенията върху ми, колкото по-много са неприятностите, толкова повече сили усещам в себе си, за да се бора с тях."[13] Гордото спокойствие и непреклонният дух, с които Климент посреща жестоките удари на злобата, дават дълбок смисъл на тези негови думи.

Човек с голямо сърце може да страда за злощастието и се радва на щастието на другите, да слезе от пиедестала на своето служебно величие и слава, да изживее тревогите на неволника, вълнението на детето. Към Климент — митрополита, държавника, човека — се обръщат по различни поводи хиляди граждани. Писмата, които ни е оставил, говорят за голямата му отзивчивост, за желанието му да помогне, материално и морално, на всеки. Когато прелистваме кореспонденцията на този обременен със служебни и обществени задължения човек, не можем да не се изненадаме, че с еднаква загриженост той пише и за актуалния политически акт, и за събития, свързани с живота на обикновения човек. За да се разбере творецът, трябва да се открие у него човекът с характера, с нравственото му поведение, с психологическите му качества. Кореспонденцията на Климент ни предоставя и тази възможност.

Писмата на Климент се четат с увлечение не само защото чрез тях говори големият общественик. Не трябва да се забравя, че те са писани и от талантлив белетрист, който умее да заинтригува, да е ту иронично-настъпателен, ту доверчиво-добродушен. За да се проследи цялостната личност на

[11] Писмо до министъра на външните работи и изповеданията от 12 октомври 1888 г.
[12] Писмо до митрополит Константин Врачански от 1890 г.
[13] Писмо до Григорий Доростолочервенски от 13 септември 1888 г.

Друмев, трябва да се обърне особено внимание на епистоларния жанр в книжовното му наследство.

Както литературните и публицистичните материали, така и писмата от и до Друмев, документите, свързани с важни моменти от живота му, очертават неговия граждански и творчески път, епохата, в която живее. Затова те винаги ще имат стойността на документи с изключително културно, политическо и възпитателно значение.

* * *

Поместените в тома материали обнародваме с техните фонетични, лексикални и други особености.

В бележка към всеки ръкопис отбелязваме къде се съхранява, дали е обнародван по оригинал или препис, както и предполагаемата му дата, ако не е датиран.

Заглавията на документи, заградени с правоъгълни скоби, са поставени от нас.

Лицата, някои загатнати събития в текста пояснявame в края на всеки ръкопис. Там даваме и текстологичните бележки.

В края на тома публикуваме азбучен показалец на личните и географските имена, на периодичните издания, дружествата и др., както и речник на непознатите думи. Поместваме и таблица на съкращенията и скица на родословното дърво на Друмев. Скицата ще ориентира читателя за някои родственици на Друмев, споменати в ръкописите, но непояснени в бележките към тях.

При публикуване на документите възприехме следните обозначения:

В правоъгълни скоби заграждаме вмъкнатите от нас срички, думи или изрази, а в ъглести с многоточие — неразчетен или предполагаем текст.

Недовършен или частично съхранен ръкопис отбелязваме с многоточие от цял ред.

Оригиналните документи на Друмев отбелязваме като „автографи".

София, юни 1970 г.

ЛИТЕРАТУРА
ПУБЛИЦИСТИКА
СЛОВА

ЛИТЕРАТУРА
ЛИЧНОСТИ
СУДЬБА

1

[Тихо навсякъде. . .]

Тихо навсякъде. Братията спят. Спи вече и целият град.[1] Велико благо е сънят за човеците. Сиромахът роб, убит от тежка работа,[2] забравя в съня си, че и последната му хапка хляб, спечелена с толкова тежък труд, е отнета от устата на гладните му дечица и може би благодетелния сън, много по-милостив към страждущите, отколкото най-милостивият богомолец, му представя хубава картина на семейно благополучие. Може би горкият вижда насън това, което е най-горещото негово желание, но което той никогаж наяве, при най-тежката работа, не може да постигне: децата са сити, облечени, засмени. . . Онеправданият, поруганият неправедно може би вижда на сън себе си оправдан и отмъстен. . . Честити хора! Поне насън те виждат това, което е най-горещото тяхно желание, за което така усърдно молят бога, който наяве остава почти глух към техните молби. А аз? Ех! Аз съм лишен и от това благо. . . нито наяве, нито насъне аз не виждам спокойствие. Много пъти това, което наяве ми се струва възможно и достижимо, насъне го виждам осуетено. . . Боже великий! Боже на избраните! Не допущай да загина неотмъстен. . . Твоят раб биде поруган, нека твоята отмъстителна десница порази, чрез мене, недостойнаго в роди родов нечестивите![3]. . . Но кои са те! Чии сълзи,[4] изтръгнати чрез големи ужасни мъки, ще бъдат елей умиления за моите рани? Чии тежки охкания ще бъдат за мене онова душевно увеселение, което тъй много жажда моята измъчена душа? О, боже! Чуй ме ти, както си послушвал твоите избраници, и аз ще принеса на твоята жертвеност жертви, по-големи, отколкото ти принесе твоят раб Илия. . . Само ми ги кажи, просвети ме да ги позная кои са (припада с чело на прозореца и стои така няколко време. Чуват се провиквания откъм палатът. Повдига се и гледа към там. Засмяно.) А! Там се веселят още. . . Там ли тряба да ги диря? Това ли е твоето указание, боже праведний?

АБАН, ф. 54, арх. ед. 150, автогр. с маст., 1 л.

Фрагмент от неизвестна драма на В. Друмев.
[1] Следва зач.: (Чува се провиквание — откъм палатите). А там се веселят.
[2] Следва зач.: и от още по-тежки обиди и онеправдания.
[3] Следва зач.: О! Виждам, боже!
[4] Следва зач.: и от чии охкания.

2

Последните дни на Свети Кирила

Преди 1010 години великите славянски просветители св. Кирил и Методий отиваха в Рим. Те не бяха още докарале до край великото си дело — просвещаването с Христовото учение обширната славянска страна Моравия. И преди тях в тази славянска страна беше се благовестило словото божие, но това беше на чужд, непонятен за славянете език латински. Поради това св. братия, които зовеха Христовото учение на славянский език, бидоха с радост посрещнати и приети в казаната славянска земя и проповедта им имаше голям успех. При всичко това този успех се сполучваше с твърде големи усилия, защото освен големите трудове при въвеждането славянската писменост и славянското богослужение в страна, ако и славянска, но която за пръв път виждаше свои писмена и свои книги, трябваше още св. братия да се борят с латинските проповедници, които въставаха против тях именно за въвеждането в богослужението на славянский език и представяха това като противно на бога,[1] та ги клеветяха и пред папата римский, който беше канонически йерарх на Моравия. И отиваха сега св. братия в Рим да дадат на папата, като на свой канонически началник, сметка за извършеното от тях в реченатa славянска страна. Не беше спокойно пътуването на великите проповедници, защото латинското духовенство враждебно се отнасяше към тях и при всеки сгоден случай позволяваше си да ги укорява за въвеждането на славянский език в богослужението.[2]

Но в Рим те бяха посрещнати и приети от папа Адриана II с големи почести. В това именно време на съборът в Цариград се решаваше въпросът: кому да принадлежи в църковно отношение България — на цариградската патриаршия или на папата, — и умний папа намираше голям интерес в такова важно време да има на страната си великите славянски просветители. Поради това той не само одобри славянският превод на богослужението, не само с тържество положи славянското евангелие в олтаря на църквата „Св. Петър", но дозволи на св. Кирила да отслужи, с участието на по-значителните латински духовни лица, божествената служба в разни църкви на градът Рим, като се разпореждаше да стават тези служби колкото е възможно с по-голямо тържество, а при това той предаде на осъждание всички онези, които бяха противни на славянското богослужение. При това папа Адриан II, по предложение на

---

[1] Латините утвърждаваха, че само три езика са свещени: гръцкий, латинский и еврейский, защото само на тези езици била написана от Пилата ⟨. . . . . .⟩ на кръстът, на който беше разпят Спасителят, и правяха заключение, че само на тези три езика може да се моли човек на бога. По причина на тази тяхна ерес наричат ги *триезичници* и *пилатници*.

[2] Тъй във Венеция латинското духовенство така е укорявало св. братия, особено св. Кирила: „Защо състави ти славенска азбука и научи славянете да четат, когато преди тебе никой — нито апостолите, нито римский папа, нито Григорий Богослов, нито Иероним, нито Августин — не е съставил такава азбука? Ний знаем, че само на три езика може да се слави бог: на еврейский, латинский и гръцкий". Св. Кирил им отговорил: „Не пада ли на всички дъжд небесен? Не освещава ли слънцето всички? Не дъхаме ли ний всинца въздух? Как прочее не ви е срам да признавате само три езика и да карате другите народи да бъдат глухи и нями? Или вий считате бога не дотам силен, за да може да даде и на другите народи слух и глас? Или вий мислите, че той толкова е скъперник, щото не иска да направи това? Но ний знаем, че много народи знаят да четат книги и славят бога на своят народен език". . . И привежда великият светец примери от арменците, персийците, готите и проч., а също изобличава триезичните от много места на Вехтий и Новий завет (Наприм. Пс. 65; 1. Коринт. 14, 9 и 39 и проч.).

св. братия, рукоположи някои от техните ученици, които те бяха довели със себе си, на разни духовни чинове.

Душевно се радваха св. братия за всичко това. Успешно беше за тях да видят, че след тежки борби за славянското богослужение най-после, въпреки всичките интриги, това богослужение се одобрява и ⟨. . . .⟩ наравно с латинското, а чрез това улеснява се твърде много тяхната бъдеща деятелност в разпространението на словото божие помежду великият славянски род. И те възнасяха хвала и благодарение богу, задето той помогна да се увенчаят с такъв хубав успех трудовете им. Обласкани и насърчавани от видимото съчувствие на папа Адриана, те не желаеха вече друго, освен да се завърнат в Моравия и там да продължават разпространението и утвърждаването на словото божие.

Но на св. Кирила не било съдено да види вече онази страна, за която той се потруди толкова много! Изморен от постоянни и усилени занятия, които ослабяваха повече и повече телесните му сили, той се разболя. Като предвиждаше, че не ще вече да оздравя, той предаваше и себе си, и великото си дело на бога. „*Аз вече не съм нито на царя слуга, нито на никого другиго в този свят, но съм на бога вседържителя*“ — казваше той спокойно и с особено възхищение пееше Давидовът псалом: „*Возвеселихсѧ о рекшихъ мнѣ въ домъ господенъ пойдемъ*“ (Псал. 121). Скоро той прие монашеска *схима* и спокойно чакаше смъртния си час. Обаче и при страшният час на смъртта той не преставаше да обича и да промишлява за своите славяне. Той предвиждаше лошата съдбина, която щеше да сполети славянският род. Предвиждаше той, че враговете на славянството ще сполучат да разпокъсат този велик род и там, дето великият светител и проповедник положи толкова много труд, за да насади словото божие на славянски език и чрез това да положи яка основа на духовното възраждание и преуспяване, там този език ще да се изгони от църквите и ще да се замести с чужд, непонятен за населението език, а чрез това ще да се въведе разлика в самото вероизповедание и ще да се положи пагубна черта на още по-пагубно разделение между славянете, което разделение ще докара нравственото им робуване. Това предвиждане не могло да не отегчава дълбоко великата душа на св. Кирила. И неговата велика любов към великото славянско дело изказва се при смъртният час в следующата негова гореща молитва:

„*Боже, който си създал ангелските чинове и безчислените сили, боже, който си разпрострял небесният свод и си сътворил земята, който си извадил всичките същества от нищожество и си им дал живот, боже, който приемаш молитвите на тези, които изпълняват твоята воля и са покорни на твоите заповеди! Приими и моята молитва и защити вярното в тебе паство, над което ти си поставил мене, твоят раб, макар и да съм недостоин, спаси това паство от злобата на нечестивите и езичниците, които въстават против тебе! Съкруши и унищожи триезическата ерес! Разширочи своята църква и я утвърди във вярата и единението; защото ти сам повика нас, недостойните, да проповядваме твоето евангелие. Предавам на тебе тези, които ми се дадоха от тебе. Защити ги със силата на твоята десница, покрий ги със сянката на твоите крила, за да може всеки да слави и да превъзнася твоето име!*“

След тази молитва св. мъж, въодушевен от дълбока увереност в благоволението божие към великият славянски род и като предвидял вероятно друго по-далеко бъдеще негово, високо е възгласил:

„*Благословен е господ! Той няма да ни предаде в ръцете на нашите врагове, но ще съкруши техните лукавства и ще да ни избави от опасността!*“

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

Подир това св. подвижник начена да се прощава със своите ученици и сътрудници. Светителят благослови всички и им пожела от бога помощ, за да не падат в мрежите на своите врагове. А когато начена да се прощава с брата си, с когото той толкова време е споделял радости и скърби, труд и отдих и на когото възлагаше сега всичката си надежда за общото и свето славянско дело, светителят каза му следующите многознаменателни думи, които св. Методий прие като най-свещен завет и точно изпълни:

„*Се брате, супруга бѧхове, едину бразду тѧжуща. И азъ на лесѣ падаю, свой день скончавъ. А ты любиши гору вельми, то не мози горы ради оставитъ ученIѧ своего. Паче бо можеши сими опасенъ быти*“ (Ето, брате, ние бяхме с тебе два вола, които обработвахме една нива, но аз падам на лехата, като свършвам своят ден. А ти много обичаше гората (т. е. св. Гора), но недей за тази гора оставя своите подвизи. Чрез тези подвизи ти ще получиш повече спасение).

С такава света любов към великото дело и с такива високи чувства ⟨въ мире⟩ почина великият славянски просветител на 14 февруарий 869 година.

Св. Методий свято изпълни свещената просба на брата си. Той не остави тежкият подвиг, който подеха двамата — просветяването славянете с Христовата светлина и насадяването помежду им славянска писменост и наука. До последнята минута на животът си св. Методий остана верен на светото дело и макар да претегли много горчивини, хули, клевети, макар да стоя затворен в тъмница с години, но той мъжествено защищава това свето дело, а особено славянското богослужение и го докара до край: след блажената му кончина (6 априлий 885 год.) всичките западни славяне бяха вече просветени с Христовото учение и всичките по-главни и необходими свещени и богослужебни книги (всичкото св. писание — Вехтият и Новият завет, църковните песни, молитви и служби, Кормчията и разни поучения на св. отци) бяха преведени на славянски език, имаше вече много славянски свещеници, навсякъде младото славянско поколение се обучаваше на славянска писменост.

Но западните славяне не съумяха да запазят това велико наследие на великите славянски просветители. Те се показаха слаби против интригите на немците и латинството и скоро след смъртта на велики Методия неговите достойни ученици бидоха предадени на разни мъки и най-сетне с безчестие изгонени от техните страни; славянското богослужение се предаде на анатема, славянските свещени книги — този велик и драгоценен труд на св. Кирила и Методия и на техните ученици — с позор се изгориха, изгони се от църквите славянский език и от училищата — славянското азбуке, изгони се православието и днес наистина тези славяне при всичкият техен научен напредък не виждат в училищата си славянско писмо, не слушат в църквите си славянски език, не принадлежат на православната вяра, която им се завеща от св. Кирила и Методия.

Но великият славянски философ и просветител св. Кирил е казал: „*Благословен е господ*! *Той няма да ни предаде в ръцете на нашите врагове, но ще съкруши техните лукавства и ще да ни избави от опасността*!“

Тази дълбока вяра на великия светител не ще да остане излъгана. Рано или късно ще настане великият и хубав час, когато измамените и заблудени братия ще познаят голямата си грешка, ще отхвърлят чуждото, ще прегърнат своето и тогава ще бъде във великият славянски род „*едино стадо и един пастир*“ (Йоан. 10, 16).

АБАН, ф. 54, арх. ед. 178, препис.

Публикувано в сп. „Духовен прочит“, 1881, кн. 8, с. 31—38.

3

Значението на литературата

Ний, като ученици, всеки ден посещаваме училището, гдето ни се задават уроци от разни предмети или науки, които уроци ний сме длъжни да изучаваме добре. При това нашите наставници постоянно ни дават добри наставления за поведението ни и под това наше поведение добре се внимава и в училището, и вън от училището. Целта на всичко това е, както се знае, да се развиваме и обогатяваме умствено, а в същото време да получим и едно добро възпитание. Но при всички тия старания, що се полагат от нашите наставници за нашето образование и възпитание, нам винаги ни казват, че не трябва да се задоволяваме и ограничаваме само с уроците си и с наставленията на наставниците си, а трябва още да четем и разни книги, и книги не какви-бъде, а добри, трябва т. е. да се занимаваме още и с литературата. Ще рече, литературата трябва да има значение за нашето образование и възпитание, когато така много се препоръчва на нас да се занимаваме и с нея. Има ли наистина литературата значение за нас и ако има, какво е то?

За да се отговори на това питание, трябва по-напред да се види какво нещо е литературата.

Под думата литература се разбира, както е известно, събранието на всичките душевни произведения на един народ, които произведения са изложени в книги.

Като се вземе сега във внимание, че тези душевни произведения са твърде разнообразни, че в тях се откриват добрите и лоши страни на хората, че тия лоши страни се охулват, а добрите се възхваляват и препоръчват, че се описва борбата с невежеството, с пороците, като се показва какви злини принасят те и какви добри[ни] получава човек и цял народ от просветата и нравствеността, че се изваждат пред нас хора с висока нравственост, с велики характери, които се борят за доброто на хората, че покрай всичко дават се и много хубави сведения почти по всичките науки и че всичко това е изложено по разни приятни и увлекателни начини (в приказки, разкази, повести, романи, драми, комедии и проч.), а още и с един отбран, приятен език, като се вземе всичко това във внимание, лесно може да се разбере, че литературата наистина има голямо и благотворно значение не само за нашето успешно и надлежно образование и добро възпитание, но и за образованието и възпитанието и на всеки човек изобщо, както и на цели народи.

И наистина. Ний, учениците, учим уроци по разни предмети. Колкото хубаво и обширно и да ни се разказват уроците по разните предмети, колкото и добре да научаваме ний тия си уроци, но се пак в уроците не могат да ни са дадат всичките знания, каквито трябва ний да имаме от всеки един предмет. За да допълним сведенията си по урока, за да си уясним и разберем урока подобре, та да го усвоим, както трябва, ний имаме нужда от вънкашна помощ. При това, при слушанието и изучаванието на уроците, нашето внимание лесно се уморява, та биваме невнимателни. Тази нужда и тия недостатъци ний ги допълняме при помощта на литературата, т. е. при прочитанието на добри книги.

Книгите, от които се състои литературата, са написани повечето, както е известно, така, щото да възбуждат постоянно в нас интерес, да възбуждат фантазията ни и да дразнят любопитството ни. Такива книги изобщо се четат

с удоволствие и увличание, без да се усеща уморявание. Като четем някой разказ или някоя повест, или някой роман и проч., написани от добри, талантливи писатели, ний с голям интерес следим за борбата и подвизите на героите, радваме се и скърбим с тях заедно и с нетърпение бързаме да прочетем какво е станало с тях; в същото това време ний неусетно придобиваме и много полезни знания било по историята, било по географията, било по другите науки, защото покрай борбата и подвизите на героите се срещат и много хубави описания на местности, в които са живели героите, на времето, народите и проч., в което и помежду които са живели те и са работили. Така щото неусетно се запознаваме с обичаите, вярата, облеклото, образованието на разни народи; запознаваме се с горите, планините, природните хубости на известни местности, с морета, океаните и животът в тях и проч., и проч. Освен туй в такива добри книги изложението е лекичко, увлекателно и езикът добър, отбран, правилен, та при прочитането им и ний навикнуваме малко по-малко да излагаме мислите тъй също добре, поправяме и обогатяваме езикът си. Но най-важното за нас, учениците, е това, че при занимаването ни и с литературата, ний навикнуваме на повече самостоятелна умствена работа. При уроците ний почти всичко чакаме и вземаме наготово от учебника и от обясненията на учителя си, когато при четението на добри книги ний се принуждаваме сами да работим с умът си, да обсъждаме събитията, делата, които се излагат в книгите, да оценяваме според силите си мислите и идеите, що се развиват в тях, да сравняваме. . . с една реч, да се саморазвиваме.

От всичко това ясно става доколко е голямо и благотворно значението на литературата за нашето умствено развитие и обогатяване.

Но литературата има не по-малко значение и за нашето нравствено усъвършенствуване или за нашето добро възпитание. В литературата или в книгите ний се запознаваме с лица от висока нравственост, от висок благороден характер, запознаваме се с много и разнообразни борби на честността с пороците, на длъжностите към отечеството с личните облаги и интереси, виждаме как много пъти най-добрите и честни характери, най-невинните и достойни хора предпочитат да теглят и сиромашия, и хули, и мъки, и проч., отколкото да направят нещо неправо, нечестно. . . виждаме в тях, в книгите, много случаи на жалост и милост даже и към най-подритнати хора. Всичко това прави на нас твърде силно и хубаво впечатление, та ни кара не само да пожелаваме в душата си да бъдем и ний винаги като тия лица честни, справедливи, характерни, милостиви, но и да се трудим да бъдем такива.

Такова също голямо и благотворно значение има литературата за умственото развитие и нравствено усъвършенствуване и на всеки човек изобщо, както и на цели народи. Много хора, благодарение само на прочитането книги, станали са много добри учители и знаменити писатели. Такива има и у нас. Илия Р. Блъсков, покойният Петко Славейков нямали са възможност да се учат и да свършат даже просто класно училище, но те са известни писатели, с които българската литература може да се гордее. Това са постигнали те благодарение само на туй, че са прочитали книги и са се саморазвивали.

Литературата е едно от най-силните средства, които помагат на цели народи да запазват своето съществуване и да достигват до едно известно развитие. Който народ няма литература, той мъчно запазва своето съществуване и не може по никой начин да напреднува: такъв народ винаги остава надире от другите, не се зачита и може лесно да стане плячка на тях, ако с време не се залови да си създава литература. Доказателство на това може да служи

най-добре и нашия народ. Ний излязохме на бял свят и устроихме народното си съществувание само когато се появи у нас писменост и захванахме да си създаваме литература. Благодарение на това народното съзнание начена да укрепнува, общественият ни характер да се подобрява, езикът ни да се поизглажда от грубостите си, да се пообогатява и усъвършенствува.

На свършвание аз ще си дозволя да приведа тука хубавите мисли, които един учен изказва за значението на литературата.

„Литературата, казва тоя учен, е едно от оръдията и едно от най-силните оръдия, с които се образува обществения характер, с които се създават мъже и жени, въоръжени с разсъдък, със знания, постоянство и със сърце; мъже и жени, въодушевени с оня обществен дух и с оная обществена добродетел, които създават най-бляскавите украшения на человеческий ум.“ И по-надолу: „От всички неща най-важно е и за нашето щастие, и за нашата длъжност, да навикнем да живеем с мислите и чувствата на разумните и честни хора. Литературата повече от всяко друго учение способствува за постигането на такъв живот. . .“ (Джон Марли. Глед. неговата реч в „Библиотека св. Климент“, книга IV, стр. 389 и 390.)

Тия малко думи изказват най-добре всичко[то] голямо и благотворно значение, което литературата има за умственото развитие и нравствено усъвършенствувание и на нас, учениците, и на всеки човек изобщо, та и на цели народи.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 213, автогр. с маст. [след 1895 г.]

4

СОБОРНИКЪ

Содержащій службы, житія и похвали болгарскихъ святыхъ, прославляемыхъ въ святой болгарской церкви

I

СЛУЖБА

Святаго Кирілла Философа

Това е заглавието на ръкописът, който г-н Жеков е имал похвалното старание да състави и да представи на благоусмотрението на Св. синод и който ръкопис ний имаме сега пред себе си за разглеждание.

. . . . . .

. . . . . .

III

В своят „Сборник“, който е предназначен от г-на Жекова да обема служби, жития и похвали за българските святии, що се славят от българската църква, той, г-н Жеков, е турнал начело службата за св. Кирила Философа, както се вижда от второто частно заглавие на книжицата. Това второ или частно заглавие не е първо и първо напълно съгласно със съдържанието на книгата и излъгва човека. То дава да се разбере, че ще имаме работа само със службата

за св. Кирила Философа, но като разтворим тая книга, нашето внимание се поглъща от многото исторически сведения, що се дават за живота, деятелността и победите на св. Кирила Философа, за които от туй частно заглавие никак не може да се сети читателя. Истина, тези сведения се въртят се около „службата“ и дават разяснения на нея, но те са тъй много, та има в книгата, както споменахме по-горе, и „прибавки“, щото самата служба остава на втори план.

Но като оставим настрана това несъответствие на заглавието със самата книга, нам се хвърга в очи друга една грешка, която г-н Жеков е допуснал в книгата си с това второ заглавие. То направо противоречи с първото общо заглавие, та и на историческата истина. От първото общо заглавие ний разбираме, че ще да имаме на ръцете си службите и житията, както и похвалите за онези наши светии, които се прославляват само в нашата св. българска църква, като изключително наши народни светии, а изеднъж гледаме, че между тия служби, жития и проч. първо място завзема службата за св. Кирила Философа, като че той е изключително само наш светия и се почита и слави само в нашата църква!

Но нима св. Кирил се прославлява само от нашата св. българска църква? Да твърдим това, ще бъде от наша страна едно голямо заблуждение и незнание нашата и общеславянска история. Свещената памет на св. Кирила и дълбокото благоговейно почитание към нея са биле и сега са достояние на цялото славянство, на всичките славянски църкви, православни и неправославни. Св. Кирил се нарича „всеславянски“ просветител, както и брат му св. Методия. Такъв е бил той действително, а не само просветител български. Даже много от учените слависти твърдят, че св. Кирил, както и брат му св. Методий лично не са посещавали България, нито са я просвещавали сами, непосредствено, с Христовото учение, и че само следствията от тяхната просветителна деятелност другаде, при други славяне, благодарение на техните ученици биле са собствено „просветител“ на България.[1] Поради това погрешно ще бъде да твърдим, че св. Кирил се прославлява само в българската св. църква, като наш, български светия. То е патриотически, но никак не е съгласно с историческата истина. Всичките „восточни“[2] славяне, представител на които в културно и литературно отношение в най-старите времена сме биле ний, българете, непосредствено след смъртта на всеславянските просветители Кирил и Методия захванали ся благоговейно да почитат светлата памет на

---

[1] Воронов. Главнейшия источники для истории свв. Кирилла и Мефодия, с. 68; Голубинский. История славянских церквей, с. . .

[2] Собствено трябва да се разбират юго-източните славяне. Славистите в своите изследвания делят изобщо цялото славянско племе на две главни групи: *източни* и *западни*. Но в това отношение те се ръководят по вероизповеданията. Известно е, че покръстването на българете, та и на другите славяне съвпада с епохата, когато Христовата църква захвана да се дели и скоро се раздели на православна и католическа. Православната се нарече *източна*, а католическата — *западна*. По интригите на Западната църква и славяните се разделиха на две: източни, т. е. тези, които се присъединиха на Източната църква, и западни, т. е. тези, които се поддадоха на интригите на западното духовенство, отметнаха се от православието и се присъединиха на Западната църква. Затова славистите първите наричат източни славяне, не според мястото, а собствено според вероизповеданието или според църквата, на която принадлежат, а вторите — западни. И тука под думите „всичките източни славяне“ се разбират всичките православни славяне. Востоков в своето съчинение „Филологически наблюдения“ (Спб. 1865, с. 15), като говори за славяните, дели ги именно на западни и източни, както изобщо правят славистите. Будиловичь в своето съчинение „Общеславянский язык“ (Варшава, 1892, т. II, с. 9) поправя го.

тези равноапостоли и да прославляват техните дела и подвизи, особено след като учениците на тия славянски апостоли бидоха така позорно изгонени от Панония благодарение на интригите и злобата на немското духовенство и се приеха така добре в България от народът и владетелите му. Календарите на православната църква още от твърде старите времена са внесли славните имена на тия светители в редът на светиите и църквата е осветила особени дни за тържественото празнуване тяхната памет.[3] Още от първите години на пристиганието учениците им в България църквата се е погрижила да състави цели служби за Солунските св. братия, които служби са биле разпространявани по цялото славянство в огромни списъци — българска, сръбска и руска редакции, особено в XII-то столетие.[4] Даже гръцката църква не само не е противодействувала за разпространението и укрепяването между славяните свещената памет на свв. Кирила и Методия, но е вземала и живо участие в тяхното прославление и не само относително първоучителите Кирила и Методия, но и относително непосредствените техни ученици, доказателство на което могат да служат службите за свв. Седмочисленици, гръцкото житие за св. Наума,[5] а така също и службата за св. Климента Охридскаго, както и неговото пространно и съкратено житие.[6]

Истина в последните векове под влиянието на лъжливи и неосъществими гръцки мечтания или, както каза г-н Жеков, гръческо „*насилие*“ светата памят на свв. Кирила и Методия, като че беше заглъхнала у нас съвсем, беше останала съвършено „под спудом“. Но светлината винаги си пробива път. Славната и светата памет на нашите равноапостоли излезе изпод „спудът“ по-величествена, по-светла и сега се слави от всичките православни славяне, а не само от българете.

Същото благоговейно почитание памятта на свв. Славянски апостоли, както и тяхното прославление, ставало е от най-старите времена и на Запад, особено между славяните. Колкото и подозрително да е гледала Западната църква на свв. Кирила и Методия, както и на тяхното просветително дело между западните славяне, които са принадлежали на нейния патриархат, но не е могла, особено в първите времена, да откаже тя подобаещето благоговейно почитание към паметта на тия святители. Знае се, че когато се е поминал св. Кирил в Рим, той е бил погребан в една от тамкашните черкви и именно — в църквата на св. Климента Римски (св. мощи на когото сам св. Кирил е открил и донесъл в Рим), при участието на самия папа и висшия римски клир, с всичките църковни почести, като благоговейно почитан св. мъж. И вероятно още тогава брат му, св. Методия, та и учениците му са съставили и пели поне някои тропари в негова чест. Службата за свв. Солунски братия, която е най-стар памятник за тяхното житие и за благотворната тяхна дея-

---

[3] Глед. светците в Остромировото евангелие; сравни руския календар по месечните минеи от XII—XIII век на И. И. Срезневски. У Лавровский. Кирилл и Мефодий, Харков, 1863, с. 576.

[4] Лавровский, с. 577.

[5] Там же, с. 578; глед. и у Гилфердинга. Греческая служба свв. Първоучителям словенским и житие св. Наума Болгарскаго.

[6] Службата за св. Климента е печатана на гръцки език в Москополе през XVIII-то столетие. Сега младият български учен, археолог и агиолог, Г. Баласчев, е обнародвал един свой превъзходен труд под заглавие „Климент Епископ Словенски и службата му по старославенски превод“ (София, 1898), който в много места има разночтения (в службата, разбира се) с гръцката служба. Вижда се, че на гръцки език много по-рано е била съчинена службата за св. Климента.

телност между славянските народи, дава ни за това превъзходни доказателства. В тази служба има тропари, от които се вижда, че още в най-старо време, наскоро след смъртта на свв. братия, тем са се отдавали от западните славянски народи, даже в самия Рим, благоговейни почести като на светии.

„Тѧ блаженне поеть землѩ Моравскаѣ, честно Твое тѣло имуще, и Панонскаѣ Сѧтителю просвѣщена тобою, и людіе ею сшедшесѧ празднуютъ твою памѧть", казва се в канонът за св. Методия.[7]

А за св. Кирила:

Ѩкѡ солнце на земли возсіѧ учителю всюду притчами лучами богогласіѧ просвѣщаіѧ поюща Тѧ вѣрою и о рацѣ стоѧщихъ твоего тѣла помѣни блаженне своѧ ученики.[8]

Тези тропари неопровержимо доказват, че в старо още време свещената памят на св. Равноапостоли наши Кирила и Методия се е празнувала по цялата Панонска и Моравска страна[9] и че това почитание, особено почитанието на св. Кирила, е ставало в то време още, когато връзката между ново просветената страна и Рим, гдето е било положено тялото на св. Кирила, била е още в пълната си сила.[10] Истина, покойний професор на Киевската духовна академия, г-н Воронов, в своето прекрасно съчинение „Главнейшие источники для истории св. Кирилла и Мефодия" (в което съчинение той критически разглежда всичките тия източници), за което съчинение имахме случай да споменем и по-горе, оспорва твърденията както на *Григоровича*, така и на *Горски*, като доста умело, на основание пак на същите канони, доказва покъсното произхождение на службите, но сѐ пак подтвърдява, че свв. Първоучители наши са се почитали и славили на Запад, в Моравия и Панония, от старо още време и че Римската църква е пазила *ръката* на св. Кирила, който се е славил и почитал и в самия Рим.[11]

Истина там, на Запад, както и на Въсток, това благоговейно честувание паметта на свв. славянски Просветители, като че беше заглъхнало на няколко века съвършено. В тези злочести за славяните, особено западните, векове Западната църква под влиянието или под натискът на своето немско духовенство, употреби големи усилия и всевъзможни начини, за да отдели съвършено западните славяне от свв. Първоучители наши, като представляваше святото дело на тия Първоучители за схизматическо, еретическо, а също и самите тях (свв. Кирила и Методия) за такива. Известно е какви препятствия са срещали, каква тежка борба е трябвало да подемат още при живота си свв. наши Просветители за своето славянско дело с триязичниците и да ходят чак в Рим да защищават правотата на това свое свето дело и да се защищават от клеветите, та и после сам св. Методий, след смъртта на брата си Кирила, оклеветен от немското духовенство, как на два пъти е ходил в Рим, да дава сметка пред папата и сановниците му за своето учение и за славянската служба. Злобата против свв. наши Равноапостоли и тяхното всеславянско дело се е наченала на Запад отдавна. Немското духовенство твърде отрано е наченало

---

[7] Канон за св. Методия, песен 9-та, тропар 1.

[8] Канон за св. Кирила, песен 9, тропар 3.

[9] Григорович. Кирилло-Мефодиевский сборник, с. 261.

[10] Там же, с. 281.

[11] Воронов, с. 155—157. Това прекрасно съчинение или тая прекрасна статия е напечатана в списанието „Труды Киевской Духовной Академии" за 1886 год. После же е отпечатана на отделна брошура, която ний имаме на ръка и се ръководим от нея.

да действува против свв. Кирила и Методия и против тяхното дело.[12] А вече от 886 год. захваща се открито нападение и преследване против тях и делото им. Папа Стефан V, който е завземал папския престол от 885 год. до 891 год., в писмото си до Моравския владетел открито напада на св. Методия за неговата (т. е. славянската) служба и азбука.[13] Папа Иоан X в писмото си (от 925 год.) до Сплетския (в Далмация) архиепископ Иоан III и до епископите на Сплетската епархия (които са биле тогава събрани на първия Сплетски събор, свикан в същата 925 година) строго осъжда тези, които следват ученията на Методия (вижда се в Сплетската епархия славянското богослужение и въобще славянското дело на Методия, та и неговата св. памят да са биле в голямо почитание). Когото нямало, казва папата в писмото си, никъде между светиите и заповядва, щото църковната служба да се извършва само на латински език. Същий папа, с друго едно писмо от същата година до хърватский княз така също строго осъжда делото на нашите свв. Равноапостоли.

И самите политически обстоятелства бяха се сложиле така в славянските земи на Запад, щото немското духовенство в своите злокобни домогвания против славяните, а най-повече против памятта и великото дело на всеславянските Първоучители, като че напълно възтържествува. В краят на XI век всичко славянско, което е носило на себе си *отпечатък* на трудовете и мислите на свв. братия, признато било на Запад не само за излишно и *неуместно*, но и за положително *недостойно*, *еретическо*, *престъпно*.[14] В Далмация по решението на втория Сплетски събор, който е станал през 1058—72 година, в правлението на папа Александър II под предлог, че готските (славянските) букви биле измислени от някои си еретик Методия, който начетал на славянски език много лжеучения, противни на правилата на католическата църква,[15] не само са биле отчислени от длъжността си всичките славянски свещеници, но и запечатани са биле всичките църкви, в които се е служило по славянски — в Сазавския манастир (в Чехо-Моравия. Тоя манастир е бил греко-славянский) латинските калугери са изгорили до крак всичките славянски книги.[16]

Но при всичко това славяните на Запад не са се отказали от великото дело на славянските Просветители, нито са забравили тия свои просветители. Подобно на своите източни братия те са издържали в продължение на няколко века силна борба и са запазиле светата памят на свв. Първоучители, както и тяхното всеславянско дело, които не са могли да бъдат потъпкани окончателно на Запад, при всичките усилия на западната църква и западното духовенство. Почти пет века наред памятта на свв. Кирила и Методия, както и

---

[12] Още през 873 година се е появила една анонимна Залцбургска записка, в която се казва следующето: „Ненавистният грък Методий яви се тука, в Панония, с новоизнамерени славянски писмена, и със своята високомерна мъдрост изтика латинските писмена и направи ненавистни за панонците мисата, евангелието и църковните служби, които се извършваха на латински език", Будиловичь: Общеславянский язык. Варшава, 1892, том II, с. 47.

Почти в същата 873 год. папа Иоан VIII издал е заповед, в която запретява употреблението на славянский език в богослужението и макар отпосле, когато св. Методий в 879 год. е ходил в Рим за обяснение, да е разрешил употреблението на славянското богослужение, но сѐ пак заповядал да се чете св. евангелие първо на латински, а после на славянски. Робертсон. История христианской церкви (руски превод), т. I, с. 876—877.

[13] Робертсон. Там же, с. 878. Той на същото място, в забележка 2, предполага, че това писмо на папа Стефан V трябва да е подложно.

[14] Лавровский. Кирилл и Мефодий, с. 546.

[15] Билбасов. Кир. и Мет., I, с. 156; Будуловичь. Общеслав. язык, т. II, с. 68.

[16] Лавровский, с. 547.

тяхното славянско дело са се преследували на Запад, почти пет века наред се е твърдило от висотата на римския първосвещенически престол да се не вярва в нищо на безбожните славяне. . .[17] Но в краят на XIV-то столетие Римската църква е била принудена да отстъпи на славяните и да прави опитвания да се даде „църковно възпоминание", поне в Моравското епископство, за истинските просветители на Моравия. Те (свв. Равноапостоли наши) захващат в официалните актове държавни, както и църковни, да се наричат *патрони* на известни славянски земи,[18] да се прославляват за светии, да се казва, че тяхната деятелност била твърде благотворна за Моравия и за Христовата църква, да се говори, че църквата трябва да приеме во числото на светиите тия велики мъже и да почита паметта им с църковни тържества.[19] И скоро са излезли наяве църковни песни, канони, та и цели служби за тях, разбира се, в духът на Римската църква, но на старославянски език, само че не с *кирилица*, а с *глаголица*, за което е дал своето благословение още папа Инокентий IV в 1248 год,[20] во пълна увереност вероятно, че по този начин ще може да се турне една непроходима пропаст между въсточните (православните) и западните (католическите) славяне и че тези последните на вечни времена ще бъдат разделени от славянството и ще се турне край на българското и руско влияние над тях, което влияние тогава се олицетворяваше в свв. Първоучители наши, Кирила и Методия, както и в техните ученици.[21] Но не се сбъдна и няма да се сбъдне това желание и домогвание на западниците. Многочислените песни и тропари, които се намират в различни бревиарии и миссали за свв. Кирила и Методия също така и цели служби за тях, макар и с глаголица[22] написани, що са се запазили на Запад,[23] свидетелствуват не само за това, че паметта на свв. Равно-

[17] Там же, с. 492. Гледай и прекрасната статия за това в „Церковний вестник" за ноябрь 1898 г. до № 46 под заглавие „Рим и церковное (славянское) богослужение."

[18] В грамотата на Карла V, с която се разрешава устройството на Еммауския манастир (в Прага), те, свв. Кирил и Методий, се наричат патрони на чехската земя. Лавровский, с. 568. Глед. и Будиловича (на основание на Гинцеля), с. 133.

[19] На сеймът в Кромериж епископ Иоан от Неймар в Силезия обявил Кирила и Методия за свети, техната деятелност за много благотворна за Моравия и постановил, че потомството трябва да почита тяхната памят с църковни тържества, вследствие на което 9 март е бил назначен, за да се извършва в тяхната чест божествена литургия. От Силезия това чествование се е разпространило в Полша и во другите славянски земи на Запад. Лавровский, с. 568 и 569.

Още по-рано, в 1079 год., чехският крал Вратислав ходатайствувал у папа Григория VII да разреши за всичка Чехия славянското богослужение, но папата решително отказал, като нарекъл „народното" желание „*суетна дързост*". Будиловичь, с. 86, Рим и славянское богослужение. — Церков. вестник, 1898, № 46.

[20] Този папа е издал була, с която е разрешавал славянското богослужение, но облечено вече не в кирилица, а в глаголица, за която той казва, че била изобретена от блаженнаго Иеронима. Тая була е била отговор на Сенения епископ, който е молил папата да дозволи славянското богослужение, което в неговата област (епархия) се е ползувало с „общ обичай". Лавровский, с. 551—554; Будиловичь, с. 118.

[21] Папа Иоан XIII при учреждаването на Пражкото епископство (972 год.) явно е изказал своето неразположение към славянското богослужение, като е съветувал всички да се не увличат от българската и руската секти, както и да не съчувствуват на славянския богослужебен език.: Рим и славянское богослужение — Церков. вестник, № 46.

[22] Има мнение, че св. Кирил изнамерил собствено глаголицата, а кирилицата я изнамерил неговът ученик св. Климент, но това мнение се отхвърля от учените.

[23] На Запад благодарение на трудовете на учените хорвати Месича и Берича сега са открити много миссали и бревиарии, в които се казва, че памятта на свв. Кирила и Методия се чествувала в църковни тържества на 14 февруарий още от старите времена. На трудовете на тия учени се дължи и това, че има открити и две цели служби за свв. Кирила и Методия, написани още пред 14-то столетие, разбира се, с глаголица и по образецът на латинския обред, но на ц. славянски език — Воронов, с. 207—222.

апостоли още от старите времена навсякъде, гдето е имало славяне, се е благоговейно почитала, че те са се прославлявали не само в нашата св. православна българска църква, а по всичките славянски църкви, но още и за това, че тяхното просветително дело е пуснало такива дълбоки корени и е обединило с такава ягка връзка всичките славянски племена — западни и източни, — щото никакви интриги и насилия, било от Римската църква и немското духовенство, било от „*агарянското* угнетение" или „гръцкото насилие", не са биле в състояние и не ще бъдат с волята божия в състояние да разединят духом славянските племена, каквато голяма пропаст и да се изкопава между тях. Напротив, тяхното духовно единство се признава сега и от западните католически изследователи и делото на свв. Кирила и Методия се прогласява и от тях за свято и богоугодно дело всеславянско.[24] При това, от покръщването си и досега всичките славяне се намират в духовно единение: те се съзнават, че са братия, защото оттогава и досега имат един общ език, славянския, разбират се помежду си[25] и на този един и същ език се обръщат с молбите си към бога и на този същия език говорят всички на бога. Поради това ний казваме, че г-н Жеков не би трябвало в своят труд, който изключително е посветен на великия всеславянски апостол, философ и учител св. Кирила, да поставя тоя светия начело или на ония светии български, които се славят само от нашата св. българска църква. Св. Кирил е достояние, както вече казахме, неотемлено на всичките славяни. Той се е славил и слави от всички славянски църкви — източни и западни. Но едните биле православни, останали са верни на ученията на св. Кирила, а другите са се отметнали, не са запазиле свещеният залог на свв. Равноапостоли славянски. Тъй е. Но духът на св. Кирила си останал твърд и непоколебим у едните и у другите. Католици или православни, всичките славяне говорят с бога, изливат си душата пред него на един и същ език, езикът завещан на тях от св. Кирила. Блестящ символ на това несъкрушимо единение на всичките славяне може да служи „Реймското евангелие", което, както е известно, написано половината с кириловски букви, а другата половина — с глаголски, но и едната, и другата му част са написани на един и същ език — по старобългарски.[26]

---

[24] Гинцел с особена тържественост твърди, че още по времето на панонския владетел Маломир папа Иоан IX (около 898—900 год.) направил разпореждания такива, щото славянското богослужение за голямото тържество на славяно-моравския народ е получило предишната чест и предишните права свои. Гинцел, с. 100, заб. 12 (глед. у Лавровский, с. 485). Рачкий твърди същото. Лавровский, с. 486.

[25] „Няма никакви доказателства, че българската или сръбската редакции на църковнославянските ръкописи е бивала непонятна на чехите или русите и наопаки. Стига да разгледа човек каталогът на кое да е славянско старохранилище, гдето и да бъде то, на Атон ли или в Белград, в Люблен, в Лвов или Новгород, за да се убеди в пълната взаимност на старите славяне по употреблението на църковнославянските кодекси", Будиловичь., с. 109. А литовецът Длуглош около 1478 год. казва следующето: „Вековечна памят заслужава милостта на Изкупителя, който е превъзнесъл славянският род и чудесно го възвеличил, като му е подарил особена благодат — да извършва на своя език всичките свещенодействия и служби както дневни, тъй и нощни, включително и литургията, нещо, което го няма нито в един друг език освен в гръцкият, латинският и еврейският. Божията благодат е поставила славянския език на една нога с тези превъзходни езици!" — Будиловичь, с. 137, 166 и 167. Делла-Белла же, който е бил калугер — езуит и изповедник около 1728 г., е казвал, че него го разбирале много добре и българете, и сърбите, и поляците и другите славяне, когато се е случвало да ги изповяда. — Там же, с. 12, забел. 2.

[26] Първото място между паметниците на Еммауския манастир заема прочутото Реймско евангелие, което до края на миналото столетие, както е известно, служило е на френските крале под името Texte de sacre за свещена книга, на която са се кълнали те при короняването си. По-старата му, кириловската част, която се приписва на св. Прокопия, била

IV

В началото на предисловието към „Книжицата“, т. е. към ръкописът,[27] г-н Жеков казва, че делото на свв. Кирила и Методия щяло да стане причина за обединението на всичките славянски племена чрез Христовата молитва, която се възпява от всички на старобългарско слово. Това е казано много на място и много справедливо, защото свв. Кирил и Методий са оная точка, около която се сгрупират всичките славяне. Те са, тъй да се каже, онова съединително звено, което и съединява, и обръща в едно всичките славянски племена. Колко и да са разделени те, и политически, и духовно, но в техния исторически живот има едно главно основоположение, което ги свързва в едно и ще ги обединява во веки веков. Това основоположение е делото на свв. Кирила и Методия, особено же църковнославянский език, на който всичките славяне, гдето и да се намират те, славят бога и изливат пред него скърбите и радостите на своята душа, както видяхме. Съзнанието, че делото на свв. братия е общо за всичките славяне, че от това велико дело всяко едно славянско племе е черпало и черпи сила за своето съществување, развитие и усъвършенствование, че това именно дело на свв. Славянски равноапостоли дава на всички славяне най-надежно средство с успех да водят борба против всички домогвания на своите врагове и че това именно дело научава всичките славяне, че те са братия — това съзнание сега е усвоено почти от всички славяне и може да се каже, че молитвените думи на св. Кирила, с които той се е обърнал към бога при смъртния си час: „Господи! Призови всѣхъ къ единодушию въ вѣрѣ. . . да вси хвалѧтъ и славѧтъ Твое имѧ Отца и Сына и Свѧтаго Духа во вѣки!“,[28] че тези думи скоро ще станат действителност. Да, в това отношение г-н Жеков има пълно право.

Но никак не е прав г-н Жеков, когато казва, че това утешително и толкова много желателно единение на всичките славяне щяла да го направи сега неговата „Книжица“, за която той казва, че тя „отверзаетсѧ нынѣ печатнымъ писменіемъ и предлагаетсѧ всѣмъ въ назиданіе“ и че „православному славѧнину, паче же болгарину подобаетъ почерпнути (от Жековата книжица, разбира се) сведенія о свѧтомъ жити и болгарского философа, о его борьбе, о его учении и проч.[29] Да се твърди това сега, особено от нас българите, без даже да го изучваме основателно, трябва да имаме голяма самонадеяност и твърде високо мнение за себе си и за своите научни познания. Благотворното съзнание, че делото на свв. Братия и тяхната свещена памят са послужиле и служат за единствена ядка на всеславянското обединение, води си началото не от когато г-н Жеков разкрива пред всички славяне своята книжица и я предлага „печатнымъ писменіемъ“ в назидание на всички. Книжица сия (т. е.

някъде си купена и подарена на манастира, а другата част — глаголската — била [в] 1395 год. преписана от някой си черноризец. Хорватите и чехите, които направиле на това евангелие богата подвързия и положиле на него частици от св. мощи, твърде много почитали тая славянска драгоценност. През 1419 год. това евангелие било взето от гуситите, после преминало в 1451 год. в Цариград, оттам в 1546 год. в Тридент, а най-после в Реймс. Но по време на французката революция тая драгоценност е била захвърлена като непотребна, а после е намерена в градската Реймска библиотека и издадена е била в Париж в 1843 год. с иждивението на руския император Николая Павлович. Будиловичь, с. 135.

[27] Слепецът Ширяев в илюстрованото свое издание „Свв. Равноапостоли Кирил и Методий,“ Спб. 1868. с. 29.

[28] Слепецът Ширяев в илюстрованото свое издание „Свв. равноапостоли Кирил и Методий“, Спб. 1868, с. 29.

[29] С. 1 и 2 в ръкописът на г-на Жекова.

на Жекова) отдавна е била разтворена и „печатнымъ писменіемъ“ многократно предлагана на всички славянски племена и на целия образован свят. Още от старите времена, наскоро след смъртта на свв. братия, се даваха на славяните надлежни сведения за животът, борбата, подвизите и учението на първоучителите славянски. А в новите времена „памятникът“ този, както нарича г-н Жеков Службата за св. Кирила Философа, още в първата четвърт на настоящето столетие е произвел цяла литература в славянския мир по славянската агиология, археология и философия. Трудовете на Добровски,[30] Шафарика (този дълбок изследовател на славянската старина),[31] на Венелина, Григоровича, архимандрита Горски, на Срезневски, Палаузова, Востокова, Бодянски, Погодина, Лавровский, Ягича, преосвещенните Макария, Филарета и толкова други, които трудове съставляват чест на славянския дух и на славянската историческа наука, са известни отдавна на всички. За нас, българете, които сме останали във всичко, особено во науката, толкова назад, при всичко, че най-драгоценните съкровища, що са предизвикали неуморните трудове на толковато източни и западни слависти, се намират у нас, би могло да се каже, че „книжица сия“ сега се разтваря „печатнымъ писменіемъ“ и че от този памятник (т. е. от г-н Жековата книжица) нам подобава да черпим сведения за животът, делата и проч. на свв. наши Равноапостоли. Но не! И за нас не може това с положителност да се твърди! У нас, когато начена да се пробужда нашия народ, а особено подир Кръмската война, без да се гледа на „многочастното обуревание“ от гръцкото духовенство, както се изражава г-н Жеков, тези сведения са наченали да стават повече и повече. Венелиновата история и неговите изследвания, Паисевата история, приказките на Неофита Бозвели и др. скоро станаха достояние на цял народ даже преди тая война. Трудовете на св. Димитрия Ростовски (†1709), а особено же неговите четиминеи, както и чети-минеите на негова предшественик Макария (†1564), както и много пролози бяха известни на мнозина наши църковници, та и на много места тези трудове се намираха и сега се намират като драгоценно съкровище из нашите св. храмове и манастири. Та и доста други литературни произведения, касающи се [за] нашата старина, следователно отнасящи се и до свв. Кирила и Методия, до техния живот, тяхната деятелност и проч., биле са известни на нашите по-събуденички хора.[32] Та освен туй преди половин век почти ний, българите, имаме за нас си, за наше собствено, българско употребление и печатни брошурки на службата, животът и проч. на свв. братия, а пък ежегодно, гдето се казват по 11 май слова и речи за значението на свв. Кирила и Методия, за техните дела и проч., те нямат чет, та са проглушили може би и целият свят.[33] Не отричаме, че тези слова и речи не са имали и нямат и в последньо време някаква научна стойност, защото в тях повече е било на

[30] Още през 1825 год. изследването на Добровский „Кирил и Методий, славянските просветители“ било е известно на учения свят и знаменитият Погодин го е превел и издал на руски език. — Нил Попов. Письма к Погодину. Москва, 1879. Предисловие, с. II.

[31] Шафариковите „Slovanské Starožitnosti“ са биле превеждани на други европейски езици още в началото на нашето столетие — Нил Попов. Письма к Погодину, с. IV.

[32] Наш Паисий при съставянието на своята знаменита „История славяноболгарска о народѣхъ и о царѣхъ и о свѧтихъ болгарскихъ. . .“ се е ползувал от много по-стари памятници — руски, сръбски и др., в които се е споменувало нещо за българете: Мавро Орбини, Бароний, Кормчията, разни пролози и пр. — П. А. Лавров. Одна изъ передѣлок истории славяноболгарской иеромонаха Паисия, с. 3 и др.

[33] Отдавна е известна у нас Общата служба на свв. Кирила и Методия, напечатана още през 1862 год. на отделна брошура в Цариград, а на 1870 год. тая брошура е препечатана и поправена заедно със службата на св. Иоан Рилски (в Белград) със синаксарите заедно.

слухът и на патриотизмът, повтаряло се е едно и също и се повтаря, та и всичко е било и е сѐ чуждо, сѐ казано и чуено от други, но не може да се отрече или да се не признае, че в тези слова и речи винаги са се давали сведения за животът и делата на свв. Кирила и Методия и следователно те отколе преди Жекова са откривали за българите „книжицата“. Би могло да ни се възрази, че г-н Жеков говори само за службата на св. Кирила, паметта на когото се празнува на 14-ий февруари, а не за службата обща и за двамата свв. братия, с която си служиме на 11 май. Но какво да се прави! Това възражение пада само по себе си пред действителността! За нас, българете, пак иди дойди, може да се каже, че ний за пръв път виждаме на отделно тая служба, издадена у нас в България, и макар да знаехме, че паметта на св. Кирила се празнува на 14 фев[руарий], не обръщахме внимание на това и не се сещахме, че има отделна служба за този ден. Но в последньо време ний се научихме за това. Нима това научихме или ще научим от Жековата „Книжица“? При това на Запад нашите първоучители с особена папска Енциклика се прогласиха за светии и се заповяда навсякъде из Римската църква да се чествува тяхната св. памят[34]. А старокатолиците чехи на последньо време се повърнаха към свв. братия и вече служат на езикът на свв. Кирила и Методия и според наредбата, която тия свети мъже са дали на това служение.[35] Нима те това са направиле благодарение г-на Жекова и неговата книжица?

Следователно да се твърди, че „книжица сия“ сега се разтваря за славянинът, особено православният, и че „от паметник този подобава на славянина паче же болгарина“ да черпи сведения за живота, делата и проч. на свв. Равноапостоли наши — това никак „не уйдисва“. Независимо от многочислените списъци на тая служба, които се намират сега в разните славянски библиотеки и които, както видяхме, породиха цяла литература, но славянските народи, особено же русите, надпреварили г-на Жекова на 3/4 столетие, като са направиле тая служба „печатнымъ писменіемъ“ достояние на цялото славянство. Още Срезневски е издал тая служба на отделно, като се е основал на списъците: Григоровича, Палаузова, Горски и Востокова.[36] А в 1886 год. за всеобщият православен славянски празник — тисещелетието от смъртта на св. Методия — те, русите, със съизволението и благословението на св. Руски синод, са издали своят „Изборник“ (за който имахме случай да споменем по-горе), който съдържа:

1. Общата служба за двамата свв. братия, паметта на които се празнува на 11 май.

2. Частната служба за св. Кирила, празнуемий на 14 февруарий (която служба е предмет на настоящето).

3. Описанието общо и отделно; животът, делата, борбата и проч. на свв. братия, заето от чети-минеите и от Панонските житиета.

4. Нещо от Палаузовский списък под заглавие: „Из службы святому Кириллу Философу, учителю и наставнику словенску языку“.

5. Частната служба на св. Методия, на 9-й априлий празнуемий.

---

[34] Рим и славянское богослужение. — Церков. вестник, 1898, бр. 46-й.

[35] „Богословский вестник“ за мес. октябрь 1898 год. Сергиев Посад. „Чешско-славянская стара католическая литургия“. На 7-й юлий 1898 г. за пръв път е била отслужена славянска литургия в памят Ивана Гуса в Цюрих и, както твърди А. Киреев, до 50 души чехи са се причастили в него ден по православному.

[36] Воронов, с. 166. Впрочем Воронов твърди, че И. И. Срезневски при издаването службата имал на ръка восем (8) списъка на тая служба.

6. Похвала за св. Кирила.
7. Слово похвално за свв. Кирила и Методия.
8. Нещо за хазарите.
9. Нещо за Методия (от Кирополата).
10. Нещо за Кирила (не нашия, а друг, който е дохождал 100 години по-после при руския княз Владимира) и
11. Акатисът за двамата свв. братия.

И така в това отношение не може по никой начин да се каже, че първий е г-н Жеков, който предлага на православния славянин, а паче же болгарин „печатнымъ писменіемъ" тая книжица. И според нас щеше да бъде много по-добре, ако г-н Жеков бъдеше по-скромен в това твърдение, толкоз повече, че от себе си той не казва нищо, не съобщава нищо ново в книжицата си, не дава някои свои нови открития по славянската история и агиология, а всичко взема наготово от славистите и го взема така, както са го те изказали вече и са го направиле достояние на цялото славянство.

V

Службата на св. Кирила г-н Жеков, както се признава сам[37], е извлякъл от два известни вече списъка: от списъкът на Григоровича и от списъкът, наречен от него (впрочем тъй го наричат и другите слависти) синодален. Първият се нарича Списък на Григоровича, защото ученият славист, г-н Григорович, когато е посетил Св. Гора през 1845 год., открил го е в таванът над ахчийницата на Зографския манастир, захвърлен там в боклукът (според Жекова, а според други слависти — в един голям и широк трап, в някое си подземелье, гдето са хвърляли всякакъв боклук и нечистотии), а другият се нарича *синодален*, защото едновременно почти (с откритието на Григоровича) архимандрит *Горски*, професор в Московската академия, го е открил в Московската синодална библиотека. Г-н Жеков съсредоточава всичкото си внимание само върху тия два списъка и на тях единствено основава своя труд, относително службата, която подкрепя или изменява, или обяснява, или пък съвършено отхвърля някои неща от тях, според указанията, които черпи повече от чети-минеите на св. Димитрия Ростовски. Според нас тука г-н Жеков е направил доста сериозно опущение. Освен тия два списъка в последующите времена в Московската императорска библиотека г-н Арсенев е намерил или открил 4 списъка на тая служба, И. И. Срезневски е открил други 3 и както видяхме, той е издал службата за св. Кирила, която се пее на 14 февруарий, като е имал на ръка и други списъци. Освен това намират се още два списъка: на Палаузова и на Востокова.[38] Понеже г-н Жеков някак критически се отнася към делото си — извлечението и съставението службата от казаните два само списъка, като взема едно от единът списък, друго — от другият, а трето направя по своите съображения, за което дава и надлежните обяснения, той трябваше според нас да вземе в надлежно внимание и споменатите последующи списъци при съставяние службата. Те би му дали възможност иначе да разяснява някои думи в тропарите, стихирите и проч., да турга други прибавки, отколкото е направил сега или поне да потвърдява от тях това, което и както го разяснява. Той добавя в службата някои неща (стихири на стихов-

[37] С. 2 от ръкописът на г-на Жекова.
[38] Воронов, с. 146.

ните, слава, както и стихири на Хвалитех и проч.), които ги няма нито в единът, нито в другият от двата списъка (в списъкът на Григоровича и в Синодалният) и направил тези прибавки по своето усмотрение, когато, ако беше взел във внимание и други списъци, Палаузовът списък например, той щеше да намери там хубава слава и хубави стихири на Хвалитех и проч.[39] Вижда се, г-н Жеков е нямал на ръка тия други списъци, освен поименованите два списъка.

VI

На страница 4 (в ръкописът на г-на Жекова) г-н Жеков казва: „Отселе обращаемъ преимущественное внимание на тѣхъ тропарей службы сеѧ, идеже от писателей вкородошасѧ привиднаѧ погрешнIѧ (недоумениѧ)".

По-надолу ще видим, че нигде не ни се указва от г-н Жекова кои именно и какви „привиднаѧ и недоумениѧ вкородошасѧ от приписателей". За приписатели няма и помен в изследването на г-на Жекова. Но той преди да пристъпи към това, т. е. преди да обърне преимуществено внимание на „привидните недоумения", що са се вмъкнали крадишката от приписвателите на службата, подига два твърде гъделичкави въпроси в славянската историческа наука относително Кирила и Методия, на които въпроси обаче не ни дава какъв да е положителен отговор. Той тургал, тъй да се каже, лице с лице и двата списъка, от които е извлякъл и съставил службата, сравнява ги и намира, че списъкът на Григоровича, понеже е „объемистее историческими собьIтіѧ ми и песнотворными обрѧдами", та и „во ѧзьце представляется древнее", твърди на това основание, че тая служба, която се намира в списъкът на Григоровича, е написана „на древнемъ болгарскомъ языце, ѩкоже мнозии учении мужие мнѧт быти в *aĩ* даже в I (10) вѣцѣ, нежели служба по списку Синодалному."[40] Подир това той преминава на втория, не по-малко деликатен въпрос: „Творец службы сеѧкто бѧше?" При всичко, че нищо не се споменува за това в старите списъци, както сам удостоверява г-н Жеков, но предполага се да е бил не друг някой, освен „оного великаго болгарскаго учителѧ и архиепископа Климента wхридскаго, иже многимъ тщаниемъ и высокимъ ученIемъ списа житIе и похвалу возлюбленному учителю своему Кирилу Философу" — твърди това г-н Жеков. Но като привежда предположението на г-на Григоровича, че за образът на службата са послужиле гръцките канони и че, като се вземе във внимание складът на тропарите, особено же изречението: *πάντα μὲν βίον παραδιδόναι γραφῇ εὐχῆς ἔργον ἀμοὶ, πλήν ἀλλὰ κρεῖττον τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως,*

[39] Русите в своя „Изборник", вижда се, придържали са се повечето у двата списъка Григоровича и Синодалният, но са имали пред вид други поименовани списъци, а не само тия двата. На с. 138 от „Изборникът" има: „Из службы святому Кириллу Философу, учителю и наставнику словенску языку". И там се излага особен един *светилен*, изрядни *стихири* на Хвалитех, превосходни *слова* и най-накрая се съобщава на благочестивият читател следующето: „Вѣдѣти подобаетъ, аще случитсѧ въ понедѣлникъ поста, то на литургии поемъ" „Да исправитсѧ молитва моѧ, потомъ трисвѧтое,прокименъ,и апостолъ, и аллилуя, и евангелие. И литургиѧ пустнаѧ. Към тая цяла прибавка русите са турнали и следующата бележка: „Пѣснопенiѧ сiѧ ѡбрѣтаетсѧ во единѣй токмѡ рукописи отъ четвертаѡ надесеѧтъ вѣка, рекомѣй Палаузовскаѧ, и сегѡ ради не писана быша купнѡ со службою свѧтагѡ, но доброту ихъ и красоту зрѧще, здѣ издати положихомъ".

[40] Един повърхностен поглед върху двата списъка е достоен да се разбере, че списъкът е написан по старобългарска редакция, т. е. с *юсове*, когато Синодалният списък няма юсове, а в него те са заменени с у и ю.

което наистина се превежда така, както го е превел г-н Жеков,[41] което изречение стои начело на пространното житие на св. Климента и което се отнася непосредствено към св. Кирила и Методия, може да се мисли, предполага г-н Григорович, че службата е написана от *същото онова лице*, което е написало и житието на св. Климента (ще каже, според предположението на г-на Григоровича, тя, службата, не е написана от онаго великаго болгарскаго учителя. . . и проч.), като привежда именно това предположение на г-на Григоровича с изредените му мотивировки, г-н Жеков, макар че твърди какво никой друг не е можел да напише въпросната служба, освен св. Климент, прави остроумно и твърде товаф заключение: „сіе мы ниже зѣло подтверждаемъ, ниже вельми отрицаемъ" (стр. 5 и 6 от ръкописът на г-на Жекова).

Прочее, според Жекова „творець службы сѧ кто бѧше"?

Въпросите, които тука подига г-на Жекова (както с приговорът си, че службата е написана на старобългарски език, тъй и с приведеното по-горе товаф заключение за авторът на службата), са доста гъделичкави, казахме ний по-горе. Наистина, тия въпроси, които така тясно са свързани и с въпросът: на кое именно от славянските наречия е предадено от свв. Равноапостоли наши, Кирила и Методия, свещеното писание, кой именно е направил първоначално тоя превод — дали те или друг някой от кого?[42] Тия въпроси са породили в

---

[41] „Описати всю жизнь мужей тѣхъ мене ради есть сватаѧ обѧзанность, но сіе превышаетъ силы моего слова".

[42] Дълги години са се лутали учените слависти, докато дойдат до преобладающето мнение, че свещеното писание е преведено на българският език. Въпросът трябвало би да се счита за изчерпан и за решен положително и окончателно. За такъв трябвало би да се счита и въпросът: „Кой именно е превел първоначално св. писание". Обаче тези въпроси и досега стоят някак открити. Относително първия въпрос сега изпъква друг въпрос: българският език или българското наречие се разчленява на няколко наречия или клонища. Прочее, на кое от тия поднаречия е послужило за основа на църковнославянския език? Трудовете на Ламански „О славянах в Малой Азии, Африке и Испании" (Спб, 1859 год.) са дали възможност на г-на Будилович да построи по този въпрос следующата теория:

Солун е бил почти всецяло славянски град. Император Михаил (нашият кръстник) е казвал на времето: „Солуняне вьси словѣнскы бесѣдуютъ" (Панонското житие на Методия, гл. V. Глед. у Будилов[ичь] „Общеславянский язык", т. II, с. 29). Св. Кирил, макар и да е бил грък (!), от детинство още имал е възможност добре да изучи тоя език (г-н Будилович е от онези слависти, които предполагат, че свв. Кирил и Методий са родом гърци), а после, когато е отишел в Цариград, в 842 год., до самото си отиване в Моравия, т. е. до 862 год. (тъкмо 20 години) той е усъвършенствувал там тоя език. А той, славянския език в Цариград, не е бил солунско-македонски, по-усъвършенствуван, и именно, малоазийско-славянски. Този пък малоазийски-славянски език затова е бил по-усъвършенствуван от солунско-македонския, защото там са отивали славяните от Цариград, който по него време, а именно в IX столетие, бил е разнороден и разноезичен. Улиците на тоя всемирен тогава град, особено пазарите му, били са препълнени със славяне от разни далечни и близки страни, особено же от славянското население на Пропантида и Малоазия, между които е имало и доста развити хора. Следователно там, в Цариград, под влиянието на гръцкий език, се е усъвършенствувал и славянския, ставал е по-изтънчен и по-съвършен, с по-съвършени и развити форми от онзи славянски говор, който се е употребявал във всичките други славянски страни, приемал е *гръцки* форми, та така, в такъв усъвършенствуван вид е минавал и се е загнездявал в *Полихроновския* манастир, иноците на който са биле *грекославяни* и в който е преживявал и св. Методий, отпървом като прост инок, а отпосле като игумен на тоя манастир. Следователно в продължение на 20 години, които св. Кирил е прекарал в Цариград, той още по-добре е усвоил там това усъвършенствувано българско наречие и когато се отдалечил в Полихроновския манастир, който се е намирал на Азиатския бряг, близо при Кизика (слепецът Ширяев, с. 17) при брата си, за да се готви за мисията си в Моравия, той намерил там още по-усъвършенствувани в славянския език споспешници и там, в манастирът, при помощта на брата си и споспешниците той съставил славянската

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

славянския мир цяла литература още от началото на настоящето столетие. Много учени слависти, въсточни и западни, са се занимавали дълги години, както видяхме, и твърде сериозно и ревностно.[43] С решението на тоя въпрос,

---

азбука и захванал да превежда св. писание. И така, според Будиловича, свещеното писание захванало е да се превежда на славянски език вън от пределите на славянщината!. . . Вън от тези предели, между приморските колонии славянски, църковнославянски език е получил началото си! — Будил[овичь], стр. 29—36 и 57—59.

Обаче и това се показва съмнително. Дали в Полихроновския манастир св. Кирил не е намерил преведени вече на старобългарски език някои части поне от св. писание? Знае се, че св. Кирил в Полихроновския манастир се е занимавал с четене на разни книги, между които е имало и славянски книги, само че написани „неустроено", т. е. „грьческыми письмени написанию", за които загатва и Черноризец Храбър, които са послужили за основа както на графиката, която наредил Философът, така и на преводът на свещеното писание (там же). Следователно остава открит и въпросът: „Кой именно е положил начало на преводът на св. писание — дали нашия просветител св. Кирил, както твърдят мнозина от учените слависти, или нему е послужил за основа и ръководство друг някой направен вече превод, макар и написан „неустроено", т. е. с гръцки букви, както подсещат някак някои от учените слависти, в числото на които може да се постави и г-н Будилович.

Че свещеното писание е преведено не на говоримият старобългарски език, а на поусъвършенствуван, може да се заключава и от твърдението на Константина *Костенецкаго*, както и на нашия Отца Паисия, които казват, че езикът, на който е преведено св. писание, бил изкуствен и отбран от по-хубави думи от всичките други славянски наречия. Костенецкий казва, че преводачите на св. писание са се ползували от езиците: руски, български, сърбски, бошняски, словенски и чехски (Starine, с. 14). А нашия Паисий казва: „И тако с Кирила святаго и Методия били седам даскали и прамудри тако собирали речи изредени и прави и от болгари, от сербие, от руси, от Москве, от славяне, от ляхове, та су за много время ловили речи от тия народи, докле су составили псалтир и евангелие и други книги" (Паисиевата история, с. 43, Лавров. Одна из переделок. . ., с. 5 и 6).

И така въпросът, при всичките твърде ценни трудове на славистите, остава си още открит.

Такъв *гьделичкав* е въпросът: вземали ли са непосредствено участие свв. братия в просвещението с християнството на българете? Славистите отговарят на тоя въпрос различно. Едни съвършено отричат това (Голубинский. Истор. слав. церквей, с. 22 и 232), други твърдят това положително (Палаузов, Век [болгарскаго] царя Симеона, с. 22, житието на св. Климент, Добровский и др.), а трети го допущат с резерва (Будил[овичь], с. 27 и 28.; Слепецът Ширяев, с. 23 и др.)

[43] С каква любов и ревност са се занимавали учените слависти и 〈 . . .〉 люлката на старославянски език може да се види освен от важните трудове на Шафарика, Миклошича и толкова други слависти, но и от следующето:

През 1837 година с разрешението на правителството (руското) Министерството на народното просвещение в Русия е изпратило професор при Московския университет г-н О. Бодянски да заобиколи славянските земи в Австрия, Турция, Италия, Германия, Прусия и др., за да изучи славянските наречия. Като е тръгнал да пътува, г-н Бодянски и в своето отечество е намерил за добре да се поровва тук-таме из библиотеките при някои учебни заведения. Така той се спрял в градът Переяславл (гдето се е учил от малко в семинарията) и в тамкашната семинарска библиотека се поровил малко и за негова чест открил там едно евангелие ръкописно на малоруски език от XVI век (а именно — от 1545 год.), в послесловието на което е имало следующата малка забележка:„выложено из языка блъгарскаго на новь рускую". Тази малка забележка дотолкова е зарадвала и възхитила г-на Бодянски, щото първата му работа, щом пристигнал той в Киев, е била — да напише на Погодина в Москва писмо от 3-й ноември[ий] 1837 год., в което му известява за *находката си* и с възхищение казва между другото: „Но което е най-важното, което трябва да зарадва не само Вас, но и всичките други славянофили, което най-после решава окончателно и, струва ми се, завинаги и положително въпросът „на кой език е преведено св. писание от Кирила и Методия," това е малката забележка, която стои в послесловието, и именно: „выложено из языка блъгарскаго на новь рускую". А в писмото си от 12 априлий следующата 1838 год., от Прага вече, той пише на същия Погодина: „Повярвайте ми, че всичко, каквото открия забележително, най-напред ще го съобщавам Вам и на Шафарика, защото зная, че никой друг толкова много не се интересува и не цени откритията на славянщината, колкото Вий. . . Намереното от мене в Переяславл евангелие е много важно. . . То е важно и като памятник, който окончателно и еднъж за всякога решава въпросът, че свещеното писание е преведено на български език

излагали са се на големи неприятности, претърпявали са всичко[44], трудили са се неуморно, за да открият истината и решат тия въпроси, и сѐ пак и досега не могат да ги решат с пълна положителност, а сѐ предполагат и изказват съмнения и в това даже, което може да се каже, че те, славистите, след толковато много трудове и открития, най-после като че са принудени да кажат знаменитото и остроумно Жеково заключение: „Сіе мы ниже зѣло подтверждаемъ, ниже велыми отрицаемъ".

И наистина. Сам г-н Григорович, както видяхме и по-горе, дали авторът на житието на житията на свв. Първоучители наши, както и на службите за тях е св. Климент — според твърдението на толковато други учени слависти, макар и Жеков да казва, че „никтоже их можаше написати житІя и службы свв. Кирилу и Методию, кроме онаго великаго болгарския учители и архиепископа Охридского, Климента иже многим тщанием и высоким ученІем списа житие и проч.". Професор Воронов, който в своето съчинение, за което имахме случай няколко пъти да споменем, критически разглежда тия паметници (житията на свв. Кирила и Методия, както и службите за тях), твърди, че службата за св. Кирила, както и службата за брата му, св. Методия, са написани на гръцки език и от автор, грък родом първоначално. И доказателства за тая си мисл той взема от самите служби. Като доказва, че тия канони или служби са написани в България,[45] г-н Воронов твърди, че те са написани първоначално на гръцки език и от грък. Основанието за това негово твърдение са следующите: а) според силата на мисълта на каноните и б) според сполучливостта на сравненията и сближенията — тези служби или канони могат, според него, да заемат видно място в църковната поезия, но поезия гръцка, а не славянска. „В тия служби, казва г-н Воронов, заедно със значителното богословско образование на автора не може да не се хвърга в очи на много места и една изкуствена *витиеватост* и фигуралност, тъй свойствени на гръцките писатели. При това гръцкото разпределение на думите, което разпределение много начесто затемнява смисълта, гръцкото разпределение на неславянските изражения и *обороти* — всичко това доказва, че службите са на-

---

от Солунските братия Кирила и Методия" (Письма к Погодину из слав. земель—Нил Поповъ. Москва, 1879, с. 1—2 и 38—39).

[44] Блестящ пример на това ний виждаме в Григоровича. За Венелина вече знаем какви спънки и каква сиромашия е теглил той, когато е заобиколил само крайдунавски няколко места наши. Григорович обаче е посрещнал още повече и по-големи мъчнотии и неприятности. В 1844 година той е бил откомандирован в славянските земи и в Турция за издирвания старославянски паметници. Когато пристигнал във Велес, едно турско заптие го улавя на улицата за вратът и посред разярена тълпа турци закарва го на конака при пашата, като московски гяурин, бунтовник и проч. Горкият Григорович едвам е можал да разправи на пашата, че той не е лошав човек, не е бунтовник, а прост, сиромах *кепанчия*, та е бил оставен на мира. В Охрида един поп щял да му счупи главата с камъни, като на лошав човек. В Св. гора калугерите го посрещнали много грубо, враждебно и той, Григорович, е бил принуден да се подмилква на тях, да ходи редовно в църква с тях, да чете, да яде с тях, да помага на готвението и другите послушания, та по този начин е спечелил тяхното благоволение и е можал по-свободничко да се рови по таваните, избите, в подземелията, гдето разни късове пергаменти и хартии са се търкаляли по боклуците. Но приемът, който му е бил направен в Цариград, в руското посолство, от руските чиновници при посолството, бил е още подобър:

„На кой чорт предпринял теперь путешествовать!" — го изхокал чиновникът при когото трябвало най-напред да се яви. А другият чиновник, при когото са явил после, приел го лежишката, като се бил изтегнал на канапето и си е вирнал краката на столът и едвам го удостоил с една-две думи — Очерк истории путешествия по Турции, 1848 г., Похвално надгробно слово от А. Л. Кочубилени на 21 дек. 1876.

[45] Воронов, с. 158.

писани на гръцки език и от грък. И само като се гледа на тях като на гръцко произхождение, много места в тях доста неясни стават ясни. . .“[46] На въпросът, който неволно се поражда при подобна постановка на делото, и именно: каноните или службите много съчувствено за свв. наши Равноапостоли са написани и проникнати с големи симпатии спрямо самостоятелността на славянските църкви, с голямо уважение се говори в тях за изнамерването славянската азбука, за преводът св. писание на славянски език и проч. — възможно ли е прочее да направи това един грък? Професор Воронов отговаря на това положително, защото доказва той, като се насланя и на г-на Дринова,[47] че в старо време е нямало тая вражда между гърци и славяне, каквато има днес за днес, че гърците в старо време никак не са се отнасяли враждебно към българите, нито към тяхното развитие, никак не са преследвали славянската писменост, особено славянските книги и църковнославянский език. Истина, пред вид на настоящето настроение на светския гръцки елемент спрямо славяните съставило се е някак общо мнение у много от славистите, че гърците от старо време още с криво око са гледали на славяните, на църковнославянския език и славянската писменост — също така, както са гледали и латините.[48] Но много слависти казват, че не е било така. И указват на житията и службите за св. Климента, на житието на св. Наума, на общата служба на свв. Седмочисленици.[49] Всички тия служби и жития са написани от гърци и на гръцки език. Колко много тия произведения са проникнати с благоговейно почитание към тия святии славянски, колко много и искрено се превъзнасят в тях техните подвизи и дела, направени от тях в полза на славянското тяхно паство! А житието на отца нашего Теодосия Търновскаго, което е написано по гръцки и от грък, от цариградския патриарх Калиста,[50] какви чувства на дълбоко благоговейно почитание се изказва и към тоя наш святия, как се възхвалява той за подвизите си за в полза на своите еднородци! . . . Всичко това като че иде напълно да оправдае твърдението на г-на Воронова, че и службата за св. Кирила, в която се изказват толкова много благоговейни симпатии към тоя светия, както и към неговото всеславянско дело, е написана първоначално на гръцкий от грък.

Следователно твърдението на г-на Жекова, че тая служба е написана на старобългарски и от „онаго великаго мужа, Климента. . .“ се опровергава Г-н Воронов дава едновременно този отговор на питанието на г-н Жекова

[46] Воронов, с. 159—163.

[47] „[Исторически] преглед на българската църква“, с. 65.

[48] Голубинский. История славянских церквей, с. 33.

[49] По повод на тая служба на свв. Седмочисленици и житието на св. Наума Гилфердинг ето как се изражава: „Тази служба, както и житието (на св. Наума) имат значение не само за библиографа и изследователя на старината, но имат смисъл и в живата съвременност, смисъл от най-висока степен утешителен за нас. Кой не скърби сега за онова печално явление, че гърците в настоящето време действуват като противници на всичко, което е славянско? На кого не е тежко да гледа, че те със своето упорство и хитро противодействие възспират повече от коя да е враждебна стихия развитието на български народ? Кой може да спомни без негодувание, че те са изтикали славянския език от люлката на славянското образование от Охридско и Загорско. . .? Затуй утешително е да помисли човек, че не всякогаж са били такива гърците, че не всякогаж те така враждебно са се отнасяли към славяните...“.—Русская беседа, кн. XIV, 1859; Воронов, с. 171—173, забел. 2; Г. Баласчев твърди, че до 17-то столетие гърците никак не са се отнасяли враждебно към славянската писменост—Периодич[еско] списание на Българското книжовно дружество, кн. и бр. 55 и 56.

[50] За отца нашего Теодосия има и печатана служба, както е печатано и житието му. Ний ги нямаме на ръка. Но в манастирът, в който се е той подвизавал, има службата и житието му в ръкопис.

„творець службы сѣ кто бѣше?“, питание, което е довело г-на Жекова до знаменитият му и остроумен отговор: „сіе мы ниже зело утверждаемъ, ниже вельми отрицаемъ“. Истина, г-н Воронов не указва „кто именно бѣше творець службы сѣ“, но положително твърди, че не бил св. Климент, както мнозина мислят, нито е друг някой славянин, а е бил по народност грък.

И изглежда като че г-н Воронов ще да има право. Доказателствата му се основават, както видяхме, на самите служби и досега никой от учените слависти не се е наел да опровергне и да докаже противното. Само в последньо време (през 1895 год.) г-н П. А. Лавров в предисловието към трудът на В. М. Ундолски „Климент епископ словенский“ оспорва г-н Воронова. Гръцизмите, които се срещат в житието на свв. Кирила и Методия, както и в службите за тях, на основание на които (гръцизми) г-н Воронов твърди, че те (житиета и службите) са написани от гърци и на гръцки език, г-н П. А. Лавров никак не ги намира да доказват това. Той сравнява други оригинални произведения на св. Климента, за които по никой начин не може да се каже, че са написани първоначално на гръцки език, и намира много от същите гръцизми в тях, та казва: „Щом подобни гръцизми се срещат в несъмнено оригинални произведения на българската литература, каквито са поученията на св. Климента, не трябва да се очудваме, гдето такива гръцизми се срещат и в житието на свв. Равноапостоли славянски, както и в службите за тях.“[51] А откъде са се взели подобни гръцизми в чисто българските произведения? — Г-н П. А. Лавров отговаря на това естествено питание със следующето съображение: „Свв. Кирил и Методий, сами гърци по произхождение, и техните ученици, макар и славяне, но възпитани в Цариград или в Солун, разбира се, че са вземали форми от гръцкий език за своите произведения и понякогаж тези форми са оставали непокътнати, понякогаж са се видоизменявали, а понякогаж са се превеждали. Ний знаем, че св. Кирил е написвал много от своите съчинения на гръцки език, ний знаем, че тези съчинения, написани по гръцки, немедлено са се превеждали на славянски език, та в тези именно преводи лесно е преминавал гръцизмът от онези първоизточници, които са излизали от самите първоучители.“[52]

Според нас това възражение на г-на Лаврова против г-на Воронова още повече потвърдява твърдението на Воронова, че службите за свв. Кирила и Методия, както и техните житиета са написани на гръцки език първоначално. Г-н Воронов, като твърди това, прави такова отстъпление: „Или поне от гръцки първоизточник“. Ако е истина, че св. Кирил е бил родом грък и че много от своите съчинения той е писал първоначално на гръцки език, които съчинения немедлено са се превеждали на славянски, тогава Воронов е съвършено прав, като твърди, че службите и житиета са написани първоначално на гръцки от грък или са съставени от гръцки първоизточник. И в такъв случай правдоподобно е да се преполага, че авторът на службата за св. Кирил, която е предмет на нашето разглеждание, да е бил един от неговите ученици, грък родом, или макар и славянин, но възпитан в Цариград и първоначално по гръцки да е написал службата, та тази част от тойзи първоизточник да е била преведена на старобългарски език, в какъвто вид е достигнала до нас в постарите списъци.

---

[51] „Климент епископ словенский“. Труд В. М. Ундольского, с предисловием П. А. Лаврова, Москва, 1895 г. Предисловие, с. XVIII.

[52] Там же.

Впрочем едва ли ще да е уместно тука по отношение както езикът, на който е написана службата, така и по отношение на авторът ѝ да се каже с г-на Жекова: „Сіе мы ниже зѣло подтверждаемъ, ниже вельми отрицаемъ“. Кой знае! Делото е старо. Много памятници по славянската старина още не са открити и може, когато с време се открият, да дадат съвършено друг подтик и друго направление на историческата критика, да разлеят на тъмната старина уяснителна светлина. Г-н Будилович на основание на това, че в житието на св. Кирила се казва какво, когато тоя първоучител наш се е отдалечил от Цариград в Полихроновския манастир, за да се готви за мисията си при панонците и моравците, занимавал се е там, в манастира, с четене на книги, между които трябва да имало и много такива, за които споменува Черноризец Храбър, „гречески письмени написани“, прави от това предположение, че тия книги са били славянски, но написани „неустроено“ (т. е. с гръцки букви). Много други слависти предполагат, че някои книги или почти и цялото св. писание (т. е. преводът му) били са подготвени малко по-рано от времето на Кирила и Методия, само че са биле написани не с кириловски букви, а с латински или гръцки.[53] Всичко това, и мнението на г-на Будиловича, и мнението на другите слависти, е само предположение, като последующите открития по славистиката я го докажат, я — не. Сега се пръска слух, че г-н Успенски, директорът на Руския музей в Цариград, когато е пътувал по Македония сега наскоро, намерил е около Солун едно евангелие, написано на старобългарски език, но с гръцки букви. Ако излезе това истина и ако евангелието е старо, а не от по-новите времена,[54] предположенията на г-на Будиловича и на другите слависти ще се обърнат в действителност. За това кой знае! Не може още да се каже, че твърденията, които се правят на основание направените вече открития по ⟨палеографията⟩ и агнологията славянски, трябва да се считат за положителни и окончателни. Според нас сѣ е потребно в този случай да се пази една по-голяма осторожност и често да си служи човек с Жековото: „Сіе мы ниже зѣло подтверждаемъ, ниже вельми отрицаемъ“. Само не знаем защо г-н Жеков в своят труд така авторитетно и положително твърди за някои исторически стари работи, за които отпосле сам казва, че „сіе мы ниже зѣло потверждаемъ, ниже вельми отрицаемъ.“ . . . . . .

. . . . . .

АБАН, ф. 54, арх. ед. 205, препис.

Част от рецензията на митрополит Климент за труда на Н. Жеков „Соборникъ, содержай служби, житІѧ и похвали болгарских сѧтыхъ, прославѩемыхъ въ сѧтой болгарской церкви I. Служба сѧтаго КирІлла Философа“. Рецензирането на ръкописния труд на Жеков е било възложено на митрополит Климент от Св. синод. Рецензията е останала в ръкопис. От нея публикуваме тази част, която показва личното отношение на рецензента към разглежданите въпроси, широтата на неговите занимания и познания.

---

[53] Г-н Голубински в своята „История славянских церквей“ казва, че българите дълго време след своето покръстване не са имали писменост, нито каквито и да е богослужебни книги, а са си служили ту с латински книги, ту с гръцки. А в такъв случай някои книги от свещеното писа ⟨. . .⟩

[54] Впрочем някои вещи в това дело предполагат, че това евангелие трябва да е от новите времена, тъй като там почти и сега има стари българи, които в преписката си служат и с гръцките букви.

5

Новый год[1]

„Новый год наступает“ — сказал мне один из товарищей, когда пробило одинадцать часов. При этих словах серце мое радостно забилось, весело затрепетало и как будто стало разширяться для того, чтобы вполне[2] насладится тем счастием, каким наслаждалось, когда я был резвым ребенком. Но вдруг оно сжалось, мгновенно покинуло приятную надежду о скором счастие и предалось грустной задумчивости! Слова „Новый год“, имевшие столь сильное влияние на меня в младенчестве, возбудили в серце моим тысячи приятных воспоминаний.

Да, я вспомнил все прошедшее; вспомнил, когда еще с вечера мать моя, прижимая[3] к груди, осыпала поцелуями и говорила: „Веселись, сын мой! Завтра новый год; я пойду в церковь и усердно буду молить бога, чтоб он послал тебе всегдашнее счастие!“; когда отец возвращаясь домой, приносил мне дреновую ветку* и подавая ее, говорил: „Будь счастлив, сын, и это счастие, пожеланное тебе мною, пожелай и ты завтра всем ближним и родственикам“; когда в полночь слышал я голос сестры, каторая, назовая меня по имени, говорила: „Встань, брат, встань уже полночь! Встань пожелать счастие отцу, матери и братьям. . .“, я вставал, брал ветку, которую сестра украшала разноцветными лентами, и вместе с нею (сестрою) отправлялся поздравлять милых серцу, которые дарили нас[4] поцелуями! . . .

Все это я вспомнил и по моему лицу невольно покатились две крупные слезы. . Где эта счастливая юность, когда[5] я так беззаботно и с детскою радостию встречал и проводил все торжественные праздничные дни? Где это незабвенное время? Прошло! Прошло на веки! Но эта потеря счастливого и незабвенного времени в высшей степени чувствительна тем, кои находятся на чужбине (по крайней мере мне так кажется) ибо, живущие среди милых серцу, хотя и чувствуют эту потерю, но предметы и события, производившие в младенчестве на них впечатление, находятся пред глазами и непрестанно повторяются. Эти события возбуждают в них воспоминание о прошлом и они, мысленно возвратясь к тем счастливым временам, чувствуют в серце своем отраду. А те, кои на чужбине, вместо того чтоб чувствовать тоску, и по временам, проливают слезы. . . и это оттого, что как скоро станут припоминать прошедшее и наслаждаться этим воспоминанием, взор их встречает предметы вовсе другие; их слух слышит голоса, непринадлежащие этому воспоминанию и — все изчезает! . . .

Подобно мгновенно изчезающим мечтам изчезает и время. Годы сменяются годами и все проходят да проходят. . . А мы незаметно приближаемся к гробу!. . .

Прошли навеки незабвенные годы моей счастливой юности! Проходила также и старый 59-ый год! Еще час — и его нестанет.[7] Грустно мне с ним расставаться. А находил при нем утешенье и отраду, которые, быть может, Новый

---

* В Болгарии есть обичай: малолетные дети с веткою ходят поздравлять с[6] Новым годом всех своих родственников и соседей и вот каким образом: мальчик или девушка, вошедши в чей-бы то ни было дом, сперва поздравляет старшего в доме, ударяя его веткою и при каждом ударе говоря: „Сурова година! Весела година! Пак до година! И до амина!“, потом целует руку всем. Хозяева с своей стороны целуют поздравляющего, говоря: „Бог да поживит тебя, чадо!“ и дают ему деньги, овощи и проч.

год заменит неприятностиями. Многие надежды мои отчасти осуществились. Старый год мне улыбался. . . я был счастлив, когда думал, что еще далеко нахожусь от старости. . . Но вот и старый год проходит и вместе с собою уносит и невинную мою юность, которая никогда уже не возвратиться ко мне!. .

Старый год! Ты проходил. . . ты бежишь! Неужели я и тебя потеряю навеки? Неужели и ты, подобно твоим предшественникам, покинешь меня! Да, ты как будто с презрением оставляешь меня. . . не стоишь ни минуты. . .

Вот и час пробил! Прощай, старый год, прощай! Ты уже прошел навеки и никогда, никогда больше не увидимся! . . . Но не забывай, старый год, что ты оставляешь меня в счастии, доставленном мне, как и всем моим братьям, Россиею! Помни это и когда проходишь безконечные вечности, возвещай там славу и благодеяния Россию! Ну, в последный раз, прощай!

Иди ты, Новый год, иди! И тебя я с радостию встречаю, как встречал и твои предшественники. С каждым Новым годом я начинал жить новою жизнью; с каждым Новым годом судьба моя переменялась и всегда к лучшему. Может быть и ты не отстанешь в этом от твоих предшественников. Но увы! Твои предшественники, переменяя мою судьбу к лучшему, лишали меня счастливой, невинной юности! Вот ты идешь, а мне прежные лета не возвращаешь.[8] По крайней мере, принеси мне отраду. Моя отрада — видеть несчастную отчизну мою, Болгарию, успевавшего в просвещении. Твои предшественники были нам, болгарам, утешителями: они приносили нам счастие и оставляли оное в наследство своим приемникам. Только что минувший твой предшественник оставил тебе великое для нас наследство. Это наше пребывание в России. Она более собственных детей любит нас и исполняет почти малейшие наши прихоты. Эта небесная благодать, посилаемая нам свыше посредством России!

Какое счастие нам!

Сделай же ты, Новый год, нас достойными такого великого благодения! Сделай, что бы мы при такой великой помощи могли нашими трудами принести пользу бедной матери нашей, которая нетерпеливо ожидает наше возвращение! Сделай это Новый год! Ибо этим только мы можем возблагодарить великою, милостивою и, подобно материи, нежную благодетельницу нашу Россию, которая ничего столько более не желает, как доставить счастие нам, бедным болгарам!

АБАН, ф. 54, арх. ед. 2, автогр. с маст., 3 л.

Курсова работа на Друмев от Одеската духовна семинария.

След съчинението, написано от преподавателя:„Весьма хороше, только инде несколько сантиментально“;следва подписът на преподавателя и дата, поставена от него: 1860, 25 янв.

На горната страна на първия л. има рецензия и на ректора: „Благородные чувствования, выражены в статье, делают честь серце автора. От души желаю, чтоб и ⟨хватило⟩ его на серце, высказанное в ⟨. . . . .⟩ статья непреклонно ⟨. . . . .⟩

Работата има оценка 5.

Отдолу на първия л. написано от Друмев: Василий Друмев.

С молив са поправяни граматически и правописни грешки от преподавателя.

[1] „Новый год“ — това заглавие е написано с молив от преподавателя. Заглавието, поставено от Друмев, е: „Чувствування при встрече Нового года“.

[2] Следва зач.: могло.

[3] След „прижимая“ добавено с молив: меня.

[4] Следва зач.: безценными.

[5] „в которой“ зач. Над него написано с молив „когда“.

[6] След „поздравлять“ прибавено с молив „с“.

[7] Следва зач. с молив: „настанет навеки“.

[8] Това изречение е зач. с молив.

6

[Отворено писмо]

Друже![1] Извини, дето ти отвещавам чрез „Съветника“. На това аз имам причини, които, без да ги кажа, ще узнаеш, щом прочетеш докрай писмото ми. Ти с възхищение ми разправяш в писмото си за казанлъшките калугерки, които сега са ся върнали от просия и ги възхваляваш, дето са ся потрудили за манастирът. „Жени, без да гледат на своята природна слабост, предприеха такъвзи дълъг и труден път, надвиха сичките препятствия и си достигнаха целта. . .“ — тъй ми писваш ти в писмото си. Но знайш ли, друже, каква цел достигнаха те? — Те оскърбяваха народното ни достойнство, унижаваха до невъзможност и себя си, и народът ни. . .

Успехът, що показа в последното време народът ни в просвещението, радва без съмнение сърцата на българете, а най-повече защото този успех сми го направили сами ний със собствените си усилия и средства. И можи ли да не са радва человек, къту вникни в незавидното положение, в което досега ся намерваше народът ни; къту разгледа многото, почти неодолими спънки, що среща народът ни в пътя на просвещението, спънки, кои фенерците и сега още, когато честното султаново правителство покровителствува на просвещението, не престануват да припречват, а сега гледа училища не само в градищата, ами почти и в сяко село, де има що-годе българе, и тези училища от ден да ден напредват и цъвтят? За сичко това, разбира ся, тряба да ся благодари нашето народно чувство, нашата любов към науката и просвещението, за кое народът ни жертвува сичко, що може. На това не противоречи студенината, която ся вижда еще в българете към науката; защото тая студенина е по неволя; причините ѝ са трудностите, с кои е съединена у нас печалбата на парите, а освен това и миналите неблагоприятни обстоятелства доста са я усилили в нас. Но първата причина не е твърде важна, особено сега; а втората можи да ся кажи, че вече е изчезнала. Това ще рече, чи отсега нататък успехът на българете в просвещението ще бъди дважд и трижд по-силен. Това е за вярване, защото българете умеят да ценят просвещението, те имат любов към науката. . . Доказателство на това са училищата, които са ся открили с помощта на самите българе, читалищата, кои ся намират в някой други градища; но и малко ли други жертви правят българете за свои общополезни работи?

Подир сичко това не ще ли е прескръбно къту сяко обществено предприятие, както отваряне на училища, читалища и проч. ся преписва не нам, не на нашата ревност, не на нашите старания и пожертвования, а на някои чужди благодеяния? Какво тряба да почувствува наприм[ер] заботливий баща, който постоянно жертвува, според силите си, за училища, в кои ся възпитават децата му; който ся утешава с мисл, чи и той има своята лепта в общата работа, чи и той е заедно с другиѣ, а сега чува, чи пожертвованията му ся не признават, чи той за образованието или възпитанието на децата си тряба да благодари не своите еднородци,а чуждите хора,кои са били причина да ся отворят училища в отечеството му? Без съмнение ще почувствува скръб, коя за щастие ще бъди не толкоз силна, защото той ще чува сичко това не от своите. Странна е наистина смелостта на чуждите хора, кои са ни правили благодеяния и за които благодеяния ний нямаме никакво известие. Тук може да ся направят две предположения: или хората, що казват, чи са ни правили благодеяния, са самозванци, или пък са действително благодетели, но само благодеянието

им е влязвало в някои безчестни български ръце, кои са го скривали от народът. Ако е истина първото, то ний нищо не губим и мнимите ни благодетели самозванци тряба да ся срамят сами за себя си; ако ли е пък второто истина, то тук много страдай народната ни чест и те, кои са правили това, заслужават ако не проклятие, то барим вечно презрение. Защото няма съмнение, чи дору сграбчат те благодеянието в ръцете си, трябало е да ся употребили средства, оскърбителни за народната ни чест и унизителни за самийт ни народ. Струва ми ся, чи ако вникнем в това с по-голямо внимание, ще ся уверим за нещастие, чи последното предположение е истина. Чуждите хора имат право да ся гордеят с името благодетели, защото са давали, стрували са благодеяния с надежда, чи благодеянията им ще ся употребят за най-святата необходима нужда на наш народ: за училища, според както са ги лъгали българските просяци. Чи това е тъй, не ще доказателства, когато преди малко видяхми как казанлъшките калугерки кръстосваха нагоре-надолу Русия да събират помощ за манастирът и училищата; когато и днес видим пък калоферските калугерки да правят същото.

Що е причината на това наше унижаване пред чуждите хора?

Известна е ревността, с коя българете наченаха да ся просвещават, да си правят училища. Нуждата, що ся чувствуваше при това предприятие в материалните средства, подбуди вероятно някои по от *образованичките* българе да ся пуснат на просия по чуждите страни с намерение, разумява ся, изпросената материална помощ да употребляват в това благодетелно предприятие. Цел, както ся вижда, не твърде укорителна, но и даже за то време похвална и тези някои по-образованички българе би получили благодарност, ако тяхното користолюбие не беше ги принудило, след къту си достигваха целта, да гледат за свой чеб, и ако по причина на това общенародната полза не оставяха настрана. . .Трудно е, мисля, да ся определи точно откога ся е наченала тази търговия с българската чест за собствените лични интереси; но не ще сбърками, ако си спрем погледът на две образованички лица — Александра Екзарха[2] и Захария Княжевски[3]—и ако кажим, чи те са основатели на тая спекула. В това отношение те най светят от сички други и един минутен поглед връх техните действия прави сякого добросъвестнаго человека да ся червени от срам.

Тук аз не ще ти изложа, друже, никакви подробности за как са те действували, защото освен чи не ми са известни тези подробности както тряба, но и времето не ми позволява да ся разпростирам в них. Затова ще укажа само сетнините на техните действия; а тези сетнини никак не са утешителни. Народът ни, с името на когото гореупоменатите господиновци събираха пари, не ся ползува нищо, даже и не знай, чи с негово име, т. е. за него ся е събирала помощ. Той ся труди сам за своето просвещение, жертвува колкото можи за училища и справедливо ся гордее, къту е уверен, чи той никому не е обязан за всичко това. А между туй ето що говорят за нас българе онези, които имат право да ся считат наши благодетели: „Българете са способни само да работят: да орат земята и да пасат овци, а не да ся учат, а не да ся просвещават. . . Колко са успели досега българете в просвещението, когато отколе, отколе просят и земат помощ за училища и църкви? Екзарх, пратен от народа по цяла Европа, събира помощ за училища. . . Княжеский, упълномощен от народа, по цяла Русия събира помощ за училища. . . Де са сега училищата? Де е успехът в просвещението? Нищо няма. Но само тия две лица ли са събирали помощ? — Постоянно разпръснати тук-таме, пратени от таз и друга община, българе ходят на просия по чуждите страни и събират помощ. . . а нищо няма наяве."

Ето що мислят и що казват за нас хората. Друже мой! Кой им дава право на тези несправедливи укори? — Сами ний. Г-да просяци, къту безсъвестно унижават пред тях народа ни, дават им право да ни мъмрят. И какво можим ний да говорим против них? Как да ся оправдавами? — За нещастие — никак. Ний не можим да кажим, чи сме нямали нужда от тяхната помощ, когато упоменутите господиновци с българско име са просили за свой чеб; не можим да им укажим и на училищата, нито на църквите, на кои е отишло благодеянието им; защото и едните, и другите са направени с помощта на сами нас, с помощта на народний ни труд и на народното ни богатство. И заради това ний сми принуждени да мълчим, принуждени сами са слушами оскърбителните за нас думи на благодетелите, кои при това ни упрекават и в неблагодарност — в чувство най-низко. Знам, чи много от честните българе, найповече младежите, ще ся усмихнат на това и ще кажат с достойнство: „Ний знайми себя си, а другите нека си хортуват, както щат. Но и не е ли глупо да ся укорява цял народ, защото един или двама са постъпили недобросъвестно?“ Тези думи ще ся казват в утешение, но утешението не ще го има; защото за зла чест примерът на г-да Екзарха и Княжеский беше твърде съблазнителен: многома ся увлякоха от него и ся увличат еще. . . След тези господиновци явиха ся доста охотници да търгуват с народното ни име и с народната ни чест. О! Как безчестно, как низко постъпват те с милий си народ. Те го унижават дотолкова, щото ся чуди человек и не можи да си въобрази доколко тряба да бъдат твърди, камъчени сърцата на тези хора. Ще кажат чи българете няма пък и с какво да ся хвалят. . . Нима това дава право на просяците и просякините български да унижават народа ни пред другите народи, кои в много нравствени отношения са по-долни от нас? Нима това дава право и да приписват на народа ни таквизи страдания, кои той не е нито сънувал? И защо? За нищо друго освен да приведат оногова, от когото просят, в състрадание, да го направят да ся съжали за български народ и да даде милостиня 5 или 10 гроша! Но тъй правят само циганите. . . Уви! Тъй правят и българските просяци: тъй са правили Екзарх и Княжеский, тъй правиха казанлъшките калугерки, тъй правят сега и калоферските. И подир едно таквоз унижение народът не получава ни мръвка полза. Казанлъшките калугерки ся върнаха със събраната за училища помощ; на какво я употребляват? — На собствените си удоволствия: ще си правят нов манастир и при него добра градина (вероятно вместо училище), при това еще се карат и всеки ден, и ето за какво: калугерките, що са събирали помощ, искат да ся разпореждат с нея те сами, както си щат. Те са събирали, след[ователно] имат право и те да разпиляват, освен това ним ся иска да бъдат и по-горнички, вероятно игуменски! Дали тъй не ще правят и калоферските калугерки!— Ще видим. Но както и да правят, сѐ е зло; сѐ е срамота, дето ходят да просят. Да предположим, чи изпросената с българско име помощ действително ся употребява на полза народна. Какво излезе от това. Ползата, коя, според както предположихми, що даде просията, ще е в състояние ли да възнагради срамът и безчестието, коя екзархоси, калугери и калугерки натрупват върх народа ни? Ще е в състояние ли тази полза да промени лошевото мнение, кое чуждите хора по причина на честото просене от них помощ ще си съставят за нас българе? Трудно е да ся повярва. А по-горе ний видяхми какво мислят и какво хортуват за нас хората. Но те и не могат инак да мислят; защото ний сами ги правим да ни укоряват и да ни прикачват разни унижителни имена. Да земим напр[имер] Одеса. Тук има българе, кои или от любов към народа, или от тщеславие (точности

на ⟨стана⟩) съставили са общество с цел да помага на български училища и църкви в България. Това общество само няма необходимите средства за тази цел. То ся обръща към чужди, но добри и богати лица за помощ и получва. Подир малко време ся явява някой си българин, подобен Екзарху, и проси от страна на българете за училища и църкви. Съветуват го да ся обърни към добрите богати лица, кои по своята доброта не му отказват, но му забелязват, чи преди малко Обществото е събирало помощ за същата цел. След месяц явяват ся калугерки, да речем, казанлъшките, и те просят за манастир и училища пак от добрите богати лица. Подир них идат калоферските калугерки и правят същото... После дохожда някой си троянец, комуто ся поискало да събира помощ за Троянский манастир, къту чи този манастир е до толкоз беден, щото ся нуждава в помощ. Разумява ся, чи и този просяк от Троянския манастир прави то, що са правили и неговите предшественици. Сетне дохождат други и тъй нататък... Това не стига, но понякогаж виждаш по улиците или пред църквите да стоят заедно с другите просяци и нашите родолюбиви калугерки с блюдо в ръка и да просят от всяки едного помощ (по една копейка) за български училища, църкви и манастири!... По видимому сичкий срам пада на калугерките; но колко е прескръбно за онова, който знай, чи Одес[кото] бъл[гарско] общество съветува тези калугерки да унижават и себя си, и народа ни. То ги съветува да стоят пред църквите и по улиците с блюдо в ръка и да просят; то ги съветува и да ходят при разни лица за помощ... а между това, то само ся занимава с просия и аз мисля, чи то има свята длъжност да не позволява другому да проси за български училища и църкви... Къту гледа человек на сичките български просяци и просякини, къту вижда как те ся унижават дору изпросят за две пари милостиня, ще кажи, чи българете са най-нещастни, чи те не са в състояние не само да възпитават децата, но не могат и да ся прехранват от собствените си трудове. Какво унижение!.. Впрочем не са виновати само онези, които просят: виновати са и общините, що ги пращат на просия. Както едните, тъй и другите не съзнават вероятно оскърбението, което нанасят на народната ни чест. Но докога ще ся продължава това? Докога ще унищожавами ний себя и народа си? Скоро ли ще доди онзи час, когато ний ще почувствувами достойнството си и за две пари милостиня ще престанем да продавами народната чест? Тряба да ся надявами, чи скоро. Просвещението (благодарение милост. С. А. Азису) прониква вече между народа ни. То ще ни отвори очите, ще ни научи да пазим достойнството си, ще ни направи да познавами колко е безчестно и низко, когато гледами наготово от чуждите хора... Но дотогава нека имами търпение и нека честичко повтарями словата на справедливостта и честността:

„О, вие, що имате охота да ходите по чуждите страни и с българско име да просите помощ най-повече за собствените си интереси! Ако има у вас щогоде человеческо чувство; ако имате мръвка любов към народа си и ако ся боите от бога, престанете да просите! Стига да унижавате пред другите народи нашийт мил народ; него и тъй са го унижавали гърците в продължение на много години; барим вие, що сте българе, не правете това!.... Стига сте лъгали чуждите хора и стига сте ги правили да ся смеят с нас!..“

26-й майя 1863, Одеса. Д.

Писмото е публикувано във в. „Съветник“, г. I, бр. 12, 10. VI. 1863.

[1] Може би е адресирано до Йосиф Дайнелов, с когото Друмев поддържа постоянни писмени връзки до това време и когото винаги назовава „друже".

[2] Александър Стоилов Екзарх (1810—27. IX. 1891) — едновременно с активната си журналистическа дейност полага големи усилия и за материалното подпомагане на българските училища. Средствата, с които действува в тази насока обаче, извикват негодувание от страна на Друмев.

[3] Княжески, Захари (Жеко Петров) (1810 — 23. I. 1877) — обикаля различни места в Русия, за да събира парични помощи за развитието на учебното дело в България.

7

О сострадании к животным

год. 24 ноебр. 1864 г.

В последнее время в образованных странах света стали обращать внимание на положение животных и изискивать средства к улучшению этого положения. С этого целью составлялись и составляются общества сострадания к животным. Это показывает, что положение животных незавидное. В самом деле посмотрите как человек, особенно простой, неразвитой обходится с животным, которое ему служит сколько достает силы. Он кормит его худо, бьет без всякой причины, заставляет трудиться сверх сил и проч. Впрочем, это делается так не только с животными, а и со всею остальною природою и делается не только простым, неразвитым человеком, а всеми людьми вообще. Жестокость человека к животным как и ко всей остальной природе не очень-то понятна. Понятна жестокость его к подобному себе существу — человеку, потому что здесь есть причина, а именно — интерес. Человек в своих интересах встречает препятствие от человека, а так как интерес почти всегда стоит во главе всего, то и человек жесток к человеку, который препятствует его интересам. Но природа, подвластная человеку, не может вредить ему; напротив, она доставляет ему всевозможную пользу, лишь бы он умел извлекать эту пользу. Зачем же он жесток к ней?

Человек без животна не может ничего сделать для себя. Но вот повозка, тащимая тяжело, грязною лошадью. Лошадь эта уже пять и больше лет служит своему господину и доставляет ему кусок хлеба. Однако ж, по всему видно, что она сама часто оставалась голодною, что рука хозяина ни разу не прикасалась к ней для того, чтобы снять покрывавшую ея грязь. . . И теперь, когда она нагруженную битком повозку старается тащить на гавань, выбиваясь из сил, хозяин ея, седящий на повозке, безпрестанно гуляет кнутом по ея спине и бокам. . . За чем? Чем бедное животное провинилось перед ним? — Ничем; а бьет он его потому, что оно животное, а он человек — хозяин животного, да еще может быть потому, что сердит, не в духе. Это возмущает душу сострадательного человека тем более, что если б животное и провинилось перед своим владикою, если оно и причинило ему какой-нибудь вред, то все таки человеку не следовало бы бить его: ибо оно, как животное, не понимает что делает и если провинилось и повредило своему господину, то это сделано им по непониманию. Кроме того человек, как существо разумное, должен был бы понимать, что кнутом нельзя исправить неразумного существа, точно также нельзя кнутом заставить его сделать то, что превышает его

силы. Ведь лошадь, будучи не в силах тащить чрезмерно нагруженную повозку, не потащиться и тогда, когда хозяин ея постарается пребить ее хоть до смерти. . . К сожалении, человек этого не понимает или не хочет понимать, а продолжает быть жестоким к низшим себя существам и тварям. Он мучит их, убивает, уничтожает без всякого зазрение совести, как будто убежден, что это не жестокость, а так себе развлечение. И это делается так всеми людьми без изключения, начиная с самого грубого и неразвитого дикаря и до ученейшого, образованнейшого мужа, изполненного любовью ко всей природе. Простой человек мучит, преследует, убивает животных, уничтожает растения, деревья без всякого сожаления. Хорошо еще, если все это он делает по необходимости с целью доставить себе и своим близким средства к жизни: ибо позволительно для поддержания жизни одных существ уничтожать других.

Но человек, особенно простой, часто преследует и убивает бедное животное за то только, что оно имело несчастие попасться ему на глаза. . . Впрочем, простому человеку это извинительно: он не понимает. Нужда и постоянный труд сделали серце его[1] черствым и недоступным состраданию к тем, над которыми он может заявить свою власть. И, может быть, если этому человеку скажете, что это жестоко, что не следует так поступать с низшими ему существами, потому что каждое существо, как бы то не было незначительно, имеет право существовать и наслаждаться жизнию точно также, как и сам он, то он удивится вашим словам и оставит их без внимания. Он не поймет ваших слов, потому что он, может быть, даже и совершенно убежден, что так следует поступать с животными и вообще с природою. На то он человек, на то оны животные.

Но что бы сделал ученейший, образованнейший муж, исполненный любовью к природе, услышав, что не хорошо поступать жестоко с животными и проч.? Без всякого сомнения он согласился бы совершенно с этим, сказал бы, что действительно не хорошо мучить животных, стал бы доказывать, что одно из необходимейших условий развития народов есть любовь к природе и проч. и проч., но все таки он не постарался бы поступать согласно с своими словами. Правда, он на улице не бросит камнем в кошку или в собаку, не станет мучить своей лошади и прочию домашного скота, если его у него есть (впрочем, неизвестно как бы поступал он с животным, положим с лошадью, если пришлось ему подобно чернорабочему трудиться целый день и при помощи лошади добывать кусок хлеба); но он, для развлечения, возмет свое ружье, пойдет в поле и убьет несколько зайцев, птиц и других животных. Положим впрочем, что он и этого, без особенной надобности, не сделает. Но вот он идет чрез поле, усеянное цветами. Он идет тихо с глубокою думою на челе, с истинным удовольствием во взоре. Он думает о том как природа величествена, как она прекрасна своим голубым небом, своим прохладительным ветерком, своими обширными полями, усеянными разноцветными, раскошными цветками, в коих, скрываясь разные птицы и насекомые оглушают воздух своим пением. Сознание, что все это прекрасно, что все это любимо им, доставляет ему истинное удовольствие. Что ж ему больше нужно? ⟨Шел⟩ бы себе и любовался, и наслаждался всем. Но нет! Несмотря на всю искренную любовь к природе, он в то время, когда в душе наслаждается ея величием и красотою ⟨машет⟩ своею тросточкою на ту и другую сторону и тросточка его при каждом движение руки срывает головки с прекрасных, только что разпуклившихся цветков; или, увидя какой-нибудь хороший цветок, он нарочно идет, срывает его и налюбовавшись им вдоволь, бросает.

Зная, что все эти цветки живут, а может быть и наслаждаются божьм миром, как и сам он, при том любя их от всего серца, он спрашывает ли себя, зачем убывает, уничтожает эти хорошенкие, невинные цветки? Чувствует ли малейшее сожаление к ним? Едва ли. Если и чувствует иногда, то оправдывается тем, что цветки не живут, а прозябают. . . и это успокаивает его как будто положение: жить не то что прозябать безошибочно; как будто для цветка прозябать не значит то, что для нас жить.

Из всего этого мы видим, что человек—и дикарь, и образованный вообще—враждебно относится ко всей природе, несмотря на то, что он извлекает из нее всевозможную пользу. Отчего это? Может быть от того, что человек вообще привык считать себя царем всей природы и царем неограниченным, след. и присвоил себе право поступать с подвластную ему природою как ему угодно. По всей вероятности сначала человек, хотя и считал себя царем природы, но был к ней добр, снисходителен. А потом, когда для удовлетворения своих нужд он принужден был вступить в борьбу со всею природою, то мало помалу ожесточался и жестокость его увеличивалась по мере того, как он брал перевес над врагами. Когда же окончательно возторжествовал над ними, *когда увидел себя властелином всего*: то, будучи еще груб, неразвыт, продолжал быть жестоким и, наконец, эта жестокость обратилась у него в привычку, тем более, что побежденная природа, доставляя ему все, безмолствует, терпит его жестокость и несправедливость.[2]

Таким образом человек продолжал быть жестоким к природе даже не сознавая этого, до тех пор, пока не пришел до той степени развития, когда мог быть в состояние смотреть иначе как на себя, так и на всю природу, не переставая почитать себя царем природы; но царем добрым, под управлением которого все подвластное, служа и доставляя ему пользу всевозможную вместе с тем само наслаждаясь от некоторым спокойствием пользоваюсь бы правами, данными ему от создателя. Но это было только в[3] образованных странах, где люди поняли, что самый интерес их требует, что бы они были гуманные к природе. А поняв это, они составили общества с целью разпространять в более неразвитых людях *гумманность*[4] к животным от чего и получили название „Общества сострадания к животным". Лучше было бы если б эти общества назывались обществами сострадания ко всей природе вообще и если бы они положили для себя целью разпространять в людях гуманность к всем существам; но это не сделано вероятно потому, что жестокость к животным более очевидна, а след. и более возмутительна. Никто не возмущается тем, что охотник, хотя и от нечего делать идет и убывает десяток животных; или когда видит в клетках запертыми птиц. А возмущается человек, когда видит что бьют без всякой вины животное, служащее человеку. Но ведь и животным, которых охотник убил, хотелось жить; а птицам, которых заперли в клетках, хотелось быть на свободе, потому что здесь им душно. . . Но это не так бросается в глаза и потому не производит на человека таких неприятных впечатлений, какие производит жестокое бьение лошадей, волов и проч. Кроме того, благосостояние домашных животных всего ближе к интересам человека, а след. и всего необходимое. Ибо из опыта известно, что тот, кто хорошо смотрит за своим скотом, кормит его, как следует, и не заставляет его работать сверх сил, может получать от него гораздо большую пользу, чем том, кто не смотрит за ним и мучит его до нельзя. Или это сделано так (т. е. составились общества сострадания к животным только), потому что домашные животные необходимее человеку для его предприятий

и потому он *заблагоразсудил*[5] быть сострадательным только к тем, которые всего больше необходими[6] ему. Как бы то ни было, но мы видим утешительное явление в этих обществах. Одно то, что в первый раз в образованных странах сознали необходимость *гуманности*[7] к животным много значит для нас: ибо оно доказывает, что только тогда может человек сознать и определить свои прямые истинные отношения к природе, только тогда он может дать ей некоторую долю прав, когда сам достигнет до известной степени развития и будет в состоянии понимать, что если бог положил под нози овцы и волы, то это сделал не для того, что бы человек мучил их, а что бы ползовался ими *с смислом*.[8] И в самом деле простой человек не может питать к животным гуманных[9] чувств, потому что он груб и не имеет никакого понятия о гуманности. Он считает хорошим и позволительным все то, что он может сделать над своим скотом. Он не чувствует сожаления к животному, потому что, когда он его бьет, оно ничем не может заявить чувствуемой им боли, разве только каким нибудь движением или криком, что еще более ожесточает человека. Может ли тот тронуться криком животного у кого нужда, рабство, постоянный труд сделали серце его так чверстые, что они не трогаются даже слезами человека? Он не может возвыситься до того, что бы объяснить себе как может животное лучше служить ему. Для него неизвестно правило: пользуйся животным насколько оно в состояние доставить тебе пользу, но не мучь его. Пользуйся растениями, цветами, но без всякой причины не срывай, не уничтожай их. . .

И так мы видим, что человеку необходимо развитие, образование для того, что бы он в состояние по-человечески поступать с окружающею его природою. И потому общества сострадания к животным должны, если желают, что бы их предприятия увенчались успехом, прежде всего обратить внимание на развитие людей.[10] Когда будет просвещение, то и сострадание не только к животным, но и ко всей природе, само сабою явится. Но самое главное, необходимое условие — улучшение положения человека-чернорабочего. Ибо сколько бы человек ни был развит, сколько бы ни сознавал, что нужно *гуманнее*[11] обращаться с животным при помощи которого он питается: но если[12] положение его такого, что требует, что бы он двадцать раз в день съездил, положим, на гавань, иначе грозит ему голодная смерть, то я думаю он постарается кнутом заставить свою тощую лошадь идти скорее. . . Тем более простой человек[13] жесток к животным[14] *чем хуже*[15] положение *не лучше*[16] ему самого.

И так я повторю: для того, что бы общества сострадания к животным[17] *имели*[18] успех в своему предприятии, они должни стараться о развитии простого народа и об улучшении его положения.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 3, автогр. с маст., 4 л.

Курсова работа на Друмев от Одеската духовна семинария.

На последния л. на съчинението има следната рецензия от преподавателя: „Сочинитель хорошо владеет русским языком и имеет способность выражаться ясно и определенно. В взгляде на предмет заметно доброе чувство. Но это же чувство увлекло автора до некоторой сантиментальности. Желательно было бы видеть в богословском сочинении более характера богословского, т. е. нужно было взглянуть на данный предмет с точка зрения слова божия. Впрочем, труд сочинителя заслуживает одобрение и честь.

Свещ. М. Чемека".

На първата стр., след датата на съчинението, е поставена оценка от преподавателя: 5.

[1] Зач.: звер.

[2] Срещу подчертаното написано на полето от преподавателя: „По учению св. писания человек сначала не был царем всего земного, а грех разобщил его с природою и он силится покорить ее на себе. . .“
[3] Следва зач.: тех.
[4] Подчертаното зач. от преподавателя. Над него написано: состраданию
[5] Подчертано от преподавателя.
[6] Следва зач.: для.
[8] Подчертано от преподавателя.
[8] Подчертано от преподавателя.
[9] Подчертано от преподавателя.
[10] Следва зач.: но как.
[11] Подчертано от преподавателя.
[12] Следва зач.: положение.
[13] Следва зач.: будет.
[14] Следва зач.: если у него.
[15] Подчертаното написано от преподавателя.
[16] Подчертаното написано от преподавателя.
[17] Следва зач. от преподавателя: увенчали.
[18] Написано от преподавателя.

8

Нравственные недостатки болгарского[1] духовенства, пагубное влияние их на самых пастырей и паству, причины этих недостатков и средства избавиться от них

Все наше духовенство — сельское ли оно или городское — имеет одинаковые почти нравственные недостатки: потому что *как то, так и другое, живеет при единаковых условиях, в одинаковой среде*[2] Правда, быт сельского духовенства разнится от быта духовенства городского, но эта разность не имеет почти никакого значения в нравственности духовенства. Поэтому все то, что будет сказано о нравственных недостатков духовенства нашего, будет ровно относится как к городскому, так и к сельскому нашему духовенству.

Духовенство наше имеет много нравственных недостатков; но для болгарина не все эти недостатки заметны: потому что, живя очень и очень просто, будучи сам прост, болгарин не замечает многие из этих недостатков, да и не в состояния замечать. Для него все то, что священник делает, кажется хорошим и потому именно, что это делает священник. Болгарин верит, что священник должен делать всегда хорошее, а не в состоянии сам разсудить все ли то хорошо, что священник делает. Разве только, если сделанное священником ужь *слишком худо*,[3] тогда болгарин замечает, возмущается против *этого и старается уничтожить это*?*[4]

Из этого не следует заключать, что у нас священники пользуются каким-нибудь особенным уважением. Нет. Болгарин уважает священника настолько,

* Доказательством этому служит прежнее отношение болгар к фанариотам. Как фанариоты не оскорбляли болгар, не унижали всего того, что за болгар было драгоценнее всего! Однако ж болгаре терпели их. Их простому уму было непостижимо, что бы все это делаллос высшим духовенством с какого-нибудь недоброю целью. Но когда фанариоты,[5] ободренные[6] терпимостью болгар, начали простирать свои поступки далее всякой мерзости, тогда болгаре начали мало по малу возмущаться, пока наконец дело дошло до открытого разрыва с так называемого Вселенскою патриархиею и даже до унии между болгарами.

насколько уважает и своего соседа, не делающего ему никакого зла и помогающего ему в бедствиях. Но если священник, хотя и случайно, был причиною какого нибудь несчастия болгарина, то болгарин не призадумается обозвать его разными именами и даже поднять на него руки.

И так, благодаря простоте болгар, их неразвитости, духовенство наше, хотя и не пользуется большим уважением, но и не получает почти никакого упрека за свои нравственные недостатки, которых простонародье, как уже сказано, не в состоянии замечать и судить о них. Но для посторонних и сколько-нибудь развитых людей недостатки эти так заметны, что иногда приходится таким людям, разумеется, если они сколько нибудь сочувствуют болгарам, со вздохом сказать: „Как жалок должен быть тот народ, у кого духовенство такое! " Что делать?

Духовенство наше лениво. Пойдешь ли к священнику на дом, то непременно застанешь его или спящым, или же просто сидящим на диване с длинным чубуком в руке, ничего неделающим и недумающим. Встретишь ли его на улице, знай уже, что он идет к кому-нибудь поговорить о пустяках и убить время. Да, вообще, где бы вы ни застали священника, то всегда найдете его без дела, ничем незанимающимся, за изключением тех случаев, когда он совершает какую-нибудь требу.

У нас средств к пропитанию очень мало, так что священник, имеющий большое семейство, несмотря на то, что болгаре по возможности стараются поступать по словам апостола: „Служащие олтарю от олтаря питаются", часто нуждаются в самом необходимом; однакож он не предпринимает ничего для удовлетворения своих необходимых нужд. Правда, священнику не приходится заниматься каким нибудь ремеслом; но говорят: „Нужда закон разоряет". Когда одним священником нельзя удовлетворить себя в необходимом, то кажется можно заняться и чем-нибудь другим непредосудительным. Кроме того, когда только не приходится священнику заняться чем-нибудь другим, когда должность его оставляет ему мало свободного времени.Но должность священническая так мало времени отнимает у наших священников, что они могли бы заняться каким угодно ремеслом и работать сколько душе угодно. Вот напр[имер] в городе Шумле — от куда я — есть только одна церковь, а 15 священников, служащих по очередно. Значит каждый священник имеет 14 недел свободных. И как проводит священник все это время? Ест, пьет, спит, ходит из дома в дом, из лавки в лавку расказывать *пустяки*[7]. Теперь вопрос: как священники наши удовлетворяют самые необходимые свои нужды, когда средств к пропитанию у них мало, а сами они предпочитают спать, чем работать что-нибудь? Очень просто: они злоупотребляют своим саном. Если кто-нибудь имеет нужду в них, положим напр[имер] просит окрестить ему дитя, то они торгуются нехуже, так сказать, жида, а разумеется и ссорятся, и ругаются, если сделается не по их желанию и расчету. Кроме того, священник получает средства к пропитанию и вообще к удовлетворению своих нужд большею честью своим уныжением; он, незатрудняясь, просит у кого попало, хотя и *самый пустяк*.[8] И это в священнике ничуть не кажется странным у нас; напротив, у нас даже убеждены, что одно из необходимейших качеств священника есть привычка просить *чего*[9] бы то ни было.* Так, постигнет ли нужда священника, он отправляется к кому-нибудь и просит. Или,

---

* Когда хотят упрекнуть кого-нибудь за то, что он стыдится просить *чего*[10]-нибудь, то болгаре говорят ему: „Эх, ты не годишься в попы; ты не из поповской породы!"

если он в каком нибудь дом видит хотя и ненужную ему, но хорошую вещь, начинает просить эту вещь и не отступает до тех пор, пока или не подарят ему оной, или не прогонят его. Но не думайте, что бы это обидело *батюшку*[11]. Нет. Батюшка привык к этому. . .

Если скажем, то именно на священнике нашим в полном смысле исполняется следующее изречение: „Леность-мать всех пороков". Мы видели, что *благодаря*[12] лености, священник наш принужден злоупотреблять своим саном, принужден унижаться, приобрев привычку просить как нищий. С достоверностию также можно сказать, что леность бывает причиною тому, что *священники*[13] наши любят *питье*.[14] А действительно *батюшки*[15] наши любят выпить в излишества. Каждый семьянин у нас имеет у себя в доме вино и первым долгом считает угостить посетителя вином. Священника же, *из уважения*,[16] угощает самым хорошим вином, какое только есть у него.[17]

Понятно, что священник, имея привычку ходить по домам, даже и не по привычке, а *даже*[18] по своим обязанностям, пользуется этим обычаем хозяев угощать посетителей и мало по малу приобретает *любовь к питью*.[19] Заметив же, что у того или у другого хозяина есть хорошее вино, *батюшка*[20] начинает чаще посещать его* и разумеется на вопрос хозяев: „Чем угостить вас, отче?" всегда отвечает: " Эх, угостите меня вином, только этим хорошенким, знаете". И хозяева действительно предлагают ему самое лучшее вино. За то же и священники пользуются у нас превосходную репутациею касательно знания вина**. Правда, никто не может видеть священника пьяным на улице; но эта вероятно потому, что священник от частого употребления привыкает к вину так, что сколько бы ни пил, все таки будет ходить прямо и, со стороны смотря, никто бы, конечно, не подумал, что батюшка *выпил*[21] *меншее*.[22] Но если кто приблизится к священнику поговорить с ним, тот час *узнает*,[24] что *батюшка*[25] *выпил*[26] *меншее*.[27] От батюшки надалеко пахнет вином, а кроме того и говорит то батюшка особенным *образом*.[28] Он говорит или много, но так, что с трудом можно понимать его, или же молчит устами, а говорит головой и руками. Это, разумеется, порок в священнике; но порок этот извиняется болгарами, потому что и все они любят выпить. Разница только та, что болгарин работает целый день и только вечером позволяет себе *выпить*[29] меншее и то в доме, а батюшка не делает ничего, а постоянно бывает *навеселье*[30]. Болгарин знает, что батюшка пьет или у него самого, или же у его брата и снисходительно смотрит на это. . Он, хотя и составляет разные поговорки на счет этого, но как только увидит священника *приглашает*[31] его к *себе*,[32] принимает радушно и предлагает ему вино лучшее, разумеется; болгарин знает, что нехорошее вино вообще не нравится батюшке — и оскорбляется, если батюшка откажет. От этого видно, что любовь священника к вину в глазах болгарина не порок, не недостаток. И действительно болгарин тогда только позволит себе назвать батюшку пьяницей, когда крепко сердит на него.

Все эти недостатки нашего духовенства: леность, привычка просить, а след. и унижаться, любовь к вину — ничего еще. *Пускай священники наши пьют еще больше, пускай не делают ничего*,[33] пускай просить и унижаться лишь

---

* „Помяни попа, наготви сопа", говорят болгаре, т. е. как только помянешь священника, то приготовляй и пальку, что бы прогнать его, потому что он не замедлит явиться. Видно, посещения священников очень часты, когда между простонародьем составилась такая поговорка.

** „Спроси попа", говорят болгаре в ответ спрашивающему, где можно купить самое лучшее вино. Значит попы наши[23] превосходные знатоки в этом.

бы они исполняли как следует свои обязаности в отношении к богослужению. Но к сожалению они и этого не делают, да и не могут делать. Ни один священник у нас, по крайней мере сколько я знаю, не в состояние совершить какое-нибудь богослужение как следует. Читает ли он какую-нибудь молитву ни одного слово не скажет правильно. Читает ли евангелие—тоже самое, и слушающие не только ничего не понимают из всего того, что священник читает, а иногда не могут удержаться от смеха: потому что батюшка смешит их как своим произношением, так и своим заикиванием. . . Вообще, почти все наши священники с трудом читают священные книги. Что же касается до того понимают ли они что-нибудь из священного писания, об этом нечего и говорить. Они ничего не понимают. Да и может ли понимать тот, кто с трудом читает, а вследствие этого не может произнесть правильно ни одного слова? В церквах наших проповедей не говорят, потому что *не кому их говорить*,[34] разве только учителя. Правда, случается иногда какому-нибудь священнику сказать несколько слов в роде проповеди; но проповедь эта такая, что если бы ее услышал человек, имеющий сколько-нибудь понятия о религии, то не знал бы чему удивляться: неслыханному ли невежеству священника, или простоте слушателей?* А когда все это так, то мы можем судить и о том насколько священники наши понимают важность и святость как своего сана, так и того, что они совершают во время литургии. И действительно священники наши не понимают ни того, ни другое. И поэтому они не дорожат своим саном, унижают его, а и самые светейшие тайнства совершают не с благоговением. Ну чего доброго ждать[35] от таких священников?**

Этот недостаток самый важный в наших священниках; но он не так-то заметен для простых болгар. Простой болгарин с благоговением стоит, когда священник читает что нибудь. Не зная сам читать и не понимая ничего,вероятно болгарин думает, что батюшка все правильно читает.[39] Но вот недостаток наших священников против которого болгаре возмущаются и осуждают священ. . . Священники наши имеют привычку часто ссориться между собою, ругаться и даже драться и иногда в самой церкви. Это ужь не может укрыться от глаз простых болгар и они позволяют себе вмешиваться в распри священников и примирять своих пастырей. И так у нас вместо того, чтобы священники подавали народу пример любви друг к другу, они сами нуждаются в его наставлениях. Часто случается даже так, что миряне для водворения мира между священниками, принуждены употребить в дело палки. . .

Вот самые главные нравственные недостатки нашего духовенства. Определить какое пагубное влияние имеют эти недостатки как на самых пастырей, так и на паству *несколько*[40] трудно; потому что как пастыри, так и паство, благодаря своей простоте, не в состоянии видеть в этих недостатках нечто

---

* Однажды — на второй день Рождества — несколько женщин[36] по окончании литургии собралось пред иконою Спасителя молиться. В это время вышел из олтаря молодой священник, которого все почитали за лучшего из всех священников, потому что он читал лучше и толковее всех. Увидев молящихся баб, священник этот обратился к ним с следующими назидательными словами: „Молитесь, чада, от всего серца, потому что бог благ и велик. Смотрите, прибавил он, указывая на икону Спасителя, смотрите как чуден бог: он вчера родился, а сего дня у него уже борода". Баби начали еще усерднее молиться, еще чаще делать поклоны; а проповедник, перекрастившись с благоговеннием, вышел из церкви.[37]

** В истории болгарского духовенства во время ига турецкого войдет без сомнения следующий ужасный случай: два священника поссорились между собою,и один, чтобы отомстить другому, взял отрову и опустил[38] ее в св. чашу для того, что бы служащий противник его отровился во время принятия св. тайн. „Горе нам!", восклицал в свое время корреспондент болгар. газеты, обнародовавшей этот ужасный случай. Да, горе нам!

вредное для себя.[41] Здесь *можно было бы сказать*,[42] что недостатки эти имеют пагубное влияние на пастырей тем, что пастыри не могут снискать большей любви и большого уважения у паства, а на паству тем, что она, будучи лишена проповедания и толкования слова божия, при том же не питая большого *доверия*[43] к своим пастырям и большого уважения остается *холодною*[44] к своей церкви, к своему вероизповеданию[45] и готови поддаваться каждому посторонному учению, будучи не в состоянии рассудить, следует ли поддаваться этому учению или нет. Все это, конечно, очень вредно *было бы*[46] и для пастырей, и для паства. Кто бы не сказал, что при таком духовенстве, при таком непонимании своего вероизповедания православен болгар при первом удобном случае 〈. . . . .〉[47]. Однакож нет. *Болгарское духовенство не гадное*[48]. Сами болгаре составляют очень и очень нелестные и оскорбительные для духовенства поговорки, из коих следовало бы, что болгаре *ничуть не уважают своего духовенства*[49]. И что же? Несмотря на все эти поговорки, каждый болгарин принимает священника с превосходнейшим радушием. Видит болгарин, что *поп*[50] также темный человек как и он сам и иногда позволяет себе упрекать его за это; но все таки идет к нему за советом и исполняет все то, что батюшка посоветовал[51]. Редкие болгаре знают: *Во имя отца* или *Отче нашъ*, редкие понимают что-нибудь из всего того, что читается в церкви и почти *никто*[52] не знает ни одного догмата из своего православного исповедания; а между тем все они остаются православными, несмотря на все усилия *пап* и езуитов. Правда, явилась было, да и теперь существует между болгарами уния; но это не есть следствие убеждения, а только средство избавиться на время от претеснений и невыносимого для болгар владычества фанариотов. Сами униаты-болгаре уверяют, что как только болгарская церковь отделится от фенерской, тогда они оставят папу и присоединятся к своей родной любимой церкви. Это доказывает, что болгаре привержены к своему православию. Как же это так, когда они не понимают сущность православия? Должно быть так, поэтому, что правила,* т.е внешная сторона православия, вошли в обычай у болгар: а известно, что трудно расставаться с обичаями, особенно простому народу. Но всего вероятнее то, что бог бережет болгар.

Да, бог бережет болгар; но все таки нравственные недостатки нашего духовенства имеют пагубное влияние как на пастырей, так и на паству, хотя и трудно определить какое именно это влияние. Кто знает! Может быть, если бы духовенство наше не имело таких недостатков, то между ним и народом существовали бы более тясная любов и *доверие*[53] и тогда ни оно, ни народ не были бы в таком состоянии, в каком находятся теперь. Кто же виною этих недостатков невежество.

Духовенство наше необразованно, а у нас нет училищ, в которых бы оно приготовлялось. Будучи же невеждами, *священники*[54], без сомнения *тяготятся* своими священническими обязаностями и потому всегда их исполняют неохотно и с пренебрежением, тем более, что они (священники) не понимают ни важности своих обязанностей, ни святости их, точно также как не понимают и того, что, неисполняя своих обязянностей, как следует, они делаются виновными перед богом и *низкими*,[55] перед людями, понимающими, разумеется. Ну что делать таким священникам в свободное время вне церкви?

---

* Поэтому, вероятно, пропагандисты не трогают ни одного внешнего обряда православного.

Заниматься чтением или писанием? Но они не могут читать складно, не могут написать правильно даже своего собственного имени. Идти работать? Но он священник: *ему стыдно заниматься чем нибудь*[56] посторонным. И так, ему ничего больше не остается делать, как только сидеть, спать, курить табак или ходить из дома в дом. . . Одним словом предаваться празной жизни. А от этой празной жизни он приобретает и другие недостатки. Но другое дело если бы священник был *немножко*[57] образован. Тогда по крайней мере он исполнял бы свои обязаности[58] лучше, чем теперь и находил бы для себя какое-нибудь занятие, напр[имер] занимался бы чтением св. писания или же другими *интересными*[59] книгами. А теперь?. . .

Из всего этого видно, что причина всех нравственных недостатков нашего духовенства — невежество. Правда, многое зависит и от *самого*[60] священника, также и от той среды, где он находится; но *это*[61] маловажные причины. Если бы духовенство наше было *немножко*[62] образовано, то эти последные причины, если бы и не *уничтожались*[63] совершенно, то, все таки, не были бы так *важни*[64]. И так, главною причиною нравственных недостатков нашего духовенства невежество. Но от куда взялось это невежество? Об этом теперь нечего рассуждать, а должно сказать только то, что благодаря не только туркам, сколько злобным фанариотам, которые для своего интереса готовы продать и честь, и совесть, болгаре теперь на такой степени невежества, не изключая и духовенства.

Понятно, что указанные нравственные недостатки нашего духовенства только тогда могут уничтожиться, когда невежество уступит место просвещения. Но к сожалении, это именно и трудно у нас. Турки желают, что бы мы никогда не просвещались; этого желают и фанариоты. Соединившись, они употребляют всевозможные средства держать нас в грубом невежестве — и успевают. Сами турки не могли бы противиться нашему развитию; потому что как прежде, так и теперь они требуют от нас одной покорности, предоставляя нам самим устроять свою жизнь как *нам*[55] заблагоразсудиться. Но фанариоты нашлись и здесь. Они сделались нашими духовными начальниками и поставили себе задачею уничгожить болгарскую народность всеми средствами позволительными и непозволительными. Даже и тогда, когда турецкое правительство начало вводить между своими народами образование, фанариоты, яко львы, рыкают, поглощая и уничгожая всех тех болгар, кои им кажутся немножко образованнее. Сколько невинных болгар погибло в темницах, благодаря злобе и клеветам фанариотов! Как эти фанариоты стараются посевать между болгарами несогласие и с каким усердием поддерживают они это несогласие!. . . Знают, лукавые, что там ничего не бывает, где несогласие. О, много зла сделали и делают нам фанариоты; но да судить им бог! А нам ничего больше не остается как только желать, т. е. не желать, а и стараться выгнать из среди себя этих лукавых и злобных людей. Но это трудно и очень трудно. Болгаре народ простой, забитый и в добавок бедный; между тем фанариоты хитрые, коварные и богатые. А с богатством чего нельзя сделать! Вот уже сколько лет *прошло*[66] как поднялся так называемый *болгарский вопрос*. Каждый видит, что правда на нашей стороне. Казалось бы, что тут толковать? Удовлетворить справедливым требованиям болгар и больше ничего. Однако ж-нет. Греки хитры и богаты. У них везде много людей понимающих. Там, где нельзя *выкрутиться*[67] хитростью, коварством, клеветами, они пускают в ход золото — и *правда*[68], на их стороне. А болгаре? Болгаре, ⟨уповаясь⟩ на свои права, выбиваются из всех своих сил, что бы как-

нибудь противостоять грекам: но мало пользи из этого! Греки все более и более берут верх, а болгаре все более и более ослабевают. И какие несчастные эти болгаре! В то время, когда всего более необходимо единодушное, решительное действование против греков-фанариотов, между ними врываются разные пропагандисты и то золотом, то золотыми обещаниями привлекают на свою сторону некоторых болгар и таким образом причиняют нам почти такой же вред, какой причиняют и фанариоты. Бедные болгаре! Никто не помагает им! Никого нет, который бы простер им руку помощи!. . . Правда, Россия помагает им тем, что воспитывает их молодежь в своих учебных заведениях; но что пользи от этого, когда молодой болгарин, возвратившийся из России, не может сделаться ни священником, ни учителем? Священником его не сделают фанариоты, потому что он не будет знать греческого языка; а если и сделают, то болгаре не примут его как посвященного фанариотами, от которых они отказались. Быть учителем — трудно у нас. Между общинами болгарскими господствует постоянное несогласие, так что учителю почти что невозможно оставаться в одном городе или селе на долгое время: его прогонят или сам он принужден будет оставить свой *пость*.[69] Кроме того, учители вообще, а в особености воспитавшиеся в России, в подозрении у правительства турецкого так, что этим последным часто приходится для спасения своей жизни, бежать из своего отечества и на чужбине оплакивать бедствия этого отечества и влачить жизнь со всеми тягостями бедности, потому что все эти молодые люди бедняки.

Подумав о такой будущности, нельзя не спросить с испугом: Зачем столько трудов, когда перед нами такая страшная будущность? *Куда*[70] улетят все эти надежды, которые поддерживают в нас желание трудиться, не спать по целым ночам, отказываться от многих удовольствий — и все это вдали от родных и любимых — лишь бы заниматься? Да, будущность пугает нас. Всегдашная работа о насущном хлебе, борьба с несогласием своих соотечественников, оскорбления от них — и незаслуженный, — страх постоянный, как бы не попасть в темницу и там сгнить или на виселицу и *качаться*,[71] постоянные скитания с места на место — вот что нас ожидает после окончания курса и возвращение на родину. Но может это только воображение пугает меня? Дай, бог, что бы было так! Но фанариоты, западники, некоторые из самых болгар?!!. . .

АБАН, ф. 54, арх. ед. 4, автогр. с маст., 6 л.

Курсова работа на Друмев от Одеската духовна семинария.

На последната страница на съчинението е написана следната рецензия от преподавателя: „В сочинении встречаются противоречия, преувеличения; по местам заметен тон неприличный серьезному сочинению — то площадно насмешливый, то слишком строгий и безцеремонный в отношении к пастырям, каковы бы они ни были; есть ошибки против орфографии, но их сравнительно не много и они незначительны.

За исключением этих недостатков сочинение заслуживает похвалу по ясности, разносторонности и оживленности в разкрытии предмета; даже язык сочинения показывает в сочинителе, как иностранце, труд усердный и успех заметный. Не мешало бы позаботиться об исправлении почерка. . .

1865 года

Апр. 19. Професор священник М. Чемека

На първия л. на съчинението е написана оценката на преподавателя: 5.

Някои въпроси от тази работа са развити и в статията на Друмев „Нещо за нашата любов и за нашето уважение към духовенството ни въобще“ (сп. Духовни книжки, 1868, кн. 7, 8, 10, 12).

[1] Зач.: нашего.
[2] Подчертано от преподавателя.
[3] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „чересчур из рук вон".
[4] Подчертано от преподавателя.
[5] Следва зач. от преподавателя „окураженные".
[6] Над „окураженные" написано от преподавателя „ободренные".
[7] Подчертано от преподавателя.
[8] Подчертано от преподавателя.
[9] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „что".
[10] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „что".
[11] Подчертано от преподавателя.
[12] Подчертано от преподавателя.
[13] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „батюшки".
[14] Подчертано от преподавателя.
[15] Подчертано от преподавателя.
[16] Подчертано от преподавателя.
[17] Срещу този пасаж написано от преподавателя: „А прежде что вы сказали?"
[18] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „така".
[19] Подчертано от преподавателя.
[20] Подчертано от преподавателя.
[21] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „хватил".
[22] На полето срещу подчертаното написано от преподавателя: „Слишком грубое выражение". Над него също във връзка с този пасаж отбелязано: „Не показывает ли это, что вы преувеличаете дело?"
[23] Подчертано от преподавателя.
[24] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „узнал бы".
[25] Подчертано от преподавателя.
[26] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „хватил".
[27] Следва зачертано от преподавателя: „и потому на веселье".
[28] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „манером".
[29] Написанот от преподавателя на мястото на зачертаното от него „хватить".
[30] Подчертано от преподавателя.
[31] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „призывает".
[32] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „у себя".
[33] Подчертано от преподавателя. Срещу този пазасаж той е отбелязал: ? !
[34] Подчертано от преподавателя.
[35] Добавено от преподавателя.
[36] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „баб".
[37] Отстрани на пасажа написано от преподавателя: „Это скорее анекдот, нежели быль. . . Лучше бы не говорить тоном оскорбительным в серьезным сочинении."
[38] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „высыпал".
[39] На полето срещу този пасаж отбелязано от преподавателя: „А прежде было сказано другое".
[40] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „немножко".
[41] Срещу този пасаж написано на полето от преподавателя: „Вопрос не в том понимают ли вред пастыри и паства. . ."
[42] Подчертано от преподавателя.
[43] Зач.: доверености
[44] Зач. от преподавателя „холодным".
[45] Следва зач.: „однако же и тут".
[46] Подчертано от преподавателя.
[47] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „пропадет".
[48] Подчертано от преподавателя.
[49] Срещу този пасаж написано на полето от преподавателя: „Вы уже слишком много позволяете себе в выражениях оскорбительства."
[50] Подчертано от преподавателя. Над него написано „священник".
[51] Срещу този пасаж написано от преподавателя: „Ведь вы сначала говорили совсем другое".
[52] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „все".
[53] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „доверенность".
[54] Написано от преподавателя.
[55] Подчертано от преподавателя.
[56] Подчертано от преподавателя.

[57] Подчертано от преподавателя.
[58] Следва зач.: „немножко“.
[59] Подчертано от преподавателя.
[60] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „обеспечения житейских нужд“.
[61] Следва зач.: „если бы“.
[62] Подчертано от преподавателя.
[63] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „неизчезали“.
[64] Зачертано от преподавателя и над него написана дума, която не може да се разчете.
[65] Написано от преподавателя.
[66] Написано от преподавателя.
[67] Подчертано от преподавателя.
[68] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „дело“.
[69] Над него написано от преподавателя „место“.
[70] Написано от преподавателя на мястото на зачертаното от него „где“.
[71] Подчертано от преподавателя.

9

Исторический очерк последней (Крымской 1853—54 г.) войны

В турецкой империи главная часть народонаселения составляют християне православного исповедания. Поэтому казалось бы, что это народонаселение в религиозном отношении должно пользоваться правами если небольше, то по крайней мере на равне с другими християнскими исповеданиями подданных Турции. Этого требовала благоразумная политика. Султаны турецкие, руководствуясь этою благоразумною политикою, неоднократно ферманами утверждали права и привиллегии християн своих подданных, имея в виду одних православных. Конечно эти права и привилегии не могли быть настолько удовлетворительны для християн, но здесь важно то, что православные признавались султанами как главное, первенствующее християнское племя, в состав которого входят и все християне других исповеданий. Но со временем султаны, под влиянием западных держав, переменили свою политику в отношении к православным своим подданым. Восток с своим Босфором всегда обращал на себя внимание европ. держав, очень хорошо понимающих как важно для них ихнее влияние над этою страною. Но пока Турция была сильна, ни одна из западных держав не могла заявлять какой-нибудь претензии на какое бы то ни было влияние на Востоке. Одна Россия по своему географическому положению должна была по необходимости заявлять претензии на влияние на Востоке, потому что это влияние было необходимо для успехов и разширения ея торговли, а след., и для собственного ея благосостояния и величия в будущем. Вследствие этой необходимости Россия, несмотря на могущество Турецкой империи, должна была с оружием в руках приобретать это влияние и таким же способом поддерживать его. И старания России увенчались успехом. Беспрестанные войны России с Турциею, изнуряя и ослабляя все более и более эту последную державу, усиливали влияние первой на Востоке. Но западные державы, довольные тем, что Турция все более и более слабеет, пугались постоянно возрастающего влияния России на Востоке собственно потому, что этот Восток был обитаем преимущественно единоверными и единоплемянными России народами. Державы эти понимали, что влияние России при таких условиях

вовсе небезопасно для них, так как со временем оно может совершенно вытеснить их из поприща деятельности на Востоке, и потому принимали меры воспрепятствовать усилению этого влияния. Прежде всего и главнее всего они постарались противопоставить русскому влиянию на Востоке свое собственное влияние, потребовав у Порты разные права и привилегии в пользу единоверных им турецких подданых, сопровождая при этом, для вернейшего успеха, эти требования угрозами. Так. образом западные державы избрали для приобретения влияния на Востоке тот самый путь, на котором находилась и Россия. Россия, понимая, что чье бы то ни было влияние может существовать и поддерживаться действительным образом только тогда, когда оно бывает благодетельно для тех, между которыми хотят распространить его, всегда старалась заставлять Порту облегчать судьбу християн своих подданных, находящихся в близком племенном и религиозном родстве с Россиею. Так поступали и западные державы, желая разпространить свое влияние на Востоке. Но так как число подданных Турции неправославных было незначительно, то и влияние западных держав не могло иметь того значения, какого хотели они. Большинство населения Турции было, как мы сказали, православное и потому естественно смотрело косо и с недоверием на старания западных держав. Это обстоятельство, а еще более убеждение, что народы, недостигшие еще более или менее высокой степени цивилизации, становятся непримиримыми врагами, как скоро вероизповедания их делаются различными, внушило запад. державам мысль соединить свою политику с политикою Порты в отношении к православным, да бы общими силами уничтожить опасное как для них, так и для Порты влияние России на православных подданных султанов. Представив в грозном виде последствия этого влияния, запад. державы успели более или менее убедить Турцию, и так напуганную существующим уже влиянием, что единственное спасение ея, зависящее от отстранения и пожалуй совершенного уничтожения русского влияния, требует, чтобы она противопоставила ему ихнее влияние. А для этого они присоветовали ей систематически начать преследовать православных, давая в то же время разные права и привиллегии другим християнским исповеданиям (католикам и протестантам). Этим путем надеялись усилить свое влияние на Востоке в ущерб русскому влиянию, так как предполагалось, что православные, видя себя постоянно угнетенными, а католиков и протестантов пользующимися правами и привилегиями, оставят свое православие и сделаются католиками и протестантами, и таким образом русскому влиянию будет поставлена твердая преграда. Эта политика в отношении к православным вполне согласовалась с политикою султанов. Но прежние турецкие султаны, отличавшиеся более или менее энергическим и самостоятельным характером, с одной стороны, хорошо понимали, что для них очень полезно притеснением православных и уступкою католикам и протестантам некоторых прав и привиллегий удалять и охлаждать первых от России; но, с другой стороны, они также хорошо понимали и то, что для них равно небезопасно, как влияние России, так и влияние западных держав, и потому всячески притесняя православных, они с трудом соглашались давать какие либо права и привиллегии и другим християнским вероисповеданиям. Но султан Меджит, по слабости характера совершенно отдавшийся западным державам, постоянно державшим пред его глазами грозный призрак русского влияния, не мог противиться их требованиям и давал разные права и привилегии католикам и протестантам. Турецкому правительству[1] предстояло делать выбор

между дружбою и влиянием России и между дружбою и влиянием западных держав. Поэтому оно, руководствуясь благоразумным правилом: из двух зол следует выбирать меньшее, предпочло последнее, так как по понятию и убеждению государственных людей Турции, составившемуся под влиянием Франции и Англии, влияние и дружба России — зло великое для Порты. Таким образом, под влиянием и угрозами Англии и Пруссии, протестанты получили много прав и привилегии; такие же права и привилегии получили и католики, благодаря влиянию и угрозам Франции и Австрии. Как те, так и другие (протестанты и католики) получили права строить во все Оттоманской империи и открывать училища. Эти успехи протестантизма и католицизма не могли не угрожать православию, так как православные подданные Турецкой империи, благодаря политике турок, погружены были в страшное невежество, тогда как католики и протестанты были гораздо образованнее или по крайней мере имели возможность сделаться такими при помощи своих покровителей. Но пока еще не было официальным образом оказано предпочтение католикам и протестантам пред православными, пока трактаты, заключенные между Россиею и Турциею и относящиеся до православной церквы на Востоке, исполнялись со стороны Турции в точности или по крайней мере формально не нарушались, до тех пор дела шли мирно и спокойно. Правда борьба между православием, с одной стороны, и католицизмом и протестантизмом, с другой, происходила в Турции; но эта борьба была, так сказать, глухая, недававшая повода ни России, ни запад. державам заявить себя в пользу своих. Но успех в каком-нибудь предприятии всегда возбуждает охоту и энергию стараться приобретать новые успехи. Так и западные державы, давно с завистию смотревшие на успехи русского оружия, а след. и рус. влияния на Востоке, приискивали средства воспрепятствовать этому влиянию. Успев приобресть порядочное влияние над слабым султаном, западные державы не могли, конечно, после этого не искать случай, чтобы решительным ударом, если и не совершенно уничтожить, то по крайней мере порядочно ослабить влияние России на Востоке. Еще в 1829 году Англия придиралась к разным статьям Адрианопольского мира, отыскивая в этих статьях разные мелочи для обвинения России в каких то честолюбивых, завоевательных замыслах, тогда как в этом трактате (Адрианопольском) великодушие русского императора по самому сознанию западников, не имело границ.* Хотя подобные придирки делала одна Англия, то нет сомнения, что и все другие запад. державы были согласны с нею. Так же не мало встревожилась Англия и в 1833 году, когда, по причине безпокойств в Турции, Россия заключила с этою последнею державою трактат, в котором была секретная статья, по которой Россия обязывалась помагать Турции, а Турция с своей стороны — запирать Босфор и Дарданеллы для всех военных судов иностранных держав.** Но все эти тревоги и безпокойства, возбуждаемые на Западе успехами рус. оружия и влияния в Турция, не могли еще привесть Западную Европу в столкновении с Россиею. Между дворами и народами западных держав существовало еще зависть, существовали еще воспоминания, которые мешали этим державам соединить свои силы для достижения одной цели: уничтожение русского влияния на Востоке. Без соединения же своих сил они не могли ничего предпринять и кончить с успехом. Поэтому державы эти, хотя и старались принуждать Порту давать разные права и привиллегии

* Описание Адрианопольского мира читай в „Сбор. известий, относящихся до Крымской войны". Книга 12, отдел VI, с. 379.

** Русская история Устрялова, с. 446, том II.

их единоверцам, но еще ни одна из них не решалась принудить Порту оказать явное предпочтение католикам или протестантам пред православными, обидеть этих последних в их религиозных правах, неоднократно подтвержденных султанскими фирманами и так[им] образом нарушить неоднократно заключаемые между Россиею и ею (Турциею) трактаты. Так шли дела до 1850—51 г. В это время президентом Французской республики был Наполеон. Он собирался сделаться из президента Республики императором могущественной империи. Зная, что его свободолюбивые французы миряться со всяким правлением, лишь бы глава этого правления умела поддерживать в них деятельность, прославляющую их во всем мире; понимая всю огромную важность, какую имело бы для Франции влияние ея на Востоке, а, с другой стороны, зная очень хорошо как велика ненависть Англии против России за успехи этой западной державы на суше и на море и как сильно желает Англия ослабить эту державу, Наполеон решился принять в религиозных делах на Востоке деятельное участие, надеясь этим достигнуть две цели: сделаться императором Франции и завязать европейскую борьбу с Россиею, так как он не мог не предположить, что Россия не останется холодною зрительницею в то время, когда он своим вмешательством в религиозных делах Востока посягнет на права православных и даже на честь и достоинство России. Поэтому он искусно воспользовался происходившею в это время распрею между католиками и православными в Иерусалиме. Главные храмы в Иерусалиме и ключ от больших дверей Витлеемского храма искони принадлежали православным. Владение этими предметами утверждено было за православными неоднократно ферманами султанов. Но католики начали заявлять требования, чтобы некоторые места в храмах иерусалимских и их окресностей были отданы им в исключительное владение. Разумеется, что турецкое правительство не могло согласиться на удовлетворение этих требований католиков, так как, если бы согласилось, обидело бы до нельзя большую часть своих подданных. Но сторону католиков взял Наполеон и своему представителю в Константинополе, г-ну Лавалету, поручил требовать у Порты удовлетворения католикам. Порта не согласилась сначала; но когда Лавалет объявил, что он распорядится, чтобы французские корабли придвинулись к Константинополю, да бы в случае нужды силою поддержать свои требования, то Порта согласилась удовлетворить католиков. Она отдала требуемые католиками места в иерусалимских храмах и их окрестностей католикам, позволив[2] им в добавок владеть и ключем от больших дверей Витлеемского храма. По-видимому уступки не так важные, между тем в последствии эти уступки произвели такое сотрясение в Европе и заставили ее пролить столько крови. Этим уступками Турция уничтожила все данные православным фирманы о религиозных правах и привилегиях их, оскорбила, обидела и унизила своих подданных православного исповедания, а вместе с тем огорчила и встревожила русское правительство и русский народ. Россия огорчилась, потому что этими уступками султан явно нарушил все существующие трактаты между Россиею и Турциею и унизил православную церковь перед католическою, чего до сих пор не было. С другой стороны, эти уступки встревожили Россию глав. образом потому что она, после этих уступок по неволе должна была задать себе вопрос: Франция или Россия должна преобладать на Востоке своим влиянием? Решение этого вопроса не в пользу России было бы противно ея историческим преданиям, ея религиозному и национальному чувствам, ея самым важным политическим интересам, потому что оно[3] отняло бы у нея всякую надежду на блестящее,

славное будущее, к которому она стремится. Но подобное решение этого вопроса было бы совершенною неожиданностию для стольких миллионов православных, осужденных судьбою на тяжкое иго, и противно их надеждам и ожиданиям. Эти православные, большею частью славяне, пламенно желали иметь хоть сколько-нибудь свободы в исповедании своей веры, в отправлении своего богослужения, своих обрядов и обычаев, единственно в этом ища и находя сколько-нибудь утешения. Но фанатизм Турции отнимал у них и эту возможность утешения, поставляя им всевозможные препятствия. Поэтому взоры этих православных постоянно были обращены к великому и могущественному народу, свободно исповедующему ту же самую веру, какую исповедуют и они, имеющему много великолепных храмов, каких они и во сне не видят, с торжеством совершающему в этих великолепных храмах православное богослужение и на таком же языке, на каком совершают его и они в своих бедных деревянных церквах. В этих взорах угнетенных православных християн выражался призыв о помощи. И Россия никогда не оставалась холодною к этим просьбам своих единоверцев и собратьев. Ея победоносные знамена не раз развевались на берегах Дуная, в Варне, в Балканах и в Адрианополе, заставляя испуганных турок заключать мир выгодный для России и не бесполезный для турецких християн. В трактатах подобного рода наряду с статьями о выгодах собственно русских были и статьи о выгодах и турецких християн. Это доказывает, что русские проливали свою кровь как для своих выгод, так и для выгод своих единоверцев и собратьев. Разумеется, что и теперь, когда, благодаря усилиям и угрозам Наполеона, Турция попрала права православных своих подданных и таким образом заставила этих последних обратиться опять к тому, кого они привыкли считать своим защитником и покровителем, Россия не могла оставаться сложа руки. И действительно император Николай во главе своего народа заступился за угнетенных. Узнав об уступках, сделанных Портою католикам в ущерб прав и привиллегий православных и видя, что Порта нарушает трактаты, император Николай, не желая давать в обиду православную церковь на Востоке и думая поправить дело без шуму, написал собственноручное письмо султану по этому поводу. Нужно сказать при этом, что прежде этого как только разнесся слух от уступках, сделанных Портою Франции в пользу католиков, русское правительство указывало великим европейским державам на те неприятные для Европы следствия, какие могут произойти от этого. Султан, получив письмо императора Николая, велел составить комиссию из одних турецких улемов для приведения в согласие обоих сторон (православных и католиков). После этого султан отвечал императору в самых торжественных обещаниях, что права, данные православным, будут строго сохраняться. Кроме того, русскому правительству был сообщен фирман за подписью султана, в котором признавались и подтверждались все права и привилегии, данные в разные времена православной церквы султанами. Повидимому дело кончилось миролюбиво, тем более что письмо султана и фирман признаны были императором Николаем удовлетворительными. Но Турция, неохотно приводящая в исполнение свои обещания, относящиеся до пользы християн, и теперь осталась верною своей привычке. Фирман султана, подтверждающий за православными все их права и привилегии, не был обнародван в Иерусалиме тот час же и добровольно, а только тогда, когда русское правительство настоятельно потребовало этого. При всем этом фирман был обнародван с некоторыми ограничениями; ключ главных дверей Витлеемской церкви, который можно сказать и составлял предмет

спора между католиками и православными, все таки был отнят у православных и отдан католикам. Между тем, по мнению православных на Востоке, обладание ключем от главной двери Витлеемской церкви означало и обладание всею церковию, а эта церковь и ключ издревле находились в владении православных. Таким образом, предпочтение католикам в обиду православных было обнаружено перед всеми турецким правительством. Но подобный поступок со стороны Турции, после того как было дано торжественное обещание султаном господарю императору сохранять в неприкосновенности права и привилегии православных, был сильным оскорблением достойнства России и ея религиозного чувства. Поэтому император Николай нашелся в необходимости отправить чрезвычайное посольство в Константинополь и требовать удовлетворения, стараясь при этом вразумить султана и указать ему на его собственные выгоды.

В качестве чрезвычайного посланника был послан в Константинополь адмирал княз Меншиков, сопровождаемый, сообразно его назначению, блистательною свитою. Ему было поручено следующее: 1. „Вести переговоры о замене уничтоженного фирмана новым условием, которое, не отнимая у католиков полученных ими в последнее время выгод, объяснило бы по крайней мере сии уступки таким образом, чтоб не придать им вида торжества над православною церковью и восстановило бы некоторыми законными вознаграждениями равновесие, нарушенное в ущерб сего вероисповедания и 2. Составить из этого нового соглашения формальный акт, который послужил бы России, как удовлетворением за прошедшее так и ручательством за будущее“ (Сбор. изв., кн. $1_{я}$, отд. $1_{е}$, стр. 8). Снабженный такими инструкциями, князь Меншиков прибыл в Константинополь 16-го февраля 1853 года. Ему оказаны были все почести как высокому гостю. На другой день после прибытия его в Константинополь, султанский церемонийместер явился к нему с поздравлением от имени Порты о его прибытие. Через день после этого Меншиков посетил Великого везиря (канцлера Порты), а 24-го числа имел аудиенцию у султана, причем вручил ему свои грамоты.

Чрезвычайное посольство русского правительства не могло не произвесть сильного впечатления на Порту. Пока еще неизвестна была цель посольства; но государственные люди Турции не могли не предположить, что Меншикову поручено заявить важные требования; так предполагать заставляла чрезвычайность посольства. Поэтому Порта встревожилась и сильно испугалась от чрезвычайного посольства князя Меншикова. Испуг Портые еще более увеличился известием, что русские войска приближаются к самой границе Молдавии и что Севастопольский флот готовится вступить под паруса. Это известие не было простым известием: русские войска действительно двигались к Молдавии в то время, когда Меншиков отправлялся в Константинополь. Это было „мера предосторожности для поддержания преговоров“. Естественно, что Порта не на шутку испугалась чрезвычайного посольства Меншикова, тем более, что у Порты не было в виду никаких союзников. Она не могла обратиться к Франции, потому что эта держава только что заставила ее угрозами согласиться на уступки в пользу католиков и в обиду православных, из за которых (уступок) приходится ей теперь сводить счеты с Россиею. Почти в это же самое время Австрия слишком категорически потребовала у Порты, чтобы та непременно вывела свои войска из Черногории, так что невозможно было разчитывать на какую бы то ни было поддержку со стороны Австрии. При том же Порта не могла предположить, что Австрия забудет от кого она полу-

чила свое спасение 5 лет тому назад. Оставалась одна Англия. Но и Англия для Турции была тоже гяур, так как и она советовала, чтобы Порта, в собственных своих интересах, ввела у себя лучший образ правления. Надеяться же на себя в случае нужды, Турция не могла. Неоднократные победы русских над нею были ей еще памятны; при том же, с другой стороны, Турция знала настроение своих вассалов и подданных, а это настроение вовсе не давало ей возможности куражиться. Посольство Меншикова действительно поставило турецких министров в самое затруднительное положение, в особенности еще и потому, что кроме известных уже нам двух статей, Меншикову поручено было, по уверению Кинглека, заключить с Портою секретную конвенцию, по которой Россия обязывалась предоставить в распоряжение Турции свой флот и 400 000 войска, требуя со своей стороны от Турции, чтобы греческая церковь была вполне отдана под протекторат России, без всякого внимания к правам Порты. Турецкие министры не знали что делать, узнав о требованиях России. Дать удовлетворение этим требованиям им не хотелось, так как в подобном удовлетворении они видели унижение Порты; кроме того они не знали как примут западные державы решение Порты удовлетворить требованиям Меншикова, если бы это решение действительно последовало. Они не могли не предположить, что, дав полное удовлетворение России, Турция должна будет давать такое же удовлетворение и Франции, и Англии, и Австрии, так как и эти державы поспешили бы заявить свои требования. Отказать же на отрез Меншикову, государственные люди Турции боялись, зная очень хорошо, что война с Россиею не по силам Турции и что после, пожалуй, придется им жертвовать больше, чем теперь. В этих затруднительных обстоятельствах на выручку Турции явились Франция и Англия. В то время, когда турецкие министры уже готовы были безусловно согласиться на все требования Меншикова, в Константинополь прибыл старый знакомец и друг турецких министров,а ожесточенный враг России, лорд Редклиф. Этот английский дипломат, узнав о требованиях Меншикова, присоветовал министрам Порты, не отказывая ни в чем Меншикову, всячески уклоняться от положительно-определенного ответа. Подобною тактикою лорд Редклиф хотел достигнуть двух целей: 1. Выиграть время для того, чтобы успеть споразуметься с Франциею и приготовить свое правительство к войне прежде, нежели русские войски успеют перейти границы, и 2. Заставить Меншикова объявить войну Турции, да бы таким образом Франция и Англия имели возможность обвинить начинающего. Эти цели действительно были достигнуты. Турецкие министры под влиянием советов Редклифа, который между прочем уверял их и в том, что в случае разрыва с Россиею Англия и Франция непременно возмут сторону Турции, действительно ни в чем не отказывали Меншикову; но зато Меншиков не мог добиться от них ничего положительного, так что, потеряв наконец всякую надежду сделать что-нибудь с министрами султана, он испросил у самого султана аудиенция. Но Редклиф, узнав об этом, предупредил Меншикова: сам побывал у султана прежде него. Неизвестно о чем говорил Редклиф с султаном, но то известно, что Меншиков ничего не выиграл от своей аудиенции у султана. Единственным следствием этой аудиенции была перемена турецкого министерства. Но и новый министр иностранных дел, Решид паша, действовал по программе Редклифа. Решид паша в своем разговоре (изложенном потом в письме к Меншикову) в мягких словах выразил Меншикову желание находиться в мире с могущественным и уважаемым соседом; но все таки не согласился дать удовлетворения на требования Мен-

шикова, несмотря на то, что эти требования были в последствии уменьшены и смягчены Меншиковым до невозможности. Мы видели, что Меншикову поручено было требовать у Порты: 1. Замена уничтоженного фирмана касательно святых мест новым условием и 2. Обещания, в виде формального акта, сохранять в будущем интересы православной церквы. Это последнее требование было заявлено Россиею собственно потому, что необходимо было России иметь твердое ручательство за точное испольнение на будущее время данных Турциею фирманов, после того как Турция уже нарушала свои обещания. На первое требование Турция согласилась; но на второе никак не хотела. Поэтому Меншиков, сообразно видам своего правительства, которое не хотело ссориться с Портою, изменял несколько раз это требование, все более и более смягчая его. Так, на место формального акта, он согласился на конвенцию, подписанную султаном, а после, когда министры Порты не изявили на подобную конвенцию своего согласия, Меншиков ограничился сенедою (дипломатическою конвенциею, подписанною уполномоченным на то министром и составляющею взаимно-обязательный договор). Наконец, когда и на это не согласились, Меншиков предложил Порте простою, умеренную ноту. В от до чего ограничил Меншиков свои требования. Но и в последнем виде требования Меншикова не были приняты Портою, благодаря советам Редклифа и Франции. Ясно, что желали заставить Россию или отказаться от своих требований, или же объявить войну Турции. Но Россия первого никак не могла сделать. Это было очень известно Франции и Англии, все старания коих бы ли завязать под предлогом защиты Турции борьбу с Россиею, и потому еще в то время, когда щли переговоры между Меншиковым и Портою, Наполеон, ставший уже императором, дал приказание, чтобы французская эскадра, находящаяся в водах Архипелага, приблизилась к Константинополю, а министр Наполеона Дурен де Люис давал представителю Франции при Порте войнственные наставления. Примеру Франции последовала и Англия. И так, когда по интригам и советам Франции и Англии Порта не согласилась на требование Меншикова, смягченное до последней возможности, Меншиков не мог далее оставаться в Константинополе и поэтому 9-го мая оставил этот город. Вслед за ним, через неделю, выехал из Константинополя и весь почти дипломатический корпус России, бывший при Порте. Таким образом, трехмесячное пребывание Меншикова в Константинополе привело только к тому, что дипломатические сношения между Россиею и Оттоманскою Портою были прекращены, что было извещено циркуляром Российского правительства от 30-го мая 1853 г. (Сбор. изв., к. 1, отд. 1, стр. 5). До какой степени Англия и Франция желали войны с Россиею и готовились к ней можно видеть из того, что как только появился циркуляр о прекращении дипломатических сношений между Россиею и Портою флоты Англии и Франции явились вДарданеллы. При таких обстоятельствах России не приходилось далее медлить, потому ея войскам приказано было занять княжества — Молдавию и Валахию. Княжества действительно были заняты русскими войсками. 13-го юня был издан указ об этом, а 3-го юля русские прохаживались уже по улицам Букареща. Такому быстрому занятию чужой страны много содействовало как то, что начальниками армии были сделаны хорошие распоряжения, так и преимущественно то, что жители Молдавии и Валахии, везде встречая русских с сочувствием, облегчали им переход с одного пункта на другой. Но занятие русскими княжеств не значило еще, что война между Россиею и Турцией началась уже действительно. Император России не желал войны. Княжества же были заня-

ты рус. войсками с одной стороны для того чтобы показав Порте до чего может довести ея упорство, склонить ее к согласию; а с другой стороны для того, чтобы, отвечая на поступок Франции и Англии, занявших своими флотами чужые им воды, таким же поступком — занятием княжеств своими войсками — имет за собою на всякий случай выгодную военную позицию. „Не завоеваний ищем мы — говорит государь император в своем манифесте от 15-го июня, — в них Россия не нуждается. Мы ищем удовлетворения справедливого столь явно нарушенного. Мы и теперь готовы остановить движение наших войск, если Оттоманская Порта обяжется свято наблюдать неприкосновенность православной церкви. Но если упорство и ослепление хотят противного, тогда, призвав бога на помощь, ему представим решить спор наш" (Сбор. изв., к. I, отд. 1, стр. 30). А в циркуляре российского правительства от 20-го июня же сказано: „Они (войска) вступают в княжества не с целью вести против Порты наступательную войну: мы будем всячески избегать ее, доколе Порта сама не вынудит нас к оной. . ." „Лишь только Порта сделает нам должное удовлетворение, а вместе с тем прекратится мера, принятая ныне двумя морскими державами, и наши войска немедленно возвратятся в пределы России" (там же, стр. 32). Итак от Турции и ея советников (Франции и Англии) зависело быть войне или не быть. Россия не желала войны; но и не думала допустить Порте нанесть ей обиду. Турция же с своей стороны, подстрекаемая Франциею и Англиею к неустопчивости и окураженная эскадрами этих обоих держав, находящимися (ескадры) уже 14-го июня у входа в Дарданеллы, готова была бросить перчатку России. Но Россия еще раз доказала, что не желает войны с Турциею и что если война будет, то в этом Россия не будет виновата. В то время, когда Турция была уже готова объявить войну России, представители Франции, Англии, Австрии и Пруссии составили в Вене ноту для мирного решения спора. Эта нота была принята и одобрена С. Петербургским кабинетом, который объявил, что Россия готова принять турецкого посланника, если только Порта согласится принять без всяких изменений эту новую Венскую ноту. Но все старания России избегнуть войны ни к чему не повели. В Константинополе Венская нота, принятая Россиею и по-видиму четырьмя великими западными державами, была изменена так, что русское правительство никак не могло согласиться принять ее в таком измененном виде. После этого Порта в чрезвычайном заседании Дивана (13-го сентября), в котором участвовало 280 человек: визирей, министров, улемов и проч., окончательно решилась начать войну с Россиею и 25-го сентября обнародован был манифест султана об объявлении России войны, а в начале октября отправлены были Омер паше инструкции на счет действий в отношении к русским войскам, занимающим княжества. И так, со стороны Турции война была уже объявлена, и объявлена при обстоятельствах, дающих повод предсказывать, что немало человеческой крови будет пролито, и с сомнением спрашивать: что будет и кому суждено пострадать от только, что начинавшейся войны? Россия, вступившись за правое дело, твердо решилась защищать его, и знамена ея уже развевались на левом берегу Дуная; но зато и флаги английских и французских кораблей развевались в Дарданельских водах, давая предчувствовать, что с Россиею вступает в борьбу не одна Турция, а вся Европа. Но что же? Это угрожающее положение, принятого Европою в отношении к России, могло ли заставить императора русского отказаться от защиты правого дела? Нет. Он решился поддерживать свои требования и, во что бы то ни стало, получить удовлетворение на них. А подобная решимость императора была ре-

шимостью и целого русского народа, который незамедлил выразить самым действительным образом свои патриотические чувства как только узнал, что дело касается угнетенной на Востоке православной церкви и честью России. Со всех сторон обширного русского государства появились адрессы к государю с изявлением готовности жертвовать всем для поддержания прав России. При первом же известии о войне все подданные России, несмотря на различие веры и народности, соединились во едино, изявляя готовность в случае нужды защищать царя и отечество. И это не было простым заявлением патриотических чувств. Со всех сторон вместе с заявлением патриотических чувств появились и пожертвования деньгами, лошадьми, волами и вообще многими необходимыми в военное время предметами. И это было еще при начале войны, когда не чувствовалось никакой нужды. Чего же нельзя было ожидать в последствии, если бы пришлось государю императору обратиться к своему народу для содействия? Но не таково было положение Турции. Начинавшаяся война во все не пользовалась популярностью между всеми подданными ея. Большая часть ея подданных всегда враждебно относилась к своему правительству, так как от этого правительства они никогда ничего не видели, кроме ужасных притеснений и мучений. В продолжение четыреста лет все подвластные Турции народы, так называемые *раи* или как величают их сами турки, *глури*, стонут под тяжким турецким игом. Их убивали и убивают, убивают и детей их, безчестят жен и дочерей; отнимали у них последную копейку. Бедный христианин — славянин или грек — должен был трудиться денно и нощно, а все таки не имел возможности удовлетворять и самой необходимой, крайней своей нужде: эту возможность отнимал у него турок. Только тогда позволялось ему (христианину) наслаждаться плодами своих трудов, наслаждаться свободою, белым божим светом, когда принужден был отказаться от веры своих отцов, отказаться от своего семейства, от своих братьев, сестер и родных, одним словом, отказаться от всего того, что мило и дорого для него, и принять веру, обычаи и предания своих ненавистных мучителей, сделавшись в то же время врагом и мучителем своих близких и родных. Трудиться денно и нощно, трудиться всеми своими силами и при всем этом не иметь ни минуту покоя, умирать с голоду или совершенно скверной пищи, не иметь во время ужасной стужи чем укрыться, т. е. быть совершеннейшим бедняком, видеть самые дорогие предметы — храмы божии — в постоянном унижении и презрении, не быть никогда уверенным в безопасности своей жизни, своего имущества и своей чести — одним словом жить только для того, чтобы во всю свою жизнь страдать — положение самое несносное. Но таково было положение турецких христиан в продолжение четыреста лет. Правда, благодаря России, Турция не раз должна была стараться облегчать это положение своих подданных; но фанатизм Турции с трудом делал уступки в пользу христиан. Несмотря на официальные заявления Порты о разных реформах, благодетельных для христиан, положение христиан не улучшалось. Разумеется, что при таком положении дел не могло быть и тени надежды, что турецкие христиане будут сочувствовать своему правительству и содействовать ему в начинавшейся войне. Какая резкая противоположность с Россиею; в России как только разнесся слух о возможности войны, все сословия и народности русского государства начали готовиться к содействию своему государю в случае войны; между тем в Турции слух о возможности войны сразу обнаружил всю ненависть турок к христианам. Турки готовились резать христиан! Нам памятно как молодые турки и мальчики ходили по улицам Шумлы с пистолетами

и большими, длинными ножами, угрожая каждому христиану, что его собачья кровь скоро польется по этим улицам. Старики же турки, недавно бывшие в самых дружественных отношениях с нашими отцами и братьями, важно прохаживались перед своими лавками или домами, косо и страшно посматривая на проходящего мимо болгарина — старика, вчерашнего его друга, не отвечая на его поклон. Для предупреждения кровавого столкновения между турками и христианами турецкому правительству приходилось прибегать к военной силе. Такое положение дел в Турции не могло не говорить громко этой державе, что затеваемая война будет гибельною для ней самой. Но влияние Англии и Франции так было велико, уверенность в их помощи так была несомненна, что война была объявлена России, а вслед за тем и турецкие войска напали с двух сторон на Россию: со стороны Дуная и со стороны Кавказа — в Азии.

Русские войска, заняв княжества, оставались спокойными, не предпринимая ничего против Турции даже и тогда, когда война со стороны Турции была официально объявлена. Но скоро Омер паша, по приказанию своего правительства, пригласил князя Горчакова, главнокомандующего Дунайскою рус. армиею, очистить княжества, объявляя при этом, что если, по истечении 15 дней, со времени отсылки его депеши в рус. лагерь, он (Омер) получит отрицательный ответ, то непременно начнет неприязненные действия против рус. войск, занимающих княжества. Со стороны русского правительства война с Турциею не была еще объявлена официальным образом и потому князь Горчаков на требование Омер паши отвечал: „Император Всероссийский не желает войны с Турциею и немедленно очистит княжества как скоро требования России, сделанные с высоконравственною целью, будут приняты в уважение“ (Сбор. изв., к. 1, отд. 1, стр. 12). Этот ответ был принят за отказ и 3-го октября 1853 г. раздался первый выстрел на Дунае: этого числа турецкие аванпосты начали стрелять по русским передовым пикетам. Но завязать первое непрязненное дело с турками более или менее важное и сериозное суждено было Дунайской флотилии. 11-го октября отделение этой флотилии, состоящее из двух параходов и восемь канонерских лодок, поднималось из Измаила к Браилову, да бы охранять границы по верховью Дуная. Этому отделении флотилии предстояло пройти мимо турецкого города Исакчи, находящегося на правом берегу Дуная и имевшего порядочные укрепления. Нельзя было предположить, что турки позволят спокойно проити рус. флотилии мимо их укреплений и потому, для избежания столкновения, решено было совершить этот переход ночью; но экипаж флотилии не согласился на это. Справедливо предполагая, что несмотря на темноту, шум параходов обнаружит все дело, а огонь и искры этих параходов даст возможность туркам удачно стрелять по флотилии, тогда как темнота помешала бы русским совершать то же самое по укреплениям Исакчи, экипаж флотилии настоял на том, чтобы переход мимо Исакчи и укреплений его совершен был днем. И действительно, 11-го числа в 8 часов утра флотилия показалась пред укреплениями Исакчи. Как предполагали, так и случилось: турки встретили флотилию ядрами. Завязалась перестрелка, продолжавшаяся[5] 2 1/2 час. и кончившаяся тем, что флотилия победоносно вышла из под выстрелов неприятеля, продолжая свое плавание к Галацу, а большая часть города Исакчи, благодаря русским гранатам, сделался жертвою пламени (Сбор. изв., к. 1, отд. 2, стр. 12 и отд. 3, стр. 6).

Тепер уж невозможно было сомневаться, что все желание императора Николая не начинать войны с Турциею, все его старания миролюбиво кончить спор с этою державою, ни к чему не привели: война уже началась самым действительным образом. Россия была вызвана на брань и ея император издал (21-го октября) высочайший манифест, в котором говорит между прочим, что Россия прибегает к силе оружия для того, чтобы защищать как себя, так и православную церковь на Востоке (Сб. изв., к. 2, отд. 1, стр. 73). При всем том, русские войска не получали приказаний начать решительно-наступательние действия, но и не думали отступить от занятых ими позиции, будучи готовыми отражать все нападения неприятеля на эти позиции.

Князь Горчаков, несмотря на приглашение Омер паши очистить княжества, спокойно оставался с своею армиею на левом берегу Дуная. Поэтому Омеру ничего не оставалось делать как перейти на левый берег Дуная и прогнать русских. Нет сомнения, что подобная мысль заключалась и в приказе к нему (Омеру) пригласить Горчакова очистить княжества. Так и думал сделать Омер паша. 21-го октября турки переправились из Туртакая (Туртакай — незначительная деревня на правом берегу Дуная, недалеко от Рущука) на левый[6] берег Дуная и заняли каменный карантин близ молдаванского села Ольтеница. Омер паша расчитивал разбить здесь русских, загнать их к Букурещу, а потом овладеть и самым Букурещом* Поэтому он воодушевлял свои войска, описывая им богатства Букареща, особено его хорошеньких женщин. К крайнему сожалению Омер паши у русских был совершенно другий расчет. Князь Горчаков во все ненамерен был пускать турок не только в Букурещ, а и на левый берег Дуная. Поэтому, как только узнал, что турки перешли на левый берег и заняли близ Ольтеницы каменный карантин, он приказал аттаковать неприятеля. Эта аттака, случившаяся 23-го октября и названная впоследствии битвою при Ольтенице, была совершенно неудачна для турок, к крайнему их сожалению: они принуждены были оставить занятый ими карантин и в безпорядке бежать на правый берег (Подробное описание Ольтеницкой битвы смотр. в. Сб. изв., к. 5, отд. 2, с. 109—143). Такое неудачное начало, кажется, заставило Омер пашу отказаться от намерения побывать в Букуреще, потому что долгое время после неудачной для турок Ольтеницкой битвы, он ограничивал все своим действия только тем, что высипал по тысячу или по две тысячи людей на левый берег не с целью, конечно, побивать и прогонять русскую армия, а только безпокоить ее. Разумеется, что за все эти набеги на левий берег и за все безпокойства, причиняемый русским, турки недешево расплачивались: всегда и везде они принуждены были отступать с значительным уроном (смотр. Сб. изв., к. 1, отд. 2, с. 21 ; к. 2, отд. 2, с. 29).Таким образом левый берег Дуная[7] везде оставался чистым от турецких войск, за исключением Калафата, в котором турки с самого начала военных действий утвердились в довольно значительном количестве. Отсюда они, имея по близости укрепленный Видин, могли порядочно безпокоить русских. Поэтому князь Горчаков, желая стеснить отряд турецких войск, занимающих эту позицию (Калафат), приказал, чтобы часть войск[8], расположенный в Крайове, сделала движение вперед. Приказание было исполнено и русские заняли село Четати, близ Калафата. Турки, не желая иметь подобного соседства и надеюсь на превосходство своих сил, решились прогнать русских от села Четати. 25-го

* Омер паша так был уверен в удобоисполнимости своего расчета, что, как говорят, написал своим друзьям в Букуреще, ожидать его на кофе.

декабря они (турки) в числе 18 000 человек, из коих от 2 до 3000 кавалерии, при 24 орудиях, напали на русских. Завязалась ожесточенная борьба, кончившаяся поспешным и безпорядочным отступлением турок к Калафату, оставившим на месте до 3000 убитыми и ранеными, а в руках победителей — шесть орудий, большое число оружия и два байряка. В этой битве отличился полковник Баумгартен, который за это был произведен в генерал-майоры (Сб. изв., к. 2, отд. 2, с. 42—48). После этой второй, довольно значительной битвы при Четати, прославившей русских, эти последние принуждены были еще несколько раз отражать турок, пытавшихся переправиться на левый берег Дуная. Несмотря на то, что русские, желая сделать все попытки и нападения турок на левый берег как можно безвреднее для себя, рассеяли и уничтожили 28-го января 1854 г. почти весь турецкий Дунайский флот, сосредоточившийся в устье реки Лома (Сб. изв., к. 2, отд. 2, с. 56), несмотря на то, что подобная же участь постигла и много больших и малых турецких судов, находящихся возле Свищова и Никополя (Сб. изв., к. 3, отд. 2, с. 61) турки решились все-таки, после стольких неудач, до шести тысячь человек переправиться в Каралаш (против Силистрии) 20-го февраля. Они действительно переправились; но скоро были принуждены с уроном возвратиться назад (Сб. изв., к. 3, отд. 2, с. 62). Это было последнее покушение турок перебраться на левый берег Дуная, потому что русские войска, ограничивавшияся до сих пор обороною этого берега, получили приказание завладеть правым берегом в первых числе марта.

Почти одновременно с открытием военных действий на Дунае, турки открыли военные действия и на Азиатской границе, взятием ночью, с 15 по 16 октября, многочисленными толпами поста Св. Николая, в котором было большой запас провианта, но который был слабо вооружен. Главнокомандующий отдельным кавказским корпусом генерал-адъютант князь Воронцов, узнав об этом, тотчас приказал полковнику Карганову отправиться к посту Св. Николая. Не доходя двух верст до означенного поста, Карганов открыл неприятеля в густом лесу и несмотря на то, что сила его (неприятеля т. е.) простиралась до 5000 человек, завязал бой и вогнал его в самый Николаевск. Турки оставили на месте до 300 тел. Но Карганов, по малочисленности своего войска, не мог вытеснить неприятеля из Николаевска. И так в[9] Азии неприязненные действия между Россиею и Турциею начались неудачно для русских: пост Св. Николая был уже в руках турок. Такое неудачное начало не могло, конечно, не быть прискорбным для каждого русского; но русские не впали от этого в уныние. Напротив, оно послужило им предвестником будущих их побед над врагами. „На начинающаго бог!“, писал князь Воронцов государю императору в своем донесении об этом деле. И действительно последствия совершенно оправдали это изречение. И здесь как и на Дунае туркам суждено было терпеть одне неудачи. В последних числах октября турки довольно значительными партиями начали ряд нападений на рус. границу со стороны Карса и Ардагана. Эти нападения, повторяемые ежедневно, хотя и оканчивались неудачно для турок, но постоянно безпокоили русских. Поэтому, для совершенного очищения этого пункта и предупреждения дальнейших покушений турок, генерал-лейтенант Бебутов отправил из Александрополя в Баяндуры (село) князя Орбелияни 3-го с отрядом из семи баталионов пехоты, двух дивизионов драгун, одной сотни Донского казачьяго полка и двух дружин Елисаветопольской конной милиции при двадцати орудиях. Князь Орбелияни открыл возле Баяндуры 30 000 турец. армию, предводительствуемую сераскиром Абди пашею, который, видя перед собой малочисленное русское

войско и надеясь на многочисленность своей армии, аттаковаль русских, но был принужден удалиться к Арпачаю (река) с чувствительным уроном. Между тем на место боя прибыл сам князь Бебутов с колонною из трех баталионов и трех дивизионов драгун при дванадцати орудиях, намереваясь на другой день (так как наступившая ночь прекратила дело, так славно веденное князем Орбелиани) аттаковать неприятеля; но турки нашли за лучшее воспользоваться темнотою и поспешно удалиться за Арпачай. Эта блистательная встреча одного русского отряда с главными силами турок случилась 2-го ноября 1853 г. Князь Орбелияни за этот славный подвиг получил орден Станислава первой степени (Сб. изв., к. 1, отд. 2, стр. 8 и 10). Это блистательное дело повело за собою еще много блистательных для русского оружия дел. 7-го ноября генерал-лейтенант князь Андроников нанес туркам в Ац Хуре сильное поражение (Сб. изв., к. 1, отд. 3, стр. 10). Этот же Андроников одержал другую блистательную победу над неприятелем (14-го ноября) близ Аханцыха, за что получил орден Георгия 3-й степени. В этом сражении турки потеряли более 1000 чел. убитыми, а в руках победителя оставили много пленных, немало орудий, знамен, значков, запасы провианта и лагерь (подробности этого сражения смотр. в Сб. изв., к. 1, отд. 3, стр. 16—25). Все эти победы, следовавшие одна за другою, не могли не произвесть сильного впечатления на благоразумных вождей турецко-азиатской армии, доказав им, что трудно бороться с русскими. И действительно, когда князь Бебутов в ночи с 13-го на 14-е ноября перешел реку Арпачай, за которую удалились турки после понесенного им сильного поражения 2-го ноября при Баяндуры, Абди паша, командовавшей турецкою армиею во время упомянутого сражения, а след. и знакомый с действиями русских солдат, не отважился принять от Бебутов бой и удалился к Карсу. Но этим Абди паша обидел щекотливость подведомственных ему пашей, которые, после удаления его к Карсу, заместили его Рейсом Ахмедом пашею (Сб. изв., к. 2, отд. 3, стр. 48 и 49). Этот сераскир отважился дать 19-го ноября сражение русским. Армия его была вчетверо сильнее русской (благоразумный Абди паша не отважился при подобном превосходстве своей армии дать сражение русским), так что Рейс, увидев какая малочисленная армия стоит перед ним, так был уверен в успех своего оружия, что сказал своим войскам, указывая на русскую колонну: „Смотрите какая горсть имеет дерзость идти на вас; мы не будем бить этих презренных, а окружим им, разберем по рукам и живыми отведем в Карс“ (Сб. изв., к. 2, отд.3, стр. 41). Но как дорого поплатился Рейс Ахмед за такую самонадеяност! Весь его 36 000 корпус, занимавший сильную позицию у Баш-Кадык-Лара, был разбит на голову Бебутовым.42 орудия, много знамен и весь лагер достались победителю. Орден Георгия второй степени был наградою Бебутова за эту славную победу (там же, стр. 39).

Когда, таким образом, русские сухопутные войска так славно подвизались на берегах Дуная и на Азиатской границе, не оставались без дела и моряки Черноморского флота. Еще 15-го мая 1853-го года флот получил приказание крейсировать по Черному морю; но так как война не была еще объявлена, то ничего замечательного не могло случится на море. Русские и турецкие крейсирующие суда, при встрече, останавливались друг возле друга на несколько минут с поднятыми флагами и опять расходились каждое в свою сторону, (Сб. изв., к. 3, отд. 4, стр. 58). Между тем, отношения Турции делались все более и более натянутыми. Ясно было, что скоро настанет день, когда заговорят пушки. В виду таких обстоятелств Россия, хотя и не желала войны, но и не могла не принимать необходимых мер предосторожности. Почи-

тая очень возможным нападение турок на Азиатскую границу как только война будет объявлена; предполагая при этом, что турки при своем нападении постараются взбунтовать и вооружить безпокойных кавказских горцев, русские решили заблаговременно усилить эту границу войсками из Севастополя и Одессы. Черноморскому флоту предстояло перевесть эти войска из Одессы и Севастополя на[10] восточный берег Черного моря. Благодаря умным распоряжениям вице-адмирала Нахимова и генерала-адъютанта Корнилова, черноморский флот исполнил возложенное на него дело блестящим образом. Перевозка войск началась 17-го сентября, а кончилась благополучно 24-го числа того же месяца. Столь успешное и благополучное дело не могло не обратить на себя внимания государя императора, который и наградил виновников этого дела: Корнилова орденом Анны первой степени, а Нахимова — ордена св. Владимира второй степени большего креста (Сб. изв., к. 1, отд. 4, с. 1—6).

Когда была объявлена война, черноморский флот получил приказание брать и разрушать турецкие суда, где бы их не встречали (Сб. изв., к. 3, отд. 4, с. 65). Моряки скоро доказали, что и они могут также храбро и с успехом действовать на море, как и их братья на суше. Пароход „Колхида", под начальством капитан-лейтенанта Кузминьского, отправленный к м. Св. Николая, занятого турками, рассмотреть расположение неприятеля, и по неосторожности ставший 20-го октября, в 8 часов утра, на мель, недалеко от лагеря и крепости, несмотря на то, что неприятель открыл по нем сильный огонь из крепости и лагеря, успел сняться с мели, после чего, будучи на свободе, несколькими меткими выстрелами заставил умолкнуть неприятельскую батарею. В крайне незавидном положении, в каком находилась „Колхида", ставшая на мель и осыпаемая градом пуль, ядер, бомб и картечи в продолжении четырех часов, как офицеры, так и нижние чины высказали хладнокровие и мужество, свойственные русским войнам вообще. Государь император наградил офицеров „Колхиды" разными чинами и орденами, а всей команде парахода пожаловал по 2 руб. сер. на человека (Сб. изв.,к. 1, отд. 4, стр. 9—13). Вскоре после этого государь император получил от генерал-лейтенанта князя Меншикова отрадное донесение о том, что пароход „Владимир" под командою Корнилова взял (5-го ноября) с бою турецко-египетский 10-ти пушечний пароход „Перваз-Бахри", который был, по Высочайшему повелению, назван „Корниловым" (Сб. изв., к. 1, отд. 4, с. 15—23); а пароход „Бессарабия" того же числа взял турецкий купеческий пароход „Меджире-Теджарет" (Сб. изв., к. 2, отд. 4, с. 25). К подвигам „Колхиды", „Владимира" и „Бессарабии" можно присоединить и подвиг фрегата „Флоры". Этот фрегат, шедший из Севастополя в Сухум кале, был аттакован ночью тремя неприятельскими пароходами. Искусно управляемый капитан-лейтенантом Скоробогатовым, фрегат „Флора" всегда заблаговременно принимал такое положение, что выстрели с неприятельских пароходов не могли наносить ему никакого вреда, тогда как он не только несколько раз заставлял пароходы выходить из под его выстрелов и прекращать пальбу, но и успел спасти шкуну „Дротик", на которую напали было двое из пароходов. Наконец, нанесши им значительные повреждения, фрегат заставил неприятельские пароходы бежать в безпорядке в 9 часов утра. Один из неприятельских пароходов был адмиральский. Он так пострадал, что другие пароходы принуждены были взять его на буксир. Этот подвиг не прошел даром „Флоре": она получила несколько пробоин; но зато из ея экипажа не было ни убитых, ни раненных (Сб. изв., к. 2, отд. 4, с. 26—30). Эти частные стычки и схватки, хотя обнаруживали все превосходство русских моряков над

турецкими, но они не могли считаться чем нибудь серьезным, так как они не могли ни произвесть какого нибудь особенного впечатления на всех заинтересованных войною сторон, ни иметь какого нибудь влияние на ход военных действий. Флоты как России, так и Турции были еще целехоньки. Для того, чтобы обеспечить для себя успех в войне, нужно было нанесть решительный удар. Это хорошо сознавали командующие русскими судами и потому всячески старались отыскать в каком нибудь порте неприятельскую эскадру и нанесть ей решительный удар. Скоро представился к этому случай. Турецкая эскадра, состоящая из 7 фрегатов, одного шлюпа, 2 корветов, нескольких транспортиров и одного парахода шла из Константинополя к Сухум-кале с целью завладеть этим постом и потом отсюда содействовать и помагать горцам, собиравшимся нападать на русских. Эскадра эта остановилась в Синопском рейде, где под защитою 6 береговых батгарей считала себя вне опасности. Вице-адмирал Нахимов, узнав об этом, распорядился строго блокировать Синопский рейд, да бы турецкая эскадра не ушла как нибудь, и в тоже время, желая с успехом кончить предположенное уже истребление этой эскадры, он предварительно дал своим подчиненным приказ как действовать, предоставляя впрочем каждому пользоваться своею опытностию и сообразоваться с обстоятельствами. Распорядясь таким образом, Нахимов 18-го ноября, в 9 часов утра, повел свой флот к Синопскому рейду. В половине 1-го часа завязялся бой между эскадрами, а в исходе 4-го турецкая эскадра уже не существовала. Из всей эскадры один только параход „Таир" успел спастись бегством, благодаря превосходной своей быстроте. Командававший турецкую эскадрою, Осман паша, был взят в плен. Вице-адмирал Нахимов за истребление турецкой эскадры при Синопе получил Георгия 2-й степени большого креста, а сподвижник его в этом славном деле, Корнилов — Владимира 2-й степени (Сб. изв., к. 2, отд. 4, с. 30—42. Подробности о Синопск. деле смотри Сб. изв., к. 3, отд. 4, с. 51).

Таким образом как на суше, так и на море Турция все более и более проигрывала. Но до Синопского сражения в политике все было по-прежнему. Англия и Франция, флоты коих находились в Дарданнеллы, с того самого времени, как была объявлена война между Турциею и Россиею, не предпринимали ничего особенного, оставаясь только зрителями. Но победа, одержанная Нахимовым при Синопе, сильно встревожила этих держав и вообще произвела на всех заинтересованных этою войною сильное впечатление, хотя и неодинаковое. Приверженцы мира хотели воспользоваться этим событием, и 6-го декабря Венская конференция отправила представителям держав (Франции, Англии и Австрии) в Константинополе инструкции, могущие внушить Порте расположение в пользу мира*; вместе с этим они давали Порте и добрые советы (Сб. изв., к. 3, отд. 1, стр. 91—93). Порта, никогда не надеявшаяся на успех в войне с Россию и убеждаемая событиями, что настоящая война будет для нея несчастною, выразила готовность на мир и свое решение сообщила четырем великим державам. Но те, кои были причиною этой войны — Англия и Франция — решились воспользоваться Синопским событием для продолжения войны и для принятия в ней деятельного участия. Их газеты усилили свои нападки на Россию. Замечательно, что тон этих газет совершенно изменился после Синопского сражения. До Синопского сражения туркофильские газеты Франции и Англии старались всячески унижать русских

* К сожалению, нигде не могли найти в чем состояли эти инструкции.

солдат, проповедуя всем и каждому, что Россия не в силах воевать с Турциею, что везде, где не встретиться русские с турками всегда первые бывают побиты на голову и проч. Всякий успех русских газеты эти отвергали решительно, несмотря на все его правдоподобие. Так, в то время, когда, после Ольтенецкой бытвы на Дунае, турки принуждены были возвратиться за Дунай, английская газета „Times“, а вслед за нею и все туркофильские газеты провозгласили, что русские принуждены отступить в Трансильванию. Эти газеты уверяли также, что князь Горчаков потерял большое Ольтеницкое сражение (Сб. изв., к. 2, отд. 2, стр. 30—33). А о взятии параходом „Владимир“ турецко-египетского парахода в газете же „Times“ было напечатано 2-го декабря: „Русский параход, фрегат „Владимир“, взят египетским военным параходом“ (там же, к. 3, отд. 6, стр. 97). Одним словом газеты эти, для того, чтобы возвысить турок во мнении Европы и унизить русских, позволяли себе безсовестнейшим образом лгать. Все донесения русских об успехах своего оружия объявлялись этими газетами неверными, ложными. Русские никогда и нигде не побеждали, а турки всегда и везде оставались победителями. Но произошло Синопское сражение, которое говорило так громко, что газеты не могли его изменить и представить в благоприятном виде для своих любимцев — турок, хотя и тут не обошлось без панегирика храбрости и стойности их. Но когда эти газеты не могли отвергать жестокого поражения турок при Синопе, стараясь как бы то ни было смягчить это поражение, уверяя всех, что турки потерпели поражение единственно потому, что русский флот был несравненно сильнее — все начали проповедывать, что это поражение жестоко, безчеловечно, варварское, и потому требует жестокого возмездия со стороны образованных людей. И газеты эти, изступленными статьями против России, возбуждали Европу[11] к войне и войне решительной против этой державы. Таким образом за то, что Россия, после того, как была объявлена война, после того, как сами турки открыли неприязненные действия нападением на русскую границу, — когда после всего этого Россия решилась отнимать всякую возможность у неприятеля наносить ей вред, и потому часть ея флота напала и истребила неприятельскую эскадру, которая шла к берегам России с намерением дать возможность горцам с успехом воевать против этой державы — за такое дело Россию выставляли перед светом жестокою, безчеловечною и варварскою и требовали войны против нея. Нет сомнения, что эти туркофильские газеты кричали так и вопили по наущению и одобрению своих правительств; потому что месяц спустя после Синопского дела, а именно 22 декабря, англо-французский флот вошел в Черное море (Сб. изв., к. 3, отд. 1, стр. 107). Об этом словесно было извещено русское правительство. Но так как такое извещение не было сообразно с важностию самого дела, то С. Петербургский кабинет потребовал в Париже и Лондоне „категорических объяснений на счет характера и объема мер, которые соединяют с этим оба правительства“ (Сб. изв., к. 3, отд. 1, стр. 108). Эти объяснения были даны. Цель вступления англо-французского флота в Черное море была: защищать турок и помогать им снабжать всем необходимым свои порты, а русским препятствовать в случае нужды силою, свободно плавать по Черному морю. Подобная мера, слишком дерзкая особенно потому, что Черное море почти что считалось русским морем, заставила императора Николая издать 10-го февраль 1854 года Височайший манифест, объявляющий о прекращении дипломатических отношений с Англиею и Франциею и о том, что против России уже не одна Турция, а Франция и Англия (Там

же, к. 3, отд. 1, стр. 129). Здесь нужно прибавить, что прежде нежели дело дошло до разрыва между Россиею и западными державами, император Наполеон, желая придать некоторую законность своему вмешательству и вмешательству Англии в турецко-русской распре, написал собственноручной письмо императору Николаю, объясняя ему, что именно побудило их (Наполеона и Англию) ввести свои флоты в Черное море. „Русские корабы"— писал Наполеон III — напали на суда турецкие на водах Турции и истребили их, несмотря на обещание не вести войны наступательной, несмотря *на близость наших эскадр*. В этом случае оскорбление было нанесено не нашею политике, а нашей военной чести." Далее Наполеон советует императора поспешить заключить мир, уверяя, в противном случае, что будет принужден взяться за оружие. Таким образом выходит, что Синопское сражение возбудило гнев и досаду Запада не потому, что было варварским, жестоким и безчеловечным, а потому что оно произошло по соседству с французскими и английскими эскадрами, чем и была оскорблена военная честь Англии и Франции. Как бы то ни было, но государь император не думал давать удовлетворения этой оскорбленной чести Франции и Англии, и потому на письмо Наполеона III отвечал письмом (от 29-го января 1854), в котором сказано между прочим: „На что бы Ваше Величество ни решились, я не отступлю ни перед какою угрозою. Доверяю богу и моему праву, и Россия, ручаюсь в том, явиться в 1854 году такою же, какою была в 1812 году" (Сб. изв., к. 3, отд. 1, стр. 121—128). А вслед за этим государь император счел нужным и прекратить дипломатические сношения с Англиею и Франциею, что было сделано, как мы видели.

И так, война между Россиею и Турциею приняла совершенно другой оборот: из турецко-русской она принимала вид русско-европейской. Франция и Англия, давно желавшие вступить в войну с Россиею, не решались однако ж окончательно объявить ей войну. Несмотря на то, что уже целый год и больше доказывали, что Россия слаба, что она ничто иное, как коллос с глиняными ногами, однако ж, собираясь вступить в войну с этим коллосом, они не могли не подумать о конце войны, который действительно трудно было предвидеть. Поэтому, желая заранее обезпечить за собой успех в этой войне, они употребляли все свое старание привлечь на свою сторону и все другие европейские государства, особенно Австрию и Пруссию. Всячески старались они доказать этим двум державам, какая опасность грозит немецкому элементу от успехов русского оружия. Выставляя на вид все безпредельное, будто бы, честолюбие России, заставляющее эту державу стремиться к приведению в исполнение своих панславистических замыслов, Англия и Франция убеждали немецких государств принять меры к предупреждению этого зла, столь страшного своими последствиями не только целой Германии, а и целой Европе. Для окончательного убеждения немцев в страшных замыслах России Англия не задумалась обнародовать и разговор государь императора, воденный почти полтора года тому назад с английским посланником в Петербурге, господ. Сеймуром, хотя этому разговору невозможно было придавать никакого политического значения, так как он был воден частным образом и был ничто иное, как простой обмен мнений. 1852-го года, 28 дек. государь император, говоря с Сеймуром, упомянул о Турции и сказал, что она больной человек — умирающий, и что поэтому необходимо принять надлежащие меры на случай смерти этого больного. Через несколько дней, в таком же частном разговоре с Сеймуром же, государь император, напоминая

ему (Сеймуру), что было бы благоразумно позаботиться о наследстве умирающего, высказал по этому случаю некоторые соображения, осуществление которых сильно боиться Европа, в особенности Англия. Император Николай сказал, что, после смерти больного (Турции), Влахия и Молдавия могут находиться под покровительством России, как и находятся. С Сербиею можно сделать то же самое, а из Болгарии можно составить особое княжество. Египет же и остров Крит могут быть усвоены Англиею (Рус. вестн., 1866, №№ 8 и 9). Европа и так с завистию смотрела на громадную Россию, а обнародование подобного документа было, кажется, достаточным вооружить ее против этой державы. Но Англия и Франция не довольствовались этим. Они старались лестию, а иногда и угрозами принудить Австрию и Пруссию вступить с ними в союз против России. Император Наполеон в своей речи от 2-го марта 1854 года сказал о Германии следующее: „Германия, сделавшаяся недоверчивою от воспоминания прежних войн (1810—11—12 и проч.) и в продолжении сорока лет, может быть, слишком следовавшая русской политике, опять обратилась к своей независимости, и ясно видит на которой стороне находится ея выгоды. Мы, вместе с Германиею, пойдем в Константинопль, чтоб возвратить Германии ея величие, которого хотят ея лишить, и защитим границы ея от перевеса слишком могущественного соседа“ (Сб. изв., к. 7, отд. 1, стр. 295). Английский министр лорд Джон Россель говорил, что Австрия „познает истину“, что с нею и Пруссия присоединится к „благородному союзу“. Немало было употреблено и угроз, и оскорблений. В Парижском „Монитере“ уверяли, что „Наполеон воспротивится всякому движению на Альпах, если знамена австрийские присоединятся к французским на Востоке“ (там же, стр. 298). Так. образом лесть и угрозы были пущены в ход, для того, чтобы вовлечь в войну с Россиею и германские державы; несмотря на все это, Австрия и Пруссия не спешили присоединяться к *благородному* союзу. Они объявили, что намерены соблюдать строгий нейтралитет, пока обстоятельства не заставят их изменить свое решение. Когда таким образом две великие западные державы старались лестию и угрозами вовлечь всю Европу в войну против России, да бы, при помощи такого громадного союза, скорее успеть унизить Россию и освободиться от опасности, которою грозит Европе громадность этой державы, а еще более сочувствие стольких миллионов угнетенных славян, — в Турции совершались дела, которые могли, в случае успеха, разрушить все планы и надежды западных держав: в Эпире, Фессалии, Македонии, Фракии и в Малой Азии началось движение между христианами*. Бедные христиане, с нетерпением ждавшие благоприятной минуты для свержения ненавистного турецкого ига, узнав о том, что русские знамена развеваются уже на Дунае главным образом для защиты церквы, а след. и для облегчения их участи, подумали, что давно ожидаемая благоприятная минута настала и — взялись за оружие. Но они обманулись. Франция и Англия во все не хотели давать свободу этим христианам и таким образом нарушить целость оттоманской империи, которая так хорошо послужила им теперь предлогом к воспрепятствованию распространения влияния православной России на православный же Восток. Поэтому, узнав о восстании в Эпире, французское и английское правительства распорядились послать к берегам Албании два парахода, для оказания турецкому правительству содействия в подавлении востания. Впрочем западные державы знали очень

* О восстании христиан в Турции читай в Сб. изв., к. 9, отд. 1, с. 353—388.

хорошо, что востание турецких христиан во все не происходит из каприза, или благодаря влиянию какой нибудь другой державы, России напр. или Греции, а собственно потому, что положение их было невыносимо тяжелое. Поэтому они, не желая окончательно убеждать восточных христиан в том, что Англия и Франция содействуют Турции для того, чтобы она имела возможность постоянно угнетать их, — решились, принимая меры к их усмирению, заставить Турцию прекратить угнетение христиан. Следствием этого было то, что султан издал фирман, в котором строго воспрещалось туркам обижать христиан. Но подобный фирман, возбуждая или обижая фанатизм турок, еще хуже ожесточал их против христиан, не принося этим последним ни малейшей пользы (Сб. изв., к. 9, отд. 1, стр. 382). Поэтому невозможно было предположить, что какие бы то ни было фирманы успокоят волнующихся христиан, тем более, что султаны и в прежние времена не раз издавали подобные фирманы, а все таки положение христиан нисколько не улучшалось. Но волнующихся христиан усмирили пушки Турции, Англии и Франции (там же, к. 10, отд, 1, с. 412—422).

Мы видели, что Франция и Англия, приготовившиеся еще до открытия неприязненных действий между Россиею и Турциею подать, в случае нужды, этой последней руку помощи, в продолжении почти целого года, и даже больше, не предпринимали ничего решительного. Надеялись ли они, что турки побьют русских или же, собираясь воевать против России, они хотели заблаговременно привлечь на свою строну, если не действительную помощь всей остальной Европы, то по крайней мере ея сочувствие — не знаем: мы можем полагать и то, и другое. Но дела принимали такой оборот, что туркофилам невозможно было далее медлить. Русские везде—и на суше, и на море — имели, как видели, успех против турок, и этот успех, при обнаружившеемся движении между турецкими христианами, грозил принять обширные размеры. С другой стороны, нельзя было не видеть, что сочувствие всей Европы на стороне Франции и Англии. Хотя ни одно из других европейских государств не приступало еще к союзу Англии и Франции против России, но за то и ни одно из них не было против этой войны, или по крайней мере гласно не порицало ее. Таким образом, первое обстоятельство (успех русских) заставляло Англию и Францию спешить начинать действительную войну против России, а второе (сочувствие к ним остальной Европы) — давало им возможность надеяться на успех. Поэтому Франция и Англия готовились уже объявлять формальным образом войну России. Но прежде этого им необходимо было обеспечить себя со стороны своей союзницы — Турции. Турция, конечно, не могла долго выдерживать этой войны. Война эта была тяжела для нея, а помощь Франции и Англии, которую готовились ей оказать, едва ли могла быть легче для нея, так что можно было предполагать, что Турция может, при случае[12], помириться с Россиею, что, разумеется, поставило бы Англию и Франция в неловкое положение. Поетому, не объявляя еще формальным образом войны России, Англия и Франция постарались заключить конвенцию с Турциею (28-го февраля 1854 г.), по которой эта последняя держава обязывалась, между прочим, не прекращать неприязненных действии и не начинать переговоров с Россиею без согласия двух союзных держав (Сб. изв., к. 8, отд. 1, с. 339). После этого Франция и Англия пригласили русское правительство вывесть свои войска из княжеств и не получив никагого ответа, объявили (в первых числах марта) войну России (Сб. изв., к. 12, отд. 1, стр.

434—5), и их флоты,[13] находившиеся в Босфоре*, вступили опять в Черное море и мало помалу начали двигаться к Северу.

Россия, видя, что ей приходиться бороться с тремя державами, и не надеясь ни на какую помощь со стороны других европейских государств, не могла не принимать мер предосторожности. Вступление англо-французского флота в Черное море заставило ее поспешить принять меры к обороне своих черноморских берегов. Поэтому Черноморскому флоту приказано было, сняв весь гарнизон, находящийся в разных пунктах восточного берега Черного моря, сосредоточится в Севастополе. Эта мера была благоразумная мера, потому что Черноморский флот, несмотря на свою храбрую команду и искусных адмиралов, по своей малочисленности не мог бы противустоять соединеным флотам Англии и Франции. Между тем, для России гораздо выгоднее было, если бы театр войны[14] был в самой Турции. Поэтому, принимая оборонительное положение в Севастополе и в других местах Черного моря, император Николай приказал своей Дунайской армии переправиться на правый берег Дуная в первых числах марта, в полной уверенности, что присутствие русских войск в самой Турции заставить союзников ограничиться в Черном море одним только крейсерством, а главные свои силы обратить против русских в Турции, где они (союзники) встречали бы немало препятствий со стороны туземцев, тогда как русские находили бы у этих туземцев всегда и везде хороший прием. Вследствие этого приказания императора, служащее как бы ответом на требование Франции и Англии, чтобы русские очистили княжества, князь Горчаков начал переправу русской армии на правый берег Дуная 11-го марта и кончил ее благополучно 14-го того же месяца. Тулча, Мачин, Гиргово, Исакча, Бабадааг и проч. были заняты русскими войсками без труда, потому что турки, при приближении русских, удалялись внутри Болгарии, а христиане встречали этих последних с хлебом солью** (Сб. изв., к. 4, отд. 2, стр. 73—95). Первым делом русских, после переправы на правый берег Дуная, было осада Силистрии, одной из важных крепостей Европейской Турции, которая (крепость) к этому времени была значительно усилена.*** Осада Силистрии началась 29-го апреля 1854 года и с успехом продолжалась до 9-го июня. После долгих работ под этой крепостию, предпринятых для успешного хода осады, после того, как все было уже готово к последнему решительному приступу, который непременно бы решил участь Силистрии, отдав ее в руки русских (не только христиане, находившиеся в осажденной Силистрии, но и сами турки уверяли и уверяют, что крепость эта непременно бы пала, если бы русские сделали свой последний приступ, к которому так готовились),

* Союзный флот, вступивший 22-го декабря 1853 г. в Черное море, принужден был возвратиться в Босфор, потому что, по уверению его адмиралов, невозможно было зимою оставаться в Черном море по случаю сильных бур (Сб. изв., к. 17, отд. 2, с. 129 и 147).

** Вообще можно сказать, что переправа русских войск на правый берег Дуная наполнило радостию сердца христиан и возбудило в них не мало отрадных надежд об отрадном светлом будущем. Мы нисколько не преувеличим, сказав, что христиане Турции ожидали русских как спасителей. Мне очень хорошо памятно, что когда в Шумене палками гнали болгар на работы в укреплениях и рвах, эти труженики утешали друг друга тою надеждою, что это скоро прекратится, что *он* (русский) недалеко. Подобные утешительные надежды болгаре высказывали друг другу вслух и никто за это не пострадал: так единодушно пытали подобные надежды они. Одного только боялись болгаре, а именно, чтобы Россия, по примеру предшествующих походов, не удалилась опять в свое отечество, оставив беззащитных христиан на произвол пуще прежнего разъяренных турок. К несчастию, это опасение сбылось!

*** Силистрия знакома русским еще с времен Святослава. В 1809 г. осаждал ее Багратион, а в 1829 году Дибич осаждал и покорил ее.

получено было приказание от главнокомандующего Дунайскою армиею на правом берегу Дуная, фельдмаршала князя Варшавского снять осаду, а войскам переправиться на левой берег (Сб. изв., к. 8, отд. 2, стр. 175—187) и сосредоточиться в княжествах. Это предписание было исполнено, к крайнему сожалению русских солдат и к величайшему прискорбию турецких христиан.* После этого русские войска начали мало по малу оставлять княжества. Таким образом, план русского правительства перенесть театр войны в Турцию — не осуществился. Этим Россия обязана Австрии, правительство которой действительно сдержало данное перед начатием войны слово: „удивить мир своею неблагодарностию".

Мы видели, что после того, как Франциею и Англиею была формальным образом объявлена война России, флоты этих держав начали мало по малу двигаться по Черному морю к Северу, имея целью, конечно, защищать турецкие порты от руского флота, истребить, при случае, этот флот и, пожалуй, аттаковать и взять какой нибудь укрепленный приморской город. Но русский черноморский флот, не желая подвергаться опасности,[15] вступив в какóе бы то ни было дело с неприятельским флотом, несравненно сильнейшим, спокойно стоял в севастопольских водах, куда не могли приблизиться союзники. Аттаковать же самый Севастополь — не решались еще. Поэтому союзный флот ограничивал все свои действия только тем, что преследовал и грабил беззащитные купеческие и каботажные суда (Сб. изв., к. 16, отд. 52, стр. 62—65 и 122—125), безпокоя по временами коммерческие и даже военные города своим неожиданным появлением перед этими городами, и употребляя всевозможные средства для того, чтобы ближе и лучше познакомиться с заливами, бухтами и укреплениями русских черноморских городов. Так пароходы союзного флота являлись в виду Севастополя и посылали в город парламентёра будто бы с каким нибудь поручением к русским, между тем[16] все находящиеся на пароходов снимали виды города.[17]

Мы видели, что после того, как Франция и Англия окончательно объявили войну России, флоты этих держав, находившиеся до этого времени в Босфоре (флоты эти, вступившие 22-го декабря 1853-го года в Черное море, принуждены были черезь несколько дней опять возвратиться в Босфор, благодаря негостоприемности этого моря). Адмирали флотов на все возражения своих правительств отвечали решительно, что останутся на время в Босфоре, потому что никак невозможно войти в Черное море зимою (Св. изв., к. 17, отд. 2, с. 129), опять вступили в Черное море и начали мало по малу двигаться к северу (там же, с. 147) с целью, конечно, защищать турецкие гавани от нападений русского флота, сжечь, если удасться, этот флот и разрушить — тоже если удаться — какие нибудь рус. укрепленные приморские города. Но так как рус. черноморский флот, не желая подвергать себя опасности, не предпринимал ничего против союзного флота, гораздо сильнейшого, а спокойно стоял в Севастопольских водах, а с другой стороны, так как нападать на рус. укрепленные приморские города невозможно было еще решиться, то союзники и принуждены были на первых порах ограничить всю свою деятельность в Черном морем только тем, что гнались и забирали попадавшиеся им в море рус. купеческие суда, также и мелкие лодки, по которым даже и стреляли (Сб. изв., к. 16, отд. 2, с. 62—65). В то же время они старались как можно ближе и лучше познакомиться в русскими черноморскими портами. И для этого они

* Многие из жителей (христиан) прибрежных Дунайских городов: Мачин, Исакчи, Тулчи и проч., боясь мщения турок за свое сочувствие к русским, удалились из своей родины вместе с рус. войсками.

пустились на разные хитрости и на не так добросовестные средства. Так, они под разными благовидными предлогами входили в рус. порты, а между тем, под прикрытием благовидного предлога, старались как можно лучше измерить бухты или снять виды с города и гаваней, как это делали пред Севастополем, куда явились будто бы с депешами (к. 16, отд. 2, с. 80). Подобными подвигами союзники ограничивались в продолжение нескольких недел. Но этим нельзя было ограничиваться, и поэтому адмиралы союзных флотов решились бомбардировать какой-нибудь приморский рус. город и тем заявить себя. Выбор их пал на беззащитную Одессу, которая действительно была бомбардирована 10-го апреля 1854-го года. Поводом к подобной бомбардировке послужило следующее: 27-го марта один параход из союзного флота подошел к Одессе и выслал от себе парламентера спросить находится ли в городе английский консул. Получив отрицательный ответ, парламентарская лодка возвратилась к параходу, который в это время двинулся ближе к городу. Русские, зная, из примера пред Севастополем, с какою целью неприятель любит подходить как можно ближе к рус. городам, пустили в параход ядро и заставили его повернуться назад и удалиться. Подобный прием показался неучтивым англо-французам, и потому они через несколько дней явились перед Одессою требовать удовлетворения за то, что русские будто бы стреляли в парламентера. Требование это, состоящее в том, чтобы им выданы были находившиеся в Одессе английские, французские и русские суда и сопровождавшееся угрозою бомбардировать, в случае отказа, Одессу, было оставлено без внимания и ответа главнокомандующим Остен-Сакеном.[18] Подобное пренебрежение к требованиям союзников побудило этих последних привести в исполнение свою угрозу, и Одесса была бомбардирована. Бомбардировка началась с рассветом в Страстную субботу, в то самое время, когда православный народ преклонял колена пред св. плащеницею, а священнослужители пели „Святий боже, святий крепкий“, и продолжалась почти целый день. К вечеру флот союзников удалился, несделав никакого особенного вреда Одессе. Несмотря на это, адмиралы союзного флота торжественно объвили, что с успехом сожгли и потопили несколько русских военных кораблей, сожгли и истребили все одесские форты, батареи и военные запасы, хотя подобных фортов, батарей, кораблей и проч. и не существовало в Одессе (Сб. изв., к. 6, отд. 4, с. 144 и 145). Подобный же подвиг сделали союзники почти месяц спустя, перед Редут-кале. 7-го мая англо-французы бомбардировали Редут-кале, в котором не было ничего, кроме ничтожных строений, преданных по распоряжению случившегося тут князя Андроникова, пламени (Сб. изв., к. 8, отд. 3, с. 149). Говорят, что парламентер, посланный в Редут кале требовать выдачи гарнизона, запасов и кораблей, явился перед князем Андронниковым расфранченным, напомаженным и в перчатках (к. 9, отд. 3, с. 171). Этим почти ограничивали союзники свои действия в Черном море в продолжение нескольких месяцев. Первоначальное предположение напасть флотом на какой нибудь укрепленный город не приводилось в исполнение, потому что сделать это оказалось невозможным. Все, понимающие толк в стратегике, начали отвергать и порицать намерение напасть флотом на Севастаполь или на какой-нибудь другой укрепленный порт. Адмирал Дендас объявил, что нападение на Севастопол без десантного войска в 100 000 человек решительно невозможно (к. 16, отд. 1, с. 85); а в газете „Times“ неоднократно утверждали, что было бы совершенным безумием аттаковать флотом рус. приморские укрепления, так как эти крепости защищаются русскими, искуство и стойкость коих известна

(там же, стр. 86). Вследствие всех этих соображений Франция и Англия усилили свои приготовления отправить на восток экспедиционный корпус (к. 17, отд. 2, с. 134), и в то время, когда флоты их плавали по Черному морю, они (союзники) официальным образом извещали Порту, что скоро к ней прибудет англо-французская армия в 80 000 чел., за что по приказанию шехул-исляма (самое главное духовное лице у турок) были совершены во всех мечетах молитвы о благоденствии Англии и Франции (там же, с. 139). Однако ж не скоро удалось союзникам отправить на восток обещанную армию. Так как оказалось, что эта армия в Турции не найдет никакого продовольствия, то нужно было заготовлять для нея и отправлять на восток все необходимое ей (там же, с. 144), что главным образом замедляло прибытие англо-французов в Турцию. Поэтому то к 3-му апреля 1854 г. только часть обещанной армии прибыла в Галиполи. Но французы и англичане не встретили таково приема в Турции, какой предвещало им распоряжение правительства молиться в мечетах о благоденствии их. Не говоря о том, что христиане турецкие не могли не смотреть на них со страхом и ненавистью, сами турки, к которым являлись они помагать, смотрели на них с подозрением и недовольство их было так сильно, что турецкое правительство опасалось возмущений в столице (к. 17, отд. 2, с. 145 и 151) и даже сам султан подвергался, оскорблениям со стороны недовольных фанатиков (там же, с. 214). Все это, конечно, не помешало планам как Турции, так и союзников, и англо-французская армия все более и более увеличивалась в Галиполи. В это время русские войска заняли правый берег Дуная, что заставило союзников опасаться быстрого движения русских к проходам и ущельям Балкана. Поэтому союзная армия начала мало по мало двигаться из Галиполи к Адрианополю и Варне с целью укрепить и защитить ущелья и проходы балканские (там же, с. 170—172). Так. образом, уже в половине апреля в Варне развевался флаг союзной армии. Здесь произошел военный совет генералов, на котором решили изменить план военных действий. Сначала предполагали напасть прямо на Севастополь с суши и с моря; но так как увидели, что Омер-паша не в силах остановить успехи русских в Болгарии, то и решились, вместо всякого нападение на Севастополь, защищать Дунайскую линия до прибытия новых подкреплений из Франции и Англии (к. 17, отд. 2, с. 196, 204 и 210). Но все эти советы и решения поглотили немало времени, между тем во все это время положение союзной армии, квартировавшей в Варне, было во все незавидно. На нее напала страшная холера и истребляла солдат тысячами в день (к. 18. отд. 2, с. 223—258). Кроме этого союзники чувствовали большой недостаток в съестных припасах, а на беду еще случался и сильный пожар в Варне, истребивший все английские и французские припасы (там же, с. 258). За этот пожар пришлось многим христианам — грекам расплачиваться. Французы и англичане не могли конечно не видеть какими глазами смотрят на них христиане восточные, а особенно греки, отличающиеся от других своих братьев по незавидной судьбе, более энергиею и предприимчивостию, и потому вину пожара свалили на них и начали жестоко преследовать их (к. 18, с. 259 и дальше до отд. 2). Как бы то ни было, но пожар послужил предлогом замедлить поход союзников к берегам Дуная для встречи с русскими. Но мало- помалу союзная армия начала двигаться к Дунаю и часть ее прибыла в Рущук 8-го юля. Однако ж русских уже не было на правом берегу Дуная. Благодаря изменчивой политике Австрии, которая действительно оправдала слова, сказанные австрийским императором недавно перед началом этой войны, что он „*удивит мир своею неблагодарностию*“, русские сняли осаду Силистрии и перепра-

вились на левый берег Дуная с целью скоро оставить и княжества. Австрия как держава немецкая, хотя главный состав ея составляют славяне, не могла, конечно, сочувствовать распространению русского влияние на востоке между славянскими племенами. Это влияние, распространяясь все более и более, могло со временем сделаться очень опасным Австрии, как державе немецкой, и потому она, оставшаяся до сих пор будто бы нейтральною, увидя, что с переходом рус. на правый берег Дуная, Турция сделается театром войны (а это во все неблагоприятствовало ея политике), то и объявила, что она[19] тоже займет своими войсками княжества, так как подобное право давали ей контракты между нею и Турциею. Разумеется, что России невыгодно было иметь в тилу своей Дунайской армии (едва достигавшей до 60 т. челов). австрийскую армию, гораздо многочисленнейщую (Австрия ввела в княжества 100 000 корпус), которая, при случае, могла бы наносить ей сильный вред, и потому войска России оставили правый берег Дуная, собираясь оставить и княжества и сосредоточиться на границе, или идти дальше, смотря по обстоятельствам. Теперь предстояло союзникам решить вопрос: с какой стороны предпринять поход против России: со стороны Бессарабии или со стороны Черного моря. Главнокомандующие союзной армии, по своим страгегическим соображениям, соглашались напасть на Россию со стороны Бессарабии не иначе, как только предварительно получив значительные подкрепления. Маршал Сент-Арно, главнокомандующий французский армии, требовал у Наполеона подкрепления не менее в 50 000 чел. а лорд Реглан, главнокомандующий англичан — в 30 000 (к. 18, с. 235, отд. 2). Но последнее мнение — напасть на Россию со стороны Черного моря — одержало верх, и несмотря на то, что на последнем военном совете многие восставали против подобной экспедиции, почитая ее невозможною (там же, с. 277), 25-го августа союзный флот с десантным войском отправился из[20] Варны и Балчика к берегам Крыма, и 1-го сентября показался в виду[21] Севастополя, а в следующие затем дни войска с этого флота высадились на берег между Евпаториею и рекою Альмой. Таким образом уже ясно было, что в непродолжительном времени произойдет столкновение между соединенными силами двух великих западных держав с силами России в пределах этой последней. Что же делали русский Черноморский флот и рус. войска в то время, когда англо-французы вместе с турками свободно высаживались на русский берег? Россия с того самого времени, как была ей объявлена война со стороны Англии и Франции, начала готовиться к обороне. Черноморский флот не трогался с места, потому что флот союзников был гораздо сильнее; воспрепятствовать же высадке союзников на берег главнокомандующий князь Меншиков нашел невозможным, так как пункт, выбранный союзниками для высадки, представлял огромную плоскость, которая могла быть обстреливаемая с флота. А заранее укрепить это место не могли, потому что не могли предвидеть, какое место выберет неприятель для высадки. Поэтому, не желая подвергать опасности солдат, князь Меншиков сосредоточил большую часть своих сил на выгодной позиции (к. 19, отд. 2, с. 288), да бы иметь возможность встретить союзников как следует. Эта встреча произошла 8-го сентября 1854 г. Она была не так то приятна для русских, потому что рус. войска, будучи вдвое меньше непрятельской армии, которой помагал и флот с моря, принуждены был отступить; но зато эта встреча не могла понравиться и союзникам: русские солдаты дрались так храбро, и этим внушили своим гостям такое уважение к себе, что гости эти не решились препятствовать им совершить отступление в совершенном порядке (там же, с. 304).

Несмотря однако ж на это, главнокомандующие союзными войсками в своих донесениях представили это дело совершенно не так, как оно было на самом деле. Маршалу Сент-Арно, по всей вероятности, неловко было доносить, что своею 70 000 армиею он на силу заставил отступить в совершенном порядке 30 000 корпус рус., не смея преследовать его, и потому доносил, что рус. армия, состоящая из 50 000 чел., разбежалась в безпорядке, бросая свои ранцы и ружья для того, чтобы легче было бежать, и Сент-Арно не преследовал их только потому, что у него не было конницы (к. 19, отд. 2, с. 320—323). Но правды, как шила, не утаишь в мешке. Как бы торжественны и громки не были донесения почтенного маршала, но эти донесения не могли помешать правде обнаружить себя. Храбрость рус. солдат, высказанная при Альме, была такова, что те, кои на себе испытали ее, не могли не возвещать о ней всем и каждому. Французскому же генералу Томасу эта храбрость напомнила слова маршала Нея, сказанные 50 лет тому назад, что русского недовольно только убить, а надобно потом еще толкнуть его, чтобы он свалился (там же, с. 315). Сражение при Альме, несмотря на то, что русские принуждены были отступить, произвело особенное впечатление на западников, все более и более убеждая их, что победа над русским будет не так то легка, как думали прежде. Многие газеты Запада, говоря об Альмском сражении, высказывали опасение за будущее (там же, с. 311—318). Как бы-то ни было, но Альмское сражение не имело никаких важных результатов для союзников. Князь Меншиков, после это сражение, для того, что бы иметь постоянное сообщение с Севастополем, а с другой стороны для того, чтобы можно было поставить армию Сент-Арно между его (Меншикова) армиею и теми войсками, которые могут прийти из России, — повернул к Бахчисараю. Это искусное движение Меншикова заставило маршала оставить северную сторону Севастополя и перейти на южную для соединения с своими союзниками англичанами, кои прежде этого отправились на судах к Балаклаве, где и произвели высадку (к. 20, отд. 2, с. 342). Балаклава была совершенно без укреплений и потому не могла, при высадке англичан, выставить им никакого сопротивления, и потому англичане слишком легко овладели его. Балаклавцы могли, конечно, надеяться, что пришельцы, как люди, величающие себя образованными, не позволят себе ни одного варварского поступка по занятии города, но вышло совершенно не так. Англичане и французы, заняв беззащитный город, поступили так, как поступили бы и турки, если не хуже. Они врывались в дома и грабили все, что им не попадалось. Даже св. храмы были им оскорблеяемы (к. 20, отд. 2, с. 345—352). Не менее геройства и подвигов показали они и в Ялте, куда 22-го сентября явились с целью забрать быков, вина и другие припасы для войска. В продолжение двух дней они постарались сделать из цветущей прелестной местности Ялты голую степь. И здесь, как и в Балаклаве, св. храмы не были пощадены (к. 21, отд. 2, с. 382 — 401). Между тем, как часть англо-французов подвизалась таким достохвальным образом, другая часть их начала осадные работы против укреплений Севастополя. Только этою работою и ограничивались союзники до 5-го октября. Несмотря на это, однако ж, еще 20-го сентября во Франции было получено известие, что Севастополь бомбардирован и взят, что гарнизон сдался, а Черноморский флот совершенно истреблен. Западные газеты, особено симпатизирующие Турции, всегда утверждали, что с Россиею легко воевать, что стоит только французам и англичанам показаться с своими пушками в пределах России — и никакое русское укрепление не устоит. Народы Франции и Англии верили всему этому тем более, что подобные за-

верения газет льстили самолюбию их. Поэтому не удивительно, что известие о взятии Севастополя было принято как факт, неподлежащий никакому сомнению. Никто не хотел дать себе труда подумать, возможно ли подобное событие в столь короткое время. Но „голодной курице просо снится". Французам сильно хотелось взять Севастополь, и потому даже правительство Франции, в котором, как в правительстве, всегда можно предполагать более осмотрительности и осторожности во всем, поверило известию о взятии Севастополя. В Париже жители приглашены были праздновать илюминациями торжество французской армии: к вечеру был составлен фейерверк. Сам Наполеон был так уверен в истинности этого известия, что не приказал стрелять с Инвалидного дома единственно по настоянию одного своего генерала, который в этом случае оказался гораздо благоразумнее своего повелителя (к. 20, отд. 2, с. 357—360). И действительно, известие о взятии Севастополя оказалось совершенно ложью. Не только никакого взятия Севастополя не было; но союзники не решались еще и начинать бомбардировку. Крепости Севастополя и гарнизон, о сдаче которого так громко было объявленно в Париже, заставили союзников не начинать бомбардировки до тех пор, пока не обложат почти всего города батареями, что и делалось ими. Они старались приготовить все, могущее доставить успех предприятию их. Но и русские с своей стороны готовились принять удар как следует. Севастополь, который сначала казался легко укрепленным, с каждым днем делался все более и более неприступным. Союзники с удивлением замечали, что против каждой ихней баттареи с неимоверного скоростию являлась баттарея на русской стороне. Наконец союзники предположили, что осадные работы уже настолько подвинулись вперед, что можно и начать бомбардировку с более или менее верным расчетом на успех, и потому 5-го октября 1854 г. открыли первую канонаду, первую бомбардировку Севастополя. В шесть часов утра неприятель открыл сильный огонь против севастопольских укреплений со всех своих устроенных баттарей. В половине первого по-полудни огонь был открыт и с флота (к. 22, отд. 2, с. 452). Жандр, флаг-адъютант Корнилова, говорит, что тогда уже и выстрелов не слышно было: „они слились в один неумолкаемый, ужасный рев, потрясающий воздух, подобно раскатам гремящого над головою грома, когда молния ударяет в близи нас" (Материалы для ист. обороны Севастоп., с. 298). До какой степени была сильна эта канонада можно судить из слов Корнилова, сказанные им несколько времени спустя, после начатия бомбардировки: „Я боюсь, что никаких средств не достанет для такой канонады" (там же, стр. 295). Этот адский огонь прекратился ночью для того, конечно, чтобы на другой день загорелся сильнее. Говорят, что в этот день против Севастополя было брошено около 200 000 метательных снарядов (Сб. изв., к. 22, отд. 2, с. 490). Несмотря на это, потеря русских, по донесению князя Меншикова, была в этот день незначительна. Но за то в этот день Россия лишилась Корнилова. Владимир Александрович Корнилов был один из лучших военно-морских офицеров, которым мог гордиться Черноморский флот.[22] Много ожидал от него и государь император Николай, как и вся Россия. Можно сказать, что за свой первый отпор неприятельскому удару, как и за последующую свою стоимость Севастополь обязан был преимущественно умным распоряжениям Корнилова, который съумел из морских солдат и матросов сделать отличных защитников крепости, столь много прославивших себе. До начала бомбардировки Севастополя Корнилов старался воодушевлять солдат, а лишь только раздался первый выстрел 5-го числа утром, он поспешил на место боя

и не отходил до 12 часов, делая разные распоряжения, несмотря на то, что вокруг него летала страшная смерть. Все просбы офицеров не подвергаться опасности не помогли: Корнилов ходил с одного пункта на другой, не обращая никакаго внимания на очевидную опасность. Около 12-го часа он был на Малаховом кургане — месте самом опасном, и когда, по просбам его адъютанта Жандра, хотел идти уже к другим полкам, ядро отняло у него ногу у самого живота. В половине 4-го по полудни того же дня нестало Корнилова (Жандр, с. 298 и 299). В этот же день (т. е. в первый день бомбардировки) был легко ранен и сподвижник Корнилова, вицеадмирал Нахимов. На другой день бомбардировка возобновилась с такою же силою с неприятельских баттарей; но флот союзников не мог на этот раз принять участия, так как сильно пострадал 5-го числа. В продолжении этих двух дней бомбардировки союзники не могли не понесть большего вреда. Сами офицеры французские сознавались в своих письмах к родным и знакомым, что рус. огонь был убийствен и меток (Сб. изв., к. 22, отд. 2, с. 490—491), а один корреспондент газеты „Times" писал, что русские метили их сильно, возвращая три выстрела на ихние два (там же, с. 492—495). Как бы то ни было, но бомбардировка Севастополя с самого начала показала союзникам, что им придется попрощаться с своими надеждами. И действительно, они надеялись, что Севастополь непременно падет после пятидневного бомбардирования (там же, к. 24, отд. 2, с. 626); но на деле вышло не то. Союзники принуждены были в продолжение многих месяцев каждый день возобновлять бомбардировку, а между тем Севастополь стоял себе стоял. Все усилия союзников оставались тщетными. Между тем положение их (союзников) пред Севастополем со дня на день делалось все хуже и хуже. Бомбардировка, продолжавшаяся ежедневно, не приходила им даром, а частые вылазки и нападения русских наносили им не меньше вреда. Дорогу из Севастополя в Балаклаву прикрывал неприятельский лагер, состоящий из англичан, французов и турок. Генералу Липранди поручено было 13-го октября аттаковать этот лагерь. Липранди с успехом исполнил это поручение. Четыре неприятельские редута с 11-ю орудиями были взяты; 60 челов. англичан попалось в плен. Английская кавалерия потеряла до 600 челов. убитыми (к. 23, отд. 2, с. 503—512). Но главным образом пострадали бедные турки. Турок было убито более 1500 чел. Трусость, обнаруженная при этом турками, внушила англичан сильное презрение к ним, так что, когда после поражения они отправились в Балаклаву, их выгнали с презрением из города (там же, с. 512—513). Не так удачна была вылазка 24-го октября, или так называемое Инкерманское сражение, хотя в этом сражении союзники порядочно потерпели. Напав на английские укрепления, русские сначала имели успех: укрепления были взяты и 11 орудий английских заклепаны; но скоро к англичанам подоспели французы и, несмотря на храбрость русских, численное превосходство неприятеля взяло верх, и русские принуждены были отступить, оставив на месте убитыми до 3000 ч. Союзники с свое стороны потеряли в этот день не менее 4000 ч. (к. 23, отд. 2, с.528). Подобные стички с более или менее важными последствиями, неприятными для союзников, повторялись часто. Но кроме этих безпрестанных тревог и безпокойств союзная армия под Севастополем, в первых месяцах бомбардировки, страдала еще от недостатка продовольствий, от разных болезней, от холода, дождя и сирости, так как это было в осени. Почти каждый день отправляли из Севастополя в Константинополь параходы с больными и ранеными. Ко всем этим несчастиям присоединилось и другое: сильная буря разразилась 2-го ноября и продолжалась три дни. Эта буря нанесла

немалый вред союзникам, особенно их флоту (к. 23, отд. 2, с. 553—576). Такими безуспешными действиями заканчивался для союзников 1854-й год. Эта безуспешность не могла не говорить самонадеянным союзникам, питавшим сильную веру в свое могущество, что Крымская война может быть успешна для них только тогда, когда они выставят более огромную силу и огромные средства. И действительно в англо-французских газетах начали появляться статьи, в которых доказывалась необходимость увеличить, к наступающему году, средства для ведения войны. Английская газета „Times" в исходе 1854-го года старалась убедить французское и английское правительства, что для успешного ведения войны в наступающия год необходимо подкрепить Крымскую армию еще 100 000 чел. французами и 50 000 чел. англичанами (к. 23, отд. 2, с. 586—590).

Таким образом все надежды союзников на успех в Крыму не оправдивались пока. Русские ядра, бомбы, пули и щики ясно говорили союзникам, что им многое-многое предстоит впереди для приобретения успеха. Но союзники не могли утешиться с успехом своих действий и в других пунктах нападения на Россию, а именно в Балтийском и Белом морях и в Восточном океане. Во всех этих пунктах они терпели одне неудачи. Еще прежде, нежели произошел окончательный разрыв между союзными западными державами и Россиею, и не была еще объявлена война официальным образом, Англия и Франция решились заблаговременно отправить сильный флот в Балтийское море, чтобы, в случае войны, этот флот напал на Петербург и взял бы его. Разумеется, что подобною мерю союзники надеялись поставить Россию в самое затруднительное положение. Англия скоро успела приготовить свой флот, назначенный в Балтийское море. Флот этот состоял из 44 судов, на коих находились 2200 орудий и 22 000 матросов (к. 18, отд. 2, с. 6). Начальником этого флота был назначен адмирал Непир, считавшийся одним из опытнейших моряков в Англии. Много надежд было возложено на этот флот и на Непира. И Непир не задумался дать торжественно обещание, что он в скором времени оправдает все эти надежды и самым блестящим образом. На прощальном обеде, данном в честь Непира, этот адмирал, воодушевленный войнственным жаром, или, как говорят, напитками, объявил торжественно, что для такого флота, какой поручен ему, будет безделицею победить русских и что таким флотам он скоро и легко возмет Кронщадт, где позавтракает, а вслед затем отправится в Петербург отобедать (Сев. пч., 1855 г., № 35). К крайнему сожалению Непира и английской публики дело вышло далеко не так. Английский флот отплыл в Балтийское море 2-го марта 1854 г. (Сб. изв., к. 18, отд. 2, стр. 9) и уже в конце этого месяца плавал в русских водах Балтийского моря. Но Непир в замен всех своих приятных обещаний должен был на первых порах ограничиться крейсерством в Финском и в Ботническом заливах (там же, стр. 22) и преследованием простых купеческих судов, неимеющих никакого вооружения (там же, с. 25), при чем вместо своего флага употребляли русский флаг или флаг одной из нейтральных держав. Английская публика поверила торжественным обещаниям Непира и потому с нетерпением ожидала получить известие о бомбардировании какого нибудь важного укрепленного города и о взятии его; но должна была удовольствоваться чтением в газетах известий о том, что захвачено столько-то купеческих судов и что в Балтийском море для более важного и значительного дела предстоит много серьезных трудностей (там же, стр. 31). Таким образом разочарование начало мало по малу наступать, тем более, что и дальнейшие подвиги Непира были нисколько неуспокоительнее или утешительнее. Непир, не ограничиваясь преследованием без-

оружных купеческих судов, делал и нападения; но нападения на слабовооруженные или и совершенно беззащитные городка и села. Но и здесь-то не всегда удавалось ему одерживать желанной победы. В беззащитной Либаве англичане безнаказанно взяли и увезли (4-го мая) 11 судов (Сб. изв., к. 19, отд. 2, с. 64—69). Также безнаказанно сожгли они 18-го чис. того же месяца городскую верфь с дегтярным заводом и купеческие корабли в Благсетаде (к. 20, отд. 2, стр. 88), а 20-го числа совершили такой же подвиг в Улеоборг (там же, стр. 93—99). Во всех этих делах преимущественно истреблена была собственность частных лиц, несмотря на то, что адмирали[23] флота давали громкие и торжественные обещания „не тревожить и не обижать частных лиц, ни их имуществ" (там же, стр. 95). Но так безнаказанно могли поступать англичане только в совершенно почти беззащитных городах; а там, где были какие нибудь укрепления, подобные подвиги доставались им не даром. Нападения англичан на берегах Финляндии в Укснес 7-го и 8-го, а в Гангуд 10-го мая, были неудачны. С обеих этих пунктов они были отбиты, неуспев ничего сделать, само немало пострадав. Хотя в своих донесениях англичане возвестили, что в Гангуде они взяли укрепление Густав-Верн с гарнизоном в 1500 чел. (к. 19, отд. 2, с. 71—85); но это было ничто иное как желание прикрыть свои неудачи хотя неправдою. Участь, постигшая англичан пред Укснесом и Гангудом, постигла их и пред Гамле-Кариебю, также и пред Аландскою крепостью. 26-го мая два английские парахода, появившись в виду Кариебю, отделили несколько шлюпок и послали их к городу с поручением истребить все находящиеся там суда. Бургомистр города объявил приблизившемуся к самому городу парламентеру, что не только не позволит им истреблять суда, но за подобное покушение постарается наказать их. После этого англичане открыли перестрелку, которая кончалась тем, что они принуждены были удалиться с двумя поврежденными баркасами, с значительным числом убитых и проч. (Сб. изв., к. 20, отд. 2, с. 110). Покушение на Аландскую крепость было также отражено с совершенным успехом (к. 21, отд. 2, стр. 164—176). На Кронщадт или Свеаборг не было сделано никаких покушений. Адмирал Непир начал доказывать, что флот его не годится для нападения на подобные укрепления. При том же Непир, как сам объявил, не делал никаких покушений на сильные русские укрепления еще и потому, что не желал предпринимать чего нибудь важнего до прибытия французского флота, так как, по долгу вежливости, ему хотелось разделить с французами опасности борбы и лавры победы (Сб. изв., к. 18, отд. 2, стр. 28). Французский флот скоро явился в Балтийском море (он состоял из 23 судов с 1250 орудиями, под начальством вице-адмирала Персева-Дешена) и действительно разделил с Непиром опасности борьбы и лавры победы: но не над Кронщадтом или Свеаборгом, а над совершенно беззащитными или мало вооруженными городами и прибрежными селами. Подобные незначительные действия союзного флота[24] в Балтийском море были, разумеется, неудовлетворительны, после таких громких и торжественных обещаний Непира. А истребление частного имущества, всевозможные обиды, наносимые безоружным жителям, преследование и истребление безоружных купеческих судов, при чем употреблялись безчестные средства, как напр. употребление чужого флага, все это не могло, конечно, говорить в пользу образованной нации, какова Англия, или же понравиться большей части образованных людей. Поэтому в Англии, как и в других странах, не замедлили высказать свое неудовольствие против подобных поступков. Газета „Times" осуждала подобные действия, а в заседании Нижнего

парламента английского доказывали, что подобные события совершенно противоречат объявлениям правительства (щадить частные имущества, не обижать частных лиц и честно вести войну) и вовсе не политические (к. 20, отд. 2, с. 99—104). Из Стокгольма же один корреспондент[25] в „Journal de St. Peterbourg" с негодованием говорил об этих подвигах английских моряков, называл Непира безчестным обманщиком (к. 21, отд. 2, стр. 145—151). Нет сомнения, что все эти не так достойные похвалы поступки, возбудившие справедливое негодование умных и образованных людей, остались бы незамеченными, если бы союзному флоту удалось совершить какое нибудь блистательное дело. Поэтому в Англии неудовольствие на действия флота все более и более увеличивалось и наконец дошло до того, что правительство сочло нужным посредством журналов доказывать народу невозможность нападения флотом на Свеаборг или Кронщадт без десантных войск и без флотилии канонирских лодок. Французские десантные войска скоро были к союзному флоту (к. 22, отд. 2, с. 198). Но и после этого союзники ничего другого не предпринимали, как только обложили и действительно взяли Аландские острова (там же, стр. 199). Этим и закончили союзники свои действия в Балтийском море в 1854 году. В ноябре месяце этого года блокада русских портов в Балтике была совершенно снята и союзный флот возвратился во свояси (к. 24, отд. 2, с. 267). Непир не мог, конечно, возвращаться из Балтийского моря с какими нибудь отрадными надеждами, с какими он почти год тому назад отправился в это море. Он не мог не знать, что английская нация недовольна на него за его безуспешние действия в Финском и в Ботническом заливах, и потому не ожидал себе хорошего приема. И действительно, по прибытии своем в Англию, он был отставлен на половинное жалованье (Сев. пч., 1855, № 1). За свои безуспешные действия в Балтийском море Непир действительно был невиноват, как в последствие он доказывал это в разных журнальных статьях и брошурах; потому что он действительно ничего не мог сделать своим огромным флотом против грозных укреплений Свеаборга и Кронщадта, к которым не мог даже и подойти на надлежащее расстояние этим флотом. Но Непир виноват тем, что, как адмирал, не предвидел всего этого, а его торжественные обещания завтракать в Кронщадте и обедать в Петербурге сделали его смешным в глазах англичан, после того как он принужден был возвратиться ни с чем. . .

Союзники, желая поставить Россию в затруднительное положение, отправили свои военные суда и в Белое море, и в Восточный океан с тем, чтобы завладеть этими пунктами и тем заставить Россию раздельть свои силы. В то время, когда сильные англо-французские флоты подвизались в Черном и в Балтийском морях, военная эскадра этих двух держав спешила в Белое море совершать подобные же подвиги. И действительно, подвиги Беломорского флота ничуть не были лучше или хуже подвигов других двух флотов. И здесь, как и там, англо-французы преследовали и брали рус. купеческие суда (Сб. изв., к. 14, отд. 2, стр. 5), уничтожали частные имущества, обижали частных безоружных лиц (там же, стр. 6 и 44). Нападения их на некоторые пункты мало мальски вооруженные также кончались здесь не совсем удачно, как и в Черном и Балтийском морях. Так покушение неприятеля против острова Мудьюгского, сделанное 22-го июня 1854 г., было отражено и вскоре за тем неприятель совершенно удалился от этого острова (там же, стр. 7). Также безуспешно было для союзников и бомбардирование Соловецкого монастыря, предпринятое 6-го июля. Этого числа, в четвертем часу по полудни, неприя-

тель открыл с одного судна по монастырю канонаду ядрами и бомбами. Русские, по распоряжению настоятеля монастыря архимандрита Александра (нине епископа, живущего в Киеве на покое) и заведующего инвалидного командою прапорщика Никоновича, открыли с заранее приготовленной баттареи огонь против неприятельского судна и заставили его, меткими и удачными выстрелами, замолкнуть и удалиться. На другой день неприятель послал по монастырю парламентера требовать выдачи гарнизона с пушками, оружием и проч., и еще, чтобы комендант гарнизона (неприятель полагал, что в монастыре есть комендант) сам лично отдал свою шпагу. Все эти требования были предъявлены на том основании, что с монастыря решились стрелять по английскому судну, бросающему в монастырь бомбы и ядра, и т[аким] образом провинился перед англичанами. Архимандрит монастыря отказал им во всем, вследствие чего неприятель в $7^3/_4$ часа утром 7-го числа открыл по монастырю „ужасную канонаду ядрами, бомбами, гранатами, картечью, 3-х пудовыми, 96-ти фунтовыми, 36-ти фунтовыми и 24-х фунтовыми каленными ядрями". Бомбардировка продолжалась $9^1/_2$ часов и несмотря на то, что она была довольно сильная, она не нанесла монастырю почти никакого вреда, а из людей не убило и не ранило никого, несмотря на то, что в самом разгаре канонады народ толпился вокруг иконы божией матери, которую обносили по монастыря (к. 14, отд. 2, с. 8 и 17—24). В вечеру 7-го числа неприятель удалился от монастыря и как будто из желания отомстить за свою неудачу, ограбил на острове Заяце церковь Андрея Первозванного, а на острове Кий вошел в монастырь и сделал то же самое (там же). После этого неприятель еще долгое время занимался в Белом море нападениями на мелочные пункти, неимеющие никакого значения, важные разве для користной алчности англичан (там же, с. 41—62).

Безуспешны были для союзников и предприятия их в Восточном океане. Малознакомые с самою восточно-азиатскою границею России, они думали, что нападения с этой стороны будут небезуспешными, так как, по их предположениям, Россия не могла же сильно укрепить столь отдаленного края, как Камчатка, который по этой же своей отдаленности от Европы, мог считаться безопасным от всяких нападений. Но союзники ошиблись. Здесь они встретили такой же прием, как и в других пунктах нападения на Россию. Союзная эскадра, состоявшая из нескольких параходов и фрегатов, явилась 18-го августа 1854 г. пред Петропавловск и на другой день открыла канонаду, продолжавшуюся 6 часов и кончившуюся отступлением неприятельской эскадры. Через два дня, однако ж, неприятель с своим десантным войском сделал решительно нападение на город, но был отбит с уроном. 27-го августа неприятель совершенно удалился от Петропавловска (Сб. изв., к. 19, отд. 2, с. 8—22). Очевидно, что несмотря на все свои усилия, союзники были в этом пункте совершенно побеждены; но принуждены будучи сознаться в этом, они старались всячески смягчить свою неудачу. Так адмирали французский и английский в своих донесениях писали, что они не имели успеха пред Петропавловском собственно потому, что „численная сила и состав гарнизона (Петропавловска) далеко превосходили их предположения" (там же, к. 20, отд. 2, с. 48). Как бы то ни было, но союзники и здесь потерпели неудачу, как терпели неудачи в Черном и в Балтийском морях, как и в Белом. После этой неудачи не делали уже никакого покушения на Камчатку.

Так закончился 1854-й год для союзников. Результат огромных приготовлений и торжественных обещаний был совершенно ничтожен. Севастополь

ужасал осаждающих, а предприятия союзников в Балтийском и Белом морях, как и в Восточ. океане против Петропавловска кончились решительно ничем. Между тем война становилась уже тягостною для всех воюющих сторон. Мало было надежды взять Севастополь, а положение союзных войск в Крыму становилось все более и более незавидным. В Париже и Лондоне почти каждый день получались известия, что непогода, болезни и даже голод сильно изнуряют союзников, когда с другой стороны русские не дают им покою. Но Франция и Англия не могли отказаться от продолжения войны без стыда и потому изъявляли решимость в наступающий год продолжать ее с большею энергию. С своей стороны и Россия не думала уступать. При таких обстоятельствах Австрия, объявившая уже себя против России (благодаря ей русские войска должны были оставить правый берег Дуная, а потом оставить и самые княжества. После ухода русских княжества были заняты австрийскими войсками), предложила себя в посредники между воюющими державами, при чем опять погрозила России. Понуждаемая западными державами энергически начать неприязненные действия против России, Австрия 2-го декабря 1854 г. заключила с этим державами трактат, по которому получала право предложить России несколько пунктов, могущих служить основанием мира, обязываясь при этом непременно начать неприязненные действия против России, если эта последняя не согласится принять предлагаемые ей пункты. Эти пункты состояли в следующем:

1. Чтобы протектаторство над Валахиею, Молдавиею и Сербиею принадлежало не одной России, а и другим европейским державам.

2. Чтобы плавание по Дунаю было свободное для всех европейских держав.

3. Чтобы было равновесие морской силы держав в Черном море и

4. Что бы турецкие христиане были уравнены в правах с турками.

На предварительной конференции в Вене, 7-го января 1855 г., на которой присутствовали представители союзников и князь Горчаков, нашли возможным принять эти четыре пункта за основание будущих мирных переговоров (Сев. пч., 1855, № 4). Надлежащие конференции однако ж не начинались еще, потому что Англия и Франция медлили посылать полномочия о переговорах своим представителям в Вене. Положение дел было такова, что не давало этим двум державам никакой надежды заключить выгодный для себя мир с Россиею. Честь этих двух держав не позволяла им начинать мирные переговоры, результаты которых не могли бы соответствовать всем понесенным ими жертвам, не могли бы доставить удовлетворения их честолюбию. Поэтому они медлили посылать решительные полномочия своим представителям в Вене и в то самое време, когда вся Европа с нетерпением ожидала услышать о начатии мирных переговоров и прекращении войны, союзники с большею энергиею, чем прежде, готовились к войне. Генералам в Крыму было дано приказание усилить военные действия самым энергическим образом, а для успокоении Венского кабинета, который мог обидеться от подобных мер, принимаемых в то же самое время, когда по его настоянию готовились приступить к начатию мирных переговоров, было объявлено ему (кабинету), что продолжение военных действий никак не воспрепятствует начатию и продолжению мирных переговоров (Пч., № 11).

Франция готовила новую армию (долженствовавшую состоять из 100 000 челов.) для отправления на восток. С другой стороны союзники энергичнее, чем прежде старались увлечь в войну против России всю Европу. И старания

их не оставались тщетными. Положение Австрии в отношение на России было угрожающее, но для того, чтобы заставить эту державу к решительному присоединению к их союзу, Франция и Англия склонили Сардинское королевство принять деятельное участие в войне против России. Сардиния не имела ничего против России, но благодаря льстивым обещаниям союзников о славной будущности, она согласилась послать в Крым 15 000 чел. (Пч., № 11). Этот поступок делал невозможным всякое дружественное сношение между Сардиниею и Россиею; но Сардиния, решаясь сделать подобный поступок, не объявила об этом России, как следовало державе более или менне самостоятельной, так что Россия из газет узнала, что против нея и Сардиния. В самой Сардинии этот поступок встретил много противников и порицателей (№ 11), но эти противники и порицатели не изменили дела. 15 000-й корпус не значило много в такой войне, какова была русско-европейская; но император Николай, начав эту войну с твердым убеждением, что Франция и Англия единственно из зависти к России решились воевать с нею, чтобы так или иначе помрачить ея славу, унизить ее, не мог не испитать горестнего впечатления, узнав о поступке Сардинии. Поступок Сардинии ясно говорил императору Николаю, что не одна Франция, Англия и Австрия завидуют России, желают ея унижения, но и другие, а пожалуй и вся Европа. Поэтому в циркуляре своем государь император, объявляя своим агентам при европ. дворах о том, что мир между Россиею и Сардиниею нарушен последнею без всякого повода, не мог с горестию не заметить, что к этому не было никакого законного повода, что если Сардиния и могла найти в своих летописях воспоминание о том, что рус. армия переехала чрез Альпы, то она вспомнит, что этот переход производился не для нападения на Пиемонта, а для защиты его (Пч., № 29). Скоро к союзу Англии, Франции и Сардинии против России присоединилось и Великое Тосканское герцогство (Пч., № 37); в Швейцарии Франция вербовала на счет Англии иностранный легион (там же, № 21); в это же время Англия и Франция приглашали Белгию, Швецию, Данию и Нидерланды присоединиться к союзу против России. Эти державы, хотя и уклончиво отвечали на это приглашение (Пч., № 24), но этим самым давали Франции и Англии возможность надеяться, что рано или поздно они присоединиться к ним. Стараясь таким образом увлечь всю Европу в войну против России, Англия и Франция делали и разные планы о ведении более успешно войны. Так как мало было надежды на успех в Севастополь, как и в Кронщадт, то думали перенесть театр войны на Запад России; но сделать это без согласия Пруссии или Австрии было невозможно. Поэтому Друен-де-Моиси, министр иностранных дел Франции, спрашивал прусского посла в Париже дозволит ли его правительство французской армии пройти через прусские владения. Ответ был отрицательный (Пч., № 25). Но Австрия, казалось, готова была пустить чрез свои владения французскую армию и хотя официального согласия на это не было дано, но носился слух, что армия, назначенная в Австрию, сформирована уже и состоит из 100 000 челов. и что Наполеон сам лично примет начальство над этою армиею (Пч., № 35). Все подобные меры принимались союзниками в виду предполагающихся мирных переговорах, да бы заставить Россию заключить мир на условиях не совсем лестных для нея. С другой стороны, эти меры были тем более необходимы, что из Крыма приходили не очень-то утешительные известия, Генерал Ниел, отправленный нарочно в Севастополь для того, чтобы составить точные данные о делах под Севастополем для соображения при переговорах (Пч., № 21), доносил, что Се-

вастополь никогда не может быть взять правильною осадою, а только нечаянным нападением (Пч., № 36). Но щурмовать Севастополя не решались.

Когда так[им] обр[азом] западные державы, в то самое время, когда по-видимому готовились к мирным переговорам, принимали такие решительные меры для продолжения войны, Россия не могла стоять сложа руки. Император Николай вместе с своим народом не желал понапрасно проливать крови: он готов был заключить мир на честных условиях; но при всем этом он не мог смотреть хладнокровно на приготовления союзников и потому 29-го января издал манифест, которым повелевал приступить ко всеобщему, государственному ополчению. „Между тем однако ж, сказано в этом манифесте, при виде собираемых ими (союзниками) сил и других на борьбе с нами приготовлений, кои, несмотря на начинающиеся переговоры, не прекращаются, а еще безпрестанно, с каждым почти днем, достигают обширнейшего развития, мы обязаны и с своей стороны помышлять немедля об усилении данных нам от бога средств, для обороны отечества, для того, чтобы поставить твердый, могущественный оплот против всех враждебных на Россию покушений, против всех замыслов на ея безопасность и величие" (Пч., № 25). Таким образом война Европы против Россию принимала все более и более характер войны 1812 года. На призыв Государя отозвалась вся Россия. Со всех сторон посыпались Государю адрессы, в которых выражалась готовность не жалеть ни имущества, ни жизни для защиты отечества. Но среды этих приготовлений к великой войне богу угодно было призвать к себе великого монарха: 18-го февраля 1855 года, после кратковременной, но тяжкой болезни, скончался император Николай, искренно оплакиваемый своим подданными (Пч., № 39). Печаль России была тем сильнее, что Россия лишилась своего Государя нечаянно и в такое время, когда такой энергичный и с твердым характером государь был для нея в высшей степени необходим. Смерть Николая произвела горестное впечатление не только в Австрии и Пруссии, но и в странах враждебных в это время этому Государю — во Франции и в Англии (Пч., №№ 46, 48 и 49). Несмотря на то, что в этих двух последных странах делали всевозможные нападки на императора Николая при жизни его, теперь, после его смерти, отдавали справедливую оценку честности его характера и великодушию.

Со смертию императора Николая в Европе оживились надежды на мир. При жизни император Николай имел много врагов. За его усилия внушать Европе уважение к могуществу России, его называли и почитали честолюбивым деспотом, который делает с своим народом то, что ему вздумается. Французские и английские газеты, употребляя все свое усилие сделать Восточную (Крымскую) войну популярною между французами и англичанами, всячески доказывали, что эту войну затеял сам император Николай из одного своего честолюбия и желания покорить чужие народы и страны и т[аким] обр[азом] нарушить в пользу своего деспотизма равновесие Европы. При этом они уверяли всех, что русский народ вовсе не желает войны, что она тягостна для него, а те патриотические поривы и усердия, которые обнаруживает русский народ, вовсе неискренны, а насильственны. Всему этому верили в Франции и Англии и не желали роптать на продолжение войны, хотя эта война становилась все более и более тягостною. Но как только весть о кончине императора Николая разнеслась по всей Европе, публика, особенно английская, громогласно изъявила свои надежды на мир, обнаруживая этим насколько война тягостна ей. Всем казалось, что все кончится благополучно, т. е. что Россия, лишившись

своего честолюбивого государя, планам и предприятиям которого вовсе не сочувствувала, согласится заключить мир, какой предложат ей европейские державы. Но в Европа ошиблись. Война произошла не от личных мнений и намерений императора Николая, не из видом честолюбия, а из желания целой России защитить и поддержать своих единоверцев на Востоке. Поддерживалась же война не искуственным патриотизмом, а патриотизмом, возбуждавшим каждой русского жертвовать всем для защиты чести и выгод своего дорогого отечества. Император Александр II, наследивший престол своего отца, наследил вместе с тем и всю твердость и решимость его, также и всю горячую любовь к своему народу, к славе и благоденствию своего государства, какою отличался и его отец. В манифесте своем, в котором извещает о смерти своего любимого родителя, также и о вступлении своем на Всероссийский престол, Александр объявляет о том, что намерен поддерживать и исполнять постоянные желания и виды своих августейших предшественников, Петра, Екатерины, Александра Благословенного и незабвенного своего родителя (Пч., № 39). К этому же времени появилось и воззвание Св. правительствующего синода. В этом воззвании Св. синод, упоминя о том, что эта война, начатая для защиты православной церкви на Востоке, принимает все более и более грозные размеры,. . . то и Св. синод призывает всех сословий спешить на защиту отечества (Пч., № 52). Таким образом Николай умер, но осталась Россия, которая решилась защищать свою честь до крайности. При таких обстоятельствах, конечно, все надежды Европы на скорое заключение выгодного для нея мира — рушилась. Но Европа была утомлена войною. Торговля всей Европы страдала от этой войны, а между тем, при твердом намерении России не отступать ни шагу, война могла продолжаться еще много времени, а вместе с тем и бедствия войны могли более и более увеличиваться. Поэтому воюющие стороны не могли оставить без внимания высказываемые со всех сторон желания и даже требования начать мирные переговоры. И действительно 5-го марта 1855 г. начались в Вене мирные переговоры (Пч., № 58). Вся Европа желала, чтобы мирные переговоры кончились благополучно. Сначала действительно все шло как нельзя лучше. Переговоры велись на основании известных нам четырех пунктов, предложенных австрийским правительством еще прежде. На первый и второй пункт не произошло никаких разногласий. Россия никогда не присвоивала себе изключительного протекторства над княжествами, поэтому требование союзников, чтобы протекторство над княжествами было предоставлено и другим европейским державам, не могло быть обидным для русского правительства, также непротиворечило планам и целям этого правительства, вследствие чего русские уполномоченные без труда согласились, чтобы протекторство над княжествами предоставлено было и другим державам. Точно также благополучно уладили и второй пункт, относящийся до судоходства по Дунаю. При решении этого пункта Россия действительно сделала уступку, нисколько впрочем не унизительную для нея. Жаловались на Россию, что она делает всевозможные препятствия всем иностранным судам, плавающим по Дунаю. Можеть быть эти жалобы имели свое основание, а можеть быть и нет; но Россия, не желая служить предметом жалоб из-за пустяков, согласилась, чтобы составлена была смешанная комиссия, которая должна была наблюдать над отвращением материальных препятствий, замедлявщих плавание по Дунаю. Таким образом первый и второй из предложенных пунктов были улажены благополучно. Но для решения третьего пункта, касательно т. е. Черного моря, встретились

сильные затруднения. Западные державы требовали, чтобы Россия и Турция ограничили свои морские силы в Черном море, имея в нем только четыре кораблей, да четыре фрегатов, и чтобы проливы Босфорский и Дарданельский были для всех закрыты (по Адрианопольскому трактату 1829 г. эти проливы, будучи закрыты для других, для России были открыты), предоставив султану право открывать их для своих союзников, когда понадобится. Россия не могла согласиться на подобные условия, так как небезопасно было для нея ограничить свои морские силы в Черном море в то время, когда морские силы Англии и Франции в Средиземном море остаются без пределов, а Дарданеллы и Босфор могут быть открыты во всякое время для этих сил. Поэтому князь Горчаков отказал в требованиях союзников по третьему пункту, и таким образом конференции, начавшиеся 5-го марта, прекратились 12-го апреля 1855 г. (Пч., №№ 86 и 94). По четвертому пункту не происходило никаких совещаний. Несмотря на то, что Рос. императорский кабинет желал, чтобы этот пункт поставлен был на первом месте в тексте заключаемого трактата, уполномоченные Франции и Англии не получили согласия своих правительств разсматривать этот пункт прежде решения третьего пункта (подробно о ходе мирных переговоров читай в Пч., № 94). И так, ожидания всей Европы вторично не оправдались. Союзники не хотели заключить мир на условиях возможно честных для России, потому что, в таком случае, они не могли бы оправдать себя в ведении этой войны. При том же союзники надеялись, что рано или поздно, при помощи остальной Европы, заставят Россию согласиться заключить мир более или менее тягостной для нея. Но до этого времени было еще далеко. Нужно было пролиться еще много и много человеческой крови. Она и лилась. В то время, когда шли мирные переговоры в Вене, в Крыму почти каждый день гибли люди тысячами с той и с другой стороны, а Севастополь стоял еще крепко. Но союзники не унывали. Они каждый день отсылали в Крым подкрепления и неутомимо продолжали стараться угрозами или обещаниями склонить на свою сторону всю Европу. Во всех уголках Европы Англия сыпала свое золото, вербуя так называемые иностранные легионы. Вербовщики появились даже и в Америке; но Американское правительство объявило, что подобные попытки, нарушая нейтралитет, подлежат пени в 1000 фунт. стерлингов и трехгодичному тюремному заключению (Пч., № 76) и так[им] обр[азом] прекратило попытки вербовщиков. У Португалии союзники требовали 12 000 чел. вспомагательного войска (Пч., № 61). Подобное требование было адресовано и к Испании. Испания сначала положительно отказалась; но когда у нея появились карлисты, причинявшие немало безпокойства, она согласилась приступить к союзу Франции и Англии,[26] с тем, чтобы Франция[27] преследовала карлистов (Пч., №№ 176, 178 и 201). От Австрии, положение которой действительно было двусмыслено, требовали, чтобы она окончательно объявила себя против России, грозя ей в противном случае сделать одни то, что хотели сделать с Австриею, и в таком случае, уверяли союзники, Австрии прийдется каяться (Пч., № 102). Даже Шамилю предлагали 12 000 ружей, которых он не принял. Так[им] образом союзники принимали всевозможные меры для того, чтобы напугать Россию и заставить ее быть уступчивою при ведении мирных переговоров. Эти переговоры не были совершенно прекращены, а только отсрочены на неопределенное время. Будущий ход их и направление союзники желали поставить в зависимость от успехов своего оружия пред Севастополем. Между тем этих-то успехов не видно было. Постоянные перестрелки пред Севастополем

не могли иметь никакого[28] влияния на ход переговоров. Поэтому Наполеон требовал, чтобы Севастополь был взят штурмом во что бы то ни стало, после чего имел намерение сам отправиться в Крым, лично взять начальство над победоносною союзною армиею, повести ее внутрь России и т[аким] обр[азом] принудить эту державу согласиться на требования победителей (Пч., № 41). Приготовления по этому случаю происходили и даже отправлен был интендант (управляющий) тюльерийского двора в Константинополь приготовить для императрицы квартиры в одной из летних резиденций султана на Босфоре (Пч., № 44). Но Наполеон должен был отказаться от своего намерения, как потому, что министры его противились этому, а Англия с подозрением и неодобрением смотрела на это намерение Наполеона, так и потому, что главнокомандующие союзною армиею решительно отказывались штурмовать Севастополь, а след[овательно] о взятии его нечего было и надеяться (Пч., № 68). Наполеон, однако ж, будучи принужден отказаться от поездки в Крым, не переставал настаивать на том, чтобы непременно штурмовали Севастополь. Поэтому приготовления к штурму производились союзниками, несмотря на то, что не надеялись на успех от этого. В это же время часть союзного флота вступила в Азовское море (это случилось в мае м., Пч., № 106) и вслед за тем Керчь и Еникале были заняты неприятелем, а Таганрог, Мариуполь и Геническ испытали участь Одессы, т. е. были бомбардированы, несмотря на то, что все эти города, как торговые, были совершенно мало вооружены (Пч., №№ 106, 116, 122). Зачем союзники бомбардировали эти торговые города — об этом едва ли и сами они знали: по крайней мере эта бомбардировка никаких выгод не доставила им, разве только ту выгоду, какую могли извлечь они из разорения несколько частных хуторов в окрестностях Бердянска и Геническа (Пч. № 147). Как бы то ни было, но если союзники думали нападением на Азовско-приморские города облегчить свою работу пред Севастополем, то они ошиблись. Правда, в то время, когда часть их флота уже плавала по Азовскому морю, а Таганрог и другие города принимали их ядра и бомбы, они имели некоторый успех пред Севастополем, а именно после двухдневной усиленной бомбардировки они успели отнять у русских несколько передних редутов (Камчатский, Волынский и Селенгинский — Пч., № 118); но за этот успех дорого поплатились они: по одним известиям союзники потеряли в этот день более 4000 чел. (Пч., № 119), а по другим — до 9000 чел. (Пч., № 130). Впрочем несмотря на такую дороговизну этот успех возбудил в союзниках надежды на другие более значительные успехи в будущем. Этот успех мог говорить им, что при превосходстве сил и твердой решимости победа над русскими возможна. Вследствие этого союзники чрез немного времени после взятия передовых четырех редутов, решились сделать штурм и против главных и самых важных бастионов, от которых зависела участь Севастополя, а именно — против 1-го, 2-го, 3-го и Корниловского (Малаховой башни) бастионов. Проготовления в этому штурму были огромные, потому что союзники ожидали от этого штурма значительных результатов для себя. Надеясь вполне, что предприятие их увенчается успехом, союзники выбрали для этого годовщину Ватерлоо, а именно 6-е июня (Пч., № 126), да бы т[аким] образ[ом] этот знаменитый для французского оружия день отпраздновать новою победою (Пч., № 144). Говорят, что сам Наполеон требовал от главнокомандующего французскою армиею в Крыму, маршала Пелиссие, чтобы непременно в этот день произведен был штурм. Пелиссие сначала не соглашался, представляя Наполеону всю труд-

ность предприятия и даже невозможность его; но когда не мог устоять против настояний Наполеона, он согласился произвести штурм, дав при этом твердое обещание ночевать, во что бы то не стало, в Малаховой башне (Пч., № 144). Но Пелиссие не мог исполнить своего обещания: русские отбили этот штурм блистательным образом. Таким образом Наполеон вместо радостного известия, долженствовавшего усилить торжественное празднование годовщины Ватерлоо, получил известие о неудаче и весьма значительной потере. А потеря их в этот день была действительно значительная: она простиралась до 18 000 чел. убитыми и ранеными (Пч., № 134). Нужно отдать справедливость французам. Французские войска в этот день показали чудеса храбрости и может быть предприятие союзников увенчалось бы успехом, если бы и англичане действовали подобно французам. По крайней мере из донесении маршала Пелиссие об этом штурме видно, что штурм не удался единственно благодаря англичанам (Пч., № 138). После этого неудавшегося штурма в Крыму как будто настало затишье в сфере военных действий, потому что в продолжение почти двух месяцев союзники ничего другого не предпринимали, кроме того, что изредка возобновляли, и то слабо, бомбардировку Севастополя или других местностей, например Геническа (Пч., № 142). Конечно слабое возобновление бомбардировки Севастополя не могло сильно тревожить Севастопольского гарнизона, но за то в это время сильное горе посетило этот гарнизон, горе, которого не могла не испытивать и вся Россия. 28-го июня 1855 г., когда союзники производили канонаду против Севастополя, герой Синопа, товарищ и сотрудник Корнилова, адмирал Нахимов, был тяжело ранен, а через сутки Россия лишилась его (Пч., № 144 и 145). Эта потеря не могла не быть чувствительною для России. Нахимов был одним из лучших защитников Севастополя, так сказать опорою Севастопольского гарнизона (Пч., № 148). Военные действия пред Севастополем затихли после неудачного штурма, произведенного 6-го июня. Но союзники не могли долго оставаться в таком положении. Война становилась утомительною для Европы и общественное мнение начало требовать прекращения этой войны, которая, несмотря на все усилия и жертви союзников, никак не принимала благоприятного оборота для них; между тем конца войны нельзя было предвидеть. Но правительства Англии и Франции не могли так скоро решиться прекратить войну. Если бы они решились прекратить эту войну, не успев сделать России ничего, не увенчав своего оружия даже ни одним значительным успешным делом, то покрыли бы себя стыдом, а прославили бы Россию. Прекращение войны при подобных условиях было бы убийством для Наполеона III-го. Положение его на французского-императорском престоле было еще шаткое, и он мог поддерживать себя на этом престоле только какими нибудь славными военными делами, громко говорящими всему миру о могушестве французского народа. Поэтому он желал чтобы французы преодолели русских в Севастополе и чтобы Севастополь был взят во что бы то не стало: тогда по крайней мере можно было с честью прекратить войну, или же продолжать ее, не опасаясь порицания общественного мнения. Вследствие этого союзники хотели еще раз попытать счастья. Поэтому они сделали новые приготовления к новому штурму. 27-го августа был произведен новый отчаянный штурм на укрепления севастопольские. Этот приступ увенчался полным успехом. Французы устремились на Малахому башню, и, после отчаянного приступа, они овладели его; англичане же, штурмовавшие другой пункт, а именно большой Редант, потерпели неудачу. Но успех французов искупал неудачу англичан.

Малахова башня была самым важным пунктом и иметь эту башну в руках — все равно значило иметь в руках и все южные укрепления, и весь город, потому что эта башня господствовала над всеми другими укреплениями. Поэтому все усилия французов были направлены на эту башню, которая защищалась русскими геройски. В этот день обе воюющие стороны высказали удивительное геройство. Союзники сделали 6 приступов, которые были отбиты русскими; но в седьмом приступе французы удержались в Малаховой башне (Пч., № 189). Какие огромные средства должны были употребить союзники для того, чтобы успех остался на их стороне, мы можем судить из того, что в этот день они бросили в город 70 000 ядер и 16 000 бомб (Пч., № 218). Таким образом желания и мечты союзников осуществились наконец: Малахова башня была уже в их руках, а след[овательно] и все южные укрепления, как самый город были тоже в их руках. Севастополь пал наконец. В Париже по случаю занятия Малаховой башни происходило в присутствие императора Наполеона и при большом стечении народа благодарственное молебствие, а в Лондоне это событие было возвещено пальбою из пушек и колокольным звоном. Французы впрочем имели причины вдвойне торжествовать. С одной стороны они, одержав верх над русскими, прослави[ли] этим свое оружие, а с другой — неудача англичан против большего Реданта еще более увеличивала эту славу. Самолюбие французов удовлетворялось вполнее и народ французский не мог с удовольствием не говорить[29] о превосходстве своего оружия над оружием английским, несмотря на то, что это во все не нравилось гордым англичан. Газета „Times“, осмелившаяся доказывать, что в Крымской войне англичане во всем уступают французам, подверглась порицанию народа. Да бы не раздражать друг против друга этих двух народов — англичан и французов — французское правительство приказало своим газетам, при восхвалению французских героев, не забывать и англичан. Как бы то ни было, но взятие Малаховой башни торжественно праздновалось как во Франции, так и в Англии.* Но недешево обошлось это торжество союзников: более 15 000 чел. легли на месте (Пч., № 196). При том же результат этого успеха едва ли мог быть значительным. Правда, союзники могли теперь говорить, что знаменитый Севастополь в их руках; но собственно говоря, в их руках остался не город, а одне „окровавленные развалины“. Князь Горчаков знал очень хорошо, что с взятием Малаховой башни в руках неприятелей будет и весь город, и потому как только убедился, что невозможно уже держаться в Малахов[ой] башне, заблаговременно отправил весь гарнизон в Северную часть, предав город пламени (Пч., № 189). Но на ход войны взятие Севастополя не имело значительного влияния. Русские переправились на северную сторону, укрепились там и готовы были защищаться также долго и упорно, как защищались в южных укреплениях. В Европе думали, что с падением Севастополя настанет и конец войны. Эти надежды поддерживались и правительственными газетами Франции и Англии. Газеты эти твердили, что, как только падет Севастополь, союзники займут весь Крымский полуо-

* В Турции однако ж, вовсе не радовались взятию Севастополя. Для турок каждый успех французов и англичан начинал делаться страшным. Союзники хотели защищать Турция от России; но кто же помешает им сделать с Турциею то, что думали сделать с Россией? Турки ожидали много от союза с Франциею и Англиею против России. Многие от них надеялись, что западные союзники в видах обезсиленить Россию возьмут и отдадут им Крым, Бессарабию и Грузию; но поступки французов и англичан с турками не только разуверили их в этом, а и заставили опасаться за свою будущность. (Пч., № 214).

стров (Наполеон даже мечтал о делении усадьб—Крыма-Пч., № 257), так как рус[ская] армия, по предположениям этих газет, рассеется; а при таких обстоятельствах заключение мира будет необходимостию для России. Но вышло совершенно не так. Русская армия не только не думала оставить весь Крымский полуостров союзникам, но не думала уступить им и северную часть Севастополя; а император Александр издал указ о наборе по 10 чел. с тысячи (Пч., № 223). Таким образом падение Севастополя вместо того, что бы прекратить кровопролитную войну, грозило дать этой войне более обширные, более кровавые размеры. Но эта упорная и кровопролитная война уже в конце надоела Европе. Народы французский и английский несли на себе всю тяжесть этой войны, не видя для себя никаких хороших результатов от нея, не предвидя ей конца. Поэтому во всех уголках Франции и Англии начали раздаваться голоса в пользу мира. В Париже и в Лондоне газеты[30] высказывали расположение к миру. В Англии даже составлялись общества с намерением заставить правительство так или иначе заключить мир. Так в Манчестере мирная партия обнародовала манифест, в котором доказывая, что продолжение войны, вообще безполезной и безчеловечной, будет гибельно для Англии, требует с именем отечества, религии и разсудка прекращения войны (Пч., № 236). Вообще в Англии начали собираться употребить силу общественного мнения и таким образ[ом] заставить правительство поспешить заключением мира (Пч., № 239); даже в парламенте все партии начали восставать против продолжения войны (Пч., № 251). Но не в одной Англии были расположены к миру, а и во всей Европе. Австрия предложила союзникам объявить крайнее содержание условий, на которых можно было бы предложить мир России. Во Франции немедленно согласились на это (Пч., № 276), а когда в Лондоне правительство колебалось, то Наполеон III собственноручно написал в Лондон письмо, в котором объявлял, что он желает мира, и сожалеет, что в Лондоне не разделяют его мнения (Пч., № 277). Подобные заявленныя расположения к миру не могли не иметь влияния на военные действия пред Севастополем. И действительно, военные действия в Крымском полуострове затихли после взятия союзниками южной части Севастополя ⟨. . . .⟩ командующие союзною армиею не получали от своих правительств никаких инструкций на счет будущих предприятий; а сами от себе они не могли предпринять ничего внутри Крымского полуострова, так как русская армия не думала оставлять своей позиции в северной части Севастополя, между тем неступавшая зима отнимала у союзников всякую надежду на какой бы то ни было успех внутри[31] полуострова. Поэтому все действия союзников, после взятия Севастополя, ограничивались передвижением войск с одного пункта на другой, не оставляя своей главной позиции, и занятием Кинбурнской крепости на левом берегу Днепровского лимана (Пч., № 220). Флот союзников в это время тоже не бездействовал. 26-го сентября 1855 г. часть флота, в числе 86 судов (Пч., № 215), остановилась в виду Одессы, собираясь окончательно разгромить этот город и уничтожить его. Но к удивлению одесских жителей на другой день флот снялся и скоро скрылся за горизонтом. Говорят, что Наполеон, имея в виду общественное мнение, потребовал, чтобы не бомбардировали Одессы. Общественное мнение Европы действительно вознегодовало бы, если бы союзники разрушили и уничтожили Одессу. Одесса была город неукрепленный. Он не только не мог быть ничем опасен союзникам и вообще Европе, а напротив был полезен и даже необходим ей, так как, по признанию многих, он служил житницею для Европы,

Поэтому-то известие о том, что Одесса оставлена в покое и целости произвело очень приятное впечатление во всей Европе. Между тем именно это известие, так обрадовавшее всю Европу, не понравилось лондонским журналам, которые громко заявили свое негодование по этому случаю (Пч.,№226). Как бы то ни было, но на Крымском полуострове военные действия приостихли после взятия южной части Севастополя. Европа желала и требовала мира, вследствие чего, конечно, не предпринималось ничего важного со стороны союзников. Можно было ожидать, что наступающий 1856 год будет годом умиротворения взволнованной Европы. Этого можно было ожидать тем более, что военные действия и на других пунктах нападения на Россию к концу 1855-го почти совершенно прекратились.

Нам известно, что кампания в Балтийском море 1854 года кончилась ничем. Но союзники не уныли: на следующий год они отправили другой более успешной флот под начальством адмирала Дондаса; но и эта экспедиция имела такой же конец, как и первая. Союзники и теперь продолжали те же подвиги, какие совершали и в прошлий год: грабили частные суда, уничтожали частные имущества, обижали частных лиц и пускались на самые постыдные дела (Пч., 149 и 154). Вся разница экспедиции 1854 г. от 1855 г. состоит в том, что Непир за исключением совершенно беззащитных или мало защищенных селений и городков не решался бомбардировать ни одной значительной крепости, а Дондас решился на подобный подвиг. В продолжение четырех дней (28, 29, 30 и 31-го июля 1855 г.) Дондас бомбардировал Свеаборг (Пч., № 165 и 166). Эта бомбардировка не имела никаких важных последствий как для Свеаборга, так и для союзников: Дондас должен был прекратить бомбардировку и удалиться, оста . . . . . .

АБАН, ф. 1, инв. № 1295, автогр. с маст. [1865—1869]

На първата страница на ръкописа има оценка от преподавателя: 5 и дата, поставена от него: 30 апр.

На същата стр. отдолу написано от автора: В. Друмьев.

Ръкописът представлява курсова работа на Друмев, писана по време на неговото следване в Киевската духовна академия.

[1] Следва зач.: над.
[2] Следва зач.: их.
[3] Следва зач.: как уже.
[4] Зач.: обещаниям.
[5] Следва зач.: тем.
[6] Зач.: правый.
[7] Следва зач.: всегда.
[8] Следва зач.: занимающих.
[9] Следва зач.: Кавказ.
[10] Следва зач.: правый.
[11] Следва зач.: прот. . .
[12] Следва зач.: рано.
[13] Следва зач.: хотя.
[14] Следва зач.: сделалась.
[15] Следва зач.: имея.
[16] Следва зач.: . . . парламентерам.
[17] Следва зач.: и измеряли бухты.

След това зач. следва бележка на преподавателя: „Автор рассказал только начало великой Восточной войны, но рассказал живо, ясно и по местам с обнаружением здравых политич. сочувствий. Весьма хорошо."

Следва втората част на курсовата работа, последните л. от която са изгубени.

[18] Следва зач.: Вследствие.
[19] Следва зач.: по контракт.
[20] Следва зач.: Тулчи.

[21] Следва зач.: Крыма.
[22] Следва зач.: Можно.
[23] Следва зач.: союзного.
[24] Следва зач.: было.
[25] Следва зач.: с негодованием.
[26] Следва зач.: если только.
[27] Следва зач.: будет.
[28] Следва зач.: успеха.
[29] Следва зач.: своем.
[30] Следва зач.: всячески.
[31] Следва зач.: Крымского.

10

[Увод към биографията на Йосиф Соколски]

Возрождение болгарского народа началось недавна. Тридцать лет тому назад, когда славянщина усиленно начала разрабатывать и приводить в порядок свои исторические памятники, болгаре, почти негаданно для них, проснулись от тяжелого ига, в особенности когда Юрий Венелин написал ихнюю историю, и начали заявлять свое право на существование. . . Явилось у них сознание национального чувства и это сознание начало мало по малу развиваться и крепнуть. С тех пор прошло много времени, но и до сих пор еще болгаре не могут отрезвиться как следует от того тяжелого сна и изгладить те неприятные и тяжелые впечатления, какие этот сон оставил им. И кто знает! Может быть еще далеко то время, когда и этот несчастный народ весело будет говорить: „Прошли уже те времена!“. . . .

Сон, значит, был очень тяжелый.

И действительно, пять веков продолжается робство болгарского народа и робство двойное. Дикие, исполненные фанатизма, турки не могли, конечно, быть снисходительными с своими рабами-гяурами; греки же, с одной стороны, в виду облегчения своей участи, а, с другой — в виду своей *μεγάλη ἰδέα*, которую они так упорно преследовали до недавнего времени, даже и теперь не отказываются от нея, должны были всеми возможными средствами гнуть этот народ к земле, да бы он, ошеломленный постоянными и жестокими угнетениями турок и лишенный всякой возможности ко образованию, потерял наконец всякое сознание и чувство национальности и т[аким] обр[азом] сделался легкою игрушкою в руках мечтательных дипломатов. Это не удалось; но одно то, что к этому стремились, свидетельствует, что болгарскому народу круто приходилось, что он страдал очень и очень много.

Но еще слишком темна история болгарских страданий. Нет еще человека, который взялся бы изобразить пятивековое страдание болгарского народа и едва ли найдется когда-нибудь такой человек, едва ли удастся ему, если и найдется, описать эти страдания; потому что за отсутствием даже простой письменности — у болгар потому что она преследовалась и уничтожалась, у турок потому, что она была редкостью,— ничего или почти ничего не записывалось и не дошло до нас. Европа во все это время не имела и не могла иметь никакого сношения, никакого столкновения с болгарским народом и чуть было совершенно не забыла о его существовании. Значит, и она не знала и не могла знать ничего об этом народе, о его страданиях и не могла след-

[овательно] оставить никаких письменных памятников об этом. Правда, случалось путешественникам по Европ[ейской] Турции наталкиваться на болгарский народ и потому упоминать что-нибудь о нем; все это мимоходом[1]; при том же, смотря на этот народ чрез турецкие или греческие очки, они мало касались его житья-бытья, и то всегда ошибочно. Историки же не могли ничего сказать об этом народе, как только то, что могли узнать из оффициальных турецких документов. А эти документы, конечно, многое скрывали, а и многое представляли совершенно не так. . .

Как быть ни было, но никто не оставил ничего такого, что бы могло бросить сколько-нибудь света на незавидную жизнь болгарского народа. Все, что мы знаем об этом народе, это то, что он в продолжение 500 лет страдал и много, тяжело страдал. Враги его хотели в конец уничтожить его, сотрить с лица земли; но чтобы противостоять этому, болгарскому народу нужно было претерпеть много тяжких страданий, принести много жертв. И бог знает сколько подвижников,[2] сколько мучеников за веру и народность закрыты от нас навсегда! Мы не знаем ни имен их, ни их страданий. . . История молчит об них и, по всей вероятности, будет молчать. Может быть найдется с временем талантливый и вдохновенный поэт, который хоть приблизительно изобразить судьбу и страданий наших предков. И дай бог, чтобы поскорее явился такой поэт!

Мы можем желать, чтобы явился поэт, который хоть приблизительно изобразил бы судьбу и страданий нашего народа *под* 5-вековым игом. Мы не можем осуждать наших предков за то, что они не оставили нам никаких письменных памятников о своей жизни. Но наши потомки не будут так снисходительны к нам: они потребуют — в праве будут требовать — подробного и обстоятельного описания нашего житья-бытья, и не примут от нас никаких извинений, если мы не сделаем этого. Слава богу, мы умеем читать и писать и потому должны описывать все, что случается с нашим народом и в народе. Мало это; непростительно будет нам если мы не постараемся, и то сколько может, описать события из прошедшего времени, о которых разказывают нам живые летописи — наши старики, — или же описать жизнь таких стариков, которые сделали что нибудь хорошее нашему народу и из которых многие живут еще между нами. Если мы сделаем это, т. е. будем записывать все то, что разказывают нам старики, точно также если постараемся описать жизнь сколько-нибудь замечательных наших старцев, то результатом нашей работы будет то, что соберется порядочный материал, который, будучи обработан как следует, может дать ясную и подробную историю нашей народной внутренней жизни по крайной мере на 200 лет тому назад. А это немаловажно для нас, болгар,[4] и не потому только, что в этой истории мы увидим жизнь и подвиги наших предков, которые мили для нас, но еще и потому, что эта жизнь и эти подвиги крайне полезны для нас будут. Нам предстоит еще бороться с своими врагами; но можем ли мы сказать, что в этой борьбе мы не нуждаемся в примере наших предков? Нет. Правда, что мы теперь, благодаря времени, образованнее своих отцов и дедов, и потому можно надеяться, что мы успешнее будем вести борьбу с своими врагами; но правда и то, что имея перед глазами пример своих предков, борьба эта будет идти еще успешнее. . .

Эти *соображения*[5] глав[ным] обр[азом] и побудили меня взяться за описание жизни пр. Йосифа. Кроме того, что он многое сделал в пользу болгарского народа, но в последнее время он сделался чисто историческою личностью

и потому знать подробно его жизнь и сделанные им заслуги болгарскому народу интересно каждому вообще, а болгарам и русским в особенности. Болгарам потому, что он сам болгарин, родился[6] и жил среди болгар, делил с ними и радости, и горе и вся жизнь его была посвящена им. Русским же потому, что они дали этому старцу приют у себя в *такое*[7] время, когда он крайне нуждался в нем, желая спасти и себя, и свой народ от всех пагубных последствий унии, усилению которой он сам по неведению содействовал. Он т[аким] обр[азом] гост у русских. Но нужно же русским знать кого они приютили у себя, что за человек этот гость их. Между тем мало кто сказал доброе слово об этом старце. Несколько раз представлялся случай писать о нем и писали, как болгаре, так и русские; но все мимоходом, останавливаясь преимуществ[енн]о на последнем событии в его жизни (принятии унии), редко касаясь его прошедшей жизни, да при том если и касались, то в их отзывах ничего утешительного не было для бедного старца. Писатели считали своею непременною обязанностью бросить камнем на бедного старца. Понятно, что главная и единственная причина этого враждебного отношения к преосв. Йосифу со стороны некоторых наших — болгарских ученых — это несчастный поступок старца — принятие унии. Мы не можем осуждать этих писателей; мы уважаем чувства, побудившие их писать так о старце: патриотические чувства всегда заслуживают уважения; но мы не можем не сказать, что если бы писатели эти обратили по больше внимания на личный характер старика, на чувства, которые воодушевляли его при принятии унии, на обстоятельства, заставившие его[8] решиться на это, нет сомнения, они были бы беспристрастнее к старику, а след[овательно] и справедливее к нему, и не доходили бы до того, чтобы обзывать его обезумевшим стариком. Но ревность к православию и сильные патриотические чувства побудили этих писателей произносить такой грозный приговор над преосв. Йосифом и представить его перед читающею публикою человеком, недостойным уважения. Очень может быть, что читающая публика, благодаря этим отзывам, составила себе о пр. Йосифе очень невыгодное для него понятия, тем более, что пр. Йосиф не имеет никакой возможности взяться сам за защиту самого себя. Он не может взяться за перо, чтобы вести удачную полемику с своими порицателями и — на беду старца — теперешний образ его жизни никак не гармонирует с образом жизни всего окружающего его теперь.

Проживши 70 лет в Болгарии, ему на старости лет пришлось жить в стране, хотя единоверной и единоплеменной, но все же имеющей много особенностей, так что старику, несмотря на все его старания никак не удастся привыкнуть к привычкам, приемам того общества, среди которого он живет. Любезность и вежливость в разговоре, в приемах и вообще во всем кажется ему лестью и часто обижает его. Тем более, что сам, по привычке, соблюдая простоту и прямоту во всем, подает этим повод любезно и вежливо обходящимся с ним особам, за глазами осуждать его, называя простаком, дикарем и пр. С другой стороны он не может привыкнуть держать себя. Здесь люди почти буквально придерживаясь пословицы „всяк сверчок знай свой шесток", в:ячески стараются не брататься с своими подчиненными или низшими себя. Но преосв. Йосиф не может этого сделать. Он со всеми — кто бы они не были — вступает в разговоре, всех слушает и всем разказывает. Это, конечно, роняет его в глазах всех и даже самые последние послушники, видя такое простое обхождение с ними преосвященного, начинают иначе уже смотреть на него. Все это не может послужить, конечно, к уничтожению и даже к ослаб-

лению того невыгодного мнения, какое публика, может быть, составила себе о Преосвященном из отзывов писавших о нем; напротив, оно может усилить, как и действительно усиливает, такое мнение. Поэтому нужно разъяснить дело. Если сам преосвященный Йосиф не может взяться за свою защиту, если обстоятельства сложились так, что все говорит против него, то долг справедливости требует раскрыть истину, да бы интересующая болгар и русских личность Преосвещенного осветилась светом этой истины. . .

Мы не будет здесь писать панегирик преосвящ. Йосифу; мы просто напросто изложим здесь всю жизнь его так, как мы слышали ее от него самого и от других, да бы она сама говорила за или против него. Мы конечно убеждены, что жизнь пр. Йосифа будет решительным опровержением неблагоприятных о нем отзывов; но если б и случилось противное, все-таки описание его жизни не потеряло бы своего интереса. Это описание осветит немало сторон внутренней жизни народа, а с другой стороны осветит оно самую личность Преосвященного, так что мы будем иметь правильное понятие об этой исторической личности. Но прежде нежели начнем излагать его жизнь, мы должны сказать еще несколько слов о Преосвященном, особенно необходимых для русских читателей.

В отзывах своих о преосвященном Йосифе писатели всегда упоминают о его простоте, необразованности. Против этого нечего сказать: писатели эти правы. Преосвященный Йосиф действительно[9] не интересуется никакими учеными вопросами. Но он достиг таких высоких степеней в иерархии. Как же это? Для русских это может быть непонятно, но для нас, болгар, оно очень понятно и потому нам болгарам смешным кажется слышать от наших же ученых укоры за то, что Преосв. простой, необразованный старик. Как будто наши ученые забывают, что 40—50 лет тому назад у нас вся образованность и ученость состояла в простом писаньи — без всяких грамматических правил, и в простом чтении и что довольно образованным и ученым считался тот, кто умел хоть сколько-нибудь читать церковные книги. . . Мы и теперь не имеем одной общей грамматики, а каждый из нас пишет по своей собственной грамматике. И теперь мы не имеем хорошо организованных училищ а каждый учитель преподает по своей особенной программе. Нечего стыдиться нам исповедывать это, потому что в этом не мы виноваты. Нам на каждом шагу подставляют ногу. И это делается теперь, когда вся Европа сочувствует прогрессу, когда сама Турция объявляет, хоть на словах, у себя господство прогресса и мы сами, сознавая всю важность просвещения, упорно боремся за право идти по пути прогресса. Что же сказать о том времени, когда народ наш всецело был погружен в мрак невежества, когда турецкое правительство с помощию фанариотов употребляло всевозможные старания устранить и истреблять все то, что могло бы так или иначе принести в наше отечество хоть искрицу просвещения. . . Когда требовалось от каждого болгарина быть терпеливым как вол и немым как рыба и не только смеяться, когда его бьют, бесчестят и убивают, а еще благодарить за эти милости, хвалить и ублажать тех, кои ругались с его народностью, преследовали и уничтожали всякое сознательное и безсознательное проявление народного чувства? Ничего, конечно, нельзя сказать об этом времени несчастном. Хорошо, что оно прошло! Но тогда, при таких тяжелых обстоятельствах некогда было думать о высоком образовании. Нужно было стараться о том, чтобы запастись по крайней мере тем ничтожным образованием — умением читать с грехом пополам и писать еще хуже, — которое давало человеку право счи-

тать себя выше толпы. Но и при этом незавидном сокровище только человек с железною натурою мог устоять против всех препятствий и занять мало мальски хорошее положение, и то хорошее — с точки зрения толпы.

Такие-то трудные времена приходилось переживать преосвященному Йосифу. Благодаря своей железной натуре он преодолел все препятствия и выучившись читать и писать немножко, успел таки занять довольно видное место в духовном сане и принесть немало пользы своему народу. Как мы увидим, это доставалось ему с трудом. Хитростию и лестию, нередко и унижением он должен был располагать в свою пользу турок, да бы они снизходительно и так сказать сквозь пальцы смотрели на все то, что он делал. Иногда даже он жертвовал мнением народа лишь бы[10] приобрести благорасположение властей да бы они не препятствовали ему достигнуть задуманной им цели. Правда, он не сделал бог знает что для своего народа, не был представителем каких нибудь политических и религиозных идей народа, из-за которых должен был бороться; но и то, что он делал и сделал — и то достаточно для того, чтобы считать его одним из передовых людей тогдашнего времени. Владея умением читать и писать и отличаясь энергиею и предприимчивостью, также и способностью ладить со всеми, он легко достиг сан архимандрита. Отчего же обзывают его теперь простаком и необразованным? От того, что он теперь не может сравниться с нами в образовании, от того, что он, благодаря тогдашним обстоятельствам, не имел возможности достигнуть той степени развития, какой достигаем мы теперь. Но тогда дело идет об оценке народных деятелей, когда нужно определить место, какое каждый из этих деятелей должен занимать, тогда имеется главным образом в виду то, что каждый из них сделал на пользу народа. Преосвященный Йосиф, простой и необразованный, сделал хоть что нибудь для своего народа и в свое время. Дай бог, чтобы каждый из нас сделал[11] для народа столько же, сколько и он.

Преосвященный Йосиф родился 85 лет тому назад в Габрове от простых, но честных и благочестивых родителей. Мать свою он не очень хорошо помнит, потому что ему было только два года, когда она умерла; но потом, когда немножко вырос и начал понимать, от всех слушал хорошие отзывы о ней, что она была женщина бравая, красивая, кроткая и очень добрая. Так отзывались о ней все, кто ее знал; но отец его не вспоминал о ней иначе как только с вздохом и слезами. На все просьбы маленького Иванча (так назывался в мире преосв. Йосиф) сказать ему что нибудь о его матери, он всегда отвечал одно и то же: „Эх, нет такой женщины, как твоя мать!“. Но своего отца преосв. Йос[иф] помнит очень хорошо, потому что отец его умер тогда, когда сын его был уже монахом.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 181, автогр. с маст., 2 големи л. [ок. 1865—1869 г.]

Увод към незавършената биография на Йосиф Соколски. Друмев е възнамерявал да публикува тази биография в някое руское издание. На руски е превел само първите 11 реда от ръкописа, в който се описва животът на Йосиф Соколски.

Биографията на Йосиф Соколски, без увода, е публикувана от проф. Г. Ст. Пашев: в Съчинения на митрополит Климент Търновски (Васил Друмев), т. II. Трудове по обществени, педагогически и църковно-правни въпроси. С., 1943, с. 35—67.

На полето на един от л.,на които е писан уводът, отбелязано: Ами Буе, Бланки, Роберт Киприян.

[1] Следва зач.: о его житью-бытью.

[2] Зач.: мучени. . .

[3] Зач.: в продолжении.

[4] Следва зач.: эта история представит нам борьбу наших.

[5] Зач.: побуждения.
[6] Зач.: жил.
[7] Зач.: когда.
[8] Зач.: сделать это.
[9] Следва зач.: человек необразованный, но из этого еще не следует, что он человек дурной и что поэтому при каждом удобным случае нужно его порицать.
[10] Следва зач.: достигнуть задуманной им цели.
[11] Зач.: больше.

11

[Беседи за възпитанието и образованието на жената, за нейната роля в семейството]

1

Любезна ми Доро!

Решавам се в настоящето си писмо да ти говоря за един въпрос, за който много се говори в образованите страни, пише се още повече в разни научни списания, та и у нас сегиз-тогиз се загатнува в нашата сиромашка още книжнина. Този въпрос е: „Потребно ли е на жената[1] сериозно научно образование? Не е ли достатъчно за нея при едно хубаво възпитание, само добро, сериозно, елементарно и тъй наречено средньо образование?“ Този въпрос, любезна ми Доро, отдавна занимава почти всичките образовани умове, пише се по него, говори се, но сѐ още окончателно решение не му се е дало, т. е. дава му се решение от много видни, сериозно образовани хора, но това решение не е всеобщо припознато, оспорва се още, та вследствие на това остава си още почти в теория с малки някои изключения,без да се прилага на практика. Едни от великите европейски умове вземат страната на сериозното научно образование на жената, други — тъй също велики умове — доказват противното.[2] Първите, като се основават на това, че жената е надарена със същите онези качества и способности душевни, с каквито и мъжът, и като указват на голямото значение, което има жената в домашния и в обществения живот, домогват се да доказват не само това, че на жената е необходимо сериозно образование, но още, че на нея трябва да се дадат всички онези права и преимущества, каквито има и мъжът, т. е. да бъде тя равна на мъжа във всичко; те отиват даже дотам, щото доказват, че всичките бъркотии и несполуки в нашия обществен и държавен живот произлизат от това, дето жената е отстранена от участието в този обществен и държавен живот. Преди няколко години един учен американец, не му помня името, в едно голямо събрание от избрано, образовано общество, като е говорил за значението на жената, изразил се буквално така: ний с всичките свои обществени и граждански учреждения приличаме на хора, струпани в една стая, прозорците и вратите на която са добре затворени; ний се задъхваме от недостатък на чист въздух. Търсим разни средства, за да се отървем от тая неволя: променяваме системи на възпитанието и образованието на младото поколение, променяваме системи на държавното управление, променяваме обществените наредби и сѐ не можем да си помогнем. Трепим се, маяме в измислянието и прилагането на разни

системи в обществения и държавен живот, в това, което е най-естественото и следователно най-сполучливото, него ний не правим, именно — да отворим прозорците и вратите на стаята; чистият, пресният въздух сам ще влезе в стаята и ще ни освежи.

Другите (вторите), като признават в жената същите душевни качества и способности,[3] които има и мъжът, и тъй също и голямото нейно значение в домашния и в обществен живот, не намират обаче за необходимо нито сериозно научно образование, нито изравнение жената във всичко с мъжа. Те казват, че във всичките наши работи и предприятия само тогава може да има сполука, когато всеки върши своята работа, за която е способен, всеки работи в онази сфера, която е свойствена на него, съгласно на неговите естествени дарби, че ако хлебарят захване да прави чизми и чизмарят хляб, тогава нито чизмите, нито хлябът ще бъдат като хората и следователно и жената при всичките нейни превъзходни качества и способности може да бъде действително полезна само тогава, когато тя работи в оная сфера, за която [е] създадена от самия създател, да върши в живота именно тая работа, която е според нейните естествени дарби и способности. А тази сфера, този кръг на женската деятелност, тази женска работа, съгласна на нейните естествени дарби, способности и наклонности, е домашното огнище, семейството. Честта[4] на семейството, доброто възпитание на чадата, редът и пестенето в къщи, помагание на мъжа за благосъстоянието на домашното хазайство, поддържание в мъжа добрите навици, честността, трудолюбието, постоянството и куража в добрите и честни предприятия чрез любовта, верността и добрите съвети, сладката дума — ето сферата на женската деятелност, ето работа, която е не само напълно съгласна с естествените дарби на жена[та], но в която жената е незаменима. А за такава деятелност, казват, не е необходимо някое специално научно образование. Достатъчно е, казват, добро средньо образование и добро надлежно възпитание, т. е. характер добър, придружен с онези добродетели, които са най-доброто украшение на жената: честността, трудолюбието, благоразумието, правдивостта, състраданието към всяка злочестина, скромността, пестеливостта. Прочутият философ и педагог женевски Жан Жак Русо изказва (в петата книга на своето прочуто съчинение, което се нарича „Емил") мнение, че жената съществува само за мъжа и затуй длъжностите на жената се състоят в това: „да служат на мъжете, да им се харесват, да им бъдат полезни, да правят да ги обичат и да ги почитат, да *възпитават малките*, да се грижат за възрастните, да ги утешават, съветуват, да им правят живота приятен".

Както[5] виждаш, любезна ми Доро, относително научното образование на жена[та], както и относително сферата на нейната деятелност съществуват две мнения. Към кое от двете тия мнения трябва да се присъединим? Разбира се, че не можем да се присъединим към никое друго мнение освен към това, в полза на което говори здравият разум и добре разбраните интереси на младото поколение, на обществото и на народа. Аз не ще да се впущам в критическо оценение на едното или другото мнение. Но ще обърна благосклонното Ви внимание върху едно нещо, което, каквото и да се говори, не може да се отрече на жената в каквото положение и да се намира тя, и именно — върху влиянието на жената в живота.

Има ли жената какво да е влияние върху живота? Решението на този въпрос ще ни даде да разберем кое от двете по-горе мнения е право. Този въпрос на практика винаги се е решавал и се решава, но хората, както в много

други важни работи, така и тука като че са си правили и си правят, тъй да река, оглушки. Жената винаги е била съпътница и помагачка на мъжа във всичките сфери на неговата деятелност, на неговите стремления и домогвания. Но от невежество ли, от егоизъм ли тя винаги е била подритната и дотолкова долньо е било гледано на нея, та и сега почти се гледа, щото не се е признавало за възможно да е имала и да има каквото и да е влияние върху деятелността на мъжа. Тя винаги е била робиня на мъжа. Макар и да се е винаги поверявало на нея най-трудната и най-деликатната и важна работа — домашното огнище и отхранването на чадата,—но на нея винаги се е гледало като на нещо долньо. . . У нас, българите, някак като че по-добре се е гледало на жената, защото в народа у нас мъжът винаги е наричал жена си в обществото *стопанката*, *господарката*, чорбаджийката, а сега в по-развитото ни общество тя се нарича *госпожата*, от което може да се заключава, че на жената не само се е гледало у нас по-добре, но тя се е считала, поне в къщата, за помагачка на мъжа. Колкото за по селата селската домакинка е не само домакинка, но и работница повече от мъжа и в къщи, и в полската работа. Но признавало ли се е да е имала жената някакви права и влияние в живота, изобщо не, но поне в работите на мъжа, и признава ли се? Доколко се е признавало и признава подобно нещо на жената, доказателство служи общата поговорка у нас, която можем да наречем класическа, именно: „У жената косата е дълга, но умът ѝ къс". Тази поговорка е станала дълбоко убеждение у всички, та затуй на жената се гледа като на нещо несъвършено, което винаги трябва да бъде под пълното ръководство и в безграничната воля на мъжа. Тя трябва винаги да мълчи пред мъжа и да удобрява всичките негови мнения, обноски и постъпки било спрямо нея или спрямо чадата, къщните работи или пък спрямо комшиите и обществото, макар тези мнения да не са верни и добри, макар обноските му да развалят домашния живот, постъпките му да съсипват домашното му благосъстояние, да озлочестяват чадата и да възбуждат укори и негодувание у комшиите и в обществото. Твърде често мъжете се ползуват от добрите съвети и убеждавания на своите стопанки, но сякаш че се боят да отдадат подобающата справедливост на стопанката си, и се мъчат пак да поставят такавата си стопанка сѐ по-долу, та като не могат да отрекат нейното достойнство в онова отношение, те се признават, че са се ползували от съветите на стопанките си, но това признание придружават с поговорка, която пак турга жената на последньо място, и именно: „Се трябва да се слуша жената поне на десеттях пъти еднъж".

Но това дали е само у нас? Дали образованите народи инак (по-добре т. е.) гледат на жената? Няма съмнение, че техния поглед върху жената е по-просветен, но ако погледнем на възпитанието, което се дава там на жената, ще видим, че и там не е по-добре. Уж там жената се почита и уважава много повече, отколкото у нас, но и там жената е поставена в такива условия, като че тя е създадена само за *лукс*.

Всичко това доказва, че хората не признават и не искат да признават на жената какво да е влияние вън от домашното огнище и че даже и тука, в домашното огнище, нейното влияние се допуща само под ръководството на мъжа, и то дотолкова, доколкото го изисква добрата воля и другите залиси на тоя последния. Между другото, ако обсъдим сериозно и безпристрастно работата, ще да видим, че влиянието на жената е твърде голямо във всичките сфери на нашата деятелност, като наченеш от домашното огнище, та дори до най-важните обществени и държавни работи. Това се доказва от цялата исто-

рия на всичкият човеческий род. Хората не им се иска наистина да признаят и да изповядват това.[6] Аз ще се спра върху три неща, които обемат целият наш живот, в който, без да щеш, принудени сме да признаем голямото влияние на жената, и именно: върху *възпитанието на младото поколение*, върху *нашата частна деятелност*, след като станем вече членове на обществото си, и върху *нашата обществена и господарствена деятелност*.

Че жената има не само твърде голямо, но почти единствено и незаменимо влияние на възпитанието и първоначалното образование на децата, на младото поколение, това се е доказало и признало вече за ⟨непреложна⟩ истина не само у образованите народи, но и у нас. В Европа от много столетия са се трудили да дадат на своите учебни заведения такива наредби, щото от тях да излизат добри деятели, полезни за себе си, за обществото и за народа, на който принадлежат, та и за цялото человечество, но не са могли да постигнат това, докато не са усвоили онази велика мисъл, изказана от великия педагог Песталоци, че възпитанието и първоначалното образование на народа трябва да се предаде в ръцете на майката. И у нас, както е на всички известно, полагат се всевъзможни старания, правят се огромни жертви и от правителство, и от общества за подобрението на нашите училища и при всичкия успех, които тия наши заведения имат, усеща се, че този успех не е такъв, какъвто желаем всички, че нещо като че не достига и нещо доста важно. Трудят се нашите деца и трудовете им се увенчават с видим успех, но не може да се не хвърга [на] очи, че като че им липсва яка основа и във възпитанието, и в усвояването на преподаваемите науки. Програмите и системите на преподаването ни не са добри, учителите и учителките ни не разбират както трябва своето призвание и своите длъжности?

Относно обноските на нашите деца или поведението изобщо винаги се слушат оплаквания и от родители, и от обществото, та и самите ни учебни заведения са недоволни в това отношение от своите питомци. Твърде често сме наклонни да струпваме вината на това нежелано явление върху училищата, т. е. върху учителите и учителките. Но истината не може и не трябва да се крие. Нашите възпитателни и образователни заведения са принудени да се борят с недостатъците на домашното възпитание, от една страна, а, от друга, с лошите примери, които децата ни срещат вън от къщи и от училището и на които лоши примери коренът е пак в недостатъците на нашето домашно възпитание. Тази истина може да е неприятна за всинца ни, но няма какво да се прави: „*изповядан грях, грях не е*“, та и признаването на грешката, казват, е половина поправяние. Без докачение на частното наше и народно честолюбие и достолепие ний признаваме, че в развитието си останали сме много назад от просветените европейски народи, и това признавание е било и ще бъде твърде благотворно за нас, защото ни накара да се заловим за отваряне и нареждание на училищата си и за образованието на чадата си. Така също и признаването, че домашното ни възпитание, от което тъй зависи успеха на учебните ни заведения, има големи недостатъци ще ни накара без друго да залегнем за неговото подобрение. Та не сме само ний, у които домашното възпитание куца. И до ден днешен то куца и у европейските народи при всичкото тяхно голямо развитие, при всичкия техен чуден напредък. Ако днес за днес навсякъде по Европа има „*забавачници*“ за твърде малките дечица, това е, за да се помогне на домашното възпитание. Това доказва, че и в Европа намират домашното възпитание да има недостатъци. . .

Фенелон в своят трактакт за възпитанието на девойките (французин, живял е във втората половина на 17 век и в началото на 18-й. Той е съчинителят на известния „*Телемах*“) казва между другото: „На жените лежат длъжностите, които са основите на всичкия човечески живот. . . Жените са главната причина за добрите и лошите нрави почти на целия свят“. Относително знанията на жената Фенелон освен четенето, правилното писвание, аритметиката, гражданските всеобща и отечествена история турга и държанието на приходоразходна книга, главните правила от правосъдието и от гражданското управление, земледелческата икономия, медицина.

Прочутият и знаменит славянски педагог *Коменски*[7] (моравец, живял е в 17-то столетие: родил се на 1592 год. в Моравия, а е умрял на 1671 г. в Амстердам) в своята „Велика дидактика“, като турга за основа на всяко добро и сериозно възпитание и образование на малките деца домашното огнище, което той нарича „майчина школа“, казва: „Най-първо и най-много трябва да се има грижа, щото детето да бъде здраво и телом, и духом“; после в продължение на първите шест години на детето трябва да му съобщим основните понятия за всичките знания, които са нужни в живота, т. е. трябва да го запознаем с *физиката*, *естествената история*, *оптиката* (да различава боите), *акустиката* (да различава звуковете), *астрономията* (да наблюдава небето със звездите), *географията* (да разглежда люлката си, стаята си, къщата, околността, пътищата, селата и пр.), *хронологията* (редът на деня и нощта, на годишните времена, часовете, неделите, месеците, празничните дни и проч.), *политика*, *аритметика*, *геометрия*, *граматика*, *риторика*, *пение*, *музика*.

Песталоци, бащата на съвременната педагогика, както заслужено го наричат (родил се е в Швейцария, в Цюрих, в началото на 1746 год.), е първият, който най-добре, дълбоко и вярно е разбрал онова голямо, незаменимо образователно и възпитателно влияние, което жената може да има в семейството и в обществото и без намесата на която е невъзможно никакво истинско възпитание и усъвършенствуване на обществения живот. Та затуй този велик педагог настоява да се даде възпитанието и образованието на народа в ръцете на майките.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, автогр. с маст.

Това и следващите 2 писма-чернови са до племенницата на Друмев Дора (Тодора, Тодорица) Н. Друмева, която е била учителка в Шумен. Там тя е изнасяла педагогически беседи и се е обръщала по редица въпроси към митрополит Климент, който й е отговарял обстойно в писмата си, писани около 1893 г. Тъй като те представляват по-скоро педагогически статии, отколкото писма, включваме ги в този раздел на изданието. Номерацията на отделните писма (1, 2, 3) е поставена от нас.

В тези писма Друмев изказва своите възгледи за възпитанието и образованието на жената. Схващанията си за възпитанието и образованието въобще той развива в печатаната преди това обстойна статия в „Периодическо списание“ „За отхраната“,кн. 1, 2, 3, 5—6, 1870—1872 г. Някои от мислите в това и следващото писмо са разгледани и в статията „Семейството“ (сп. „Духовен прочит“, 1881 г., кн. III).

[1] Следва зач.: при едно хубаво надлежно възпитание и.

[2] Следва зач.: т. е. твърдят.

[3] Следва зач.: в жената.

[4] Следва зач.: благото.

[5] Пред „както“ зач.: възгляд.

[6] Следва зач.: Но в туй отношение към всички с пълно право могат да се приложат думите на знаменития Песталоци.

[7] Ян А. Коменски е починал не през 1671 г., както отбелязва Друмев, а на 15. XI. 1670 г.

2

В настоящето си писмо аз ще си дозволя да позанимая Вашето благосклонно внимание с един въпрос, който заслужава сериозното внимание на всички, защото е от голяма важност за частното ни и обществено народно благосъстояние и преуспяване, но който при всичко това, като че остава занемарен почти от всички. Този въпрос е: какво образование да се дава на нашите девойки? Че е необходимо да се дава добро, сериозно възпитание на девойките, за това не ще ни дума, защото ако добро възпитание е необходимо за момчета, които винаги растат и действуват при условия по-самостоятелни, толкоз повече такова възпитание е необходимо за девойките, които винаги са по-стеснени от обществените условия и положени на много повече съблазни, отколкото момчетата. Но ако е истина, както казват някои, че *„наука без възпитание не струва нито две пари“*, не по-малко трябва да е истина, според мене, че и само едно възпитание, колко и да е то добро и сериозно, без надлежни познания, без надлежна наука трудно може да помогне на човека в борбата му с разните препятствия, които той непременно ще среща в своята деятелност през целия си живот, да надвива на тези препятствия и да има сполуки в своите предприятия и домогвания. Колко и да е човек силен и решителен, но ако върви в тъмнината, особено из път, пълен с търнаци и изринат с трапища, долища и урви, какъвто изобщо е пътят на нашия, човечески живот, такъв човек при всичката негова сила и решителност често ще се спъва и ще пада, та ако не загине, благодарение на тази своя сила и решителност, твърде малко надежда има обаче, че ще надвие и ще да има пълна сполука в намеренията и предприятията си. Съвсем инак щеше да бъде, разбира се, ако такъв силен и решителен човек имаше поне един слаб фенер, който донякъде да осветляваше пътя му и да му даваше възможност да вижда търнаците, трапищата и урвите, с които е усеян пътя му. В такъв случай той навреме щеше да може да се предпазва от търнаците или да ги стъпква под краката си, навреме да се отстранява и да заобиколи трапищата и урвите. Същото трябва да се каже и за противния случай и именно: може да има човек в ръцете си добър фенер, който да осветява много добре всичкия му път надлъж и нашир, но ако няма потребната сила и решителност, такъв човек може да се спъне и о най-малкият търнак, може да се уплаши и от най-малката урва, та или да се застои на едно място със сгърнати ръце, та да чака да дойдат други да му помогнат, или пък да се откаже от длъжностите, намеренията и целите си. Доброто възпитание е онази сила и решителност, които дават на човека възможност да се бори и да надвива на спънките, що се срещат в живота му, а образованието или науката е онзи фенер, онази светлина, която дава на човека възможност да вижда опасностите било от своите собствени слабости, било от чужди хора, да разбира положението, да познава силите си, да ги съразмерява с опасностите и препятствията, да разбира условията, в които е принуден да действува, и най-после да разбира целта, към която се стреми. Ще рече, необходимо е на човека и добро възпитание, и добро образование. Без едното и без другото нашата деятелност не може да бъде нито пълна, нито сполучлива. Това напълно се прилага и към жената, защото и тя взема едно твърде голямо участие в нашата деятелност, или по-добре да река, без нейното участие нашата деятелност, нашите домогвания и стремления, та въобще целият ни живот бива сух, едностранчив, та даже и немислим.

И така, любезна ми Доро, и за нашите девойки освен добро възпитание потребно е и добро образование. Но какво трябва да бъде това образование? Т. е. потребно ли е на тях или на жената изобщо при едно добро сериозно възпитание и сериозно научно образование, или е достатъчно за нея само добро, сериозно, *елементарно* и тъй нареченото у нас *средньо образование*?

Този въпрос, любезна ми Доро, отдавна занимава почти всичките образовани умове. Писало се е и много се пише по него, говорило се и се говори, та даже и у нас сегиз-тогиз се загатнува по него било в сказки, било в някоя преведена брошурка, било в някоя вестникарска статия или някое списание. Който от нас е имал случай и възможност да се позапознае поне от малко-малко с това, което се е писало и говорело и което се пише и говори по тоя въпрос и да провери всичко това с практиката, която съществува навсякъде по същия тоя въпрос, не е можал и не може да не забележи, че практиката никак не отговаря или поне твърде неохотно отговаря на това, което се проповядва и изисква от учените трактати и ораторските речи. Та и в самите тези учени трактати и ораторски речи има две направления: в то време, когато едни от високообразованите мъже, твърде големи приятели на човечеството, доказват, че жената трябва да се изравни във всичките права и преимущества с мъжът, та затуй трябва и на нея да се дава такова също специално научно образование, каквото се дава и на мъжа; други така също високообразовани и така също големи приятели на человечеството, ако и да отдават голямо значение на жената, ако и да са готови да отдадат на жената всички права и преимущества, каквито имат и мъжете, но считат за невъзможно по самата природа на жената да извършва тя всички онези работи в живота, каквито е в състояние да извършва мъжът, затуй на нея трябва да се дава не специално научно образование, а само такова специално образование, което ще ѝ е потребно за нейната деятелност в живота. Практиката върви съгласно с това последното направление, защото мъчно и неохотно се дава на жената достъп в университетите, тогаз когато има много и разни средни учебни женски заведения и надлежни пансиони. Ний, разбира се, не ще можем да се мерим с образованите народи в това отношение, както и в много други. Там имат повече просветени взглядове на живота, по-добре разбират целите, към които се стремят, имат по-определени понятия за призванието и назначението на жената — изобщо живеят при други условия, отколкото у нас. Не е никак грехота, напротив, длъжност ни е да вземаме всичко добро, което има у европейците, но в такива важни въпроси, какъвто е този, за който е дума, винаги трябва да имаме пред очите си и да се съобразяваме с нашите собствени нужди, средства и условия. Затова нека да поразмислим какво образование трябва да се дава на нашите девойки и жени въобще.

Няма съмнение, че то трябва да бъде такова, за каквото готвим ний тия наши рожби. А ний ги готвим не за някой аристократически живот, какъвто няма у нас и, дай боже, да го няма никога, макар и да се забелязва тук-таме попълзновение към него, готвим ги не за тъй наречения *моден* свят, макар да не можем да се отърваваме от влиянието на модите, не за салоните, а ги готвим, за да бъдат *добри стопанки, добри майки, добри работници и помагачки на мъжът*. Прочее, какви познания, каква наука трябва да имат нашите девойки и жени въобще, за да станат такива, каквито искаме да ги видим? Вероятно мнозина ще намерят тоя въпрос за излишен, тъй като той почти е решен на практика у нас. Ний изобщо, както казват, сме хора практически. В нашето общество, колко и да е то неразвито, присъща е, макар и инстинктивно, практи-

ческата истина, че всичките наши работи и предприятия само тогава могат да имат сполука, когато всеки се приготвя за оная работа, която му предстои, или всеки върши оная работа, за която е способен, всеки работи в оная сфера, която е свойствена на него, съгласно неговите естествени дарби или с други думи: хлебарят трябва да приготвя хляб, а чизмарят чизми, че ако хлебарят захване да прави чизми, а чизмарят хляб, тогава нито чизмите, нито хлябът ще бъдат като хората. Тази практическа истина общественото съзнание у нас напълно и с всичката неумолима строгост я прилага и към жената. Жената, съзнаваме ний, може да отговаря на назначението и призванието си, а следователно и да бъде действително полезна само тогава, когато тя работи в оная сфера, за която е създадена от самаго бога, да върши именно оная работа, която е според нейните естествени сили, дарби, качества. А тази сфера или този кръг на женската деятелност, тази женска работа, която е съгласна с нейните естествени сили и дарби, е домашното *огнище, семейството.* Честта на семейството, доброто възпитание на чадата, редът и пестението в къщи, помагание на мъжът за благосъстоянието на домашното хозяйство, поддържването в мъжа чрез любовта, вярността и добрите съвети, сладката дума, добрите навици, честността, трудолюбието, постоянството и куража в честните и истинско полезните за къщата, за обществото и за народа работи и предприятия — ето според общото съзнание у нас сферата на женската деятелност, ето работа, напълно съгласна с призванието и естествените дарби на жената. Това съзнание, тъмно още у простолюдието, а доста ясно у интелигенцията, е напълно съгласно с истината. Поне може да се каже, че и образованите народи почти така също гледат на призванието и назначението на жената, та и всички почти велики учени мъже, колкото и да разширочават сферата на женската деятелност и на женските права в обществото, какъвто и да е висок идеалът им за жената в това отношение, но в основата и те полагат сферата на женската деятелност в домашното огнище, в семейството. Прочутият философ и педагог от миналото столетие женевецът Жан Жак Русо в своята прочута книга, наречена „Емил" (в петата част на тая книга), ето какво казва: „Жената съществува само за мъжа и затуй длъжностите на жените се състоят в това: *да слугуват на мъжете, да им се аресват, да им бъдат полезни, да правят да ги обичат и да ги почитат, да възпитават малките, да се грижат за възрастните, да ги утешават, съветуват, да им правят живота приятен*".

Това мнение на прочутия този философ не може да не постресва, особено жените, тъй като на пръв поглед излиза, че за обществото, за народа, та изобщо за света и световните грижи и цели съществува само мъжа, а жената — само за мъжа, и че следователно назначението и призванието на жената е да бъде слугиня, робиня на мъжа. Но да се не стряскаме! Гледал ли е Русо на жената именно като на слугиня и робиня на мъжа за нас е безразлично, но в неговото мнение има такива работи, които ни доказват, че и той полагал сферата на женската деятелност в домашното огнище, че и той признавал, че назначението на жената е семейството.

И така, любезна ми Доро, ето за какво трябва да приготвяме ний нашите момичета, т. е. за семейството. Какво проче се иска за една жена, за да може тя напълно да отговаря на призванието си в семейството? Най-първо и най-необходимото, което се иска и което се признава за необходимо от всички, е добро възпитание, т. е. характер добър, придружен с онези добродетели, които са основата на истинското семейство и обществено благополучие и които съставляват най-доброто украшение на жената: честността, трудолюбието,

благоразумието, правдивостта, състраданието към злочестините, скромността, пестеливостта. . . Колкото за образованието на жената, намира се за достатъчно или достатъчно е, казват, за жената едно такова образование, което да ѝ дава възможност по-добре да разбира своите обязаности и да умее да ги изпълнява, както трябва. А за такова образование се признава тъй наречоното *средньо образование*, а в случай на нужда поне добро елементарно образование. Многото учение, многото наука, казват, като прави жената философка, пречи ѝ да бъде добра стопанка, възпитателка и работница, отклонява я от истинското ѝ назначение. Че основното им средньо образование, стига само да е то, както трябва, е нещо превъзходно не само за жената, но и за мъжа, особено там, дето се усеща недостатък в него — за това не ще и дума. Честит е този народ, на който чадата, или по-добре да река членовете, имат не елементарно или средньо образование, но поне са грамотни, защото и грамотността служи за яка основа на бъдущето развитие и преуспявание народно. В старо време у нас са казвали, че който знае книга, т. е. да чете и да пише, той бива с *четири очи*, доказателство, че и старите наши са съзнавали какво грамотността прави хората по-събудени, по-пъргави и с по-широк кръгозор във всичко. Но колкото повече е грамотен человек, колкото повечко познания има, толкова е по-добре и за него, и за обществото, в което живее и действува. Че това е неоспорима истина, дето отдавна у нас обществото, макар и оставено на своите собствени сили, е полагало големи усилия да си нареди колкото е възможно по-добре не само първоначалните, но и средните си училища, та и днес за днес такива усилия полага нашият народ за тия свои заведения чрез правителството и общините си. Такова образование, наистина, дава възможност на младежите, когато влязат в обществото, да бъдат доста почетни деятели и за себе си, и за народа, особено ако са били чести[ти] да получат добро възпитание, но че и то не задоволява човека, не е достатъчно за напълно сполучлива деятелност, доказва се от това, дето всички младежи горещо желаят и всевъзможни усилия полагат, за да получат по-високо образование, да се сдобият с колкото е възможно по-висока наука. И никой не намира махана на момчета[та] за това, напротив, ублажаваме такива момчета, които са получили висше образование, радваме им се, отнасяме се към тях с всичкото подобающе на познанията им уважение и им отстъпваме най-добрите положения; още по-малко ни дохожда на ум да казваме, когато работата е за момчета, че многото познания, многото наука ще ги отклони от истинското им назначение и призвание. Ще рече, признаваме, че за момчета[та] са нужни високи научни познания, а на момичета[та], на жената, отричаме това. Справедливо ли е?

На пръв поглед като че е справедливо, защото на момчета[та] са отворени такива поприща в обществения и държавен живот, в които без сериозна наука е невъзможна никаква разумна и сполучлива деятелност, когато за жената такива поприща са недостъпни или пък тя в такивато поприща по самата своя природа била би твърде несполучлив, ако не съвършено безполезен деятел. Но ако по-внимателно и безпристрастно вникнем в същността на делото, ние ще се уверим, че нашето съждение и твърдение в това отношение е съвършено несправедливо. Ний не само онеправдаваме и унижаваме жената и клеветим на науката, но доказваме още, че не разбираме добре истинските си и най-важни частни, обществени и народни интереси. И наистина, защо за мъжете да е недостатъчно средньото образование, а за жените да е достатъчно? Че науката, многото познания не само не били потребни на жената, тъй като

нейното призвание и назначение е да работи само в кръга на семейството и да се грижи за семейството, но и че тя, науката, отклонявала жената от нейното истинско призвание, като ѝ дава някак право да мисли, че е унижение за нейният високоразвит ум, за нейните високонаучни познания да се занимава с къщните работи, като една проста домакинка.

Но това не е истина, любезна ми Доро! Науката, но истинската, сериозната наука никогаж не отклонява човека от неговото истинско призвание; напротив, тя му дава сила и възможност напълно да развива своето призвание, длъжностите си и добросъвестно да ги изпълнява. Нас ни отклонява от истинското ни призвание и ни прави да считаме за нещо долно, унизително онази деятелност, която е истинското наше призвание, не действителната, положителната наука, не многото сериозни познания, а фалшивата наука, неверните и повърхностно придобитите познания и следствията от такивато познания и именно: ламтението ни към модите (за които прието е да се обвиняват повечето жените, макар и мъжете да не падат по-долу), големството и разпуснатият живот, лъжливата вънкашност да се представляваме пред очите на хората за много учени с разни високи фрази и учени мисли, заети от чужди хора, и истинският смисъл на които мисли често пъти не разбираме, както трябва, и проч., и проч. Никогаж, любезна ми Доро, действително ученият човек не се домогва до положение, което надминува неговите сили и способности; никогаж този, който има сериозна наука, не гледа на своето истинско призвание като на нещо долньо и унизително; напротив, той понеже го разбира много добре — науката му дава възможност да го разбира, — винаги гледа на него като на нещо свято и чрез съвестното изпълнение на обязаностите си старае се да се покаже достоен за него. Науката не може да бъде от друга *тюрлюя* за жената.

Но сферата на женската деятелност е семейството, домашното огнище. Потребно ли [е], проче, на жената високо научно знание за такава една ограничена сфера на деятелност? Наистина сферата на женската деятелност е и трябва да бъде семейството, домашното огнище. В тази сфера жената е главната деятелка, главната работница. При всичко, че работата, която върши жената в семейство, не е ограничена, напротив, тя се простира със своите благотворни или злотворни сетнини на целия човечески живот, а следователно и на животът на цели общества и народи, но освен туй, когато се говори за деятелността на жената, почти съвършено се забравя едно. . . . . .

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, автогр. с маст.

3

. . . . . .

Ето, любезна Доро, какво са нашите отношения спрямо домашното огнище и спрямо тая труженица, която ний наричаме *стопанка, майка, господарка* в къщи, ето как гледаме ний на едното и другото.

Можем ли сега, ако турим ръка на сърце, да не признаем, че ний наистина не разбираме както трябва нито великото значение на домашното огнище, нито важността на жената в къщи и на нейните семейни обязаности? Не, любезна Доро. Никога този, който разбира истинското значение на семейството и високото призвание на жената, не би си позволил да има такова отношение спрямо семейството и спрямо жената.

А семейството е наистина велико и свято нещо, любезна Доро. То е свещен храм божий, в който се приготовляват бъдущите съдбини не само на чадата, но и на цели народи, на цяло человечество. Ограничено в тесните предели на къщата, семейството обхваща цялото човечество. То е цял народ, цяла държава, цял свят. От семействата се образуват обществата, народите, царствата, всичкият човечески род. Това, което се върши в скромната сфера на домашното огнище, служи за основа на общественият и народен живот. Каквито са семейства[та], такива биват почти винаги обществата, народите, цялото човечество. Това чудо семейството го прави чрез всичките свои наредби, но особено чрез възпитанието на децата — тези бъдущи деятели и строители на народните, държавните и общочеловеческите съдбини.

Но в чии ръце най-много и почти изключително биват къщните наредби, особено възпитанието на малките деца? — В ръцете на майката, на стопанката. Мъжът, колко и да е твърд, разумен, пестелив и разпоредетилен властелин в къщи, но неговото влияние за в къщните наредби, колко и да се вижда силно, могъществено, би останало суетно без онова на стопанката. Душата на къщата във всяко едно отношение е майката. Особено в делото на възпитанието малките деца майката е *незаменима.* Бащата, колко и да обича чадата си, колко и да е благовъзпитан и учен, макар и да има най-положителни педагогически познания и способности, но всичко това малко полза би принесло на малкото дете пеленаче без майчините грижи, защото у мъжът липсва онова, което прави човекът с кротост и търпение да пренася най-големите жалби, да бъде способен за най-велики подвизи, за най-голямо самоотвержение и което ний можем без преувеличение да наречем *най-свято, божествено* нещо у жената и именно — *майчината любов.* Велико и свято нещо е родителската любов. Но в тази любов венецът е майчината любов. Всички знаем от опит колко труд, колко безпокойства, какви душевни мъки и треперания, колко горещи сълзи, какви молби към бога, колко самопожертвования костува на майката отглеждането на малките деца, как тя трепери денем и нощем над малкото си детенце. В това отношение никой, решително никой— нито бащата, нито братът, нито сестрата, нито някоя друга жена — не може да замени майката. Само майката и никой друг е способна да се посвети целненичка на своето мило детенце; само майката е в състояние да жертвува себе си за чадото си.

Но, любезна Доро! Това малко, безпомощно детенце, над което майката така трепери денем и нощем, за което се жертвува цяла-целненичка, е бъдущият гражданин или гражданка, будущият обществен и народен деятел, будущият носител на народните идеали, будущият строител и защитник на народните съдбини. Ще рече, когато майката носи на ръцете си или държи в прегръдките си своето детенце, тя носи[1] на ръце и държи в прегръдки бъдущият гражданин или гражданка? Когато се грижи за доброто на чедото си, тя се грижи за доброто на цели общества, на цял народ, един от деятелите на който ще бъде това нейно детенце? Когато трепери над чедото си, когато цяла-целненичка се жертвува за него, тя трепери над бъдущите съдбини народни, жертвува се за тия съдбини, строител и пазител на които ще бъде детето ѝ.

Да, любезна Доро! Каквото и да казваме за жената, както и да гледаме на нея, но в нейните ръце са съдбините на всинца ни — и на богати и сиромаси, и на честити и злочести, и на цели общества, цели народи, цели царства. . . Великият френски списател и педагог от 17-то столетие (родил се е през 1651 година, а е умрял през януарий 1715 год.) с превъзходното педагогическо съчи-

нение („Телемах“) сме запознати още от училището, и именно *Фенелон*, в своят „*Трактат за възпитанието на девойките*“ казва между другото: „На жените лежат длъжностите, които са основите на всичкият човечески живот. . . Жените са главната причина за добрите и лошите нрави почти на целият свят.“ Знаменитият славянски педагог, моравецът Коменски (родил се е на 1692 год., а е умрял на 1774 година), в своето прочуто съчинение, което е известно под името „Велика дидактика“, турга за основа на всяко добро и сериозно възпитание и образование домашното огнище, което той нарича „майчина школа“, т. е. пак майката. Не по-малко великият и знаменит педагог, бащата на съвременната педагогия, както справедливо го наричат, *Песталоци*, родил се е в Цюрих — в Швейцария — в началото на 1746. Баща му е бил италианец, който най-добре и най-вярно е разбрал онова голямо, незаменимо от никого другиго възпитателно и образователно значение и влияние, което жената може да има в семейството и в обществото, настоява в своите велики педагогически съчинения („Вечер на един пустинник“, „Леонард и Гертруда“, „Как Гертруда възпитава децата си“ и др.) да се даде възпитанието и образованието на народът в ръцете на майките, като доказва, че „*домашното огнище е училището на човечеството*“, че „*без намисата на жената е невъзможно никакво*[2] *истинско възпитание и усъвършенствование на обществения, а следоваемо — и на народния живот*“. То и съвременната педагогическа наука само оттогава е взела истинско направление, от когато е усвоила великата идея на великите педагози (Коменски, Песталоци, Фенелона и др.) и е начената да изисква пълното прилагание на тая велика идея, т. е. от когато признала, че никакво добро и правилно възпитание и образование на бъдущите поколения не може да има, ако първоначално не бъде то в ръцете на жената.

Ето, любезна Доро, какво велико и свято нещо е семейството, домашното огнище, ето какви велики и святи са обязаностите на жената в семейството, ето колко е високо призванието на къщовницата. И наистина, какво по-велико и по-свято на света може да бъде от това призвание? Каква по-благородна, по-свята, достойна на човека работа? Блазе на това семейство, стопанката на което така гледа на своите обязаности и на своето домашно огнище! Блазе и на тоя народ, който има такива стопанки!

Ние почитаме, покланяме се на великите мъже, които със своят гений, със своите неуморни трудове — било по науката, било по други разни обществени и политически поприща — са помогнали за общото благосъстояние, дали са подтик на общественото и народно развитие и усъвършенствование. Но ако има, любезна Доро, деяния, които най-справедливо да заслужават нашето дълбоко удивление, почитание и сърдечна благодарност, пред които трябва всинца да коленичим с най-дълбоко благоговение, тези деяния са деянията на една честна и разумна майка, които тя върши в семейството, особено по отглеждането и възпитанието на децата.

Да, свято и велико е призванието на жената в семейството, свети и велики са нейните обязаности. Но ако, за да стане човек чизмарин или хлебарин, иска се известна подготовка, колко повече подготовка трябва да има жената, за да може тя напълно да отговаря на толкова великото свое призвание, да изпълнява, както трябва своите толкова свети и велики обязаности?

Каква прочее трябва да бъде подготовката на жената?

Тя трябва да има: 1-о) *Добро възпитание*, 2-ро) *Сериозна наука* и 3-то) *Просветеното и съвестното съчувствие и съдействие на мъжът*. Дали тези три работи наистина са нужни, необходими за жената, за да може тя да отговаря

на призванието си, и защо и са нужни, за това ще имам чест, любезна Доро, да Ви поговоря в идущето си писмо, ако, разбира се, благоволите да ме удостоите със снизходителното си внимание.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, автогр. с маст., 1 л. с номерация: 9, 10.

[1] Зач.: държи.
[2] Зач.: и да било.

12

[Приказките и децата]

. . . . . .

Това показва вече, че не струва да се научат децата да пеят *соло* в животът.

Приказка на детската градина

Децата, като станат на 3 години, искат твърде често да им се разказват приказки. Бавачките задоволяват исканията на децата. На сцената се явяват вълци, мечки и т. н. Децата слушат тия приказки с радост и дотам се вмъкнуват в тяхната сфера, щото вече искат постоянно да им се говори нещо, и нещо страшно. Охотата, с която слушат децата приказките, даде повод на някой да припознаят ползата от приказките за малките деца. Защо да не им се приказват приказки, когато те им се харесват и ги увличат? Примерите от живота доказват обаче, че едни деца от приказките стават страшливи; други стават равнодушни към природата. Боязливостта у детето се развива от приказките. За постигание на своите цели, когато детото плаче, за да го накарат да мълчи и да го умирят, плашат го с вълци, мечки и т. н. Страшливостта на децата влияе без съмнение във всяко отношение на мозъка и изменява психическата деятелност на детето.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 172, автогр. с маст., 1 л.

Част от ръкопис.

13

Детството

Щастливо, щастливо, невъзвратно време на детството!

Като се набягаш до насита, седиш обикновено (или случвало се) до чайният стол, на своето високо столче; вече късно; отколе си изпил своята чашка мляко със захар, сънят захлопва (притисва) очите, но не се буташ (мръдваш) от мястото си, седиш и слушаш. И как да не слушаш! Мама говори (разговаря) с някого, а звуковете на нейния глас са така сладки, така приятни! Само тези звукове тъй много говорят на моето сърце! С премрежени (със замъглявени)

от дрямка очи аз втренчено (внимателно) гледам на нейното лице и изведнаж тя цялата станала малка, малка — лицето ѝ не по-голямо от петелка (копче); но пак аз ясно го виждам: виждам как тя погледва на мене и как се усмихва. Мене ми се аресва да я виждам таквази дребничка. Аз присвивам очите си още повече и тя става не по-голяма от онези момченца (чилеченца), които биват (които се виждат) в зрачките (на окото); но аз се помръдвам — и очарованието се разваля, аз присвивам очи, възвивам се, всякак се мъча да го подновя, но напусто. Аз ставам, с крака се качвам и хубаво се намествам на креслото (канапето).

— Ти пак ще заспиш, Николченце — казва ми мама. Ти по-добре да отидеш горе.

— Аз не ща да спя, мамчице — ще ѝ отговориш и неясни, но сладки бълнувания напълват въображението; здравият детски сън прихлопва клепките и след минута забравяш се и спиш дотогава, докогато те разбудят. Усещаш, случвало се, в полуразбудеността някоя нежна ръка те побутва: от едното допиране познаваш я и още в сънят си неволно ще уловиш (сграбчиш) тая ръка и ягката ще я притиснеш до устните си.

Всички вече си разотишли; една свещ гори в стаята (за гости); мама казала, че тя сама ще ме разбуди; то тя приседнала на креслото, на което аз спя, със своята чудесна нежна ръчичка погладила ме по косите и над ухото ми звънти милият, познатият глас: „Ставай, мойта душичке, време е да се иде да се спи".

Ничии равнодушни погледи не я стесняват; тя не се бои да излее върху мене всичката своя нежност и любов. Аз не се помръдвам, но още по-ягката целувам нейната ръка. „Че ставай де, мой ангеле!"

Тя с другата си ръка ме улавя за вратът (за шията) и нейните пръстенца бързо се мърдат и ме гъделичкат. В стаята тихо, наполовин тъмно; моите нерви са възбудени от гъделичкането и събуждането; мама седи до самият мене; тя ме побутва; аз чувам нейната миризма и глас (аз усещам нейната миризма и чувам гласът ѝ). Всичко това ме накарва да скоча, да обвия с ръцете си шията ѝ, да притисна глава на гърдите ѝ и като се задъхвам, да кажа:

— Ах, мила, мила майчице, колко те обичам!

Тя се усмихва със своята тъжна, очародейна усмивка, улавя (взема) с двете си ръце моята глава, целува ме в челото и ме турга на коленете си.

— Та ти твърде ли ме обичаш?

Тя мълчи минутка, после казва: „Гледай, всякога ме обичай; никога не (ме) забравяй. Ако не ще да ся има твоята майчица, ти не ще ли да я забравиш? Нали не ще я забравиш, Николченце?

— Стига и недей казва това, гълъбче мое, душичке моя! — извиквам аз, като целувам колените ѝ, и сълзи като порой се леят из моите очи, сълзи на любов и възторг.

После туй, като дойдеш горе и се изправиш пред иконите, в свойто памучно халатченце, какво чудесно чувство изпитваш (усещаш), като казваш: „Спаси, господи, буба и мама". Като повтаряш молитвите, които за пръв път са гугукали моите детски уста подир любимата майка, любовта към нея и любовта към бога някак странно се сливаше в едно чувство.

Подир молитвата, бивало е, ще се увиеш в юрганчето; на душата легко, светло и весело; едни мечти гонят други, но за какво (нещо са те)? Неуловими, но пълни с чиста любов и с надежди за светло щастие, ще си спомниш, бивало ѝ, за Карла Ивановича и за неговата горчива участ (късмет), за единственият човек, когото аз знаях за нещастен — и тъй жално ще ти стане, тъй ще го

обикнеш, щото сълзи текат из очите, и си казваш: „Дай му, боже, щастие, дай на мене възможност да му помогна, за да се пооблекчи неговата скърб (злочестина)! Аз съм готов за него да пожертвувам с всичко“. После любимата фарфорова (чиниена) играчка, зайченцето или кученцето, ще тикнеш в ъгълът на пуховата възглавница и се наслаждаваш какво й е хубаво, топло и приятно там да лежи. Още ще се помолиш за това, да даде бога щастие на всички, всички да бъдат доволни и утре времето да бъде хубаво за разходка, ще се обърнеш на другата страна, мислите и мечтите ще се забъркат, ще се размесят и ще заспиш тихо, спокойно, с мокро още от сълзите лице.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 152, автогр. с маст., 2 л.

Превод от руски на главата „Детство“ от трилогията на Л. Н. Толстой „Детство, отрочество и юность“. Друмев не превежда само последния пасаж и няколко изречения от началото и средата на главата. Преводът е направен добросъвестно и точно.

14

[Слово за Иларион Макариополски]

„Вы други мои есте, аще творите, ѩже
заповѣдаю вамъ“ (Иоан. гл. 15, ст. 14).

I

Тежки времена настъпвали за св. апостоли, благочестиви християне! Наближавало времето техният любим учител да се раздели с тях; наближавало онова време, когато е трябвало той чрез страдания и кръстна смърт да покаже всичката си любов към человеческият род, да оправдае на дело своите божествени думи: „больши сеѧ любве никтоже имать, да кто душу свою положитъ за други своѧ“ (Иоан. 15, 13) и да остави своите ученици, за да продължават наченатото от него дело — проповядването на неговото божествено учение; с една реч, наближавало времето за раздяла на апостолите от любимият им учител.

Раздялата с любимите лица всякогаж е *тежка*[1], всякогаж прави сърцето да се свива от тъга. Но тази раздяла, сама по себе тежка, бива още по-тежка, когато лицето, с което ни предстои да се разделим, е пълно от дълбока и искрена любов към нас, от все сърце желае да ни види благополучни и е готово да даде мило и драго, да положи самият си живот заради това наше благополучие. Ако ли пък това лице, при всичката пълнота на любов към нас, твърде малко радостни дни е виждало, твърде малко благодарност е срещало; ако ли, напротив, наместо благодарности и насърчвание то е търпяло хули и гонения за правдата: тогава ние, които сме му по-близки и по-верни, чувствуваме още по-голяма скърб, тогава нашите сърца, като не им се иска да се разделят с това любимо лице, вървят подиря му и зад пределът на раздялата, в неизвестното бъдуще, като се трудят да предугадят като с кой начин те би облекчили тези нравствени страдания, би отплатили за всичката тази любов и би се показали напълно достойни за нея.

Такива са биле, братя християне, и обстоятелствата, при които Ис[ус] Христос се е обърнал към своите ученици с горните думи: „Вы други мои есте,

аще творите, ѩже заповѣдаю вамъ“. При всичките благодеяния, сторени на человеческият род от Спасителят во время на земното му поприще, тогавашното общество му готвеше страдания и позорна смърт. Апостолите бяха постоянните очевидци на онази безпределна любов, която Спасителят показваше към тях и към всичкото человечество, както и на постоянната готовност негова „душу свою положити за други своѧ“, но в същото време те бяха очевидци и на неблагодарността и ненавистта, с която человеците отплащаха на Спасителят за тази негова безпределна любов към тях. Дълбоко предадени на учителят си, апостолите ги болеше сърцето за таквази една несправедливост към него и защото предугаждаха както от думите на самият си учител, тъй и от разположението на духовете на обществото, в което работеше той, че този им учител не го чакат добрини, че може би злобните хора ще го отнемат от тях, ще ги разделят за всякогаж, те, апостолите, чувствуваха още по-голяма тъга и сегиз-тогиз изказваха готовност да пострадаят за своят любим учител. Спасителят ясно познаваше положението на работите и разположението на сърцата на учениците си. Той знаеше, че „еще мало“ и той ще се раздели с тях, знаеше, че тази раздяла ще е тежка за тях, толкоз повече, че след като ги остави, на тях ще се натрупат злочестини — гонения, мъки и смърт — заради неговото име, и ето че в прощалният си разговор той им казва думи, които са били за тях най-действително утешение в предстоящата тъжовна раздяла: „Вы други мои есте, аще творите, ѩже заповѣдаю вамъ“. Предстои ни горчива раздяла, но ако искате да покажете истинска любов към мене, ако искате за всякогаж да бъдете мои другари и любими приятели, вие тряба да правите онова, което ви заповядам. Отистина, за едно любяще сърце не могат да бъдат по-утешителни, по-радостни думи от тези.[2] Апостолите бяха дълбоко предадени на своят учител, тям им предстоеше раздяла с него и ето че в такива важни, а заедно и тъжовни минути те чуват от него да им казва, се светата връзка на любов и преданост не ще да се прекъса помежду им, че те завинаги ще да си останат негови приятели и другари, ако правят онова, което той, техният любим учител, им заповядва.

II

Но, братие, тези утешителни и насърчителни думи на нашият Спасител, които като христиане всякогаж тряба да имаме в памятта си, ние ги чуваме днес така също при печално обстоятелство — годишното възпоменание за изгубването от помежду ни на едного от доблестните народни наши труженици и страдалци, *Илариона Търновскаго*. Истина не днес ни предстои раздяла с този любим пастир наш, защото богу угодно било тази печална раздяла да се извърши вече преди година. Но любовта и предаността са такива, щото сърцето мъчно се помирява с такава една раздяла и човек в тъгата си не му се иска да повярва, че онези, които сме обичали, няма ги вече, не му се иска да повярва, че тъжовната и тежката раздяла е вече станала. Това се случва и с нас, братие. Събрани да правиме печално тържество — годишното възпоменание на блаженнопочиващият Илариона Търновскаго, пред нас без нашата воля се изправят важни, многознаменателни и скъпи за всяко българско сърце възпоменания, изправа се пред нашите умствени очи всичкият български църковен въпрос с неговите неудачи и успехи, с неговите труженици и страдалци. И как заедно с тези възпоменания се преплитат и размисват в българските сърца чувства на справедлива гордост, на сладки надежди за бъдущето и на

дълбока признателност и благодарност и към бога, и към царското ни правителство!

След дълга и упорита борба нашият народ получи най-после законните си правдини и нашето поколение биде честито да види осъществлението на тези желания, които са били така силни в предшествениците ни, т. е. да види възобновен своят църковен, йерархически живот. И ето че там, дето от дълго време не се чуваше на язикът ни словото божие, днес спокойно и свободно се възнасят на този язик към бога благодарствени молитви от милиони народ; там, дето между пастир и пасоми нямаше светата онази християнска връзка, която се проповядва от евангелието, днес гледаме милиони народ да се радва на своите пастири, да ги окружава с любовта си и заедно с тях да заляга за своето добро. А като пресметнем, че чрез тези хубави правдини отваря се за нас свободен път към нашето развитие и обществено благосъстояние, ние напълно ще разберем, че твърде справедливи и своевременни са благодарителните молитви към бога и за благоденствието на достославното ни правителство, което отдаде правдата ни, и ще съзнаем напълно, че ако и досега нашият народ е окружавал царският престол с верноподаническа любов и преданост, тази любов и тази преданост трябува да бъдат още по-силни. На нашият народ се даде живот, дадоха му се правдини и чрез тях — средства за истински напредък и истинско благополучие. И най-утешителното и насърчителното тук е в това, че всичко туй се слива в твърдата тази увереност: „пред нас стои едно хубаво светло бъдуще".

Да, утешителна е тази увереност. Отистина, че пред нас стои едно хубаво и светло бъдуще — бъдуще на нравствен и умствен напредък и истинско благополучие, частно и обществено. Но заедно с тази утешителна увереност пред нас, особено в днешният случай, явяват се печалните питания: де са тези, които са съдействували, за да се приготви това хубаво и светло бъдуще? Де са народните наши труженици и страдалци? Де е Авксентий, де е Паисий, де е Иларион — тези мъже, в които се олицетворяваше нашата народна правда и нашите най-свети и законни народни желания и които бяхме навикнали да ги гледаме първи в трудната борба за нашето духовно възраждание, да възлагаме на тях хубавите си надежди за в бъдущето? Любовта, що сме имали и имаме към тези народни мъже, прави тези питания, но действителността отговаря, че тези мъже ги няма вече помежду ни, че ние се разделихме с тях навеки! . . И ето че тази любов с готовност спеши да тържествува тяхната памет, като в същото време прави сърцето да изпитва всичките онези скърби и тъги, каквито изобщо се изпитват при самата раздяла с любимите и уважаемите лица.

Ето, благочестиви християне, какви печални, а заедно и утешителни мисли и възпоменания възбужда в нас годишното тържествуване памятта на Н. В. Преосвещенство св. Търновскаго Илариона. Достаточно беше да спомена неговото име, за да се представи пред нашата памят целият ни църковен въпрос заедно с всичките труженици в него, а особено с незабвените другари на този незабвен старец — Авксентия и Паисия, — да ни се представи тежката борба и тежките неволи, които претърпяхме в тази борба, а заедно и тези хубави правдини, що получихме чрез тази борба. И ето че сърцето пак потреперва от чувство на дълбока тъга, каквато е изпитвало в онези минути, когато за пръв път стигваха до нас страшните известия, че българският народ и българската църква изгубват тогоз и оногоз от своите труженици и страдалци. Защо е тази тъга за минали злочестини? Затова, че тези народни труженици всецяло са били предадени на народното дело. Защото

не е била в животът им минута, която да не е била посветена за ползата на това свето народно дело, защото най-после те са биле и си остават наши, те са от нас и за нас. . .

Уви! Повидимому това е всичко, което можем да направиме заради тези наши труженици, именно, да тържествуваме паметта им и чрез това да изказваме онази любов, която имаме към тях, и онази дълбока сърдечна тъга, която чувствува всяко българско сърце от тяхната загуба. Истина е, че българският народ умее да отдава приличното почитание на своите труженици и страдалци, умее дълбоко да тъжи за тези, които заедно с него са се подвизавали в трудното поле на неговото духовно възраждание и са били начело в борбата, която стана за туй негово възраждание. И няма съмнение, че както ние сега, тъй всякогаж и нашите потомци — докато съществува българският народ — с почит и уважение ще произнасят имената на всичките народни труженици, между които почетно място ще заемат имената на тримата наши иерарси — Авксентия, Паисия и Илариона, — и тяхната памят ще бъде за тях предмет на християнско благоговение — според непреложният глагол на писанието: „Слава ихъ не потребитсѧ. . . имена ихъ живутъ въ родѣ“ (Сир., гл. 44, с. 13—14).

Но дали тряба да се задоволяваме само с това? Дали е достаточно да тъжим само за загубата на нашите народни труженици, да ги споменуваме с благоговение и да почитаме техните имена, тяхната памят? Дали сега ние, като правиме днешното печално тържество, изпълняваме с това всичката си длъжност, която имаме към нашият незабвен иерарх Илариона Търновскаго?

Всяка работа, братие християне, всяко едно предприятие само тогава благодари и утешава тогова, който се труди, когато тази работа или това предприятие се продължава и се веде към онази цел, която се е имало пред очи при започнуването на работата. И само в такъв случай един деятел може да се каже, че е достоин за делото си, че е добросъвестен в изпълнението на това дело. Ето защо никогаж не се почитат и уважават външните само знакове на любов и преданост към едно лице или към една работа; ето защо и всякогаж за смях са достойни онези хора, които само с думи показват любовта си към народ било, към община било, а когато се поиска от тях с дела да потвърдят думите си, те се дръпнуват настрана; ето защо, напротив, и в частният, и в общественият живот се изисква от всеки един добросъвестен член на обществото не само думи, не само изказвания на чувства, ами се изисква и работа. Голите думи и чувства, неподкрепени с дела, нямат никаква цена нито пред хората, нито пред бога. „Покажи ми вѣру твою отъ дѣль твоихъ“, казва апостол Йаков (Йак., гл. 2, ст. 18), т. е. покажи ми делата си, за да позная вярата ти. А сам Исус Христос казва: „Что же мѧ зовете: Господи, Господи, и не творите ѥже глаголю“ (Лук., гл. 6, ст. 46). Тази истина има най-голямото си значение и приложение особено в такива работи, които се касаят до най-високите, най-жизнените нравствени интереси на един народ или на цялото человечество и за които работи тружениците са си посветили всецяло животът, така щото личността на тези труженици напълно се слива, поглъща се всецяло от тях (от работите). Спасението на человеческий род беше единствената цел на земният живот на Спасителя и ето защо той искаше от учениците си не почит и преданост към него само, а преданост и към дело, за което той се въплоти и за което имаше да страдае. Ето защо и им каза той в прощалният си разговор: „Вы друзи мои есте, аще творите, елика заповѣдаю вамъ“. Нравственото пробуждание и преуспявание на нашият народ, неговото истинско благополучие в пределите на господарствените интереси — ето това е било целта

на църковният ни въпрос, ето за това са биле трудовете и жертвите на народът и народните ни труженици, това е било тяхното горещо желание, тяхното постоянно стремление. Прочее би ли се показали ние достойни техни последователи, ако се ограничахме само в едно тържествување на тяхната памят? И дали би било това тържествување достойно за великите ни труженици, достойно за самите нас, та и полезно за самото дело? Никогаж, братие християне! Почитта и уважението тогава са истински, когато те се подкрепят с дела и жертви в полза на делото, на предприятието. Апостолите бидоха достойни последователи на божественият наш спасител не за то само, че вярваха в Исуса Христа и изповядаха името му, но за то преимуществено, че се трудиха и претеглиха мъки и смърт за онова дело, което беше и негово дело. Така също и всичките велики хора пред бога и пред человечеството спечелили са си величието не с голи думи, но с умствен и нравствен труд, с дела добри, богоугодни и человеколюбиви.

Заради това и ние, благочестиви християне, като сме се събрали днес да тържествуваме памятта на един от славните наши народни труженици и страдалци, на блаженопочившият и приснопамятният наш иерарх *Илариона Търновски* и като при това тържествување изправва се пред нашите умствени очи нашето народно дело с неговите мъчнотии в миналото и утешителни надежди за бъдущето, чуваме и ние Спасителювите думи: „Вы други мои есте, аще творите, яже заповѣдаю вамъ". Та и това е твърде естествено. Сам този, за когото правиме днес в това свето място годишно възпоменание, сам той с животът и делата си напълно е оправдал тези думи на божественият спасител и към него твърде справедливо могат да се отнесат думите на апостол Павла: „Ты же послѣдовалъ еси моему учению, житію, привѣту, вѣрѣ, долготерпѣнію, любви, терпѣнію, изгнаниемъ, страданиемъ. . ." (Тим., 2, гл. 3, ст. 10 и 11). При това дяду Иларион твърде много обичаше народът си, твърде много беше предаден на делото си и това дело поглъщаше всичките му желания, всичките му стремления, цялата му личност; от друга страна, това свято народно дело иска още много труд и жертви от нас. Та затова никак не би било достойно за самите нас, нито пък за дяда Илариона, както и за другите ни народни труженици, ако се ограничехме само с външкашни някои формалности, само външкашни някои тържествувания тяхна славна памят. Но само тогава нашите тържества ще имат смисъл и значение, когато те се подкрепят с дела и от наша страна. Само тогава ние ще покажем към дяда Илариона действителна любов и действителна почит, когато гледаме да вървим по стъпките му, когато се трудим да правим за народът си това, което ни той заповядва.

III

Но що ни заповядва този св. старец? Неговата заповед, брате християне, е целият негов живот.

Роден в Елена през септемврия на 1812 г., т. е. роден в такова едно време, когато нашето отечество се намираше в пълно невежество, Иларион (комуто мирското име беше Стоян), със старанието на благочестивите си родители — Стоян и Бойка, — със собствената си енергия и постоянство и при помощта на природните си дарования успя да получи едно християнско възпитание и да обогати умът си с доста основателни познания по-първо в отечеството си (в Елена, дето учи църковно-български, и в Арбанаси и Търново, дето учи гръцки). На 1825 год. баща му го взе при себе си, за да му помага в търгов-

ските занятия. Обаче промисълът божий за друга деятелност тъкмеше младият момък. Иларион нямаше никаква наклонност към търговия. Неговото сърце, неговът млад, но пъргав дух се стремеше към друга деятелност, може би и от него самаго не съзнана още добре. И ето на 1831 год. той измолва от баща си дозволение да иде с другите благочестиви християне на Св. Гора. Тук, в това св. място, Иларион като че намирва онова поприще, към което се е стремял духът му. Той остава в Св. Гора и на 1832 год. в манастирът Хилендарски прегърнал монашеският живот със светото намерение да посвети себе си всецяло богу и на ползата на църквата. Но далеч от светският шум, в манастирската тишина, неговът пъргав дух почувствувал още по-голяма жажда за познания и за то Иларион постъпи в гръцкото училище в Карея и се предаде всецяло на учение. Обаче, незадоволен от това, което можеше да му даде това училище, той на 1838 отиде в Атина, дето следва да се учи до 1841 год., като се отличаваше с твърде добри успехи и с похвално поведение. През септември (22—23) 1842 год. той биде произведен (в Св. Гора) на степен свещенодиакон и свещеномонах от Тесалоникският митрополит Иеронима и се завърна в Цариград, дето в голямото гръцко народно училище (Куручешменското) продължи със същият успех да се учи и следва до 1844 год. С това се свърши неговото обучение. До това време Иларион се готвеше за в животът, отсега нататък той трябаше вече да стъпи в животът, като[3] член и деятел, и да принесе всичко онова, което поиска от него този живот.

Народът ни беше заглъхнат, потънал в невежество, лишен от църковни правдини, лишен от училища, от естественото право да чува словото божие на езикът си, да обучава чадата си по този свой език. И чакаше този народ деятели, чакаше борци за народната правда, богати умствено и нравствено. Такива деятели, такива борци имаше вече отистина, но те бяха твърде и твърде малцина и между туй подвигът, който трябаше да подемнат, беше твърде огромен. Щеше ли и младият Иларион, богат умствено и нравствено, да се присъедини при тези борци или щеше да предпочете личното си спокойствие и личните си изгодности от народното добро?

Промислителната ръка, която невидимо е водила младият Иларион в стремленията му за една особна, неясна и неопределена още за него самаго деятелност, и тук му е показала онзи път, по който той трябало е да тръгне. Колкото повече се е развивал неговият ум под чуждо небе, под влияниего на чужди идеи, толкова повече се е разгорявала силна любов в неговото сърце към неговът добър и тих, но потънал в невежество и злочест народ. Заради това Иларион напълно се присъедини с народните труженици, всецяло се предаде на народното дело. И като пръв знак на своята любов към народът той на 1844 година преведе и издаде Платоновът катихизис, с който превод ясно показа, че истинското благополучие на нашият народ се състои в духовното му пробуждание и развитие.

Но таквози едно народно стремление в младият Илариона не се понрави на гръцката цариградшка патриаршия, а сближението и съгласието в идеите и стремленията с Неофита Бозвели — този пъргав и решителен борец народен— имà тези сетнини за младият подвижник, че той на 1845 год. биде пратен на заточение в Св. Гора, в което заточение стоя до 1849 г. Освободен от тук по ходатайството[4] на С. Богориди,[5] той се повика в Цариград и се назначи — сè по същото ходатайство — за предстоятел и духовник при църквата „Св. Стефан" във Фенер, която заедно с метохът наскоро тогава беше се отворила и отстъпила на българите. Но умът, честността и доверието, с които се

ползуваше Иларион от всички, накараха отците на Св. Гора да го изберат в началото на месец май 1852 год. за[6] представител[7] на всичките Атонски манастири, което послушание, като изпълнява твърде добросъвестно като „верен раб", биде произведен в чинът *Велики Архимандрит* на Вселенския патриаршески престол от патриарха Антима, който му и даде патриаршеско свидетелство за неговото „благочестие и за ревността му към православната вяра". На 1854 год. Иларион се отдалечи на Св. Гора, дето биде определен представител на Хилендарският манастир в Антонското в Карея събрание, но на 1857 год. той втори път биде избран за представител в Цариград от страната на всичките Атонски манастири. Туй представителство негово се продължи до 1858 година, когато през месец октомврия великата Христова църква го ръкоположи епископ за българският храм „Св. Стефан" в Банатската махала в Цариград, като му даде титлата *Макариуполский.*

Това назначение се посрещна с голямо задоволение от целият български народ. Положението на работите от ден на ден ставаше по-важно. Българският народ, насърчен от человеколюбивите стремления на царското правителство и като се тяготеше от нравственият си упадък, който произлизаше преимуществено от това, че се намираше под гнетът на инородно духовенство, той (народът) усилваше просбите си към патриаршията и към правителството, за да му се дадат пастири, които да отбират от язикът му. Но патриаршията оставаше упорито глуха към тези смирени просби на българският народ, а между туй положението ставаше още по-достоплачевно и по тази причина, че множество папски и протестантски мисионери ходеха из отечеството ни да смущават умовете и да вдъхват на българското юношество понятия, противни на православната вяра.

В такова едно усилено време българският народ не можеше да не посрещне с голямо задозоление назначението за епископ на Илариона за българската в Цариград църква. Известени за отличните му способности, за честният му и твърд характер, а преимуществено за голямата му преданост към народът, българите възлагаха на него големи надежди. И преосвещенний Иларион оправда тези надежди. Той се облече в „бронята на вярата и във всеоръжието на духа на божественото слово" и благовествува при всекий случай на народа „словесата на божията правда", като при това не преставаше да предпазва народът от пагубните домогвания на папството и званични протести да пише против издаваемите в столицата на български язик папски вестници.

Патриаршията обаче, без да гледа на опасността, която угрожаваше на православието в България, продължаваше да упорствува и да отблъсnува всичките справедливи и законни просби на българите. Това упорство има туй печално следствие, че през годината 1859 жителите на Полянската епархия прегърнаха унията с папата. Пратен от Патриаршията, за да възвърне в недрата на православието заблудените полянски жители, Макариуполский Иларион сполучливо изпълни поручението, за който подвиг Патриаршията му отдаде титлата „Спасител на заблудените". Със завръщането си в Цариград този ревностен поборник на православието представи на Патриаршията опасното положение, в което солунските страни се намират от покушенията на папската пропаганда и че Вселенската църква тряба да покаже снизхождение към законните и скромните желания на българският народ. При всичките си обещания да вземе във внимание народните желания, Патриаршията продължаваше да упорствува и даже когато измами Охридската епархия и против желанието и просбите на населението назначи за Охридски митрополит грък архиерей, тя каза на българските представители, които бяха се явили да из-

кажат удивлението си за тази измама и да напомнят, че това може да има зли следствия за православието: „Когато българете станат униати, тогава църквата ще помисли какви мерки да вземе."

Туй чудовищно упорство на Патриаршията най-после докара работата дотам, щото в началото на 1860 год. българското духовенство вън от Цариград и целият български народ прекъса всяко общение с Цариградската патриаршия и на 13 априлия същата година, по Възкресение Христово, сам Иларион, по настояването на народът в Цариград, отхвърли от църквата „Св. Стефан" името на патриархът. Това повлече подиря си злочестини за Илариона, който обаче, като намери в туй време голяма нравствена подпорка в добледствените старци Авксентия Самоковскаго и Паисия Пловдивскаго, които не можаха да устоят на очевидната несправедливост на Гръцката патриаршия и прегърнаха законното дело на българския народ, остана си твърд и непоколебим. Осъден заедно с двамата свои сподвижници — Авксентия и Паисия — Иларион биде пратен на заточение по-първо в Кутай, а после в Бруса. В туй време в Цариград се беше провъзгласила вече унията и нейните привърженици поискаха да отърват осъденият на заточение Илариона, ако би той да пожертвува с православието и да прегърне тяхната уния. Това дяду Иларион не само го отблъсна, но още заедно с Авксентия отправи увещание към народът да стои той твърд в православната вяра, твърд и непоколебим и в законните си домогвания. Също и от мястото на заточението си и после от Цариград, дето на 1864 год. се завърна и пребиваваше, лишен от архиерейското си достойнство, народният подвижник Иларион продължаваше да увещава народът, за да постоянствува в правдата си. Смъртта на двамата негови сподвижници, от които единът, Авксентий, умря през 1864 год., а другият, Паисий, през 1871 год., беше тежък удар за дяда Илариона, но защото тези св. народни подвижници оставиха на ръцете му светото народно дело, той се въодушеви с по-голяма енергия, с по-голямо постоянство.

И това постоянство се увенча с пълна сполука. Защото делото на български народ беше свято, законно и справедливо, при всичкото упорство на Патриаршията, при всичките нейни козни, най-после гласът на българският народ се чу от отеческото ни царско правителство, което в мъдрата си справедливост издаде на 1870 год. високият свой царски фирман, чрез който възобнови съществуването на нашата[8] църква под име *Българска екзархия*.

На 1872 год. дяду Иларион едногласно се избра за Търновски митрополит и през месец иуний на същата година населението на Търновската епархия биде честито да посрещне този мастит старец, украсен с подвизи по народното дело. Онази любов към народ и онази ревност в проповядването на словото божие, с които така много се отличаваше в досегашната си деятелност, св. Търновский Иларион ги пренесе в по-големи размери и в сферата на новата си деятелност. С един добродетелен живот и от най-висока степен честен характер, като съединяваше в себе си истинско добродушие и ревност за словото божие, св. старец неуморно проповядваше на паството си истините на православната вяра, поучаваше ги на добър живот и беше за тях добър баща, милосерд пастир, за когото справедливо можеше да се каже: „такъв нам подобаше пастир".

Истина, че това ясно небе не остана без тъмен облак; това свето лице, тази безпорочна деятелност не остана без докачение, без осъждание. Намериха се человеци, които се отнесоха с недоверие към дяда Илариона, които дързнаха да осъждат неговата деятелност. Но всичко това не биде в сила да

умали любовта му към народът и паството, да умали ревността му към проповядването на словото божие. Не без вътрешно прискърбие е пренасял, разумява се, св. старец тези несправедливи и незаслужени мъмрения и осъждания, зящото „тежко е за едно любяще сърце да среща вражда и ненавист там, дето това сърце желало би да види само мир и любов". Но този св. старец в такива горчевини утешаваше се с думите на Спасителят: „Аще міръ васъ ненавидитъ, вѣдите, ꙗко мене прежде васъ возненавидѣ" (Йоан., гл. 15, ст. 18) и продължаваше пак със същата любов и със същата ревност да се труди за доброто на народът си и на повереното нему от бога паство.

Но на провидението угодно било скоро да отнесе от нас Н. В. Преосвещенство св. Търновскаго Илариона, да го отнеме тогава, когато най-много му имахме нуждата, когато младата наша църква възлагаше на него най-хубавите си надежди. На 4 иуний миналата година [1875] дяду Иларион свърши земното си поприще и хвърли в дълбока скърб всичкият български народ, както и всички онези, които го познаваха.

IV

Ето, благочестиви християне, в кратце животът на този доблестен наш старец-иерарх. В този живот ние друго не виждаме освен силна любов към народът, дълбока преданост към праотеческата наша вяра православна и към народната правда и всегдашна готовност да жертвува мило и драго за защитата на тази света народна правда. А това е то, що ни заповедува той! Това е то, което иска той от нас да правиме, ако желаем да бъдем негови верни последователи и любими другари! След дълга и упорита борба българският народ придоби своите църковни правдини. Но тези правдини тряба да се запазят и да се получи от тях всичка онази полза, която тряба. Обаче както за придобиването на тези правдини се изискваше труд, постоянство, самопожертвование от страна на много народни труженици, такава също преданост, такъв също труд, също постоянство и самопожертвование се изисква и за запазването на тези правдини. Пред нас стои хубаво, светло бъдуще, но за да се постигне то, изисква се труд, благоразумие, постоянство. Основата на това светло бъдуще е положена вече от нашите народни дейци и труженици. Тряба на тази основа ние, наследниците на труженицте народни, да издигнем зданието на нравственото народно благополучие. Ето защо тържествуването памятта на народните наши труженици било би недостойно за нас, недостойно и за нашите труженици и безполезно за самите нас, ако се ограничехме само с едно вънкашно възпоменание и тържествувание; ето защо в такива случаи ние чуваме думите: „Вы други мои есте, аще творите, елика заповѣдаю вамъ".

Нека всемилостивий бог ни помогне не само на думи, но и на дело да бъдем истинни последователи на нашите народни труженици и страдалци! Нека памятта на дяда Илариона, която днес тържествуваме, всякогаж да ни насърчва на труд, постоянство и самопожертвование в народните работи!

АБАН, ф. 54, арх. ед. 90, автогр. с маст., 8 л.

Слово на Климент, писано през 1876 г.

Накрая на ръкописа има бележка от Григорий Доростолочервенски: „Туй слово, съчинено от Негово Високопреосвещенство сегашния Търновски, не е проповядано, защото на годишния парастас съм говорил аз в съборната русенска църква".

[1] Зач.: тъжовна.
[2] Следва зач.: че раздяла нямá.
[3] Следва зач.: негов.
[4] Следва зач.: на българските първенци в Цариград, особено по ходатайството.
[5] Богориди, Стефан княз (Стефанаки бей) (1775—1. VIII. 1859) — българин от Котел, назначен за губернатор на о-в Самос след Одринския мир (1828).
[6] Следва зач.: главен.
[7] Следва зач.: и иконом.
[8] Следва зач.: българска.

15

[Слово за Христовия и светския мир]

„Миръ оставлꙗю вамъ, миръ мой даю вамъ: не ꙗкоже миръ даетъ, азъ даю вамъ".

(Йоан., гл. 14, ст. 27)

Така е говорил, благочестиви християни, господ наш Исус Христос на своите ученици в една печална, но многознаменателна минута от своят земен живот.

Тези думи на Спасителя, отправени към апостолите, а в тяхното лице и към всички нас, са пълни с твърде голямо значение.

Като вземем във внимание в какво време и при какви обстоятелства е казал Спасителя тези думи, а още повече, като пресметнем на какви велики подвизи, на каква смела и пъргава деятелност са възбуждали те апостолите и какъв велик спасителен плод за всичкото човечество е дала тази деятелност, за нас става по-понятно голямото значение на тези Спасителеви думи и ний напълно се убеждаваме, че тези думи са посочвали и на вечни времена ще да посочват на единственото средство, на единствената най-яка основа за велики подвизи, за честна, благородна и полезна деятелност, за истинска сполука било в частният, било в общественият живот на всичките человеци.

Настъпваха, братие, тежки времена за апостолите. Техният любим учител, този, по поканата на когото те напуснаха къща, имот, положение, удоволствия и всичко, щото е тъй мило и драго на человека и светът, този, който ги повика на една възвишена деятелност, който разбуди, усили и разви в тях най-благородната страна на человека, най-благородните чувства и стремления — да бъдат *ловцы человѣкомъ* (Матф. гл. гл. 4, ст. 19; 5, 6, 7, 10), т. е. да служат до самоотвержение и самопожертвование за истинското благо на ближният си, на цялото человечество (Матф., гл. 16, ст. 24—28), който ги научи да гледат на бъдущето с най-благите надежди и да виждат в това бъдуще осъществлението на всичко, що е благородно, идеално за человека (Матф., гл. 19, ст. 27—30; Йоан, гл. 12, ст. 45—50) — този именно техен любим учител щеше да бъде изложен на хули, клевети, подигравки, предаден на люти мъки и на позорна смърт.

Както виждаме, на апостолите предстояха в скоро време тежки изпитания; те щяха да видят своят учител унижен, похулен, опозорен и предаден на смърт като най-голям престъпник, а следователно и своите надежди осуетени, своят идеал — разбит, изложен на подигравки, обърнат почти на прах и пепел. Тези изпитания можеха да съблазнят и да поколебаят и най-пре-

даните на Спасителя ученици, можеха да докарат до съвършено отчаяние и най-твърдите от тях. А между туй тези ученици трябаше да си останат непоколебими във вярата и в предаността към Спасителя и към неговото велико дело, защото на тях предлежеше да подемат това велико дело, да го проповядват, да го разпространяват, да го направят достояние неотемлено на всичките человеци и за всичко това щяха да бъдат и те,[1] подобно на своят учител, изложени на жестоки гонения, хули, клевети, опозоряване, както на мъки и на люта позорна смърт (Йоан., гл. 15, ст. 18—21; гл. 16, ст. 1 и 2).

Необходимо беше прочее Спасителят да покаже на апостолите средство, чрез което те да[2] могат да издържат тези толкова тежки изпитания и в което да намират утешение в бедите и насърчение в тежката борба за великото и свето дело. И на какво средство им указва Исус Христос?

„*Мир ви оставям*, казва им той, *моят мир ви давам*: *не такъв мир, какъвто и както дава светът, аз ви го давам.*"

Ето, братие, какво средство е дал Спасителят на своите ученици, за да могат те да си останат непоколебими, да действуват с енергия и самоотвержение, да[2] не спират пред никакви спънки, да надвият на всичко и да дават пълно тържество на великото Христово дело.

Това средство е *мирът Христов*.

И това средство наистина се е оказало най-вярното, най-действителното и най-силното за пълната сполука и за пълното възтържествувание на най-великото и свето дело — делото Христово.

Апостолите, както знаем, охотно тръгнаха подир Христа и споделяха с него горчивини и радости. Те бяха очевидци на неговите велики, чудни и славни дела. Те с очите си виждаха нееднъж и дваж, а много пъти как той излекуваше болни, очистя прокажени, как с една негова дума слепите прогледнуват, глухите захващат да чуват, немите да говорят, хромите да ходят, разслабленните от години да стават здрави, мъртвите да възкръснуват. Те са били постоянните слушатели на неговите чудни проповеди. На тях именно той е откривал своето божествено послание, своята божествена слава, своето единство с бога-отца, откривал им е и бъдущето, бъдущите съдбини на человеческият род и на цялата вселена. Малко е това, но и те сами, в неговото име, правеха чудеса: прогонваха бесове, излекуваха болни. И последствие на всичко това тяхната вяра, тяхната обич и преданост към Спасителя, тяхното възхищение от неговите дела и поучения бяха тъй искрени и тъй силни, щото те нееднъж заявяваха с най-голяма решимост, че са готови да умрат с него заедно и за него (Матф., гл. 26, ст. 35; Марк., гл.14, ст. 31; Йоан., гл. 13, ст.37). Но когато настана опасната минута, когато дойде време с дела да потвърдят думите си, какво виждаме? Апостолите поколебават, сякаш че забравят всичко, каквото са видели и чули и каквото сами тъй тържествено са обещавали: те се разбягват, напущат учителя си и го оставят сам-самиченичек в опасната тая минута. Но не само това, а някои от тях се и отричат от него, кълнат се, че не познават „человѣка сего" (Матф., гл. 26, ст. 74; Марк., гл. 14, ст. 71). По-сетне апостолите видяха този тъй похулен и опозорен от человеческата злоба свой учител в по-голяма слава; те видяха и напълно се увериха в неговото възкресение, видяха и неговото славно възнесение на небето. И при всичко това те пак си останаха нерешителни. Те усещаха вече[3] своето високо призвание, радваха се, славяха и благославяха бога (Лук., гл. 24, ст. 52 и 53), но все още се колебаеха, като че се бояха открито да излязат да проповядват Христа Спасителя.

Коя е била причината на такова едно колебание, на такава една нерешителност?

Причината е била тази, братие, че апостолите не бяха още разбрали в какво се състои *мирът Христов* и не бяха усвоили този *мир*. Но щом дух светий ги осени — събитие, което както ний, така и целият християнски свят възпоменава в днешният ден така тържествено, — щом апостолите вследствие това осенение разбраха напълно своето високо призвание, разбраха в какво се състои *Христовът мир*.

Но какво нещо е *мирът Христов*? И защо Спасителят, като казва на своите ученици, че им дава своят мир, прибавя: „Не този мир, който дава и както дава светът, но моят мир ви давам". Нима Христовът мир е нещо особено и светският мир нещо особено?

Да, братие. Голяма и твърде голяма е разликата между единът и другият мир.

Мирът Христов е онова пълно душевно спокойствие, което запазва човек при най-добрите, както и при най-лошите за него обстоятелства и в което винаги намира най-яката опора и най-доброто насърчване за нова деятелност, за нова борба против собствените свои страсти и слабости, така и против всичко, което е насочено против правдата, истината и общото добро. Това душевно спокойствие произлиза от чистата съвест, а чистата съвест е следствие от дълбокото съзнание на своето право и от честната деятелност за постигание на всичко, което е честно, благородно, свето и спасително. Ще да рече, с други думи, *мирът Христов* не е нищо друго освен *дълбокото съзнание на своето право*, *чистата съвест*, *честната деятелност* и произхождящето от всичко това *пълно душевно спокойствие*.

Ето това е *мирът Христов*, братие.

А какво нещо е *светският мир*?

Светският мир е онова душевно спокойствие, което ний се домогваме да намерим и мислим, че ще да намерим в удовлетворението на своите лични прищевки и наклонности, на своите страсти: на егоизмът си, на славолюбието си, властолюбието си, користолюбието си, както и в онези удоволствия, които ласкаят страстите ни, слабостите ни.* Тук вече в своята деятелност ний се ръководим не от дълбокото съзнание на своето право, а от побужденията на своите страсти; за цел поставяме не правдата и истинското частно и общо добро, а своите лични интереси и прищевки. А вследствие на всичко това ний малко внимание обръщаме дали деятелността ни е честна, дали съвестта ни е чиста. Ний гледаме само и само да постигнем това, което удовлетворява страстите и прищевките ни, та с каквато цена, с каквито средства и начини да би било.

Ето това е *светският мир*.

Не е трудно сега, братие, да видим голямата разлика, която съществува между мирът Христов и светският мир.

Този, който има в себе си мирът Христов, и при сполуки, и при несполуки остава си напълно спокоен. Такъв човек, като види, че неговата деятелност се увенчава с успех, усеща в себе си не лъжлива някоя гордост, а тиха и истинска радост, задето правото дело е възтържествувало и общото добро, общата

* В богатството, в разкошеството, в чиновете и добрите служби, в почестите и славата, във властта и в първенството, в надмощието над другите, макар и по-достойни, по-заслужени от нас — ето постигането в какво гледаме ний да намерим и мислим, че ще намерим душевно спокойствие.

полза се е постигнала. А при несполуки, колкото и да са те големи, такъв човек не отслабнува, не се отчайва, напротив — гонен ли бива, оклеветяван и опозоряван ли бива, в тъмница ли бива хвърган, на заточение ли бива пращан, на мъки ли бива предаван, заплашван ли бива с люта и позорна смърт, — той си остава[4] винаги душевно спокоин и непоколебим.[5] Такъв човек с открито и чисто чело гледа в очите на всички и на всичко, готов за нова деятелност, за нова борба — до самопожертвование, защото делото му е право, деятелността му честна, целите му чисти и общеполезни, а следователно и съвестта му чиста[6] и защото в него остава непоклатено убеждението, че правото дело, за което той ратува и за което е изложен на толкова неприятности и теглила, рано или късно непременно ще да възтържествува.

А тези, които заменяват мирът Христов със светският мир, те и при несполуки, и при най-големи сполуки не могат по никой начин да имат мир, да имат поне на минута истинско душевно спокойствие. При несполуки такива хора усещат себе си твърде злочести. И наистина те биват не само злочести, но и за съжаление, защото нямат те онова, което дава в несполуките истинско утешение и насърчение, което вдъхнува в човека и при най-лоши за него обстоятелства твърдост и самоуважение, именно — *чиста съвест*. И тяхната злочестина става още по-голяма поради туй, че такива хора, като нямат тази най-яка нравствена опора — *чистата съвест*, — падат твърде долу в нравствено отношение: подлизват се, угодничествуват, раболепствуват пред тези, против които до вчера са викали до бога и са ги обсипвали с всякакви хули и клевети, а викат и обсипват с лъжи, хули и клевети тези, пред които до вчера са раболепствували и са ги превъзнасяли до бога — с една дума, стават твърде долни хора (Деян., гл. 16, ст. 22—23, 38 и 39). Не по-малко злочести биват такивато хора (които заменяват мирът Христов със светският мир) и при сполуки, макар и най-големи. Те могат да постигват и богатство, и почести, и чинове, и хубави служби, и власт, но всичко това не само не им дава нито на минута истинско душевно спокойствие, но ги прави и твърде долни. Понеже целта им не е била друга освен личните интереси, личните прищевки и удоволствия и понеже за постигването на това те са се домогнали с всякакви непозволени средства, тяхната съвест по никой начин не може да бъде чиста. А нечистата съвест, както знаете, е най-големият мъчител. Та и да се предположи, че у такива хора няма съвест, те и при отсъствие на всяка съвест пак не могат да бъдат спокойни, затуй, макар и потънали в богатство и в разкош, макар и властелини на съдбините на хиляди и милиони хора, макар и въздигнати на най-високото стъпало на човешката лестница, такивато хора постоянно биват безпокойни, постоянно се намират под някакъв си страх, под някаква си мъчителна неувереност, под *инюпе* за своето положение. И това е естествено. Постигнали богатство и възможност за охолен и разкошен живот с нечисти средства, постигнали почести, добри служби, високи чинове, първенство и власт не с действителни умствени и нравствени достойнства, не с някои похвални дела и действителни заслуги, а с измама, с преструвания, с лъжи и клевети против по-достойните, с подмазвания и угодничество пред по-силните, с насилия и неправди — такивато хора се страхуват да не би да се снеме някак от тях фалшивото покривало, да не би да се открие и стане известна тяхната умствена и нравствена голота. Те постоянно треперят за своето име и за своето богатство, и за своето положение. Та затуй те гледат с нови лъжи, с нови клевети, измами, беззакония, насилия и неправди, с нови жестокости и с безочливи самохвалства да се удържват на положението си.

Че това е така, ний намираме хиляди и хиляди доказателства в миналият и сегашен живот на цялото човечество. Да вземем за пример гигантска[та] борба на божията правда, на божието слово, на християнството с човеческата неправда и злоба.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 81, автогр. с маст., 10 л.

Това слово митрополит Климент произнася на 29. V. 1889 г. в Свищов на храмовия празник на църквата „Св. Троица". За него той е подведен под съдебна отговорност.

[1] Следва зач.: както и техният любим.
[2] Следва зач.: надвият.
[3] Следва зач. в себе си.
[4] Следва зач.: непоколебим.
[5] Следва зач.: такъв човек за нова деятелност, за нова борба.
[6] Следва зач.: при това.

16

Слово на православната неделя

(Казано от Търновския митрополит Климента на 14 февруари 1893 г. в Съборната църква в Търново)

„Вѣрою Моисей великъ бывъ, отвержесѧ нарицатисѧ сынъ дщере фараоновы, паче же изволи страдати съ людми Божиими, нежели имѣти врѣменную грѣха сладость. . . Вѣрою (люди Бож[и] руганиемъ и ранами искушенiѧ приѧста. . . Каменiемъ побiени быша. . , претрени быша. . . проидоша въ милотѣхъ и въ козiихъ кожахъ, лишени скорбѧще. . (но) побѣдиша царствiѧ, заградиша уста львовъ, угасиша сила огненную,содѣѧша правду. . " (Евр., гл. 11, ст. 24—40).

Ето, благочестиви християни, каква е била и каква е силата на истинската вяра в едного истиннаго бога. Картината, която апост[ол] Павел ни представя, както чухте от днешното апостолско чтение, като че не е никак привлекателна, защото виждаме в нея лица някак съвсем долни, подритнати, похулени, одрипани, отхвърлени от светът. . . Но колко величествена става тая картина в очите не само на всеки истинно верующий бога, но и в очите на всеки здравомислящ човек, като погледнем на онези велики, чудни и благотворни за народи и царства, за цялото човечество дела, които тези слаби, подритнати, гонени и упърпани хора са извършили чрез вярата и за вярата в истиннаго бога!

Чрез вярата и за вярата Моисей се е отказал да се нарича син на фараоновата дъщеря, предпочел е да бъде изгнаник и да страда с народът си, отколкото да се наслаждава с почестите, чиновете и добрините на ония, които бяха врагове и на истиннаго бога, и на народът му. Чрез вярата и за вярата в едного истиннаго бога и всичките велики угодници божии имаха великата онази нравствена сила, чудната онази доблест — да се не поколебаят от нищо и от нищо да се не съблазнят, а с желязна твърдост да понесат всевъзможни велики и нечуени хули и страдания, каквито злобата и невежеството са могли да измислюват и да натрупат върху главите на праведните и невинните. Те с камъни

биваха побивани, с триони разрязвани, гонени постоянно, похулвани, в железа оковавани, в тъмници хвърлани, осъдени на постоянна сиромашия, скърби и тежки неволи, или както прибавя апостолът, „за които не беше достоин целият свят, скитаха се по пустини, по гори, вертепи и пропасти. . .“ Но какво? Тези именно хора, тъй опърпани и подритнати, тъй много презирани, гонени, онеправдавани, тъй много изложени на всевъзможни жестоки теглила, направиха чудеса, каквито никоя светска сила не е била никогаж, та и никогаж не ще бъде в състояние да направи: те заградиха уста на лъвове, угасиха сила огнена, затъпиха остри мечове, победиха царства и вражески полкове и освободиха народи от тежко робство, като направиха да възтържествува и да се укрепи правдата божия на земята. И всичко това те направиха не с друго, а само и само чрез дълбоката вяра в едного истиннаго бога и за тая вяра.

Наистина велика, непобедима и твърде благотворна за нас, човеците, сила е истинската вяра в истиннаго бога.

Утешително и много насърчително е за всяко верующе сърце да слуша за тая неопровержима истина, братие. Особено за нас, православните, е утешително да слушаме за тая истина от св. наша православна църква именно днес, в днешната св. Неделя, тъй като тая велика божествена истина се потвърдява и се представя във всичкото си величие и могущество от днешното наше тържество. Както знаете, а като православни, вярвам, че знаете, днес е тъй наречената „*Неделя на православието*“, т. е. ден, в който целият православен свят с особена благоговейна радост празнува тържеството на истинската, чистата и св. вяра в Спасителя Господа Исуса Христа, която не е и не може да бъде друго освен нашата св. православна вяра. За какво е това тържество?

Словото божие, братие, или божествената Христова истина още от самото си начало срещна много противници. Тъмнината, в която се намираше човечеството, не струваше *хас* от тая божествена светлина, макар тая светлина да беше истинско благополучие и спасение за цялото човечество. Затова всички тия, които бяха предадени на своите страсти и суетни човечески мъдрувания, които мислеха само за земята, а не и за небето, които се грижеха само за тялото, а не и за душата — всички тия, казвам, се въоружиха против божествената истина. Наченаха се жестоки гонения против вярата Христова, предаваха се на хули и гонения, на мъки и смърт изповедниците и проповедниците на истината, проля се потоци кръв на хиляди и хиляди невинни страдащи. . . Целта на всички тия ужаси беше — ако не могат съвършено да затрият от лицето на земята божествената истина, поне да я изкривят, да я затъмнят с разни заблуждения и кичливи човечески мъдрувания. И тези ужаси против Христовата истина се продължиха с векове. Но истината Христова надви, възтържествува над всичките против нея домогвания. И сега, макар противниците на истинската Христова вяра да не престават *излиха да дъхат* злоба и *пренщения* (Деян, 91) против нея, тя си стои твърда и непоколебима в своята чистота и вечно ще си стои така и ще блещи със своята божествена светлина и ще спасява верующите.

И знаете ли, православни християни, дека се е запазило Христовото учение чисто и непокътнато, така, както е предадено от самаго Спасителя и от неговите апостоли, без да се гледа на толкова вековните борби против него? У нас, православните, в нашата св. православна църква! Ето за какво е днешното наше тържество, ето дълбокият смисъл и великото значение на това тържество, на днешната св. неделя — *Неделята на православието.* С днеш-

ното си тържество ний, православните, открито, тържествено изповядваме и во всеушлишание казваме на цял свят: православната наша вяра е единствената истинска вяра в истиннаго бога Спасителя нашего Исуса Христа; тя е тази именно вяра, божествената непреложност на която е запечатана със страданията и пречистата кръв на сина божия, както и със страданията и кръвта на апостолите и на безчисленото множество велики проповедници, учители и страдалци Христови; православието е именно оная истинска вяра, за която Спасителят е казал, че ако би да я имаме колкото едно синапено зърно — и на гори да кажем да се преместят, ще се изпълни (Матф., 17, 20); православието е именно оная вяра, чрез която са се запушвали и се запушват уста на лъвове, на злобата, угасявала се е и се угасява сила огнена, затъпявали са се и се затъпяват остри мечове, надвивали са се и се надвиват царства и вражески полкове, освобождавали са се и се освобождават народи от тежко робство; православието е именно оная вяра, чрез която се отваря раят, получава се царство небесно; защото в православната именно вяра човек намира правда, милост и истина; тя именно просветява човека с истинска светлина, укрепява сърцето и волята във всичко, което е честно, справедливо, полезно и достойно за човека — като най-съвършено създание божие, като образ божий; тя, православната наша вяра, е правилният път към истински напредък и усъвършенствование; тя е, която запазва и частни лица, и цели народи от погибел, както временна, така и вечна. . . С една реч, православната наша вяра е истинското слово божие, чистата правда божия, великата сила божия, сила, колкото несъкрушима, толкова и спасителна за всичките верующи.

Ето в какво се състои днешното наше православно тържество.

Не се съмнявам никак, братие, че ще се намерят някои, а може мнозина, които, като слушат всичко това, що се каза за православието, с усмивка и недоверие да попитат: „Нима е истина всичко това, що се каза за православието?“ Ще се намерят, казвам, и не се съмнявам в това, защото не е тайна за никого, че в настоящите времена вярата май не е твърде на *ихтибар* у мнозина, а особено нашето православие, което да се позакачи, да се попохули, да се почукне отсам-оттатък станало е като на мода и у нас, счита се някак за *интелигентност*, за *научна доблест*. . . Но на всички тези, които би задали подобно питание, аз ще дам същия тоя отговор, който чуваме от днешното св. евангелие да се е дал при един почти подобен въпрос. Чухте, че когато *Филип* казал на *Натанаила*: „Оногози, за когото писаха Мойсей и пророците, намерихме Исуса, който е от Назарет“, Натанаил го попитал: „А че от Назарет може ли да излезе нещо добро?“. Филип не му отговорил друго, а само това, което винаги отговаря чистата съвест и дълбокото убеждение във всяка очевидна и непреложна истина, именно: „дойди и виждь“ (Йоан., 1, 45 и 46). Този именно е отговорът на всички тия, които би попитали: „дали е истина всичко, което се каза за православието?“

Дойдете и вижте.

Че православието е именно оная вяра, която е проповядвал сам Исус Христос и неговите апостоли — това се доказва от всичкото св. писание, стига само то добросъвестно и с надлежното внимание да се изучва, а не така, както правят католиците и протестантите — едно в св. писание, което не им иде на сметка, да отхвърлят, друго — да преиначават, третьо — да тълкуват по угодата на своите недобросъвестни цели и домогвания, като и прибавят от себе си много работи, които ги няма в св. писание. Че учението Христово се е запазило в първобитната си чистота именно у нас, православните, в нашата православна църква, това се доказва от великите научнобогословски списа-

ния на всичките св. отци и учители църковни, както източни, така и западни, доказва се от непоколебимата твърдост в православието на хиляди и хиляди изповедници, които в продължение на векове мъжествено се бориха за истината Христова (вяра), претърпяха всевъзможни мъки и животът си положиха за тая божествена истина. Но аз не ща да се впусна да доказвам това нито от св. писание, нито от списанията на великите отци и учители църковни, нито от изповеданието на безбройните подвижници и мъченици за Христовото учение, т. е. за православието. Не ща да направя това, защото, от една страна, от би заело много време, а, от друга — *днешният век*, както обичат да казват, *е век на практическият разум, век на опитът, век на фактите*, та може да ми се възрази, че времената на богословските разисквания и доказателства минаха, че религиозните убеждения отстъпват днес пред практическият разум, пред положителната наука, за която имат действителна важност и стойност само фактите, само онова, което може да се провери и докаже на опит. Добре. Да оставим прочее и св. писание, и учението на св. отци и учители църковни, и всичката богословска наука и да се обърнем към факти, т. е. към работи, които могат да се проверят и докажат на опит. *Дойдете и вижте.*

И не трябва да ходим надалеч. Ето пред нас, братие, цялата история на нашият народ, целият многовековен, труден, мъченически живот на народът ни. Разгърнете тая история, вникнете в тоя мъченически живот. Във всяка една страница, във всеки един ред и буква на тая история, във всяко едно тръптение в тоя живот вий ще намерите неопровержими доказателства, че наистина всичко, което се каза за православието, е чиста, необорима истина.

Още на първите страници на тая история, още при първите стъпки на народът ни в историческият живот ний срещаме велики исторически фактове, които високо говорят в полза на православието. Виждаме най-великите наши равноапостоли Кирила и Методия, както и техните не по-малко велики, ревностни и доблестни ученици да се трудят неуморно и да понисат тежки теглила и неволи, само и само за да просветят народът ни именно със св. православна вяра и да го укрепят в нея на вечни времена. И нищо — нито заплашвания, нито хули, преследвания и опозорявания, нито тъмници, железа — нищо не биде в състояние да накара тия наши светители и труженици да се отклонят, макар на една *йота*, от тая велика и спасителна цел. Защо? Защото те знаеха, те бяха дълбоко уверени, че православието е именно оная вяра, която е проповядвана от Спасителя и неговите апостоли, че в православието именно се е запазило учението Христово във всичката си първобитна чистота, че то е вярата, която води човека към истински напредък и усъвършенствование, която приближава човека до бога, прави го достоин на своето човеческо призвание — като образ и подобие божие, която дава живот и трайност на народ и царства. . . Останаха ли излъгани? Не! Гледайте на сетниите, гледайте на плодът.

Нашият народ, както знаят това и всичките наши учени хора, беше див, скитнически, разпилян, без единство, без отечество, без съзнание целта на своето съществование, без място в историята на народите, а следователно и без бъдуще. Но православието, тази божествена истина, с която именно просветиха народът ни нашите равноапостоли, направи народа ни питомен, събра го в една целокупност, указа му истинската цел на неговото съществование, вкорени в него всичките ония велики нравствени качества, които са най-яка основа на истинско и разумно народно съществование, образува му езикът, като му създаде писменост, книжнина, и по този начин не само отвори път за постоянно умствено и нравствено развитие и усъвършенствование, не само му

даде възможност да си извоюва това хубаво отечество, което се казва с едно общо име *България*, и да се укрепи в него на вечни времена, но още и да си спечели почетно място в историята на народите, да си осигури трайно бъдуще. . .

Ами после, братие, ами после, когато по божие попущение настъпиха за народът ни тежки и многовековни жестоки времена? В продължение на много векове, както знаете, нашият народ беше тъпкан, унижаван, лишаван от всякакви човечески права, лишаван от правото да се учи и да се моли богу на езикът си, да се нарича с името си. . . Писмеността му потъпкана, книжнината му унищожена, съзнанието му смазано, сам той изложен на всевъзможни теглила, биде докаран до крайно изнемощение и отъпение. . . Всичко беше насочено към твърде грозната цел — да се затрие от лицето на земята името на народът ни. И за по-сполучливото постигание на тая ужасна цел върху какво най-много се насочваха и трупаха всичките тия грозотии през толкова тежки и жестоки за нас векове? — Върху вярата на българина! Знаеха, вижда се, неприятелите на народът ни, че докогато той си пази вярата, дотогава никакви жестокости и неволи, никакви тъмници и окови, никакви бесилки не могат подкопа и унищожи името и съществованието му, та затуй приемаха с радост всички тия българе, що отстъпваха от бащината си вяра, и ги обсипваха с правдини и богатства, правеха ги големци и властелини, а тъпчеха немилостиво тези, които си оставаха верни на бащината вяра. Да, братие. Ако може някъде с най-голяма справедливост да се приложат думите на апостола Павла, които приведох в началото на речта си, то е тука, върху нашият народ през речените грозни за него векове. . .

Но този измъчен до крайност народ оцеля, братие! Той не се смаза под тежките многовековни теглила, не се затри от лицето на земята; напротив, излезе от тия теглила с нови пресни сили за нов и честит живот, за трайно и честито бъдуще.С какво? С какви сили и средства се извърши това чудо? С нищо друго, братие, а само с това, че нашият народ си остана *верен на бога*, т. е. остана си през многовековните тежки времена твърд и непоколебим в своята праотеческа вяра — в православието. Всичко прежеляваше българинът, всичко жертвуваше: и труд, и имот, и живот; едно само не жертвуваше той, макар и да беше излаган на всевъзможни теглила, именно — православната си вяра. И православието не измени на българският народ, не осуети неговото упование. В пепелта на унижението и смазването то именно, православието, запази в нашият народ искрата на народното съзнание, която искра, раздухана от великите наши народни дейци, каквито бяха *Паисий* и многочислените подобни на него предшественици и последователи негови, пламна в хубав животворен пламък на народна любов, на народна гордост и самоуважение; то, православието, съживи писмеността ни, възроди книжнината ни, осветли и разчисти за нас пътят към наука и просвещение. Благодарение именно на него, на православието, нашият народ си запазва старата народна доблест, запази си и през най-жестоките за него векове онези високи нравствени качества, които винаги са били негова отличителна черта, отпечатана дълбоко в душата му от православието, и които и до ден днешен привличат вниманието и почетта на всички, именно: благочестието, високата домашна нравственост, честността, трудолюбието, скромността, любовта и предаността към всичко, що е негово, що е българско, готовността да жертвува мило и драго за общото народно добро, за народната чест и с всичко това запази и осигури съществованието си. Да, братие. Ако нашият народ под натискът на твърде грозните вековни злочестини беше се поколебал във вярата си, беше се отметнал

от православието — той непременно щеше да загине, щеше да се затрие от лицето на земята, както загинаха за него всички ония злочести негови чада, които приеха друга вяра. . .

Ето това е било и това е направило православието за нашият народ в едни най-тежки, най-жестоки за него времена.

Но чуйте, православни българе, и друго едно велико събитие пак от нашият народен живот, в което събитие *истинността*, *божествеността и спасителността* на православието са се явили пред целият свят с по-голям блясък, с по-голямо тържество. За нас, българите, днешното тържество освен общото значение има и друго частно значение, така също велико и многознаменателно. На днешния ден, т. е. в *Неделята на православието*, ний празнуваме и друго, чисто българско тържество, и именно — *учреждението на св. наша Екзархия*. Нареждането да празнуваме учреждението на Екзархията именно в днешната св. Неделя направило се е не само от църквата ни, а и от целият ни народ. Така се нареди от *Народният български събор* в Цариград, който се състоеше от представителите из всичките части на нашето общо отечество — из *Македония*, *Северна България и Южна България*, наричана тогава Тракия. Защо е станала тая нареда? Истина е, че учреждението на св. наша Екзархия беше голяма сполука, голямо тържество за целият български народ, голяма победа, пълна с благотворни сетнини. Църковните правдини, придобити чрез учреждението на Екзархията, бяха не само плод на тежка и упорита борба, не само доказателство на велики жизнени сили, на единство в народът ни, но и свещен залог за постигване трайно и честито бъдуще. Та затуй справедливо беше да се назначи ден за тържеството, за *всенароден празник*. Но защо народната воля избра и определи за такъв всенароден празник именно днешната св. неделя, *Неделята на православието*? А затуй, братие, че учреждението на св. наша Екзархия или придобиването на църковните правдини не беше друго освен *победа и тържество на православието и чрез православието*. Дойдете и вижте.

Какво бяхме ний, когато наченахме борбата за църковните си правдини? Считаха ни за нищо. Нас не ни признаваха за особен народ, не ни считаха достойни за каквито и да било правдини. Сами ний бяхме слаби и още едвам се съвземахме духом. Нямаше помежду ни нито много учени хора, нито много богати, нито влиятелни и силни на денят. Единствената наша сила беше праотеческата наша вяра — православието — и основаното на нея дълбоко съзнание на нашето право. Но това право не се признаваше, отричаше се съвършено от нашите противници. А тези наши противници бяха силни и с богатството си, и с учеността си, и с лукавството си, и с голямото си влияние пред *власт имеющите*. Започнаха се хули и клевети против нашият народ и тези хули и клевети се вземаха за чиста монета. Нашето скромно и законно искание — да се учим на езикът си, да се молим богу на езикът си, да имаме свои пастири — не само се провъзгласяваше в *богохулство*, но се представляваше, дето трябва и за твърде опасно и ето че се започнаха преследвания против нашите дейци, отвориха се отново тъмниците и пътищата на заточенията за всички ония българе, които бяха по-буднички. . . Между нашите съграждани, търновчане, може да има мнозина още живи, които помнят добре на какви страхотии са бивали изложени тези българе, които са вземали по-деятелно участие в тая борба, и какъв патриотизм, каква доблест са се изисквали от тях, за да се не поколебаят в защитата на св. народно дело. . .

Но ето, братие, че при такива мъчни за нас обстоятелства, при такава една неравна борба налетяха на нас и други врагове, още по-страшни, защото се криеха под булото на *доброжелателство*, под булото на наука и просвещение и защото не само имаха и упражняваха голямо влияние там, отгдето ний искахме признавание на правото си, но и насочихме, тъй да река, *ножът* право в сърцето на народът ни: *искаха да подкопаят праотеческата ни вяра, да ни отклонят от православието*. Тези нови и много по-страшни противници бяха *католиците* и *протестантите*. Ний се измъчвахме в борбата, на нас бяха твърде необходими и единство, и съгласие, и задружно действие, и подпомагание, и постоянство. Но именно това се домогваха да осуетят у нас тия наши нови противници. Като не одобряваха нашите законни искания и домогвания, те в същото време обещаваха на нашият народ помощ, защита и големи облаги, но само под едно условие: *да промени той вярата си*, т. е. да се разпокъса. Те не само бяха разпратили из цялото наше отечество многочислени свои агенти да съблазняват и да извратяват народът ни, но и когато нашите велики дейци, които застанаха начело на народното дело, каквито бяха блаженопочившите и вечно незабравимите наши иерарси *Иларион*, *Авксентий* и *Паисий*, се лишаваха от чиновете си, предаваха се на *анатема* и се изпращаха на заточение, католиците и протестантите употребяваха големи усилия да съблазнят тия велики наши дейци, като им обещаваха и защита, и независима църква, и големи чинове, и богатство, и охолен живот — само и само да признаят *папата* или да приемат *протестанството*. Ех, братие! Злото щеше да бъде твърде голямо за народът ни, ако тия домогвания и интриги бяха сполучили. Твърд в своята праотеческа вяра, нашият народ запазваше единството си, а при това условие — исканите правдини рано или късно щяха да се придобият. Но ако, измамен от лицемерните и ласкателни обещания на католици и протестанти, нашият народ беше се поколебал в праотеческата си вяра, разпокъсването му, а следов[ателно] и съсипването му беше неминуемо. Но бог не допусна това. Нашите велики иерарси, поддържани от любовта и доверието на народът, като истински последователи на Кирила и Методия, останаха верни на православието и спасиха и своята чест, и народът от разпокъсване. Те предпочетоха, подобно на Моисея и на толковато други велики подвижници, да страдат заедно със своя народ, отколкото да се наслаждават с временни добрини и да нанасят безчестие и съсипване на самият народ. Те имаха пред очите си историята. Те знаеха, че враговете на народът ни и в старите времена, когато за по-сполучливото му разпокъсване и съсипване са посягали на вярата му, обещавали са на нашите царе и князове, както и на духовни и *царски корони*, и *царски скипетри*, и *войнска помощ*, и *независима църква*, и *патриаршеско достойнство*, като са придружавали тия си обещания и с много и скъпи подаръци, та дано някак сполучат да отклонят народът ни от истинската Христова вяра — православието. Знаеха това тия наши велики светители, та и любовта и предаността им към народното добро бяха силни, щото не се съблазниха от нищо, нито се поколебаха пред злочестините, които им предстояха.

И защо толкова усилия от едната и от другата страна? Защо католици и протестанти, както и всички други, които са искали и искат да бъде разпокъсан нашият народ, толкова много са залягали и залягат да измени той на вярата си? Защо пък и от своя страна народът ни начело със своите велики дейци е треперал толкова много на вярата си и никакви злочестини и заплашвания, никакви обещания на царски корони и други облаги не са били в състояние да го отклонят от праотеческата му православна вяра? Затуй, братие, че вя-

рата, но *истинската* вяра, която не може да бъде друга освен православната, е единствената най-ягка основа на народно съществование, на истински умствен напредък и нравствено усъвършенствование. Тя, истинската вяра или православието, дава такова единство, такова сдружаване на нравствените народни сили, щото нищо в света не е в състояние да ги поколебае и съкруши. Докогато нашият народ си пази твърдо своята праотеческа вяра — православието, — неговото съществование и неговът правилен напредък и развитие са напълно обезпечени, каквито грозни мъчнотии и неволи и да му се изпречват. Ето защо всички тия, на които разпокъсването, а следоват[елно] и съсипването на народът ни било е в интересът им, винаги са залягали и залягат да разклатят в него вярата. Но благодарение на бога народът ни си е останал твърд и непоколебим в православието и примките на неприятелите ни са разпокъсани, техните злокобни за нас домогвания са осуетени, смачкани на прах и пепел. . .

Този е, благочестиви православни българе, истинският смисъл на днешното наше двойно тържество. Както виждате, това тържество е велико, многознаменателно. То ни напомнюва за великата несъкрушима сила и твърдост, каквито е дало и дава православието на нашия народ през всичките периоди на досегашния му исторически живот. Напомнюва ни, че благодарение именно на това, дето си останал твърд в православието, нашият народ през най-тежки многовековни теглила не само се е съхранил цял и невредим, но се е и обогатил с потребните духовни сили за нови борби, за нов честит живот; че благодарение именно на православието нашият народ в борбата за църковните си правдини не се разпокъса, но показа такова единство, такава твърдост и постоянство, с които всичките интриги, заплашвания, преследвания и съблазнителни обещания от страна на многото и силните наши противници се разбиха в прах и пепел, народната правда възтържествува и се спечелиха правдини, които послужиха за най-ягка и незиблема основа на трайно и честито народно бъдуще. . . Това не го говоря аз, говори го историята ни, говори го многовековният наш тежък исторически живот, говорят го такива велики исторически фактове, които не може отрече нито най-големият противник на православието, нито най-големият безверник. Дойдете, вижте, проверете.

Няма съмнение, че истинският православен българин не може да не се радва от душа и сърце в днешното тържество и да не благодари от дълбочината на сърцето си всеблагаго бога, задето е укрепил народът ни в своята божествена и спасителна истина — в православието. Не може тъй също православният българин да не отдава с голяма признателност *хвала* и *чест* на нашите бащи, деди и прадеди, задето те, макар и да са били тъпкани и изложени на тежки неволи през много векове, имали са такава любов към народът и към неговото бъдуще, щото са запазили за своите потомци оная всемогуща сила, която дава живот и трайност на народи и царства, която води към истински напредък и усъвършенствование, която дава истинско благополучие, временно и вечно, която надвива над всички спънки и неволи, и именно — истинската Христова вяра, която не е и не може да бъде друга освен *нашата чиста, света православна вяра*.

Но нашата радост, братие, била би безсмислена, нашата благодарност към бога и признателността към бащи, деди и прадеди били би суетни и лицемерни, ако ний се задоволим само с радостта и признателността си, а не се потрудим да почерпим за себе си надлежен урок от всичко това, което е направило православието за народът ни през миналите тежки времена. Ако нашите

бащи, деди и прадеди са считали за своя най-висока, най-свещена длъжност да се не отклоняват от православната вяра, но да я пазят и да я предадат на нас чиста и непокътната и ако тая именно св. православна вяра е спасила народът ни от загинване, дала му е възможност да си запази името, езикът, книжнината, да се възроди, да излезе тържествуващ от тежките неволи и да си приготви честити времена: ний, честитите потомци, *сме длъжни още повече да пазим православната си вяра, да я почитаме и да живеем според нейните изискания*. Ето този е урокът, който ни дава днешното наше тържество, братие. Ний сме длъжни дълбоко в душата си да усвоим и запечатаме тоя урок и да работим според него.

Злочестите времена преминаха с волята божия. Това, за което с векове тъжаха и въздишаха нашите деди и прадеди, ний го имаме. Имаме го, но нашата задача не е още свършена. Нам ни предстои бъдуще и това бъдуще трябва да бъде трайно, честито. А за да бъде то такова, ний трябва да си го приготвим. И ще си го приготвим, но само с едно-единствено средство: ако запазим праотеческата си православна вяра. За трайно и честито народно съществование, братие, са потребни високи нравствени качества и сили, които дават и единство, и взаимна любов, и твърдост, и готовност да жертвува човек мило и драго за общото добро. А такива велики нравствени качества и сили може да даде на нас само нашата православна вяра, както и наистина е дала на народът ни в миналите тежки времена, според както вече видяхме. Затуй да пазим православието си като очите си — това е най-висока и свещена длъжност на всеки честен българин. Да се не лъжем, братие. *Няма по-голямо зло, което би се нанесло на народът ни, от това — да не пазим и да не зачитаме вярата му, да посягаме на нея*, защото поколебай ли се народът ни в праотеческата си православна вяра, сетнините от това не могат да бъдат други, освен разпокъсване, нравствено умаломощение и най-сетне съсипия и загинване. Да не забравяме, че посегателствата върху вярата на народът никогаж не остават безнаказани за самият народ: те поколебават твърдостта му във вярата и ако се продължават, могат да подкопаят и самото му съществование. Запазили сме през многовековни тежки времена православието, запазил се е и народът ни от загинване. И занапред: *има православие у нас, има и български народ; няма православие — няма и български народ.* Това е гласът на цялата наша история, на целият наш многовековен тежък исторически живот, глас, който неумолимо тръби в ушите на всинца ни и който указва на бъдущето, напомнюва ни свещените наши длъжности спрямо народът и вярата му.

Затуй, благочестиви православни българе, ако обичаме народът си не лицемерно и за временни облаги, а искрено, от душа и сърце, ако е скъпо за нас народното добро и народното бъдуще и преуспявание, длъжни сме всинца да пазим като очите си нашата православна вяра и да се пазим като от огън от всяко незачитание и от най-малкото посегателство на нея. Трябва да знаем, че всеки, който посяга у нас на православието, той посяга на самото съществование на народът. Който и да е той, макар и с *най-високо положение, макар и да се казва, та и да го считат хората за най-голям доброжелател народен, за най-голям патриотин, но посяга ли на народната вяра — православието, подритва ли и не зачита ли това свещено достояние, оставено нам от деди и прадеди като безценен залог, като незиблема основа на честито и трайно народно съществование — той не е и не може да бъде приятел на народът, защото с посегателствата си на вярата той подкопава единствената най-яка и незилбема основа на съществованието и преуспяванието му.*

Това трябва винаги да помним, братие, никогаж да го не забравяме и постоянно да бъдем будни пазачи на праотеческата си вяра, толкоз повече, че и противниците на нашата св. православна вяра, а следователно и на народът ни, без да гледат на своите вековни несполуки у нас, не се отчайват, не стоят с кръстосани ръце и работят повече от всеки друг път против праотеческата ни вяра. Погледнете: благодарение на днешните свободни времена между народът ни сега свободно шетат разни католически и протестантски проповедници, отварят църкви, училища, раздават даром книжки, харчат пари и в името на науката и просвещението хулят всячески нашата праотеческа вяра и се домогват да съблазнят народът ни и да го отклонят от православието — уж пак за народното добро. Трябва да се пазим от тях. Те лицемерят, те лъжат. Те са *вълци в овча кожа*. Техните цели и домогвания са пагубни за нас. Те копаят яма за народът ни. В устата им сѐ бог, сѐ Христос, сѐ евангелието, а в сърцето им — интерес и лични облаги. Те, както казва апостолът, „*имат образ на благочестието, но от силата на благочестието са се отметнали*“ (2. Тимот., 3, 5). Те винаги *се хвалят, че знаят бога*, но с делата си спрямо народът ни *отричат се от него* (Тит. 1, 16). Да, братие, трябва да бъдем будни над своята праотеческа вяра, православието, трябва винаги да се пазим от всички такива непросени доброжелатели, които под булото на доброжелателство копаят гроб на народът ни.

Но, братие, дали трябва да се пазим само от чуждите? Дали не трябва строго да пазим и над сами себе си, да бъдем будни и спрямо нас си? Чуждите, да речем, имат интерес да ни поколебават в нашата православна вяра. Те искат да бъдем разпокъсани, да има винаги помежду ни раздори, особено религиозни, които са най-страшните за народното единство и съществование, и по този начин да бъдем винаги слаби, разнебитени, та те по-лесно да могат да си постигват интересите на наш гърб. Те са чужди за нас и ний чужди за тях. Те не могат да милеят за нас, те милеят за своите интереси. Нашите вековни теглила и нашите усилия да запазим единството си били са и са пречка за тях, та затуй те не ни милеят и залягат най-много да ни отклонят от праотеческата ни вяра, като знаят от многовековният опит, че тя именно ни запазва единството и съществованието. Няма за какво да ги осъждаме: всеки си гледа и дири интересът. Да речем, така също, че и тези от нас, тези наши братя, които са се отказали от бащината си вяра и са прегърнали едни протестантството, други — католичеството, направили са и правят това по заблуждение и за интерес. За личен интерес те са приели и приемат да се наричат, тъй да река, синове на фараоновата дъщеря, отколкото синове на майка България; за личен интерес те са предпочели и предпочитат да се наслаждават с временни облаги или, както се изразява апостолът, да имат „*врѣменную грѣха сладость*“, отколкото да страдат заедно със своят народ и заедно с него да се излагат на неудобствата на една борба, която с векове води народът ни за запазване основата на единството и съществованието си — православието. Не трябва да ги осъждаме. Напротив, трябва да съжаляваме за тях дълбоко и от цяла душа и сърце да се молим богу, за да ги просвети да познаят заблуждението и окаяното си положение, та да се възвърнат пак в спасителното лоно на св. православна вяра и от *синове погибелни* да станат синове на благодатта.

А какво да речем, братие, за тия от нас, които уж сме останали верни на бащината си вяра, които се казваме *православни*, когато ако по-внимателно се взърнем, излиза като че само по име сме православни, а на дело — далеч сме от православието и макар да не се казваме нито протестанти, нито папищаши,

но твърде начесто ний, подобно на тях, не зачитаме бащината си вяра и даже, за угодата на тогоз и оногоз или за да се покажем, че не сме от *старият свят*, много пъти си позволяваме и да *кощунствуваме*, т. е. да се подиграваме с вярата си. Православни сме, но слугуваме ли поне от малко-малко с присърце на вярата си? Съобразяваме ли се с нейните правила в живота си, в стремленията и домогванията си? Една студенина се забележва в мнозина от нас. В църква твърде неохотно дохождаме да се помолим богу и да чуйме божествената служба, и то, ако дохождаме понякогаж, правиме го като за хатър, за мода, по снизхождение. И стоим ли в църква с надлежното благоговение, и колко стоим? Че кахвенетата са пълни, а божиите храмове и в най-големите празници — празни, това го знаем всички отдавна. Наредбите и постановленията на нашата православна църква ний начесто пренебрегваме и даже в разговорите си се глумим над тях; тайнствата, и то само някои, които твърде вече се хвъргат в очи, ний изпълняваме само за очи, като от немай-къде; постите сме *захвърлили*, тъй да река, *на таванът*, явно ги пренебрегваме, явно се подиграваме с тях. Ето и през *Велики пости*, каквито са настоящите, когато като православни всички сме длъжни публично поне да показваме колко-годе зачитане към тях и да се въздържаме поне от публични увеселения, ний назначаваме и даваме *балове*. . . . Какво да кажем за всички тия работи, които оскърбяват и унижават православната ни вяра, а се вършат от мнозина от нас, които се наричаме православни? — Нищо друго, освен че това е същото онова зло, ако и не по-голямо, което се нанася на народът ни от разни католици, протестанти и от всички други противници и врагове на нашата православна вяра, че това е по-страшно посегателство на народната вяра, подкопавание на народното съществование. Да се не лъжем, православни българе, и да си не затваряме очите пред горчивата истина. Молиме ли се богу в къщята си и в душата си; има ли в къщята ни и в сърцата ни страх божий, благочестие; постим ли в къщята си, почитат ли се в къщята ни наредбите и постановленията на нашата православна църква, имат ли стойност за нас, в мислите и убежденията ни, великите и спасителни истини на православието — това вече остава на съвестта на всекиго: всеки ще дава на бога отговор за това. Но щом публично показваме незачитание към всички тия работи, щом публично си дозволяваме да пренебрегваме и някак да се подиграваме с божиите храмове, с църковните молитви, с постите, както и с другите наредби на нашата православна вяра, ний ставаме вече *пособници*, помагачи на всички тези, които с векове се мъчат да разклащат вярата в народът ни и по този начин да подкопаят единството му и самото му съществование. Макар и да се казваме православни, но с подобни свои обноски спрямо православието ний нанисаме голямо зло на православният си народ, защото го наскърбяваме в най-скъпите му свещени чувства, тъпчем това, което той почита, подиграваме се с това, което от векове е било за него най-свещено и драгоценно, в което той винаги е намирал и намира истинско душевно утешение в своите страдания, истинско насърчване в своите несполуки, което винаги е било и сега е за него, за народът, единственият спасителен извор, от който той е черпал и черпи нравствени сили за труд и подвизи. В своето неразумие ний като че забравяме какво вярата е, която е давала и дава на народът ни сила и мощ да се бори със сполуката за своето съществование, че когато са се искали и се искат от народът ни жертви и подвизи до *самоотвержение*, до *самопожертвование*, вярата само е могла и може да му даде сили и решимост да принесе тия жертви и да подеме тия подвизи, че никакви разсъждения,

убеждения, никакви заплашвания и наказания не са били и никогаж не могат да бъдат в състояние да накарат човека тъй охотно да пониса страданията в тъмница и железа, да виси по бесилките, да тича в студ, в жега, гладен, бос срещу крушумите на неприятеля, безстрашно да гледа в очите на смъртта и да прежалява и къща, и чада, и всичко, що е така мило и скъпо за човека на тоя свят, както *чистата и дълбока вяра в бога.* А тази именно вяра ний, със своите неразумни и свободни отношения спрямо праотеческата си вяра и нейните наредби, даваме повод, ставаме причина да се разклаща, да се подкопава в народът. Тогава, дека остава нашето православие, макар че се считаме и се наричаме православни? Дека остава нашият патриотизм?

Твърде начесто ний оправдаваме своето свободно и с нищо неоправдаемо отношение спрямо праотеческата наша вяра — православието — с това, че имаме претензията да се гордеем с образованието си и с подражанието в много работи на просветените народи. Добро нещо е образованието. Похвално нещо е да подражаваме на просветените народи. Наистина у тях има велики мъже, представители на науката и напредъкът, пред които сме длъжни с най-дълбоко почитание да прекланяме глава, а има у тях, у просветените народи, и такива хубави работи, щото грехота щеше да бъде, ако не желаехме и не се потрудихме да ги заимствуваме и да им подражаваме. Но вижда се, ний предпочитаме в някои отношения да заимствуваме и да подражаваме не на това, което трябва, което наистина е полезно и достойно, а на това, което аресва на нашите прищевки и страсти. Най-великите европейски умове, братие, винаги с най-голямо почитание и благоговение са се отнасяли и се отнасят към вярата на своят народ. А в дни, назначени за пост и молитва, просветените народи не си дозволяват не само шумни публични увеселения, каквито са *баловете*, но и други по-скромни развлечения и веселби, които би могли да нарушат общото религиозно настроение, а прекарват такивато дни наистина в пост и молитва. Ний правим противното. Едно от двете: или не разбираме високото и спасително учение на праотеческата си вяра и нейните постановления, или не искаме да ги зачитаме. Едното и другото не е добро, ами е зло и зло голямо, защото наскърбява народът в най-светите му чувства, дръпнува между нас и него една черта на студенина, дава повод за разединение. . .

Ето защо, братие, трябва да се пазим не само от чуждите за нас по дух и вяра, не само от разни католици и протестанти, които така свободно шетат между народът ни и се мъчат да подкопават праотеческата ни православна вяра, но трябва да пазим и над себе си, да бъдем будни и спрямо нас си. Трябва да треперим всинца, без изключение, над православната си вяра, както с векове са треперали над нея нашите бащи, деди и прадеди, и да се пазим като от огън да не би нашите отношения спрямо православието и неговите наредби да са такива, щото чрез тях да се съблазнява и да се поколебава, макар и против нашата воля, народът ни в праотеческата си вяра. Казах по-преди и сега пак ще кажа, че няма по-голямо зло, което би могло да се нанесе на народът ни от това — да не пазим и да не зачитаме на вярата му, да посягаме на православието. Да не забравяме никогаж: *има православие у нас, има и български народ, няма православие — няма български народ.*

АБАН, ф. 54, арх. ед. 84, автогр. с маст., 21 л.

Отпечатано в сп. „Духовна култура", 1924, кн. 20—21, с. 153—168.

За това свое слово Климент е подведен под съдебна отговорност и му се иска смъртно наказание за обида на княжеското достойнство на Фердинанд.

ПИСМА, ТЕЛЕГРАМИ И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ, ПИСАНИ ОТ ВАСИЛ ДРУМЕВ (КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ)

1863

1

До Димитър (Димчо) Р. Блъсков

Блъсков![1]

Не щях да ти пиша, т. е. щях да оставя без внимание дългото ти писмо, което, да ти ся призная, никакво впечатление не ми направи; само ме накара да направя удивителна мима и да запитам сам себя: Блъсков ли пише това? — Не щях, казвам, да ти пиша, но природната ми слабост, а най-повече охотата, която имам към всякакъв род преписки, накара мя да ти пиша и аз ти писвам, макар по-първо трябаше да победя гордостта си.

Какво искаш ти, Димчо, от меня? И с каква цел си ми написал таквози дълго писмо? Да мя приведеш в жалост, състрадание? Или да мя направиш да почувствувам биенето на[2] съвестта си, коя по твоему тряба да мя укорява за то, чи безжалостно съм отхвърлил искрената ти към меня любов? Да! Не е само това, ами ето какво искаш ти да ми кажиш още с писмото си. Ти си мя презирал и ненавиждал, ти щял си да мя презираш и ненавиждаш. . . Жалко! Три пъти по-жалко, чи аз сам съм тя докарал дотам, щото ти по неволя да мя презираш и ненавиждаш. Но при сичката жалост на това нещастие, кое мя е постигнало и кое ще ме постигни в бъдъщето, аз не мога да не ся усмихна на твоето простодушие, на твоето справедливо, но детско негодувание против меня за то, чи аз съм отхвърлил любовта ти.

Сичко, що говориш ти за любовта си към меня, истина е и аз го вярвам. Но тряба ли да мя осъждаш за то, чи аз (според както си ти забелязал или според както си сам предполагаш) не съм ти отвещал с такава искрена, сърдечна любов? Не тряба, защото насила да ся иска едно нещо е почти невъзможно или ако е възможно, то сякога има неприятни сетнини; при това ти твърде добре знайш, чи человек не е властен на сърцето си, не е властен на чувствата си. Ако би ти дошло сичко това на ум, то ти не би мя осъждал и не би ми ся заканил да мя ненавиждаш. Ти мя осъждаш; но ако не си разбрал чувствата ми? Или ако си ги разбрал наопаки?

Истена писмото ти, както и ти сам казваш в крайт му, е доста дълго. В него има много написано, но за съжаление — само букви. Освен онова, що говориш за любовта си към меня, сичко друго е лъжа. Тонът на писмото показва, че го е писал человек, който е искал да оскърби; но къту нямало с какво и за какво, той си напрегнал сичкото остроумие и унизил себя си; възвишава своите чувства, хвали ги и в то също время старай ся да очерни чувствата на другиго, кой нито знай, нито разбира, които не е можал никога да[3] постигни,

нито ще можи. . . И подир сичко това ти, Блъсков, казваш, чи си спокоен, чи ти е олекнало! Казваш, чи

с души бремя скатилось
и теперь так легко, легко . . . ![14]

(глед. на пис[мото] с. 9, ред 12). Ти си въобразяваш само, Блъсков, че сега си спокоен, защото ти не си спокоен и не можеш да бъдеш спокоен, дору на сърце ти лежи незнание за онова, което си ми писал. А признай ся, чи ти не си разбрал какво си ми писал: ти не знайш истена ли е или не онова, кое казваш в писмото си. Ти не си мя узнал и не можиш да мя узнайш, а пък казваш, чи сега си мя узнал съвършено. Лъжиш ся, Блъсков, много ся лъжиш, ако мислиш, чи си мя узнал! Аз сам не мога никак себя си да разбера, както тряба, та ти ли ще мя узнайш и разбереш! Завиждам на таквази една мъдрост, на таквоз едно психологическо знание, а най-повече къту чета в писмото ти, чи ти си мя узнал от някой други думи, от погледът и от смехът ми! Чудно нещо! Но уверявам тя, чи ако бих знаял, чи думите, погледът и смехът ми тъй предателски ще обнаружат чувствата и тайните ми мисли, то никога не бих си отворил устата да продумам, не бих погледвал на божий свят и не бих ся усмихвал. . . Но, слава богу, чи сичко това е вздор и твои предположения. Колкото за студените си обятия, с кои съм тя прегърнал, къту додох сега в Одеса, аз не знам какво да ти кажа. Смешно ми е, Блъсков, и съжалявам, чи допускаш да ся увличаш тъй много от болната си фантазия, коя ти крои таквизи смешни неща.

При сичките ти добросъвестни слова и искрени чувства, Блъсков, на человека ся показва твърде странно, къту чете противоречията, които ся често срещат в писмото ти. На едно място ти казваш, чи аз съм ся старал да направя тъй, щото да тя намразят сички онези, кои са ти били къту братя. Това, както сам виждаш, е свойство на низък человек. Тъй също ти казваш на друго място, чи не ся боиш нито от речите ми вече (т. е. клеветите ми?), нито от писмата ми, в които ти си предполагаш, чи аз ще пиша непременно за тебя — и ще пиша лошево. И това е свойство на низка душа. А гледам, чи на друго място пък казваш, чи съм горда душа. . . горд дух. Какво противоречие! Нима гордата душа, гордият дух ще възприеме да прави таквизи низости, каквито ти ми приписваш, чи съм ти правил и предполагаш, чи ще ти правя? Но тряба едното да е лъжа: или аз не съм низък, а съм горд, или не съм горд, а съм низък. Аз не мога да си въобразя такъвзи человек, който да е хем горд, хем низък. Други противоположности можи да ся съединят, но гордостта с низостта — никога. Впрочем не знам, можи би в това отношение аз да съставлявам изключение. Това можи да е истена, но аз не мога да се удържа от да не ти кажа, чи аз съм горд, хем тъй горд, щото не помислям не само да струвам вред другому, ами и почитам за низост да презирам и ненавиждам другиго.

Но каква е тази детска претензия: да не давам значение на словата ти? Нима сичко, що ся хортува и желай от сърце и истинно желание ли е? — питаш ти. Чи зная ли аз, Блъсков, от сърце и истинно желание ли [е]? Ти си чувал или чел някои мои думи касателно за тебя. Припомни си добре, вникни в значението им и както ти кажат твоите чувства да ги разбереш, ти тъй ги разбирай; но не забравяй и таквоз също значение да дадеш и на твойте си думи касателно за меня. Тогаз, надявам ся, ще узнайш детска ли ти е претензията или не. Ти касателно за твоите думи мя питаш нима сичко, що ся хортува и желай, е от сърце и истинно желание. А защо не питаш себя си с този същи въпрос, касателно за мойте върх тебя думи?

Ами и това обвинение какво е: Ти искаш да мя намрази и Савата? Де намери това пък? Или в това, дето аз молих Савата да ти кажи, чи не ще умра? Значи ти сам си крив, къту тя е страх да не тя намрази Савата, задето си пожелал да умра! Чудно ми е само как не ти е дошло на ум да предположиш, чи аз исках да ти ся присмея на желанието ти, ами си предположил, чи съм тя оскърбил. . . Колко за записките ми, на кои ти показваш къту на доказателство, чи съм продължавал постъпенно да унищожавам любовта, която ти си питаел към меня, аз ще кажа само това, чи аз не съм крив, къту ти даваш на сичко мрачност.

Тук ми ся поиска да свърша, но преди да направя това, ще ти предложа няколко съвети и въпроси.

Съвети:

1) Занапред, когато искаш да ся оправдаваш или да укоряваш някого, било писмено или устно, да не правиш нито едното, нито другото, дору не ся увериш, чи онзи, комуто ще хортуваш или ще писваш, е действително заслужил укори или е достоен, за да ся оправдаваш пред него.

2) Не искай да узнаваш тайните на хората: сърдит ли съм аз на татка ти или не, то е моя тайна.

3) Не разбирай буквално лошевите думи, на добрите не давай обратно значение.

Въпроси:

1) Защо два брата, в кои тече една кръв, без да гледат на братската любов, ся карат често?

2) Защо детето често ся разплаква, когато майка му го гали и с пламенна майчина любов го целува?

3) Маже ли да ся определят закони на любовта, по кои тя тряба да ся проявлява?

4) Как разбираш ти любовта?

Тук свършвам, Блъсков.

В. Друмев

22-го марта 1863

P. S. Пращам назад писмото ти. Гордостта ми е голяма и за то ся боя, къту ми е в ръцете, да не ми ся представи случай в бъдущето да ти повредя с нещо.

Просбата ти изпълних и ти ще видиш сам какво написах отдолу на писмата ти.

НБКМ — БИА, ф, 10, арх. ед. 9, л. 3—4.

Това писмо на Друмев е отговор на писмото на Д. Р. Блъсков от март 1863 г., част от което е запазено и публикуваме.

[1] Блъсков, Димитър (Димчо) 1842 — 1. IX. 1873) — брат на Илия Р. Блъсков, следвал духовната семинария в Одеса заедно с В. Друмев, с когото е в близки приятелски отношения. След завръщането си от Одеса е учител и свещеник.

[2] Следва зач.: сърце си.

[3] Следва зач.: разбере.

[4] Неточно цитирани стихове от стихотворението на М. Ю. Лермонтов „Молитва“:

С души как время скатится,
сомненье далеко —
и верится, и плачется,
и так легко, легко . . . (М. Ю. Лермонтов, Полное собрание сочинений. Т. V, Москва—Ленинград, 1948, с. 39).

2

До Никола Ст. Михайловски

Господин Редакторе!

Настоятелството на „Съветника“ прави забележка в 15-й брой и казва, чи почтенното Ц-градско общество не разделя мнението на дописката (вместена в 12-й брой „Съв[етника“]) касателно за „почтенното Одеско общество“.[1] Ако тая забележка беше от частно лице, аз бих я оставил без внимание; но тъй като е тя от Настоятелството на един тъй многоуважаем вестник, какъвто е „Съветника“, мен ми стана доста прискърбно, най-повече защото Настоятелството с тая бележка иска да кажи, чи аз не говоря право за Одеското общество. Но как Настоятелството на „Съветника“ иска да му докажа правдината на думите си? Ако някои от членовете на Настоятелството или на Ц-градското общество беше в Одеса в то время, като ся намираха тук и калугерките, то бих му аз показал на добрите калугерки, когато те стояха пред църквите и по улиците с блюдо в ръка. . . Впрочем той и сам би ги видял и от них би узнал кой им е дал такъвзи похвален съвет. Чи *народнополезните* дела на Одеското общество *са заслужили признателността и уважението му*, това можи да е истена; можи Одеското общество да е правило хиляди народополезни (?) работи. Но тряба ли от признателност към тези добри дела да ся умълчава за кривите вътрешни[2] действия на Одес[кото] общ[ество], кои закачат честта на народа? Ако са чувствата на Ц-градското общество действително таквизи, каквито ги тълкува Настоятелството на „Съветника“, то пита ся: какви ли ще бъдат пък чувствата на почтеното това Общество, ако някогаш ся опишат такивато действия на Одеското общество, пред кои и то само щя ся червени?

13-го юлия 1863, Одеса

НБКМ—БИА, ПА 6148.

На гърба на писмото, написано от Друмев: „До редактора на „Съветника“ Господина *Михайловски*[3] в Ц-град“.

[1] Вж. с. 41—45.

[2] Следва зач.: работи.

[3] Михайловски, Никола Ст. (1818—1892) — брат на Иларион Макариополски. Роден в Елена. Следва в Атина и Москва. Бил е учител, цензор по българските книги, редактор на в. „Съветник“. Стои на консервативни позиции в черковната борба.

3

До Димитър (Димчо) Р. Блъсков

Д. Р. Блъсков!

Чи тъй прави ли ся? Отиди, чи замълча ся като риба. Вероятно шумненският живот ти отне охотата да пишеш на приятелите си барим два реда писъмце. Като не знам за тебе нищо, аз не знам и какво да ти пиша. Впрочем

ще ти пиша няколко новости: паметникът на Воронцова[1] ся откри, Строгоновскийт мост также, улиците, кои преди неделя бяха ся покрили със сняг, сега тъй са пълни с кал, щото аз по-завчера, като ся връщах от Костан. Николаевича, де бях ходил да си купя кутия халва, изгубих си по пътя единът калош, тъй щото сега ходя без калоши. . . Друго ново в Одеса няма. А за нас ето какви са новостите: Преди месяц доди решение да отидем в Киев; но аз не рачих, защото решено беше да живеем в корпусът, а ти знаеш в корпусът каква е кашата и боршът. Благоев[2] като видя, чи аз не рача, отказа ся и той. Отиде един само, Ничето, кой и досега еще не ни е известил нещо за себе си. Друга новост, коя занимава сега сички нас, е тая: ний скоро ще са разпилеймe по квартири. . . Значи сега ще напълним цяла Одеса.

Аз часто бивам у Mme Полошкини, с коя сега съм твърде добре знаком, и у Мамзел Машини—рядко. Както едната, тъй и другата питат за тебе. Вчера бях и у двете. Като им казах, чи ще ти пиша, те мя просиха да ти *передам поклон.*

Пиши ми какво правиш. Ако си в Шумен, ходи понякогаж у дома и ся поразговарвай с майка ми, ако обичаш. Поздравяват тя приятелите. Прощавай.

Твой В. Друмев

P. S. Нашата библиотека никак не е доволна от Мамзел Маша, защото не дади 1ий и 2ий № „Современника", кого ти си оставил у нея. Тя казва, чи ти не си оставял у нея никаква книга. Както и да е, но „Современник" за 1863 година сега е куц. . .

Писмото ще ти донесе Фичев. Питай го за подробности в Одеса.

Аз вече свърших „Ученик и благодетели", т. е. Стефанчевът памятник.[3]

Същий

21-го декабря 1863, Одеса

Пиши, пожалуйста!

НБКМ—БИА, ф. 10, арх. ед. 9, л. 5—6, автогр. с маст.

[1] Воронцов, Михаил Сем., княз (1782—1856) — руски военен и политически деец, генерал-фелдмаршал. Участник във военните действия срещу Наполеон (1806—1814), генерал-губернатор на Новорусия, наместник на Бесарабската област. През 1844 г. е назначен за наместник на Кавказ.

[2] Благоев, Димитър Н. (1840 — 27. XII. 1875) — роден в Самоков. Образование получава в Одеса и в Киевската духовна академия, където по това време е и Друмев. Учителствува в Харков, Самоков, Пловдив. Автор на няколко учебни пособия. По повод смъртта на Благоев Друмев започва да пише биографичен очерк, който остава недовършен (Вж. В. Друмев. Съчинения. С., 1968, т. II, с. 354—360).

[3] Повестта „Ученик и благодетели" е посветена на Стефан Ганчев Сарафов. Затова в това свое писмо Друмев я нарича „Стефанчевът памятник".

1870

4

До Васил Д. Стоянов

Стоянов![1]

Подателят на това писмо го знаеш. Той отива в Болград, за да постъпи в тамкашната гимназия. Рекомандувай го на вниманието на някои от добрите професори.

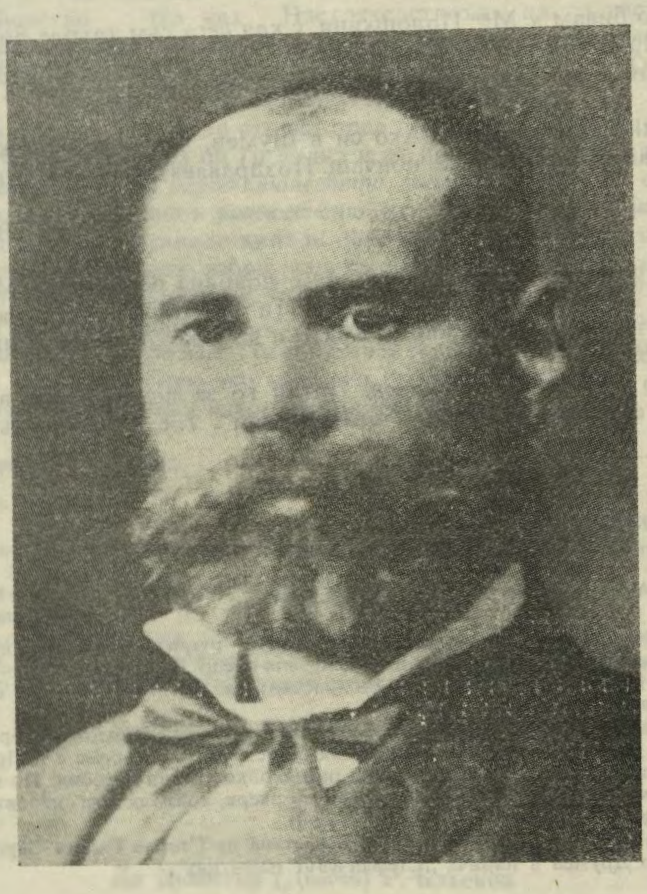

Васил Д. Стоянов

Новости няма. Ст. Берон даде 50 турски лири, но от тях мени дадоха само 10. Другите ще заплатят, когато си дойдеш ти. Защо тъй стана — узна щеш тука. На Перикли[2] не се е заплатило, защото 50-тях лири едва щяха да стигнат за моята и твоята плата. Ами за разноските, които си правил, отгде щяхме да земем?

Но за то имаме важна победа. Кореспонденцията до „Свобода“ с подпис „Арада-Бул“, за която Каравелов тъй лошо нападаше на тебе, била писана от Иванча Стоянова[3] и Скарлата Стратова.[4] Те като гледале, че „Свобода“ постоянно напада на тебе, за да го изпитат, писали му грубо и са подписали, както е горе. Сега те с особено задоволение разправят на сички, че Каравелов за сичко, що е писал за тебе, клеветил е.

В. Друмев

20 септем[врий] 1870,
Браила

АБАН, ф. 141, оп. 1, арх. ед. 151, автогр. с маст., 1 л.

[1] Стоянов, Васил Д. (1839—1910) — близък приятел на Друмев. В Шумен заедно с него учи при Сава Доброплодни. Следва в Историко-филологическия и Юридическия факултет в Прага, където сътрудничи в чешкия периодичен печат. Един от дейците с най-големи заслуги за основаването на Българското книжовно дружество. Пръв деловодител на Дружеството и редактор на „Периодическо списание“. Поради еволюционистическите си възгледи критикуван остро от представителите на революционната българска емиграция. След Освобождението заема висши административни постове, сътрудничи активно на Българското книжовно дружество.

[2] Пестемалджиоглу, Пери'кли М. управител на румънската акционерна печатница „Триъгълник“, Браила. В нея се е печатало тогава „Периодическо списание“. Тук е отпечатана и драмата на Друмев „Иванко“.

[3] Стоянов, Иван — браилски българин, деец на Българското книжовно дружество.

[4] Стратев (Стратевич), Скарлат — български търговец в Браила, взел активно участие в живота на българската емиграция.

1872

5

До Васил Д. Стоянов

Браила, 28 августа 1872 г.

Стоянов!

Комедията се свърши. Събранието не беше пълно, но настоятелите и някои други представители (от Букурещ чрез телеграма назначаваха Т. Икономова[1] и Бойка Нешова[2]; забележи, че телеграмата беше подписана така: „за членовете-Ценович“[3]; от Кишнов — чрез писма назначаваха г. Д. Петровича;[4] от Галац — г. Ст. Берона;[5] от Свищов — знаеш кой беше), както и някои спомагателни членове оттука, решиха се да извършат и извършиха следньото:

1. Назначиха бюджет 370 ## и именно:
а) За местност — 100 ##
б) За един действителен член — 120 ##
в) За слуга — 50 ##
г) „Период. списание“ и други разноски — 100 ##
Всичко=370 ##

Три деня правиха заседания и едвам на третият ден можаха да решат това. *Кавгата* беше голяма. Скарлатовци показаха някои писма от Ив. Славейкова, с които ищяха да докажат, че ти в Габрово, в присъствието на едно многочислено събрание, си нанесъл страшно оскърбление на г. Ивана Славейкова.[6] Това ме принуди да прочета пред събранието всичката преписка, която имахме с Габровското ученическо дружество и със самият Славейкова по повод на 11-тях наполеона. Преписката ни много е добра и нямаше какво да кажат, освен че Стоянов трябало да потърпи!

С г. Поповича[7] и с г. Ст. Берон продумахме си соленички хорати. Г. Попович обеви пред всички, че аз съм добър, честен, учен, но съм бил *патка* и съм се водял за носа — е тъй è (при това г. Попович направи с ръката си круг, за да покаже наглядно как водят за носа патката). Аз му напомних тогива много неща, напомних му и С. Радулова[8], и Н. Поповича,[9] и приканванията на събрания, а най-после го запитах защо две години не е внесъл нито пара в Дружеството? Ето какво обеви той; „Защото се намерил страшно оскърбен от действителните членове". И как? Чувай само: Стоянов постоянно го оскърбявал, а Друмев преди две години, пред модерна, в присъствието на Л. Радулова[10] и още някои тулчани, имал нечуената дързост да каже на него, на г. Костакя Поповича, че той, г. Костаки Попович, е *подлец*! — Това го изказа г. Попович пред цялото събрание и добре направи. Истина ли е, не е ли, но г. Попович го изповяда пред всички. Аз не помня да съм му казвал такова нещо, но ако съм и казал — не съм сбъркал. Но о, мое нещастие! Като запитах г. Поповича как той за словата, казани от една патка, да се оскърби и да не съдействува за успехът на таквоз едно хубаво учреждение, каквото е Дружеството, той каза, че хората не са камък, ами са с душа и сърце, и че чувствуват оскърбленията, боли им на душата. . . Та много има още за писване, но аз седнах с намерение не да ти описвам какво е станало, защото то е дълго и широко и за него друг път, ами да ти напиша най-главното: последният дневник, направен на сегашното събрание и диктуван от г. Ст. Берон, между друго гласи и това: „Събранието благодари на г. Стоянова за големите услуги, които той досега е направил на Дружеството и които предлага да му направи занапред безплатно, и го приема занапред в числото на *дописните членове*". Тойзи дневник те искат да го обнародват. Но познаваш твърде добре, че не е в интересът на самото Дружество да се обнародва тойзи дневник, преди ти да идеш в Цариград и да влезеш в пълно споразумение с екзарха и с други касателно за бъдущността на Дружеството. Затова не се бави ни най-малко, ами върви колкото може по-скоро в Цариград и върши работа. Надявам се, че аз дору се наканя да препиша дневниците и писмата и да започна да ги разпращам по общините, дору се наканя да напиша и на вестиците — ти да свършиш работа в Цариград. Бързай прочее!

Повтарям ти, кавгата беше великолепна. На Стеванакя[11] надумах, каквото знаих, на Поповича — така също. . . Кстати: г. Желязкович[12] и той против тебе, и той се оплака в събранието, че ти си го оскърбил!

Впрочем подробно — друг път. Само знай това, че подробното описание не ща ти го пращам в Русчук, ами право в Цариград — чрез Ив. Найденова.[13]

Аз съм на мнение още да не се дига особена гюрюлтия дору не се споразумеймe добре и с Дринови.[14] Г. Ст. Берон малко настоява да се замести Дринов с г. Кръстьовича,[15] но аз решително се възпротивих и Дринов си остана пак председател на действителните членове.

Както забелязах, словата ми направиха на г. Стефанакя силно впечатление, защото той, след като се разотиде събранието, остана с мене и почти цял час ме уверява в искреността на чувствата си.

Търпи и не бой се, Стоянов! Правдата е на наша страна и с нея ние ще смажем главата на толпата. . . Ха! Знаеш ли, че това слово *толпа* ти хубаво си направил, че си го употребил в „Право“?[16] Аз случайно произнесох това слово в събранието и — боже мой! — като скочиха всички, разбира се, Скарлатовци[17] и Икономовци, и като забраха: „Толпа? Кой е толпа? Какво ще каже това толпа?“ Аз им разправих, че *толпа* ще рече хора глупави и урсузи, които нито знаят какво искат, нито знаят какво хортуват, ами като волови се водят пак от глупави хора. . .

Но бъди спокоен и пътувай по-скоро за Цариград. А г. Николчу?[18] Той държеше с нас; той се скара с Поповича, защото Попович му каза пред всички, че не доплатиха дефецитът. Работата беше стигнала твърде зле, но отпосле се умири.

Благодаря за саванките!

Пиши ми, ако намериш време, та че ако намериш, ами намери време и ми пиши. Много ти здраве от г. Атаназка. Процеса се свърши благополучно. Танаску присъствува на всичките заседания.

Целувам те братски

Твой В. Друмев

За у дома не пиша нищо, защото вапорът тръгва вече.

АБАН, ф. 141, оп. 1., арх. ед. 151, автогр. с маст., 3 л.

[1] Икономов, Тодор П. (29. VIII. 1838 — 29. X. 1892) — другар и съратник на Друмев. Учил в Сливен, София, в Киевската духовна академия. Бил е учител, редактор на сп. „Читалище“,участник в черковната борба. След Освобождението е министър, председател на Държавния съвет.

[2] Нешев, Бойко — родолюбив българин от Браила. С негово „иждивение“ е отпечатана поемата на Жинзифов „Кървава кошуля“.

[3] Ценович, Димитър (1834—1915) — роден в Свищов; деец на революционното движение. Най-напред е член на „Добродетелната дружина“. Скъсал с нотабилите, той подпомага материално и морално революционната организация. Взема активно участие в дейността на Българското книжовно дружество.

[4] Петрович, Димо — браилски българин, деец на Българското книжовно дружество.

[5] Берон, Стефан (1820 — 16. I. 1898) — браилски българин; подпомага парично революционното движение, българското опълчение. Член на настоятелството на Българското книжовно дружество.

[6] Става въпрос за неизпратените 11 наполеона, които Габровското ученическо дружество дава на Ив. П. Славейков за абонамента на „Периодическо списание“ (Вж. по-подробно: *М. Арнаудов*. Българското книжовно дружество в Браила. С., 1966, с. 176—177.).

[7] Попович, Костаки — браилски българин, член на настоятелството на Българското книжовно дружество, брат на Василаки Попович.

[8] Радулов, Сава (Стойко) Ил. (1817—1887) — роден в Панагюрище, учи в Смирна, Одеса. Учителствува в Болград; преводач и книгоиздател.

[9] Попович, Николай Гр. — представителят на Габровското читалище „Съединение“ на учредителното събрание на Българското книжовно дружество.

[10] Радулов, Лука — браилски българин, активен деец на Българското книжовно дружество.

[11] Стефан Берон.

[12] Желязкович, Георги — член на настоятелството на Книжовното дружество.

[13] Найденов, Иван (21. III. 1834— 15. IX. 1910) — учител редактор на в. „Право“ и в. „Напредък“. След Освобождението работи като просветен и административен деец.

[14] Дринов, Марин (1838— 28. II. 1906)— роден в Копривщица. Следва в Киев и Москва. Първият български крупен историк, един от основателите и пръв председател на Българ-

ското книжовно дружество; професор по славянознание в Харковския университет, държавен деец след Освобождението.

[15] Кръстевич, Гаврил (ок. 1820 — 16. XI. 1898) — провъзгласен за почетен член на Българското книжовно дружество през 1871 г. Завършва юридически факултет в Париж. Възглавява консервативното крило в черковната борба. След Освобождението е секретар и министър на Източна Румелия, както и неин главен управител (1884—1885).

[16] Става дума за публикацията на Васил Д. Стоянов „Приятелско писмо I и II" —в, „Право", VII, бр. 20, 21, 24 и 31 юли 1872 г.

[17] Хората около Скарлат Стратович.

[18] Николай Ценов.

6

До Иларион Драгостинов и Иван Т. Икономов

Почитаеми гсслода!

Позволявам си да ви побезпокоя с една просба и се лаская с надежда, че вие ще благоволите да я изпълните.

С австрийският вапор изпращам днес до книжарницата на г. Хр. Данова в градът ви един сандък с моите книги — драмата ми „Иванку." Аз моля г. Веженова[1] да стори добрина и да земе сандъкът от агенцията, а книгите, що се намират в него, да има грижата да ги разправи за моя сметка. Но защото нямам предварително споразумение с книжарницата на г. Данова, по която причина може би г. Веженов не ще приеме възлаганото на него главоболие, аз се решавам да ви помоля, за да имате добрината и ако би да се откаже г. Веженов, да земете на себе си вие грижата за разправяние на книжките.Освен едно денкче, адресувано за Шумен, всичките други книги са 350 тела.

Уверен съм, почитаеми господа, че вие ще благоволите да ми изпълните просбата.

Приемете искрените ми поздравления.

С истинно почитание ваш еднородец

В. Друмев

АБАН, ф. 54, арх. ед. 240, автогр. с маст., 2 л. [1872 г.]

На долната част на първата стр.:„ За г-да настоятели на българското читалище в Русе".

На гърба на втория л : „За почитаемите г-да *Илариона Драгостинова*[2] *и Ивана Т. Икономова*, настоятели на българското читалище в Русе".

[1] Веженов, Стоян Д. (9. III. 1842 — 13. I. 1907) — роден в Клисура, учи в Пловдив. Учителствува в Копривщица, Стара Загора, Русе и др. След Освобождението е финансов служител.

[2] Драгостинов, Иларион Ив. (ок. 1852 — 10.V. 1876) — роден в Арбанаси, В. Търновски окръг. Работи като чиновник в английската ж.п. компания в Русе. Активен революционен деец. Участник в Априлското въстание в четата на Стоил войвода като негов помощник.

7

До Павел Каляджи

Приятельо![1]

Получих Ви последньото писмо заедно с един възел от 25 авст. минца. Да Ви изказвам ли благодарност за тая приятелска услуга? Аз винаги съм бил уверен във Вашата искрена благоразположеност към мене и моята увереност напълно се оправда и сега. Нищо толкоз не желая сега освен произведението ми[2], за което така приятелски побързахте да ми услужите, да се аресаше на Вас и на всички българе, та да оправдаеме приятелската Ви обич към мене. Аз Ви моля, като ми прочетете драмата, напишете ми откровено — добра ли е или не.

Преди да получа Вашето последньо писмо, заедно с парите аз вече бях пратил по пощата няколко екземпляра от драмата си в Кишинев, които вече трябва да сте приели. Но защото не знаях тогава, че за Киприян[овския] манастир ще трябва да се пратят 10 екз[емпляра], аз се разпореждам сега да се пратят. В тези дни ще пратя един сандък от драмите си в Цариград, отдето Вашите подаръци ще разпратят по Македония. В книжката ми не се бележи нито един спомоществовател, но това ще стане чрез вестниците.

Решил съм се и ща отида да стана владика. Предлагаха ми за Велес, но защото там вече имат владика, предлагат ми за в Солун, а от няколко време насам тулчанци налягат, за да стана у тях епископ, дето под ръководството на митрополита Григория Доростолочервенскаго[3] мога да се изпека в административната сфера. Да ти кажа право, мене ми аресва Тулча.

Други новини няма оттук, та и писвам набързо. Друг път по-напространно.

Приемете искрените ми поздравления

Ваш В. Друмев

П. З. Бях Ви писал за един млад дякон българин, който се намира тук и чака разрешение, за да постъпи в някое духовно учебно заведение в Русия, а за да не губи тук време, иска му се да мине в Русия. Чувал, че в Киприяновския манастир без особено дозволение от Св. синод се дозволява на духовно лице да иде.

Браила, 28 февруарий 1873 г.

Това писмо е публикувано в Лист „Васил Друмев (1841—1941)", откъдето го препечатваме.

В преписа на проф. Г. Ст. Пашев е отбелязано: „Съхранява се у зап. ген. Бакалов".

[1] Каляджи, Павел, (4. I. 1838 — 15. VIII. 1890) — роден в Лясковец, учи в Свищов и Одеса. Учителствува в Лясковец, Галац, Комрат и в други бесарабски селища. Автор на учебници, преводач. След Освобождението се занимава с търговия.

[2] Става дума за драмата „Иванко".

[3] Григорий Доростолочервенски(Григорий Немцов Хилендарский) — роден в Сороки, Бесарабия. Ученик на Неофит Бозвели, монах в Хилендарския манастир. Учи в Богословското училище в Халки,след което е учител и свещеник в българската църква в Цариград. От 1872 г. до края на живота си (15. XII. 1898) е русенски митрополит. Той съдействува твърде много Друмев да напусне Книжовното дружество и да приеме духовен сан. Много от постъпките му преди Освобождението го характеризират като противник на революционното движение.

8

До Васил Д. Стоянов

Брате Стоянов!

Открадвам две минути време да ти пиша две-три думи.

Печатаринът е свършил, разбира се, материалът отколе и сега чака. Досега не можах да ти пратя, но сега ти пращам. След един-два деня още ще ти пратя. От това книжката се позабавва, но що значит това в сравнение с вечността?

Аз съм в Шумен, чуваш ли? Тежки и много тежки ми са впечатленията. Знаеш ли ти, че аз ставам пишман, дето си додох в Шумен? Слушай: на втория вечер братови ми се скараха, изпсуваха се и поискаха да се делят, та изпсуваха и мене. На уреченият ден додоха от някой си еснаф (терзийският) да искат от мене 3000 гроша, които братови ми били длъжни от 16 години насам и за които казвали, че ще ги платя аз, защото тези пари те ги дали на мене. Догаждай се сега какво ми е положението. . .

Съборът[1] вече привършва делата си. Аз твърде малко им съм полезен. Наместо въодушевление, нападнало е на мене едно келево неразположение и отчаяние. Като гледам на другите как те си гледат работата и са веселички, аз им завиждам, хем наистина им завиждам! Едно от двете: или трябало да бъда богат, или пък не трябало никак да дохождам в Шумен. И в бъдущето що ме чака? Или една неопределена деятелност и сиромашия, или пък. . . Точките аз обичам да си ги тургам, но никому не желая да ги турга при такова душевно разположение, при каквото ги тургам аз.

Утре или у други ден мога пак да ти пиша. Никъде още не съм ходил. Утре се каним с Друмче[2] да отидем къде Ченгел.[3] Засега стига ти толкоз. Пиши ми нещо по-скоро, за да се поразтуша малко.

15 апр[ил] 1873, Шумен Твой В. Друмев

Занеси писмото у дома и им го прочети.

АБАН, ф. 141, оп. 1, арх. ед. 1, 151, автогр. с маст., 1 л.

[1] Учителският събор, състоял се през 1873 г. в Шумен, на който присъствува и Друмев.
[2] Друми В. Друмев, братов син на Друмев, получил образование в Русия.
[3] С. Карагеоргиево, Айтоско.

9

До Фокшанския съд

До почитаемото съдовище във Фокшан

Понеже по независещи от мене причини се намирам вън от Романия и не ща мога да се явя на 25 сего месеца пред Почитаемото съдовище във Фокшан по делото, което съществува между мене и г-на Великсина,[1] аз моля,

ако е възможно, да се отложи разглеждането на това дело на няколко деня.
С най-голямо почитание

В. Друмев

Шумен, 20 априлия 1873 г.

АЪАН, ф. 141, оп. 1, арх. ед. 354, автогр. с маст., 1 л.

[1] Делото между В. Друмев и Д. Великсин е вероятно по повод на спречкване, станало между двамата, когато те се нагрубяват доста тежко (Вж. *М. Арнаудов.* Българското книжовно дружество в Браила. С., 1966, с. 195.).

10

До Васил Д. Стоянов

Стоянов!

Пращам ти още малко материал, за да го печаташ. Остава за богомилите[1] още малко, но то ще го донеса сам. А знаеш ли кога ща се върна? В петък ща направя тук св. Кирила и Метода, а в събота рано ща тръгна за Браила. Ти затъжи ли се много за мене? Като си дода, ща ти разправям защо се забавих.

Твой В. Друмев

Много здраве на всички. Ходиш ли у дома?
Преди $^1/_2$ час се върнах от Кьошковите.[2]

АБАН, ф. 141, оп. 1, арх. ед. 151, автогр. с маст., 1 л.

Писмото е писано вероятно през април 1873 г. от Шумен, където по това време се намира Друмев.

[1] Има се пред вид излязлата по-късно статия на Друмев „За богомилството от Райча Каролева“ („Периодическо списание“, г. I, 1874, кн. IX—X).

[2] Местност около Шумен.

11

До Димитър Иванов

Приятелю!

Вчера се върнах от Турско и намерих Ваши две писма до мене (едно от 19 април, а друго от 16 мая), в които ми бележите, че Ви са потребни пари и настоявате да Ви внеса длъжните Вам 8 (осем) наполеона. Вашият човек тук и той има добрината да настоява за това.

Няма съмнение, че аз Ви съм много благодарен, задето имахте тогава добрината да ми спомогнете за отпечатването на „Иванка“, но в отговор на писмата Ви ще кажа следующето:

Наистина условието беше *от първата продажба* да се разплатя с приятелите си, но защото аз сам не мога да стана *книгопродавец*, затова раздадох „Иванка“ на нашите книгопродавци, които обаче обещават да ми внесат пари тогава, когато разправят всичките книги и си направят сметката. Това обаче ще бъде след година или две. Такъв един вървеж на работите би ме поставил в едно твърде неприятно положение спрямо приятелите ми, които са ми спомогнали за отпечатването на „Иванка“. Като не ми се искаше да стане това, аз се помъчих да направя с г-на Данова таквози условие: да му предам известно количество книги от драмата си с една доста голяма отстъпка, та продадат се или не, той да има грижата и да плати дългът ми на моите приятели за отпечатването на книгата. Г. Данов прие това със задоволение[1] само с условие къде Димитровден да брои парите, 46 наполеона: 32 — Брегову, 8 — твои и 6 — г. Ив. Николови на г. Иванча Брегова, за което и писа г-ну Брегуву. Г-н Брегов прие. Вярвам и Вие да приемете. И добре ще сторите да приемете, защото инак мъчно ще мога да Ви се разплатя, тъй като *зюрт* съм още, а пари не влизат в ръце ми.

Имайте добрината моля и съобразно с горните дайте наставления на Вашият тук човек, за да не се безпокои напусто да дохажда при мене.

Приемете искрените ми поздравления

Ваш В. Друмев

24 май 1873,
Браила

АБАН, ф. 54, арх. ед. 237, автогр. с маст., 2 л.

В долната част на стр. 1 написано: „За г-на г-на Димитра Иванова в Букурещ“.
[1] Следва зач.: за което.

12

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Високопреосвещеннейший Владико, синовно целую светую Вашу десницу!

Молитствователното на Ваше Високопреосвещенство писмо от 3 сего м[есеца], с което сте благоволили да ме сърадвате за постъпването ми в духовно звание, аз с радост приех и с благоговение прочетох. Добрите чувства, които Ваше Високопреосвещенство изказвате към мене, служат ми и завинаги ще ми служат за едно от най-яките поручителства, че в попрището, в което съм постъпил, аз винаги ще имам надеждна опора и потребното за мене насърчване и съдействие.

Както Ви бях писал и преди, аз не се смущавам от разглаголствованията на тогоз и оногоз. Аз съм имал случай да позная, че на мнозина се ревни словам само да се показват любители на народът и да мислят само че се трудят за негова полза, тогаз когато на деле те са далеч от това. Без да обръщам внимание на подобни разглаголствования, аз ще гледам добросъвестно да изпълнявам обязаностите, що ми се налагат и що ми се наложат от званието,

и съм уверен, че при Вашите молитви и съветвания, както и при ръководството на Негово Високопреосвещенство г. Григория, не ще бъда безполезен за народът и църквата.

Благодаря, задето сте имали добрината да дадете на майка ми двадесет бели меджидиета. Радвам се за нейната радост, която тя е изпитала, като е получила именно от Ваше Високопреосвещенство пари.

Митрополит Симеон Варненско-Преславски

Съжалявам съгражданете си шумненци, задето е нападнала холерата в градът. Дано господ ги отървеше по-скоро от тойзи ужасен гост. Тук за голяма чест още няма холера, но хората са изпоплашени и страхливо се оглеждат да не би да се появи отнякъде.

Като Ви цалуна св. десница, аз предавам себе си на Вашите свети молитви и оставам

на Ваше Високопреосвещенство покорний о Христе
духовний син
архимандрит Климент

11 юлий 1873 г.,
Тулча

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268 препис.

Писмото е адресирано; „До Негово Високопреосвещенство Преосвещенейшаго *Симеона*,[1] митрополита Варненско-Преславски. В Шумен".

[1] Симеон Варненско Преславски (Одисей Николов) (9. II. 1840—23. X. 1937) — роден в Бургас. Учи в Богословското училище на о-в Халки, след което учителствува. От 1870 г. приема духовен сан — най-напред е протосингел на Видинския митрополит, а от 1872 г. Варненско-Преславски митрополит. Заедно с Друмев (Климент) и митрополит Константин Врачански се противопоставя на някои решения и постъпки на правителството.

13

До Николай Мир. Тошков

Почитаемий Господине!

Ако и да не сме получили от Вас толкоз желаният отговор на много наши към Вас писма относително за Дружеството, но като се научихме от г. Атанаска Николаева за причината, която възспирала Вас да пращате следуемите от Вас лихви на Дружеството, ние се решаваме да Ви напишем сега и да се помъчим да дойдем до едно надлежно споразумение относително предметът, който и нас, и Вас интересува така много.

Вие сте се въздържвале да внесете лихви на Дружеството за това единствено, че уставът на Дружеството не е още потвърден. Тая причина и ние я признаваме за основателна и за то досега употреблявале сме всичките си усилия, за дано се потвърди уставът. Тукашното правителство обаче, основаващиц се, вижда се, на конституционните си учреждения, по които всяко подобно учреждение, каквото е Дружеството, може свободно да съществува, не намира за така необходимо потвърждението на уставът.

Защото обаче, както виждаме на деле непотвърждаването на уставът[1], препятствува на добрият вървеж на Дружеството, като възспира внисанието на доходите му, необходимо е да се намери лесninата на това. С тая цел ние Ви молиме най-убедително да имате добрината и да ни дадете наставления от Ваша страна по това дело. Ние мислиме, че когато е необходимо потвърждението на уставът, не ще бъде вредително за Дружеството, ако уставът му бъде потвърден и другаде. Разумява се, че без решението на главното събрание не може се направи решителна постъпка в това отношение, но[2] интересът на Дружеството изисква, щото да се направят предварителни споразумения върху това и ако е възможно, даже да се свика извънредно главно събрание. . .

АБАН, ф. 141, оп. 1, арх. ед. 151, автогр. с маст., 1 л. [Браила, 1873]

Чернова на писмото.

[1] Следва зач.: възспира.

[2] Следва зач.: самия.

1874

14

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

По г. Георгия Върбанов изпращам ветхият кожух и салтамарка, малко яйца и две кравайчета, от които ще можете да видите майсторлъка на баба попадия Николица.

Вчера за Второ възкресение с един голям алай отидохме от дома в църква, дето казах и едно кратко словце. От тържеството населението остана много задоволено.

Властите тук вчера всичките вкупом (и от двата мезлиша) направиха ми визита за празникът. Понеже всички вървяха скупом със заптиета отпред и отзад, впечатлението беше голямо за населението. После дохождаха синовете на кадията и много други турци. Днес приемах военните бимбашии. Правиха ми вчера визита и двете страни (т. е. *партии* наречени), а днес аз събрах всичките членове на съветът и заедно с тях направих визита най-първо на противниците им (т. е. на черната наречена партия). После подбрах г. Иванча Хорозова и двама-трима още от тях, та наедно направихме визита на другата, наречена *бяла* партия.

По-завчера (във великата събота) с пусулка помолих каймакамина да освободи за два-три деня някой друг от затворените българе. Просбата ми се зе във внимание и за четире деня освободиха се всичките християни, колкото имаше тук затворени. Съжалявам много, дето не зная турският език, а би имал повече влияние на властите тук. За Великден по селата тук наоколо се разпратиха заптиета и строги заповеди от турците да не се месят в тържествата на християните.

Даскал Никола чакат тук неговите с нетърпение. Другите сѐ не желаят рукоположението му, но като един път стане, те ще се примирят с него, ако умее той да постъпва, както тряба.

Като препоръчвам себе си на Вашите свети молитви, оставам на Ваше Високопреосвещенство покорният духовен син

Климент

1 априлия 1874 г.,
Разград

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

15

До митрополит Иларион Търновски (Макариополски)

Ваше Високопреосвещенство!

Ученик още, аз със задоволение и възхищение слушах за Вашите подвизи, струвани по народното дело и за славата и успехът на нашата св. Българска

църква и молех бога да ме сподобеше той да тръгна по Вашите стъпки. Вижда се бог е чул молбата ми, защото ме удостои да встъпя в онова поприще, на което Вие така благородно и успешно сте се подвизавали и се подвизавате. Благодаря сърдечно богу, дето още при самото ми встъпване в това поприще аз намерих надлежна опора и снизходителен и опитен руководител в Негово Високопреосвещенство нашият старец.[1] Одобрението и позволението, за да ме възвисят във важният епископски сан, служи ми за доказателство, че аз намирам любов и съчувствие и във всички онези, които се намират в челото на църковното наше управление, а най-вече във Ваше Високопреосвещенство, който сте най-много доверие показали към мене и сте съдействували за повишението ми.

Като дързнувам да Ви принеса искрените си благодарения за тая Ваша доброта към мене, аз си позволявам и да Ви уверя, че колко и да познавам, от една страна, слабите си сили, а, от друга, тежината и височината на епископският сан, с готовност подложих аз рамената си на това свето бреме, защото вярвам, че винаги ще намирам и във Вас надлежен руководител и любещ духовен отец.

Дано всеблагий бог с Вашите молитви и с молитвите на нашият старец ми помогнеше да оправдаях доверието, което ми се направи, и да се покажах достоин последовател на достойни подвижници.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий Браницкий Климент

27 априлия 1874 г.,
Русчук

АБАН, ф. 54, арх. ед. 239, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Преосвещенейшаго Илариона Св. Търновскаго митрополита в Цариград".

[1] Става дума за Григорий Доростолочервенски.

16

До митрополит Иларион Търновски (Макариополски)

Удостоен с доверието на Ваше Високопреосвещенство и натоварен от Вас със задължение да посетим седалището на св. Ваша митрополия и да се запознаем с наредата и нуждите както на Богословското училище, което по Ваше предложение, старание и настоявание се откри при Ляковският манастир „Св. апостол Петра и Павла", така и на градските училища в Търново, та да можем да покажем начинът и средствата, при които ще да бъде възможно подобрението и преуспеването на тези учреждения, ние със съгласието и на Н. В. Преосвещенство Св. Доростоло-Червенскаго митрополита Господина Г. Григория побързахме да се възползуваме от това доверие и според силите си и възможността да изпълниме възложеното на нас задължение.

С радост и благодарение спешим да съобщиме на Ваше Високопреосвещенство, че Богословското училище се ползува със съчувствието на всички и

неговото добро нареждание и преуспевание е желателно от всички. И няма съмнение, че тези желания напълно ще се оправдаят и осъществят, особено защото за това училище съществува едно от най-главните условия, необходими за преуспяването на всяко подобно заведение, и именно – материалното му обезпечение.

Училището ние го намерихме вече открито и преподаването на уроците в него вече започнато от двамата наредени там засега учители г. г. Жекова[1] и Брусева[2]. Но тържественото му осветяване стана на 12 настоящаго след божествената литургия и в присъствието на едно мнозинство народ, нарочно дошел за това тържество, както и в присъствието на събраните вече ученици.

До 15. II настоящаго имаше събрани вече 25 ученика, от които 16 са питомци на епархията, а другите 9 — на свое иждивение. Чакаха се още епархийски питомци от Ески Зара[3] и Никопол. Така също имало да дохождат още доста на свое иждивение. Смята се, че според преправата, що е станала в одаите на манастирът, ще има място за 40 ученика само, та ако би числото на учениците да бъде повече, особено които ще са на свое иждивение, ще стане нужда или да им се отказва, или да се размножи помещението. Последното да стане по-добре ще да е.

Преподаването на уроците не е могло да се разпореди така, както е назначено в проектът, понеже учениците, които се запращат като уж по-способни и първи от разните общини, ако и да имат добри свидетелства от училищата си, показват се обаче неприготвени правилно и еднакво от всичките предмети, така щото вижда се необходимо поне през първите една или две години да има един приготовителен клас.

Помещението е доста широко, особено класовете. Спалните обаче видяха ни се някак тесни, мръчкави и имат засега един недостатък, който непременно тряба да се отстрани, а именно — полът им от пръст. Говори се на съветът да се погрижи за отстранението на този недостатък. Храната, според нас, е доста добра. Ние Ви приключваме тук в препис както програмата на уроците, така и на естиетата, като ги придружаваме и с един каталог на учениците — кой от дека е, колко е години, кога е постъпил в училището и на свое иждивение ли е или не. Тряба да забележиме обаче, че сегашният ред на училището, особено разпределението на уроците, е привременен, докато се намери способен управител и числото на учителите стане пълно. Отсега не можеше да се турне един постоянен ред, особено като и учениците не са еднакво приготвени, не са още дошли всички, та и управител няма, както не са се натъкмили и всички други потребни служебни лица в училището. Постепенно обаче всичко ще дойде в добър ред.

Главното, на което според нас е необходимо да се обърне внимание, е — по-скорото намервание на достоен управител и достойни учители. Понеже управителят и учителите са душата на всяко въобще учебно заведение и понеже според целта си Богословското училище тряба най-много да се отличава с нравствено възпитателен характер, необходимо е управителят и преподавателите в него да бъдат мъже сериозни и религиозно-нравствени, нещо, което не го намерихме напълно в сегашните преподаватели. За съжаление е наистина, дето при самото начало училището не можело да се снабди с достоен управител, но понеже мнозина достойни хора има между нас, тряба да се радваме поне на това, че се е положило началото на едно толкова важно и толкова желано дело. Ако и има недостатки, те под едно добро и умно управление

скоро ще се изгладят. Според нас г. Благоев бил би добър управител на заведението и ще му се е писало вече, та и има надежда, че ще да приеме.

Съобразно с нуждите на заведението, доколкото можахме да ги познаем, и имащец пред вид по-нататъшното развитие и преуспевание негово, ние начертахме за неговото вътрешно и външно управление един хубав устав, който сега се разгледва тук в подробности под надзирателствуването на Н. В. Преосвещенство св. Доростол-Червенскаго митрополита и се поправва. Щом се поправи и препише, ще имаме грижата да го изпратим на смесений епархиален съвет Ваш в Търново, за да го подпише и Ви го изпрати на разглеждание, одобрение и потвърждение.

При сегашните условия на съществуването на училището ние забележихме една мъчнотия, която такожде тряба да се гледа, за да се изправи поскоро. Отношенията на калугерите в манастирът към училището и обратно са някак неправилни и неопределени. Калугерите, понеже мислят, че ще са принудени да напуснат манастирът, гледат на училището като на главна причина за тяхното разпилявание и за то някак несъчувствено се отнасят към него. От друга страна, сегашните преподаватели в училището, като мислят, че манастирът е вече изключително на училището, гледат някак с криво око на калугерите и земат към тях такива отношения, които никак не съдействуват за въдворението на взаимно съчувствие. Необходимо е или да станат отношенията между училището и калугерите по-правилни и разумни, нещо, което засега много зависи и от благоразумието на преподавателите, или пък да се отстранят съвършено калугерите оттам и манастирът с всичките си доходи да принадлежи вече на училището.

В заключение за Богословското училище ще кажеме това, че ако и да има пречки за укрепването му и напредването му, но с постоянството и търпението ще се надвият тези пречки и ще се унищожат, а делото ще се укрепи и ще процъфтява.

Посетихме и градските училища в Търново. За съжаление за тях не можахме да си съставиме определено понятие, понеже в тъй наречените главни (мъжко и девическо) училища учениците бяха събрани заедно с малките от взаимното училище деца в една стая, прави изправени. Изпяха ни само по една песен, а да им видиме редът на занятията не можихме, понеже, както ни забележиха учителите, отишле сме късничко, когато времето за класните занятия се е прекратило. При всичко това обаче ние можем да кажем положително, че и тукашните градски училища имат същият недостатък, който господствува във всичките въобще наши училища, именно — отсъствие на цел и система. Нито едно училище у нас не може да определи целта си, нито пък има някоя една постоянна система. Навсякъде у нас програмите на училищата се правят не съгласно с нуждите на децата и общините, ами защото тъй видели учителите да става по другите места. При това общините, като не могат да ценят времето на децата, нито значението за развитието им на постоянна една и определена система в преподаването, почти всяка година менят учителите, а всеки учител се явява със своя особена система и с други, одобрени от него учебници. А такова често променение на системи и учебници разбърква познанията на децата, разваля им способностите, защото ги приучва на безредица. Търновските градски училища се намират под същите условия. Преди година учителите са били други, системата друга и учебниците други. Тая година всичко пак друго, а вече отсега мнозина изказват недоволство от г. Шишкова[4] и вероятно е, за идущата година, ще го заместят с друг учител,

който също ще въведе свои порядки в училищата. При такива условия не може да се чака успех. Според нас главното и единствено поправене на злото е да се определи цел на училището, т. е. да им се назначи един определен курс, да се въведе във всичките еднаква програма и еднакви учебници.

Като подлагаме, Ваше В. Преосвещенство, всичко това на Вашето внимание, Ви молиме да бъдете снизходителни в неверностите на мненията ни и за непълното изпълнение на задължението, с което благоволихте да ни удостоите, и като препоръчваме себе си на Вашите свети молитви, оставаме

на Ваше Високопреосвещенство

предани
Климент

20 май 1874 г.,
Русчук

АБАН, ф. 54, арх. ед. 239, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Св. Търновскаго митрополита Господина Г-на Илариона в Цариград". То е подписано и от архидякон Василий, Доростолочервенски митрополит след смъртта на Григорий. Той е придружавал Климент при ревизията му на Богословското училище.

[1] Жеков, Недьо Н. (1840 — 22. X. 1907) — роден в Лясковец. Следва духовна семинария и Великата школа в Белград. Учителствува в Лясковец, в Петропавловската духовна семинария. След Освобождението е училищен деец.

[2] Брусев (Брюсов), Христо — преди да постъпи учител в Лясковското богословско училище, е бил учител в главното училище в Търново.

[3] Стара Загора.

[4] Шишков, Тодор Н. (27. V. 1833—1896) — роден в Търново. Учи в Елена, Париж и Прага. Учителствува в Търново, Стара Загора, Сливен, Цариград. Автор на драми, учебни помагала. Сътрудник на Митхад паша в стремежите му да слее българските училища с турските.

17

До Тодор Пеев

Приятелю Пейов![1]

Много съм залисан с работа, та за то предполаганото мнение за бъдущата нареда на Дружеството не мога го направи сега. Стоянова упълномощавам — той, вярвам, по-добре и за мене ще представи мнение добро. Само това ще кажа, че дору не излезе 11—12 книжка на Списанието да не става решение за печатание 5—6 коли на трите месеца. Ами Стоянов кога ще ми дойде?

Твой
† Браницкий Климент

20 иулия 1874,
Тулча

АБАН,ф. 52, арх. ед. 263, фотокопие, 1 л.

[1] Пеев, Тодор (1842 — 26. VII. 1904)— роден в Етрополе; учи в родния си град, в Ловеч, София, както и във френския колеж в Цариград. Учителствува в Самоков, Силистра,

Кюстендил, Етрополе. Организатор на революционното движение в родния си край, близък сратник на Левски, активен участник във всички инициативи на БРЦК. След като Друмев приема духовен сан, той става деловодител на Българското книжовно дружество, като същевременно е директор на българското училище в Браила. Т. Пеев е един от редакторите на в. „Възраждане", автор на драмата „Фудулеску", писана през 1876 г.

18

До Тодор Пеев

Приятелю!

Пак ти пращам половин листенце.[1] Чуди се, сърди се, смей се на такавата ми деятелност, но вярвай бога, че в тези дни много работа имам. Ама — ха де! Ще сполуча на скоро време и повечко да поработя.

Писмото ти получих. Много здраве на всички.

Твой
Климент

2 октомвр[ий] 1874,
Русчук

АБАН, ф. 54, арх. ед. 263, фотокопие, 1 л.

[1] Отнася се за част от изпратен материал за „Периодическо списание".

19

До Тодор Пеев

Приятелю Пейов!

Кажи пак „слава богу!", че и аз казвам, защото вече свърших и „Книжовните вести"[1]. Аман, брате! И вие се бактисахте да чакате, ама и аз се бактисах. Както и да е, свърши се вече и дай, боже, здраве за идущите книжки.

Нашият учителски събор си свърши задатъкът. За него критика в идущите книжки.

Сега в неделя тръгвам за Силистра, дето ще се бавя около две недели.

Както ти казах и преди, щом се отпечата книжката, два екземпляра прати в Русчук, надписани на името на Н. В. Преосв. митрополитът. Един или два екземпляра прати в Силистра на мое име.

Разглеждането на гръцкият устав ще го правя в Силистра.

Бързам и за то извини. Щом получиш това, пиши ми дали си получил редовно всичките ми пратки досега, за да бъда спокоин.

Много здраве на всички и на тебе.

Твой
Климент

31 октомвр[ий] 1874,
Русчук

АБАН, ф. 54, арх. ед. 263, фотокопие, 1 л.

[1] Има се пред вид рубриката „Книжовни вести" в „Периодическо списание".

Тодор Пеев

1875

20

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Ваше Високопреосвещенство!

Писмото на Ваше В. Преосвещенство от 31 декемвр[ий] аз го получих по-завчера, т. е. на 10ий с. м. и го прочетох с голямо задоволение, толкоз повече, че откакто са престанали вапорите, моята сегашна резиденция е станала като глуха, без да чуе отнякъде някое известие. Сещате се от това, че и от Н. В. Преосвещенство, Старецът, не бях получвал отдавна писмо. Това го казвам тук не за да се оплаквам от Н. В. Преосвещенство, но за да Ви дам

възможност да разберете още по-добре задоволението ми, с което прочетох писмото Ви.

Благодаря Ви за добрите пожелания, които ми правите по случай на Новата година. Добре правите, че не ми желаете епархия, защото отистина този товар е тежък и неприятен. Не знам обаче при тези условия, в които се намираме ние, духовните, какво да желае човек и за себе си, и за своите си. Гледам, че г. Балабанов[1] хвърга камъне върху духовенството, че не нареждало общини, училища, не се грижало за въздигането нравствено на свещениците и проч., и проч. Попитайте го, моля Ви (ако Ви се падне случай, разбира се), познава ли той положението на населението и условия[та], при които един владика тряба да се грижи за подобрението на общини, училища, попове и пр.? Познава ли той нуждите на това население? Не знам какво ще Ви каже господство му, но от думите във вестникът му се вижда, че не познава тези неща и само пише туку-тъй, за да има нещо писано върху духовенството. Жално е наистина, дето и г. Балабанов така на вятър пише и жертвува здравомислието си за модата. . . Впрочем колко и да има човек право да се ядосва на такивато работи, ще тряба да се търпи, защото, вижда се, всичките наши дела подлежат на изправление от времето. Времето ще поправи и нас самите, и народът ни, и вестникарите ни, а сега — тъй ще върви тя. „Кладѝ все в кучу, потом разберем“[2], както казва мързеливият русец.

Не знам дали ще бъдем принудени да казваме така и за предполаганият духовен български журнал, за който сте имали добрината да ми съобщите в писмото си. Предприятието е много добро и похвално, струва ми се обаче, че при условията, при които се мисли да се осъществи, неговата участ не ще да бъде по-добра от участта на „Читалище“. Говоря за нравствената му страна. Гледам, че всичкото друго се премисля и нарежда, само за статиите (душата на един журнал) оставя се на добрата воля на тогоз и оногоз, на който в добавък ще се казва, че трудовете им ще минуват през митарство и че може би ще претърпяват сериозни изменения под строгото благоразумие на синодалните старци. Независимо от ущербът, който в такъв случай ще претърпява авторското самолюбие (което е едно от най-докачителните) и последствие на което може да удари делото назад, но тук има още опасност и от това че тези, които доброволно ще земат на себе си работенето на статиите, като нямат нравствена отговорност както за нравственото достойнство на списанието, така и за редовното му излизание, те ще работят по кефът си, кой когато иска и кому когато прилегне. Ще ми покажите на платата. Това е при недостатъчността на сериозни труженици едно твърде безсилно побуждение за сериозни хора. Ако се облегнем на тези две лири, тогава администрацията на списанието ще се види в необходимост да пълни списанието с каквото намери. Според мене, за да има списанието успех, необходимо е двама добри мъже да земат на себе си всичката отговорност за нравственото достойнство на журналът, така щото да се надяват повечето на себе си, а не на другите случайни сътрудници. Г. Цанков[3] да не се плаши от мързелът, ако би тези двама да са руски възпитаници, защото по-добре мързелива, но разумна и сериозна деятелност, отколкото бърза, но неразумна — нещо, в което г. Цанков, ще не ще, тряба да се увери от опит. При това тези двама тряба да са такива, щото на тях да има пълно и безусловно доверие и да се оставят те напълно свободни в избирането и одобрението на статиите. Контролът на синодалните старци е добър, но освен другите неудобства тук има и туй, че отговорността не ще може да се възлага на тях. При тези необходимо е още едно

условие строго да се запази именно — преди да се започне журналът, необходимо е да се приготви добър материал поне за шест книжки.

Това е, Ваше В. Преосвещенство, моето мнение за успехът на предполагаемият духовен журнал. Опитът, който съм придобил от работенето си в Дружеството, направил ме е да си съставя [понятие] за подобнаго рода предприятия. Както и да е, обаче аз съм готов, до колкото ми помагат силите, да работя (без възнаграждение) в този журнал.

Както виждате, Ваше Високопреосвещенство, аз се отнасям някак неодобрително към условията, при които се предполага издаването на журналът, както неодобрително се отнесох и към програмата за висшето българско училище. Не зная Вие как гледате на тези работи, особено на последнята, но мене ми се струва, че тряба да има човек пъргавата и гореща натура на г. Цанкова, както и невинната фантазия на г. Груева,[4] та да крои такива хубави проекти, без да взема във внимание ще ли могат и те да се осъществят или не. Да имаме *реален* университет — много хубаво нещо е! При това и пълна гимназия. . . А средства за поддържаването им? И това лесно: пресметни, че от умряло ще се зема толкова, от сватби толко и — „дело в шляпе". А затуй, че масата има толкова и толкова насущни нужди, че владичината мъчно се събира, че училищата, за неимением средств, никак не могат да се турнат в един колко-годе правилен ред, че положението на свещениците не може никак да се улучши, защото на хората много се вижда и скудната тая лепта, която се дава на свещениците и се правят всевъзможни усилия да се умали тая скудна лепта. . . че по следствие на всичко това и предполагаемите приходи за висшето училище мъчно и твърде мъчно ще се събират — за всичко това, вижда се, щастливите проектатори не считат за нужно да помислят. . .

Новините за „Иванку" отистина са интересни за мене. Аз обаче предвиждах, че „Иванку" няма да изпати добре. „Съдбината си и с кон не можеш я избягна", казват едни хора. Това може да се каже и за „Иванка". Вижда се на Иванка е било съдено не само в книгата да си постигва желанията и намеренията с мъчнотии и при съдействието на *чужденци*, но и показването му на сцената трябало е да стане под същите условия. Горкият! Но въображавам си какъв хубав е бил той и в самото представление. Аз никогаж не съм вярвал, че „Иванку" ще може да се представи както тряба от нашите актори. Като съм имал случай да видя какво правят нашите актори с други драми, аз не съм си представял „Иванка" в техните ръце инак освен в най-смешен и комичен вид. Не зная, авторско ли самолюбие ме самооболщава, но колкото съм имал случай да чуя писмени или устни съждения за „Иванка", виждал съм, че нито мисълта ми разбират хората, нито пък чувствата и положенията на лицата в драмата ми. Както и да е, но, вижда се, „Иванку" много пътя ще бъде принуден да се оплаква от съдбината си и да казва — „во грѣсѣхъ роди мѧ мати моѧ".

Извинете, че си позволих да Ви правя толкова много главоболие с дългото си писмо.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
Климент

13 януар[ий] 1875 г.,
Силистра

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268, препис.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Св. Варненскаго и Преславскаго митрополита Господина Г-на Симеон в Цариград".

[1] Балабанов, Марко (1837—16. VII. 1921) — роден в Клисура. Завършва богословско училище на о-в Халки, следва право в Атина, Париж и Хайделберг. Бил е редактор на сп. „Читалище", в. Век", както и главен писар на Народния събор. Поддръжник на консервативното течение в черковната борба. След Освобождението е министър, дипломат. Друмев има пред вид статиите му във в. „Век".

[2] „Клади все в кучу, потом разберем" (рус.) — „Всичко на куп, после ще се оправяме."

[3] Цанков, Драган (18. X. 1828 — 11. III. 1911) — роден в Свищов. Образование получава в Одеса, Киев, Виена. Учителствува, служи в турската администрация като член в съда, цензор и др. Редактор на униатския в. „България", на сп. „Ръководител на основното учение",

[4] Груев, Йоаким (9.IX. 1828 — 1. VIII. 1912)— роден в Копривщица, където получава и образованието си. Учителствува в родния си град и в Пловдив, моавин е на пловдивския управител. Съставя и издава учебни помагала, преводач, сътрудник на периодичния печат. След Освобождението заема висши служби в учебната администрация.

21

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Преди няколко деня трима турци нападват нощя на една християнска къща и освен като земат колкото пари намерили, единият от тях обезчестил и 12-годишното момиченце на човекът. Благодарение на бдителността на тукашните власти злодейците се уловиха и вчера пред ираде мезлиша сами засвидетелствуваха злодеянията си. Хьокюматът, разбира се, ще си направи длъжността, като съобщи всичко и подробно на валелик в Русчук. Но понеже това злодейство е станало вътре в градът, християнското население ме моли, като Ви съобщя за станалото, да Ви помоля да употребите влиянието си, дето тряба, за да се накажат прилично виновните и да се земат мерки за прекращението на злото. Имената на виновните са: Сароолу Мехмед Алиш (който обезчестил момичето) и Дюлгер Ахмедоолу Мехмед. Парите и другите крадени неща се намериха. Аз уверих християнското население, че Вие ще направите за тая работа всичко, що зависи от Вас.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставям на Ваше Високопреосвещенство

преданий Климент

13 януар[ий] 1875,
Силистра

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

22

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

По-завчера Ви писах за работата на мухтарският печат, а днес, щом получих телеграфът Ви, отговорих Ви пак по телеграфът. Научих се, че вчера сте телеграфирале и на поп Радула за същото. Вижда се, че работата е пред-

ставена като бог знае каква, та Ви причинила безпокойствие. За това считам за нужно да Ви дам надлежни подробности за нея.

Тази работа, която сама по себе е съвършено нищожна, но на която прехласнатият патриотизъм и докачителният егоизъм на Костакя даде такива размери, се състои в следующето:

Мазматата за даноците в Силистра се дава една — и българи и власи, но под име „булгар миллети". Според това, както и според множеството на населението си българете имали, казват, право да държат и двата мюхтарски печати (*евел и сани*), толкоз повече, че за всеки недоимък в данокът правителството длъжно било, основаваще се на мазматата, да търси българете. При всичко това преди две години българете, въодушевени от взаимна любов, разделили с румуните печатите и дали на влашкият мухтарин мюхюр-*евел*. Оттогава и досега този мюхюр се е предавал сѐ на влашкият мухтарин само от власите, без да се попитва и българското население или да му се поне съобщава за това. Понеже сегиз-тогиз са се чували, казват, и някои надменни и докачителни за българете думи от страна на влашкият мухтарин, още миналата година станали препирни за този мюхюр, но защото власите обещали пред цяло събрание, че *тая* година непременно ще предадат на българите евелмюхюр и ще земат *санѝ*, българете се задоволили с това обещание. Тая година новите български мухтари и аази дойдоха от мене да искат мюхюрите. Аз им обадих, че у мене няма мюхюри и че не зная усулите на тая работа. Съветът и мухтарите ми казаха, че усулът бил — мюхюрите да се предадат на митрополията, та вишегласието на населението да реши кому да се предаде *евел* и кому *санѝ*. Това ми се показа някак затруднително, но доста разумно и за то поканих на митрополията влашкият мухтарин да му съобщя намерението. Той дойде и решително обяви, че няма нужда от никакво събрание, защото *неговата нация* вече е предала на него печатът и никой вече не може го отне от него. По случай в това време дойде и Костаки, комуто разправих работата. Аз се надявах, че той ще ми помогне да не се раздразняват от такова едно решително отказване българските аази и мухтари, които такожде бяха при мене, но той още повече усили отказването, като прибави, че ако влашката [страна] склони да предаде *евел-мюхюр* на българете, то той (Костаки) и мухтаринът им няма да склонят и няма да дадат печатът. „Само в такъв случай би склонил, притури Костаки още, ако българските мухтари дадат подпис пред правителството, че влашката община си платила напълно данокът и че връх власите нямало нито пара бакия. В противен случай предпочитам да се разделиме и да имаме особени мюхюри, а мюхюр-евел не го даваме". Като виждах, че тука играе една глупа каприция, защото мюхюр-*евел* и *санѝ* пред правителството имат равна сила, аз се доста мъчих да склоня Костакя или да направим едно смесено от българе и власи събрание, или пък да направим едно условие, в силата на което мюхюр-евел една година да стои у власите, а друга година у българете. Доказвах му много, че с този начин ще може да се удовлетвори егоизмът и достолепието на двете страни. Но моето красноречие се разби в крах о Костакивото п и ![1] Само когато вече излизаше, повърна се да ми каже, че понеже на българете бил толкова желателен мюхюр-евел, нека почакат те (българете) до един месец, докато власите си земат отделни мюхюри, та тогава българете да владеят и с евел, и със санѝ. След заминуването на Костакя и влашкият мухтарин, българските аази и мухтари ми обявиха, че понеже мюхюр-евел не можел да се земе и да им се предаде, и те си давали оставката! Аз кое със заплашване, кое с добро

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

склоних ги да си не дават оставката и зех от тях обещание, че няма да кажат нито една дума, която би могла да оскърби власите. Надявах се, че в продължение на няколко дена аз ще успея да се споразумея с някой други от власите и да намеря някакъв миролюбив изход на тая работа, която колко и да е нищожна, но успя да раздразни и двете страни. Но в същият още ден българските мухтари и аази чули някои оскърбителни думи от страна на власите и без да ми обадят, отнесли се до каймакам-бея с харзухал, в който със силата на мазматата поискали съдействието на правителството, за да се земе мюхюревел от влашкият мухтарин, като добавили, че Костаки не го бил давал. Каймакаминът попитал емлякчията и като се научил, че мазматата се дава в името на българете, разпоредил се да викат Костакя. Без да имах известие от всичко това, аз отидох на мезлиша (понеже него ден имаше мезлиш) и след малко гледам, че иде и Костаки. Каймакаминът поиска от него мюхюрът, но той обяви, че не е у него, а у мухтаринът, но добави, че мюхюрът не може да се земе от мухтарът, защото народът му го е предал. При всичко това каймакаминът, като отпусна Костакя, разпореди се да иде едно заптие и да земе от мухтаринът мюхюра. След един час юзбашията дойде да обяви, че мюхюрът не го дал мухтарят. Каймакаминът даде нова заповед и строгичка, за да се земе печатът. Мене ми се искаше да разясня на каймакамина в какво е работата, но като виждах, че той никак не ме попитва, мълчах си, само за да смекча отказването или по-добре съпротивлението на мухтаринът да изпълни заповедта на каймакамина, казах му, че тая работа е нищожна и че ще се изравни: „Каквото ще и да е, отговори каймакаминът, трябаше, щом от моя страна се поиска мюхюрът, да го донесе и тук да се обясни." Какво е станало после, не знам, защото мезлишът се свърши и аз си отидох. През вечерта ми известиха, че Костаки събирал власите и бог ги знае за какво им говорил. Аз счетох за потребно да препоръчам на българете най-голямата тишина и търпение. На другият ден след божествената литургия (понеже беше неделя — на 9 с. м.) съобщиха ми, че около 20—30 власи и начело Костаки отишле на конака. Българските аази и мухтари такожде поискаха да отидат след тях, но аз ги склоних да не ходят. Какво е говорил каймакаминът-бей на власите, не знам, но след половин час Костаки и власите дойдоха при мене да ми обявят, че каймакаминът зел от тях мюхюрът и да ми *поблагодарят*, задето съм се погрижил за това. При туй Костаки ми обяви, че *това нещо* щяло да има лоши сетнини. Аз изказах съжалението си, но прибавих, че *туй нещо* никак не щеше да стане, ако да не беше го направил сам той, Костаки. Разправих му, доколкото можах на влашки, че общите работи не тряба да се вършат по лични съображения и прищевки. Повечето от власите се съгласиха с мене, но като станалото не можеше да се върне, пиха по едно каве и си отидоха. Българете, щом се научиха, че мюхюрът е у каймакамина, пожелаха да идат да го искат, но аз ги възпрях да потърпят няколко дена, докато се поуталожат страстите. Мислях да свикам (мимо Костакя) власи и българе на събрание и да се търси изход на тая работа (защото упорството и присмиванията на власите са раздразнили твърде много *гагаузите ми* тук), но струва ми се, че не ще мога да направя такова нещо. Вчера ходих на мезлиш и каймакаминът не ми каза нищо за мюхюрът, нито пък и аз счетох за нужно да отварям дума. През вечерта обаче каймакамъ-бей ми съобщи, че власите му дали харзухал, с който искали особените печати и че вече за това се е писало в Русчук. Засега мюхюревел стои у каймакаминът и колко българете и да налягат, за да го искам или те сами да идат да го искат, аз ги съветувам да търпят, докато сам той заблагоразсъди да го даде.

Ето, Ваше Високопреосвещенство, същността на работата. От *нищо* власите (или по-добре Костаки) направи н е щ о. Истина, че и българете трябаше да имат още търпение, но не е лъжа и това, че колкото повече е търпението на българете, толкова повече растеше надменността на власите. Аз не знам под какъв изглед ще Ви представи тая работа благоговейний протопоп Радул. Вероятно е, че в много точки неговите показания не ще да се срещнат с моите. *Кому* Вие ще дадете повече вяра — не знам, но не мога да не Ви кажа това, че ако Костаки туряше на урът плашилото „*ще се разделим от вас*“ при всяка една негова каприция, работите можаха да се уравняват твърде тихо и миролюбиво.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
Климент

11 март 1875 г.,
Силистра

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

[1] „Пи“ (рум.) — пиу (междуметие).

23

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

От прошенията, които Ви изпратих за иконом поп Христа, Вие сте разбрали без съмнение, че трудно и почти невъзможно ще е да се удържи негово благоговейство в селото. Селяните потретиха да искат изваждането му, така щото, щом получих Вашето писмо, повиках икономът тук и назначих липницкият свещеник Георгя временно да им свещенодействува. Засега така си стои работата и селените още не са представили кандидат за нов свещеник. Сега дядо иконом пожела да дойде в Русчук и с него Ви изпращам настоящето. Ваше Високопреосвещенство ще имате възможност да се разговорите с дяда икономa и да намислите какво да се прави с него. Според мене още да се подържат канлийци без особен свещеник, та може някак и да си изменят мнението. Във всеки случай сменяването на свещеник по кефът на населението не предсказва нещо за подобрението и нравственото повишение на свещенството, но няма какво да се прави. . .

Въпросът за печатите си стои още така. Мюхюр-евел се намира още у каймакамина и българете, колко и да искаха да направят някоя решителна постъпка пред каймакамина, та да искат печатът, аз ги въздържах досега.

Ще видим как ще се постъпва занапред. Телеграфът, с който Ви известили за насилното уж отнемание на печатът, наистина е заплашителен, но по всичка вероятност той е направен под влиянието на мнимо оскърбеният егоизъм на Костакя. Досега Вие тряба да сте получили писмото на протопопът Захария и да сте видели от него, че прославутата разпра за печатът няма да до-

кáчи църковното съединение на румъни и българе. Костаки обаче стои хладен и даже отбягва срещанието с мене. Но тези дни станаха два-три случаи, които дават да се разбере, че заплашването си е само заплашване. Някой си заптие в Бекелик бил едного влаха и той дошел при румънската община, но оттам го пратиха при мене, и го пратил сам Костаки. От остров някой си гюлуюкчия преди месец обвинил 5—6-мина власи в кражба на тютюн, затварял ги, бил ги и им зел пари. Те се оплакали на румънската община, тя ги пратила при мене. Тук, в градът някоя влахиня усвоила два килима на една българка. Влашкият мухтарин (който най-много шум направи по повод на мюхюря) бил видял тези килими у влахинята и дойде на митрополията да засвидетелствува това. Влахинята поиска да се отнесе работата на хьокюматът, но влашкият мухтарин ѝ каза, че „нашето майчино и бащино съдилище по-право е тук — митрополията, — че Н. Прeосвещенство е наш баща и за то тряба по-първо тук да се разгледа работата". Влашките ученици срещу неделя и в неделя дохождат в църква. Костаки само не дохожда. Впрочем и преди той рядко дохождаше.

Ето, Ваше Високопреосвещенство, тези са данните, които могат служи като потвърдение на онова, което Ви писал протопоп Захария, че работа[та] на печатът не вреди никак на църковното наше съединение. Не зная занапред какво направление ще земе тая работа, но надявам се, че добре ще бъде, защото, казват ми, че Костаки му се искало да дойде при мене, но било го някак срам. Страх ме е само да не би изново да се подигне жлъчката и на власите, и на моите гагаузи, когато излезе мазмата за даноците. Дано да предугадя работата, та да не се намеря тук. Каймакаминът ми е обещал да ме предупреди за какъвто отговор дойде от Русчук относително прошението на власите за отделни мюхюри и да ми даде потребните наставления. Ще видим. Боя се още и от упорството на моите любими гагаузи, но дано и тях вразуми господ. Ама с тях имам кураж да се разправям и даже да ги позатворя, ако би да дойде дотам работата. Да Ви кажа, мойте гагаузи са лошеви, но и добри хорица. Един Минчу и компанията му са малко упорити, но и за тях смятам, че е лесно. Стига само да се утъкмя с власите един път. . .

Дето благоволите да правя Великден, там ще го правя. Жално ми е, че не ще мога да се видя със св. Търновски[1] и архидякона Василия, но, вижда се, такава е съдбата ми. Какво да сторя. Засвидетелствувайте поне моите дълбоки почитания на Н. В. Високопреосвещенство и принесете моите искрени и братски поздравления на Н. Високопреподобие.

Вапорът, казват, бързал и за то прекъсвам. Дано ми помогне бог със следующето писмо да Ви съобщя по-весели новини.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам на Ваше Високопреосвещенство

преданий
Климент

21 март 1875 г.,
Силистра

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Доростоло-Червенскаго митрополита Господина Г-на Григория. В Русчук."

[1] Иларион Макариополски.

24

До Тодор Пеев

Бай Пейов!

Г. Пею нечакано ми извести, че заминува за Браила. Понеже вапорът се чака сега наскоро, бързам да ти надращя две-три думи само.

Стори си труд да изпратиш писмото за Николаев заедно с четире (4) руски пола, които ти изпращам. На децата за Великден тряба харчешлък. Половите може в Галац да ги измениш на бумажки, та през руското консулато да ги изпратиш заедно с писмата в Николаев, като ги придружиш и с твое едно писмо. Колкото бумажни рубли хванат половите, разпредели ги на две равни части и едната назначи за Митя[1], а другата за Друмче. Ще ми направиш тая услуга, я?

Писмото ти и материалът получих. Тряба да свърша.

Много ти здраве от мене.

Твой Климент

26 март 1875 г.,
Силистра

АБАН, ф. 54, арх. ед. 263, фотокопие, 1 л.

[1] Димитър К. Друмев, братов син на В. Друмев, на учение по това време в Николаев. По-късно е секретар на Търновската митрополия.

25

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Досега тук нищо не е могло да се направи по отношение на училищата. В миналото заседание на съвета говори се само, че за да се турнат в добър ред тези заведения, потребен е един управител, който не само да разбира от делото, но още да се ползува и с авторитет. За такъв аз им предложих Благоева, когото всички одобриха. Писмото до него, що е притворено в настоящето, е за тази работа. Остава сега да чакаме отговор от Благоева. За г-н Доброплодни[1] в миналото заседание не стана дума. Впрочем приеманието или отказванието на Благоева ще покаже какво трябва да се прави за нареждането на училища[та]. И дано Благоев по-скоро получеше писмото и по-скоро отговореше на него.

Тазнеделните наши вестници направиха тук твърде скърбни впечатления със съобщението за събрание, което в Цариград няколко наши българи направили мимо екзархийското началство за поправление уж на екзархийските работи. Тези съобщения възбудиха тук силно негодуване срещу тези, които са направили това събрание, и Съветът тук направи протест за това. Съобще-

ние за този протест, както и препис на самия протест Съветът Ви изпраща.
Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам на Ваше

Високопреосвещенство преданий
Климент

6 мая 1875 г.,
Тулча

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Доростолско-Червенскаго митрополита Господина Г-на Григория. В Русчук."

[1] Доброплодни, Сава Х. (1820 — 19. IV. 1894) — роден в Сливен. Образование получава в Цариград. Учителствува на различни места в България. Бил е учител на В. Друмев в Шумен. Автор на побългарената комедия „Михал" и на учебни помагала.

26

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Писмото Ви от 14 сего месеца заедно с преписът на екзархийското от 7 с. м. под брой 142 писмо получих навреме и прочетох с надлежното внимание.

Признавам Ви се чистосърдечно, че с това си писмо Вие ме поставяте в едно твърде затруднително положение. Като благоволявате да ми известите, че Св. синод и Екзархийският съвет, който, както се вижда от преписът на екзархийското писмо, още преди година благоволили по Ваше ходатайство да ме запишат кандидат за митрополитски сан, понеже сега ще изпращат листът на кандидатите до вдовствующите епархии, за да си избере всяка митрополит, приканват Ви, ако би да се избера и аз от някоя епархия, да ме уволните от ведомството си. Ваше Високопреосвещенство ме питате дали желая аз уволнението си от викарството на Вашата митрополия и дали искам името ми да се запише помежду кандидатите за митрополитски сан.

Не мога каза, Ваше Високопреосвещенство, какъв отговор би дал на това питание, ако то ми се предложеше преди година, когато се е благоволило да запишат името ми в числото на кандидатите за митрополитски сан и когато практиката не беше ме научила да гледам така сериозно на условията, при които е възможна правилна деятелност в нашето поприще и които окражават нашият както обществен, така и частен, домашен живот. Сега обаче аз се затруднявам да дам какъв да е отговор на питанието, което ми правите и което, струва ми се, не е имало необходимост да ми се прави. Ако отговорът ми бъде отрицателен, страх ме е да не се помисли, че аз искам да се натоварвам на главата на онези, които може не желаят това и не ми имат потребата, а пък според мене нравствено убийство е за човека да съзнава, че стои там, дето хората нямат му потребата и се тяготят от него. Не мога да отговоря положително на питанието, защото в такъв случай може да се вземе този ми отговор като следствие на непризнателност и на честолюбие.

Аз съм имал случай и друг път да Ви се признавам, а и сега пак ще си позволя да Ви кажа, че не съм ангел, за да бъда съвършено чужд от тези човешки слабости, които се наричат честолюбие, самоуважение и проч., които карат човека да желае по-доброто, както и повишението си; но в същото време имам и туй твърдо убеждение, че по-доброто и повишението само тогава бива благотворно и за самият човек, когото повишават, когато е то съобразено с неговите лични достойнства и способности, когато е напълно заслужено от негова страна. И аз би желал да се лаская с увереност, че определението на деятелността ми, както и повишаванията ми стават не само по снизхождение и за удовлетворение на моето лично честолюбие, но повечето от внимание към моите слаби способности. Това ми е желателно толкоз повече, че според както съм убеден, само под това условие е възможно човек да си запази надлежната енергия, самоуважението и самонадеяността, качества, толкова много необходими в трудното духовно поприще.

Без да бъда чужд от честолюбие, аз още от първом, когато склоних да приема духовният чин, бях твърдо решен да употребявам в полза на църквата и народът си своите слаби сили и способности там, дето тряба, и в такъв чин, какъвто ми се пада: в качество на епископ ли, митрополит ли или прост черковен деятел — сѐ ми е равно, стига само деятелността ми да има добри резултати. Това решение е същото и днес в мене. Една от главните черти на характерът ми е страдателността — дето ще рече, мога с търпение да пренасям много несгодности, стига само те да не докарват самоунижението; нямам твърде голямо самооболщение относително способностите и достоинствата си, последствие на което всякогаж мога спокойно да гледам на всяка една работа, като се залавям за такава, която ми иде отръки — нещо, което ще ми даде възможност всякогаж да запазвам спокойствието на съвестта си, както и нравствената си самостоятелност от домогванията на всевъзможни произволи; а връх всичко това днес, след двегодишна опитност, доверието ми към Ваше Високопреосвещенство относително моята личност е много по-силно, отколкото е било, когато за пръв път ми се даде името Климент.

Последствие на всички тези съображения и убеждения аз предоставям на Вас, Ваше Високопреосвещенство, питанието, което ми задавате, да го решите Вие, според както намирате, че ще бъде по-изгодно за св. наша църква и иерархия.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
Климент

18 август 1875 г.,
Силистра

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

На преписа отбелязано: „арх. Русенска митрополия, д. 13, с. 323—4".

27

До Тодор Пеев

Приятелю Т. Пейов!

Писмата Ви съм всички получил. Не Ви отговорих, защото нямах нищо приготвено, та и не седях на едно място. Канях се много да направя, но не можах. Пак не се отчайвам и белки ще приготвя още нещо за тази книга. На Стоянова пишете, че му получих дългото писмо. Кажете му, че му казвам: „Врачу! Изцели ся сам.“ Това е от св. писание и може да не му ареса, но какво да сторя като е тъй! Не ти тряба на всички да разправяваш, че съм в Тулча. Аз ще ти пиша от Тулча по-пространно. Пращам ти остатъкът на „Мати Болгария“.[1] Мислях да я придружа с кратко жизнеописание на Бозвели, Илариона, Авксентия и Паисия, но други залиси ми побъркаха. Ако са позабави печатанието на книжката — белким сполучвам да направя и това. Ами какво ми стана „рефератът“?[2] Пратете ми го в Тулча.

Твой
Климент

9 ноемвр[ий] 1875,
параход „Фридрих“

АБАН, ф. 54, арх. ед. 263, фотокопие, 2 л.

[1] Отнася се за публикацията на „Мати Болгария“ в „Периодическо списание“, 1876, кн. XI—XII, с. 74—104.

[2] Реферат за развитието на Българското книжовно дружество, написан от Друмев за публикуване в „Периодическо списание“, но останал неотпечатан (Вж. М. Арнаудов. Българското книжовно дружество в Браила. С., 1966, с. 262—263).

1877

28

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Стоила[1] накарах да направи превод на окружното, който превод сега Ви изпращам с настоящето си. Аз пратих от тези окружни в Търново и в Разград, но защото вали паша каза да се почака дору той приготви своето, та заедно да се прочетат, аз по телеграфа известих архимандрита Стефана да не ги разпраща по селата и казите.

Казаха ми, че щяло в „Дунавът“[2] да се обнародва окружното писмо на ерменският патриарх. Аз се домогвам сега по-напред нашето да се обнародва в утрешният „Дунав“, та да видим.

Засега сме добре, но хората са се уплашили и бягат оттук. Г. Д. Селвели[3] и той си праща днес фамилията и децата в Цариград. Та и дяду иконом за-

хвана да ми се одумва да прати децата в Елена и ако е възможно, и сам той да идял там.

В селото Две могили (Русенско) станало сбиване между турци и българе. Вали паша взе строги мерки да се издири работата и турците излязоха виновни и се затвориха. Някои чапкъни обаче излъгали селяните, та и попът, та ги водили при консулите, за което ми се направи забележка.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам на

Ваше Високопреосвещенство

покорни Климент

23 април 1877,
Русчук

АБАН, ф. 54 арх. ед. 228, препис.

[1] Стоил Попов (1839—1890) — редактор на в. „Дунав“ и цензор на българските книги.
[2] В. „Дунав“ (1865—1877)—излиза в Русе, пропагандатор на „реформаторската“ политика на Митхад паша.
[3] Селвели, Димитър — русенски първенец, член на вилаетския административен съвет.

29

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Тряба вече да сте се срещнали с г. Иванча х. Петров[1] и от него да сте се научили за нашето тук положение. Разказал Ви е той без съмнение за разграбването и съсипването на много села, а особено на Кадѣ-кьой[2], дето черкезите и башибозуците (повечето от Русчук и от същото село), освен дето са разграбиле имотът на българете и много българе изтрепале, но обезчестиле жени и девици и до 15 моми отнесли, бог знае накъде. За съжаление разнесоха тогава слух, че уж българете от реченото село се заканиле да побягнат в станът на неприятеля, та за то черкезите и башибозуците нападнали. Последствие на този слух, вижда се, и правителството тук твърде спокойно погледна на този грабеж, защото когато до 300 жени и деца от Кадѣ-кьой са се представиле пред хьокоматът да искат прибежище и защита, на тях не се е обърнало никакво внимание, та когато и аз ресми се отнесох и съобщих за грабежите, убийствата и обезчестяванията в Кадѣ-кьой, казаха ми, че е лъжа, че българете в това село оставили жените и децата си и побягнале при неприятелят. Истина, мнозина от българете побягнали, то и всичкото християнско население от селото се е разбягало и разпиляло по разни страни, но след когато черкезите и башибозуците нападнали на селото и почнали да грабят, да безчестят и да убиват. Благодарение на енергичните заявления на г. Иванча работата се разкри и разясни, последствие на което и комисия се назначи, за да издири виновните и по възможност да издири разграбеният имот и да го повърне на ступаните му. Нищо се не откри, никой се не наказа и може да повярва човек, че комисията се назначи само за присмех. . . . Сега от село Кадѣ-кьой не остана друго освен пепел. Същата участ постигна и селото Бассарбов.[3]

За всичко това, вярвам да Ви е разказал вече г. Иванчу. Но след неговото заминуване положението стана по-мъчно и от ден на ден става още по-мъчно. Недоверието и оскърбителното съмнение, което явно и во всеуслишание изказват тукашните власти към българското население, наскърбяват ме твърде много. Не знам дали Ви писах, че когато се ограби Русчукът и населението се беше изгонило вън и когато някои от нашите българе отиваха да молят мюшюр паша и вали паша да се дозволи на сиромашията вечер да си отиват в къщята, и двамата паши обявиха, че не бива, защото вече нямало доверие на българете. . . Това, изказано тъй явно от високите царски чиновници, наскърби населението твърде много. Обаче и досега се продължава явно да се изказват такива мисли относително за българете. По случай на ограбването и разпиляването на Кадъ-кьой до 300 жени и деца дойдоха в Русчук и нашата митрополия трябаше да ги храни, както ги и храни 4—5 деня. Възползуван от благоволението, с което по-преди вали паша ми даде да раздам на сиромасите пари, аз поисках малко жито за сиромасите. Отказа ми се и в същото време ми се заповяда да кажа на българското население да излезе вън от градът. На другият ден след заминуването на мюстешар ефенди вали паша ми стори хабер, че телеграфът в Турската махала се скъсал и че българете го скъсали, та или да намерим тези хора, които са скъсали телеграфът, или щели да изпъдят всичките българе вън от градът. Доказа се после, че деца (турчета) са играле и скъсале телеграфът, но оскърбението, особено в сегашното време, е твърде силно. Евкаф мохасебеджиси бар-бар е викал на нашите българе, че са комитаджии и проч.

Таквози е, В. В. Преосвещенство, засега положението ни в градът. Аз всеки ден ходя по чадърите и доколкото ми допущат силите, ходатайствувам пред вали паша за населението. Селата обаче много теглят. По-завчера, в сряда, Червена-вода[4] се ограби и разпиля от черкези и башибозуци. Никой се не наказа от грабителите. Такава участ заплашва и селата Липник,[5] Гагаля,[6] Гюво-село, Ряхово,[7] които наполовина са вече ограбени. Чувам, че и Кьозъл-Мура,[8] както и много села в Разградско са опленени, хора доста избити и самите села изгорени. Бог да ни запазва!

Писмото Ви от 11 получих и се радвам, че поне Вие сте там добре. Съжалявам, дето не сте ми получили телеграфът. Аз Ви пращам сега копията му. Той и сега може да се повтори със същата сила и да се съобщи, дето тряба.

Благодаря на св. Преславски и на архидякона Василия за поздравленията. Прося молитствованията им.

Като препоръчвам себе си на Вашите св. молитви, оставам на

Ваше Високопреосвещенство
покорний
Климент

30 юлий 1877 г.,
Русчук

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

На преписа отбелязано: „арх. Русенска митрополия, д. 16, 1877 г., с. 117—118“. Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Доростолски и Червенски митрополит Господин Г-н Григорий в Цариград“.

[1] Петров Иванчо, Х.—мюстешарин на Дунавската област.
[2] Стражица.
[3] С. Басарбово, Русенско.

[4] Село в Русенско.
[5] Влизало е в състава на Русенска околия, Гагалянска община; по-късно е в Разградска околия.
[6] С. Николово, Русенско.
[7] Оряхово.
[8] С. Благоево, Разградско.

30

До настоятелството на българските училища в Русе

Почитаемо настоятелство на българските училища в Русе,
благодатта божия да бъде на Вас!

Не знам какво сте направили с изпитанията, но понеже настануват горещини, а пък работите ни искат, щото да се побавиме тук още някое време, затова, ако не сте ги направили досега, да побързате да ги направите, за да не би горещината да има лоши следствия за децата във време на занятията им.

При това ние призоваваме сериозното ви внимание върху надлежното подобрение на нашите в града училища. Училищата са корен на народната доброчестина, а вие сами виждате, че нашите училища не отговарят на назначението си, както и на нашите чакания и потребности, и че те имат неотложна потреба да се турнат в един добър ред. Тая година двамина от възпитаниците на нашата община свършват науките си. Тряба хубаво и о време да се размисли кои от сегашните учители ще е потребно да отстъпят мястото си на тях. Няма съмнение, че при това вие ще земете в строго внимание способността и ревността, с които досегашните наши учители са си изпълнявали светите и високи длъжности, и ще задържите само онези, които достойно са си изпълнявали тия свети длъжности и за които може да се вярва, че ще оправдаят очакванията ни.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 273, препис [1877].

На преписа отбелязано: „д. 7, 1877 г. (Учители и училища)". С молив: еп. Климент.

1878

31

До Смесения съвет в Силистра

Ваше Високопреподобие архимандрите Панарете и Почтени
членове на Смесений съвет в Силистра, божията благодат да бъде на вас!

Както знаете, България е вече свободна и това велико за българете дело се извърши с безчислени жертви и с драгоценната кръв на велика Росия. Ни-

кога не ще бъдем ние в състояние да се разплатим на своята благодетелница за това велико нейно благодеяние. Но за да можем поне отчасти да изкажем благодарността си, намислило се е да се направи от страна на целият български народ един благодарителен адрес към Н. И. Величество великодушният наш цар-освободител Александра II, комуто при това да се поднесе от страна на народът ни и един кръст.

Понеже се изисква по-скоро да стане това, изработил се е адресът и формата на кръстът. Изисква се по-скоро да се съберат подписи за адресът от градищата и селата и после с един или двама представители от губернията и окружията да се изпратят тези подписи в Едирне,[1] отдето ще се представят на Главнокомандующият Н. И. Височество Великият княз[2] в Сан-Стефано, та оттам в Петербург, за да се поднесат с адресът и кръст на великодушният ни освободител.

По Н. В. Преподобие архидякона Григория изпращаме ви копия от адресът и от кръстът. Потрудете се, моля, да се съберат подписи както от градът ви, тъй и от селата на каазата ви. Могат и жени да подписват. Подписите ще се събират на особни листове, величината на които тряба да бъде също такава, каквато е величината и на настоящето ми. Подписите тряба да станат на две колони; тряба да се гледа да не се оцапва книгата и да се оставя от страниците на хартиите място за подвързване. След събирването на подписите имайте добрината да побързате, за да ги изпратите тук до нас. Необходимо е всичко това да се извърши вътре в една неделя, защото представителите тряба на 30-й март непременно да бъдат в Едирне.

Като сме уверени, че вие ще оцените напълно важността на това дело и ще побързате да се извърши то по-скоро, призоваваме на вас небесната благодат и оставаме

Ваш о Христе молитствовател
†епископ Браницкий Климент

14-го марта 1878 г.,
Русчук

НБКМ—БИА, II А 1129, автогр. с маст.

[1] Одрин.
[2] Великият княз Николай Николаевич

32

До иконом Петър

Телеграмма

Иконому Петру
Рущук

Его сиятельство князь Дондуков[1] в первых числах мая будет в Рущуке. Приготовьте отличную встречу.

епископ Климент.

АБАН, ф. 54, оригинал; в НБКМ—БИА, ф. 146, арх. ед. 2 се пази чернова от тази телеграма.

Телеграмата е без дата. Може да се предположи обаче, че е писана в края на април 1878 г.

[1] Дондуков-Корсаков, Александър Мих., княз (1820—1893)—руски пълководец, участник в Кримската и в Руско-турската война от 1877—1878 г. Върховен императорски комисар на България. Полага големи грижи за административното и политическото укрепване на новоосвободената българска държава.

33

До губернатора на Русе

Ваше Высокопревосходительство!

Всепокорнейше прошу извинить меня за то, что я до сих пор не писал В. Высокопревосходительству. Я расчитывал скоро быть в Рущуке и лично доложить В. Высокопревосходительству обо всем, что произошло по делу моей поездки в главную квартиру и благодарительного адреса Государю Императору[1]. Но так как оказалась необходимость непременно посетить мне Тульчу и пробыть здесь недели-две, а может быть и больше, я считаю долгом письменно дать В. Высокопревосходительству. . .

К назначенному числу все депутаты собрались в Адрианополь, где на одном из заседаний мне удалось приобресть согласие всех депутатов, за исключением Его Высокопреосв. Софийского митрополита, дабы адрес был подписан Экзархом и всеми находящимися в Константинополе нашими митрополитами. В С. Стефано вся депутация прибыла третьего, и генерал Онучин принял всех очень хорошо, особенное же внимание оказал мне, и когда в частной аудиенции я сообщил ему о моем и всех депутатов желании, чтобы экзарх и митрополиты наши не только подписали адрес, но и лично участвовали в представлении Его Императорскому Высочеству и что этого желают Экзарх и митрополиты, Его Превосходительство объявил мне, что все мои распоряжения по этому он буквально одобряет, но чтобы не встретилось какое-нибудь препятствие со стороны турецкого правительства, он предложил сообщить это Его Высочеству и испросить его советов, одобрить это и чтобы дать нам времени устроить это дело, позволил отложить представления депутатов и поднесение адреса на 10-е апреля. Вследствие этого я ездил несколько раз в Константинополь и так как на приготовленном в Софии адресе не было места для подписей Экзарха и митрополитов (потому что в Софии почему-то сочли необходимым подписаться на самом адресе), адрес наново переписали и в назначенный день вся депутация из 90 человек во главе Экзарха, восьми митрополитов, трех епископов, 4-х архимандритов и шести священников, представилась Его Императорскому Высочеству. Его Высочество принял нас очень благосклонно и на речь Экзарха(на русском языке)благоволил отвечать очень теплыми, растрогивающими сердце словами. В лице депутатов он поздравил болгарский народ с свободою, посоветовал трудиться всеми силами об устройстве на твердых и хороших основах своей внутренней и внешней национальной жизни, прибавив, что Россия всегда готова помогать нам в наших хороших стремлениях. После этого он отпустил депутацию. При этом я был осчастливлен тем, что Его Императорское Высочество изволил спросить „кто здесь епископ Климент“, и когда генерал Онучин указал ему на меня,

Его Высочество подал мне свою руку и изволил расспросить где я учился, как жили с турками во время настоящей войны, как теперь устраиваем свои национальные дела в Рущуке. Нет сомнения, В. Высокопревосходительство, что это снисходительное внимание Его Высочества ко мне и вообще за весь хороший прием сделанный мне и Онучиным, и другими в Главной квартире я обязан Вашему В. Превосходительству. Душевно благодарю Вас за это.

После представления генерал Онучин посетил Экзарха, митрополитов и всех депутатов и объявив, что может быть Государь император заблаговолит дозволить, чтобы при поднесении ему благодарственного адреса присутствовала одна депутация из болгар, предложил выбрать из среди самых депутатов одну депутацию из 10 человек. По общему согласию во главе этой депутации назначили меня. Теперь в Главной квартире ожидают высочайшего разрешения об отправлении этой депутации в Петербург. Обещали телеграфом дать мне знать об этом разрешении и если оно последует, эта немногочисленная депутация соберется в Одессе, откуда отправится в Петербург.При этом, по желанию всех депутатов, решилось поднести Государю императору от имени Болгарии и одну икону св. славянских просветителей Кирилла и Методия, и уже один богатый купец из Одессы, родом болгарин, отпустил за эту цель четыре тысячи рублей.

После всего этого мне было возложено от высшего духовного начальства ходатайствовать в Главной квартире о разрешении митрополитам находящимся в Константинополе отправиться в свои епархии. Ходатайство это приняли очень благосклонно и по приказанию Великого князя снабдили всех митрополитов рекомендательными от Главной квартиры письмами к местным губернаторам. Вследствие этого и наш митрополит, Его В. Преосвящ[енство] Высокопреосвященнейший Григорий, отправился через Адрианополь, Эски-Загру и Тырново в Рущук, куда, по моим расчетам, прибудет к 11-му мая.

Вчера вечером прибыл я в Тульчу (здешнего губернатора не застал здесь). Сегодня вице-губернатор говорил мне, что Его Превосходительство губернатор поспешил в Галац ожидать там Его Сиятельства князя Дондукова, который, по телеграмме получившейся здесь, проедет через Галац, Варну, Рущук, Терново и Филиппополь в С. Стефано. Предполагается, что Его Сиятельство посетит и Тульчу. Если это случится, я буду очень счастлив, что буду иметь возможность опять увидеться с Его Сиятельством. Если же это не случится, я поспешу в Рущук, чтобы по крайней мере там увидеться с ним.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 279, препис [април или началото на май 1878 г.].

[1] Благодарствен адрес, поднесен от името на българския народ на руския император във връзка с освобождението на България. Адресът е бил връчен на Великия княз Николай Николаевич на 10 април 1878 г.

34

До княз Дондуков-Корсаков

Великите жертви, що направи Русия за нашето освобождение, налагат на всеки българин свещена обязаност да съдействува с всичките си сили, за да се покаже нашият народ — съгласно с желанието на великият цар Освободител —

достоен на свободата си. Тази свещена обязаност лежи преимуществено на нас, духовните, на които всеблагий бог благоволил да вручи браздите на духовното управление на народът ни. Като съзнаваме това дълбоко, а също и тежката отговорност и за най-малкото нерадение от наша страна в това отношение, ний се решаваме да представим на вниманието на Ваше Сиятелство следующето:

Ние сме напълно убедени, В. Сиятелство, че подобрението на нравственорелигиозният живот на народът ни съставлява една от главните и крепките основи за неговото преуспявание във всяко друго отношение и че за нас, българете, е необходимо сега да се употребят усилия за постигването на едно такова улучшение. Нашият народ всякогаж е бил благочестив и набожен, но в тежката и продължителна борба негова с гръцкото духовенство за църковната ни независимост употребяваха се понякогаж такива приёми, които, ако и не поколебаха, поне доста ослабиха неговата религиозна чистота, особено под влиянието на католишката и протестантска пропаганди, които през времето на казаната борба имаха възможност свободно и успешно да развиват деятелността си. Това дълбоко наскърбяваше по-добрите хора на България, които обаче се утешаваха с надежда, че когато от борбата се постигне желаният резултат, народното духовенство, окружено от любовта на народът, ще успее да поправи туй временно, но неизбежно зло. Благодарение на постоянството на народът ни и на нравствената поддържка на Русия желаният резултат се постигна: българската църковна независимост се възстанови във форма на екзархия. Истина, че екзархията ни не можа напълно да направи онова, което беше потребно да се направи за нравствено-религиозното подобрение на народът ни, защото не само че делото беше трудно и искаше много време, но и политическите условия, при които възникна и съществуваше българ[ската] екзархия, бяха неблагоприятни. При всичко това тази екзархия можа да съдействува на нравствено-религиозното улучшение на народът ни поне с това, че тя, като се управляваше от устав, изработен от самият народ, стана център на нравствено-религиозното единство на всичките българе и като запази — ако и да срещаше големи спънки даже и от страна на някои българе — целостта на този устав и на своята независимост против посегателствата, които нееднъж се правиха от страна на бившето турско правителство, с това самото тя съдействува да укрепне в народът ни чувството и на единството му, и на нравствено-религиозната му независимост. Но делото далеко не беше свършено.

При началото на великата борба на Русия за българската независимост заплашителният натиск на произволът на турското правителство успя да наруши църковният ни устав и следователно да турне в опасност църковната ни независимост. Народът може би ще има лоши сетнини за нейният авторитет.

От друга страна, има и други въпроси, които по своята важност за настоящото и бъдущето на нашата църква налагат необходимост по-скоро да се решат и да се решат със съгласието на църквата и на народът ни. Един от тези въпроси е схизмата. Ако и безправедно обявена от гръцката патриаршия, тази схизма причини много зло на църквата ни, беше голяма спънка на успехът ѝ и извор на безредици и безпокойства в църковнонародният ни живот. Тя, подпомагана и от много други неблагоприятни за нас условия, не даде възможност на нашата църква да влезе в правилни сношения с другите православни църкви. А между това и интересът на църквата, и на народът и еван-

гелската любов изискват, щото нашата църква да влезе в правилни сношения и да има единение с всичките други православни църкви. Необходимо е прочее църквата ни да обмисли като как може успешно да се постигне това единение.

Другият, тоже от голяма важност въпрос, който такожде изисква колкото е възможно по-скоро да се изравни, е духовното единство на всичките българе. Като са дълбоко чувствували, че спасението на народът ни е в единството му, българете най-много са треперели над това единство; те са[1] предпочитали да претърпят всякакви несгодности за запазването на това единство; те са се отказвали от всичките изгодности, що им се даваха и обещаваха и от католици, и от протестанти, и с всичките си сили са отблъсвали унии с кои да е чужди на православието християнски изповедания, без да гледат на натискът, а понякогаж и на заплашванията на бившето си правителство. Благодарение богу, това единство се запази и укрепна като намери център и опора в църквата. Сега тялото на България се разпокъса политически и се явява страх да не би чрез това и духовното му единство да се е турнало в голяма опасност. Въпросът, „какво ще стане сега с българската екзархия", интересува сега мало и голямо у нас и заплашва всички, понеже е неизвестно какво решение ще вземе той. От друга страна, не малко страх ни задава и вероятността, че другите християнски неправославни вероизповедания не ще се откажат от да употребят усилия, за да обърнат в своя полза туй политическо разкъсване на българете и да ги разпокъсат духовно. Тази застрашителна вероятност се обръща у нас почти в увереност, като си помислим, че онези части на българете, що остават под турско иго, отчаяни за своето политическо единство, отчаяни и от своето положение, могат да се отчаят и за духовното си единство, и сами да пожелаят да прегърнат уния с кое да е от другите неправославни вероизповедания, особено ако екзархията ни се покаже студена и бездеятелна за запазване на духовното единство на всичките българе. Според нас сега екзархията ни има една твърде важна и твърде сериозна задача и тя не тряба да стои в бездеятелност в едно таквози критическо за църквата ни и за духовното ни единство време.

Ваше Сиятелство!

Всичко това, което си дозволихме да изложим на Ваше Сиятелство, е от твърде голяма важност. Необходимо е незабавно да се обърне внимание на устрояването на църквата ни, така щото да се даде на нея възможност да действува и тя за нравствено-религиозното улучшение на нашият народ и за неговото духовно единение. Като съзнаваме, че в това отношение най-голямата грижа лежи на нас, духовните, и че голяма отговорност ще падне на нас и за най-малкото нерадение, ний се решаваме да Ви помолим, за да благоволите и дозволите да стане едно събрание от надлежни духовни лица на българската църква, които заедно с други лица, назначени от Вас, да обмислят за по-доброто устройство на църквата и за изравнение на всички други въпроси, които са от толкова голяма важност.

АБАН, ф. 54, автогр. с маст., 4 л. [1878—1879 г.]

[1] Следва зач.: се отказвали.

1879

35

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

От неразумните своеволства на либералците, които съставляваха болшинството в Народното събрание, Негово Височество Князът се принуди на 24 с. м. да разпусне Камарата. В същият ден Негово Височество благоволи да ме повика (привечер) в палатът и ми предложи министерството на просвещението и председателството на Министерский съвет. Колко и да познавах, от една страна, слабите си сили, а, от друга, важността на постът, както и трудните времена, които прекарваме и при които ми се предложи този важен пост, но като не можах да не бъда покорен на волята на Господарят аз приех. Същата вечер се подписа указът за това и вчера аз встъпих в новите си длъжности.

Като считам за своя длъжност на Вас първи да явя за това, аз Ви моля, Ваше Високопреосвещенство, да ме не лишавате от своето благоволение и от своите отечески съвети, които досега са ми биле твърде полезни, а отсега нататък ще да ми са твърде важни и твърде необходими. Познавам, Ваше Високопреосвещенство, че с приемането министерский пост аз приех на себе си твърде големи задължения не само спрямо моята лична чест, но и спрямо честта на цялото наше духовенство, на цялата наша св. Българска църква. Моля, срещу такива големи и, мога да кажа, страшни за мене задължения, не лишавайте своят си Климента от Вашето отеческо руководство. Дано всеблагий бог чрез вашите св. молитви и чрез Вашите драгоценни за мене съвети укрепи силите ми и ми помогне да се покажа достоин за задачата, която ми предстои, и с това оправдая високото благоволение и доверие на Господарят, както надеждите на народът и Вашата любов, на която съм се радвал досега и на която желая да се радвам винаги.

За министър на правосъдието остава Греков[1], на вънкашните и духовните дела — Начович[2], на вътрешните дела се призова г-н Икономов, а на финансиите — Ив. Ев. Гешов[3]. От Икономова и Гешова няма още отговор, а техните министерства привременно ще се управляват от Грекова и Начовича.

Със съгласието на Н. Височество аз си оставам и управител на Търновската епархия, като ще имам в Търново наместник. Ревнителите за достолепието и доброто устройство на тази епархия, именно Н. Блаженство Антим[4] и митрополит Милетий[5], съветуват ме и ме убеждават да пратя за свой наместник в Търново някой владика и първият ме съветува да пратя неговът епископ, а вторият — или дяда Евстатия[6], или дяда Кирила Скопский.[7] Тряба да Ви кажа, че преди месец, щом бях пристигнал в София, от г-на Балабанова, тогавашний министър на вънкашните дела и изповеданията, беше ми се представило едно писмо от Н. Блаженство г-н Йосифа,[8] чрез което се предлагаше да се назначи св. Скопский за управител на Южнобалканската част от Търновската епархия, който да бил управлявал тази част от мое име и под моя отговорност. Аз отблъснах това, като заявих, че такова едно нещо, освен че би поставило меня епископа, в мъчно положение спрямо един подчинен на мене митрополит, но още би дало повод речената част да се отдели от митропо-

лията. За такова едно нещо г-н Балабанов ми се разсърди и ми обяви, че понеже не съм бил митрополит, а само епископ и управител на епархия, аз съм нямал право да разсъждавам така, и че Екзархията могла да прави с Търновската епархия, каквото иска. В този смисъл, струва ми се г-н Балабанов писа и на дяда Йосифа. Досега от Филибе не се е получило отговор на това и не знам какъв ще бъде този отговор, но какъвто и да бъде, аз ще моля Ваше Високопреосвещенство да ми дадете и за това съветите си.

Негово Високопреподобие архидякон Василий, вижда се, забравил ме е съвсем. Моля, когато му пишете, благоволете да му поднесете моите сердечни поздравления.

Като препоръчавам себе си на св. Ваши молитви, оставам

на Ваше Високопреосвещенство
покорний
Климент

26 ноември 1879 г.,
София

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

На преписа отбелязано: „д. 25, с. 150." Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Доростолскаго и Червенскаго митрополита Господина Г-на Григория. В Русчук".

[1] Греков, Димитър (2. IX. 1846 — 25. IV. 1901) — роден в Болград. Следва правни науки във Франция. След Освобождението е министър на правосъдието в кабинетите на Т. Бурмов, митрополит Климент и ген. Соболев. По-късно е министър на външните работи и вероизповеданията, както и министър-председател (1899). След смъртта на Ст. Стамболов е водач на народнолибералната партия.

[2] Начович, Григор (22. I. 1845—3. I. 1920) — роден в Свищов. Следва в Цариград, Виена, Париж. Преди Освобождението се занимава с търговия. След Освобождението е член на консервативната партия, министър.

[3] Гешев, Иван Евст. (8.II. 1849—11.III 1924) — роден в Пловдив. Образование получава в родния си град и в Манчестер. Търговец, общественик, книжовник; след Освобождението на няколко пъти е министър на финансите, министър-председател, председател на Българската академия на науките.

[4] Антим I (Атанас Михайлов Чалъков) (1816 — 1. XII. 1888) — първият български екзарх, провъзгласен на 16. II. 1872 г. Поради родолюбивите му прояви по време на Априлското въстание е заточен в Мала Азия. След Освобождението е видински митрополит, общественик и държавник — председател на Учредителното събрание и на Първото велико народно събрание.

[5] Милетий — Софийски митрополит.

[6] Евстатий Пелагонийски, назначен за митрополит на Битолска епархия, без да може да заеме мястото си, тъй като Високата порта не дала съгласието си. През 1883 г. се установява в Българската екзархия в Цариград.

[7] Кирил Скопски — скопски екзархийски митрополит. След Освобождението се правят постъпки да бъде временно управляващ южнобългарската част на Търновска епархия. Участник в Кресненско-Разложкото въстание. Бил заставен от Българската екзархия да подаде оставката си като скопски митрополит.

[8] Йосиф I (Лазар Йовчев) (1840 — 20. VI. 1915) — български екзарх след Антим I — от 1877 г. Преди това е ловчански митрополит.

36

До княз Дондуков-Корсаков

Ваше Сиятельство!

По просьбе Высокопреосвященных архиерев честь имею представить Вашему Сиятельству записку, содержащую временные правила об управлении епархий княжества и покорнейше просить Ваше Сиятельство благоволить распорядиться дабы, по рассмотрении и удобрении этих правил Вашим Сиятельством, в возможно скором времени были положены в действие, так как теперь при управлении епархиями встречаются большие затруднения.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 50, препис [1879 г.].

37

До княз Дондуков-Корсаков

Ваше Сиятелство!

В тази тържествена минута ние от цяла душа и сърце казваме „слава богу", задето можахме благополучно да свършим задачата, която по волята на великият наш цар Освободител се възложи на нас.

Казваме „слава богу", защото, както имахме вече случай да Ви се признаем, ние пристъпяхме към тази задача със страх и трепет. От една страна, делото беше за нас колкото страшно, толкова ново и важно. Ние бяхме народ който едвам що беше излязъл от петвековното робство, та се съмнявахме в силите си пред една толкова висока и трудна задача. Но онова, Ваше Сиятелство, което усилваше страхът ни, което умалномощаваше духът ни, беше горчиво съзнание, че ние пристъпваме към едно най-свято, най-важно, най-драгоценно народно дело без участието на повечето наши братия.

При всичко туй ние пак пристъпихме към това дело с надежда на успех, защото знаехме, че Вие сте с нас. Ваше Сиятелство, в продължение на всичкото си пребивание между нас, като желаехте да изпълните височайшата воля на нашият велик цар Освободител, не щадихте труд за нашето добро и спокойствие. Денем и нощем Вие се трудихте да нареждате нашата страна да въдворяват в нея мир, спокойствие и щастие. И всичките ваши действия за наша полза се съпровождаха със силна и искрена любов към нас и към страната ни.

Ние бяхме напълно уверени, Ваше Сиятелство, че Вие и сега не ще да ни оставите самички, че ще ни поведете в трудната задача със същата онази любов, с която досега устрояхте страната ни. И нашата увереност напълно се оправдава. В отеческите си грижи за нашето добро Вие назначихте за наш ръководител в събранието едно от най-способните лица. Това лице е Н. Превъзходителство г-н Лукиянов[1], който като изпълняваше точно волята на Ваше Сиятелство, не ни лишаваше нито минута от своето разумно ръководство. Във волненията, които често претърпяваше нашето събрание, той беше онова светило, което осветяваше пътят ни, който често беше тъмен за нас. Разбрахме и разбрахме, Ваше Сиятелство, безпокойствата, които ние нееднаж причиня-

вахме на Вас и на Вашият наместник г-на Лукиянова, и оценяваме Вашето търпение. С любов и търпение Вие ни доведохте до желаният благополучен край на важната и трудна задача.

За то позволете ни, Ваше Сиятелство, след щастливо свършване на задачата да благодарим Вам и на Вашият наместник от цяла душа и сърце. Българският народ като се наслаждава със свободата си и като със сълзи на признателност внася към престолът на всевишния горещи молитви за благоденствието на Височайши виновник на тази негова свобода, царя Освободителя, за благоденствието и могуществото на великият руски народ, ще моли бога и за благополучието на Ваше Сиятелство, който бидохте такъв точен и верен изпълнител на височайшата воля — на царя Освободителя.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 279, препис.

Писано през 1879 г. във връзка със завършването на мисията на княз Дондуков-Корсаков в България.

[1] Лукиянов, С. — управляващ съдебния отдел в Централното управление (Министерския съвет) по времето на княз Дондуков-Корсаков.

1881

38

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Ваше Високопреосвещенство!

Като се прекръстих, аз наченах и Вие вече имате на ръце първата книжка на „Духовен прочит“[1]. Добра ли е първата книжка, лоша ли е, но тя е вече на мегдан и да помогне бог следующите книжки да бъдат по-добри. Надеждата ми е на Вас, на Икономова, на Коша[2] и на Василя[3]. Всеки един от вас, като понапише по нещо, нравственият успех на списанието се обезпечава. Колкото за материалният му успех, аз не се безпокоя, защото ако има кяр — ще бъде мой, ако ли има зарар — ще го делим братски, т. е. Вие, Старецът, Икономов (и той тряба да вземе участие, защото е полвин наш събрат и аз съм му вече писал за това) и Кошу. За Коша ще Ви моля да го накарате да напише нещо. Аз му пиша за това, но вярвам Вашият устен повече ще го жегне и той ще поостави малко настрана чисто съзерцателната си деятелност.

Втората книжка е под печат и, ако рече господ, след Томина неделя ще да получите и нея. Ако искате още стотина книжки, пишете ми. Надявам се, че Илия (Бльсков) ще съдействува да се разпръсне и между учителите по селата.

Честитя Ви наступающите светли празници на Христовото възкресение и оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
† епископ Климент

10 април 1881 г.,
Търново

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268, препис.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Варненскаго и Преславскаго Митрополита Господина Г-на Симеона. В Шумен".

[1] Списание, издавано от митрополит Климент с отговорник архимандрит Стефан. Печата се в печатницата на Киро Тулешков в Търново. От списанието излизат 12 книжки — първата през март 1881 г., а последната през февруари 1882 г.

[2] Митрополит Константин Врачански.

[3] Архидякон Василий.

39

До Илия Р. Блъсков

Любезний приятелю И. Р. Блъсков!

Да ти се извинявам ли, задето толкова време не ти писах и на толкова твои любезни писма не съм ти отговорил? Не ща да ти се извинявам. Припиши мълчанието ми на работа, на мързел, на главоболия и неприятности, но ме извини!

Аз не съм се отказал да работя в „Периодическото списание" на Дружеството, но, от една страна, не знам дали ще мога нещо да изработя, достойно за това списание, а, от друга — някак не ми аресва това, дето то ще да е в ръцете и под контролът на министерството. Страх ме е, че колко и да бъдат редакторите му безпристрастни и по-горе от всяка партия, списанието мъчно ще се предпази от казионщина и партизанство. Според мене, такова списание тряба да е абсолютно свободно. Но кой може предсказа, министерският контрол не ще [ли] да стеснява до известна степен тази свобода? Ако дору бях министр аз положително не настоях министерството да вземе инициативата за възобновлението деятелността на Дружеството, причината беше този мой страх. Но аз *не отказвам* да работя, ако мога, за списанието, а *не обещавам* засега.

Аз захванах сам да си работя. Ти имаш вече, вярвам, на ръка първата книжка на „Духовен прочит". Както си видял вече това, списанието е скромно и не богато по съдържанието си. Но то ми дава побуждение сега да работя и за то съм аз доволен. Ти не ще ли да ми понапишеш нещо? Според мене ти би написал за туй списание ето какво: „Дневник на един млад свещеник", в който дневник сполучливо би описал покойният си брат Димитра с неговите мисли, чувства, наклонности и стремления. И това било би един добър памятник за покойният, та освен туй и полезно за нашите свещеници. Аз обещавам да допълнювам този „дневник", ако ще да има нужда от това.

На здравието си, слава богу, добре съм, а сега, като имам повод да поработвам по нещо, спокоен съм и весел душевно.

Втората книжка на „Духовен прочит" скоро ще излезе от печат.

Цалувам те и ти желая Великденят да отпразнуваш весело.

Твой
† епископ Климент

10 април 1881 г.,
Търново

АБАН, ф. 54, арх. ед. 224, препис.

40

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Ваше Високопреосвещенство!

За девическата гимназия тука назначиха друг директор. При всичко, че министерството на просвещението с недоверие се отнася към мене, защото отчисли тук учителки, които бях назначил аз миналата година, и ги замести с други, по-недостойни, но аз се надявам, че ще да имам още малко влияние, щото да настоя да се приемат на правителствено иждивение няколко момиченца, тъй като правителствените стипендиантки в тукашната гимназия ще бъдат 25. Поради това можете да изпратите от Шумен две момичета, които да са в състояние да постъпят поне в първий клас на гимназията и които, освен другите свидетелства (училищно, кръщелно) тряба да имат и свидетелство от общината или от Вас, че са сиромашки. Не ще е зле, ако едното от двете момичета бъде Фотина — сестриното момиче на поп Тодора. Но това зависи от Вашето благоусмотрение.

И за Богословското училище ми правят спънки и неприятности. Искат да назначат за учител в това училище Шишкова.[1] Аз писах да го не назначават. Научавам се от слухове, че не взели във внимание моето писане и пак го назначиле.

Мене ми предстои сега да се откажа или от училището, или от епархията. Такова писмо имам от Негово Блаженство. При всичко, че аз желая да взема управлението на училището, но както постъпва министерството, отбива ми се охотата. И ако наистина назначат Шишкова, аз ще направя гюрюлтия и ще си дам оставката от училището. Само на кого ще накривим? Струва ми се, моето отказване от училището не ще наскърби никого нито в София, нито тука. Тука желаят да се пренесе училището в градът, за да го обърнат в гимназия Явно говорят, че не им трябало учени попове. Аз писах на Негово Блаженство да употреби той влиянието си, за да се вземе Богословското училище под върховний надзор на Върховното духовно началство и както назначението, така и отчислението на ректор и преподаватели, а така също и програмата да стават със съгласието и удобрението на Св. синод.

Аз ще Ви моля да ми дадете наставленията си какво да правя: епархията ли да оставя или училището. Ще чакам с нетърпение съветите Ви.

Като препоръчавам себе си на св. Ваши молитви, оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
† епископ Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268, препис [1881 г.].

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Варненско-Преславскаго митрополита Господина Г-на Симеона".

[1] Тодор Шишков.

1882

41

До Всерусийския синод

Съществует старинный обычай, сохраняющийся в Христовой церкви и употребляющийся во всех церквах, по которому страдающие из них обращаются к тем, над коими Вечный пастырь, начальник излил богато свои милости, просить у них помощи и поддержки в своих несчастиях и страданиях, требовать у них во имя христианской любви, соединяющей всех верующих в Спасителя Христа и ожидающих от его милосердия свое спасение, утешить оскорбленных и скорбящих, ободрить унылых — в доказательство того, что исполняется заповедь апостола: „*Должны есмы мы силнии немощи немощных носити*"(Римл., 15, 1).

Следуя этому обычаю и мы, похуленные и неправедно осужденные, осмеливаемся обратиться к Вам, святейший правительствующий Всероссийский синод, теперь, когда страшная буря поднялась против одной части благочестивого, православного болгарского народа и грозит нанести страшный удар драгоценнейшему его достоянию, унаследованному им от прародителей — святой православной веры.

Известны Вам обстоятельства и причины, породившие прискорбную распрю между благочестивым, православным болгарским народом и святейшей Константинопольской париархией. Известно также, что десятилетние переговоры не привели ни к чему другому, кроме к еще большему ожесточению возникшей борьбы. Известно, наконец, и каким ужасным преступлением перед господом нашим Иисусом Христом окончилась эта жестокая борьба. Изобретено было новое учение, приписалось оно нам и, не захотев даже услышать наши оправдания, нас осудили, а вместе и соединенный с нами благочестивый болгарский народ, как схизматиков, и — насколько зависело от святейшей Константинопольской патриархии — мы были лишены Христовой части и причислены к отступникам от божественного учения Спасителя Христа.

С тех пор прошло десять лет и мы, похуленные и неправедно осужденные, можем сказать, что, среди бесчисленных трудностей, среди неимоверных гонений и страданий, милость божия сохранила нас, и наше паство от всех сетей, раскинутых со всех сторон в эти трудные для нашего народа времена. Вера сохранена в первоначальной чистоте, нападения и козни иноверных отбиты, надежды врагов православной церкви остались тщетными, и все это — благодаря глубокой любви и и преданности благочестивых болгар к не праведно осужденной Болгарской экзархии.

Действительно, многовидны были опасности и гонения, коим подвергалась болгарская экзархия в это десятилетие. Но мы с сокрушенным сердцем исповедуем, что самые жестокие гонения претерпела она от святейшей Константинопольской патриархии, которая, пользуясь политическими смутами болгарского народа, начавшимися в 1872 г., — в том именно году, когда была учреждена Болгарская экзархия — и опираясь на турецкие власти, употребляла разные, всевозможные и разновидные средства, чтобы толкнуть нас и наше паство на путь погибельный. То старалась она при посредстве турецких властей, силою заставить болгарское духовенство переменить свое одея-

ние, то домогалась отнимать церкви у большинства христиан — потому только, что они болгаре, и отдавать их нескольким пришельцам — грекам; другой раз всячески противодействовала построению болгарами новых церквей, а отправленные ею в Болгарию ее архиереи не раз вновь рукополагали рукоположенных уже болгарскими архиереями священников, и вновь совершали таинство крещения над детьми, крещенными уже болгарскими священниками — как это делал его Преосвященство Дионисий Адрианопольский, один из самых ярых внушителей и защитников идеи о схизме. Архивы Болгарской экзархии полны документами, удостоверяющими эти печальные события.

Святейшая Константинопольская патриархия и архиереи, отправляемые ею в епархии, населенные болгарами, являются там в последнее десятилетие защитниками и покровителями эллинского языка и эллинской народности и врагами и гонителями славянского богослужения и болгарской народности. Это доказывается не только поведением как самой патриархии, так и подведомственных ей архиереев относительно болгар за все время до последней искупительной для одной части болгарского народа войны, но подтверждается и тем, что делается теперь в тех македонских епархиях, которые, будучи населены болгарами, остались под гражданскою властью правительства султана.

В этих несчастных епархиях — из которых были удалены турецкими властями трое болгарских архиереев, Велешский, Скопский и Охридский, еще *накануне*[1] последней войны — за доказательство верности и преданности православной вере принимается не святое крещение и другие таинства святой православной церкви, не исповедание символа веры, не хранение праотеческих преданий, не исполнение христианских обязанностей, но эллинский язык и покорность святейшей Константинопольской патриархии. Кто дерзнет служить небесному отцу в церкви, в которой богослужение совершается на славянском языке, кто осмелится молиться по-славянски, кто пожелает обучать детей своих на[2] болгарском языке и отдавать их в болгарскую школу, кто осмелится открыть болгарское *училище*,[3] — тот схизматик, тот враг турецкого правительства и предается таковый на неописанные мучения. Подведомственные святейшей Константинопольской патриархии преосвященные архиереи, пользуясь подозрительностию местных турецких властей, стараются всеми силами искоренить в означенных епархиях славянское богослужение и болгарскую народность. Церкви, в которых совершается богослужение на славянском языке, закрываются, или же славянское богослужение заменяется греческим; священники предаются гражданской власти или же наказываются лишением сана за неслыханное до сих пор преступление — за желание обучать детей своих на болгарском языке; болгарские училища закрываются, и болгарские учители преследуются как разбойники. Несчастное и измученное население тех епархий обращается к экзархии за помощью, но экзархия не в состоянии помочь ему. И так враги православия, разные пропаганды, с нетерпением ожидавшие подобные обстоятельства, нашли удобное время, ожили и, покровительствуемые сильными мира сего, предложили и предлагают этому страждущему населению свои услуги, дали и дают ему свое сильное покровительство, обещали и обещают доставить ему свободу[4] молиться на славянском языке и обучаться на своем родном болгарском, соблазнили и соблазняют его и, таким образом, многие пали.

Где же пастырская любовь, которую пастыри должны оказывать своим пасомым? Где остались заверения, не раз высказанные свят. Константинопольской патриархией, что она не делает никакого различия между христианами, что не предпочитает одной народности другую, что не употребляет свою власть в пользу одной и в ущерб другой, что одинаково заботится о всех христианах, всем способствуя воспитываться, расти и преуспевать о господе? Где остались решения и обвинения, что мы желали ввести в церковь Христову новое еретическое учение — филетизм? Обвинители заняли место обвиненных, осуждающие сели там, где были осуждаемые.

Когда находилась в таком печальном положении одна часть — хотя и незначительная — верующих в господа Иисуса Христа, который, оставив девяносто девять овец, отправился искать одну погибшую, мы долгое время ласкали себя сладкою и утешительною в своих горестях надеждою, что появится откуда-нибудь радостный луч, что откуда-нибудь донесется голос утешения и примирения, и страсти утихнут, гонения уменьшатся, божий мир водворится между ожесточенными.

Но увы! Нет помощи, нет утешения! Никто не обращает внимания на опасности, которым подвергаются столько тысяч чад божиих, никто не слышит воплей страждущих православных христиан: ибо все отвратили лицо свое от нас.

Говорят нам: вы осуждены святейшей Константинопольской патриархией, и мы не можем иметь с вами общения, не можем внимать вашим жалобам, ни же помочь вам. Но зачем же оставляется без исследования — справедливо ли это осуждение и если оно справедливо, то зачем не осуждаются и осудившие нас, так как и они сделали точно такое же преступление, за которое обвинили и осудили нас и соединенный с нами болгарский народ?

Говорят нам: вы нарушили постановления святых соборов и святых отцов. Но зачем оставляется без исследования — духовная власть, которую практикует святейшая Константинопольская патриархия в македонских епархиях, населенных благочестивыми болгарами, основывается ли на тех же самых постановлениях, в нарушении которых нас обвиняют, и не усвоена ли эта власть в противность решениям святых соборов?

Нас обвиняют, что наше церковное самоуправление, как основанное исключительно на одном решении нехристианской власти, незаконно. Мы не скажем, что акт, в котором содержится это решение, основан на проекте, изданном самой свят. Константинопольской патриархией, потому что это всем известно. Но положим, что сказанное обвинение справедливо. В таком случае, зачем не обвиняется и не осуждается с той же самой строгостью, с какою осуждают нас, и свят. Константинопольская патриархия, которая свою власть над македонскими епархиями уже целое столетие практикует исключительно на основании одного султанского фирмана?

Обвинили и обвиняют нас, что мы хотели ввести в церковь Христову начало неслыханное в ее истории, начало — всем болгарам, где бы ни обитали они, находиться в зависимости от экзархии. Но никто не знает, может быть, что турецкое правительство не раз старалось убедить нас согласиться назначать и отправлять архиереем во все те места турецкой империи, где обитают болгаре, но что подобные заманчивые предложения, поддерживаемые притом и многими из наших христиан, мы всегда отвергали.

Обвиняют нас, что мы систематически противимся всякому примирению с Константинопольскою патриархией, которая, будто, делала всевозможные

жертвы для восстановления евангелской любви между нею и нами, заблужденными, но мы, заслепленные неразумною любовью к своей народности, делаем тщетными святые намерения свят. Константинопольской патриархии о благе церкви Христовой. Мы исповедуем, что питаем глубокую любовь к тому народу, среди которого милость божия благоволила родиться нам и вырасти. Кто не платит природе этой дани, пусть тот первый бросит на нас камень осуждения. Но свидетель нам господь, что никогда эта любовь не делала нас слепыми до того, чтобы мы, увлеченные идеями мира сего, предпочли узкие народные стремления служению святой православной вере. Мы вполне сознаем, что прискорбная распря, существующая между нами и святейшею Константинопольск. патриархией, не только служит к ослаблению святой православной церкви на Востоке пред разными христианскими иноучениями и другими иноверцами, всячески старающимися воспользоваться этою несчастною распрею, но имеет и пагубное влияние на самих наших христиан. Но мы не можем не исповедать перед Вами, что условия, предлагаемые свят. Констант. патриархией, на основании которых, слышим, она изъявляет согласие уничтожить неправедное осуждение против нас и целого болгарского народа, таковы, что принятие их может иметь следствия гораздо ужаснее настоящих для святой православной церкви и для благочестивого, православного болгарского народа. Мы позволяем себе изложить здесь наши опасения.

Пятивековое владычество турок над пространством Балканского полуострова, населенным болгарами, одинаковые исторические испытания, через которые прошли эти последние, их пробуждение и возрождение под влиянием одинаковых идей и языка, все это имело следствием укрепиться в них сознанию, что они составляют один народ, имеющий одно и то же будущее, одно и то же историческое призвание и послание. Единство болгарского народа пустило глубокие корни в сердце каждого болгарина. И грамотный и неграмотный, и богатый и бедный, и гражданин и поселянин — все в этом сознании своего единства находили свой исторический идеал, его считали своею гордостью, в нем находили утешение в своих несчастиях. Последняя война за освобождение болгарского народа еще сильнее толкнула по этому направлению народные стремления, дав возможность поверить, что давно мечтаемое единство осуществилось и все силы болгарского народа будут сосредоточены около одного центра. Берлинский трактат осуетил действительно осуществившееся за одну минуту единство болгарского народа, но не уничтожил он надежды этого народа, что когда-нибудь единство это непременно осуществится. Поэтому народ этот всеми силами старается сохранить те духовные узы, которые соединяют все его части, и считает он самым злейшим врагом своим того, кто дерзнул бы посягать на эти узы.

Святейшая Константинопольская патриархия могла бы приготовить прекрасное и святое дело примирения и окончательно восстановить связь с болгарским народом, если бы относилась она уважительнее к поименованным духовным узам болгарского народа — к славянскому богослужению и болгарскому училищу в Македонии. Ибо болгарский народ, видя, что уважаются эти две черты его индивидуальности, в существовании которой мы не видим ничего противоевангельского, и что посылаемые свят. Константинопольск. патриархией в Македонию преосвященные архиереи не препятствуют их развитию, этот болгарский народ убедился бы, что нет никакой опасности для братий его в Македонии и с глубокой сыновнею любовью и преданностию

обратился бы к тому престолу, от которого воссиял для него свет Христов.

Но пусть скажут те, которые обвиняют нас, что мы остаемся непримиримыми, что сделала свят. Констант. патриархия в продолжение целых десяти лет со времени учреждения Болгарской экзархии, дабы поставить себя в такое положение к болгарскому народу? За все это время большая часть македонских епархий, а в последние четыре года все македонские епархии, были под исключительным духовным ведомством преосвященных архиереев, назначаемых и посылаемых там свят. Констант. патриархией. Следовательно, они имели возможность привлечь любовь тамошних христиан. К сожалению, мы видим, что за это время ненависть между пастырями и пасомыми сделалась ожесточеннее, недоверие усилилось больше прежнего. И это потому, что находящиеся в Македонии преосвященные архиереи сделались органами разных эллинских силлогосов, цель которых — распространять повсюду эллинский язык. Вследствие этого и болгаре в Македонии, в Южной и Северной Болгарии считают святейшую Константинопольскую патриархию самым опасным своим врагом. Поэтому, если мы согласимся принять предлагаемые этой патриархией условия для примирения, пока она находится в таких отношениях к болгарам, это значило бы нам самим, своим поведением, произвести раскол в болгарском народе. Ибо македонские болгаре, насколько известно нам их настроение, ни за что не согласятся подчиниться духовному ведомству святейшей Констант. патриархии и, в таком случае мы будем принуждены признать наших братий и братий наших христиан раскольниками, если они будут продолжать бороться за свои церковные права, уничтоженные столетие тому назад, но свежие еще в памяти тамошнего населения. А если они сделают какой-нибудь поступок гораздо несчастнее, который нашел бы отзыв и в других частях болгарского народа, если они бросятся в объятия одной из пропаганд, действующих в Македонии, как уже и сделала одна часть тамошнего населения, то на кого должна пасть ответственность за подобный отчаянный поступок? Уже целый год как упорно распространяются известия, что настало время для примирения с Констант. патриархией, которому будет пожертвована целая Македония, и — слышутся голоса отчаянных людей в Македонии,—что причина всех несчастий македонских болгар—православная вера, которая в Македонии отождествлена с интересами греческой народности. Уже целый год в Восточной Румелии как и в Северной Болгарии слышутся изобличения, что мы, желая примирения с свят. Констант. патриархией, готовы принести в жертву греческой народности целую Македонию. Уже целый год болгарский народ находится в тревоге и с вниманием прислушивается не раздается ли откуда-нибудь голос примирения в ущерб его жизненным интересам, и — волнуются слабые, ожесточаются разъяренные, усиливается вольнодумство. А что будет, если слухи эти окажутся действительными — один бог весть.

Когда таково положение дел в Македонии и настроение духов повсюду между болгарами, пусть судит святейший правительствующий Всероссийский синод полезно ли будет для святой православной церкви безусловное принятие предлагаемых свят. Констант. патриархией условий примирения. Мы изложили откровенно, во всей их наготе, страсти, движущие жизнью болгарского народа, открыли причины, по которым примирение с свят. Констант. патриархией немыслимо пока церковное положение болгар в Македонии не изменится хоть отчасти.

Да найдет[5] святейшая православная Всероссийская церковь в своей мудрости[6] средство для удовлетворения местных нужд страждущих христиан, а в то же время и для сохранения интересов св. православной церкви! *Да будет*[7] она ангелом мира и да способствует водворению церковного мира между разгневанною матерью и ее неправедно наказанными детьми! Подобный подвиг достоин той глубокой пастырской науки, которою бог снабдил Вас, духовные предстоятели русского православного народа. Благословенный православный русский народ бесчисленными благодеяниями, неописуемыми жертвами ознаменовал свою любовь к несчастному болгарскому народу. Сжальтесь же и Вы, его архипастыри, над этим самим народом и помогите ему да мимо идут от него опасности страшнее мучений и страданий, перенесенных им в прошедшие времена от иноверной гражданской власти. Как истинные ученики Спасителя Христа сочтите страдания и опасности нашего народа своими и прострите ему Вашу руку, дабы, оставленный окончательно, не погиб для святой православной церкви. „*Тѣмже убо донднже врѣмѧ есть, дѣлайте благое ко всѣмъ, паче же къ приснымъ въ вѣрѣ*“ (Галат., 6, 10). „*Богъ же мира да совершитъ вы во всѧкомъ дѣлѣ блазѣ*“ (Евр., 13, 20—21).

АБАН, ф. 54, арх. ед. 269, автогр. с мест., 6 големи л.

Послание на Климент до Всеросийския синод, без дата. Писано вероятно през 1882 г
[1] В скоба написано: в навечерии.
[2] Следва зач.: своем родном.
[3] Зач.: школу.
[4] Следва зач.: на слав.
[5] Зач.: пусть.
[6] Следва зач.: пусть.
[7] Зач.: пусть сделается.

1883

42

До митрополит Григорий Доростолочервенски

. . . . . .
. . . . . .

Тези са, Ваше Високопреосвещенство, сведенията, които мога да Ви съобщя по слуховете, що са се разнесли в София за свещениците от селата Овча могила,[1] Бурумлии[2] и Дели-сюле[3]. Колкото за заключенията, ето какво заключение правя аз от всичко това: *иска се во что-бы то не стало да се компрометира смиреният управител на Търновската епархия, да се представи за нихилист, за безчестен, за неспособен, та с позор и безчестие да се изтири от Търново*. Да правя горното заключение ми дават повод не само горните слухове, но и много други работи.

Когато бях в София, казваха ми, че сам Начович, а с него заедно и други, говорили, че тук, в Търново, ние сме обърнали митрополията на керхана, че не сме оставяли нито учителки, нито други жени да не злоупотребим и че затова аз съм държал с либералците, защото те знаяли всичките мои маскарлъци, а че съм се боял да не би да ги извадят наяве. Още е казвал Начович,

че аз съм взел от някой сиромах свещеник десет пола назаем и макар горкият свещеник със сълзи на очи да ми се е молил да му върна париците, аз не съм му ги връщал. При това по вестниците често се срещат нападения и натяквания върху ми — ту за училището, ту за безредието в епархията, ту за напредването на протестанти и проч. Пишат, че в Търново протестантството пуснало дълбоки корени и със злорадство натякват, че архиереят при такава една опасност или спи, или се занимава с политика. А пък в Търново сега няма нито един протестантин: всички избягаха оттука. А какво щеше да се говори противу ми, ако наистина бяха се загнездили протестантите в Търново така, както са загнездени те в Самоков, в Ловеч, Троян, та и в Русчук — един бог знае. Пише се за невежеството и пиянството на свещениците и се указва на свещеници от Търновската епархия. Та и какво не се пише, какво не се говори? Само добро не се пише и не се говори. Може ли прочее да не дойде човек до горнето заключение?

Вие знаете, Ваше Високопреосвещенство, с какви чувства приех аз управлението на Търновската епархия. Да се боря с клеветите — нямам охота, а и да допусна, щото да ме опозорят — и това никак не ми се иска. Жал ми е за името, което благодарение на Вашето отеческо ръководство бях си спечелил в нашата църква. А не съм сигурен, че хората не ще си постигнат целта. Затова не намирате ли и Вие, че много по-добре ще е човек заблаговременно да се оттегли и от училище, и от епархия? Тази мисъл отдавна се върти в главата ми, но, признавам се, досега сѐ не ми дохождаше охота да попробувам да я осъществя. Вижда се, лесно е да мисли човек за едно, а трудно е да осъществява мислите си. Не знам ще ли има у мене сила и постоянство сега или по-нататък да предприема осъществлението на тази мисъл, но нещо ми шепне, че наистина хубаво ще бъде и за мене, и за хората, та и за църквата, ако се оттегля. Ще бъда много благодарен, ако Ваше Високопреосвещенство ми дадете и в този случай съветите си.

Като се препоръчавам на св. Ваши молитви, оставам на В. Високопреосвещенство

покорний
† епископ Браницкий Климент

5 януар[ий] 1883 г.,
Търново

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228. препис.

На преписа отбелязано: „Архив на Русенската митрополия. Дело по Делегатството, с. 10, 11, 12."

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Доростолски и Червенски митрополит Господина Г-на Григория. В София."

Пропущаме началната част от писмото, в която се засягат църковно-административни въпроси — слухове за провинили се свещеници.

[1] С. Овча могила, Свищовско.

[2] С. Пейчиново, Русенски окръг.

[3] С. Драгомирово, Свищовско.

43

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

С Вашите св. молитви аз бях в София и се завърнах по живо по здраво. Твърде много съжалявам, дето не Ви сварих в София. Тръгнувах оттука за София със стеснено сърце, защото превратът от 3-й март[1] даваше да се предусеща, че човек тряба да бъде твърде осторожен във всяка своя стъпка, толкоз повече, че отиването ми можеше да се претълкува всякак. В самата София аз повече се убедих в необходимостта на голяма осторожност. Но тръгнувах аз за София и с надежда, че ще се срещна с Ваше Високопреосвещенство и ще мога да се възползувам от Вашите съвети за като какво направление да давам на своите постъпки в това наистина критическо за всеки българин в княжеството време. За съжаление Вие бяхте заминали. Намерих там архимандрита Константина, който ми разправи за впечатлението, което произвело на Ваше Високопреосвещенство моето писмо от . . . Признавам се, че ми стана много мъчно от това, толкоз повече, че аз никак не мислех да Ви направи такова впечатление писмото. Наистина аз бях наскърбен и смутен, когато пишех това писмо. Мене ми дойде много криво, когато, без да зная какво се е извършило в Народното събрание за правилниците, пишех на наместниците, че скоро ще да се приемат тези правилници от Събранието, мене и устно, и писмено ми отговаряха, че те (правилниците) са приети вече и че те (наместниците) имат за това от Ваше Високопреосвещенство телеграфически съобщения. Под това горчиво впечатление аз написах казаното си писмо, но никак не ми мина през ума, че официалността му ще Ви направи такова силно впечатление. Мина ми през умът, че Вие като видите, че съм се разсърдил, ще да се намесите заедно със св. Преславски Константина и даже ще да ми кажете: „Как е, Василчо?“ Но като чух думите на Константина, аз разбрах колко зле съм направил, дето съм дал такава официалност на писмото си. Щом се завърнах, аз унищожих от копиерът казаното писмо, връщам Ви с настоящето Вашето писмо и моля най-покорно да ме извините. Надявам се, Ваше Високопреосвещенство, ще повярвате, че съм писал казаното си писмо, без да му съм пресметнал много-много и великодушно ще да ме извините.

В София аз намерих добър прием, особено Негово Височество биде към мене добър и ласкав. По негово лично желание Генерал Соболев[2] поиска от Ваше Високопреосвещенство дозволение да отслужа на 24 март благодарствен молебен. Но положението на работите не можеше да внуши на човека радост и спокойствие. Партиите интригуват една против друга и всяка една от тях има да употребява в своя полза или благоволението на Негово Височество, или силата на обстоятелствата. Че положението на работите е лошо, че поправлението зависи само и само от съгласието на партиите, за това само се говори, но никой не прави стъпка към това. Но което беше за мене най-прескърбното, това е, че като се боят вероятно от духовенството, искат и сега да го употребят за орудие или, ако не могат, да направят безсилни тези от тях, които им се показват по-самостоятелни и следователно — по-опасни. Аз с голямо прискърбие се научих, че са се събрале някакви си неблагоприятни сведения за Ваше Високопреосвещенство и че подобни сведения е давал за Вас и дяду Мелетия. Попитах за това Генерала Соболева. Той ми отговори,

че особено нещо няма, но че му било съобщено Вашето окръжно писмо (обнародвано в началото на войната). За това окръжно аз говорих на Генерала това, което съм говорил и на Дринова, и на Дондукова, та и на други, и повидимому Генералът се съгласи с мене. Мене ми е мъчно, Ваше Високопреосвещенство, дето Ви огорчавам с тези сведения, но престъпление щеше да бъде от моя страна, ако скриех нещо от Вас, моят старец. Бил съм всякогаж на убеждение и си оставам, че нравственото право и нравствената сила непременно тържествува върху всичко най-противно и че по-добро средство, за да бъде човек осветлен върху положението на работите, няма, освен да знае всичко, което се мисли и говори за него — добро или лошо. Както и да е, но положението на работите не е дотам от завидните. Негово Височество, вярвам, разбира това. Средството за поправление? Това средство е само конституция, Ваше Високопреосвещенство. Като за нас малка и слаба държавица много е опасно всяко друго нещо. На нас могат да влияят всички, които са по-силни от нас и да искат да им се изпълняват прищевките. Добре ли е, не е ли оскърбително за народната ни гордост да казваме сами, че нашият господар няма власт над генералите? Но ако е това истина (а тряба да е истина, защото това остава безнаказано), кой турна Господаря ни в такова положение, дето в държавата си между народът си да не е властен над едни генерали? Несъгласието и раздорите помежду ни докараха ни до такова унижение. Шемарът е общ за едни и за други, за целият народ, но ще станем ли ние малко по-умни? Дано дадеше бог!... При всичкият добър прием, който ми се направи в София, при всичките благи обещания, които ни се дадоха, аз се завърнах от София твърде недоволен и без особени някои надежди. „Ке го лъжем", ето какво впечатление извадих от всичко, що чух и видях в София.

Простете ме и не ме лишавайте от доверието и св. си молитви.

На Ваше Високопреосвещенство преданий
† епископ Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е писано в началото на 1883 г. Адресирано е: „До Негово Високопреосвещенство Св. Доростолскаго и Червенскаго митрополита Господина Господина Григория. В Русчук."

[1] Вероятно се има пред вид превратът, извършен през 1881 г. от Александър Батенберг с помощта на военния министър ген. Ернрот, чрез който се разширява личната власт на княза.

[2] Соболев, Леонид Ник. (1844 — неиз.) — руски генерал. Взема участие в Освободителната война; през 1882 г. по настояване на Батенберг е министър-председател и министър на вътрешните работи. През септември 1883 г. се оттегля от министерския пост и се завръща в Русия.

1884

44

До Димитър Недев

Почитаемий
Господин Димитре![1]

Писмото Ви заедно с пощенский запис получих и парите своевременно приех. Благодаря Ви!

Аз тука засега добре съм. Не Ви писах досега, защото чаках да се понастаня, да се срещна с тоз-онзи, да се поразговоря, а че тогава да Ви пиша. Още не съм се усвоил с положението си, а пък и работа много и по управлението на тукашната епархия, и по делегатството. За добавочното на свещениците Вие ще се научите от писмото ми до дядо протонотария. Струва ми се, че по този въпрос не ще може нищо да се направи за свещениците. Министрите са съгласни да се отпусне от хазната и за идущата година добавъчно на свещениците, но депутатите не скланят. Вчера Стамболов[2] категорически ми заяви, че няма никаква надежда. Той в частни събрания употребил всичкото си красноречие, но депутатите оставале непреклонни.

Не ще да бъде зле, ако се изпълнеше просбата на г-на Дживана. Знаете, той е потребен. За момиченцето на Бакърджиева говорих на г-на министра. Обещаха да се приеме. Вчера направих справка в министерството, но още не е станало разпореждание. Имайте търпение. На ученикът Рускова може да дадете 80 лева за месеци декември 1884 и януарий 1885 год., но искайте разписка, подтвърдена от директорът, както и разписка (тъй също подтвърдена от директорът) и за 120 лева, които му дадох за месеци септември, октомврий и ноември наст. година. При това поискайте да Ви достави от директорът бележки за успехите и поведението си.

Как са нашите в митрополията? Вие добре ли сте? Много здраве на всички.

Като Ви благославям, оставам

Ваш молитствовател
† митрополит Климент

23 ноември[ий] 1884 г.,
София

АБАН, ф. 54, арх. ед. 257, препис.

[1] Димитър Недев — главен писар на Търновската митрополия.

[2] Стамболов, Стефан (31. I. 1854 — 6. VII. 1895) — първоначално отношенията между митрополит Климент и Ст. Стамболов са добри. През 1884 г., когато е писано писмото, Стамболов е председател на Народното събрание. По-късно, като регент и министър-председател, той проявява необуздана враждебност към митрополит Климент. Под негово давление и в угода на Фердинанд Кобурготски авторът на „Иванко“ е осъден и изпратен на заточение, за да бъде освободен чак след убийството на Стамболов.

Васил Друмев (като Търновски митрополит)

45

До Димитър Недев

Любезний Димитре!

От много залиси забравил съм пощенский запис, който бяхте ми изпратиле. Сега го подписвам и Ви го изпращам.

Моля приканете дядо протонотария да отговори от моя страна на Окръжната комисия, че в митрополията не се намират документи за това как и откъде се е правил и поддържал Долне-махленский мост.

За правилникът за счетоводството на съветите не бързайте да правите решителни разпореждания. Някои архиереи не искат да го прилагат в действие, тъй като той турга духовните съвети, особено касиерите им, в пълна зависимост от разни финансови чиновници и контролери. А при това този правилник бил работен и изработен без знанието на духовното началство.

За добавъчното на свещениците, ако и да не мога още нищо да кажа, но явява се между депутатите наклонност да вотират и за тази година потребната сума. Ще видим.

Като Ви молитствувам да посрещнете Новата година здраво и весело и да Ви бъде тя честита, оставам

Ваш молитствователь
† митрополит Климент

29 дек[емврий] 1884,
София

АБАН, ф. 54, арх. ед. 257, препис.

1885

46

До Димитър Недев

Почитаемий г-не Димитре!

Кируша[1] ми пише, че парите, които бях Ви оставил, свършиле се и сте питале откъде да вземете, за да давате на Иванча да харчи. Аз не мислех да се забавя тука толкова, но работите тъй тръгнаха, щото забавих се и както се вижда, още ще да се бавя. Моля Ви засега давайте на Ивана за харч от парите, които се прибират от вули — ако има такива у вас. Това ще бъде за моя сметка, докато се завърна или пък Ви изпратя оттука. Аз имам у дяда архимандрита Стефана дадени взаем 3000 лева, та ако му напомните да внесе Вам тия пари или част от тях и той внесе, тогава давайте за харч на нашите от тях.

Тук май работите не вървят дотам добре. Днес-утре ще се решава въпросът за свещениците. Отпървом г-да министрите подскукуросваха депутатите

да се не отпуща нищо за свещениците, но като узнаха, че сетнините от това ще бъдат лошеви за цялата страна, захванаха да убеждават депутатите да гласуват потребните суми. Сега обаче депутатите упорствуват. По тази причина министрите отлагат въпросът, докато убедят депутатите. Ще видим какво ще стане. Кир Градинаров[2] много вика против свещениците.

На здравието си — добре съм. Вие как сте? За работата на Генчо Витанов тези дни пак се отнесох до Военното министерство. Ще почакаме още да видим, ще последува ли този път какъв да е отговор от г-на министра.

Като принасям поздравления и молитствование на всички, оставам

Ваш молитствовател
† митрополит Климент

24 януар[ий] 1885,
София

АБАН, ф. 54, арх. ед. 257, препис.

[1] Дъщеря на брата на В. Друмев — К. Друмев.
[2] Сподвижник на Стамболов, един от организаторите на процеса срещу митрополит Климент по повод неговата реч на 14 февруари 1893 г.

47

До Димитър Недев

Копенгаген, 23 септ[емврий] 1885 г.

Любезний ми Димитре!

По решението на Народното събрание аз се намирам сега в Копенгаген. Тук ние бидохме много добре приети от Царя-Покровител,[1] който ни даде твърде добри надежди, тъй щото съединението на Източна Румелия с княжеството може да се счита за окончателно свършено.

От София тези дни ще да получите 100 (сто) наполеона срещу разноските, които са станали и стават в митрополията. Помолете отново архимандрита Стефана да се постарае да Ви се дадат и онези 3000 лева, които му дадох. Разяснете му, че тази сума аз я дадох по неговата просба и именно на негова чест. Нека да не отказва да се дадат.

За нашите смятам да се хване с кирия една къща, та митрополията да бъде свободна. Поговорете за това с Митя,[2] комуто пиша, и помолете и дяда протонотария да поговори за това с брата ми Величка, като се потруди да му разясни, че това и за мене, и за тях ще бъде по-добре и като му напомни мимоходом, че вече и хора взеха май-високичко да похоротуввзт и да мъмрят, задето в митрополията има жени и деца. Вярвам дяду протонотарий ще съумее да направи това така, щото да няма наскърбение.

Днес или утре тръгнувам за в България. Ако мина през Русия, ще Ви явя.

Поздравете членовете на Съветът и всички други.

Поздравлявам и Вас и оставам

Ваш молитствовател
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 257, препис.

[1] Руският император Александър III.

[2] Димитър К. Друмев, братов син на Друмев, секретар на Търновската митрополия.

1886

48

До митрополит Константин Врачански

Владико светий!

Не ми се искаше да те безпокоя, но се намирам в едно трудно положение, та твоят съвет ми е необходим. Делото се касае до всинца ни, а вероятно най-повече до нас, владиците, но аз не го съобщавам и няма да го съобщя другиму освен на тебе. Сърдит си-несърдит, тряба да ми дадеш съветът си.

Работата ето каква е: Негово Блаженство, българският екзарх Господин Иосиф, изпратил ми едно дълго писмо със заповед да го прочета на Каравелова[1], Стамбулова, на другите министри и на някои от депутатите. В това писмо Негово Блаженство се оправдава някак, че не е истина това, дето някои си пръснали слух, че държал политика противна на княжеското правителство и доказва, че неговата политика е била всякогаж в полза на националния въпрос в Турско.

Всичко е хубаво, Владико светий, но в това писмо има работи, които аз не мога да ги съобщя на когото и да било, защото те са едно обвинение против самите нас в угода на тогоз и оногоз. Ето какво казва Негово Блаженство на едно място в писмото си:

„За интереса на българите в Македония и Тракия ний много често сме били отстъпчиви в някои църковни въпроси в княжеството, за което сме били и осъждани от някои, задето не се застъпяме, както тряба, за интересите на църквата. Има лица даже, които са ни съветвали и които ни съветват да отидем в София и да управляваме със Св. синод, но ний всякога сме показвали, че държим на първ план националния въпрос в Турско според желанието на интелигенцията, отколкото църковния в княжеството според желанието на духовенството."

Как ти се струва това, Владико светий? Пак духовенството криво и непатриотично! Интелигенцията желае според Негово Блаженство да държи той на първ план националния въпрос в Турско, а клетото духовенство е против това, то желае да бъде на първ план църковния въпрос в княжеството, т. е. туй духовенство е против народните стремления и гледа само себе си! И това пятно, това обвинение се хвърга върху него от самият му началник! Самият този началник поставя интелигенцията в патриотизмът по-горе от духовенството. Повтаря се това, което стана и при учредителното събрание в Търново на 1879 година, когато обвиниха владиците, че от честолюбиви замисли искали да разделят църквата, на което обвинение началникът на църквата ръкопляска от Пловдив.

Прескърбното в това е туй, Владико светий, че сами ние си тургаме крак. Не стига дето църквата отвсякъде среща спънки, не стига дето служителите

отвсякъде получават оскърбления, хули, унижения, ами и ние сами си удряме плесница. И защо? За угодата на този и онзи! Поне да говорим правото! Откъде заключава Н. Блаженство, че желанието на духовенството е да има той на пръв план само църковний въпрос в княжеството, а не и националний въпрос в Турско и как ще докаже това? Но тъй е то, когато сами не пазим законът. Синодална църква сме, а се обърнахме на абсолютно монархическа.

Писмото на Н. Блаженство и заповедта да го прочета пред този и онзи е според мене едно унижение за църквата, толкоз повече, че с него се иска да се угоди на някого, а не да се разясни нещо или запази, ако по достолепието поне правдата, та и честта на служителите й. Но в писмото на Н. Блаженство има и друго едно нещо, с което според мене Н. Блаженство е отишел доста надалеко. Преди войната временното в Пловдив правителство беше въстанало против Гервасия[2] и настоятелно изискваше от мене да го дигна оттам, като заплашваше, че ако не го дигна под някой благовиден предлог, те ще го дигнат с джандари и ще го изпратят в някой манастир. Ти разбираш, че аз не можах да се съглася на такова искание и налягание, макар и оттука да налягаха върху ми твърде много. Но счетох за длъжност да съобщя за това на Н. Блаженство и за да не се разгласява това ми съобщение, аз го направих в споразумение с надлежний министър с шифри. Отговор не получих, а пък Гервасий успял да се разясни, с когото тряба, и въпросът се уталожи. След войната Гервасий спечелил съчувствието на тези, които преди бяха против него (на Странски[3] и др.) и когато Н. Блаженство направил разпореждание да отиде той (Гервасий) в Харманлий, за да нарежда там църковното управление, тези последните претълкуваха това, че се е направило за наказание на Гервасия, и дигнаха мъмрения против Н. Блаженство. Това накарало Н. Блаженство да разясни уж делото, но то излиза не разяснение, а оправдание, защото ето какво казва Н. Блаженство в писмото си:

„Движението на 6-й септемврий ний посрещнахме с удоволствие и дадохме възможното свое съдействие, за да се осъществи съединението... Даже когато се известихме, че епископ Гервасий въвръвял против общето желание и държал политика противна, ний разрешихме на екзархийский делегат в София (Не е истина! Такова разрешение Н. Блаженство не ми е давал) да го отстрани навремя от Пловдив."

Разбирам, Владико светий, че тряба църквата да има *политика* спрямо правителството, че тя тряба да върви съгласно с него. Но нима за постигание на това тряба да се унижава и клевети духовенството? Нима с преиначвание работите тряба да се спечелва съчувствието и доверието на правителството?

Мъчно ми е, Отче. Усещам душевно наскърбение и унижение. И ето какво мисля аз да направя: писмото няма да го прочета никому. Ще напиша за това на Н. Блаженство, като му кажа откровено по какви съображения не мога и не искам да прочета писмото, и ще го помоля да ме освободи от делегатството. Началство е, тряба да му се покоряваме. Моята постъпка може да го наскърби и може да породи бог знае какви неприятни и за мене сетнини, но какво да се прави! Ний обвиняваме хората, обвиняваме светските, че искат да ни унижават и оскърбяват, но и те не са лишени дотолкова от патриотизъм и здрав разум, щото да не почитат това, което само себе си почита. Но какво почитание иска този, който не почита сам себе си? Уважение и почитание никогаж не се придобиват с подлизвания и кокетарии. Тези последните са най-унизителни за една църква.

Сега, Владико светий, моля те, побързай да ми дадеш мнението си за писмото на Н. Блаженство и за желанието му да го прочета на този и онзи. В същото време кажи ми откровено — одобряваш ли намерението ми да не изпълня волята на Н. Блаженство и да му пиша за това.

Тука новини много, но не ти пиша за тях нищо. На здравието си добре съм. Стоил довел тука Сийка и децата, но не съм ги виждал. Цалувам те.

Твой Климент.

11 юлий 1886 г.,
София

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, автогр. с маст., 4 л.

Писмото е адресирано: „До Н. В. Преосвещенство Св. Врачанскаго митрополита Господина Г-на Константина. Във Враца."

[1] Каравелов, Петко (ок. 1845 — 24. I. 1903) — по времето, когато е писано писмото, той е министър-председател на България.

[2] Гервасий — управляващ Пловдивската епархия.

[3] Странски, Георги д-р (1847—1904) — роден в Калофер. Следва медицина в Букурещ. Един от приятелите на Христо Ботев. След Освобождението е лекар, взема участие в обществения живот на страната.

49

До Екзарх Йосиф I

№ 229
24 юлий 1886 г.

Ваше Блаженство!

Понеже отсъствувам от епархията си, както Ви е известно, почти цели две години и последствие на това много епархиални работи остават висящи, а, от друга страна, и пребиването ми тука не е имало и едвам ли ще може да има очакваният резултат за общите работи на Църквата, имам чест с настоящето си да помоля най-убедително Ваше Блаженство да благоволите и ме уволните от делегатството и да ми позволите да се завърна в епархията си.

Като се надявам, че Ваше Блаженство ще благоволите да не откажете на просбата ми, препоръчвам се на Вашите св. молитви и оставам

на Ваше Блаженство во Христе брат
Търновский Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 242, препис.

Писмото е адресирано: „До Негово Блаженство Български екзарх Господина Г-на Йосифа I. В Цариград".

1887

50

До Димитър Недев

София, 11 март 1887 год.

Любезний ми Димитре!

Бяхте ме питали с едно писъмце като каква част от правото за ръкополагание свещеници и осветявание църкви да се даде на преосвещений Партения за трудът му. Не Ви отговорих, защото се надявах да помогнат обстоятелствата да се възвърна наскоро. И сега не съм изгубил тая надежда, но понеже преосвещений Партений имал някакви си сметки с г-на Бурмова,[1] който чрез мене го покани да се потруди за изравнението им, а той в отговор телеграфически ми казва да съм заповядал на главният си писар да му се *платяло*, та да можал и той да изравни сметките си с г-на Бурмова, като предполагам, че преосвещений Партений разбира правото за трудът си, моля те да се разпоредиш, за да му се даде една трета от казаното право, а и занапред, ако се случи да се покани да извърши нещо в епархията и за епархията, да му се дава от приетото право една трета. Не зная ще ли остане задоволен от това преосвещений Партений. Не се съмнявам, че ще ми се съобщи както за това, тъй и за туй, което ще се направи.

Налягам много пред Св. синод да ми се разреши да си подойда. Не зная дали ще сполуча, но ако би да сполуча, дали моите търновчани не ще да посрещнат с камъни *предателя* и *шпионина* Климента?

На здравието си, слава богу, добре съм. Молитствувам и на Вас добро здравие и благополучие.

Приветствувам членовете на Съвета, особено уважаемия отца протонотария Димитрия.

Много здраве и на нашите.

Ваш молитствовател
† Търновский Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 257, препис.

[1] Бурмов, Тодор Ст. (1834 — 25. X. 1906) — роден в с. Априлово, Габровско. Следва духовна академия в Киев, учителствува в Габрово. Редактор на „Български книжици", „Съветник", „Време". Участник в черковната борба. Първият министър-председател на България след Освобождението, русофил.

51

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Ваше Високопреосвещенство!

На Старецът пиша за въпросът по управлението на Пловдивската епархия и го моля да не ми отказва да ми съобщи мнението си. За същото моля и Вас и се надявам, че и Ваше Високопреосвещенство ще бъдете тъй добри, щото не ще откажете да ми съобщите мнението си.

По повод на направеното от свещениците в Шумненско и в Балчик аз отговорих потребното на г-на министра. Пращам Ви препис от този отговор, за да видите, че сме биле съгласни върху въпросът. Не съм се сетил само да кажа на г-на министра, че не е имало нужда свещениците да се подбуждат от архиер. наместник, за да правят демонстрации, когато положението тяхно е такова, щото то стига за сто подбуждения.

За назначението икономa Енча, изпълняющ длъжност протосингел при Варн[енската] и Преславската митрополия, счетох за длъжност да съобщя на Негово Блаженство и да го помоля да направи той потребното пред синодалните старци, като му изпратих и препис от Вашето писмо. Още не съм получил отговор.

Живеем тука засега мирно и тихо. Усещам, че вече е необходимо да си поотида на Търново, но не мога и тука да оставя, като е без съвет, та и с Червеният кръст имам доста главоболия и безпокойства.[1] Белки ще излезе „всяко зло за добро". Утешавам се поне с това, че не съм само аз, който съм далеч от епархията си. Разликата е само тази, че моето отсъствие напълнюва вече третя година. Чувам, че г-н регентът Живков[2] трудял се в Търново да *примири* населението с мене. Блазе ми, когато се грижат за мене такива високопоставени и високопатриотически лица. Не ми завиждайте, Ваше В. Преосвещенство; завистта не е добро нещо.

Във вест. „Свобода" беше се появила една статейка, с която се доказваше, че Н. Блаженство Екзарха не одобрява постъпките на своят делегат — този урсус Климента, — че правителството *никогаж официално не е поискало от Н. Блаженство вдигането на Климента от София*. Когато всички признават Климента за предател и руски шпионин, защо да се не изкаже, макар и косвено, такова признавание и в името на Н. Блаженство?

Принасям Ви най-сърдечни поздравления.

Препоручавам се на Вашите св. молитви и оставам на Ваше Високопреосвещенство во Христе брат

† Търновски Климент

16 април 1887 г.,
София

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268, препис.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Варненскаго и Преславскаго митрополита Господина Г-на Симеона. В Русе".

[1] Друмев взема участие в работата на „Български червен кръст". Той е пръв негов председател.

[2] Живков, Георги Ат. (1844—1899) — роден в Търново. Учителствува в Търговище, Варна, Русе, участвува в революционното движение. След Освобождението е административен и училищен служител, а през 1886—1887 г. член на Регентството.

52

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Ваше Високопреосвещенство!

Някой си младеж, учител от село Кюлевча,[1] по име Мар. Марчев, беше изпратил до Св. синод прошение за разрешение сродство, на което прошение се отговори от Делегатството на просителя, че той тряба да се отнесе чрез местният архиерейски наместник или Епархиален духовен съвет. Завчера получих от г-на Илия Блъсков писмо, с което, като казва, че той бил в *ноимата* на тая работа, разправя ми, че попът в Кюлевча, като искал да вземе момата за своя син, правел пречки на М. Марчев и умишлено криво съобщавал на архиер[ейския] наместник родството, и ме моли да ходатайствувам пред Ваше Високопреосвещенство да предпишите на наместникът или сам да отиде в Кюлевча, за да разпита за сродството, или да прати някого за повторно изследвание. Блъсков уверява, че помежду М. Марчев и момата нямало никакво родство.

Както знаете, Блъсков е стар приятел и не щеше да бъде добре, ако се оставеше просбата му без внимание. Затова реших се да Ви поглавоболя, та пак Ваше Високопреосвещенство както намерите за добре.

С Вашите св. молитви аз, слава богу, жив съм, здрав съм и „чаю бога спасающаго". Хранов[2] след много тичание свърши най-после мисията, за която беше изпратен тука от Негово Блаженство, донякъде благополучно. Любопитното и интересното е това, че една от причините, по които се е затруднявало успехът на мисията на г-на Хранова, съм бил аз — Климентий. Казвали, че Климент постоянно правял *шиканарии* (какво ли значи тая дума?) на правителството с речите си и писмата си, постоянно *провокирал* (вярвайте ми, и тая дума не разбирам) властите, а Екзарха ме държи тука, и при всичко туй иска Екзарха да му отпуща пари. Работата беше дошла дотам, щото Хранов захвана да ме увещава да се оттегля оттука — в интересът на делото. Каза ми, че Негово Блаженство Екзарха му говорил това: „Аз познавам Климента за разумен и здравомислящ. Вярвам, че той сам, като види отдека иде затруднението, с готовност ще се реши да улесни делото. Той може да поиска разрешение да посети епархията си, от която отсъствува наистина доста дълго време." При това г-н Хранов има добрината и от себе си да ми даде увещание и ми доказва, че отиването ми в епархията не било никак обидно за мене и по никой начин не щяло да се разбере или изтълкува, че за моето непатриотическо са ме дигнали оттука, тъй като това щяло да стане по мое искание, а освен туй аз пак съм си оставал делегат.

Не ми оставаше, освен да поблагодаря на г-на Хранова за добрите съвети и наставления и да го помоля да поблагодари от моя страна на Негово Блаженство за доброто високо мнение, което благоволил да изкаже за мене. Не можах обаче да обещая, че ще последувам тия съвети и ще се постарая да оправдая изказаното за мене от Н. Блаженство мнение. Вие знаете, че у мене има арнаутска жилка, която прави понякогаж достопочтеният ми нос да се поразширочава. Ако да бяхте ме гледале отнякъде, когато ми говореше г-н Хранов всичко гореказано, щяхте да забележите вероятно размерите, които постепенно ту вземаше, ту изгубваше тоя почтен орган на обонянието. Какво да се прави! С добро дойдох, не искам с добро да си ида. Ако стоението

ми тука (което за мене е положително вредно) пречи някому или на някое народнополезно дело, нека ме дигнат. Не усещам в себе си толкова доблест и толкова патриотизъм, за да дам сам доброволно възможност и „овцете да бъдат цели, и вълкът сит". Но е лошево за мене — лошево е, но нека да е!

Бях Ви писал, че г-н министра на просвещението много бил недоволен от писмото, с което му се съобщи, че Св. синод не намира за нужно да влиза в споразумение за нареждането на духовните училища до когато тези заведения не се оставят в неговото изключително ведомство. Тогава се е казвало, че министерството ще нареди тези училища по свое собствено усмотрение — мимо духовното началство. Сега г-н министра говорил на Хранова, че в идущата сесия (ако до тогава Св. синод не поиска да влезе в споразумение с него) на Народното събрание щял да предложи да се закрие кредитът за тези училища и щял да хвърли всичката вина и отговорност върху Св. синод.

Дяду Константин беше ми съобщил, че получил от окръжният си управител съобщение какво свещениците, които не давали навреме регистрите за раждания, женитбите и умиранията, щели да бъдат давани под съд като *неизпълнители* на законът. На това съобщение Н. В. Преосвещенство попитал: ами свещениците кого да дадат под съд, когато самò правителството не е изпълнило законът, като досега нито една аспра не им е платило за тези регистри? Когато тукашният окръжен управител съобщи на мене, че някои околийски началници в Софийский окръг имали намерение да дават свещениците на съд, задето не представлявали регистрите, аз му отговорих точно така, както е отговорил и дяду Константин. Моят отговор се изпратил в статистическото бюро, оттам се препратил на г-на министра на просвещението, който го е представил в Министерский съвет. Отговорът ми се намерил твърде оскърбителен за правителството. Казали, че само Народното събрание е компетентно да се произнася пази ли правителството законите и изпълнява ли ги или не. Министрът на просвещението, който обещавал на Хранова да съдействува, за да се свърши успешно мисията му, заявил му, че след такова наскърбление, което Климент е нанесъл на правителството с реченото писмо, той се отказва окончателно и дума да продума, а г-н Начевич му обадил, че само за това писмо щял бил да изиска от Екзарха да махне от София Климента, който, вместо да улеснява работите, като че нарочно ги затруднявал.

Приложете на всичко това, Ваше Високопреосвещество, и недоволството, което възбуждали моите речи, що съм ги казвал сегиз-тогиз, и Вие ще си съставите понятие за розите, на които почивам тука.

Има неудоволствие към мене и от някои агенти (сърбский и австрийский) за покръстването на две-три еврейски момичета, от които едното било сръбска поданица, а другото — австрийска. Искаха да ги изпратя в агенството. Аз отказах, като заявих, че религията няма нищо общо с поданството. Впрочем в тази работа имах и имам пълната подръжка на правителството.

Всички тези счетох за нужно да Ви съобщя, за да ми дадете Вашите и на Стареца ми съвети и наставления. Гледам уж да не правя никому неприятности и да бъда угоден на всички, но вижда се тази пуста арнаутска жилка ми бърка.

Бахчата стана доста хубава. Чакам с нетърпение дохождането Ви тука, за да уверяваме заедно Стареца, че тукашната бахча е по-хубава от неговата. Май тогава може ноздрите ми пак да се разширочават понякогаж, ама няма зарар.

На братът Константия[3] не съм писал хич, ама и той мълчи. Вижда се, той иска да покаже, че и неговата жилка не е по-долня от моята.

Прося св. Ви молитви, като Ви поднасям най-искрените си поздравления.

Ваш
Климент

София,
8ий юний 1887 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268, препис.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Св. Варненскаго и Преславскаго митрополита Господина Г-на Симеона. В Русе."

[1] С. Кюлевча, Шуменско.

[2] Хранов, Димо (Димитър) (1846—1915)—по това време е дипломатически служител, поради което екзарх Йосиф I го натоварва с уреждането на някои спорни въпроси между правителството и черквата.

[3] Митрополит Константин Врачански.

53

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Приключвам в настоящето си едно писмо до г-на Евлогия Георгиев[1] с покорнейша молба да накарате Вашият протосингел, любезнейшият *наш* Василия, да се потруди и го изпрати по принадлежност, тъй като аз не зная адресът на г-на Евлогия. Вярвам, че Негово Високопреподобие, толкоз познат по своята благатност и добрина, не ще откаже трудът си за угодата на Климентия смиреннаго. Писмото оставям незапечатано, за да го прочетете и да видите какъв е предметът му, от една страна, а, от друга, доколко съм майстор в тези работи. Ваше Високопреосвещенство ще ми простите, задето си дозволявам и Вас да безпокоя, и на Високопреподобнейшаго да причинявам главоболие с подобни работи и бели.

Впрочем аз се наканих да пиша настоящето си за друг *дерт*, но го захванах с този, защото тъй уйдиса на моята смирена, но почтена левица.

Бях си дал дума поне Вас да не безпокоя с този друг *дерт*, който, признавам се, ядосва ме много, но не утърпях. „Не лѣтъ ми есть не глаголати, не лѣтъ ми есть и глаголати нынѣ". Ще го кажа с две-три думи сега, та когато се видим — с повече думи. Впрочем тази песен е стара, Ваше Високопреосвещенство я знае, както я знаят и другите св. синодални старци, но защото е пеяна пред нов човек и с повечко извиване и тънаникание прави по-силно впечатление.

Г-н д-р Моллов[2] ходи на Св. Гора и се върна по живо по здраво преди няколко дена. Той ми донесе *много здраве* от Негово Блаженство Екзарха, което се отнася и до всичките синодални. Н. Блаженство съобщил на г-на Моллова, че останал много наскърбен от някои писма на Св. синод, че Св. синод в тези критически за отечеството ни времена не застанал на *височината на званието и положението си* и вместо да се съединят с него (с Н. Блаженство) и заедно да действуват против *злото*, членовете на Синода седнали

да се карат помежду си за „кой да бъдел председател на Св. синод", че той (Н. Блаженство) и *сам* щял да направи потребното, за да помогне на отечеството в тези критически и мъчни времена, но не го направил, защото видял, че Синодът и сам скаран и несъгласен помежду си, не щял да го поддържи. Начинът и средствата, с които Н. Блаженство искал да се помогне на отечеството, са старите, указани нам от Високопреподобнейшаго Методия[3], така тайнствено (окръжни писма, проповеди и проч.).

Помогнете ми, Ваше Високопреосвещенство, да си реша следующият въпрос, който ми са показва много интересен: така също ли щеше да говори Негово Блаженство, ако на мястото на Моллова беше някой от нашите?

В това *много здраве*, както виждате, има толкова прелестни работи (хеле съобщението за *какво* сме се карали в Синода, направено на посторонно и частно лице), щото, вярвам, ще се съгласите, че наистина „не лѣтъ" ми беше „непроглаголати нынѣ".

На здравието си с Вашите св. молитви съм добре. Не ходя никъде, разтушавам се с градината. Не зная Вашите малини как са, но тука колкото се насадиха, всичките се хванаха и дадоха великолепен плод, от който с наслаждение вкусявам всеки ден.

На Негово Високопреосвещенство принасям смирените си, но сърдечни поздравления и прося светите му молитви. Аз бях му написал едно дълго и разбъркано писмо, което, вярвам, че е получил. Ако се потруди да сравни съдържанието му със съдържанието на настоящето, дали не ще да повярва, че хората наистина разбират височината на званието и положението си и умеят твърдо да стоят на него?

Братът Василия целувам братски и му молитствувам във всичко успех и напредък. Гребените, които ми прати в подарок, след като стояха няколко деня в дървено масло, станаха великолепни. Още еднъж му благодарим.

Новини тука нямаме. Всичко е мирно, тихо. Очаква се избирание на княз, според както доверява Свирчо I-й[4].

Дядо Методий още е тука. Вчера г-н Начович ми съобщи, че указът за неговото назначение бил вече готов и телеграфически утвърден от г-на регента Живкова. Очаквало се потвърждението му и от г-на регента Стамбулова, след което г-н Начович щял немедлено да направи потребното за отиването на Методия в Пловдив.

Със синовни поздравления препоръчавам се на Вашите св. молитви и оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
† Търновский Климент

19-й юний 1887 год.,
София

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Доростолскаго и Червенскаго митрополита Господина Г-на Григория. В Русе.

[1] Георгиев, Евлоги (1819—1897) — роден в Карлово. През 1837 г. се преселва в Румъния, където развива оживена търговска дейност. Прави дарения за развитието на учебното и културното дело в страната. Писмото на митрополит Климент до него, за което става дума, вероятно е писано по такъв повод.

[2] Моллов, Димитър д-р (26. X. 1845 — 8. I. 1914) — един от организаторите на здравното дело в България след Освобождението, министър на народното просвещение (1882—1884), привърженик на либералната партия.

[3] Методий Кусев.

[4] Димитър Петков (1858—26. II. 1907) — един от водачите на стамболовистката партия. По време на режима на Стамболов (1887—1894) е министър, кмет на София, председател на IV Велико и на VI и VII обикновено Народно събрание. През 1903 г. е назначен за министър на вътрешните работи, през 1906 г. — за министър-председател. Редактор на в. „Свирка", в. Независимост", в. „Независима България", в. „Свобода", в. „Нов век".

54

До министра на външните дела и изповеданията

Делегатство на Бълг. екзархия
№ 210
12 октомврий 1887 г.

Господине министре!

Отношението Ви от 12 т. м. под № 6297, с което, като благоволявате да ми явите, че Министерский съвет постановил да ме не припознава вече за екзархийски делегат и да ми се предпише да замина за епархията, а в случай, че не тръгна в разстояние на една седмица, да ми се прекъсне изплащането платата като Търновский митрополит, приканвате ме да замина за седалището на епархията си в продължение на времето, определено от Министерский съвет, получих и прочетох с достодължното внимание.

Тъй като длъжността екзархийский делегат е възложена на мене от Негово Блаженство Екзарха и от Св. синод на българската църква, а и в качеството си на архиерей на тази църква аз не съм в право нищо да правя без съгласието и решението на Св. синод, особено касателно тази служба, считам за длъжност да Ви явя, че аз, за да не наруша църковните канони и стана беззаконник, съобщих телеграфически на Негово Блаженство Екзарха и на Св. синод потребното за казаното постановление на Министерский съвет и за Вашата покана и щом получа от надлежното си началство потребните заповеди, ще тръгна за епархията си.

Екзархийский делегат
† Търновски Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 250, препис.

Писмото е адресирано: „До Господина министра на вънкашните дела и изповяданията. В София".

55

До министра на външните дела и изповеданията

Делегатство на
Българската екзархия
№ 229
Ноември 10[я] 1887 год.,
гр. София

Господине министре!

Вчера, на 9-й т. м., часът около 4 1/2 подир пладне, нахълтаха в митрополията Д. Петков (Свирчу), Зах. Стоянов,[1] Градинаров и още двама-трима депутати от Народното събрание, придружени от една тълпа (около 20—25 души), състояща от непознати на мене лица, и от името на всичкото българско население из цяла България поискаха вътре в три деня да напусна София и да отида, където искам, като заплашваха, че „ако след три деня не напусна София, те щели да постъпят с мене най-жестоко и немилостиво". На напомнюването ми, че тука има правителство и че те трябва пред правителството да изкажат своето желание и пред него да настояват да направи то потребното, те яростно възразиха, че *нямат работа* с правителството и че *сами ще се разправят* с мене.

Аз не вярвам, Г-не министре, това да става със знанието и одобрението на правителството, защото в противен случай ще трябва да се допусне, че или правителството се смята слабо, или властта и законът се заместват с произвол, насилие и самоуправство.

Поради това, като Ви съобщавам горньото, аз Ви моля да направите потребното, за да не се допуска да стане каквото и да е насилие и самоуправство над мене и над митрополията от няколко известни личности.

С това аз си изпълнявам длъжността, а всичката отговорност за всичко, каквото има и може да се случи, оставям на Вас и на правителството.

Надявам се, че не ще откажете да ме уведомите за мерките, които правителството ще намери за добре да вземе по тази работа.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 250, препис.

Писмото е адресирано: „До Господина министра на външкашните дела и изповеданията. В София".

[1] Стоянов, Захари (ок. 1850 — 2. IX. 1889) — на консервативни позиции застава след 1885 г. Тогава влиза в партията на Ст. Стамболов, става един от основателите на органа ѝ „Свобода"; през 1888 г. е избран за председател на Народното събрание. Заедно с видните стамболовисти взема участие в кампанията срещу митрополит Климент.

56

До Екзарх Йосиф I

Ваше Блаженство!

Телеграмата Ви № 642, с която ми предписвате да предам делото на Делегатството и на Софийската епархия Високопреосвещенаму Кирилу и да замина за епархията си, получих и се съобразих със съдържанието ѝ. Утре, ако е рекъл бог, оставям София и тръгвам за епархията си, но ще видя ли аз тая си епархия и дано, ако я видя, не ще бъда принуден скоро пак да я оставя, един бог знае. Няма никаква гаранция, че както Ваше Блаженство намерихте за съгласно с правата и интересите на църквата да ми предпишете да оставя София в угода бог знае на какви прищевки,не ще да бъдете тъй също принудени, пак в угода на същите прищевки, да ми предпишете да се отстраня и от епархията.

Както и да е, но аз считам за своя длъжност с всичката подобаяща откровеност да изкажа пред Ваше Блаженство голямото си съжаление, загдето в такива важни и критически за отечеството и за църквата времена и обстоятелства се поддадохте на бог знае какви влияния и домогвания и с това дадохте право и възможност на всички да повярват, че нашата църква е раболепна, че тя в такива именно критически и опасни за самото съществувание на народът времена и обстоятелство, наместо да подигне високо и безбоязнено гласът си в изобличение на заблудените, в насърчвание на уплашените и в защита на отечеството, показа се слаба дотолкова, щото допусна независимостта и правата ѝ, гарантирани от самият неин основател, та и от основният закон на страната ни, да се тъпчат от неразумните домогвания и прищевки на хора, които всякогаж са биле враждебни на църквата и православието.

Борбата, Ваше Блаженство, не беше между мене и правителството. Тази борба, каквато и да е била в началото си, обърна се на борба за запазването или съсипването бъдущето на отечеството. Църквата не можеше да не вземе участие в тази борба. И тя щеше да направи измяна на своето високо призвание, ако не вземеше участие. Има обстоятелства в животът на народите, когато ние, служителите на църквата, сме длъжни строго да се съобразяваме със заповедта: „Подобаетъ паче повиновати сѧ богу нежели человѣкомъ". Опропастяването на народът е опропастявание и на църквата. Народните, обществените бедствия, особено когато тези бедствия докарват и нравствено разтление в обществото, са бедствия и за църквата. Против тези бедствия църквата е длъжна да се опълчава и безпощадно да бичува причинителите. Развратната политика е най-голямото бедствие за един народ, защото такава политика пъхнува разврат в обществото и с това подкопава основите на неговото бъдуще съществувание, тъй като едно общество без яки нравствени основи не може да има и да очаква трайно бъдуще. Политика, която прокарва своите принципи с терор, с псувни и хули против вяра и църква и против всичко, що е честно и разумно, такава политика е най-развратната и следователно най-съсипателната и опропастителната за народът, колко и да са високи нейните принципи.

Църквата е длъжна да се опълчава против подобна политика, защото в трудни и опасни времена, когато обществото е или заблудено, или пък заплашванията и теророът му налагат мълчание и сляпа, макар и неволна, покорност,

на църквата се пада — това е нейното призвание — високо да подигне гласът против злото, макар и да предвижда големи бедствия за себе си от това.

Нашата църква, Ваше Блаженство, не се опълчи с всичката подобающа безбоязненост против една такава развратна и съсипателна за народът политика. У кого е вината, аз се въздържам да се произнеса. Може би Ваше Блаженство сте имали право, когато сте казвали на мои и ваши приятели, че Климент не се е показал на височината на положението си, че той не е оправдал Вашето доверие и Вашите надежди, като не приканил другите архиереи и цялото духовенство да се обявят против подобна една политика и да приканят населението да направи и то това; може би Вашето съжаление, че не сте се намериле в София в тези критически и опасни за народът и църквата времена, та да направите потребното, напълно се оправдава от моето досегашно поведение; може би съобщението, което Н. В. Преподобие архимандрит Методий Кусев наскоро след пристигането си тука миналата година като секретар на Св. синод ми направи от Ваше име, че трябвало или аз сам, или съвместно със св. синодалните старци да разпратим окръжни до всичките свещеници, за да ги прочетат в църквите, и с които окръжни да се прикани населението да се обяви против злото, да не е било направено с цел само „*да изпита и да узнае друго нещо*“ . . . . . .

АБАН, ф. 54, арх. ед. 242, препис.

Това недовършено писмо-чернова е писано в края на ноември или първите дни на декември 1887 г.

На преписа има забележка: „В оригинала незавършено“.

1888

57

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Простете ме, дето почти никак не съм писал, откакто след изпъждането ми от София аз съм се завърнал в Търново. Признавам се за много виноват. Няма с какво да оправдавам това си нехайство и за то искам прошка от добрият и многоуважаван Старец. Не трябаше тъй да правя, но, нали знаете, човек всякогаж гледа да подражава това, за което добрите хора казват, че е добро, похвално, умно, благотворно и достойно за подражание. А какво подобро, по-възвишено, по-благородно и проч. има днес от швабщината? Блазе на този, който може да усвои нещо от тази швабщина и който може да ѝ подражава, казват добрите хора. За туй и аз се помъчих да подражавам на Вашият шваба[1], за когото в едно Ваше писъмце ми казвахте, че се е научил в Швабско да мълчи и се е отучил да отговаря на писма, които му се изпращат от хора, които го почитат и обичат. Не зная, Ваше Високопреосвещенство, дали съм достигнал дотам, дето да бъда добър и достоин подражател, но ако швабщи-

ната изисква, щото човек да обича да не пише и да не приема писма, в такъв случай не съм добър подражател, тъй като Вие в последното си писъмце много вярно казахте, че аз обичам да получавам писма, но не *съм обичал да отговарям*, макар това последното (що го подчеркнувам) да подлежи на въпрос, защото друго е да се мъчи човек да подражава на нещо, а друго е това нещо да му е присърце (както би се изразил по филосфски швабата) и да го прави от свое вътрешно побуждение.

Както и да е, но взех вече да се уверявам, че не съм бил и не ще мога да стана добър подражател на швабщината. Няма какво да се прави — грешен человек.

Аз Ви съм много благодарен, Ваше Високопреосвещенство, задето, без да гледате на моето упорито мълчание, посещавате ме с любезните си писъмца, които, колко и да са кратички, доставят ми, особено при обстоятелствата, в които сегиз-тогиз се намирам или се поставям сам, истинско утешение и насърчавание.

Радвам се, че Вие сте здрави. Никак не се съмнявам, че Негово Високопреосвещенство, св. Преславский, противодействува с всичките си сили на швабщината, за да не владее и господствува съвършено в митрополията Ви сѐ благоразумие и сериозност — нещо, което непременно би се случило, ако Вашият шваба да не срещаше това противодействие.

С Вашите св. молитви аз съм добре на здравието си. Благодарение на бога, че ми е дал широко сърце, добре съм и от всяка друга страна, тъй като дребните и едри закачки пренасям спокойно.

Тряба да сте се научиле, че имаше тука ревизия на епархиалната каса. Станах лошев, че не исках да се допусне такава ревизия, тъй като епарх[иалните] духовни съвети са поставени съвършено на други условия, които изискват ревизия съвършено по друг начин. В работата се намеси и Н. Блаженство, и тукашната полиция и ревизията се извърши. Дали след това съм станал добър — не знам. А че съм опасен човек, това го доказват даже и тия ми редовца.

Сега тука се очаква Негово Ц. Височество[2] с премиер-министра[3] и Начовича. Кажете на Н. В. Преосвещенство, св. Преславский, и на Н. Н. Преподобие да ми не завиждат толкова много. Не съм крив аз, че се намирам в Търново. Ама тъй е то, когато човек е честит и му върви на всяка една страна. По-добре е да се молят те с Вас заедно на бога да ми дава ум и разум.

Получих от Н. Блаженство предписание да се намеря в София за неделята на мироносците, защото тогава щял да захване тазигодишните си заседания Св. синод. Тази София мене ме съсипа, като ме натрупа до шията с борчове. Мене и със съгласието на началството ми изпъдиха ме от София. Сега ми предписват да отида пак. Три години наред аз отсъствувах от епархията си. Много работи има висящи, много религиозни нужди на населението неудовлетворени. В Свищовско, в Никополско, в Габровско има църкви неосветени и хорицата от три години насам чакат. Казах на наместника да обявят на населението, че ще посетя селата им сега подир Великден. Хорицата се надяват. Аз пък тряба да вървя в София. Сегашното ми отиване в София ще бъде за мене твърде съсипително. И какво ще правиме сега там?

Не може ли, Ваше В. Преосвещенство, да се отложи свикването на Синодът за през август месец?

Вие сте забележиле вероятно, че аз, когато имам нещо зор, обръщам се към Вас. Сега отиването в София толкова е несвоевременно за мене, щото аз не мога да го нарека инак освен зор и голям зор. Помогнете ми!

Ами ще ли ми дозволите да Ви побезпокоя и с една моя лична просба? Моите белѝ са много, знаете го. Ако Ви е възможно, направете тъй, щото да може за идущата учебна година да бъде условена в Силистра или в Разград за учителка Кица[4], която сега подир изпитите иска да напуща Враца. Струва ми се, че ако пожелаете, ще се сполучи това.

От брата Константина получавам писма (впрочем отдавна не съм получавал: вероятно, той чака да му отговоря на двете последни писма, а че тогава да ми пише), но не съм му писвал отдавна.

От нашият Икономов[5] получих писмо. Окаяният! Положението му е много лошево, но как да му се помогне, не знам.

Предайте, моля, моите братски целования на Н. В. Преосвещенство страдалца св. Преславски (на когото прося св. молитви) и на Н. В. Преподобие мълчаливия и швабствующия архимандрита Василия (труди ли се той да върви по моите стези? Каквото беше потребно и необходимо за успех, аз бях му приготвил, с големи мъки наистина, но пътеката за напредване беше почти изравнена).

Като Ви моля пак, Старче, да ме простите, задето толкова дълго мълчах, препоръчвам се на Вашите св. молитви и оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
† Търновски Климент

Търново,
16 април 1888 год.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, автогр. с маст., 4 л.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Доростолски и Червенски митрополит Господина Г-на Григория в Русе".

[1] Отнася се за архимандрит Василий.
[2] Фердинанд Кобурготски.
[3] Премиер-министър по това време е Ст. Стамболов.
[4] Дъщеря на Неделчо Друмев, брат на В. Друмев.
[5] Тодор Икономов страдал от психическо заболяване.

58

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Търново, 1-й май 1888 год.

Владико светий!

Няколко пъти става как се заканвам и сядам да ти пиша, но щом захвана писмото, оставям пак. Неприятно ми е да ти пиша за неприятни работи, а приятни — няма.

Тряба да си се научил, че държавните ревизори направиха най-после „ревизия" на търновската епархийска каса. В тази работа се намеси и Негово Блаженство, и тукашните полицейски власти. Канцеларията на съветът щеше да бъде запечатана, а къщата на касиерът щеше да бъде секвестирана. Че и с

мене вероятно щеше да се случи някоя приятност, не ще ни дума. Какво да се прави! Касиерът не издържа на натискът и — ревизията се направи. Писах потребното както в министерството на изповеданията, така и на Негово Блаженство, но и защо ли писах? Каква облага и поддръжка?

Но тези работи са „давно минувших дней". Да ти разправя по-ново нещо, за което тряба да си почул вече. „Паки Иродиада беснуется! Паки ищетъ главы Иоанна"! По никой начин не може да има сравнение между великият светител-страдалец и мене недостойнейшият, нито какво да е уподобление, но простително е мисля на слабите като мене хора, когато ги заплашва макар и несравнено малка неприятност, да си напоминават знаменитите изречения на великите хора и от тези изречения да черпят насърчване и постоянство. Да ме прости прочее великият Златоуст за дързостта, която показвам с привеждането на знаменитите му слова, когато пристъпвам да ти напиша нещо за положението, в което сега засега се намирам аз.

Аз съм в нова немилост. Пристигането на Княза в Търново се падаше в страстната сряда. В програмата за посрещането, направена от кметството, без да се иска мнението на духовенството, стоеше, че „духовенството в пълно църковно одеяние ще посрещне Княза на край градът при арката". Предварително аз съобщих, комуто трябаше, че през страстната сряда някак непоподобающе излиза духовенството в църковно облачение да прави на край града тържествени срещи и че поради това от уважение към религиозното настроение на православното население през страстната седмица да се попромени програмата. Моето мнение не се взема във внимание. Във вторник, на 19 април т. г. (Князът пристигна на 20), търнов[ският] окръжен управител г-н Паничерски заедно с търнов[ския] околийски началник дохождаха в митрополията да ми обявят, че Князът ще пристигне на другият ден и че необходимо е при арката да бъда и аз „начело на народът и духовенството". Аз заявих, че „не мога". Тряба да отдам справедливост на г-на управителя, че той се отнесе към мене много любезно и вежливо и употреби всичко, що зависеше от него като мой познайник, за да ме склони да изляза на срещата. Не се съгласих, защото не можах да се съглася. Трябаше да изляза при арката и да стоя там рамо до рамо с хора, които до вчера са ме псували и хулили най-лошо; трябаше да гледам насреща си, около Княза, хора, които са ме провъзгласили за предател, черна душа и проч., и проч. и които са ме изпъдили от София като човек вредителен. Не ти казвам и за много други съобръжения, по които не можах да изляза да посрещам по този начин, както искаха тези хора. Не ти казвам за тези съображения не защото се боя за себе си, а защото с изказването им може някак да навея и на тебе белй и неприятности. Прибави на това, че беше страстната седмица, че аз трябаше с мантил, патрахил, омафор, корона и патерица не само да посрещам, но и да предшествувам заедно с всичкото духовенство Княза до квартирата му. Не исках към никого да показвам пренебрежение, не исках никого да наскърбявам, нито да правя каквато и да е демонстрация, но исках да запазя благоприличие съобразно с дните, в които Спасителят доброволно е шествувал на страдания и кръстна смърт и отказах решително да изляза да посрещам при арката. В отговор на този ми отказ управителят ми обяви, че има заповед още него ден да ме изпрати в Троянский манастир. „Длъжни сте да изпълните заповедта на началството си", отвърнах аз. Поклониха ми се и си отидоха. До вечерта и през нощта чаках да дойдат да ме дигнат — не дойдоха. Не дойдоха. Хортуват хората, че не са ме изпратиле,защото са се побояле да не би тукашното население да направи

пред Княза някакво заявление в моя полза. Доколко това е истина — не знам. В четвъртък министърът-премиер Стамбулов ми пратил с протонотаря известие, че „ако искам да бъда владика и да служа по търновските църкви, трябало да направя визита на Княза". След заплашването да ме изпращат в Троянский манастир (Троянский манастир бил избран затуй, казват хората, че там бил разпространен сифилисът, та можало и аз да се заразя), счетох за неудобно да правя каквато и да е визита. А колкото до това да бъда владика или не, да служа или не, казах на прото. . . . . .

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

Писмото е незавършено.

59

До министра на външните дела и изповеданията

№ 202
18-й май 1888 год.,
г. Търново

Господине министре!

На 21 априлий т. г. късно вечер г-н Търновский околийский началник дохожда в митрополията устно какво бил изпратен от г-на Търновский окръжен управител да ми каже, че вследствие някакво си постановление на Търновското градско общинско управление забранявало ми се да служа по градските в Търново църкви. Аз го помолих да съобщи комуто тряба, че тъй като архиереите на православната църква, за да служат или не в църквите, могат да получават заповеди само от своето върховно началство, което е Св. българский синод, аз ще служа в която църква се окаже нужда, а тъй също и когато християните ми пожелаят.

На другият ден, на 22-й речений месец, господин Търновский окръжен управител с отношение от съща дата под № 3914 съобщи ми, че понеже не съм излязъл да посрещам заедно с другото духовенство Н. Ц. Височество при арката, Търнов[ското] град[ско] общин[ско] управление в извънредното си заседание, държано на 21-й речний месец, направило постановление под № 37, че ми се забранява да свещенодействам по градските в Търново църкви и поискало да се потвърди това постановление от надлежното министерство. Съдържанието на това постановление, като се е съобщило от г-на окръжний управител на министерството на вънкашните дела и изповеданията, реченото министерство благоволило телеграфически да подтвърди това постановление и да заповяда на г-на управителя да ми яви, че ми се възбранява да свещенодействувам по градските църкви в Търново до второ разпореждание.

Вие сами ще се съгласите, г-не министре, че както казаното постановление на Търнов[ското] град[ско] общин[ско] управление, така и запрещението от страна на почитаемото министерство на вънкашните дела и изповеданията да свещенодействувам не само не се основават на никой закон в страната, но са нарушение на църковните канони, нарушение и посегателство, както и

стъпкване правата на господствующата в България православна българска църква. От никой закон в държавата не се дава на никое общинско управление да посяга на правата на църквата, нито да си налага волята и прищевките на християните в техните религиозни потребности и желания, нито пък да изнасилва техните религиозни чувства. Тъй също не вярвам да има закон в държавата ни, по който гражданската власт да се поставя на мястото на църковната власт, да усвоява на нея само (на църковната власт) принадлежащи права и да налага на църковните служители църковни наказания.

Ако аз, г-н министре, като Търновски митрополит съм направил църковно престъпление, гражданската власт, която има върховнийт надзор върху изпълнението на всичките закони (макар и църковни) в страната, можеше да иска наказанието ми от църковното началство, което е единствената компетентна власт да съди и отсъжда църковните служители за църковни престъпления. Ако ли съм направил гражданско или политическо престъпление, гражданската власт можеше чрез надлежните съдилища и по установените от екзархийский устав ред (или пък и направо, ако считаше за нужно да упражни произвол) да ми наложи гражданско наказание. Но да налага църковно наказание, каквото е забраняването да свещенодействувам по градските в Търново църкви, гражданската власт е нямала и няма никак право. Да се допусне, че тя е имала и има това право, трябало би същевремено да се допусне, че няма църковно началство на българската православна църква, че тая църква, припозната за господствующа в страната от основнийт закон, няма никакви права. Но да се допуска такова нещо едва ли се би съгласиле и Вие, г-не министре, защото, слава богу, досега с никой още закон не се е постановило, че у нас наместо Св. синод на българската църква се поставя министерството на вънкашните дела и изповяданията или някой окръжен управител, или някое общинско управление, а наместо църковни права, осветени от църковните канони и припознати от основнийт наш закон, поставя се волята на известно министерство, както и волята и прищевките на това или онова общинско управление.

На основание на всичко това Вие лесно ще разберете, г-не министре, че аз не можах и не мога да се съобразя нито с казаното постановление на Търнов[ското] град[ско] общин[ско] управление, нито с казаната заповед на министерството на вънкашните дела и изповеданията, за които ми се съобщаваше в споменатото по-горе отношение на г-на Търнов[ски] окр[ъжен] управител. Нито едното, нито другото бяха основани на някой закон. А като нарушение на църковните канони, а също и като посегателство на правата на църквата ни, както и изнасилване на религиозното настроение и религиозните чувства на населението, аз в качеството си на църковен служител и Търновский митрополит не можах и не мога да ги считам обязателни за себе си.

Поради това аз както във великийт петък и великата (страстна) събота, а така и в неделя на светлото Христово възкресение служих в митрополската църква, дето по стар обичай през подобни високорелигиозно тържествени дни се черкуват всичките християни от махалата, наречена „Долня махала“ и заедно с всички тия благочестиви християни и с много други надошле от другите махали, направих възкресение Христово. Тъй също и през светлата седмица еднаж-дваж служих в Долне махаленската църква „Успение Пресв. Богородици“. Така също и когато на 8-й т. м. благочестивите православни християни от махалата и църквата „Св. Атанас“ пожелаха и ме поканиха да се помоля с тях заедно и да отслужа божествената литургия в църквата им на 11-й т. м. по случай храмовийт им празник, аз приех поканата. Но тука се намесиха тър-

новските полицейски власти и не допуснаха да се изпълни толкова законното религиозно желание на християните, нито меня да изпълня своите архиерейски обязаности.

Като Ви съобщавам за всичко това, г-н министре, аз считам за своя длъжност да Ви явя, че високо протестирам срещу подобни произволи и срещу подобни незачитания правата на църквата, а тъй също и срещу безцеремонното оскърбяване на църковните служители и беззаконното изнасилване религиозните права и чувства на християните ми.

Търнов. митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 250, препис.

Писмото е адресирано: „До Господина министра на вънкашните дела и изповяданията. В София".

60

До Екзарх Йосиф I

№ 216
21 май 1888 год.,
г. Търново

Ваше Блаженство!

От приложенийт при настоящето ми препис на писмото ми до г-на министра на вънкашните дела и изповеданията от 13 т. м. под № 202 ще благоволите да видите докъде е било достигнало делото, за което ми искате сведения с отношението си от 7-й т. м. под № 505.

Като допълнение на това и за по-добро осветление на Ваше Блаженство, считам за нужно да Ви дам тук и някои подробности, предшествующи и последующи по това дело.

По уважителни причини аз отказах да изляза да посрещам Н. Ц. Височество Князът при пристигването му в Търново. Ден напред, именно на 19 речений м[есе]ц, господин Търновский окр[ъжен] управител и г-н търнов[ският] окол[ийски] началник дохождаха в митрополията да ме канят да изляза да посрещам начело на духовенството. На отказването ми управителят след дълги убеждавания официално и решително ми заяви, че понеже отказвам, той имал заповед да ме дигне още него ден и да ме изпрати в Троянскийт манастир. „Не Ви остава друго, освен да изпълните заповедта: против произволите и насилията на властта аз мога само да протестирам, но не мога да им противостоя", отговорих аз. Те си заминаха, а аз се приготвих и чаках до в е ч е р т а, както и през цялата нощ да дойдат полицейските власти да ме вземат. Не дойде никой. На другия ден, след пристигането на Князът, и именно на 21 априлий, Стамбулов пратил протонотария Димитрия да ми каже, че „ако искам да бъда владика и да служа по църквите, тряба да направя визита на Княза". Поръчах на пратеника да обади Стамбулову, че „за да бъда владика или не, както и да служа или не, това не зависи нито от меня, нито от Стамбулова — има законна власт, която е компетентна да прави разпореж-

дания в това отношение; а що се отнася до направянето визита на Княза, аз няма да направя визита, докато Князът е заобиколен и се води от хора, каквито го заобикалят и водят". На другийт ден последува устно съобщение, че ми е забранено да свещенодействувам по градските църкви, а на следующийт — и писменото официално съобщение за това.

Една голяма невярност има, Ваше Блаженство, в мотивите, по които Търновското град[ско] общин[ско] управление казва, че е направило своето постановление и на които и търнов[ският] окр[ъжен] управител в телеграмата си до министра на изповеданията основава своите налягания за по-скорошното подтвърждение и полагание в действие на това постановление. Тази невярност е, че уж гражданите били много ожесточени против мене и имало някаква си голяма опасност, ако би да отида в някоя църква да служа. Аз не зная как търновските граждане гледат на неизлизанието ми да посрещам и дали те са наскърбени от това, но че те са биле ожесточени против мене, това е лъжа, за доказателство на което служи не само това, че тези граждане желаят да им служа по църквите и настоятелно ме канят за това, но още (и най-много) и мерките, които тукашните полицейски власти вземат, за да се възпрепятствува на меня да удовлетворявам религиозните желания и нужди на християните си. Тези власти заповядват на църковните епитропи да ме не пущат в църквите и ги заплашват с разни отговорности и лоши за тях последствия, ако би да не послушат и дързнат да ме поканят и ме пуснат в църквите да свещенодействувам.

За денят на Свв. Кирил и Методий християните от тукашната църква „Св. Атанасий" ме поканиха да им служа в църквата (не чрез епитропите, а чрез нарочно изпратена депутация) и при всичко, че аз им съобщих как гледа на мене правителството и какво запрещение ми е наложило, те настоятелно искаха да им отслужа в църквата и се зарадваха, като им обещах. Но полицейската тукашна власт два деня наред привиквала е епитропите от реченатa църква и със заплашвание ги е карала да дойдат да ми кажат да не отивам да служа в църквата им, понеже това ми било забранено от правителството. Независимо от това, цялата нощ срещу Свв. Кирил и Методий митрополията беше заобиколена от джандари, които на сутринта не ме пуснаха да отида да служа в църквата „Св. Атанас". Това се продължава и сега. На епитропите от църквите се внушава да не ме канят по църквите, а срещу всяка св. неделя и срещу всеки празник пред митрополията и около нея се поставят джандари да ме не пущат да отивам в която и да било църква. От слухове се научавам, че и на кметовете по селата се е внушавало да не допущат на селяните да ме канят да посещавам селата им и да им свещенодействувам.

Така произволно и беззаконно постъпва, Ваше Блаженство, сегашната българска гражданска власт с един архиерей на българската църква, така безцеремонно тази власт тъпче правата и достолепието на църквата и прави насилие на религиозните чувства и желания на християните.

Като се препоръчавам на Вашите св. молитви, оставам на Ваше Блаженство

во Христе брат

† Търновский Климент

С първообразното верно.
Главен писар: А. Недев.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 242, препис.
Писмото е адресирано: „До Негово Блаженство български екзарх Госпо дина Г-на Йосифа I. В Цариград".

61

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Негово Блаженство, Екзарха, с писмото си от 5-й т. м. под № 973, като ми явява, че българското правителство се изразило какво нямало нищо против свикване Св. синод в столицата, поканва ме да му явя за тръгнуването си за София.

Аз не вярвам, Ваше Високопреосвещенство, че Св. синод ще може сега да направи нещо добро за църквата и за нейните служители. Нито настоятванията му за благоприятното решение на някои важни за църквата въпроси, нито отстъпките и подмазванията (ако би такива да станат) му ще имат според мене какъв да е благоприятен резултат за църквата и служителите ѝ. Докачения, подигравки, унижения — ето според мене какво чака синодалните в София, толкоз повече, че докаченията, подигравките и унижения върху висшите църковни служители български са станали нещо обикновено, вършат се безнаказано от когото и да е и нито дума в защита на тези служители се е чувало и се чува и оттам, отдето е трябало. Мнозина казват, а казва вероятно и нашето началство, че тези тъй наречени висши църковни служители (т. е. не всички, а някои от тях) сами са предизвикали подобни докачения, подигравки и проч. и следователно със своето неразумие и със своята некадърност са станали причина да се докача и да се оскърбява чрез тях и самата църква. Това може да е напълно така. Но в такъв случай защо не е станало потребното против тези причинители на злото? Нито са се защищавали те, отдето тряба, нито пък са се изобличавали и отмахнували. Но от това „ни риба, ни месо" не е имало никаква облага за църквата

Колкото за мене лично, аз зная, че в София мене не ме чака нищо друго освен нови и по-големи неприятности. И като отида сега в София, дали ще видя вече Търновото и епархията си — един бог знае. Но при всичко това аз пак желая да се съберем в София. За църквата не виждам аз никаква облага, но виждам облага за себе си. Че няма да харосам аз за църквата — усещам го. Затуй искам да се съберем още еднъж и поне няколко деня да се видя помежду ви. Може това да бъде сетничко. Вероятно имало е и у мене поне един талант, но съм го закопал в земята като недостоин раб. Мене всичко ми се даде. Вашата любов и любовта на другите братия всякогаж е била с мене. Но за всичко съм се показал недостоин. Не ми е никак мъчно за мене си: „от неимущаго и еже имать отъиметсѧ". Мъчно ми е за Вас, Старче, и за църквата. Нееднъж съм ви накарвал аз да се разкайвате, задето сте захващали с мене някоя работа или задето сте възлагали на мене някоя работа. Страх ме е, че ще Ви накарам да се разкайвате и задето сте ме въвели в църквата. Там, дето се надявахте да жените пшеница, Вие ще жените „терние". Не чрез мене ли се нанесоха толкова обиди, докачения, оскърбления на църковните служители? Не в моето лице [ли] се унижи и оскърби архиерейский сан? И кой знае какви бели, какъв позор се готвят още за църквата чрез мене!. . . Мъчно ми е и много ми е мъчно, като помисля с какви блага намерения ме въведохте в черквата, какви жертви правихте за мене и какви хубави надежди възлагахте на мене и като виждам сега как всичко това се обръща на прах и пепел и че може би ще дойде време,

когато ще се червенеете пред църквата, задето сте се излъгали толкова много в мене. . .

Да не помислите, Старче, че всичко това аз го говоря под влиянието на неприятностите, които имам от две години насам? Не! Тези неприятности не са били в състояние и никогаж няма да бъдат в състояние да пречупят духът ми и да ми навеят, макар и най-малко малодушие. Аз усещам в себе си сили и мощ и се боря с тези неприятности и в мене има дълбока вяра, че победителят ще бъда, с божа воля, аз. Колкото повече и по-силни са нападенията върху ми, колкото по-много са неприятностите, толкова повече сили усещам в себе си да се боря с тях. Аз съм бодър, Старче.

Но мене ме съкрушава мисълта, че можал съм да направя нещичко за църквата, а не съм го направил. Имал съм всички улеснения и възможна поддържка, за да изпълнявам, както тряба, обязаностите си, които ми се налагат от званието, но аз съм бил немарлив към тези свои обязаности. Напомнете си, Старче, всичката моя деятелност от въвеждането ми в църквата и досега. Какво съм направил? Какво съм уредил? Коя своя обязаност съм изпълнил, както тряба? Чисто нещо тряба да се пипа с чисти ръце: инак то се лекедосва. На църквата тряба да се служи от все сърце: инак служението принася повреда. Това съм го усещал и го усещам, но не съм се постаравал и не се старая да го правя. Затуй и църквата е прокопсала чрез мене, прокопсал е и санът, който тъй недостойно заемам, прокопсали са и всички тези мои съслужители, които толкова много ме обичат.

Всичко това ме прави да предчувствувам, че аз няма да харосам за църквата. . .

Затуй, Старче, аз желая да се съберем в София. Може би за последен път аз ще бъда помежду Ви като Ваш духовен син и като Ваш съслужител. . .

Мене ми се иска да дойда в Русе, та оттам наедно с Вас и дяда Симеона да тръгнем към резиденцията на Кириарха, а оттам за в столицата. Ако сте в намерение да тръгнете и ако се съгласявате на дохождането ми в Русе, моля, явете ми. Аз не съм сигурен и по пътя до Русе. Ако помогне бог по живо и здраво да пристигна в Русе — добре: ще се видим и ще се сприкажем; ако ли ми се случи някоя напаст — не ме поминавайте със зло.

Предайте, моля, братското ми целование на Негово Високопреподобие архимандрита Василия.

Препоръчавам се на Вашите св. молитви и оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
Климент

Търново, 12 септемвр[ий]
1888 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, автогр. с маст., 4 л.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство св. Дорост[олскаго] и Черненскаго митрополита Господина Г-на Григория. В Русе".

62

До министра на външните дела и изповеданията

№ 425
12 октомвр[ий] 1888 г.,
г. Търново

Господине министре!

Навреме получихме конфиденциалното Ви отношение от 20 септемвр[ий] т. г. под № 6408, с което, като ни напомнювате окръжното си от 5 февруар[ий] т. г. под № 729 и като казвате, че въпреки това окръжно ний според сведенията, които министерството имало, споменували сме при богослужението чужди владетели, прикачвате ни да имаме пред вид съдържанието на казаний циркуляр (№ 729) и ни внушавате, че в противен случай министерството щяло да размисли за вземание съответствующи мерки.

В отговор на това имаме чест да Ви явим, господине министре, че съжаляваме твърде много, задето са Ви съобщавали и съобщават неверни сведения по този случай. Ний, както имахме случай да явим на г-на търновский окр[ъжен] управител с отношението си от 9 януарий т. г. под № 6 (препис от което прилагаме при настоящето си), не сме никогаж споменували и не споменуваме в църковните молитвословия никой чужд на държавата владетел като владетел на България (защото като такъв, т. е. като държавен глава, ний сме споменували и споменуваме българскийт княз), но сме споменували и споменуваме като покровител на България владетелят на онзи велик и братски нам по кръв и по вяра народ, който, както и сами Вий много добре знаете, положи толкова много старания, показа толкова много братска любов и направи толкова големи жертви както за умственото пробуждание, така и за освобождението на народът ни от многовековното тежко робство. Ний и тука, в Търново, много години наред, та и през всичкото време на пребиванието ни в София — като екзархийский делегат и управляющий Софийската епархия, — споменували сме в църковните молитвословия след владетелят на България и владетелят на рускийт народ — като покровител на България, както сме споменували и покойнийт цар Освободител на същийт този велик народ, като освободител на България. Така правиме и сега.

Казвате в циркуляра си № 729 и приповтаряте и в конфиденциалното си отношение № 6408, че имало оплаквание от страна на православното население, задето някои духовни пастири си дозволявали да споменуват при богослужението чужди за държавата владетели. Ще си дозволим като българин и като служител на православната българска църква да Ви заявим, господине министре, с всичката откровеност, каквато съзнаваме, че тряба да има всеки един истински служител на народът и на църквата си към правителството на страната, че ний не се никак съмняваме, какво, ако е имало и има оплаквания, тези оплаквания или не са от страна на православното българско население, или не са затуй, дето при богослужението, след като се споменува българскийт княз като държавен глава и владетел на България, споменува се и владетелят на рускийт народ като покровител. Ако Ви са доставени сведения, противни на това, което ний утвърждаваме, тези сведения не са истински и те вероятно са доставени с цел, за да се държи правителството в заблуждение относително

истинските чувства на православното българско население и въобще на цѣлийт български народ.

Но и сами Вий, господине министре, не можете да се не съгласите, че българскийт народ не може да се отрече от своето минало, от своята история. Вий не можете отрече, че този народ има в себе си достаточно нравствени сили и достаточно самоуважение, за да не забрави дека е намирал той опора и насърчаване в борбата за съществуването си през тежките векове на своето робство, да не забрави и онези жертви, които от страна на великия руски народ се направиха както за умственото негово пробуждание, така и за отмахнуването на петвековното му робство; не ще да отречете вероятно и това, че у българскийт народ има и достаточно благородство, за да бъде той признателен за доброто, което така братски му е направено, има у него и достаточно здрав смисъл, за да разбира много вярно, че за запазването на неговото съществуване, на неговата истинска свобода и независимост, за осигурявание на неговото трайно и честито бъдеще като народ самостоятелен, за укрепяване на самийт държавен престол и корона необходимо му е да бъде той в добри отношения с тези, които са му спомогнали при пробуждането му и които са го освободили. А такива високонравствени и исторически връзки, които свързват два братски народи, каквото и да се казва, каквото и да се прави не могат и няма да се унищожат.

На основание на всичко това ний сме напълно уверени, господине министре, че Вий не можете да се съмнявате какво православното българско население, та и въобще целийт български народ не се оплаквал никогаж, задето при богослужението се е споменувал и споменува след владетелят на България и владетелят на рускийт народ като покровител толкоз повече, че такова споменуване не е нищо друго освен смирено и благочестиво изказване на онази дълбока признателност, която българскийт народ не може да не питае към великийт руски народ, и че освен туй с такова споменуване не се прави никакво престъпление, няма от него никаква опасност нито за короната, нито за държавата, нито за настоящето, нито за бъдещето на народа. Служителите на православната българска църква са длъжни да възнасят — и тайно, и велегласно — молитви към бога за държавний глава, за целийт народ, а тъй също и за благодетелите.

Колкото за това, дето както в циркулярът си № 729, така и в отношението си № 6408 казвате, че е имало оплаквания и задето уж някои духовни пастири си дозволявали да държат в църквите проповеди с политически характер и приканвате да се не държат такива проповеди относително това, ако то се отнася и до нас, ний не можем, господине министре, да кажем друго, освен което казахме и на г-на търновский окр[ъжен] управител в споменатото си по-горе отношение до него под № 6, а именно: „Високо заявяваме, че безсъвестно е излъгал онзи, който е съобщил, че сме държали или държим в църквите проповеди с политически характер. Нашата длъжност, от която никогаж няма да се отклоним, е да проповядваме словото божие, да поучаваме на добро, на благочестие, на търпение, да утешаваме и насърчаваме в злочестините, да изобличаваме лъжците, клеветниците, безчестните, развратниците, да бичуваме неуморно пороците в какъвто вид и от когото и да се вършат те. Така сме правили досега, така ще правим и занапред. Не сме криви ний, ако на някого не аресват нашите проповеди, другий ги тълкува по свойт кеф, а третий ги взема върху си. Църковната проповед не става за угодата на тогоз и оногоз . . .“

Дозволихме си, господине министре, да Ви дадем с пълна откровеност надлежните разяснения в отговор както на циркулярът Ви № 729, така и на отношението Ви № 6408, защото съзнаваме, че откровеността към правителството на страната е свещена длъжност на всеки българин, а особено на един смирен служител на православната българска църква.

Внушавате ни с отношението си № 6408, че ако не се съобразим с циркулярът № 729, министерството щяло да размисли за вземане съответствующи мерки. Ний не допущаме, господине министре, и мисълта, че почитаемото министерство ще вземе каквито и да е мерки против нас както за църковните ни проповеди, така и затова, дето, след като споменуваме при богослужението държавнийт глава като владетел на България, споменуваме и владетелят на рускийт народ като покровител. Такава мисъл ний считаме оскърбителна за правителството, защото с проповедите си, които никогаж не са имали нещо против правителството, и със споменуването при богослужението владетелят на рускийт народ като покровител, ний изпълняваме една от належащите наши обязаности: да проповядваме словото божие и да се молим — тайно и велегласно — за държавний глава, за българский народ, както и за благодетелите, особено на народът.

Впрочем, ако — паче чаяние — намерите за нужно и справедливо да вземете каквито да е мерки против нас, ний ще да си останем спокойни, защото съвестта ни е била и е чиста, че сме си изпълнявали и изпълняваме длъжността, наложена нам от званието ни.

† Митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 250, препис.

Писмото е адресирано: „До Господина министра на вънкашните дела и изповеданията В София".

63

До Екзарх Йосиф I

№ 427
15[й] октомвр[ий] 1888 г.,
гр. Търново

Ваше Блаженство!

От приложените при настоящето ми преписи на писмата №№ 6408 и 425, които напоследньо се размениха между мене и министерството на вънкашните дела и изповеданията, ще благоволите да видите, че нашето правителство не иска да ме оставя на мира. Министърът ми явява, че ако не се съобразя с исканията им, щяло да се размисли за вземане съответствующи мерки.

Досега правителството е вземало спрямо мене мерки, каквито е пожелавало, без да е обръщало внимание на законът, който гарантира уж църквата и служителите й от каквито и да е произволи и насилия.

То, правителството, не се посвени да потъпче всяко право на църквата, да постави църковната служба на архиерея в зависимост от волята и каприците на един кмет, да се постави на мястото на църковното началство и направо да налага църковни наказания на църковните служители и да държи като разбойник един митрополит под надзорът на джандари цели четире месеца. Няма съмнение, че и сега правителството ще постъпи не по-добре с мене.

Затова счетох за своя длъжност да Ви изпратя речените преписи за Ваше сведение.

Като се препоръчавам на св. Ваши молитви, оставам на Ваше Блаженство во Христе брат

† Търнов. митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 242, препис.

Писмото е адресирано: „До Негово Блаженство български екзарх Господина Г-на Йосифа I. В Цариград".

1889

64

До митрополит Григорий Доростолочерненски

Ваше Високопреосвещенство,
многоуважаемий Старче!

С благодарение получих и с истинско удоволствие прочетох писъмцето Ви от 10-й този месец, с което сте благоволили да ми известите за благополучното Ви възвръщане от пътуването.

Радвам се за това, а още повече се радвам, че туй пътуване е помогнало на здравието Ви. Всеблагий бог, Старче, да Ви укрепя духом и тялом на много години за благото на църквата и за утешение и подпорка на нас — недостойните и слаби нейни служители.

С волята божия и с Вашите св. молитви добре съм на здравието си. Добре съм и във всяко друго отношение. След като ме обратно доведоха под конвой от Свищов в Търново, не са ме безпокоили досега. Само запретено ми е да служа по църквите и пак джандарми вардят да не би да отида на някоя църква.

Преди десетина деня имах поканване от Н. Блаженство да изпратя в Екзархията запечатана записка с едно име на канонический митрополит, който да ме замести в Св. синод. Също имах покана да дам съгласието си, за да се отворят речените записки в Екзархията в присъствието на висшите екзархийски чиновници (вероятно: Тилев, Шопов, иеродиакон Антим), тъй като събирането на *Св. синод* било невъзможно засега. Исканата „записка" аз изпратих, дадох и исканото съгласие, но не скрих от Н. Блаженство, че отварянето „записките" не от Св. синод е против уставът, че подобно отваряние

може да даде право на правителството в даден някой случай да оспорва законността на новоизбраният синодален член и чрез това да припятствува на деятелността, па даже на функционирането на самия Синод.

При туй аз напомних на Н. Блаженство постановлението на Св. синод, направено в извънредната синодална сесия през 1886/7 година по същият въпрос: „занапред да се не допущат подобни уклонения от уставът".

Известяват ми от София, че известният неуморим деец по доброто нареждание на българската църква, Високопреподобнейший архимандрит Методий (Кусев) се намирал в София и денем и нощем се грижел и трудел за уреждането на разбърканата българска църква. За тая цел той не се спирал от да ходи ту при министри, ту в палатът. И за по-добра сполука в тази си благородна и патриотическа мисия той укорявал Св. синод за зимъшната постъпка, а най-лошо се е отзовавал за лошевия Климента, като казвал, че „църквата няма да се оправи, докато окончателно не се смаже Климент". На последньо речений архимандрит, натоварен с някакви си съвети и наставления от палатът и от Стамболова, набързо заминал за Цариград.

Вероятно там заедно с Н. Блаженство ще се намери пак за църквата modus vivendi[1] от мъчното положение. Н. Блаженство ми съобщаваше за преписката между Екзархията и министерството по моята „свищовска работа". Но откакто му съобщих, че ми е запретено да служа и го помолих да ми яви *как да гледам на това запрещение*, той млъкна.

Препоръчвам се на Вашите св. молитви и оставам

на Ваше Високопреосвещенство
преданий
† Търновский Климент

Целувам братски Василия. Той, вижда се, за да не се зарази от моята нехелитост, не прие да ме поздрави на именият ми ден.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, препис.

Писано в средата на 1889 г. — юни или юли. Адресирано: „За Негово Високопреосвещенство св. Доростолскаго и Червенскаго митрополита Г-на Г-на Григория. В Русе".

[1] Начин на живеене, начин на преживяване.

65

До Търновския околийски началник

№ 334
4-й иулий 1889 г.,
Търново

На писмото Ви от 1-й т. м. под № 5315, което ми се донесе днес, на 4-й т. м., часът по 10 преди пладне, считам за нужно да Ви явя, господин началник, че според законите на страната съдебните следователи, когато ще поканят някого в канцеларията си да го разпитват за нещо, те са длъжни да

изпращат до призовавания надлежна призовка, в която се означава и предметът на обвинението. Свищовският съдебен следовател трябаше и по отношение към мене да почете законите и да постъпи според тяхното указание толкоз повече, че аз съм длъжностно лице.[1] Да се иска чрез полицейските власти поканване да отида в Свищов и тези власти, без да вземат моето мнение, а непосредствено след изпращание на съобщението, че се поканвам в Свищов да правят разпореждане да ме придружават джандари до Свищов, това е умишлено наскърбление на сана ми и насилие, срещу което протестирам високо. На подобно насилие аз не мога да се противя.

Митроп. Клим[ент]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 255, автогр. с маст., оригинална чернова, 1 л.

Писмото е адресирано: „До Господина Търновский околийски началник. В Търново".
[1] Следва зач.: „Това като не е станало, без да ми се е пратила надлежна призовка".

66

До Екзарх Йосиф I

Ваше Блаженство!

В допълнение на телеграмата си из Търново от 4-й того спеша да Ви уведомя, Ваше Блаженство, че мене ме вдигнаха полицейским образом от седалището ми и ме изпратиха в Свищов. Близо при този град ме пресрещнаха изпратените от свищовските власти седем-осем жандари-конници с един старши, които, без да ми кажат нещо, окружиха пайтона ми и по този полицейски начин ме введоха в Свищов, дето по разпореждането на властите поместен бях в дома на арх[иерейския] наместник в една отделна стая и турнат под строг арест. На двора пред входа на стаите, в самата стая, в която бях поместен, поставени бяха стражари с байонети и запретено ми беше да се виждам и да говоря с когото и да било. Нито Наместникът, нито някой от свещениците, нито някой от слугите се допущаха при мене. Ако имах нещо потреба, трябаше да го искам от старшията и да го получавам от него и чрез него, ако отивах по нуждата си, придружаваше ме жандарин с байонет и той ме ввеждаше пак в стаята ми. Нощем, кога си лягах да спя, не позволяваха да се угасват свещите както в моята, така и в съседните стаи, а в спалнята до отворените врата стояха цяла нощ стражари с байонети. На 5 того часът в 10 преди пладне по заповед на тукашните власти бидох откаран с пайтон, но под строга стража (един жандарм с байонет седеше при пайтонджията, а друг тъй също с байонет седеше при мене в пайтона) през разни свищовски улици в Свищовския окр[ъжен] съд, дето ме вкараха в канцеларията на свищовский съдебен следовател. Тук реченият следовател в присъствието на пом[ощник] прокурора и на двама стражари, които с байонети стояха до вратата на канцеларията, като ми обяви, че съм повикан пред него вследствие обвинението, че на 28 май т. г. в Свищовската съборна църква съм държал реч против правителството и особата

на Княза, пристъпи да снеме от мене показания по това обвинение. На запитването ми: на какво основание, като не е станало още дознание по обвинението, хвърлено бог знае от кого върху ми, като не се е констатирало дали обвинението е справедливо, мене ме докараха полицейским образом в Свищов, държат ме под строг арест и ме разкарват по улиците като престъпник, отговори ми се, че така се е постъпило и така ще се постъпва с мене според важността на обвинението. А на запитването ми в право ли е съдебният следовател при един окр[ъжен] съд да снема показания от едно висше духовно лице за деяние, извършено при изпълнение на своите официални обязаности от това лице, отговори ми се, че понеже има вече поднесено заявление против мене, съдебният следовател е длъжен да иска подлежимите показания по обвинението, както от обвиняемия, така и от обвинителите, а на мене се предоставя правото да обжалвам дето тряба постановлението, което той, следователят, ще направи.

Исканите показания аз дадох, след което, като ми се обяви, че аз ще бъда освободен от ареста, щом представя гаранция за 20 000 лева, бидох откаран по същия начин (под стража) в квартирата си и поставен под същия строг арест. Още до вечерта много от свищовските граждани представиха с готовност исканата гаранция, но при изпълнение на формалностите се полагаха такива спънки, щото едвам снощи, часът на 5 подир пладне, гаранцията се прие и аз бидох освободен от строгия арест. От вярно място обаче се научих, че понеже се пръснало из града слух какво аз щял съм да остана повече време в Свищов с цел да служа по църквите и да казвам слова, окръжният управител съобщил за това в София на надлежното министерство, което дало телеграфическа заповед: „Да ми възпрепятствуват по какъвто начин и да е да казвам в Свищовската църква слово и да вземат мерки за по-скорошното ми заминаване за Търново“, и че вследствие на тази заповед чрез официално лице мен ми предложиха да си замина по-скоро за Търново, за да се избегнели нови заплитания, неприятности и скандали. А снощи късно, часът почти по 10, управителят изпратил при мене едного от тукашните свещеници да ми каже, че според инструкциите, които той, управителят, имал от по-високо място, трябало аз утре (т. е. днес) непременно да замина за Търново.

Ето, Ваше Блаженство, какво стана и какво става с Търновския митрополит. Аз спокойно пренесох и пренасям всичко това, а още с по-голямо спокойствие очаквам бъдещето, което предполагам да бъде много по-лошо и по-грозно за мене. Но аз дълбоко скърбя, Ваше Блаженство, че на нашата църква се нанися такава незаслужена и жестока обида, такава възиюща неправда в лицето на един смирен неин служител, а още повече скърбя за туй, че има домогвание да ми се направи невъзможна и малката онази църковна проповед, която сегиз-тогиз се чува из нашите църкви. Както Ви писах и от Търново, във въпросната си проповед аз нищо не казах против правителството, нито против Княза. Но ето че се намериха хора, може би научени и насърчени от някои властвующи, да уверяват, че аз съм говорил против правителството и Княза, и вследствие на тяхното заявление допуща правителството да се позори един митрополит. Дека е гаранцията, че утре и с друга моя съвършено невинна проповед или с проповедта на друг църковен служител не ще се случи същото?

При това на какво основание се постъпи и постъпва с мене така произволно и беззаконно. И докога нашата църква и нейните скромни служители ще бъдат изложени на подобни произволи и беззакония?

Препоръчвам се на Вашите св. молитви и оставам на Ваше Блаженство
Во Христе брат

Търновски Климент

Свищов,
7 юлий 1889 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 242, препис.

Писмото е адресирано: „До Негово Блаженство българский екзарх Г-на Йосифа I. В Цариград".

67

До прокурора на Русенския апелативен съд

№ 355
15 иулий 1889 г.,
Търново

Господине Прокуроре!

На 3-й т. м., привечер, Търновският околийски началник дохожда[1] в митрополията и като ми съобщи устно, че съдебният следовател при Свищовския окръжен съд телеграфически изискал да бъда изпратен в канцеларията му в Свищов, за да ме разпитал *за някои работи*, прибави, че вследствие на това искание аз трябало на другия ден непременно да замина за Свищов. Като заявих на речений началник, че за да мога да изпълня искането на Свищовский съдебен следовател, аз тряба да имам писмена покана за това, помолих го да ми съобщи писмено искането на речений съд[ебен] следовател, което той, началникът, обеща да направи. На другия ден (на 4-й иулий т. г.) обаче часът около $9^1/_2$ сутринта началникът изпрати един старши джандарм да ми яви, че ако и да ми е обещал да ми пише, но защото си имал много работа, не можал да ми пише и аз трябало непременно в часът 10 да тръгна за Свищов. Аз приръчах на старшият да обади на началника, че ще ми бъде невъзможно да тръгна, докато не получа писмено требование за това. След половин час, почти едновременно с пристигането на двама конни джандарми в митрополията, донесе ми се писмо от началника с дата 1-й иулий и № 5315, с което ми се явяваше, че *съгласно телеграмата* № 641 на[2] следователя при Свищовский окр[ъжен] съд, който следовател ме поканвал да се явя в следствената му канцелария, за да ме разпитал по някои работи, аз трябало още него ден да тръгна за гр. Свищов. Тогава аз тръгнах за Свищов, конвоиран от двамата конни стражари. Близо при Свищов, в селото Царевиц, ме пресрещнаха един старши с 8 конни джандари, които окружиха пайтона ми и по този начин ме введоха в град Свищов, дето бях[3] поставен под строг арест в къщата на Свищовския архиер[ейски] наместник. На другия ден (на 5-й иулий т. г.) часът по 10 преди пладне откараха ме под строга стража (един джандарин с байонет седеше на капрата при пайтонджията, а друг, тоже с байонет, при мене в пайтона) в следствената канцелария на следователя и там,[4] в присъствието на помощник-прокурора при Свищовския окр[ъжен]

съд, Н. Живкова, и на двамата стражари с байонети, поставени до вратата на канцеларията, свищовският съдебен следовател, като ми заяви, че ме е повикал в канцеларията си в качеството ми на обвиняем да снеме от мене някои показания по обвинението, че[5] на Петдесятница (на 28 май т. г.) в свищовската Съборна църква съм държал реч с престъпническо съдържание против правителството и короната, пристъпи[6] към изследване. На запитването ми: има ли един следовател при окръжен съд право да упражнява съдебна юрисдикция над едно официално лице, подтвърдено с княжески указ, какъвто съм аз, търновският митрополит, и за деяние, извършено при изпълнение на своите служебни обязаности, отговори ми се и от следователя, и от помощник-прокурора, че те искат показания от мене като от Търновски митрополит и аз тряба да дам исканите показания, та ако имам някоя претензия за нещо, мога да направя обжалване. След вземането на показанията аз бидох пак по същия начин отведен в квартирата и турнат пак под същия строг арест, докогато по искането на следователя не представих гаранция 20 000 лева за неуклонението ми от следствието.

Тия действия на поменатите съдебни власти спрямо мене в качеството ми на Търновски митрополит произлизат ли те от злонамерени цели или пък от невежество спрямо съществующия ред и закони в княжеството, или пък от превишение властта, дадена тям да арестуват и обвиняват в границите на известни правила и закони, са крайно обидни за учреждението, което аз представлявам, и компрометират престижа на църквата — нещо, за което Ви обръщам вниманието, г-не прокуроре, по следующите съображения: според закона, пък тоя принцип е приет навсякъде, не може един чиновник да упражнява съдебна юрисдикция над друго служебно лице, докогато последното се не отстрани временно или пък се не отчисли от началството си от занимаемата му длъжност. Още по-категорически е законът в това отношение относително митрополитите (чл. чл. 91, пункт *а* и 92 от Екзархийский устав), според които, ако митрополит направи престъпление, което се преследва от гражданските закони, такъв най-напред се съди от върховната власт (Св. синод) и ако престъплението съществува, като се осъди от нея според свещените правила, само тогава може да бъде привлечен под углавна отговорност и пред гражданските съдилища. Същият принцип се вижда установен и в ст. ст. 6 и 8 от Допълн[ената] към Врем[енните] съдеб[ни] правила. При това съгласно чл. 45 и 46 от Екзарх[ийския] устав митрополитът след надлежното ръкоположение се подтвърдява с Княжески указ, а според ст. 7 от Допълн[ената] към времен[ните] съдеб[ни] правила, назначените с указ служебни лица се съдят в апелативните съдилища като първа инстанция и следователно възбуждание преследвание може да стане по известния гореказан ред само по предложение и съгласие на прокурора при апелативния съд, а не по тия на прокурора при окръжн[ото] съдилище, който вероятно и не е счел за нужно да Ви съобщи за постъпките, направени спрямо мене.

В добавление ще приложа, господине прокуроре, че мен ми е връчен препис от постановление за[7] вземание мярка против обвиняемия под № 3 от 5-й иулий 1889 г. от следователя при Свищовский окръжен съд, в логиката на което ще проникнете, с което постановление ми се оказва право да го обжалвам пред същия окр[ъжен] съд, тогава, когато тоя последния съд в никакъв случай няма право да съди служебни лица, назначени с указ, и следователно да издава определение по частно производство.

Като протестирам прочее против незаконните и злонамерени постъпки на поменатия прокурор и съдебен следовател спрямо мене в качеството ми на Търновски митрополит, моля Ви, господине прокуроре, да постъпите с всичката строгост на закона спрямо тях.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 39, автогр. с маст., оригинална чернова.

Писмото е адресирано: „До Господина прокурора на Русенский апелативен съд".
[1] Следва зач.: при мене.
[2] Зач.: според някоя тел. свищовский съд.
[3] Зач.: ме.
[4] Следва зач.: поставен между два.
[5] Следва зач.: че аз в речта си, казана.
[6] Следва зач.: след извършване надлежните формалности.
[7] Следва зач.: вестите.

68

До Петър Н. Друмев

Търново, 20 иулий 1889 г.

Любезний ми
Петре!

Виждам, че мъчно ти е, дето навреме не получаваш от мене отговор на писмата си. И мене ми е мъчно, дето навреме не ти отговарям, но няма какво да се прави. Аз не бях тука. Мене с джандари ме изпращаха в Свищов, държаха ме там под строг арест, водиха ме при прокурора и съдебен следовател — сѐ с джандарми — да ме изследуват за речта ми, казана в Свищов, която уж била против правителството и особата на Княза и пак под конвой ме върнаха в Търново, дето ми се обяви от правителството, че строго ми се възбранява да служа и да проповядвам по църквите.

От всичко това ти виждаш, че и да исках не можах да ти отговоря. Аз не зная дали и сега, като ти пиша това писмо, ще пристигне до тебе. Както е поставена работата, твърде е възможно, че ако днес съм тука, утре да бъда изпратен или в Свищов, или в някой манастир. Аз не се смущавам от тези работи, защото вече навикнах и защото съвестта ми е чиста и делото ми е право.

За тебе досега не можах нищо да направя, защото не се решавах направо да се отнеса, дето тряба, та и не бях уверен дали писмата ми щяха да пристигнат по назначението. Сега ти пращам едно писмо. Иска ми се да вярвам, че ще се сполучи с това писмо, но не зная как да се направи с него, т. е. не зная как ще бъде по-добре: да го изпратиш ли по адресът и да се чака отговор или да отидеш с него и сам да го вручиш. Това последньото е по-надеждно, но в такъв случай ще ти са потребни доста пари, пък аз не мога положително да кажа ще имам ли възможност да те снабдя с нужното. Не зная как правителството ще се отнесе спрямо възнаграждението ми. От мерките, които се вземат спрямо мене, донякъде се вижда, че поне временно това възнаграждение ще се спре. Във всеки случай работата ще се разясни до краят на този месец и тогава ще мога положително да ти кажа ще имам ли възможност. Аз пак ще

ти кажа, че се надявам да се изпълни желанието ти, само ще тряба ти да се не обезкуражаваш от мъчнотиите, които ще се срещнат. Не мислиш ли, че ще е добре от Бургас да дойдеш за малко време до Търново? Очаквах Тодорица да дойде, та да видехме как по-добре да се устроеше твоята работа, но тя досега я няма, та и не зная кога ще дойде.

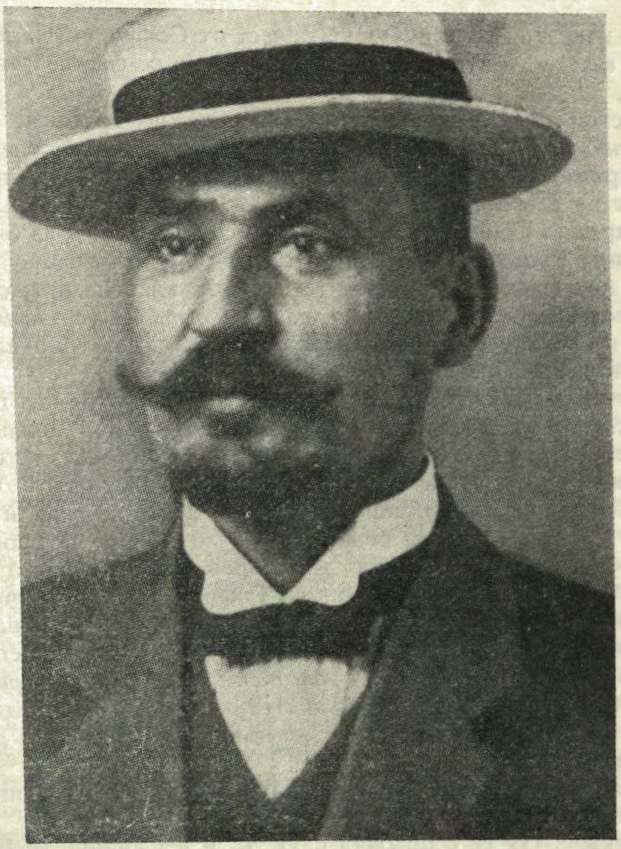

Петър Н. Друмев

Снощи пристигна тука Кица, която ви поздравлява. Тя ще ви пише.
Във всеки случай, щом получиш писмото ми, яви ми и на какво си мнение.
Всички тука наши са добре и ви поздравляват.
Поздрави вуйча си и Марийка.
Цалувам те и те благославям.

Твой любущий те чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, ахр. ед. 235, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

69

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Търново, 26 август 1889 година

Ваше Високопреосвещенство

Откато ни изпратиха с подобающата чест от София, освен дето не сме се виждале, но и не сме се чувале. Впрочем по нещо сѐ сме се чувале, макар и от втора ръка.

За моето смирение Ваше Високопреосвещенство тряба да сте известни. Сега пък ме *канят* с *повестка* да се явя пред светлите очи на следователя при Свищовский окръжен съд по обвинението, че съм държал реч против сегашното правителство и особата на Н. Ц. Височество Княза. Вероятно тези дни пак ще ме откарват в Свищов. По съветът на сведущи лица аз бях се отнесъл до прокурора при Русенския апелативен съд с оплакване срещу беззаконната и насилствена постъпка на свищовските съдебни власти спрямо мене и бях получил уведомление, че *ако не друго, поне нравствено удовлетворение щяло да ми се даде*, но вижда се, тряба и на апелацията да са тропнали с крак, та затуй пак ще ме тътрат в Свищов.

Краят на тази работа? Аз го предвиждам. Ще ме тътрят на горе на долу, докато най-после ме вкарат или в някой манастир, или в Черната джамия[1], или пък ме пребият някъде по пътищата. Това ме очаква. Аз не се смущавам от едно подобно бъдеще. Едно ми е само мъчно, и именно, че чрез мене се нанася наскърбление и унищожение на св. българска църква и на нейните служители. Но не мога нищо да помогна. Ще моля само за прошка, а да се отбия от пътят си — не мога. Пътят ми е прав, съвестта чиста и спокойна.

Архимандрит Методий пак е шетал по София за подобрението на църквата. Той заминал с някакви си наставления за Цариград. Вероятно там заедно с Н. Блаженство ще намерят пак modus vivendi за църквата. Негово Блаженство е писал на Стареца, че „Климент *много скъпо кощувал на църквата*“. Чтоже? Сега му е времето да се отърве църквата от тогози Климента. Ами, владико светий, и аз дойдох до убеждение, че църквата наша няма да прокопса, докато не се отърве от Климента.

От брата Константина нямам никакво известие. Струва ми се, сега той стои много добре, отколкото беше зимас.

Не зная откъде, тук се е пръснал слух, та и в Свищов, че Екзархията е влязла в споразумение с правителството, за да ме изтикат от Св. синод, а че тогава Екзархията щяла да вземе мерки срещу моите буйства и беззакония. Бог да ми е на помощ.

Не ме лишавайте, владико светий, от св. си молитви, от които имам голяма нужда.

Простете ме!

Ваш во Христе брат
† Търновский Климент

АБАН, ф. 54, арх.. ед. 268, препис.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство св. Варненски и Преславски митрополит Господина Г-на Симеона. В Шумен“.

[1] Турска джамия в София, преустроена през 1912 г. в черква „Св. Седмочисленици". Медресето (мохамеданското медицинско духовно училище) до нея е използувано след Освобождението за затвор, наречен също „Черната джамия". В него по време на Стамболовисткия режим са извършвани масови побоища на русофили; през 1912 г. тук е затворен и Георги Димитров.

70

До Димитър К. Друмев

Търново, 1 септемвр[ий] 1889 г.

Любезний ми
Митьо!

Писъмцето ти от 25-й изтеклий август получих навреме и прочетох [с] внимание. И мене ми е много мъчно за станалото, което не трябаше да става, но няма какво да се прави: то стана. Впрочем според мене станалото не е такова, щото човек окончателно да се отказва от Търновото. В нашето семейство такива работи са ставали и друг път. Пред вид на това аз не съм допуснал досега на твое място в канцеларията на Съветът да се назначи друго лице, тъй като, надявам се, ти да си дойдеш и да заемеш пак службата си. И добре ще сториш да си дойдеш. Дето и да бъде човек, сè ще да има неприятности. Тряба да навикнува човек на всичко.

Явяваш ми, че си се вече настанил. Добре, но не е нито по-изгодно, нито по-удобно за тебе. Тук, ако и да имаш неприятности от роднини, но винаги ще си повече господар и на службата си, и на времето си, отколкото ще да си декато и да е на друго място. Затуй моят съвет е да си дадеш там оставката и да си дойдеш. Надявам се, че ще постъпиш според съветът ми.

Бях приръчал на Костадинка да те попита дека е свищовското анонимно писмо. Тъй като по вървежът, който взема свищовската ми работа, това писмо получава повече и повече важност, аз вярвам, че то е запазено, както тряба, и че когато стане нужда, ще се покаже, дето тряба. Тряба да бъдем доста осторожни по това писмо, за да не би някак да го измъкнат от ръцете ни. Затова аз би желал само да ми явиш, че то е на добро място, без да казваш дека именно. Разбра ли ме?

Тука особени новини няма. Друми замина за Киев, Кица за Враца. Тодорица си дойде. Васил — бат Николчовът и Васил — Кирушкинът (Янакев) дойдоха тука да следват в тукашната гимназия.

За мене нещо особено няма. Бях поканен да се явя завчера (на 31-й август) в канцеларията на свищовский следовател, за да ми *обявял* следствието за свършено, но аз не отидох. Да видим сега какво ще правят. Вероятно ще съставят обвинителен акт и ще ме предадат на съд. Бог да им на помощ!

Тука всички са здрави.

Поздрави Павла, Ганушка, Вича, Панча, а също Стефа, Марийка и децата им. Кирушина Стефан в София ли е? Поздрави го.

За наборът питаха тука за тебе, но повече нищо.

Димитър Недев преди една неделя замина с болното си дете за Букурещ да покаже болното на докторите.

Цалувам те и те благославям

Твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

71

До митрополит Константин Врачански

Владико Светий!

Пак ти писвам и пак намясто утешение, в което вярвам, че се нуждаеш, аз сетования и оплаквания ще ти съобщавам. Няма какво да се прави! Понамръщи се малко, повъздъхни и се подчини на апостолската заповед „друг друга тягота носите".

Писах ти, че бях поканен от свищовский съдебен следовател да се явя на 31-й август т. г. в канцеларията му, за да ми съобщял следствието (по обвинението ми в държание реч с престъпническо съдържание против правителството и Княза), като свършено вече. Аз не отидох.

Сега от частни, но достоверни съобщения се научавам, че свищовския прокурор съставил вече обвинителния против мене акт и наскоро щял да го внесе в съдът за далнейший ход и че делото било така подготвено, щото тъй или инак, макар и неправо, аз да бъда осъден и да съм останел *опятнен* по съд. Съобщават ми още, че ако в първата инстанция (т. е. в свищовский окръж[ен] съд) бъда осъден, нямало надежда за отменение тая присъда нито от апелацията, нито от касацията: такива били наставленията, дадени конфиденциално от висшето място. Вследствие на всичко това дават ми се съвети да условя адвокатин, който от мое име: 1-во, в седемдневен срок от денят, в който ще ми се връчи препис от обвинителния акт, да представи свидетели в моя полза, които под клетва, като дадат своите показания, да могат пред съдът да оборят показанията на противниците и обвинителите ми; 2-ро, да присъствува в съдебното заседание, в което щяло да има и съдебни заседатели, и да настои за прекращение на делото като неподсъдно на гражданский съд. Ако това последното се сполучало, делото щяло да се прекрати; ако ли не — делото щяло да се разгледа и в този случай свидетелите, призовани от моя страна, можели много да ми послужат.

Аз зная, Владико светий, че каквото и да правя, всичко ще бъде напусто. Зная и що ме чака, но не се смущавам. „*Аще блага приях̀омъ, зла̀ ли нестерпимъ*?" Но пак, ако делото се касаеше лично до мене, ако в това дело не се докачаха правата и достолепието на църквата, аз би се охотно заловил да защищавам правото си на основание законите на страната. И би се заловил не с надежда, че ще сполуча — такава надежда не може да има човек, защото на място правда и закон се поставя *произвол*, — но само и само неправдата,

беззаконието и произволът да станат по-очевидни, да достигнат до апогеята си. Но дай ми, Владико светий, ум какво да се прави, когато в това мое дело е намесен и авторитетът и достолепието на един митрополит, както и правата на църквата? Ако ме онеправдават, ако ме тъпчат, ако ме позорят, заедно с мене се онеправдава и тъпчи и позори един български митрополит. Не ме осъждай в тщеславие, задето отождествявам себе си със санът. Така си е. И ти си от същата категория. Освен туй Н. Блаженство с телеграмите и писмата си до министерството на изповеданията по моята свищовска (а и по твоята врачанска) работа, високо провъзгласи, че с постъпките, направени спрямо мене, направило се е посегателство на правата на църквата, гарантирани от законите на страната. Поради туй аз се двоумя: ако се заловя да се защищавам пред съдилищата, не ще ли унижа санът и не ще ли да допусна с това да стане един *прецедент*? Ако ли откажа да се защищавам и поискам да оспорвам правото на гражданския съд да съди един митрополит, ще имам ли отнякъде поддръжка? Знам, че в единът и в другият случай ще ме осъдят. Но кое е по-доброто за достолепието и на мене лично, и на санът да направя: първото или второто? Дай ми съвет, брате.

Обръщам се именно към тебе за съвет, защото Екзархът вече млъкна. Писах и на Стареца, но и той благоразумно мълчи. Екзарха разбирам, но Стареца не мога да разбера. И единът, и другият много добре разбират положението ми и в такова положение ако не съвет, поне едно [утешение] имало би си цената. Но уже ли и Стареца се бои да се не опятнай, ако ми пише? Ти барим по-честит ли си в това отношение? Чувам, че и ти си бил взет под следствие и че скоро щял си бил да бъдеш даден под съд. Е, е! Другари сме били, другари ще си останем. Има хас да се срещнем в Черната джамия. Умирам от смях! Но „жив бог и душа моя"!

Здрав ли си? Аз, слава богу, на здравието си добре съм. Не ми позволяват да служа и аз не излизам от митрополията.

Поп Николчу чака ли своите 24 лева за антиминсите? Нека ги чака: рано или късно ще му се внесат. Илия какво прави?

Виждах се с племянникът ти Митка. Иска ми някое препоръчително, но като не познавам никого в онзи именно град, в който той отива, не му дадох.

Чувай! Племянницата ми Марийка ми пише да ѝ пратя пари за пансиона. Щом получа за август, ще ѝ пратя. Пиши на буля си да не я безпокои. Вяра нямам ли толкова?

Цалувам те.
Твой състрадалец
Климент

Търново, 10 септември[й] 1889 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, препис.

72

До митрополит Константин Врачански

Владико светий!

Искаше наскоро да ти напиша, хем надълго и широко. Първото ти искание не можах да изпълня, защото исках да узная нещо положително за моят процес, а че тогава да ти пиша, но досега не узнах нищо особено. Но пак захващам да ти пиша, та ще излезе ли писмото ми дълго и широко, не мога ти предсказа: като го свърша, тогава ще видя какво е писмото ми и ще ти кажа.

Тука у мене засега е затишие: има какво да ти съобщавам по моята работа и ще ти го съобщя ей-сеги-е, но не е то тъй гръмовито, както тътренето с джандари по свищовските улици. Сѐ се намирам под домашен арест. Вън от митрополията не излизам. Може би и да не ме спрат, ако би поискал да изляза, но, от една страна, няма и дека да отиде човек, а, от друга, като си помисля, че може би ще се изпречи отпредя ми някой джандарин да иска удостоверение, че не отивам в някоя църква да служа, аз предпочитам да си седя в митрополията. И рахат съм, защото престанаха да ми дохождат на посещение *приятели-съчувствующи.*

Искаш ми съвет за твоята си работа. Аз искам от тебе съвет, ти — от мене. Де да видим кой от двамата ни ще излезе по-акъллия, та да даде на другиго добър съвет, когато не може на себе си да даде и лошев. Аз не считам себе си по-акъллия от тебе, та затуй съвет се отказвам да ти давам, а ще ти разправя какво се научавам за моята работа, та ти, ако си акъллия, прави си сметка. От достоверни сведения се научавам, че Свищовский окръжен съд се признал некомпетентен да ме съди и изпратил делото ми в апелацията в Русчук. Двояки са сведенията ми по тая работа. Според едни сам прокурора при Свищовский съд (твоят Пъргов) настоял пред съдът да се направи постановление, че моето дело е неподсъдно на окръжните съдилища; според други сам съдът е постановил, че делото ми е нему неподсъдно, а това постановление го апелирал прокурорът (Пъргов). Имам още друго сведение: в Свищовский съд станало между съдниците препирня по моето дело. Едни казвали, че то е подсъдно на окръжният съд, а други казвали, че не е. Вследствие на тази препирня делото ми се е изпратило в Русе. Тъй или инак, но уверяват ме (официално нищо не ми е съобщено), че делото ми сега се намирало в апелацията в Русчук. Не зная дали и твоето дело не ще бъде изложено на подобни изпитни. Но знаеш ли какви мисли възбужда в мене този хал, до който е достигнало моето *дело*? Ето какви: или нашите гонители не познават обязаностите и правата си, нито законите, в името на които работят, или пък ний сме такива особени хора, щото приятелите, като подигнат против нас дела, не знаят сами какво да правят с тези, подигнати от тях самите дела. Ти какво ще речеш?

Както и да е, Владико светий, но предвиждам, че на нас предстоят още тежки изпитания. Дано всеблагий бог, без да гледа на нашето голямо недостойнство, ни подкрепи в тези изпитания, за да не паднем духом, а да пренесем всичко с подобающата твърдост.

Дотука за нашите частни и лични дертове. Тези частни и лични наши дертове наистина не могат да не се съприкасават с интересите и достойнството на общото наше служение на църквата. Поддържват ли се или се подкопа-

ват тези общи на църквата интереси и достойнство чрез нас, недостойните, на това аз не считам в право да кажа каквото и да е. Според мене те се поддържват, но тъй ли гледат на работата във висшите сфери на църквата? Бях писал на Н. Блаженство, че туй, дето ми запрещават да служа по църквите, понеже произлиза не от надлежната църковна власт, не докача толкоз мене, колкото самото наше висше църковно началство, тъй като с подобна мярка, взета направо от гражданска власт, не само се показва незачитание към тая власт, но и се гледа на нея като на нула. Н. Блаженство побърза да ми яви, че е направил надлежна постъпка пред правителството по тази мярка, но в същото време счел за нужно да ми съобщи с едно *поверително* писмо, че правителството не ми позволявало да служа, защото се бояло да не казвам слова против правителството, и че той (Н. Блаженство) не вярвал, че съм казвал подобни слова, защото „*ний сами сме разбирали* (т. е. аз съм разбирал), че *не подобавало* да се казват такива слова от църковен служител". Как е? Не е ли това превъзходно? Ще отговоря аз на Н. Блаженство, но чакам да получа официално сведение от апелацията по моето дело.

Кога ще се съберете на Синод? Старецът казвал, че Синодът щял да се състои от него, от св. Самоковски и от св. Сливненски. Защо тъй е казал Старецът — не знам. Той не ми отговори на писмото и аз не съм му писал вече.

Е, стига толкоз. Друг път повече.

Писмото ми не е толкова дълго и широко, ама благодари се и на толкоз. При това наближава време момчетата да отиват на пощата, та тряба да свършвам. Инак може писмото да остане за друга поща и да го турна някъде, та да го не намеря. Отколе се каня да ти пиша, ама се съм закъснявал за пощата и не съм ти писвал.

Поздрави високопреподобнейшаго Илия и високоблагоговейнаго икономa Николая. Не забравяй да поздравиш и бабата.

Пиши ми.

Цалувам те.
Твой
† Климент

Търново, 25 октомврий 1889 год.

На Лазара дадох пътя.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, препис.

73

До Св. синод

Ваше Високопреосвещенство!

Съгласно предписанието на Св. синод от . . . . . миналата 1891 година под № . . . . и телеграмата на Ваше Високопреосвещенство от . . . . под № . . . , като изпращаме при настоящето си в Св. синод събраните сведения за протестантите, находящи се в богоспасаемата наша епархия, считаме за длъжност да явим, че макар тия сведения да са събирани с голямо старание и внимание и да са подкрепени и допълнени и от официални сведения, доста-

вени нам и на подведомствените ни наместници от местните общински и административни управления, но ние се съмняваме в тяхната точност и вярност. Ако главатарите и водителите на протестанствующите у нас българи имат интерес да преувеличават в рапортите си до своите господари и наематели числото на своите последователи у нас, не по-малък интерес имат вероятно мнозина протестанствующи българи, които са на държавна или изборна служба, да се крият и официално да се представляват за православни. До такова заключение не може да не се дохожда, като се вземе във внимание туй чудновато явление у нас, че мнозина българи, православни уж, които заемат разни държавни и общински служби, изказват при всеки удобен случай най-деятелно съчувствие към протестантствующите и не пропущат случай по градищата и по селата да се не подсмиват на икони било, на православни обряди било, на пости било, на свещеници било и на техните църковни одежди. . . а когато е ставало въпрос за това, те категорически са отричали. Даже такива някои деяния на протестантствующите, които наскърбяват обществената нравственост и сами по себе си подли и безчестни, намират, макар и прикрито, съчувствие и даже покровителство у някои православни уж служебаши (държавни или общински). Ние ще си дозволим да представим тука на благосклонното внимание на Св. синод някои данни, от които ще може да се види доколко е вярно горното заключение.

През 1882 година по просбата на Тревненското общинско управление бяхме настанили в Девическия манастир в Арбанаси две малки сирачета момичета (сестри: едното на 11, а другото на 9 години), за да се отхранят там и да се изучат на четмо и ръкоделие. Тези момиченца в продължение на 7 години са се научили в манастирът на всичката ръчна работа, с каквато се занимаваха там сестрите; изучили се да четат и да пишат, знаели църковния ред много добре, отличавали са се винаги със скромност, послушност, трудолюбие и набожност. Но на 30 априлий 1889 година съобщи ни се от игуменката на речения манастир, че Донка и Анка избягали тайком нощес (на 29 срещу 30 речений месец) от манастира, като прибрали със себе си всичките свои и много манастирски вещи и не се е знаяло дека са отишли. Това съобщение ни изненади и опечали. Като предположихме, че бегачките не са могли в такова късо време да отидат другаде освен или в Търново, или в Арбанаси, или в Ряховица, или пък в Лясковец, ний веднага разпоредихме да се разпита чрез свещениците дека са именно те, та да се узнае от тях самите за причините на избягването им. Един ден след това съобщи се в митрополията от един свещеник, че избягналите момичета трябва да се намират в Търново, но при кого и в чия къща — не можал да се научи. Тогава ний с писмо от 2-й май с. г. под № 224 (препис от което прилагаме при настоящето си), като съобщихме на г-на Търновский окръжен управител за случившето се, молихме го да направи разпореждание, за да се подирят бегачките и да се представят в митрополията. На другия ден, 3 май с. г., г-н управител изпрати в митрополията двете бегачки при отношение от съща дата под № 3064, с което ми явяваше, че момичетата са хванати и се изпращат в митрополията, а при това съобщаваше още, че причините за тяхното тайно избягване от манастира „произтичали вследствие светски ласкателства, внушени тям от известни протестанти, находящи се в Търново, и обещания, че ще бъдат омъжени за тези протестанти". Освен туй в същото отношение, както ще се види от приложенийт тук препис, г-н управител има добрината да изкаже мнение, че трябва „да се препятствува всячески на протестантите да постигнат по такъвзи начин своите цели и да се

пресече пътят им за по-нататъшни техни стремления към подобни посегателства, та да се възстанови на иноческите общества и светостта на православната вяра". Това съобщение за светски ласкателства, внушени от протестанти на момичета, отраснали и възпитани в манастир, учуди ни твърде много. Ние не можахме да си обясним как са могли протестантите да упражнят каквото и да е влияние на момичета, постоянно живущи в манастир. Но от чистосърдечното признание на момичетата ний научихме работи, които доказват, че нашите протестанти напълно са усвоили известния иезуитски принцип „*целта оправдава средствата*" и за постигване на своите цели не се стесняват да употребяват всевъзможни безчестни и противозаконни средства. Ето в какво е била работата: четире годи[ни] преди избягването на момичетата от манастира по-голямото от тях, Донка, се разболяло. Понеже болестта му била доста сериозна, манастирското началство го изпратило за лекуване в тукашната окръжна болница. Фелдшерът в женското отделение на тая болница, по име Васил Николов, бил протестантин. Той не само надзиравал болното момиче, но и захванал малко по малко да го *оглашава* да остави заблуждението си, да напусне манастирскийт живот и да прибегне под защитата на протестантите, за които казвал, че те са *същинските* православни и че разликата между тях (протестантите) и тъй наречените православни се състояла в това, че първите четат словото божие на български и живеят според евангелието, а вторите (православните) са отрупали словото божие с разни попски измислици. . . По този начин този фелдшер сполучил да убеди двете момичета да избягат от манастирът и им съдействувал на избягването: през нощта на 29 срещу 30 април той отишъл с двама другари с два коня до една от стените на манастирът, през която прехвърлили всичките неща и после сами момичетата при помощта на тях са се прехвърлили и ги завел в къщата си, гдето веднага ги накарал да хвърлят манастирските дрехи и да облекат мирски. В същата вечер той обявил по-голямото момиче, Донка, за своя *годеница* и ѝ дал пръстен, като предупредил, че сватба не щял да прави наскоро, но понапред щял да заведе и двете в ловченското протестантско училище, за да се поучела тя на хозяйство и ахчилък, а сестра ѝ — на наука, а после щял да прави сватба. По настоятелната молба на момичетата да ги не връщаме при съблазнителяг им и да ги запазим от негозите преследвания и заканвания (когато полицията вземала момичетата от къщата на поменатия фелдшер-протестантин, той ги убеждавал да се не отказват от него, като ги заплашил, че в противен случай щял да ги преследва безпощадно и щял да им направи най-голямо зло), а също — и да ги не изпращаме в манастира, тъй като ги е било срам да се покажат пред сестрите, ний настанихме тия момичета в едно сиромашко, но честно семейство, като приръчахме на стопанката на къщата да не допуща в къщата речения фелдшер-протестантин, нито някого от негово име.

Слухът, че протестантите откраднали от манастирът две момичета, който слух скоро се разпръсна из целият град, възмущи благочестивите граждани, мнозина от които дохождаха при нас да ни съобщават, че речений фелдшер винаги така е постъпвал с много болни жени, момичета и деца, които са се поверявали на неговите попечения в болницата, че той оглашавал в болницата болните да напуснат своето *идолопоклонство*, че раздавал на болните разни книжки с религиозно (разбира се, протестантско) съдържание, че обещавал на някои вдовици и момичета да се жени за тях и след като е получавал тяхното съгласие, завеждал ги е в Ловчанското протестантско училище и там ги е оставял, за да се поучали на *хозяйство* и *ахчилък*, та вече не си е спомнял за

тях. Даже сам тогавашният кмет на град Търново и настоящи председател на Народното събрание г-н П. Славков дохожда на няколко пъти в митрополията да ни приканва да настоим пред когото трябва да се махне от болницата реченият фелдшер. В същото време ние имахме възможност да се разговорим по тая работа и с непосредствения шеф на речений фелдшер, който призна поведението му за безчестно и обеща да направи потребното за наказанието му. Всичко това, от една страна, а, от друга — мнението на окръжн[ия] управител, изказано в приведеното му по-горе отношение до нас, даваше ни надежда, че властта ще направи потребното, за да се пресече пътят на протестантите за по-нататъшни техни стремления към подобни посегателства. На другият още ден обаче (на 5-й май същата година) ние получихме едно отношение от прокурорския надзор при Търновския окръжен съд от същата дата под № 419, с което, като ни се изпращаше едно оплакване срещу нас от някого си Васил Николов, че със сила сме отнели годеницата му, която сме държали в строг затвор и сме упражнявали над нея безчестни домагателства, приканвахме се да дадем на прокурорството в непродължително време сведения: действително затворена ли е годеницата на просителя и защо? С писмо от същата дата под № 232 (препис от което прилагаме при настоящето си) ний представихме на прокурорството потребните сведения и като приложихме препис от отношението на г-на управителя, с което се констатирваше, че момичетата тайно избягали от манастирът по наущението на известни протестанти, изказахме желание да се привлече под отговорност протестантина фелдшер при тукашната окръжна болница Васил Николов. В същото време ний се отнесохме и до господина д-ра С. Антонов, старши врач в терапевтическото отделение при същата болница, с писмо от 5 май с. г. под № 230, с което, като съобщихме за поведението на подведомственият му фелдшер, изказахме надежда, че той, Докторът, не ще откаже да направи потребното, за да не се дава повод да се мисли, че се допуща в болницата да се упражнява от служащите в нея над слабите болни влияние с пропагандическа цел. Вижда се, нито прокурорството е взело във внимание нашето желание, нито Докторът е дал каквото и да е значение на нашето съобщение. Впрочем този последният (Докторът) благоволи устно да ни съобщи, че писал за тая работа в санитарното отделение в София и че оттам направили засега мъмрене на фелдшера.

Между туй протестантите повилняха. Фелдшерът Васил е дръзнал на няколко пъти със сила да влиза в къщата, гдето бяха настанени момичетата, да се среща с тях и да ги убеждава да не се отказват от него, заплашвал ги е, пращал е жени, служащи в болницата, да подкупуват *комшийките* с по 3 и 5 наполеона, за да дадат на момичетата писма от него; с попът си е дохождал на няколко пъти в митрополията да иска от нас *годеницата* си, като ни е заплашвал, че ще ни даде под съд и ще ни причини големи неприятности, ако не му предадем момичетата. Освен туй не знаем как в митрополията през тях дни се явиха няколко младежи — един от Севлиево, друг от Габрово, трети от Русе, все интелигентни и служащи (кой помощник-прокурор, кой финансов, кой съдебен следовател) и в името не на протестанството, защото, казваха, не били протестанти, а в името на съвременната цивилизация убеждаваха ни да възвърнем на Васил Николов въпросните момичета, като не се стесняваха да ни изобличават, че това, което *ние сме правиле*, напомнювало им тъмните средновековни времена, че със своята постъпка ний сме нанасяли петно на православието и на сана си, и като най-после ни заплашваха, че ако доброволно не склоним да възвърнем момичетата, щели да се извършат работи, които не

щели да бъдат приятни и на нас, и на момичета[та]. След всичко това фелдшерът Васил се отнесъл с прошение от 15 май с. г. до г-на търновския окръжен управител, с което, като хвърга върху ни разни обвинения, настоява да се направят от страна на управителя надлежни разпореждания, за да му се възвърнела годеницата. Г-н управителят с отношението си от 16 речений май месец под № 3407, като ни изпраща това прошение и като ни приканва да го не оставяме без уведомление за направеното от наша страна по просбата на просителя, изказва мнение, „че ако девицата, за която просителят претендира, че му била годеница, не се е отказала от убеждението си да го последва и да отстъпи от религията си, може да се освободи и да му се предаде". С писмо от същата дата под № 253 ний съобщихме потребното на г-на управителя, като го помолихме да направи и той от своя страна потребното относително заканванията и заплашванията на речения фелдшер Васил Николов. Дали се е взела във внимание нашата просба — не знам. Ний отсъствувахме след това от Търново повече от месец, а когато се завърнахме, научихме се от самите момичета и от канцеларията на Съвета, че фелдшерът Васил продължавал с писма и чрез разни изпращани от него жени да безпокои момичетата, като им съобщавал между другото, че Климент, когото те слушали и на когото се уповавали, бил опозорен от всяка една страна и че на него и правителство, и народ гледали с недобро око. А когато по повод на известната наша реч в Свищов (за която отсетне ни тътриха като разбойник по Свищов) се появила във в. „Свобода" една телеграма, в която ни цапаха от глава до пети, речений фелдшер сполучил да достави тоя брой от речений вестник на момичетата със следующата приписка: „Четете и вижте каква маскара е Климент, когото вие слушате". През същото туй време и г-н окръжният управител привиквал на два пъти момичетата в своята канцелария и както ни бяха съобщили, в присъствието на фелдшера Васил Николов разпитвал, особено по-голямото момиче, Донка, действително ли тя не желае да последва годеника си, а на нейното категорично заявление, че действително не желае,той (управителят)уж я убеждавал да не се отказва от него, като между другото й казвал уж, че всички девици, които са се омъжили за протестанти, все са сполучвали и им е било много добре. Тези убеждавания са били уж толкова приповтаряни, щото момичето уж излязло вече от търпение и попитало уж г-на управителя: „Моля ви, г-не управителю, тука канцелария ли е или е място на сватовщина?" Но всичко това трябва да не е било истина, защото г-н управителят в отговор на нашето по този случай към него писмо от 21 юний същата 1889 година под № 294, с писмото си от 23 с. м. под № 4218 благоволи да ни уведоми, че той действително по силните настоявания на фелдшера Васил Николов привикал девицата Донка Петрова, но не с цел да я разпитва дали се е разубедила от някакви си убеждения или както някой би помислил — да я пита ще последва ли претендентина си годеник, — а само и само момичето да заявяло Николову, че няма нищо общо с него, и това нейно заявление да послужело като оправдание на обвиненията от Николова към властта — духовна и административно-полицейска — че тя (властта) насилствено отнела от ръцете му сгодениците му.

. . . . . .

АБАН, ф. 54, автогр., с маст., чернова [1889 г.]

74

До Тетевенския околийски началник

Тая вечер ми се предаде една записка от днешна дата, подписана от Вас, но нито надписана, нито адресувана до мене, а само до някое Високо Преосвещенство, с която записка (от днешна дата), като явявате Вий на това Високо Преосвещенство, че му се забранява да отиде в който и да е град или село от Търновската епархия, приканвате го да Ви яви где мисли да си избере местожителство.

Ако тая записка се отнася действително до мене, имам чест да Ви явя, г-н началник, че понеже съм канонически Търн[овски] митрополит и понеже досега не ми е съобщено от надлежното ми църковно началство, че на основание църковните закони съм лишен от епархията си, аз не мога да си избирам друго местожителство освен седалището на богоспасаемата Търновска епархия, което е известният гр. Велико Търново.

При това ще Ви моля, г-н началник, занапред, когато ще благоволявате да ми изпращате каквито и да било писмени съобщения и заповеди, да ги надписвате и адресувате на мое име и звание.

Търнов. митроп. Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 256, препис.

Писано вероятно през 1889 г. Адресирано: „До Господина Тетевенский околийски началник".

1890

75

До митрополит Константин Врачански

Владико светий!

Нямаме възможност да се виждаме, но трябаше поне да се чуваме сегиз-тогиз. Обаче и това не правим. Защо ли? Не ми дава сърце да приписвам причината за туй нещо само на тебе. Истина, аз отдавна-отдавна ти пратих писмо и чаках, но напразно за отговор. И сега чакам още. Ти не ми отговори. Ще ми отговориш ли сега — не знам. Колко и да ми е мъчно за това ти дълбоко мълчание, но, както казах, не ми дава сърце да се сърдя и да те хокам. Кой знае какво ти тежи на душата и на какви дребнави, долни, мизерни закачки и наскърбления си изложен от страна на *людието*, та губиш охота от всичко. Такова нещо и с мене се случва понякогаж. Та като помисля върху това, вместо да ти се сърдя и да те хокам, неволно казвам: „Горкичкият"! Аз би ти нанесъл твърде голямо оскърбление, ако това „горкичкият" аз го казвах от съжаление или състрадание към тебе. Не съжаление и състрадание заслужаваш, а почитание, братко. Нашето положение (Виждаш ли? И аз се тургам наравно

с тебе), при всичките неприятности и оскърбления, та и унижения, е много по-добро, отколкото положението на людието. Съзнанието, че се борим с неправдата и произволът дава и истинско утешение, вдъхнува самоуважение и гордост, та дава още и сили за нови борби, нови теглила. А те, *людието*, по никой начин не могат намери и никогаж не ще да намерят в себе си тази нравствена и всемогъща опора. При всичките свои произволи, които те тъй безнаказано упражняват над своите много по-горе стоящи от тях в нравствено отношение противници, те в съвестта си не могат да се не усещат долни, нищожни. Та и тези, които те считат за свои противници, не им са противници, но те ги считат за такива поради това собствено, че виждат в тези си противници изобличение на своята нравствена голота. Те сами на себе си отмъщават заради нас. Да си в положение да хулиш и онеправдаваш безнаказано противникът си, да съсипваш и изтезаваш този си противник, тъй унижен, онеправдан и съсипан от тебе, стои много по-високо от тебе в нравствено отношение — от това по-голямо унижение, по-голям позор, по-голямо мъчение на тряба за людието. Тъй щото не ний, а те заслужват съжаление. И нека бог да се смили над тях и да им бъде на помощ! Но за тебе аз казвам „горкичкият" в тази именно смисъл, че теглилата ти наскърбяват до дълбочината на душата всеки честен човек, като в същото време възбуждат в него дълбоко почитание към невинният страдалец.

Моля те не се сърди и ти на мене, задето от толкова много време не ти писах. При всичко че чаках отговор от тебе, аз пак понякогаж захващах да ти пиша, но като помислях, че нещо друго освен оплаквание (т. е. съобщение за положението, в което се намервам) няма да ти пиша, оставях писмото за друг път: не ми се искаше с моите оплаквания да увеличавам твоите тъги.

По Новата година получих поздравителната ти телеграма, както и поздравленията на градските ти свещеници. Съжалявам твърде много, че не можах да Ви отговоря и да Ви изкажа всичката си благодарност: беше ме натиснала *инфлуенцата* и цели две недели не ми даде възможност да изляза две крачки вън от стаята и през Новата година тая новомодна болест беше у мене в разгарът си. Но „лучше поздно, чем никогда", та затова приими ти сега, та и на добрите си свещеници во главе с уважаемият иконом Николча предай моите най-сърдечни благодарения. В душата си аз на часът тогава отправих към Вас искрени честитявания с най-добрите благопожелания. Много ме е яд, че на Никулден не поздравих телеграфически отца икономa Николча. Много ми се искаше да направя това и имах намерение да го направя, но се захласнах с една неприятност и не го направих. Неприятността не беше някоя особена, но ето каква: Срещу Никулден енориашите от „Св. Никола" поискали позволение от управителя или кметството телеграфически да помолят министерството да разреши да служа на другият ден в черквата им. Казало им се, че трябало това да направят ден напред, а сега било късно, и те си отишли. В същият ден християните от „Долна Махала" отправили до министра Странски телеграма, с която настоявали да даде разрешение да служа в църквата им за техният еснафски празник, но един-двама от *людието*, като се научили за това, побързали да отправят друга телеграма, в която казвали да не ми се дозволява да служа, защото населението не искало. И не ми се позволи да служа тогава.

Сега, слава богу, добре съм на здравието си. И сега пак отново ми е забранено да служа по църквите. Казвам „отново" ето защо: За Коледа моите търновци отправиха до министерството едно заявление, подписано от 800

души, с което искаха да се дозволи на владиката им да им служи по църквите. На 30-ий декември 1889 год. ми се съобщи от тукашния управител по заповед на Странски, че ми се разрешава да служа по църквите през наступающите празници, но *строго ми се забранява да казвам каквито и да било проповеди.* По причина на инфлуенцията, която, както ти казах, беше ме напитила, не можах да служа на Нова година и на Богоявление, макар и християните много да желаеха. Но на Атанасовден служих и — о, дързост! О, престъпление! — казах слово. На 25-й януари т. г. съобщи ми се една телеграма от Странски със следующето съдържание: „Понеже коледните празници изминаха и понеже дяду Климент не уважи запрещението и си е дозволил да каже слово в църква, съобщете му (телеграмата беше до управителя), че отново му се запрещава да служи по църквите до второ разпореждание." Как ти се струва това? За Три святители бях поканен от Общинското (тукашно) управление да отслужа в Съборната черква литургия и панихида за училищните благодетели, но не ми позволиха полицейските власти. Кажи сега, кой по-добре тряба да усеща себе си, ний ли или людието? Не желая да бъда на тяхно място.

А бе, не са ли те обесили още? Съдиха ли те, отсъдиха ли те, обесиха ли те? — Нищо не си ми съобщил за това. За мене си и аз не мога да ти кажа нещо положително. Още не са ме обесили, че да видим. Моето дело още стои в апелацията. Казват ми, че имало дълга и широка преписка между апелацията и министра на правосъдието по това мое дело и че последствие тая преписка свищовский прокурор, Пъргов, бил отчислен и сега се занимавал с адвокатство, като казвал на мои и на свои приятели, че *бил станал политическа жертва.* Съжалявам го!

Друго какво да ти пиша? Слава богу, жив съм, здрав съм, весел съм. Ти как си? — Ще се науча за това, когато ми пишеш.

Тези дни тука се твърди, че Странски се оттеглил от министерското кресло, а на мястото му се настанил нашия, търновския кмет Славков. Хубаво! Поне Славков има *дар слов.* Горкият Странски! Да не е станал и той политическа жертва.

Ще ме попиташ ли какво работя? Нищо не работя! Бях се заловил да приведа в ред и допълня някои свои проповеди, но не ми се харесаха, та и не ми достигна търпение, че напуснах. Бях се заловил още да напиша една-две *статии* за „Селенин"[1], но пак търпение не ми достигна и възгещисах и от тая севда. Залових се да преведа от гръцки *Службата на Св. Климента Охридски.* Гетердисах си чак от Киев „Греческо-русски лексикон", работих доста и едвам с твърде голямата помощ на моят папа Димитрия, който знае добре гръцкият и църковнославянският език (този последният език той знае от практика) свърших тая работа. Но дали го бива превода — не знам. Смятам тия дни да изпратя този превод заедно с оригиналът на брата Василия да го разгледа и поправи, та след туй ще го представя на Св. синод да го одобри и ми разреши да го печатам. Ти като синодален ще дадеш глас в моя полза, я?

За братът Тодора (Икономов) не мога ти каза нищо: не съм му писал, не ми е писал, та и нищо не чувам за него.

От Стареца получаваш ли понякога писмо? Освен официални, за някое родство, нищо не съм получавал от него аз, та и не съм писал. Не ми се иска да го безпокоя със своите дертьове, защото смятам, че са достаточни за него неговите собствени дертьове. За Василий — какво да кажа? Той или не иска, или не му позволяват да пише.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, препис [първите месеци на 1890 г.]

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Врачанскаго митрополита Господина Г-на Константина. Във Враца".

[1] В. „С е л я н ин" — започва да излиза от 9 ноември 1879 г. Пропагандира религиозната нравственост всред селското население. Редактиран от архимандрит Игнатий Рилски (1848—1920).

76

До митрополит Константин Врачански

Владико светий!

Навреме получих по достоуважаемият приятел любезното ти и многожеланото от мене твое писмо, получих и подароците ти, които за мене са много скъпи, че са от тебе. Сърдечно благодаря за подароците, но още по-сърдечно благодаря за писмото, което ми служи за още едно неоспоримо доказателство, че ти при каквито обстоятелства и да се намираш напомниваш си за многогрешният и недостойнейшият във всяко едно отношение Климента.

Разбирах, брате, положението ти, разбирах напълно мъките от колебанията, на които си бил изложен и които съвършено са подкопавали спокойствието на измъчената ти от прекараната тежка борба душа. Предстоеше ти да избираш едно от двете: или да плюеш на миналото и на сам себе си, а без друго и на самата истина, та чрез това да спечелиш известно благоволение, или да запазиш собственото си достойнство, дълбоките си убеждения и пълната си вяра в правотата на убежденията, които досега са давали на поведението ти известно направление, та чрез това да навлечеш върху си нови хули, нови гонения и страдания, много по-тежки от досегашните. Аз те познавам много добре. Зная, че ако работата се касаеше само за тебе, ти без всяко колебание щеше да предпочетеш второто. Аз високо изповядвам, че когато всинца ний се колебаехме и гледахме тъй да постъпваме, щото „да бъде и агнето цяло, и вълкът сит", ти, само и един ти имà високата доблест да се не колебаеш, а право, открито, твърдо да изповядваш това, в което беше убеден, и с енергия и постоянство да поддържваш посред всевъзможни бури и напасти това, което изповядваш. Та и сега, ако, както казах, делото докосваше само тебе лично, ти щеше да бъдеш още повече твърд и постоянен. Но казват, че делото се отнася до наредата и благосъстоянието на църквата, че за доброто и интересите на тая църква тряба да се преглътнат всичките шамари, които в лицето на нейните служители бяха нанесени на нея, и да се пожертвува със собственото достойнство, да се турнат под крак убежденията, да се плюе на миналото, на собственото лице, на правдата. Казват още, че ако не се направи тая тежка и мъчителна жертва, всичката отговорност за ненареждането на църквата (която ненареда ще бъде орудие, за да ни бият по главата и вследствие на това нарочно ще се поддържва тя), щяла да падне върху нашите глави. Наистина дилема много трудна, избор много мъчен.

Всичко това аз го разбирах напълно, брате мой, и искаше ми се поне с две думи да те подкрепя и да ти пооблекча тежкият кръст, който те натискаше. Но уви! Не посмеих. . . . Пресметнах си, че, каквото и да кажа, ще се вземе или за глупост, или за докачено самолюбие. . .

Но „совершиша ся“! Пречупването стана, жертвата се принесе. Аз живо си въобразявах всичката тежина на кръстът, който ти беше взел (заедно с многоуважаемият дяда Симеона) на плещите си, когато тържествената колесница те отнасяше в светлите чертози.

Да, жертвата е дадена и тя е от цяла душа и сърце. Но ще докара ли тя желаното спасение или ще остане безплодна, подобно на ветхозаветните езически жертви, които оставаха винаги безплодни затуй именно, че се принасяха не на истиннаго бога? И не за истинско, а въображаемо добро, желанията за които се пораждаха от суетните и временни човечески домогвания? О! Да не будет!

Интересите на църквата изискаха тая мъчителна жертва. Но домогванията за общото добро само тогава сполучават, когато това добро се разбира добре и се дири там, дето тряба. Вънкашният блясък, тържествените приеми (впрочем с шамари и плюене в очите) и изпращания, щедрите обещания — всичко това наистина е голям и твърде голям задатък за сполука, но още много е далеч от сполука, а при това и заплашва да не докара позор и унижение. При тази вънкашна бляскавост дали не ще се забрави и дали не се е забравило, че права и добрини, получени не по право, а по благоволение и чрез ласкателства, никогаж не биват твърди.

Четох, четох, брате, аз и, вярвай, плаках (не за себе си, а за тебе и дяда Симеона)... Еднъж по искането на Екзарха Св. синод призна двама свещеници виновати, че клеветели висшето си началство, като казали чрез вестникът, че това началство е виновато, задето не са осигурява материалното положение на свещениците. Ах! Тези сиромаси не са били никак виновати, казаното от тях не било клевета: то било истина, защото и сега от най-високото място се хвърли в лицето на реченото висше началство това обвинение. . .

Прости ми, че не мога вече да продължавам. . .

Виждам се, брате, познах се за некадърен за нищо. Вижда се, не съм бил за туй положение, в което се намирам. Предчувствувам, предвиждам, че не ща свърша с добро: позор и унижение ще се докара вероятно на църквата чрез мене. Не е ли време да се отсече гнилият член, за да се не заразява цялото тяло?

Църквата намери превъзходен modus viendi от мъчното положение, в което беше я поставила некадърността на слабият, неспособният и глупавият. Тука се мълви, че честта за изнамерването и полагането на този превъзходен modus се падала на почтения Методия Кусев[1], за което и се гледал с твърде добро око от вся Иерусалима. Не може ли и църквата да го възнагради, както тряба, като го направи постоянен местоблюстител Святейшаго синода? Това ще бъде и превъзходно, и праведно.

Принеси сърдечните ми поздравления на техни Високопреосвещенства светите Синодални старци и ги помоли да ме не лишават от св. си молитви.

Не ме забравай и ти. Целувам те сладко, сладко. Всеблагий бог да укрепява в предстоящата ти борба и да те предпазва от съблазни и горчевини.

Твой недостойний

Търново, 6-й ноември 1890 год. † Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, препис.

[1] Кусев (Кусевич), Тодор, митр. Методи (1838 — 1. XI. 1922) — роден в Прилеп. Следва духовна семинария в Киев и духовна академия в Петербург. От 1896 г. е митрополит на Старозагорска епархия.

1891

77

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Ваше Високопреосвещенство!

Според сведенията, които имам от Шумен, положението на г-на Т. Икономов било твърде лошо: той се лишавал от насъщния си хляб. Необходимо е да се помогне на тоя човек. Да му праща човек направо някоя и друга пара, ще рече да му се нанесе чувствително наскърбление, та и той няма да приеме. Дали не е възможно Старецът заедно с министра Грекова да намислят някой начин и да подействуват, дето тряба, за да му се назначи (разбира се, под някой благовиден предлог) някоя правителствена пенсия? А тоя човек заслужва такова нещо. Ако това е невъзможно, не бива ли да се направи така: да съберем помежду си една известна сума и да я дадем на някой книжар, когото да задължим да купи от Икономова 300 или 400 екземпляра от неговът „Нравствен дълг"? Струва ми се, по този начин ще се помогне на страдалеца, без да му се докача самолюбието. А може и така да се направи: да се подействува пред правителството да купи то изцяло тая книга или друга някоя, издадена от Икономов. Моля, поговорете за всичко това със Стареца и с другите старци, та дано да се намери някое средство, за да се помогне на Икономов. Надявам се, че каквото и да се направи по това мое предложение, не ще откажите да ме уведомите.

На здравието си с Вашите св. молитви много съм добре.

Негово Блаженство беше ми възложил да разгледам новият учебник на г-на Ил. Р. Блъсков по св. история за малките деца и да се произнеса може ли да се дозволи напечатването на тоя учебник с благословението на Св. синод. Аз се намерих на *добрият си час*, та си дирях и работа, и беля, взех и написах една рецензия тамам от цели 20 коли, в които излях всичката си ученост и мъдрост и не оставих на Блъскова непобутнато и най-малкото кокалче, ама сѣ пак се произнесох, че „напечатването на учебникът може да стане с благословението на Св. синод, ако в него (в учебникът) се направят онези поправки, изменения и допълнения, които указваме ний в разглеждането си". Има да ме благославя бай Илия, та не вярвам и Негово Блаженство да не произнесе върху ми някоя благословия, докато прочете писаното ми, разбира се, ако има *адет* сам да прочитва това, което се пише в такива случаи от духовната цензурна комисия.

Поднесете, моля, на Стареца и на брата Константин (той като че съвършено се е отрекъл от мене) моите сърдечни поздравления, а също и на Високо преосвещеннаго Доситея.[1]

Кога ще стане и дека ръкополагането на брата Василия? Тука сѣ още се държи слухът, че той постоянствувал да се отказва.

Като поднасям и на Ваше Високопреосвещенство смирените си поздравления, препоръчавам се на Вашите св. молитви и оставам

на Ваше Високопреосвещенство
смирений во Христе брат
† Климент

Търново, 15 март 1891 год.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268, препис.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Св. Варненскаго и Преславскаго митрополита Господина Г-на Симеона. В София."

[1] Вероятно митрополит Доситей Самоковски.

78

До митрополит Григорий Доростолочервенски

№ 834
20 ноември[й] 1891 г.
Търново

Ваше Високопреосвещенство!

Знаете вероятно, че в първите числа на месец иулий 1889 година правителството на основание на клеветнически доношения от няколко съмнителни лица в Свищов, че уж в Свищовската съборна църква във време на богослужението ние сме държали проповед против правителството и държавния глава и сме подбуждали християните на бунт, заповяда или допусна да се извършат над нас насилия, неправди и обиди. Знаете вероятно тъй също, че вследствие тия клеветнически доношения ний почти цяла година се намирахме под домашен арест и нам не се позволяваше да посещаваме както градските, така и селските църкви и да изпълняваме своите пастирски обязаности, освен сегистогиз с особено разрешение от надлежното министерство, и то след неедноkратни настоятелни просби и ходатайства от страна на благочестивите християни.

Дълбоко убедени в правото си, ний своевременно поискахме защитата на началството си и на законите на страната, като[1] високо протестирахме в надлежното министерство за насилията, неправдите и обидите, които въпреки законите на страната се допущаха спрямо нас от страна на гражданските власти. Ний се надявахме, Ваше Високопреосвещенство, че правителството ако не от зачитание правата на църквата и на нейните служители, поне от уважение към справедливостта и към само себе си, ще подложи делото на строгостта на правосъдието съгласно изискванията на закона и самò ще настои да ни се даде удовлетворение, ако правосъдието ни намереше за невинни.

За съжаление третя година става нашето дело се държи висящо. Според нас обидата, нанесена на един архиерей на българската църква, а в неговото лице и на всичките други архипастири на тая църква става по този начин погорчива. Едно от двете: правителството или гледа на църквата и на нейните служители с такова пренебрежение и презрение, щото счита за съвършено възможно и естествено да се *допущат*[2] от самата власт нанисания насилия, обиди и неправди на нея и на служителите ѝ или пък, като е убедено в нашата виновност, то от великодушие и снизхождение към църквата отлага удара, който правосъдието може да нанесе на едного от служителите на тая църква. Едното и другото според нас е унижение и дълбоко оскърбление за църквата и за нейните служители.

Не може да има нито най-малкото съмнение, че нашето висше духовно началство се е интересувало и интересува се от нашето дело и желае да види

по-скоро надлежния му изход, за да знае как да гледа на един служител църковен: като на невинно оклеветен и обиден ли, та да настоява за удовлетворение, или като на престъпник, та да постъпи с него, както подобава. Но дали се е направило нещо по това наше дело от страна на висшето ни началство[3] и ако досега нищо не се е направило, дали се мисли да се направи нещо—ний не знаем. До нас сегиз-тогиз дохождат сведения, че делото ни е дадено в Русенския апелативен съд и че скоро щяло да му се даде надлежния ход; но кога ще настане това „*скоро*", ний не можем да знаем.

Ний лично сме очаквали и ще очакваме с пълно душевно спокойствие всичко, каквото има да се случи с нас по това дело, защото съвестта ни е спокойна; но не се считаме в право да допущаме чрез търпението и нехайството си да се мисли, че е възможно[4] да се нанисат безнаказано от когото и да било насилия, обиди, унижения и оскърбления на български архиерей или пък че българският архиерей дотолкова може да бъде безправен и пренебрегнат, особено от властта, щото безцеремонно може да се обявява даже и от лица със съмнителна нравствена стойност за престъпник, още по-безцеремонно да се плюе в лицето и на сана му от самото правителство, като се разкарва като разбойник, обкръжен от джандари с байонети през градища и села в своята епархия, както и по улиците, и като се държи под арест с години, без да му се дозволява да излезе и да се поразходи вън от митрополията[6] и освен всичко това с години да се държи той в съмнително положение[7], без да му се дава правосъдие или какво да е удовлетворение.

Заради туй, като считаме за длъжност да явим на Ваше Високопреосвещенство за всичко изложено дотука, имаме чест да Ви помолим да не откажете да го представите на благосклонното внимание на Св. синод и да ходатайствувате, за да се настои пред когото трябва, щото да се даде край на делото ни. Милост не искаме, искаме правда и съд!

Като се надяваме, че Ваше Високопреосвещенство не ще откаже на просбата ни, препоръчаваме се на Вашите св. молитви и оставаме

на Ваше Високопреосвещенство
во Христе брат

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, автогр. с маст., 2 л., оригинална чернова. На нея отбелязано: Д № 2/89 г.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Св. Доростолскаго и Червенскаго митрополита Господина Г-на Григория, председателствующий на Св. български синод. В София".

[1] Следва зач.: се надявахме, че правителството от ува. . .
[2] Зач.: нанасят.
[3] Следва зач.: ний не знаем. До на. . .
[4] Следва зач.: да се оставят.
[5] Следва зач. българските, а някои.
[6] Следва зач.: и освен всичко това.
[7] Следва зач.: с обвинение, прилепено като пятно на челото му.

1892

79

До Васил Д. Стоянов

Търново, 30 март 1892

Любезний ми Стоянов!

Не се виждаме, а захванахме и да се не чуваме. Или ти си станал голям човек, или аз, но откак премина черна котка помежду ни, забравихме се един друг.

Впрочем с такъв отхвърлен и покрусан като мене едвам ли би желал някой да има каквото и да е земане-даване.

Може от моя страна и да е *тепегьозлук*, дето дързнувам да пиша на един приятел стар, който може и да не иска това, но прости тая ми дързост.

Подателят на настоящето ми, г-н Йоаким Бакалов, е един много добър момък, мой бивш ученик. Той дохожда в София да дири занятие. Дързнувам да го препоръчам на твоето благосклонно внимание и да те моля най-убедително да употребиш сичкото си влияние, дето тряба, та да му помогнеш. Като има сериозно висше, макар и духовно (той с успех е свършил Киевската духовна академия) образование, г-н Бакалов, уверен съм, ще оправдае грижите, които ще положиш за него. Надявам се, не ще ми откажеш.

Здрав съм с волята божия. Ти как си? Как е Олимпиада[1], Катя, Митко, Боян и малката мома (на която името не зная[2])? Поздрави всички и им напомни кой ги поздравлява, защото вероятно и те са ме забравили.

Ти видя пак твоята Златна Прага.

Знаеш ли какво? Едвам преди няколко време се сдобих със „Сборниците" на Министерството на просвещението. Хубави работи има в него. Романът[3] на Вазов не ми дотам аресва. Четох и Заимовата критика за Ботев[4], в която чука и тебе, та чрез тебе и всички тия, които служаха на онази хубава идея, която породи Книжовното дружество. Смях се до бога. Е! Какво да се прави! Успехът осветява всичко. Кьопаво нещо е, но в животът така именно се върши. Бъди здрав! Благославям всички ви!

Твой забравен
† Търновски Климент

Поздрави Варварка и съпругът ѝ. Карточката на Варварка получих и макар да не можах да направя нещо особено за свекърът ѝ, но той сега вече си получава пенсията.

Същий

АБАН, ф. 141, оп. 1, арх. ед. 151, автогр. с маст., 2 л.

[1] Съпруга на Васил Д. Стоянов.
[2] Александра.
[3] Има се пред вид „Под игото".
[4] Отнася се за отзива на Ст. Заимов „Христо Ботев, опит за биография от З. Стоянов. Първо издание. Русе, 1889 г." — Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 1889, кн. 1.

80

До Петър Н. Друмев

Търново, 8-й юлий 1892 г.

Любезний ми
Петре!

Казваш, че съм бил кратък в писмата си до тебе и че съм ти пишел тъй, колкото да се не каже, че не ти пиша. В последното никак не си прав. Че ти пиша на късичко — това е истина. Но това не значи, че на джереме пиша. Да философствувам в писмата си — няма нужда, да сантименталничам — още по-малко, тъй като моите чувства към тебе познати са ти много добре и никакво късичко писмо не ще е в състояние да те накара лошо да погледнеш на тия чувства, както и никое дълго писмо — да погледнеш на тях по-добре, отколкото трябва. Да чета нравоучение — нито ти имаш нужда, нито аз имам охота и способност. Остава да пиша за работа. Но домашните ни работи и развлечения ти ги знаеш много добре; колкото за другите от по-общ характер, за тях по настоящем „держи язык за зубами". Както и да е, аз би желал размерът на писмата ми да не ти служи за мерило на моите чувства към тебе.

Надявах се да ми дойдеш на гости: мислех да се поразходим малко по някои манастири. Освен туй смятах да поговорим и да се споразумеем за бъдущето на Добра[1]. Тя свърши тука и ѝ се иска подобно на Слава Бойчева да отиде в Русия, за да допълни образованието. Добре ще е да станеше това. Да бъде сега учителка някъде — не струва с толковато образование, което сега притежава, а да седи туку-тъй, тука било, в Шумен било, тъй също не е добре: и времето ще се губи, и лошо влияние ще има на нея. Най-доброто за нея е да следва още две-три годинки.

Ами средства? Туй е то. Да разчита човек на стипендия — не бива: нас, както виждам, не ни върви на стипендия. Остава да се нагърби човек. И трябва да се направи. Аз разчитам да мога за тая година — ако черна котка не мине път — да ѝ доставя до 350 рубли бум... Ще бъде ли това достатъчно? Тя ще трябва да постъпи в някой пансион, за да може да изучи добре и руский език, и френский. В Москва, ако има педагогически курсове, добре ще бъде, тъй като и ти ще бъдеш там да я наглеждаш и ръководиш. За тази именно работа нужно беше да си поговорим и да обсъдим подробностите и възможните сполуки и несполуки. Но като нямаш време да дойдеш дотука, намислил съм къде края на този месец да изпратя Добра в Шумен, та оттам с тебе наедно да тръгне. Има време; обсъди тоя въпрос и ми съобщи мнението си. Една предосторожност: понеже ти са известни взаимните родствени отношения на всинца ни, не ще е зле да се каже, че ти си изходатайствувал, отдето трябва, стипендия за Добра. Разбираш ме.

За шаячани дрехи — с готовност би направил потребното. Но как? Да ги заръчам тука — може да не ти бъдат по мярката. Остава или шаяк да ти пратя, та ти да си ги ушиеш там, или да пратиш мярка (с нужните подробности), та според тая мярка да ги ушият тука. И какъв да бъде шаяка (т. е. от каква боя)? Прибързай да ми явиш.

На здравието с волята божия добре сме. Вий как сте?

Тодорица ми пише, че с вашето съгласие отказала на един доктор, като имала пред вид В. Юрданов. Добре е станало. Но ето какво: мама ви загат-

ваше тука, че сме биле някак роднина с Василакюви, но в каква степен — не можа да определи. Стара ви майка трябва да знае това. Разпитай я добре, та ми яви, за да не излязат отпосле късни неприятности и пишманлъци.

Много здраве на всички. На Тодорица друг път ще пиша.

Целувам те. Благославям всички ви.

Твой чичу
† митрополит Климент

Сладко ще приготвим.

Надявам се, че не ще забавиш да ми отговориш на настоящето.

Марийка и Добра целуват ръка на мама си, на стара си мама и поздравляват всички ви. Те имат сега машина и туку шият ли, шият. Готвят ми чаршафи, ризи и кой знае още какво — за денят ми!

АБАН, ф. 54, арх. ед. 235, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

[1] Добра — дъщеря на брата на Друмев — Николчо Друмев, сестра на Петър Н. Друмев.

81

До д-р Георги Паунчев

Търново, 30 септември[й] 1892 год.

Любезний ми Георге!

Ще кажете може би, като получите настоящето ми: „Едвам се наканил чичу да ни пише". И истина е, че каних се, каних, та едвам сега, след месеци, се наканих да Ви пиша, макар и да имах от Вас вече две писма. Не ми хващайте кусур. Тежък съм станал, та сè чакам да бъда особено някак разположен и свободен от мързел, а пък туй последньото именно липсва у мене.

Е, Вий сега сте в немилост. Казват, че причината на тая немилост било туй, дето Вий сте дързнали да върнете някакъв си пратен Вам в знак на милост и високо благоволение орден. Че тъй бива ли, я? Милостите и благоволенията имат винаги такава висока цена в очите почти на всички избрани хора, особено поради несъмнените добри и превъзходни резултати, що докарват те на тия, които ги приемат с подобающата признателност, а Вий сте седнали да се отказвате от такивато милости и благоволения и още по такъв дързък начин! Търпението, колко и да е голямо у големите хора, но и то си има граници. Впрочем едвам ли тая Ваша постъпка е единствената причина на немилостта, в която сте паднали. Не зная доколко е истина, но ме уверяваха наскоро след Вашето преместване оттука във Варна, че някой си от тукашните просветители на нашето юношество, макар и да си е разтривал от удоволствие ръцете за преместването Ви, но пак останал недоволен и се заканил да употреби усилия. . . изказал и увереност, че наскоро щяло да последва съвършеното Ви уволнение. „Сбъдна се, бей! Сбъдна!", както казва Миху в моят „Иванку". Да им е на добър час! Нека сè в такива сполуки да намират най-голямо удо-

волствие и утешение. Те не вярват, вижда се, че на този хубав божи свят може и без милости и благоволения да се живее хубаво.

Дека сте сега? Аз ще адресувам писмото си в Шумен, но не знам дали сте се вече преселили в Шумен или сте още във Варна. Шуменът ви аресал доста, както виждам от писмото Ви. Добър е той наистина, само че е заглъхнал малко.

Научавам се, че в тукашната Държавна девическа гимназия обявено било вече от директора, че се въвежда „Гражданското учение“ и ученичките били приканени да се снабдят с Вашият учебник. Също инспекторът казал, че и в народните училища в тукашния учебен окръг е въведен Вашият учебник. Преди една седмица някой си книгопродавец от Елена питал е отдека може да си набави до 200—300 екземпляра от Вашето „Гражданско учение“. Дано Юрданов прибърза с отпечатването. Как върви то (отпечатването)?

Ний тука с волята божия добре сме всички. Аз бях преди няколко деня малко *кефеис*, ама мина ми, само едното ми ухо още хучи.

Буба ви и Райна ходиха в Елена на гости у Доктора и след една неделя се върнаха заедно с мама ви.

Коста е добре. Кани се тия дни да заминава, но накъде именно — не е още определил.

Вий как сте? Паскаля и Коленцето добре ли са? Коленцето аресва ли Шумена? Там ще имате доста родини. Ами в коя къща ще живеете?

Много ви здраве от всички наши, а най-много от мене.

Като целувам Коленцето и благославям всички ви, оставам

ваш чичу
† митрополит Климент

Автогр. с маст., 2 л. Писмото се намира у племенницата на митрополит Климент — Величка Урумова. Нейният баща, д-р Георги Паунчев, поради родолюбивото си граждан ско поведение неоднократно е изпадал в немилост. Своята гражданска доблест той проявява и с връщането на ордена, с който е бил награден от Фердинанд.

1893

82

До митрополит Константин Врачански

Владико светий!

Нямам хич *шупе*, че когато получиш настоящето ми, ще кажеш: „Е, е! Наканил се Климентий да ми пише!“ Наистина каних се, каних да ти напиша дълго писмо, според както изказваше желание в последното си, изпратено през изтеклата година с *бачо Петра*, едвам сега, след настъпването на Новата година, която впрочем овехтя вече, се наканих и захванах да ти пиша. Взех, както виждаш, голяма хартия и такава, на каквато изобщо пишат *учените*, та дано стане писмото ми дълго и съдържателно, ама ще стане ли то такова или „*през куп за грош*“, това не мога предсказа отсега. Каквато и да бъде обаче,

нека ти бъде кабул. Само речи „да не ми е уроки“ и да го не зарежа на половината под предлог, че след ден или два по-хубаво ще се напише, както съм правил досега на няколко пъти.

За себе си няма какво особено да ти казвам. Здрав съм с волята на всеблагаго бога и с твоите св. молитви добре съм: също така, както ме намери, когато ми дохожда на гости, и както ме остави, когато си замина. За настроението си, т. е. за разположението „окаѧнныѧ моеѧ души“ не мога друго да ти кажа освен това, което съм ти казвал много пъти в писмата си и съм ти проглушавал ушите. Ако имаш надлежният кураж, припомни си го и прехващай засега. Ама сакън да не кажеш, както каза в едно от редките си из София писма: „*ти пак старата си песен пееш*!“ Какво да се прави, брате! При всичкото особено свойство на моето сърце (така сполучливо охарактеризирано от покойният ми баща — царство ему небесное!) дохождат минути, когато човек намира някакво си болезнено удоволствие в душевното самоизтезание. . . „Добре! Ще речеш: самоизтезавай се, Клименте, елико угодно душе твоей, ами що е грешен Константин да слуша твоите самоизтезания? Нима неговите тегоби и неволи са малко, та го товариш и с твоите?“ *Истинен глагол твой*, брате. Но нали знаеш: „ему же много дано, много и взыщется от него“, и паки: „Вы силніи немощы немощных носите?“ Кой пък е крив, когато си посилен от мене във всяко едно отношение? Аз зная, че колко и да е тежък твоят собствен товар, има у тебе място да струпвам върху ти и моят и имаш ти сила да понесеш тия товари, „ꙗко *бремѧ легкое*“. Търпи, прочее. Но „да не смущаетсѧ сердце твое“, брате. Този път аз в това отношение „положу хранение ѧзыку моему и воздержание шуйце моей“. „Холан! Холан!“ — чувам те да цъкаш с език и да казваш: „Только углѣбохомъ в тимѣніи глубины (Псал., 68. 3) во дни сіи лукаві и и ти си седнал да ми главоболиш за лични някакви си тегоби и дертове.“ Е! Нали знаеш, че по-напред своето аз, а че сетне другари? Това е една от превъзходните черти на съвременният патриотизъм. И бога ми! Умно нещо, много умно! Можеш ли да не се съгласиш и ти, Владико светий, с тая превъзходна премъдрост „*вѣка сегѡ*“?

Ама наистина „дніе лукави суть“. Искат да нахлузят на българската глава *папска шапчица*. Ти си виждал на много други глави такива шапчици. Как ти се струва: на българската глава дали, аджеба, много ще прилича тая шапчица? На три-четири пъти през миналите исторически наши времена са се правили опитвания да украсят тая глава с подобна шапчица, но пустата глава! Оказвала се е дебела и голяма, та се е раздирала хубавата тая шапчица, макар и да е бивала украсена с царски *титули* и *скипетри*. Де да видим какво ще стане сега. Може да са се уверили, че тая дебела глава е поизтъняла сега и се е напълнила вече с ум и разум (зер от толкова векове насам и до ден днешен сѐ я чукат с железни чукове и я тъпчат с мозък), та няма опасност за шапчицата. Кой знае! Петстотин години се е чукала тая глава и не изтъня, белки сега се е постигнала тая спасителна за българският народ благодат. . . Аз съм любопитен да видя кой от *нас* ще бъде честитият първи да се удостои да цалуне светите чехли на светейшият папа и да се наметне с багровата кардиналска мантия. Когато бях в Киев ученик, аз молих дяда Йосифа Соколски[1] (царство ему небесное!) да ми покаже поне да видя кардиналският му пръстен, но той не можа да изпълни просбата ми по тая проста причина, че този пръстен, както казваше покойния, бил взет на съхранение от мастития старец — патриот Славейкова[2]. Сега, през рождественските и новогодишните празници, в София са се правили големи комплименти на някои от *нашите* и са се укра-

шавали с разни *степени*, както възвестяват на мирът софийските официози за ликуване на верните и в назидание на всинца *нас*. Дали не ще бъдем честити наскоро да видим и кардинalски пръстен на ръката на някого от нас?

Въпросът, брате, се повдигна ненадейно и за църквата, и за народът, макар църквата и да предусещаше подобно нещо отдавна и да е навикнала на подобни ненадейности, особено в последните благодатни времена. И както се вижда, искат с *„едно замахване да убият два зайца"*: а) да нанесат зло, и зло голямо, на народното вероизповедание, а следователно и на самото съществование на народът, и б) да унищожат и омаломощят още повече православната българска църква, като й отнемат правото да дава гласът си в такива въпроси, които се докоснуват твърде много до нея и, може да се каже, са именно от нейна компетентност.

Народът, православният български народ, и тъй заобиколен от интригите и безсъвестността на разни протестантски и католишки пропагандисти, от оскърбителният, макар и *вятърничав*, религиозен индиферентизъм на всевъзможни чиновници и службаши, както и от глупавото и не по-малко вятърничаво *модно* безверие на много млади *интелигентни* уж наши сили, като види на своят държавен престол, въздигнат и закрепен с толкова драгоценна православна кръв, папска шапчица, а *династията*, заобиколена с рояк иезуити и иезуитки, ще се види в чудо и ще се закландука вероятно насам-нататък и може, недай боже, и да се разпокъса. . . Нима не са били такива резултатите за народното благосъстояние и даже съществование от религиозните разности в старо време? Нима кландуканията ни между Рим и Византия (в религиозно отношение) не породиха у нас в старо време разни *богомилства*, *жидовства*, *адамитства* и проч., не разклатиха в народът единството на едвам що закрепената у него истинска вяра — православието? Не подкопаха основите на народните връзки с държавата? Не поставиха във враждебност народ и престол? Не докараха съсипия на народът? Не разни царици ли — *гъркини*, *куманки*, *жидовки* — и придворни поддържваха от българските царски палати с интригите си ту една, ту друга религиозна секта, та разпокъсаха народът и натрапиха на многострадателната му глава петстотингодишно тежко робство?

Църквата, православната българска църква, тази вечна мъченица, и така унижавана и постоянно оскърбявана, ще се види в по-голямо унижение и презрение, когато я отритнат от българският престол и я турнат там именно, гдето тя трябва да сияе на чело, под козината на папската шапка. Скромните служители на тая българска църква, и така подритвани, похулвани постоянно — официално и неофициално, — оскърбявани и онеправдани, ще бъдат още повече подритвани и оскърбявани, когато престолът на православният български народ се украси с папска шапка и се заобиколи от иезуити и иезуитки. Или пък, което ще бъде още по-оскърбително и по-унизително, ще захванат да се правят на тези скромни служители на православието лицемерни любезности и салтанати, които ще карат човека още по-силно да усеща текметата и подигравките, прикривани с лицемерните тия любезности и подигравки. Ама, ще речеш, Владико светий, първица ли е туй за църквата българска и за нейните служители? Нима и когато бяха далеч от престолът и палатът иезуитските рояци, не ядехме текметата, не бяхме предмет на подигравка? Така е. Злобна подигравка и лоша, с позволението ти да река, *магарешко текме* беше, когато, от една страна, ни возеха в *царски* колесници, а в същото време ни изтикаха от Народното събрание като зловонен *боклук*,

И каква подигравка! Направиха това (след като се надругаха над нас в ред сесии на Камарата) под предлог *запазване достолепието на санът и интересите на църквата. . .* Също *текме* беше и когато църквата, ако и да биде похулена и оплюена в лицето на своите представители, но пред вид на *правилно функциониране* и да не се каже, че за някакви честолюбия упорствува, направи в ущерб на своето достолепие *отстъпки*, преклонѝ като образец на смирение и безкористие глава, отдаде, комуто се следуваше, подобающата *дан*, за което ѝ се направиха почести и ѝ се дадоха големи обещания, но не само нищо не изпълниха, ами колчем църквата напомнюваше за някое тъй тържествено дадено на нея обещание, тя получаваше и получава текмета: вземат се ред решения, отнасящи се до църковните служители, без да се поиска, поне за лице, мнението и съгласието на църквата. Та нали и сега продължават да правят същото? В един такъв важен въпрос, какъвто е религията на българския княз и на българската княжеска династия, от който въпрос се интересува целият народ, а най-много църквата, господствующа наречена (вероятно за смях) в страната, и за който въпрос дават право и на турци, и на евреи, и на цигани, и на гърци да си дават мнението и гласът, а на църквата и на нейните служители отричат това право! Ще рече, църквата на православният български народ заедно с всичките свои висши и низши служители не струва в народните работи колкото и един циганин или евреин, и то в работи не чисто политически, ами повече религиозни!. . . Истина, така си е било и си е сега. Ами какво ще бъде положението на тъй наречената господствующа в страната църква, когато българският *покатоличен* палат се напълни с разни *патери* и *кюрета* под смиреното название *възпитатели*, *възпитателки*, *дойки*, *бонни*, *гувернантки*, *гувернери* и *духовници* на бъдущите българо-католишки князчета и княгинчета? Какво ще бъде и положението на скромните служители на тая църква?

Наистина предстои голяма опасност, предстоят големи и тежки изпитни и на православната българска църква, и на горкият православен български народ. Но да ти кажа ли? Аз не се стряскам от всичките тия „*стрели лукаваго*“, които са насочени към църквата и народът ни. Че предстои тежка и упорита борба, особено на нас — църковните служители, — това е истина. Въпросът се повдигна ненадейно и ни намери като че съвършено неприготвени, та и досега ний (т. е. служителите, висшите де!) не сме си разменили по тоя въпрос поне две думи. (Впрочем аз мога да се лъжа: може да има разменени не две думи, но и цели трактати между църковните ни сановници. Ама нали знаеш, че и „*Петко с мъжете барабар*“, та и аз смятам себе си за нещо?) Но всеки от нас, вярвам, е готов да изпълни длъжността си, както трябва. Може наистина в началото да няма пълно съгласие помежду ни; може разни съображения от „*міра сегѡ*“ и разни съблазнителни *подмигвания* и *посочвания* и да породят помежду ни разномислие, но опасността е дотолкова очевидна, щото всеки от нас ще види най-после направлението, което трябва да държи. Тука разказвали някои депутати, че преди да се е взело решение да се предлага изменението на членът, отнасящ се до религията на князът и на потомството му, искало се е и се е получило одобрението на св. Софийский и св. Пловдивский. Не ми се вярва това, ама кой знае! Впрочем Негово Блаженство указа на всинца ни длъжностите. Той застана доблестен страж и ратник, както виждам от преписката му с правителството, съобщена на мое смирение в препис. Вярвам и ти да имаш на ръце тая преписка. Според мене това, що говори Н. Блаженство в писмото си до правителството, не може да не бъде мнението и убеж-

дението на цялата наша църква, та и на целият народ. На Негово Блаженство нападнаха по своему обикновению: „Дыха҃ прещеніемъ “ (Деян. 9. 1), „нала҃коша ҃зыкъ свой нань якъ лукѡ“ (Иерем., 9. 3). Като отричат правото на църквата да защищава достолепието и безопасността на праотеческата наша вяра, която се заплашва доста много, както и целостта на народът, от изменението на известният член от моята *светиня*, те, като съдят по собствените си настроения, приписват опълчението на Н. Блаженство против реченето изменение на *чуждо влияние*, на *руски рубли*, т. е. употребяват не правдата, а своето изтъркано вече оружие или, с други думи, сѐ в същата тиня се търкалят. Воистину както в много и премного други случаи, така и в тоя, „нѣсть во устѣхъ ихъ истины“ (Пс. 5. 10). Заплашват и още чрез официозният си орган, че ще дадат на Н. Блаженство папуците в ръце и ще го пратят в манастир. Възможно е да направят това. Кой не знае, че интригата, особено от страна на силния, много пъти има сполука? Само не трябва да забравят, че такава сполука е временна и не може да повреди в основата правото дело. По едно време и на дяда Антима[3] (царство ему небесное!) бяха се дали в ръце папуците и се изпрати не в манастир, а в анадолските пустини, но какви бяха сетнините от тая неправда, от тая сполука? Истина, дядо Антим няколко време „Пепелъ ꙗкѡ хлѣбъ снѣде, а питие свое плачемъ разтвори҃ше“ (Пс. 101, ст. 10), но то премина за него, а враговете на правдата и невинността „снѣдоша своихъ путей плоды и своего нечести҃ насытишас҃“ (Притч. 1. 31), ибо господ скоро „сокруши их ꙗкѡ сосуды скудельничи“ (Пс. 2. 9), та завинаги „студъ лица ихъ покры ихъ“ (Пс. 43. 16). Хвалят се, че на мястото на Н. Блаженство ще намерят *десет*, готови да го заместят. Тази хвалба се приема за чиста монета, та вероятно мнозина поглеждат с двусмислена усмивка на всекиго от нас, което на прост език значи: „И този е готов“ и „този е готов“. Няма какво! „Силный возглагола и вси умолчаша и слово его вознесоша даже до облакъ“ (Сирак., 13. 28). Но в този случай „Не лжетъ ли неправда себе“ (Пс. 20. 12)? Казаха ми, че в това отношение те много разчитвали на Стареца[4] и на дяда Партение. За дяда Партения — не знам. Колкото за Стареца, ако наистина те разчитват на него — „суетна надежда ихъ“, ибо „не вѣдя҃тъ коего духа есть онь“ (Лук., 9. 55). Тръбят, че „не се боят от духовенството.“ Истину глаголют. И какво ще се боят, когато безнаказано се хули то и онеправдава от тях и когато за цял един Синод на българската православна църква достатъчно беше един джандарин, за да го разпилее? Но, уви! Те едно не могат или не искат да проумеят, а именно, че „нѣсть наша брань къ крови и плоти, но. . . къ духовимъ злобы поднебеснымъ“ (Ефес., 6. 12), че нашата девиза е: „сии на колесницахъ, и сии на конехъ, мы же во има҃ господа бога нашего“ (Псал. 19. 8), че нашият меч е „мечь духовный, иже есть глаголъ божий“ (Ефес., 6. 17), че с този меч „препо҃савше чресла наша истиною, и оболкшес҃ в брони правды, надъ всѣми же воспри҃вше щить вѣры, и шлемъ спасени҃, возможемъ вс҃ стрелы лукавогѡ разженны҃ угасити“ (там же, ст. 14—17). Може би „будемъ гоними, низлагаеми, во узахъ, но не оставитъ насъ богъ искуситис҃, паче еже можемъ“ (II. Кор., 4. 9; I Кор., 10. 13), ибо „слово божие не в҃жетс҃“, та и „не тща у насъ благодать божи҃“.

Ето, брате, защо не се стряскам аз за църквата от опасността, която ѝ предстои. Възможно е ний да се окажем немощни и да се уклоним от изпълнение на обязаностите си. Но църквата православна стои на незиблеми основи и „врата адова не одолѣютъ ей“ (Матф., 16. 18). Колкото за народът, той ако и да е свенлив, покорен, въобще такъв, какъвто апостол Павел описва коринтя-

ните в своето второ послание към тях (Коринт., 11. 12), но петстотингодишни теглила са калили в сърцето му православната вяра, която е станала в него *плът* и *кръв*, тъй щото „ни скорбь, ни тѣснота, ни гонение, ни гладъ, ни нагота. . . ни мечь, ни инакоѧ *тварь* возмогла разлучити его от любве божиѧ, ѣже о Христе Исусе Господе нашемъ". Също и занапред — уверен съм аз напълно — „не отвратитъ богъ лица своего от отрока своего" (Рм., 8. 35—39; Псал. 68. 18). Прочее, каквито и да бъдат кроежите спрямо църквата и православието от страна на папствующите, те ще се осуетят — „Богу споспешествующу" и нашей немощи и народу.

Че има зло за църквата и за народът — има, но то е според мене поправимо. Ще попретеглим — църква и народ — малко, ще се поразнебитим вероятно, но, както вече казах, не ще ни остави бог и неговата крепка и всеблага десница ще ни изведе и от тия несгоди и тягоби повече укрепени във вярата и в правдата. Но ако има зло — и доста голямо, почти непоправимо — от изменението на известният член в онази смисъл, в каквато са скроили да го изменят, т. е. според мене за Княза и династията му. Всеки, който обича Княза и желае закрепяването на династията му, трябва дълбоко да съжалява, че се допуща чрез реченото изменение едно разделение, отчуждаване на Князът от народа, че се създава изкуствено една глуха, но дълбока враждебност между Княз и народ. Казват, и право казват, че народът ни 500 години е бил под чужеродни и чужеверни владетели и пак не си е изгубил вярата. Така е. Но защо премълчават това важно обстоятелство, че и никогаж през тия 500 години народът не е гледал на тия владетели като на свои? Никогаж между народът ни и владетелите му не е имало други връзки освен връзките на *ятагана*т и *робството*? И сега народът няма да си изгуби вярата, ако ще би Князът и династията му да са вечно католици или и евреи, ако ще би и палатът да е натъпкан с милиарди патери и кюрета, ако ще би тия патери като змии да се разпълзят по цялото ни отечество; но желателно ли е отношенията между народът ни и господарите да бъдат такива, каквито бяха и през 500-годишното ни робство? Добре ли е династията и народът да се гледат като *„дин-душмани"*? И на чия глава в такъв случай ще се строполят в конце концов лошите плодове от такива едни нежелателни отношения?

Впрочем това не е наша работа. Църквата не е компетентна да се занимава с тия работи. Народът има своите си избраници и представители, които промишляват за него и са се нагърбили да го ръководят към ща'стие и благополучие. Калугерите и поповете да си гледат светчето, часасловът, броениците, порязаниците и молитвите. Тъй рекоха и решиха въпросът! Бог да им е на помощ! Само дано да не бъдат донякога принудени да се каят, че не са разгръщали часословът и да прочетат в него псаломското изречение „жезлъ твой, господи, и палица твоѧ, та почто не утешитса насъ во врѣме?", както и за това, че „пойдоша по соизволению сердца своегѡ" (Иер., 9. 14).

Да се молим на бога, брате, да вразумлява всинца ни и да избави и нас, и тях от „козней и сетей лукавагѡ."

Ето нà! И писмото ми стана дълго. Като дойдох до тази точка, вспомних си онова, което дядо Симеон едно време беше казал за едного от нас: „Иска се твърде голяма способност, за да може човек да говори цели часове и пак да не каже нищо". Че и аз сега. Надрасках *табан* и половина, натъпках го и с текстове, та какво написах? — Нищо. Санким това, което ти написах, за тебе е ново? Та не го знаеш по-добре от мене? Знаеш го, брате, и не ти е ново, ама тъй нà!— . . Знам, че докато прочетеш писмото ми (ама ще ли имаш

търпението да го прочетеш?), хиляди пъти ще цъкаш, ще пуфкаш и ще казваш: Холан! Холан!. . ., като ще клатиш и глава, а най-после ще свиеш рамена като кажеш: „Климентий нямал работа“, ще захвърлиш писмото. Прави, каквото искаш! Пожела дълго писмо — написах ти и ще ти го пратя — на пук на твоето търпение.

Е! Как прекара празниците, как посреща Новата година? Твоята телеграма за Новата година получих, когато вече тая година беше остаряла. Ами ти кога получи моята? Аз сурваках телеграфически и Стареца, и дяда Симеона, и дяда Партения, и дяда Натанаила[5], и дяда Кирила[6], та и брата Василия, но само от дяда Кирила и дяда Натанаила, както и от брато имам телеграфически контрасурвакане (разбира се, и от тебе), а от Стареца, дяда Симеона и Партения — ни духу, ни слуху. Ти трябва в това отношение да си по-честит от мене.

Благодаря ти за улеснението, което си направил на Кица.[7]

Новини тука нямаме. „Все обстоит благополучно“, само „преподобний оскудя“.

Начесто чета във вестниците, че дядо Натанаил през ден, през два се озовава в София *по служебни дела*. Ти, като синодален, трябва да знаеш какви са тия служебни дела. Не може ли да осветлиш и мене?

Да искам ли сега прошка за толковато си дълго писмо? Няма да искам, за да не искаш и ти от мене друг път дълго писмо. Предупреждавам те, че ако имаш куражът още еднъж да искаш от мене дълго писмо, ще получиш три пъти по-дълго от това. Мисли си и се запасявай с търпение.

От г-н Сокачев получих поздравителна телеграма за Новата година, но не можах навреме да му поблагодаря, защото късно получих и неговата телеграма. Поблагодари му ти от моя страна и му кажи, че и аз молитствувам на него и неговите всяко благополучие и преуспявание във всичко.

Да пиша ли още? Хади да свърша, макар и да имам охота да пиша. Но да те съжалявам и да ти не давам вече труд.

Много ти здраве от д-ра Алексия и от архимандрита Стефана и от нашите. Цалувам те сладце.

Твой брат
Климент

Ако не ми напишеш и ти дълго писмо, ще ти се разгневам, чу ли?

Същий

Търново, 12 януарий 1893 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, препис.

[1] Соколски Йосиф (ок. 1786— 30. IX. 1879) — роден в с. Нова махала, Габровско. Основава през 1832 г. Соколския манастир около Габрово. През 1861 г. е провъзгласен от папата за архиепископ на униатите в България. Скоро след това е отведен в Русия, като се отказва от унията. При следването си в Киев Друмев е бил в много близки отношения с Йосиф Соколски. Той започва да пише и биографията му, която не успял да завърши (Вж. Йосиф Соколски — Съчинения на митрополит Климент Търновски (Васил Друмев), т. II, С., 1943, с. 35—67).

[2] Йосиф Соколски е отведен в Русия от П. Р. Славейков.

[3] Дядо Антим — първият български екзарх Антим I.

[4] Григорий Доростолочервенски.

[5] Натанаил (1820—1906) — охридски и пловдивски митрополит, взел участие в Кресненско-Разложкото въстание.
[6] Митрополит Кирил Скопски.
[7] Дъщеря на Неделчо Друмев.

83

До Екзарх Йосиф I

№ 49
16 януарий 1893 год.
Търново

Ваше Блаженство!

Писмото Ви от 29 декември м. г. под № 2056, с което ни приканвате да Ви съобщим мнението си по толкова важният и жизнен за нашата православна църква въпрос, предложеното от правителството изменение на 38-й член от Конституцията, получихме твърде късно и именно на 14 т. м. . . .

В отговор на това приканване спешим да уведомим Ваше Блаженство, че ний винаги сме биле и ще бъдем против всяко изменение на конституцията изобщо, защото при всичката (тъй упорито превъзгласявана напоследне) неприготвеност на нашия народ за такава широка свобода и такива големи правдини, каквито му се представят от конституцията, ний сме биле и си оставаме при убеждението, че тя, конституцията, в ръцете на честни, съвестни и разбрани водители народни не може да бъде друго освен превъзходно средство да се даде възможност на народа да се възпитае в духа на истинската евангелска свобода, да се научи да познава и почита своите обязаности, да цени, както трябва, своите правдини, да ги пази и да ги упражнява разумно за достигане на своето истинско благо, т. е. да се научи да бъде сам той, народът, разумен господар на своите собствени съдбини, а не играчка на прищевките и личните интереси и домогвания на тогоз и оногоз.

Толкоз повече ний не сме могли и не можем да не бъдем до крайност противни на въпросното изменение на 38 чл. от конституцията, защото според нашето дълбоко убеждение с това изменение, ако то бъде прието и от Великото народно събрание, прави се дързко посегателство не вече на някои такива правдини народни, без които народът лесно би могъл да запази съществуването си, но се прави посегателство на онова свещено и драгоценно достояние *народно*, което е единствената незиблема основа на нашето народно съществуване, благополучие и преуспяване във всяко отношение — на праотеческата наша православна вяра.

Ний никак не се съмняваме, Ваше Блаженство, че такова е убеждението и на всичките служители на православната българска църква, както и на целия български народ. Поради това и наше смирение, подобно на Ваше Блаженство, сме напълно уверени, че не ще се намери нито един български архиерей да се поддаде на каквито и да било влияния и увещания и да одобри реченото гибелно за православната ни вяра изменение — макар и тук, в Търново, да са се разнасяли слухове, че господин министър-президента, преди да направи своето предложение, взел уж съгласието и одобрението на някои от българските високопреосвещени митрополити.

Нашата църква, Ваше Блаженство, като е разбирала всичката важност за *народното* преуспяване на взаимното съгласие на църквата с правителството, правила е, макар и в ущерб на своето достолепие и на своите права, даже и с пожертвуване на някои от своите не дотам кадърни без съмнение служители, отстъпки с благата цел — да се постигне необходимото между църквата и правителството съгласие, за каквито постъпки тя се е награждавала в лицето на своите представители с доста значителни външни почести. Вижда се тези отстъпки са се взели за слабост и некадърност на църквата, а почестите за средство да се склоняват скромните служители на българската църква мълчаливо да одобряват всичко, какво се заблагоразсъди да се направи за сметка и на църквата, и на служителите ѝ, та затова, като се прави домогване сега да се унижи и подкопае православната ни вяра и църква, не се счита за неуместно и неприлично открито и официално да се заяви пред цял свят, че не тряба нито да се иска от църквата, нито да се обръща каквото и да било внимание на нейното мнение относително и толковато важният и жизнен за самата църква въпрос, какъвто е реченото изменение на 38 чл. от конституцията.

Повече от вероятно е според нас, че ще се вземат всички позволени и непозволени мерки, за да се ощети гласът на църквата, който не е друго освен глас на целият православен български народ, и да се узакони предложеното изменение, макар и последствията от това да са гибелни, колкото за църквата и народът, толкова повече за Князът и династията му; но няма съмнение, че скромните служители на българската църква, каквото и да им предстои, ще предпочитат да застанат в този въпрос до Ваше Блаженство, който тъй доблестно се опълчихте против голямата опасност, която заплашва и народ, и църква и като имат за девиза: „*подобаетъ повиноватися богови паче нежели человѣкомъ*," ще да си изпълнят длъжността.

Като се препоръчаваме на Вашите св. молитви, оставаме *на Ваше блаженство во Христе брат*

† митрополит Климент

Из в. „Народни права",
г. XVII, бр. 42, 30 февруари 1907 г.

Като публикува копие от разпоредбата на Ст. Стамболов до окръжните управители, в която се нарежда да се следи кореспонденцията на Екзарха, вестникът пише: „Тази заповед е строго изпълнена от послушните сатрапи на Стамболова. Долньото писмо на митрополит Климента до Екзарха е хванато в пощата и не успяло да достигне местоназначението си." С оглед на това и редакцията на в. „Народни права" публикува части от това писмо, които препечатваме.

84

До Петър Н. Друмев

Търново, 12 февр[уарий] 1893 г.

Любезний ми
Петре!

Истина е, че отдавна не съм ти писвал, но ти, вярвам, навикнал си на моето продължително мълчание, та затуй няма и да се извинявам, нито да се оправдавам. Но и да взема да ти се оправдавам, нещо ново няма да ти кажа

освен сѐ пак старата песен: „залиси имам," „ихмаллък", според който отлага се днес за утре, та до неопределено време и проч., и проч. Ихмаллъкът[1] наистина доста голямо влияние упражнява в това отношение, но по-вярното ще бъде, ако всичката вина на мълчанието ми се отдаде на онова, което за нас, старите, съставлява особена привилегия и именно — *на мързелът*. „Хочется душе в рай, да грехи не пускают", казват вашите руси. Подобно нещо, само някак друга *тюрлия*, мога да кажа и аз за себе си. Иска ми се да отговарям на писмата, които получавам, ама мързелът пречи. Какво да го правиш: старини. Ну, вот! Не щях да се оправдавам, а коджамити страница написах, хем сѐ стара песен.

Радваме се, че празниците си прекарал добре, поне съобщено ти било, че прасето на хозяинът било великолепно. И за то „спасибо" трябва да се казва.Тука нашите прасенца си бяха бол тая година, та и не дотам великолепни, но нали знаеш: „дым отечества приятен". Едно време, в младините и в блажените ученически времена, на тая тема аз писах „класно" *съчинение* и доказвах, та и доказах, че нашата трушия, лахна, нашият праз и лук, особено же шумненските суджуци са много по-приятни от *салото*, макар в него време да бях готов с особено наслаждение да лапам това последното (салото), ако да го имах. Ами масляницата с прочутите блини со сметаною и поясною как прекара?

Ний тука, слава богу, не прекарахме масляницата лошо. Нашите блини, т. е. ⟨акатмите⟩ с киселото мляко (или катъкът) и *тулум* пейнири не бяха за пренебрегване. *Лапахме* и халва — нещо, за което у вас, на Русия, и понятие нямат, следователно не могат и да си представят всичката му прелест.

„Чтение книг полезно", и на тая тема съм писал едно време *съчинение* (дали не беше то първото ми ученическо *съчинение*). Макар и да получих на него 2+ (т. е. двойка с плюсом), но помня, че превъзнасях до небето прочитането и грамадността на ползата от него. Според мене заслужаваше то не 2+, а 5+, но какво да го правиш: несправедливост има навсякъде. . . Затуй не мога да не се радвам, дето ти си се заловил с прочитание. Аз и то не върша. . .

От Шумен подир празниците получихме писмо. Те прекарали там празниците много весело. Тудорица ми писа, че си ѝ пратил нещо написано от тебе по „женският въпрос" и ми обеща, че ще ми прати това написано, но досега не е изпълнила обещанието си. Тя се канеше да казва *сказки* на темата: *Потребна ли е на жените висока, сериозна наука, и ако е потребна — защо*? Не зная дали е направила нещо.

Тука, слава богу, добре сме всички. Добра се занимава кое с шиене и плетене, кое с прочитание. Мъчи се да навикне на *руска книга*. Друми продължава сѐ тъй добре да се учи. От Кицини имахме писмо. Добре са. Ти знаеш, че Мария е при Кица, но не зная дали знаеш, че Кица има мома: кръстили я Веселинка. Да е жива и здрава! Имах и от свако ви Никола писмо, но не съм му отговорил още.

Новини особени нямаме тука. Както знаеш, въпросите у нас се развиват бърже. Какво направление ще вземе у нас въпросът за изменението на конституцията — не мога предсказа. Едно мога да кажа и именно, че каквото направление и да вземе той, аз ще гледам да остана спокоин в съвестта си, верен на убежденията си и длъжността си към църквата и народът, та по този начин — примерен сам със себе си.

Наистина нито един руски журнал [не] получавам. Мисля да си изпиша „Православное обозрение“. Ако има някой *добър* светски журнал, препоръчай ми го, за да си изпиша и него.

Много ти здраве от всички.

Целувам те и те благославям

твой чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 235, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

[1] Следва зач.: има.

85

До митрополит Константин Врачански

2-ий април 1893 г.
Петропавловский манастир над
Лясковец

Владико светий!
„Воистину возкресе!“

Твоето поздравление „Христос возкресе!“, извикано от тебе из твоята богоспасяема Враца, аз го чух навреме и ти отговарям сега. Но мойто викане кога ще стигне до тебе от канарестите височини на Лясковската св. обител и дали ще стигне — не знам, ибо *стрегущи мя ѡбыдоша мя акѡ вода и невоздремлютъ*. Затуй не трябва да ти е чудно, че формата на хартията, на която ти пиша настоящата си *епистолия*, е особена, та и буквите дребни. Желая да ти пиша много на малко хартия. И кажи „слава богу“, ако моята епистолия благополучно достигне до тебе.

Е! Аз пак се прославих, пак се прочух! Завиждаш ли ми Въобразявам си какви псувни и укори се сипят върху ми от страна на патриотите. . . От друга страна, радвам се, че с отмахването от *пътят* на такова едно зло, какъвто е бил Климент *Терновский*, не само държавата ще е вече спокойна, но правилното *функциониране* (не можах досега да се науча правилно да произнасям и правилно да пиша тая многознаменателна дума, хади!) на църквата българска ще е съвършено осигурено. Какво се случи с мене, ти трябва да знаеш и от вестниците, и от частни някои може би съобщения. Но как се случи, слушай да ти разправя аз, ако би и с тебе да се случи подобно нещо да можеш да правиш сравнение и да се утешаваш, ако би имал нужда.

То се е кроило по-отрано. И ето защо аз тъй мисля: На 2-ий февруар(ий) т. г. търновския кмет дохожда при мене в митрополията и като ми съобщи, че по случай *годявката* на Княза ще трябвало да се отслужи в три часът подире пладне тържествен молебен, покани ме от името на някой си *комитет*, съставен за да уреди *празненство* по този честит случай (годявката) аз лично да отслужа молебенът заедно с всичкото духовенство на старата столица. Аз отказах. Кметът, за да ме убеди да не отказвам, начена да ми разправя,

че изменението на 38 чл. от конституцията не било опасно и проч. Аз се възползвах от тази, тъй да река, *неосторожност* на кмета и му разправих как трябва истинският българин, който обича и почита народното добро и достолепие, да гледа на това изменение. Той почти се съгласи с мене, но си отиде недоволен и някак заканително. Моят отказ разядосал твърде много тукашните патриоти, които публично ме псували и по улиците, и по кахвенетата и се заканвали да ме изхвърлят с изскубана брада из митрополията и да ме затворят в някой манастир. Заканването не се забави да се преведе в изпълнение (само че брадата не се оскуба. Зер, криво да седим, право да хортуваме).

На 14-ий февруарий, в *Православната неделя*, аз служих в Съборната църква. По случай *рождения ден* на Княза църквата беше пълна сѣ с отбрана публика: чиновници, офицери, учители, адвокати, та и много госпожи, с една реч аристокрацията и интелигенцията. Аз казах *слово* — нещо като *панагарик* на православието, в което слово нищо нямаше нито против правителство, нито против Княз, нито против министр. . . Имаше само някои *изобличения* против домогванията у нас на католици и протестанти, както и против ония измежду нас православни, които не зачитат вярата православна и нейните постановления. (Аз се надявам да получиш ти препис от това ми слово и ако получиш, ще четеш и ще видиш.) Право да си кажа, словото ми не беше нещо особено. Аз даже и не мислех да казвам слово, но, от една страна, текстът от *Апостола* беше *примамлив*, а, от друга, публиката беше отбор, тамам да разбира и да цени. „Дека ще намеря аз друг път такава публика?“ — помислих си аз и казах словото си, но се с *общи места*, с общи, известни всякому и, тъй да река, изтрити вече събития из нашата история. Но нали хората били *шупелии*? Нали „*бѣгаетъ нечестивый ни единому же гонящу*?“ И „*тамо убояся страха, идѣже не бѣ страха*“? Още докато не бях свършил словото си, разшаваха се из църквата някои от корифеите на тукашните патриоти, шепнаха си нещо с управителя (казаха ми после, че *Халачов* искал от управителя да се разпореди да ме прекъснат и да ме изгонят от църква, но управителя казал: „Да потърпим! Това може да му бъде сетнѝкото!“ Колко е истина, не знам) и заедно с този последния излязоха из църква (казват, че отишли право на телеграфната станция да съобщават вероятно за словото ми в София и да искат наставления). Целият него ден аз съм бил предмет на псувни и заканвания от страна на патриотите, които не ме титулували инак освен *вагабонтин*, *предател*, *маскара*, *черна душа* и т. н. През вечерта имало движение на полиция и патриоти, събрания и обсъждания някакви си. Такова също движение имало и в Ряховица, и в Лясковец. Аз предчувствувах, че ще се случи нещо или както е рекъл псалмопевецът, „*Поношение чаяше душа моя*“, но знаеш ли? Беше ми весело и с наслаждение си пушах наргюлето, като си казвах: „*На сіе звани есмы*“.

На другия ден (на 15 февр[уарий]), часът по 10 сутринта, когато се канях да отивам в Съветът (имахме заседание), дойдоха при мене двама граждани, хора почтени, които ми съобщиха, че градският съвет (Търновский) с *дарабанец* свиквал гражданите в читалището (без да им се казвало защо), което било вече пълно с патриоти от Лясковец и Ряховица, дето Халачов от името на патриотите щял бил да предложи изпъждането ми от Търново. Аз им поблагодарих и след заминуването им отидох в Съветът. Съветниците и секретарят, любезният Димитър Недев, бяха смутени и някак студено се отнесоха спрямо мене. Аз ги изобличих и, тъй да се каже, пристидих. Но ето след няколко минути дворът на митрополията се напълни с една тълпа от 300—400

души, между които имаше и десетина души *встахом*, т. е. на коне. Тълпата се спря на двора, а водителите ѝ Халачов, Градинаров, Ив. Стамболов (брат на премиера), кметовете—търновский (който гледаше сѐ отпреде си: срамуваше се вероятно да дигне очи и да ме погледне), горнеоряховский и лясковский—заедно с някои други депутати и още трима-четирма едри мъжаги (не ги познавам, но те, щом влязоха, взеха нещо да ръмжат и свирепо да гледат на мене) влязоха в Съветът (при тяхното влизание съветниците и секретарят изчезнаха от Съветът) и Халачов с един тържествен, но смутен и треперлив глас ми обяви следующето: „Ваше Преосвященство! Понеже Вашето непатриотическо поведение от няколко години насам е станало нетърпимо, а особено с вчерашното си слово, с което възбуждахте населението против правителството, подканяхте народа на бунт, Вий наскърбихте и докачихте народът в най-светите му чувства; населението от Търново, Ряховица и Лясковец, като се събра днес на митинг в читалището, реши да се извержете (тука той натръти) и упълномощи нас да дойдем да Ви съобщим неговото решение. И ний Ви съобщаваме, че сте *извержени* и че трябва тази минута на напуснете митрополията и да заминете за Лясковския манастир—пайтонът е приготвен."

Какво е било и е моето поведение, отговорих аз с доста висок глас, и какво е вчерашното ми слово не е ваша работа, но ако населението е решило да бъда *извержен* (аз натрътих тука и се усмихнах) и да напусна митрополията, трябваше да ви прати до правителството да съобщавате това решение и от правителството да искате изпълнението му. Не знаете ли, че у нас има правителство, има и закони, та сте дошле тука и сте повели подире си една заблудена тълпа (при тия ми думи чу се един глас: „Лъжеш!") да вършите произволи и самоуправия? „Ний ще отговаряме пред правителството за нашите постъпки, ако са те престъпни и противозаконни", отговори ми Халачов, като добави: „А Вий трябва ей сега е да заминете доброволно за манастира, инак народът, който се е събрал тука на двора, ще се разправя с Вас!" А, рекох аз със смях, вий заплашвате! На добър час! Вий доведохте тълпата подире си, накарайте я и да ме убие — това може би не ще е мъчно за Вас, г-н Халачов? (Чу се един глас: „Ний не сме убийци!") Добре, продължих аз, но знайте, че Климент, Търновският митрополит, никогаж не се е уплашвал и няма да се уплаши пред никакви заплашвания, та да се отклони от своите обязаности спрямо народът и църквата. Защищавал съм и ще защищавам интересите на народът и православието. Говорил съм и ще говоря (тук аз повече издигнах гласът си), че всеки, който е бил той — цар, княз, министр, — който прави посегателство на вярата на народът, който не зачита нашата православна вяра, не е приятел на народът, душманин му е. . . Тук един от едрите мъжаги ме прекъса, като се развика: „Долу! Предател! Вагабонтин! Маскара! Презирам те!" и с вдигнати юмруци се впусна отгоре ми. Пази се, му рекох аз, да те не сполети някое зло. И той не ме удари, но ме залови да расото и захвана да ме дърпа, като ревеше: „Вън оттука, вън!" В това време Халачов избяга вън, а на мястото му се яви почтения *Цвикю*, който с вик: „Стойте! Мирувайте! Настрана!" отикна нападателя, струваше тамам три поклона и казва: „Благослови ме, Владико светий!", като посегна и да ми целува ръка. А! Юдина целувка, нали?, рекох му аз и го благослових. Той ми целуна ръката, като отговори: „Нека да е тъй" и начена да ме моли шепнишката „да се не противя, че противенето нищо не щяло да помогне, че взети били всичките мерки, та и да се не боя от нищо, защото нито косъм от главата ми не щял да бъде докачен, да съм отстъпил засега. . ." Може би той щеше още да продължава, но едрите мъжаги (вижда се, ролята им пред-

варително е била определена) нападнаха яростно с викове: „Вън оттука! Махвай се!“, раздърпаха ме и ме извлякоха вън от Съветът. Тълпата гледаше и мълчеше. Имаше между тълпата много служащи, които стояха при тоя *сеир* с наведени глави. Поисках да кажа нещо на тълпата, не ме оставиха. Само това можах да кажа, като показах с ръка към тълпата и като се възвих към *Цвикя*[1], Градинаров и кметовете (те бяха около ми, а Халачова вече не видях). „Грехът на тия хорица ще теглите вий?“. „Долу! Долу!“, развикаха се побойниците, които ме държаха яката за расото и ме повлякоха из стълбата надолу. Какво усещах в това време? Нищо особено лошо. Напротив, усещах едно душевно спокойствие, а като гледах на разярените лица и погледи на побойниците (четирмата едри мъжаги), които ме дърпаха и тикаха, на Цвикя и Градинарова, които уж се стараеха да смекчат гнева на тия побойници и да ме предпазят от нещо лошо, като гледах и на тълпата, която мълчеше и някак *чудно* и смутено гледаше отпреде си — напушваше ме смях, та и някакво си съжаление усещах към тия хорица. От едно се само боях и именно. Да не би нашите — буля, Добра, Кируша (която довтаса от къщи в митрополията) и др. да се уплашат, да се развайкат, разплачат и развикат, нещо, което щеше без друго да даде на патриотите повод да се радват. . . Но и от тая страна се успокоих, като видях на нашите лицата спокойни и куражлии. Когато ме тътряха от стълбата, Митю вървеше до мене спокоен, куражлия и с усмивка изглеждаше право в очите някои познати измежду тълпата, които си възвиха лицата настрана. . . Буля и Кируша, малко смутени наистина, но се пак засмяно ми казаха: „Дай да ти цалуним ръка!“ Но най-доброто и може би никак неочаквано за патриотите беше това, когато (аз вече бях на дворът и побойниците ме дърпаха и тикаха към портата) чух Добра да вика колкото може: „Кураж, чичо, кураж!“ Всичко това ме успокои и зарадва, но затуй то разядоса патриотите. Чуха се доста грозни псувни по адресът особено на Добра и един от побойниците понечи да се връща към нашите с грозни заканвания, но Цвикю не го остави. И тъй, кюлдюр-пардюл домъкнаха ме до пайтонът и ме натовариха на него (т. е. аз сам се качвах, но те правеха с ръце тъй, като че те ме качват). До мене седна Митю, насреща — Цвикю, а на капрата до бачо Петра (него накарали да впрегне пайтонът си. Той, горкия сѐ плачеше) — един от побойниците. Попитах за Стойча—каза ми Митю, че има работа вътре (а то излезе, че героите хвърлили Стойча от чардакът, та му се пукнала главата и му се счупил кракът). Щом се натъкмихме на пайтонът, няколко герои на коне и със запалени цигари в уста под командата на Цвикя заобиколиха пайтонът. При тръгването на пайтонът чуха се единични викове: „Долу! Уха!“, но в същото време се чу и „тс“. Виковете млъкнаха, а пайтонът замина, придружен от *конницата*. По пътят, докато излезем вън от градът, хорицата, които ни срещаха, снимаха калпаци и искаха благословение, също правеха и дюкенджиите. И аз ги благославях, като ги изглеждах с весело лице. По пътя до манастира приказвахме си с Цвикя доста приятелски. Между другото аз го попитах: „Нали от София ви се дадоха наставления да наредите тая комедия с мене така, както я наредихте?“ Той ме изгледа, усмихна се и без да ми каже нещо, наведе си главата, а след малко мълчание той дигна глава и някак шепнишката ми каза: „Ех, дядо владико! Ти тези работи ги разбираш много добре. . .“

По такъв тържествен начин, Владико светий, изтътраха от Търновската митрополия втория български търновски митрополит Климента, с такъв салтанат го докараха в Лясковският манастир, гдето и досега пребивава.

Като пристигнахме в манастирът, Цвикю и съпровождащите ме герои стояха, докато пристигнат представителите на властта и *блюстителите* на порядъкът, т. е. Горнеоряховският началник, Лясковският пристав и един старший с четирма конни джандари. Цвикю любезно се прости с мене (той наистина се оказа добър човек, поне много по-добър и искрен, та може да се каже, че по-честен от много други корифеи патриоти). На прощавание аз му пожелах да бъде той и неговите патрони така мирен в съвестта си и така спокоен, както съм аз.

Като останах сам с представителите на властта, началникът извади от пазвата си едно писмо, разгърна го, със сериозен вид го прегледа мълчешката и „проглагола": „Аз получих от управителя телеграфическа заповед да се намеря тука, а после и няколко инструкции. Особено нещо няма, но всичко, каквото Ви трябва, ще го искате и ще го получавате чрез старшията. . . Писма да пишете свободни сте, комуто обичате, но писмата си ще ги изпращате чрез старшията до г-на управителя. Можете и да се разхождате, когато обичате, но разбира се, ще Ви съпровождава старшият." Той пак разгледа писмото, мярна поглед на Митя и попита: „Негова милост трябва да е Митко?" — Да. „Управителят предписва да се върне, да не остава тука", с усмивка каза началникът. Митю и той се усмихна и като стана, рече: „Като е тъй, да си вървя". „Почакайте — подзе началникът. — Управителят пише *под конвой* да Ви изпратим в Търново." И Митя под конвой (със салтанат значи) изпратиха в Търново!

След няколко минути началникът и приставът се простиха с мене, излязоха вън и като дадоха потребните наставления на старшията и стражарите, отидоха си. Аз останах в манастирът под строгият надзор на един старший и четирма конни стражари! И така живея и досега! Любопитно ли ти е да знаеш какъв е надзорът над мене и как прекарвам? Слушай, ако си толкова любопитен: Аз съм поместен в стаичката, в която живеех, когато бях *ректор* на Петропавловската семинария (прочутата де!). Както знаеш, в тая стаичка се влиза през друга стаичка. В първите 5—6 деня в тая *друга* стаичка спяха старшията и джандарите, като оставяха едного да *дежури* и като зарезяваха отвън вратата на моята стаичка. Отпосле старшията се премести в друга стая, като нареди в стаичката, през която се влиза в моята, да се намират безпрестанно по двама от стражарите (едни денем, други нощем). Никой друг не се допуща до мене, особено не допущат до мене Митя. Шетат ми джандарите: те ми премитат, те ми поливат да се умивам, те слагат и дигат софрата, те ми носят вода за пиение, тургат самоварът, приготвят чаят, кафе, а твърде на често и готвят за едение. Добри момчета, да са живи, вежливи, услужливи. . . На мене ми е неприятно едно нещо спрямо тия добри момчета, но няма какво да се прави. Именно принудени са по двама от тях да ме съпровождават (един отпред, друг — отдире), когато отивам *повън* (в излатът) и се връщам. Свободно е да се разхождам из гората, но твърде много не се ползувам с тая свобода, защото твърде не ми е приятно да бъда предшествуван и съпровождан в тия разходки от полицейски. Затуй стоя си почти постоянно в стаичката и благодушевствувам. Право да си кажа, аресва ми такъв спокоен живот: за нищо не мислиш, за нищо не се грижиш. . . Ако да не е мисълта за нашите, че останаха туку-тъй и ненадейно за тях, ще да бъда още по-спокоен и доволен.

Вестници не се допущат до мене, тъй също и каквото и да било писмо. Затуй не зная нищо какво се върши и какво се крои за мене, та и не ми се иска да зная никак. Книги допущат да ми се донасват, но с разрешение на началството и след предварително прегледвание лист по лист вручват ми се собстве-

норучно от старшията. Прането за преобличание се пере в Търново и ми се доносва, но внимателно се преглежда винаги от старшията. Свободно е да ми се доносва и ястие, и тютюн, и друго каквото и да било за ядене, но всичко се преглежда от старшият и от него же се предава на мене. На Митя досега само еднаж биде разрешено от управителя да дойде да ме види, но не сам, а заедно с Горноряховския началник . . Е, стига ти толкоз. Прости, ако съм прекалил. Аз максус се разпостраних в подробности, които вероятно не са интересни за никого, за да си намеря работа.

На здравието си, с волята божия, много съм добре. Спокоен съм, весел съм. Изтягам се на пропалую и спя като невинно дете. . . от нищо не се смущавам. Знам, че псувни и укори, и клевети се сипят върху ми, та може и беди още по-големи да ме очакват, но не се смущавам. Казвам си с апостолът: „Вѣсть господь отъ напастей избавляти“ (Петр. 2, 9) и с преподобнаго отца Ефрема Сирина: „Имамы защитителя и поборника Христа, иже намъ скорбящимъ и надѣщимься нань, терпѣние подасть, и онѣхъ посрамитъ“. Не мога да скрия, че ме е яд не за мене си лично, но за санът и за църквата от такива груби и беззаконни обноски на неразбрани хора. За мене си лично аз съм много доволен, че така се постъпи с мене. Със свещ да го търсях, не би го намерил. . . Но нима само за нас, служителите на българската църква, няма закон, т. е. само ний ли сме вън от защитата на законът и правителство, та се дозволява на неразбрани хора да упражняват над нас произволи и самоуправство? Но се успокоявам, като си казвам: „Нѣсть мое разумѣти сіе“. (Деян. 1. 7).

Имаме си екзархия, имаме си синод — те да му мислят. . .

Ти как си? Кица и Мария добре ли са? Те трябва много да се безпокоят за мене. Кица, тя пак е научена на такива катастрофи с мене, но Мария не е. Моля, успокой ги, доколкото можеш! Кажи им, че аз съм добре и с волята божия и занапред ще бъда добре. Искам да им пиша, но положението е такова, щото не може човек да пише, когато иска, т. е. да пиша мога, но изпращанието много трудно: трябва крадишката и с голяма предпазливост ибо „хранящіи Израиля недремлютъ“. Но щом се падне добър случай, ще им пратя поне няколко реда. Поздравлявам ги и ги благославям.

Владико светий! Може и ще получиш препис от словото ми. Както ще видиш сам, то не струва, за да се правеше за него толкова гюрюлтия, но патриотите в своят шупелик със своята чудност и глупавщина дадоха му колко годе значение. Аз не желая да се дава засега гласност на това ми слово, защото, от една страна, то не струва, както вече казах, а от друга — ако му се даде гласност, ще се подигне може би жлъчката на мнозина. Аз пращам на тебе препис от него само за сведение. Но ако намираш за добре, съобщи го и на Стареца, както и на дядо Симеона, и то само за сведение, за да видят, че „дяволът не е толкова черен, както го изписват“. Да го съобщавам на Негово Блаженство, няма нужда. Негово Блаженство трябва да дири сега пак някой нов modus vivendi за църквата от мъчното положение, в което трябва да я тикнал лошевият Климент. Имам косвени сведения, че Негово Блаженство някак благосклонно гледал на мерките, взети спрямо мене от нашето правителство, като имал пред вид, че с упорство и постоянство от негова страна не само нищо не щяло да може да се направи, но и църквата още повече щяла да се отслаби. Ако е тъй, ако наистина с моето пожертвување ще се укрепи църквата и нейното правилно функционирание ще се осигури, на драго сърце отстъпвам и ръкоплещя на Негово Блаженство.

Когато пишеш на Стареца и на дядо Симеона, поздрави ги от мене и ги помоли да ме не забравят в св[оите] си молитви, колко и да съм недостоен. Старецът ми е сърдит и има право. Той е дълбоко наскърбен от моето поведение спрямо него. . . Но той знае си Климентия и по добротата на своето сърце ще ми прости и не ще ме забрави.

Като моля и тебе да ме не забравяш в св[оите] си молитви, целувам те и оставам

твой брат
† Климент-узник

Препис от писмото се намира в Централния църковен историко-археологически музей при Св. синод, Архивен отдел, № 9183.

[1] Ст. Цвикьов — горнооряховски народен представител.

86

До Димитър К. Друмев

3 април 1893 г., Лясковски манастир

Любезний ми
Митьо!

Криво-ляво написах писмо на дяда Константина. Ако пристигне до тебе благополучно, изпрати му го заедно със словото. Аз съм добре с волята божия. Здрав съм, само зъбите сегиз-тогиз ме глождат, та не ми дават спокойствие.

На *братс*[1] аз в писмото си нищо не споменувам за намереното негово до мене писмо, в което той се оплаква от геморойт си и което патриотите искали да обнародват. Пиши му ти, както и за други някои подробни. Не само мои, но и твои писма задържвали на пощата. Тогаз как ще изпратиш писмото и словото до дяда Константина? Гледай да не паднат в чужди ръце.

Васил, когато намери мои писма и ги вземе, да дохожда при камбаните и да си дъдри там нещичко, за да го виждам и да се успокоявам.

Сватбата се отложила. Ами Великото народно събрание кога ще се свика и дека?

Докторът кога ще постъпи във военната служба: сега или през идущий декември?

Много здраве на всичките приятели. Благославям всичките наши. Целувам те

твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л.

[1] Митрополит Константин Врачански.

87

До Димитър К. Друмев

11 април 1893 г., Петропавл[овски] манастир

Любезний ми
Митьо!

Затуй пратих в Ряховица за шекер и маслини, защото ти беше ми казал че си се споразумял с Буровци и Церовски да ми пращат каквото ми трябва, щом има от мене записка. Завчера старшията ми каза, че ще праща джандарин в Ряховица и ме попита не искам ли нещо да приръчам — и аз написах една пусулки „*до Церовски*“ или „Бр. Бурови“ за сахар и маслини.

Аз с волята божия добре съм. Вий как сте? Благодаря за всичко. Добре че дойде баба Елисави да ми умие главата като хората. Чувай, Митьо! В новата стаичка имаше едно окадено свинско бутче и една (тъй също окадена) свинска *арка*. Какво станаха те? Ако са останали там, може да се вмиришат, особено сега, когато слънцето надвечер пече доста силно в тая стая.

Казваш, че *Друмеолар* са се разделили на два лагера. Че кога ли не са били те разделени на два и повече лагера? Кой е крив? — питаш ти. Кой знае, Митьо, кой е крив. Тези ежби, тази омраза са от твърде старо време. А в по-новите времена, за да намират храна тези ежби, причината трябва да съм аз. Желаях и желая на всички да угодя и това желание, вижда се, да е причина на злото. Нейсе! Тъй се е залюляла тя у нас, тъй ще да си отиде. Белки, когато се махна аз изпомежду Друмеолар, работите ще се поправят и желаното съгласие и полюбовно живувание ще се въдвори помежу тях.

Че *нашият* Гани[1] ще бъде по-ревностен защитник на кривдината — затова хич и не се съмнявай. От *калугер-базмасъ*[2] или от човек, който е отраснал на калугерски хляб, по-добро може ли да се очаква? Да му е на добър час!

Наистина имам поздравителна (с Христос възкресе) телеграма от дяда Натанаила! Имах и от Тудорицини, и от Елена (от Д-р Друмева), но ми ги донесе лясковският пристав едвам завчера — в понеделник, т. е. 10 деня подир отправянето им. Нейсе! Она-да „*берекет-версин*“[3] ще кажем. Как се е решил дяду Натанаила да ми удари телеграма — не знам. Вижда се, да е той повече куражлия от дяда Григория и дяда Симеона.

Синодът събира ли се? Дано дяду Констинтин да получи писмото и словото[4] ми преди да замине за София.

Ами дядо Жеков[5] завчера, на сватбата на Княза, казал слово. Какво ли е? Да е жив Жеков!

Изпращам ти „Вестник Европы“. Прати ми други.

Васил е тука, ама не знам имам ли писмо от тебе. Ако имам в следующият раз ще ти отговоря.

Много здраве на всички. Мамини ви кога ще си дойдат? Васил не пише ли нещо?

Цалувам те и благославям всички ви.

Твой чичу
† митрополит Климент

Старшият (по съветът уж на Окръж[ния] лекар, г-на Казаски) ме съветува да се преместя в новото здание. Не зная добре ли ще направя, ако се преместя и дали ще може и там да се устрои такова удобство за писмата, както тука.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233., автогр. с маст., 1 продълг. л. На празната част на л. написано от м. Климент: „За Митя".

[1] Прокурорът Ганьо Чолаков, отгледан и възпитан от митрополит Климент.
[2] От калугер базмасъ (бозмасъ) (тур.) — от развален, развратен калугер.
[3] Она да берекет версин (тур.) — И за него благодарим.
[4] Словото, казано от митрополит Климент на 14 февруари 1893 г., по повод на което е заточен.
[5] Недьо Жеков.

88

До Димитър К. Друмев

23 априлий 1893 г., Петропавловски манастир

Любезний ми
Митьо!

Ястието, което ми се донася, е винаги хубаво и достаточно, само че зъбите ми не ми дават понякога възможност с надлежно наслаждение да ям това, което ми аресва. Вчера например рекох да се понасладя малко от язикът на брато. Хубаво нещо наистина, и аз в началото с наслаждение (и твърде осторочно, разбира се) дъвчех и гълтах от тоя язик, като попийнувах и по една глътка винце. Но, не знам как, едно малко парченце влезе в разваленият ми зъб, та нали ме цяпна тъй, щото не само искри излязоха от очите ми, ами и всичката сладчина излезе от носът ми. . . Трябваше да спра яденото и да го подкача пак чак подир десетина минути, след като попритръпна зъбът. Ама хубаво нещо било езикът на брато. Пиши му да ми прати десетина още, за да се намират. В писмото си той нищо особено не пише. Насърчава ме, утешава ме и ме ублажава. Колкото за какво мисли св. Екзархия и той друго не знае, освен което и ний знаем, т. е. че Екзархът протестирал, настоявал да се възвърна и после — се замълчал! Та и друго не можеше да се очаква, я? Имал ли е той (брато) преписка по моята работа с друг някой от братията — не ми пише. Хвали ми се, че екзархът му отправил увещание да бъде лоялен с правителството и телеграфически му съобщил, че той (Екзарха) поздравил официално младоженците[1]. Друго нищо! За словото и писмото ми нищо не споменува. Вижда се да не го е получил. Дали не е влязло в някои ръце?

Сърдечно благодаря на Доктора Алекси за поздравлението, както за грижите и за безпокойството, които е изкарал за моето драгоценно здравие. Не зная кой му е съобщавал, че уж на здравието си не съм бил твърде добре, та и сега се усещам добре, слава богу. Във всеки случай аз вземам съветът му във внимание и ще гледам да го изпълнявам по-акуратно.

Вчера ме удостои със своето посещение лясковският кмет, който, както каза, случайно дошъл в манастирът. Посещението трая няколко часа и раз-

говорът се въртя почти сѐ около подвигът, който се извърши и при негово участие на 15 февр[уарий] т. г. спрямо мене. Като че му се искаше да стовари всичката вина върху онези, които са ги уверили, че словото ми било бунтовническо, а най-много върху обстоятелството, защото нaчесто повтаряше тая фраза: „Може наистина зле да сме направиле, но какво ще го правиш, когато обстоятелствата са такива". Във всичко това няколко часово *преливание из пустою в пораженее* имаше обаче и неща, които ми направиха впечатление и които ми дават повод да предполагам, че посетителят е дошел в манастирът не случайно, а нарочно, за да ме *сондира* в нещо. И това ето кое е: „Е? Как ще се свърши тая работа, дядо Климeнте"? — попита ме между другата разговорка г-н Динов.[2] — Коя работа? — „Та Вашата". — Който е захванал, той да му мисли. „Добре, но ето стоите тука и нито *протестирате*, нито пишете нещо в министерството или в Екзархията. . . " Нямам нужда, г-н Динов, да пиша комуто и да било. „Ами как стават тези работи, аз не съм опитен" (тука Динов се позамълча доста и се намираше в затруднение). Кои работи?, попитах го аз. „Например, ако би правителството или Синодът в съгласие с правителството или пък населението *решат, че трябва да се върнете в митрополията*, как ще стане това: *ще трябва ли нов избор за Вас*?" Този въпрос, отговорих му аз, е и преждевременен, и безмислен. Трябва най-напред да се реши[3] от компетентното място въпросът: на какво основание вий си дозволихте беззаконие и самоуправия спрямо един митрополит и защо това го прогласихте, че го правите от страна на народът, та с това хвърлихте пятно и върху народът? А щом се реши тоя въпрос, другият остава без значение. . . „Та — подзе Динов — ний наистина работихме в тая работа от името на народът и народът одобри това. . ." С какво?. . . „С телеграмите си до Министерството. . ." На тия му думи аз се изсмях с глас, изсмя се с глас и Динов и захванахме за друго. Но още на два-три пъти кир Динов се връщаше на тоя въпрос. Вижда се, интересува го много.

Поздрави Доктора Алекса и му поблагодари, ама и кажи му да ми прати такова лекарство за зъбите, от което те да не ме болят барем когато ям.

Васил каква стипендия получи — руска или българска? Поздрави го, когато му пишеш.

Много здраве на мама си, Кируша, Стефана и всички други. Като пишеш на г-на Шишманова[4] и г-жа Шишмановица, поздрави ги от мене. Да им честитя венчаването не можих, но им молитствувам дълъг и благополучен семеен живот.

Цалувам те и благославям всички

твой чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л.

В левия горен ъгъл на писмото написано от митрополит Климент: „За разговорът ми с лясков[ския] кмет недей още съобщава некому, за да не се сетят за преписката ни."

В десния ъгъл на писмото, л. 1: „Ами Жеков казвал *чудесни слова* по случай тържествата. Да е жив! Хич, олмасса, един орден трябва да получи."

[1] Става въпрос за сватбата на Фердинанд.

[2] Коста Динов е бил кмет на Лясково и народен представител.

[3] Следва зач.: въпросът.

[4] Иван Д. Шишманов.

89

До Димитър К. Друмев

25 априлий 1893 г., Петропавловски манастир

Любезний ми
Митьо!

Дай мюждието: „*нашият Гани*“ начена своята *кариера*. Вчера дохожда той със следователя (не му записах името и фамилията) да снемат от мене „показания“ по обвинението ми в „господарствена измяна“, изказана в словото ми, държано на 14 февр[уарий] т. г. в Търновската съборна църква. Доколкото забележих, „нашият Гани“ иска му се да се *отличи*, да оправдае доверието, което му са указали, и да заслужи на отечеството и на когото трябва. И аз вярвам, че той ще сполучи — нещо, което от душа му молитствувам. Следователят ми се видя доста порядочен човек. Той изказа съжаление, че на него се е паднал жребият да изследува „*такова лице, заслужаваще всяко почитание, известно със своят патриотизъм*“, „*каквото лице съм бил аз*“, като добави, че той временно само бил командирован тука, а се очаквал друг следовател.

Показанията против моето слово били подписани там от 32-ма души — сѐ интелигентни. Кои са тези 32-ма интелигентни души и в що се състоят техните показания, каза ми се, че друг път ще ми се съобщи. Засега съобщи ми се едно *резюме* от обвиненията, които се състоят от няколко *фрази*, взети от словото ми и преиначени, а също и криворазбрани. Като попитах г-на прокурора: „И вий, г-не прокуроре, решавате се с всичкият си ум и с всичката си *чиста* съвест да основавате каквито и да било обвинения против мене на основание на такива глупави и несъстоятелни показания“, господство му се поизчерви, посмънка и каза: „А, не! Там има и други. . . които ще Ви се съобщят после. . .“ Поисках да ми се каже в качеството на какъв обвиняем искат от мене показание: просто на „*митрополит Климент*“ ли или на „*Търновски митрополит Климент*“. Като им обявих, че аз мога да давам засега показания само в качество на Търновский митрополит, те след доста дълго мълчание съгласиха се, на което с усмивка им забележих да се пазят да не би да навлекат на себе си неудоволствието на г-на Халачова, който има патриотическата доблест да обяви от името на народът, че съм *извержен*. „Какво е направил и какво е говорил Халачов, то си е негова работа“, отговори ми следователя (нашият Гани мълчеше).

Ами считат ли за законно това, което Халачов начело на една тълпа направи по отношение към мене? — попитах аз. „Засега — отговори ми пак следователя (Гани мълчеше пак) ний нищо не можем да кажем за това: ако последува заявление против това, тогава ще видим.“

Нейсе! Аз им съобщих в кратце словото си, следователят взе забележки, състави надлежният протокол, който подписах, и отидоха си. Хъ! Нашият Гани изказа съмнение, че нямало тука за мене надлежните удобства и в то време, когато щяха да подписват протоколът, той излезе и след 10 минути, като се завърна, съобщи ми, че дал *наставления* на старшият и лесковския пристав (и той бил тука) *да се грижат всячески за моите удобства*. Съобщиха ми още, че имало *заповед* по-скоро да се разгледа *моето дело*. Интересно е и това, че

когато Гани беше отишел да дава наставления за моите удобства, следователят ме попита: „Ами В. В. Преосвещенство защо в такъв ден, когато се празнуваше и рожденият ден на Н. Ц. Височество не казахте няколко съчувствени думи за Н. Ц. Височество?“ Че това, дето не съм казал няколко *съчувствени* думи, престъпление ли е? — попитах аз. — „Не е — отговори ми той, — но сè е обидно“.

И така, Митьо, ще седя на скамейката на подсъдимите. На добър час и на мене, и на тези, които ще ме съдят. Съобщи това на брато, ако има възможност да влизат писмата ти в негови именно ръце, а не в други. За словото си аз доста се безпокоих. Впрочем, ако то е влязло в ръцете на големците, особено заедно с писмото ми, не е зле.

Тези ми писъмца, които ти пращам оттук, пази ги, защото те ще служат като забележки за „дневник“. Само пази да не би един ден, ако направят *обиск* у вас (което е възможно), да не би да ги намерят и унищожат.

Ами какво става с Георгя?[1] Нямаш ли някакво известие? И не може ли да му се пише? Дали и на Паскаля[2] е запретено да му пише?

Много здраве на всички.

Цалувам те и благославям всички ви.

Твой чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л.

В левия горен край на писмото отбелязано: „Кога ще посрещате високите гости?“

В десния горен край: „Завчера ти писах нещо за лесков[ския] кмет. Стойчу добре ли взема писмата?“

[1] Д-р Георги Паунчев.

[2] Жената на д-р Г. Паунчев.

90

До Димитър К. Друмев

Любезний ми

Митьо!

Благодаря и за съобщенията, и за грижите, които полагаш за мене. В същото време сърадвам и тебе, и приятелите с посрещанията и тържествата, на които се наслаждавате през тези честити дни. Няма съмнение, че тези тържества са залог за добра, честна и народна бъднина. Добрият патриот не може да не види през тия тържества тая честита бъднина и да не се въодушевява до апогея. . . Дали г-н Жеков като истински патриот не се е въодушевил от съзерцание на тая бъднина и не е излял патриотическите си чувства в някоя въодушевена реч на някой от *факел-цуките* (струва ми се, тъй се казва това)?

То било би много добро и много патриотично, та и съгласно с високите интереси на църквата да найдеха в Търново някои от високите сановници на тая наша църква, особено при сегашните извънредни обстоятелства, в каквито се намира честитата Търновска епархия. Ако в числото на тия сановници е и *Старецът* или един от *братията*, било би много утешително. Само ще ми е много

жалко, дето не ще имам честта, нито случай да погледна някого от тях, ако би да дойдат, право в очите. Подочух, че иконом поп Марин, поп М. Мянков и поп П. Троянский ходили при Славкова да го молят да повери правителството на тях управлението на епархията. Вероятно е, че просбата и настояванията на тия почтени пастири ще бъдат вземени във внимание. Само в такъв случай ще остане онеправдан Негово Високо благоговейнство поп Йонку Тревненский. Та как ли е станало тъй, дето и тоя последния не се е присъединил към първите трима? Съвършено напусто е безпокойството на някой си почтен главен секретар из София да не би Стамбулов да узнаел истинността и същността на случката с мене. Неговото безпокойство и неговите опасения би имали място по отношение на други граждане, а не към търновчане. . . Кой е онзи, който би имал дотолкова честност и доблест, щото да съобщи на Стамбулова истината? Ами после Халачов и компания какво направят човека? Та и затова ли са доведени в Търново Гани и другарят му. Доколкото моето дело е в такива честни ръце, а и в него са замесени интересите на всичките почти по-видни служащи в Търново, почтеният главен секретар (който и да е той) може да спи спокойно в пълна увереност, че Климента ще осъдят и завинаги ще затулят устата му. Наистина твърде често *неправдата излъгва сама себе си*, както казва Давид (не Тулешков, а пророк Давид), но това остава да го покаже времето.

И аз случайно се научих, че от всичките свидетели най-лоши показания за мен дал почтеният Каназирски. На добър му час! Защо е направил това — не знам. Да е дотам глупав, дето, като не е разбрал някои думи от словото ми, казва ги така, както ги е чул от тези, които имат интерес да преиначават работата — не е; да е пък дотолкова и безчестен, щото за някакви си облаги или благоволения да твърди това, което сам знае и разбира, че не било така — и това не ми се иска да предполагам. Впрочем ний сега сме *квити* с дяда Симеона. *Моят зет* (*Паунчев*) *преди* 6—7 *години взе деятелно участие в позорното изпъждание на дядо Симеона* из Варна (което изпъждание направиха тогавашните патриоти-радославистите). Сега неговът зет (на дяда Симеона) взема, както се вижда, такова също деятелно, ако не и по-голямо участие за моето осъждание и окончателно изпъждание от епархията. Бог да дава на Каназирски мирна и чиста съвест!. . . Гани, както се предвиждаше, дикат се е заловил за работата. Той заповядал тука да не ми се дозволява да се разхождам другаде освен само в *дворът манастирски*. Ревностен човека! Та и така подобава. Няма съмнение, че той си отваря, та и ще съумее да си отвори добра кариера в бъдущето. Бог да им е на помощ!

Брато и той ли се замълча?

Парично искание за м. февруарий не съм получавал. Изобщо паричните искания пристигаха до мене подир 20-то число на месецът, а мене ме извлякоха от митрополията на 15-то число. Разбирам, че се намираш в затруднително положение, когато трябва да ми се доставя всеки ден храна и друго. Та наистина, от дека вземаш за харч? Аз в касата си имам от месец януарий до 300—400 лева, ама тя сега стои затворена. Добре ще направиш да напомниш на дяда архимандрита за Кръстя. Но тъй като, докато се извадят от Кръстя пари, ще се мине време, дали дяду архимандрит не може те снабди с една известна сума за моя сметка. Брато обещава да помага и занапред *доколкото може* и до *когато имам кредит*, но да се прибягва засега към него е, мисля, преждевременно. Впрочем, ако има много зор, и то може да се направи.

На здравието си с волята божия добре съм. Зъбите благодарение на лекарствата (поблагодари за това на любезния и много уважаван Доктор) поотпуснаха ме засега, че да видим. . .

Много здраве на всички.

Цалувам те и благославям всички ви.

Твой чичу
† митрополит Климент

2-й май 1893 г.,
Петропавловски манастир

На Стойча кажи, когато има писмо, оставено, дето трябва от него, да си снема калпакя, като види, че аз го гледам. Също да внимава на мене: ако си снемам кюляфът, когато минувам край него и се почесвам по главата, да знае, че има оставено писмо и да отива да го взема.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л.

91

До Димитър К. Друмев

май 1893 г., Петропавл[овски] манастир

Любезний ми
Митьо!

Да знаят в какво именно се състои *словото* ми господа министрите не е зле. Но как ще се даде на когото и да е от тях препис от него? Да им го занесеш ти, ще те питат от дека го взе и кога? Нали уж строго е заповядано да се бди, за да нямам сношение с никого, особено с тебе? Да кажеш, че е било приготвено преди извличането ми от митрополията, не иде. Остава аз с особено някое писмо да го изпратя до някого от тях. Това може би е желателно и вероятно очаква се от когото се следва. Но да направя такова нещо сега засега не го считам достолепно за мене си. Ще се изтълкува, че се подмилквам и се оплаквам. При това ще трябва писмото и преписът от словото да минат през ръцете на началникът и на управителя, а следователно и през ръцете на всичките доблестни патриоти търновски, които бездруго ще претълкуват това в своя полза или ще се стреснат да не би да излезе истината наяве и в такъв случай ще вземат своите мерки. Не! По-хубаво да се почака. Ако някой от *господата* ме удостои да ме посети (такова нещо не вярвам да стане, защото ще ги е срам да ме гледат в очите) и поиска да му съобщя в точност словото си, тогава ще направя, което трябва.

По-преди беше ми казал, че щели да ме местят в манастирът „Св. Троица". Защо ли? Да не би да се боят тука от близостта на Лясковец? Трябва да има такова нещо, защото нашият Гани, като се научил, че дохождал при мене *Дината* (лясковският кмет), *възмутил се* силно, а следствието от това възмущение било: *старшият щял да се дава под съд*, задето въпреки строгите инструкции на началството си дозволил на Дината да ме посети (това ми го съобщи

сам старшият под *голям секрет*, та и ти го дръж под същ секрет). При това, когато Гани е давал заповед „*да не ми се позволява да се разхождам вън от оградата на манастира*“, мотивирал тая заповед с опасението, „*че можело да се случи да се срещам с някои хора — нещо, което не било още безопасно*“, което, изтълкувано на прост език, ще рече, че почтеният *наш* опасява се да не би някак да ме откраднат от манастира! Смееш ли се? Смей се, както се смея и аз на тая глупост.

Не вярвам *брато* да е казвал на Тепавски за писмото ми. Според сведенията, които имам, Тепавски наскоро подир Великден е бил в нашия окръг да ревизира джандармерията, тъй щото, когато той е бил във Вр[аца], брато едвам ли е имал на ръка друго мое писмо освен онова, което беше останало на масата, когато ме извлякоха. Както и да е, но ако е обадил, не е направил добре. Аз се канех да пиша на Георгя, та хем да го поутеша, хем да му се попосмея, но ще трябва да се потърпи. Той дали е свободен да води преписка поне със своите?

Сè се надявам да получа „обвинителният“ си акт, но досега няма. Защо ли бавят? Вижда се Гани бави работата, докато успее да съчини гениалната си обвинителна реч така, дето да се ареса тя комуто се следва и да му отвори вратата на повишенията. Бог да му е на помощ!

Ами брато сè още мълчи. Дали не чака да му напиша някое друго, ама *любезно* и *братско* писмо? И на тебе не пише ли?

Възможно е дяду Григорий да е заминал за Египет. Той има добър предлог да отсъствува в такива трудни обстоятелства. . . Ами сам Екзархът ли ще председателствува Синода? А че как е напуснал той Цариград?

Великото[1] избра ли си председател и кого? Трябва да е пак Петков.[2]

Жеков, вижда се, домогва се да завземе при новия Мойсея мястото на *Аарона*.[3] Да му е на добър час! А кир Гъбенски хич олмасса ще стане или директор, или инспектор. Е! Доблестните трябва да бъдат възнаграждавани.

Защо не се подберете в някой хубав ден и да дойдете тука да изядете в гората някое тлъсто агне? Да дохождате при мене — запретено е. Но, струва ми се, не е запретено да дохождате в манастирът и в гората? В такъв случай поне отдалеч би се видели и би си подхвърлили някоя и друга дума. . .

Високите гости[4] трябва добре да са прекарали в Арбанашкия манастир. Госпожата на тоя манастир казвала, чувам, че „владиката се канел нея да изпъди, но него изпъдили“. Е! Тъй е то. Когато левът остарее, магаретата го ритат.

Стати (Докторът) как е? Трябва да е твърде сериозен и *деловит*, а може и на приема да разговаря с тебе? Поздрави Алекся, та и Статя, както и другите приятели.

Г-жа Кандиларова ми пратила през онзи ден едно шише ликер и ястие. Ако видиш г-на Кандиларова, поблагодари му от моя страна и го поздрави!

С волята божия здрав съм, добре съм. *Изжегям се на пропалци.*

Стефан дохождал тука. Съжалявам, че не ми обадиха, поне отдалеч да се видим.

Много здраве на всичките домашни.

Цалувам те и благославям всички ви.

Твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 продълговат л.

[1] Великото народно събрание.
[2] Димитър Петков.
[3] Аарон (ок. 1578—1455 пр. н. е.) — по-стар брат на Мойсей, негов помощник в борбата за освобождението на евреите от египетско робство; първи еврейски първосвещеник.
[4] Княжеската фамилия.

92

До Димитър К. Друмев

11 май 1893 г.,
Петропавлов[ски] манастир

Любезний ми
Митьо!

Вчера получих следующият препис от едно *постановление*, направено от и. д. съдеб[ен] следовател при Търновский окръжен съд за моето арестуване:

Постановление
Препис № 3
Гр. Търново, 24 априлий 1893 г.

Подписаний Васил Пехливанов, съдебен следовател при Сливненский окръж[ен] съд, а и. д. при Търновский окр[ъжен] съд, на I участък, като имах пред вид:

Че Негово Високопреосвещенство Търновский митрополит Климент се обвинява в разпространяване устно клевети и оскърбления против особата на Негово Царско Височество Княза и за възбуждание населението към бунт и отмъщение на правителството;

че от произведеното дотука предварително дирение се вижда, че произтичат силни улики за обвинението на Негово Високопреосвещенство в препесуемото му престъпно деяние;

че такива деяния са преследуеми и наказуеми от членове: 66 и 55 от Отоман[ския] наказателен закон и членове: 5, 8 и 9 от закона за престъпните деяния против особата на Негово Царско Височество Княза;

че за неотклонението на обвиняемия от съдът и предварителното следствие е необходимо да му се определи мярка, за което и връз основание членове 627 и 628 и 5, 629, 630 и 633 от Временните съдебни правила

постановявам:

Да се има Негово Високо Преосвещенство Търновский митрополит Климент под домашен запор.

Настоящето постановление може да бъде обжалвано съгласно членове: 669 до 674 от Врем[енните] съдебни правила в двунеделен срок (от съобщението му) пред Търновский окръжен съд.

На първообразното подписал съдебен следовател: Васил Пехливанов.

Верно с първообразното.

Печат Съдебен следов[ател]: Васил Пехливанов.

От това постановление ти виждаш, Митьо, в какво ме обвиняват и каква присъда ми готвят! Аз съм уверен, че почтеният Гани не ще щади труд и ревност, а също не по-малко ревностни ще да бъдат и почетните г-да съдници, толкоз повече, че в интересът на властителите е тъй или инак да се обвини Климент и да се накаже. Господ да им дава сполука! И нека правят, каквото и както искат. В постановлението (наистина е *пехливански* то написано: вижда се, почтеният Пехливанов да е истински и опасен пехливанин в подобни работи, когато са го гетирдисали чак от Сливен. . .) се казва, че то *подлежи на обжалване* в две неделен срок от съобщението му (то ми се съобщи вчера и разписката, която подписах за получаването, е от вчерашна дата) пред Търнов[ския] окръж[ен] съд. Посъветувай се с Гайдова или с друг някой дали трябва то да се обжалва и в какво именно. Мене ме извлякоха от митрополията при ръкоплесканията и насърчванията на властите и на часът правителството тури на мене ръка и ме постави в строг (домашен уж) арест, а чак след $2^1/_2$ месеци от арестуването ми съдебната власт прави постановление да ме имат *под домашен запор*. Освен туй постановлението се прави на 24-й априлий т. г., а ми се връчва на 10-й май с. г., т. е. 17 деня по-после. Как да се гледа на тия работи?

Не вярвам патриотите така хлабаво да държат патриотическата деятелност на Великото до Словото на Императора. Бавят се вероятно, за да се каже, че работата, с която са заети, е много важна и мъчна, та не може токутъй. Да е жив народът! Ако 38-й член си остане непокътнат, тогава и аз ще ръкоплеща на Княза и могат в такъв случай (ако т. е. речений член си остане) да ме бесят, ако щат и десет пътя.

Брато сѐ не пише и — не прави добре. Вижда ли се с архимандрита Стефана? Той как е? И неговът Карагьозов какво прави?

Ами почтенейшият д-р Берон какво прави? Хич не си ли се виждал с него?

Поздрави Кируша с именият ѝ ден. Молитствувам ѝ всяко благополучие на много години. На Кица във Враца и на Кируша (Сейрекова) в Шумен ще им е криво, дето тая година не ги поздравлявам, ама да извиняват, че вината не е моя.

Здрав съм с волята божия, добре съм.

Поздрави всичките наши.

Цалувам те и благославям всички ви.

Твой чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 продълговат л.

На горния ляв край на л. написано от м. Климент: „И днес трябва тържествата ви да са *велики* и Жеков, а може би и Гъбенски да развиват своите ораторски таланти."

93

До Димитър К. Друмев

15 май 1893 г., Петропавловски манастир

Любезний ми
Митьо!

Вчера пак бях честит да бъда посетен от прокурора и следователя. В първото си посещение (или при първото дознание) прокурора беше ми казал, че има разпитани по моето дело повече от 30—40 души, а вчера, когато ми прочетоха едно по едно показанията на свидетелите против мене, оказа се, че всичките са около 10 или 12 души. Делото е възбудено от нашият възпитаник, полицейският пристав *Янка* (или Янков) с едно заявление, приподписано от Халачова, Иванча Стамболова и кмета. Показанията на свидетелите са съвършено несъстоятелни. Думите ми преиначени и криво тълкувани. Прямо обвинение няма. Един казва: „От тонът на дяда Климента се виждаше, че той под еди-кои фрази подразбираше Княза, а под еди-кои — Стамбулова". Друг: „Макар и да нямаше явни нападения нито на Княз, нито на правителство, но словото на дяда Климента направи на мене такова впечатление, като че то беше против Княза по женитбата му и против правителството — по изменението на 38-й член[1] от Конституцията".Трети: „Дяду Климент приканваше да станем всинца, да смъкнем долу туй правителство, а на мястото му да наредим друго, угодно на русите". Четвърти: „От движението на някои, които бяха до мене, аз разбрах, че дяду Климент говори против Княза и Стамбулова" и сè в този дух.Трябва на човека да бъде съвестта твърде широка и еластична, за да може от тия показания да изкове поне най-малко правдоподобно обвинение. Сърманов е показал верно и добре. Прокурора при апелацията — тъй също. Гъбенский — не чул нищо. Чехът (учителят, забравих името му: той е дохождал у вас) не чул речта ми, но чул, когато някои си казвали: „Дяду Климент не се отказва от табихетът си: докато не чукне правителството, не рахатясва". Двама други учители — тоже не чули словото ми, понеже били твърде надалеч. Каназирски особено лошо няма, а само това, че „доколкото му се струва, речта на дяда Климента била с партизанско-политический характер". Курфонозов, епитропът, бил залисан на пангаря, та и с едното си ухо *не дочувал*, а че за туй не чул сказката ми, но видял, че мнозина си излизали от църква недоволни от сказката ми, та от това разбрал, че сказката ми е била против Княза и правителството.

Последен е бил разпитан кир Костов, председателя на окръжния съд. Той се впуснал в такива глупави философствувания, щото съвестно става на човека за постът, който той (Костов) занимава. Между другото Костов твърди, че целта на речта ми е била: да парализирам *изборите* за депутати, та да не се изберат депутати, които да гласуват за изменението на 38 член, а да се изберат такива, които да не гласуват за това изменение.

Добре ще е да се състави списък и на наши свидетели, но да са именно такива, които няма да покриват съвестта си, а ще кажат истината. Аз попитах Ганя кога мога да укажа на свидетели от моя страна? Каза ми се, че след като ми се връчи обвинителният акт, тъй като сега нямало още *обвинение* и ще се види ще ли има такова. Едно характерно нещо има в показанията на пове-

чето свидетели и именно: едни от тях като доказателство на това, че словото ми било против Княза и правителството, указват на това, че *нищо не съм споменал в него за празникът на Княза, че даже на молебствието не съм приел да кажа няколко поне думи за тоя празник.* А други вменяват ми за голям кабахат това, че в словото си на няколко пъти съм казал какво народът е дошел на църква за църковният празник (т. е. за неделята на православието), когато добре съм виждал, че църквата е била пълна с чиновници, офицери, учители и ученици, които са дошли в църква не за църковният празник, а за празникът на Княза. . .

Гани благоволи да разреши да се разхождам и вън от оградата на манастира. Той също благоволи да разреши да взема и някой свой човек да ми готви и шета тука, а така също и каквато преписка желая да имам да я изпращам направо до него. Можел съм да поискам да дойде при мене някой адвокатин, но след като получа обвинителният акт. За домашният арест и той разбирал, че трябвало да бъде той в митрополията и говорил за това комуто трябвало, но казали, че митрополията била вече затворена и *заета*. . .

Готовите сифони не са добри, та затуй не ми пращай от тях.

Гани уверява, че тези дни Екзархът щял да бъде в Пловдив. Станало разпореждание за бляскав прием на Негово Блаженство в тоя град. Той (Екзарха) идел да поднесе на Техни Царски височества някакъв си скъпоценен подарок. Дяду Константин дали не е приготвил и той някой подарок.

Ще надращя нещо от биографията си и утре или у други ден ще гледам да ти я изпратя. Май не ми иде сам за себе си да пиша, ама ще се помъча, че да видим какво ще излезе.

Гани ме попита не съм ли се срещал със Стамбулова и нямам ли намерение *как и как* да се срещна с него. Тонът, с който ми се зададе тоя въпрос, и изгледът, с който се съпроводи той, бяха някак особени. Какво ли значи това?

И Гани ми предлага, ако обичам, да се преместя в новото здание.

Ако е рекъл господ, петровите пости ще ме заварят тука. Намери ми и ми изпрати къде вторник 20—30 пресни яйца, за да се намират тука в случай на нужда. Ако може дяду архимандрит да пише на Василия в Русе, за да ми изпрати поне две кутии (от онези, що приличат на полумесец) с известната и на тебе риба, ще бъде добре.

Великото Народно свършило си вече задачата, за която беше свикано. Предложените изменения на Конституцията напълно са се приели (така ми съобщи Гани). Хади да е на добър час!

Старшият ми съобщи, че Гани дозволил да получавам освен „Свобода" още и „Балканска зора" и „Новини". Она да берекет версин.

Тука имаме страшна мъгла и дъжд.

Как сте вий в Търново откъм тая страна?

Великото кога ще се закрие?

Тодоров[2] дали ще приеме защитата ми?

Брато сѐ не пише. Дали не се е случило и с него нещо? Кой знае! Май „дніе лукави суть".

На здравието с волята божия добре съм, което молитствувам и на всички вас.

Поздрави всички.

Целувам те и благославям всички ви.

Твой чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 2 л.

[1] Според чл. 38 от конституцията „българският княз и потомството му не могат да изповядват друга вяра освен православната".

[2] Т о д о р о в, Т о д о р (1858—1924) — известен адвокат и обществен деец. Министър на финансите в правителствата на К. Стоилов, Ив. Евст. Гешев, С. Данев. Бил е министър на вътрешните работи (1918), министър-председател (1918—1919), председател на Народното събрание.

94

До Димитър К. Друмев

23 май 1893 г.,
Петропавловски манастир

Любезний ми Митьо!

Пращам ти чрез г-на прокурора едно пълномощно, за да получаваш кореспонденцията, която пристига на мое име. Вярвам, че против това нищо не ще имат съдебните власти.

Прати ми пера и хартия (за писане).

Попитай г-на прокурора ще ли мога чрез него да изпратя на Негово Блаженство, Екзарха, едно изложение по моето дело?

Стаичката за шетач или шетачка тука не се още изпразнила. Тези дни ще се изпразни. Но когато ще дохожда тука или баба Елисави, или друг някой за шетание, помоли г-на прокурора да ги снабди с разрешително писмо, за да бъдат стражарите спокойни.

На здравието си с волята божия добре съм.

Цалувам те и благославям всички наши.

Твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233 автогр. с маст., 1 л.

95

До Димитър К. Друмев

П[етро]павлов[ски] манастир,
6 юний 1893 г.

Любезний ми Митьо!

Нали имам право, дето казах завчера, че ний на думи много работи вършим, а на дело нищо? Брато ходил по Русе и Шумен и за какво? За да ми напише от Русе едно кьопаво писмо, в което да ми каже това, що го ний тука знаем отдавна... та друго аз и не очаквам — я от свое началство и събратия... ще повикат, ще покряскат, ще попротестират, а хората, като си

направят това, което искат, те (братията) ще поохкат и ще се захилят на салтанатите, които ще им се направят при някой удобен случай, а в същото време и ще одобрят това, което хората [ще] направят и срещу което те (братията) са викали и протестирали. . .

Мислех да пиша на брато и да му поблагодаря, но не струва. Тамам четире месеци чаках аз за едно негово писмо, а то излезе нищо и никакво. . . бързал бил да не пропусне вапорът. Нека и той почака. Ама ще речеш: той няма нужда от моето писмо. И аз нямам нужда от неговото. . . Да са всички живи и здрави! Бог с ними!

За консервите, особено за маслините, струва да им се поблагодари. Да съм по-охолен, би им изпратил вместо благодарност едно каче маслини, хем по-хубави. Нима в Търново или в Раховица няма маслини и сардели?

Язиците може да са хубави, но не иде сега да ми ги пращаш. Изяжте ги вий. Сарделите можеш да ми пратиш, ама по-нататък. Брато Василий се сетил на архимандрита Стефана да праща от онези кутии сардели, за които му писа ти, а за мене прави се на ахмак. Пиши му и му поблагодари от моя страна.

Това, дето е казал Гайдов, добре е да се направи и аз, щом получа обвинителният акт (но кога ще го получа?), ще повикам (чрез прокурора, разбира се) тебе и г-на Гайдова, за да направим потребното.

Гледам в *Селенин*, че дяду Партений добре се подвизава. Да му не е уроки! Гледам още, че „Селенин" туку споменава и някак извежда начело дядо *Синесия*. Вижда се, готви го за бъдущий *Търновски*. Да им е на добър час!

Добре съм, слава богу, на здравието си. Много здраве на всички.

Цалувам те и благославям всички ви.

Твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л.

96

До Търновския окръжен съд

До почитаемий Търновский окръжен съд
Прошение
от Търновский митрополит Климента

Господа съдии!

На 8-й юний т. г. ми се поднесе препис от един обвинителен акт с дата 28-й май т. г., съставен от г-на прокурора при същий съд против мене, с който се давам под съд за туй,че на 14-й февруар[ий] т. г. в Съборната църква „Пресв. Богородици" в Търново съм: 1) възбуждал населението, събравшее се в храма, да върши престъпленията, предвидени в чл. 55-й от Отоманский наказателен закон, без обаче да се е появило някое действително следствие от гореказаните подбуждения; 2) възбуждал съм населението и против особата на Негово Царско Височество Княза и 3) нанесъл съм оскърбление и разпростра-

нявал съм устно клевета против особата на Н. Ц. Височество — вследствие на което се завело углавно дело № 207/93 г. по описа на Търнов[ския] окръж[ен] съд, против който съд заявявам, че не е компетентен да ме съди, понеже аз съвпадам в категорията на онези служители, които за всякакви престъпления се съдят в апелативните съдилища като в първа инстанция. Но в случай, че това мое заявление не се уважи, аз съгласно ст. ст. 690, 691 и 699 от Временните съдебни правила моля да се призоват в качество на свидетели и разпитат:

Д-р Василий Берон, Никола Ев. Селвели, свещеник Никола Димитров, иеродякон Никодим, Иван Йонков, Цани Гинчев, Димитър Войников, Анастас Георгиев, Добре Стоилов, Златан Златанов, Александър Кулев, Иван Гребенаров, Калистрат Калистратов, Петър Гаргаричев, Георги Кандиларов, Сава Сирманов, Никола Д. Селвели, Тодор Жеков, Стоян Станчев, Панайот Антонов и Кръстьо Станчев (четиримата последни са членове при окръж[ния] съд в Търново) — всички из град Търново, които ще докажат, че аз на 14-й февруарий т. г. действително съм казал слово в църквата „Пресв. Богородици“ в Търново, но словото ми е имало чисто духовно съдържание с назидателно значение, че в него слово исторически съм разяснил борбата на православието против другите религиозни секти, като съм указал на тържеството на православието против всичките негови врагове, в памят на което тържество се празнува него ден — в „Неделята на православието“, че съм[1] указал и на учреждението на св. наша Екзархия, като на едно от многото тържества на православието над враговете му, и че никакви клевети и оскърбления не съм нанисал и разпространявал против особата на Негово Царско Височество Княза и никакво приглашение не съм правил към населението, за да се възбунтува против правителството и Н. Ц. Височество и да отмъщава на някого си.

Освен това заявявам отвод против всички ония господа съдии, съдебни заседатели, секретари и подсекретари на същия съд, които са взели активно участие по извличанието ми от Търновската митрополия, понеже с това те ми са нанесли разни оскърбления, а още и са разпространявали против мене разни клевети.

Същевременно моля разпорежданието на почитаемий съд да приеме господина Марина Гайдов, адвокат в гр. Търново, за мой повереник по това дело и да му издаде едно удостоверение, с което да може да се явява при мене на едине — съгласно закона — тука, в Петропавловския манастир, дето има да се съветувам с него по настоящето дело.

С почитание
† Търновский митрополит Климент

Петропавловский манастир, 11 юний 1893 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 39, автогр. с маст., оригинална чернова.

[1] Следва зач.: указал и на.

97

До Димитър К. Друмев

17-й юний 1893 г., Петропавловский манастир

Любезний ми
Митьо!

Ами че в своето си прошение до съдът аз исках да призоват известни свидетели, които между другото ще докажат и това, че аз *никакви клевети и оскърбления не съм написал и разпространявал против Княза, нито съм възбуждал населението да се бунтува и да отмъщава на някого си. . .* Защо са го оставили без последствие? Вижда се, така им иде на сметката. Дали не ще ми съобщят с официална бумага, че въпросното ми прошение е оставено без последствие и защо е оставено? Впрочем каквото обичат, такова нека правят. Та и по-добро нещо ний не чакаме от тях. . . Неправдата сѐ си е неправда и тя не може с други средства да си служи освен с калпазански. Бог да им е на помощ!

Ами кир Гани не благоволи ли да ти съобщи защо е дал своята висока заповед да не ми се доставят други вестници освен „Свобода“ и „Новини“? Тряба да е по заповед или от София, или от търновските велики патриоти.

Кой ли е излъгал Георгия, че големците дохождали при мене с някакви си сериозни предложения? Хората се канят да ме бесят. Иска ми се да му пиша, че не знам свободно ли му се доставят писмата или му е позволено да праща и приема само отворени писма? Та и докога ли ще го държат в почтеното *Брезово*? Вероятно дотогава, докато и меня в манастира. Ти не си ли му писал никак?

Добре си направил, дето си проводил Стефана.

Че делото ми ще достигне до касация — вероятно е. И струва ми се, че и патриотите максус тъй ще карат работата, за да мине делото през всичките инстанции, та да могат после да казват, че са ми дали всичка възможност да се оправдая, но нито в една инстанция съдебна не са ме намериле за невинен. В касацията зная ги главните: приятели ми са, защото са ми били и съученици по семинарията, но всичките са патриоти и *справедливи* хора, та и *благоразумни*, така щото ще направят не това, което са длъжни, а това, което се иска от тях. Дано да излезе Рада мома, ама *не билеим*!

Ако се видиш с г-на Тодорова, поздрави го нарочно от мене. Препис от прошението си до съдът пращам ти. Можеш да го покажеш на г-на Тодорова. Той ще се бави ли в Търноѥо?

Много поздрави на всички.

Цалувам те и ви благославям.

Твой чичу
† митрополит Климент

Васил си дошел. Поздрави го. Стойчу ми донесе една кутия с пури (18 тънета) — армаган от Василя. Благодаря!

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

98

До Димитър К. Друмев

Любезний ми
Митьо!

На 21 т. м. изпратих до Търновский окръж[ен] съд едно *заевление* (със същa дата), в което в силата на закона правя *отвод* на съдиите: *Юрдана Костов*, *Панайота Антонов*, *Тодора Жеков*, *х. Стояна Станчев*, *Кръстя Станчев и помощника — прокурора Ивана Бурмов*. Дали ще вземе съдът във внимание това ми заевление? На Гайдова не са ли съобщавали нещо? Гайдов ми казваше (когато бяхте с него тука), че съдът, каквито постановления ще прави по моите до него прошения и заевления, ще ми съобщава официално. На първото ми прошение (с което указвах на свидетелите от своя страна, а също и да приеме съдът г-на Гайдова за мой повереник) нищо не ми е съобщено от съдът. Гайдов изучава ли делото? Прокурорът беше разрешил преди (с едни товаф правила до старшията тука) да приемат вестниците: *Свобода*, *Новини* и *Зорница* (протестантската). Вчера го попитах (чрез старшия, който ходи при него) устно: на стари години иска протестантин ли да ме прави, та като запретява да получавам други православни вестници, разрешава да получавам протестантската *Зорница*? Разрешил сега да получавам и „Балканска зора". Още прокурора имал добрината да съобщи на старшия, че на 5-й юлий т. г. (когато ще ме съдят) щял да ми прати пайтон да ме вземе оттука и особени конни стражари, които да ме конвоират до съдът. Ще рече, че с особен салтанат ще имам честта да се представя в съдебната стая на почтений търн[овски] окръж[ен] съд.

Наш Стефан Петков говорил *нещо* на Помянова за мене. Знам аз какво е говорил той. Та не е само той, който е говорил, а и други са говориле. Няма съмнение, че и занапред ще се говори още повече. Никой друг не е крив, освен аз сам. Но да са живи и здрави всички. . .

На брато *берекет-версин* и за това, което засега е направил. Занапред — аллах керим! Белким, когато се отсъдя, нуждите не ще бъдат големи.

Момчетата (Сейрекът и Друми) и Добра трябва да си ходят в Шумен. За нещата им трябва да се направи надлежната постъпка пред когото трябва (също и за Мариините неща), за да се извадят и всеки си прибере своето. Посъветвай се с Ганя или с управителя за това (т. е. каква постъпка да се направи). Ако е нужно някое писмо от моя страна до управителя или прокурора за тая работа — да напиша. Добре ще е да се извадят и чичовите ви Величкови неща, но като няма от тях някой при изважданието им, страх ме е да не се захванат после думи: „Това се откраднало", „Тоз или еди-кой го е откраднал" и проч. Нали се знайме? А пък да стоят в митрополията — кой знае докога ще бъде това и какво ще стане с тях (с нещата). Вижд, както е по-добре, тъй направи: моите неща — нека гният там. Та нà — дали ще разрешат за тях да ги извадите. Вероятно, щом поискате да извадите и моите неща, ще поискат да съставят комисия, за да определи: кои неща са мои, кои — митрополски и тъй нататък, дълга и широка. . . За тях (за моите неща) мисля да се почака, докато се реши съдбата ми.

Ако обичаш, изходатайствай от Ганя едно разрешение за мама си, Добра (ако обича и Кируша) да дойдат да се видим.

С удоволствие ядох *раките* и *рибника*. Вижда се, те са от манастира — от дяда архимандрита. Благодаря! От Церовски получих четире (4) кутии сардели, четире пакета тютюн и десет бутилки бира. Да не е всичко това от архимандрита? Получих една кутия чер хайвер, за който казаха, че бил пратен от Свищов[ския] арх[иерейски] наместник и една кутийка с десет пури — цигари (малки), за които казаха, че били от *Даскал Димитра* (как би той да се сети?). Вчера получих кутията с папироските от брато. Берекет версин за всичко! Да. Получих и две кутии раки и една кутия сардели (този армаган трябва да е от д-ра Друми). Поблагодари на всички.

Целувам те и благославям всички.

Твой чичу
† митрополит Климент

25 юний 1893 г.,
П[етро]пав[ловский] манаст[ир]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., сгънат на две.

99

До митрополит Константин Врачански

Владико светий!

Многим „желаниемъ желахъ“ (Фил., 2. 26) да ти напиша няколко редове, да и длъжен бях да направя това—не толкоз за да отговоря на твоите две, пълни с братски утешения и насърчения писма, а в същото време и да ти поблагодаря за толкова искреното съчувствие и още по-искрена добрина, които, без да гледаш, че „дние лукави суть“ (Ефес., 5. 16), така сърдечно и постоянно изказваш към мене и словом, паче же *делом*, колкото за да поразтуша сам себе си в братска беседа, та и тебе да поразтуша за тъгата, която ти причинява моето положение, в което се намирам от толкова месеци насам, ибо вем, че ти страдаш заедно с мене и даже повече от мене „*сопричастник печали моей*“ (Фил., 4. 14) и че „*многу болѣзнь имащи о мнѣ*“ (Кол., 4. 13). Но като знаях и зная, че е твърде трудно, а в последньо време почти невъзможно да се достави писмо от мене комуто и да било, ибо в строгое „*соблюдение поставленъ есмь*“ (Деян., 4. 3) и „*хранило полагаютъ устомъ моимъ*“ (Пс., 38. 2), да не като вероятно соблазнится кто о „*воставшихъ на мя и взыскующыхъ душу мою*“ (Пс. 53. 5), аз безмолствувах и безмолствувам по реченному: „*онѣмехъ*“ и должен есмь „*умолчати и отъ благо*“ (Пс., 38. 3). Сега захващам да пиша тия редове пред вид на малката онази надеждица, която ми се мернува сега, че може би ще се сполучи да ти се доставят те (редовете ми).

За положението, в което се намирах в Петропавловский манастир, няма да ти пиша нищо, защото вярвам, че имаш достаточно сведения за него. Също няма да ти разправям и за първото *митарство*, през което преминах, защото вѣдомо ти есть вероятно, как на судищи том (кесареве) „*восташа на мя свидетели неправедніи*“ (Пс., 34. 11), как свидетелие тии „*разшириша уста своя*“ (там же, ст. 21), как „*сплетше неправду*“ (Пс., 57. 2), „*возложиша на мя слово законопреступное*“ (Пс., 40. 9) и „*клеветаху на мя*“ (Пс., 118. 23),

глаголюще: „*слышахомъ его глаголюща глаголы хульны*ѧ *на Кесар*ѧ *и памазанника* его и *наущающа* ѧзыкъ *нашъ востати* на власти, ѣже суть отъ бога, и *разорити законъ*“ (Деян., 6. 11 и 13); како аще и „*разиствоваша устнама своима*“ (Пс., 105. 33) свидетеліе, аще и Прокурор и Старейшины Претории Пилатовой и учаху их како и что глаголати, но „*ми тако равно бѣ свидетелство ихъ*“ (Марк., 14. 59); обаче „многу взысканію бывшу“ (Деян., 15. 7), „*возможе суета ихъ*“ (Пс., 51. 9) и „*содержащіи истину в неправде*“ (Рим., 1. 18), не „*почивше на законе*“ (Рим., 2. 17), „поставиша правду свою“ (Рим., 10. 3), а не правду божию, ибо на въпросът „что мнится вамъ“ (Мат., 26. 66) отвещавше реша: „*повиненъ смерти*“ (там же) живыя, т. е. — на вечно заточение. . . Що се случи подир това, како молва бысть не мала в народе (Деян., 19. 23) и како народ, особено же „дщери Иерусалимскиѧ плакаху и рыдаху“ (Лук., 23. 27) — и за това няма да ти пиша, както няма да ти пиша и как прелетях в Гложенската обител „Св. в[елико] мученика Георгия“, която е на *камене* превысоце, над *холмами*, *пропастями и вертепами* по сю страну Тетевенскаго и Плевенскаго Иордана, глаголемаго *Вит*, защото за тези работи имаш що-годе известия. Желал бих да ти напиша нещо и за как прекарвам тука, в тая св. обител, особено за беседите си с *дяда Хаджия*—хирурга твоего, но и него не ще направя сега, защото мисля, че *анепсий*[1] мой ти е разправил нещо за това и може ще ти разправи още, ако му се падне случай. А за повече подробности — за тях ще ти разправям аз, когато станем *лицем к лицу*, аще будет на то воля божия, святая. . .

Е, за какво ще ти пиша? Има, брате, работи, много по-важни от тия, за които казвам, че няма да ти пиша, работи, за които съм длъжен да ти пиша, без да ти бъда „*въ сытость*“ (Иса., 1. 14) и без да те докарам дотам, дето да си принуден да ми извикаш „изблевати тѧ имамъ (Апок., 3. 16). И „держаѧ въ тебе во всѣмъ“ (В. Кор., 7. 16), аз ти пиша сега, като съм уверен, че и да ти дотегна с тях, ти ще ме простиш, ибо якоже и сам веси, повелено есть нам „*седмьдесѧть кратъ седмерицею отпущати брату своему*“ (Матф., 18. 22).

Слушай прочее: във всичките твои писма, брате, аз виждам искрено братско съчувствие и сърдечно съкрушение за мене. Само затова аз съм ти дълбоко признателен, ибо знаеш, че има положения, когато за човека „*слово благо паче деѧниѧ*“ (Сирах., 18. 17). Не знам дали ще можеш да си представиш всичкото отрадно значение на подобно едно слово благо, когато то достигва сегизтогиз до човека, който с месеци стои затворен в една тясна стаичка и не вижда никого освен сериозните и вечно намусените лица на стрегущей его и во всеоружии „*спиры*“ и не чува никого освен своят собствен глас, когато в слух си мечтае и сам със себе си се разговаря. Това твое благо слово е толкова повече отрадно, че е единствено, от един-едничек човек, когато и *други* би могли, ако би пожелали, да отправят до мене подобно слово. Дълбокото това мълчание от хора, които са уж *свои* и които завземат такова положение, щото към всеки едного аз бих могъл да се обърна с молба: „*аще хощеши, можеши мѧ умастити словомъ благоволенияѧ твоего*“ (Матф., 8. 2), да би било „*страха ради Иудейска*“ (Иоан., 7. 13) — не ми се вярва ибо според моето скромно мнение и според както мога да съдя от вървежът на работите, който вървеж е дал вече възможност на нашата св. църква „*правилно да функционира*“, сегашните наши „Иосифовци из Ариматея, Никодимовци из Каны Галилейския и Натанаиловци из Витсаиди“ имат повече доверие и дерзование у Пилата, отколкото едновремешните и следователно нямало би защо да се боят, че „отлучени отъ сонмища будутъ“ (Иоан., 9. 22), аще токмо едино слово благо

рекут „узнику“. А вероятно произнесли са вече в себе си над мене грозният този приговор: „*пристенъ бе съ нами и приѧлъ бѧше жребий службы сеѧ*“ (Деян., 1. 7), но „человѣкъ въ чести сый, не разумѣ“ (Ц., 48. 21), ибо „*отпаде отъ* данныѧ ему благодати (Гал., 5. 4), сам себе „*лиши благодатии сеѧ*“ (Евр., 12. 15), чесо ради отныне „*не вѣмы егѡ*“ (Мат., 25. 12), „нѣсть *ему части ни жребиѧ съ нами*“ (Деян., 8. 21), и намират, че „*потребно имъ есть безмолънымъ*“ быти (Деян., 19. 36) к узнику до того часа, когато ще им бъде възможно „*глаголемое о мне в тайне, возвестити* ıѧвѣ (Матф., 10. 27). Не стужаю сѧ (Кор., 4. 1), но ми боли, когато гледам, че честни и прости хорица намират възможност да покажат своето съчувствие и да ме поутешат и със слово и благо (пращат ми по едно много здраве), и със скромно подаяние (дулица, ябълчица, хайверчец и проч.), а от събратята — „*ни гласъ, ни послушание*“ (III Царст., 18. 26), няма нито едно „*много здраве*“ цели 8 месеци! Няма съмнение, че вече „*чуждъ есмь братии моей*“ (Пс., 68. 9), „*забвенъ есмь*“ или „ıѧкѡ *сосудъ погубленъ*“ (Пс., 30.13) за църквата. . . Аз може би и престъпление правя, като имам дързост да се считам още събрат и свой. . . Но нека ми се прости тая *слабост*. ибо знаеш, че твърде мъчно отвикнува човек от това, с което се е свикнал и което в продължение на цели двадесет години му е било, тъй да река, *плът и кръв*. Знам, брате, че ти тойзи ми език няма да одобриш, та може би аз нанисам на своите събратия, особено на тези събратия, които са *свои*, незаслужено от тяхна страна оскърбление. Прости ме и ти, да ме простят и те. Нищо няма странно в това, че благодарение на условията, в които от толкова време прекарвам *жизнь мою*, моето въображение е станало твърде някак изострено, мнителността ми доста развита, егоизмът ми (вярвам, ще се съгласиш, че в положението, в което съм поставен от „*пекущихся ѡ мире всего міра*“, не е възможно на човека да бъде съвършено свободен от егоизъм) е станал някак особено чувствителен и докачителен. Струва ми се, че всичкият свят е длъжен да се интересува от мене и от моето глупаво и безмислено положение, че всички са длъжни да се напреварват в изказването на своето съчувствие, одобрение и насърчване, та като няма и от *своите* поне едно *благо слово*, боли ми и дохождам бог знае до какви неверни и несправедливи предположения и заключения относително чувствата и разположението на тия свои събратия към мене. Моля, отпустите ми „*неправду сию*“ (II Кор., 12. 13).

Сега, брате, не ще да го счетеш, вярвам, за ласкание и преувеличение, дето казвам, че ти съм дълбоко признателен за благите ти глаголи и вещания, ибо „*глаголи твои сии и вещаниѧ твоѧ сиѧ чаютсѧ мною* ıѧкѡ *дождь на замли пустъ и безводнъ и падаютъ на главу мою и сердце мое* ıѧкѡ *роса ермонскаѧ*“ (Второз., 32. 2. Пс., 62. 2; 132. 3). Но освен туй в то време, когато, както вече казах, всички други свои събратия не ме удостояват поне с едно благо слово, ти не точиш „духовныхъ моихъ причастникъ еси, но и въ плотскихъ моихъ послужити ми не отрекаешсѧ“ (Римл., 15. 27), ибо не единого, а многажды, при благото слово ти притуряш и *деяние* в изобилие, тъй щото не само дух мой укрепляется словом твоим благим, но и утроба моя (да не реку *чрево*) исполняется и услаждается от „*тука твоегѡ и масти твоеѧ*“ на всяк ден, за което „*устнама радости восхвалѧютъ тѧ уста моѧ*“ (Пс., 62. 6). Уповаю, брате, ıѧкѡ восхваленіѧ сиѧ не ще те накарат да речеш „*довлеетъ тебѣ*“, Климente, и да прекратиш, али *умалиш* благото начинание, но напротив, ще те накарат да прилагаш благост на благост, даяние на даяние — според „аще что благоспешитсѧ“ (I Кор., 16. 2). Хем тия последни думи да ги не разбираш буквално така, както ги е разбирал великият избран сосуд бо-

жий — да ме прости той, че си дозволявам да намисам в своята недостойна беседа не само неговите велики и многознаменателни изречения, но и неговото велико и свято име — ами да ги разбираш така, както ги разбира целият свят, т. е. по български, и именно: „*колкото се може повече*“. Е! Да не ти е чудно на тая моя лакомия. Когато човек е прекуден без парà и пул да пътува от Търново до Гложенският манастир през пустии и долища и *сабахлен*, вместо кафе или чай, да закусва с едно парче *пипон*, поднесено нему от стражарите, а да пладнува с две лютиви чушки и пет маслинки и да няма и тях да плати на ханджията, а да му каже: Наядох се, бог да наспорява, но нямам пари да ти платя сега“, а ханджията да се усмихне и снизходително да ти каже: „Здраве да е, благослови“ — такъв човек по неволя става лаком и колко да има, сѐ му се струва, че му е малко. . . Благодаря, брате. „ 〈. . . . . 〉 вс҃а тео҃а и избыточествою“, но нали „навыкохъ избыточествовати и насыщатис҃а“, а отвыкох „*лишатис҃а* и *алкати*“ (Фил., 4. 12 и 18) — сѐ ми се струва, че не е далеко от мене „*голям ден — малка пита*“. Смей се, колкото щеш, на умът ми. Казваш ми винаги, да се не безпокоя за нищо, защото всичко, каквото имаш ти (Константин), е мое (Климентово). Зная, брате, зная и уверен съм, че ти си бил, сега си и винаги ще бъдеш готов и „*вью свою положити по души моей*“ (Римл., 16. 4), и „*очеса твоа҃, аще бы было мощно, извертевше, далъ бы си мне*“ (Галат., 4. 15). Благодаря ти и наистина не се безпокоя за нищо. Няма съмнение, че за всичко това „*отъ Господа приимеши воздаяние*“ (Кол., 3. 24). Аз же молю бога „*водоносъ муки да не соскудеетъ у тебе, и чванецъ елеа да не умалитс҃а*“ (III Цар., 17. 14), „*дондеже отиметс҃а луна*“ (Пс. 71. 7). „*Буди, буди*“! (Там же, ст. 19).

Насърдчваш ме още, като ме съветуваш да не упадвам духом от тия премеждия, които ми се случават. „Да не похвалюс҃а, токмо о немощи моѥ“ (II Кор., 11.30), но досега брате мой (подобает ми „*дати славу Богови*“ Пс., 65. 2), Богу споспешествующу „*плеснъ мои не изнемогостъ*“ (Пс., 17. 37) и „*плоть мо҃а процвѣтаетъ*“ (Пс., 27. 7), по реченному: „*сердцу весел҃ящус҃а, лице цвѣтетъ*) (Притч., 15. 13). Та и какво *съм видял досега*? Слава богу, „*не паче силъ от҃готихс҃а* (*ā* Кор., 1. 8) и „*не у до крове стахъ противу грѣха подвиза҃с҃а*“ (Евр., 12. 4), та и друго „*искушение не постиже мене, точию человѣческое* (*ā* Кор., 10. 13). Истина „*поношение безумному далъ м҃а есть Господь*“ (Ц., 38. 10), но какво е това, ако не величайша милост божия, в сравнение с „*многа҃ множества содея҃нныхъ мною лютыхъ*“? Слушай, брате. Не за словото си, казано на 14 февр[уарий] т. г., тегля аз всичко това. В това отношение „уповаю чисту имети совесть“ (〈. . .〉), ибо изпълних длъжността си като пастир — колко и да съм недостоин за това название, а тегля за цялото си служение на църквата, че е било не както трябва, че се е вършило от мене с *небрежение* а ти знаеш, че Иеремия се провиква: „*Прокл҃атъ вс҃акъ, твор҃ай дѣло Божие съ небреженіемъ*“ (Иер., 48. 10). „*Не обидливъ богъ* (Евр., 6. 10), паче же милостив,ибо не наказуетъ м҃а по деломъ моимъ, а ме обличава, вразумява и назидава „жезломъ правости своѥ҃“ (Ц., 44. 7) чрез едно дело, което в очите на хората е *чест* за мене. . . Е, како „*обличаемъ от бога*“ така милостиво, „*ослабевати имамъ*“ (Евр., 12. 5)? Истина е, че по слову Апостола „*вс҃акое наказание въ настоя҃щее врѣм҃а не мнитс҃а радость быти*“, но дано помогне бог, щото това мое така милостиво наказание „*послежди плодъ миренъ воздастъ ми правды*“ (Евр., 12. 11). Виждам, че „*благость божиа҃ на пока҃ние м҃а ведетъ*“ (Римл., 2. 4), и знам, че „*идеже преумножитс҃а грѣхъ преизбыточествуетъ благодать*“

(там же, гл. 5. 50), но много ме смущава следующето решително заявление на апостола Павла: „*Не возможно просвещенныхъ единою и вкусившихъ дара небеснаго и причастниковъ бывшихъ Духа свѧтаго. . . и отпадшихъ, паки обновлѧти въ покаѧние*“ (Евр., 6. 4. 5 и 6). Но в такъв случай силата на покаянието дека остава? — Вразуми ме, брате, и просвети. . .

Казваш ми още и да се не надявам на никого за помощ, защото нито ти, нито друг някой би бил в състояние да ми помогне. Това го казва и Негово Високопреосвещенство Св. Преславский в едно свое до тебе писмо. Че в тебе и в дяда Симеона (чрез тебе) „*обрѣтохъ и соскорбѧщаго и утешающаго*“ (Ц., 68. 21) — не мога да скрия и сърдечно благодаря, но за помощ — не ждах и не жду от никого, защото знаях и зная, че при всичката добра воля и при всичкото силно желание вий не би могли да ми помогнете, а камо ли друг някой. „*Братъ не поможетъ, человѣкъ ли поможетъ*“ (Ц., 48. 8)? Та и „*суетно спасение отъ человѣкъ*“ (Ц., 59, 13; 107. 13). Когато дяда Симеона постигна през 1886 година почти такова също нещастие, можа ли някой да му помогне или поне обели ли някой от нас *зъб* не да му помогне, а да изкаже съжаление и да го поутеши и насърчи с някоя съчувствена братска дума? И напомни си, че аз бях тогава Екзархийския делегат! . . . Сега аз имам това преимущество пред дяда Симеона, че виждам съчувствие и състрадание поне от вас двамината ви (т. е. тебе и дяда Симеона. < . . .>, което трябва сега да е цял мъжарляк, не тургам тука, защото то още не е самостоятелна и велика особа, още се намира под пестунство).

Ти очакваш гости, а може и да ти са дошли вече. Сещаш се, че на това нещо (т. е. че имаш именно тия гости) аз гледам с очите на завистта или по-добре с очите на онзи вълк в Криловата басня, който гледал как мирно овчарите заклали едно тлъсто агне и как кучетата лежели мирно настрани (виждал съм го на картина: не мож си въобрази колко му са щръкнлали ушите и колко му са опулени очите!). Тъй е то! Аз на заточение в Гложенския манастир, а вий по разходки и по гости. . . Знам, че това се прави на *инат* на мене, за да се ядосвам. Братът ще се изсмее на това, ще каже: „Е, Клименте! Не знаеш ли, че „*овъ сице, овъ же сице*“ (ѕ Кор., 7. 7.)? И ти, наслаждалсѧ еси безъ насъ брашнемъ и елеа Вратчанскаго брата, нынѣ же егда мы наслаждаемсѧ, ты *облызывайсѧ*“. . . Ей! Няма какво да се прави! Ще се търпи. . . Та по-добро от Братан и от арнаутин-инат, и от дебелак българин, още южанец, може ли да се чака? Барим ви изпсувах, я! Ох! Поолекна ми малко. . .

На здравието си, брате, с Вашите св. молитви, добре съм, слава богу. Весел съм, бодър съм. Уповавам на бога и вярвам, че „*упование не посрамитъ*“ (Рим., 5. 5.). „*Еда не можетъ рука господнѧ спасти*?“ Но в това е работата, че „грѣхи мои разлучаютъ между мною и между богомъ“ (Иса., 59. 1 и 2), ибо во все время служения моего церкве Болгарской „*хождахъ по разуму сердца моего*“ (Варух., 1. 22). Молитеся Вы вси обо мне!. . .

Чета Фаррара[2] „Жизнь и труды апост. Павла“. Великолепно съчинение, но не ми аресва никак това, как той обяснява „*Ангел Сатанин*“, от който така горчиво и отчаяно се оплаква Апостолът. От подобно Фаррарово обяснение лесно може един безверник да направи заключение, че Апостолът е бил умоповреден и с разстроени нерви, вследствие на видението и слънчевият удар на пътя от Иерусалим за Дамаск. Кажи на брата да съобщи това на Фаррара.

А бе, слушай! Пророк *Малахия*[3] трябва да е бил товав човек. На едно място той казва, че бог размацал по лицето на свещениците *лайното* на тяхното служение и на техните тържества (Малах., 2. 3). Положим това е истина и може

напълно да се разбира за мене, но такава откровеност и право в очите със сгорещен шиш — няма си хас, кой какво ще да казва.

Стига ти засега толкоз. За повече разпитвай Митя, когато ти дойде на гости.

Цалувам те братски. Цалувам и дяда Симеона, и брато Василия, ако ти са гостени, ако ли не — поздрави ги от мене в писмата си. Не ме забравяй в молитвите си, нека и те да ме не забравят. Твой брат

† узник Климент

Септем[врий] 12-й ден, 1893 год.,
Гложенский манастир
„Св[ети] В[елико] мъч[еник] Георгий"

Поздрави Кица, Мария, зетът Никола (ако е там) и малкото Веселинче. На тях друг път ще пиша. На брата Илия поклон и молитствование. Виното много хубаво. Предай, комуто се следва, искрените ми благодарения и се разпореди да ми се изпрати още.

Поздравителните телеграми от Враца получих в свое време всичките. Благодаря, че имало хора, които не са се боели да си напомнят за мене.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, препис.

Писмото е адресирано: „За Негово Високопреосвещенство Врачанскаго митрополита Господина Г-на Константина. Във Враца".

[1] Анепсий (гр.) — племенник.

[2] Фаррар, Фредерик — Вилям — английски духовен писател, роден през 1831 г., прочут проповедник. Автор на популярни за времето си книги — „Произход на езика" (1866), „Живота на Исуса Христа" (1874), „Живот и трудове на апостол Павел" (1879) и др. Някои от съчиненията му са били преведени на руски. Митрополит Константин Врачански е чел произведението му „Живот и трудове на апостол Павел" в руски превод.

[3] Малахия — според св. писание последният от старозаветните пророци. Изобличавал народа, че се е отдалечил от бога, свещениците — за техните пороци и богохулство.

100

До Димитър К. Друмев

Октомвр[ий] 10-й, 1893 г.
Гложенский манастир

Любезний ми
Митьо!

Словото, що го казах в съдът, залових се още от онзи ден да го пиша, но го пиша с яд; яд ме е да си напомнювам за всичко, каквото съм говорил пред онези почтенейши съдии. Но както и да е, то трябва да се напише и аз написах го до изложението на словото си, което казах в църква и за което *предстоях* пред грабавите лица на съдиите. Не знам дали ще трябва да излагам тука това си слово (що казах в църква) или ще е по-добре да се каже: „*Тука дядо Климент изложи словото си, що го каза в църква, след което продължи, както следва*". А редакцията на вестника да турне в забележка това: „Ний на особно и изцяло ще обнародваме това църковно слово в един от следующите *бройове*

на вестника". Ти по всяка вероятност утре не ще да тръгнеш. Аз ще гледам утре да понапиша още от словото си в съдът, но засега ще ти приключа само туй, колкото съм написал (всичко 16 странички), за да е в ръцете ти на всеки случай. Ако ти добавя утре вечер или у други ден рано още няколко странич-

Митрополит Климент в Гложенския манастир

ки, добре, ако ли не, само това ще вземеш със себе си в Търново и ще го покажеш на Гайдова, с когото ще се посъветуваш да се изпрати ли то за обнародване или да се почака още (добре ще е да се вземе и мнението на г-на Тодорова). Ако се прати сега за обнародване, аз мисля, че докато се то обнародва, ще мога да приготвя и останалата му част. Ама ще трябва да го препишеш, та преписът да изпратиш в редакцията, а другото (моето) да пазиш добре, защото нямам у себе си друго (имам, ама то е съвсем разбъркано).

Аз прилагам тука и едно писмо до брато. Ти ще му го изпратиш, но трябва да му го изпратиш *предпазливо*, защото, твърде е вероятно, че *бдителните очи* тургат под свой контрол и твоите писма, особено сега, като знаят, че ти пребиваваш тука. Та санким да не би писмото вместо в ръцете на брато, да влезе в ръцете на другиго.

Аз сам не знам какво да препоръчвам да ми извършиш в Търново и какво да ми донесеш. Донеси ми дебелата антерия и големите батал чизми. Друго — каквото те научи господ и каквото намериш за добре таквоз направи и таквоз ми донеси . . . . . .

. . . . . .

. . чалник ще разтрие постовете на тукашните момчета или ще трябва чрез него (началника) да се изпрати подобно писмо до прокурора.

Вярвам, че ще сполуча да ти се вручи утре или в други ден рано още писъмце от мене, а засега цалувам те и те благославям.

Твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., сгънат на две.

С многоточие от два реда е отбелязана откъснатата и изгубена част от писмото.

101

До Димитър К. Друмев

Глож[енский] манастир, 4-й декемвр[ий] 1893 г.

Любезний ми
Митьо!

Писмата и прошенията, които съм писал, докато бях в Петропавловският манастир, са у тебе. Каквито писма и прошенията съм изпращал оттука, ще видя да ги прибера и да ти се връчат. Протокола май мъчно ще бъде да ти се връчи, ама и за него ще намерим леснината. Засега ти прилагам тука: а) другата половина от речта ми, казана в Търн[овския] окръж[ен] съд (копия нямам от нея, та и добре ще да е, като я препишеш, да унищожиш моят ръкопис, за да не се даде право на противниците да говорят, че речта ми не била такава, а аз отпосле съм я съчинявал. Впрочем може и да се запази ръкописът ми) и б)онова от словото ми(що го казах в църква на 14 февруар[ий]), което беше пропуснато и трябва да се добави. То е прилепено. Впрочем аз ти приключвам тука цялото слово, та ти ще видиш де именно трябва да се турне пропуснатото. Ама тоя препис на словото ми има тук-таме малко разлика от онзи, който ти връчих в Петропавл[овския] манастир. Ти него (Петропавловският) ще гледаш и той трябва да се печати.

На Христа Димов отговори, че аз се съгласявам преображенци да заведат дяконът си при дяда Григория за ръкоположение и на драго сърце бих писал за това на Стареца, но не ми е възможно, защото не ми се дозволява да водя преписка с когото и да било. (Добре е посторонни хора да не знаят, че имаме възможност крадешком да водим преписка.)

Кога пишеш в Търново за наргюлето и ⟨тембеките⟩, пиши да изпратят и Иричковата „История болгар“. Ама кой ли ще я намери между книгите ми?

Ако ще се печати „моят процес“, не ще ли е добре да се опише и как са ме извлекли от митрополията? В такъв случай ще трябва да се вземе от брато първото ми до него писмо от Петропавловский манастир, в което е доста добре описано това знаменито обстоятелство.

Йото с едно писъмце беше ми поискал съвет като как да направи, за да може да постъпи в Самоковската семинария. Кажи му, че лесно би могло това да се направи, но сега вече е късно, а ще трябва да се чака на лято — новата учебна година.

Не ще е зле да се разпоредиш, за да си добавим тука *фасул*, бакла, леща и друго потребно.

Благославям те!

Твой чичу
† митрополит Климент

Брато да не бърза за писмо от мене. Аз как чаках толкова време писмо от него: нека и той да почака.

Щях да забравя: Дяконът ми поиска малко пари и аз му дадох два наполеона. Ти не му споменувай нищо за тия пари. Той ги е заслужил или ще ги заслужи.

Същий

Баба Магдалина ми каза, че утре щяла да си отива, а на нейно място щяла да дойде друга сестра. Дано тази, която ще дойде, да е по-пъргава и по-добре и чисто да знае да готви.

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

102

До Димитър К. Друмев

Глож[енский] манастир, 7-й декемвр[ий] 1893 г.

Любезний ми
Митьо!

Колкото книжа, официални и неофициални, по моето дело намерих тука у мене, прибрах ги, турих ги уж в един какъв годе ред и ще гледам дано да могат да ти се връчат утре. Може някоя бумага и да има още захвърлена из дрехите ми или из книгите. . . Ще претърся и ако намеря такава, ще гледам и тя да ти се връчи. Също прибрах колкото частни писма и депеши намерих засега у себе си, та и тях турнах в особен плик и прилагам при другите, за да ти се връчат заедно: пресметнах за добре да се не намират у мене, а да се запазят някъде, та белки ще потрябат до някогаж. . . Зер нали сега сме вече историческа личност?

Словото ми, що го казах в църква на 14 февр[уарий] т. г., можеш да го отпечаташ, ако това одобрява и брато. Само да не би да пострадаш нещо? Страх ме е, че, щом се яви отпечатано това ми слово, криво ще се погледне на него, та да не би да хванат да преследват тогози, който го е отпечатал или го е дал да се отпечата? Пресметни всичко хубаво. Ако има и малко основание да се предполага, че от отпечатването на това ми слово ще се развълнуват духовете на някои си, чувствителни към тия работи хора, добре ще е да се почака още малко. . . То нищо, ама да не би да се докара тъй работата, щото ти да влезеш преди мене в Черната джамия? Зер дните са лукави. . . Посъветувай се пак с брато!

В едно от писмата си до Гайдова Тончев казва, че аз трябва, един месец след като постъпи делото ми в касацията, с особно прошение да моля да се представя сам лично в тая касация и да присъствувам при разглеждание на делото от нея. Такава молба има в сегашната ми касационна молба. Ще трябва ли и друга, както съветува Тончев? Попитай Гайдова.

Ами каква е и тая, че са ми откраднали пари (биле до 30 наполеона!), че ми искал някой назаем и аз съм му дал, та и ми натякваш, че не можал съм да спя рахат (щом имало у мене пари), докато не съм ги раздадел всичките? На кого ли, аджаба, умът е стигнал дотам, щото да пусне такава опашата?

То е чиста лъжа! Нито аспра не ми е било откраднато, та и никой не ми е искал назаем, нито някому съм аз давал. Кому дадох два наполеона — аз ти писах. На същият съм дал еднъж десет (10) лева, когато ходи в Абланица да приема и да праща депеши, и друг път два (2) лева — пак за депеши. . . Дал съм и на Ивана (еднъж пет, друг път — два лева), че човека ходи да ми носи разни книжа. . . У мене сега има тамам 29 1/2 парченца. Бяха 35, но за туй — онез (брашно било, свещи за църква било, та и с горните два наполеона и други дребулии) останаха толкоз, колкото са сега. . .

Казваш „хората засега давали, но не щат всякогаж да дават". Гледай си работата! Не се е чуло на света *просяк* да умре от глад— . . . Манастирски паници много! — ще се ближат.

Ето че пак капнува нещо! Тамам бях написал горните редове, влезе Петър в стаята ми и по заповед на началника ми даде едно разпечатано писмо от Еленский архиер[ейски] наместник, в което има един пощенски запис на 271 лв. и 20 ст. сребро. Виждаш ли? Нейсе! Засега ще я караме така, Митьо, а за после— както даде господ. . .

Цалувам те и те благославям

твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

103

До Димитър К. Друмев

От Петропавловския манастир[1]

Любезний
Митьо!

Намислил съм да ти изпратя *словото* си, но не зная дали ще се сполучи. Начин[ът], който ми се каза, вижда ми се несигурен. Ама ще гледам. Ако достигне до тебе *словото ми* благополучно, снеми един препис, който ще се изпрати на дяда Константина. Докато ти снемеш преписът, аз ще му приготвя писмо. Телеграмата му получих. Благодаря!

Нашите ежби, вижда се, няма да престанат. Джанъм! Какво има да делят? Оплакваш се, че никому и никогаж не си можал да угодиш. Ех! Аз не можах да угодя, че ти ли? Вижда се, нашата тъй дошла, тъй ще отиде. . . Беше ми обещал да ми пратиш писмо от дяда Константина.

Ами Добра защо отиде в Елена? И по-добре ли ще е на Друмя и Стояна у Симата? Нейсе!

Засега здрав съм, добре съм.

На мнение съм *словото* ми засега да се не дава на гласност, за да не би да навеем бела на тези добри хорица, които са турнати тука да ме вардят.

Ами Георгя защо са интернирали в Сливен?

С волята божия здрав съм, добре съм. Много здраве на всички.

Екзархията спи ли?

Цалувам те

твой чичу

† митрополит Климент

Твоето и писмото на *брато* получих. Благодаря!

Писма намерили! Глупаците! Нека ги обнародват. На брато *берът* (гъъъз) винаги тече. Ако им се ревни — нека го разгледат. Ама вижда се, като няма с какво да оправдаят своите беззаконни деяния, прибягват към такива долни клевети. Впрочем винаги така постъпват хора с нечиста съвест.

Поздравлявам всички с „Христос возкресе"!

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., сгънат на две [1893 г.].

[1] Написано с друго маст. и с друг почерк.

104

До Димитър К. Друмев

Гложенск[ий] манастир[1]

Любезний ми

Митьо!

На брато написах няколко реда. И аз сам се чудя какво да правя с онова, което ми връчи отец Партений и дека да го турна. Добре си намислил да се внесе на брато, „*зор заман итчин*"[2]. Попитай брато да ти каже, ако знае, как са се сетиле в Екзархията да направят такова нещо.

Ами как да се предаде то на тебе. През други ръце, както изобщо става със записочките, не иде, та и рисковано е, толкоз повече, че май сѐ още ми се виждат тия хора шупелии. Аз даже се шупелендисвам дали Матушката не е *чиляк* на околийския. Не става ли да се срещнем някак в станцията? Ще трябва в такъв случай ти по-напред да се намериш там, в средньто отделение, и да ме чакаш (малко ще се понаслаждаваш с ароматически хубости, ама няма зарар), да речем довечера, часът около 8 1/2. Да отида аз по-напред — опасно е, защото сега слиза подире ми един от вардачите и се спира някъде из дворът. Или можеш в тъмнотата да стоиш до вънкашните врата на дяду Дионисиевите апартаменти, та, когато минавам за станцията, да ти връча или подхвърля възелът. Може и в църква да стане това, но ще трябва, щом сутрина звънят

(може да се каже на Йото раничко да звъни), ти да отидеш и да се спреш в кьошето до клиросът от дясната страна, та кога дойда аз, понеже обикновено по него време не дохожда подире ми вардач, да ти връча каквото трябва. Но това нещо утре не може стана, защото утре е празник, та ще дойдат *посторонни* в църквата, а в такъв случай не ще ме оставят да отида на църква или ще дойде с мене пазач.

Словата ми могат да се печатат. Но на онова, което съм казал в църква, ще трябва да се добави нещо, което съм пропуснал, когато съм го преписвал, а това, което казах в съдът, беше готово, но днес, когато го преписвах, не ми ареса нещо къде края, та взех да преправям краят. Утре е готово.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., сгънат на две. (1893 г.]

[1] Написано с друго маст. и с друг почерк.
[2] Зор заман итчин (тур.) — за крайна нужда.

1894

105

ПЪЛНОМОЩНО

Подписаний Търновский митрополит Климент чрез настоящето си упълномощавам господа г-да софийските адвокати: Д-ра К. *Стоилов*[1], *д-ра Ст. Данев*[2], *д-ра В. Радославов*[3], *Димитра Тончев и Димитра Марков* съвместно или поотделно да защищават правото ми пред Върховний касационен съд по углавното дело, което е заведено по касационната ми жалба против присъдата на Търновский апелативен съд, под № 76 от 10-й ноември 1893 година, постановена по углавното дело № 100 от описа на същий съд за същата година, с която присъда съм осъден на три годишен затвор с ходатайство за намаление наказанието ми на две годишно временно заточение за задочно оскърбление на Негово царско височество Княза и министрите му, като упражнят вместо мене всичките права на защита, които закона им дава. Това пълномощие всеки от тях има право да преотстъпва и другиму със същите права.

Гложенский манастир,
януарий, 18-й ден 1894 год.

† Търновски митрополит Климент

Заверено от Тетевенский мировий съдия Ковачев на 19 ануар[ий] 1894 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 39, автогр. с маст., 1 л., копие. Зач. № 267/93 год.

[1] Стоилов, Константин д-р (1853—1901) — роден в Пловдив. Учи в Роберт колеж и Хайделберг. Бил е министър на външните работи, на правосъдието и т. н. След падането на Стамболов (1894) е министър-председател. Бил е водач на Народната партия.
[2] Данев, Стоян П. (1858 — 29. VII. 1949 г.) — професор по международно и международно частно право в Софийския университет. Участвува в кабинетите на П. Каравелов

и Т. Тодоров като министър на външните работи, председател на V Велико и XV Обикновено нар. събрание, два пъти министър-председател на България.

[3] Радославов, Васил (1854—1929) — роден в Ловеч. Учи в Чехия; завършва право в Хайделберг. Председател на II и IV Народно събрание, на III Велико народно събрание; министър на правосъдието (1884—1886), министър-председател и министър на вътрешните работи (1886—1887) и т. н. Водач на либералната партия.

106

До Димитър К. Друмев

Любезний
Митьо!

Ти вече знаеш, че брато съгласно обещанието си е изпратил: 1) едно шише *хубав* (както той казва в писмото си, ама трябва да е от *врачанска* хубост) коняк; 2) едно тенекие маринатa от „*хубава* морска риба“ (бакшиш от дяда Симеона); 3) едно пакетче чай *хубав* (бакшиш от някой млад врачанец, който наскоро се е завърнал от учение); 4) едно тенекие с разни *хубави* пасти за чай; 5) десет лимоня; 6) една кутия *хубава* халва и 7) *пет хубави* езика врачански — собствено изделие на брато.

Както виждаш, Митьо, всичките тези неща, според уверението на брато, са сѐ хубави и прехубави. Но освен шишето коняк, езиците, а може би и маринатата — всичкото друго е такова, щото наместо него да беше, да речем, две кутии чер хайвер, три-четири оки моруна риба, две-три пити кашкавал и други подобни дребни работи — щеше пò да си струва захметът, който са направиле двамата свещеници из Врачанското, които донесоха тези неща. Ти какво ще речеш? Нейсе. Да речем „буна да берекет — версин“[1], та белки за друг път брато ще бъде по-умен и по-досетлив. Поповете, които донесоха тия неща, бяха толкова страхливи, щото и в църква се побояха да дойдат. Приседяха тук два деня, но от стаята си навън не са излизали. Писмото от брато не се решавали да го дадат комуто и да било освен на мене лично или на тебе. Но тъй като тебе те нямаше, а и на мене лично да дадат писмото нямаше възможност, държаха писмото у себе си и чак на другата вечер ми го пратиха чрез дякона, по причина на което аз не можах да отговоря на брато както трябва. Писах му, но накъсо и някак раздърпано.

Брато ми съобщава, че бил болен и че той сам не отслужвал приръчваните молебни по случай на няколкото велики събития, а отслужвал тия молебни отец Илия, поради което *хората* останали недоволни и направили разпореждание да се събират от селата *махзари* против него (че не го щат) и му пратиле хабер, че щели да постъпят с него, *както се е постъпило и с Климента*. В Шумен по висша заповед кметът се разпоредил да се отслужи панихидата, за което и на него пратиле същият хабер. Значи Климента употребяват сега за плашило на владиците. Ама владицете урсус, не се плашат. Дяду Симеон отговорил превъзходно. Аз ти прилагам тука преписът от тоя отговор, който брато имал добрината да ми изпрати заедно с някои писма на дяда Симеона до него, които писма тоже ти прилагам тук.

Дякона ми каза, че имало и един вързоп с „Нива“, за който вързоп поповете казали, че скришом да ми се даде. Като не може изеднаж целият вър-

зоп да ми се връчи, ти го развържи, та един по един от броевете на „Нива“ ще ми пращаш по известният начин.

Цалувам те
твой чичу
† митропо[лит] Климент

14 февр[уарий] 1894,
Глож[енски] манаст[ир]

Имаме у брато още 180 лева, пратени от дяда Симеона.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

[1] Буна да берекет-версин (тур.) — и за него благодарим.

107

До Димитър К. Друмев

16-й февр[уарий] 1894 г.,
Гложенски манастир

Любезний ми
Митьо!

Писмото от брато няма нищо по-особно от това, което ти съобщих. Аз не го приложих при онези на дяда Симеона, защото бях го турнал някъде из джебовете по антериите си, та ме домързя да го потърся. Но като си любопитен, сега ти го пращам с настоящето.

До тебе от брато писмо в моят плик нямаше. Ако е имало отделно — не знам: на мене не е връчено.

Шишето с конякът да стои при тебе, защото засега имам тука още от ромът, който донесе ти, а също и шишето с конякът не съм още отварял. Вардачът може и да си покусва и от ромът, а може и от винцето, но няма какво да се прави: няма възможност под куфар да се държи нещо. Хади, здраве да е. . .

Ти тряба да си настинал по пътя, та затуй не ти е дотам добре. Ако се оправи времето, дали не ще е добре да отидеш до Ловеч, за да се посъветуваш с роднината (Ореховац), или до Враца, или пък до Орхание? Моята работа — тя тъй ще си иде, както е и дошла. Аз никаква облага не очаквам, та и *милост* нито ще искам, нито очаквам. Барим ти не пренебрегвай със здравието си. . . Кой знае! Може да ни очакват още по-тежки времена. Барим да сме здрави, та да ги посрещам, както подобава.

Цалувам те
твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 233, автогр. с маст., 1 л.

108

До д-р Георги Паунчев

Търново, 7-й юний 1894 г.

Любезний ми
Георге![1]

Едвам тези дни можах да се понаредя и настаня в митрополията, тъй като при пристаганието ми тука тя беше в такова башибозушко състояние, сякаш че татарска някоя орда е правила нашествие на нея, щото трябваше цели десет деня да се чисти и пречиства, за да може да се живува в нея. Сега тя позаприлича на човек, та имам възможност да Ви напиша два-три реда.

Как прекарах аз арестът си в продължение на 15 месеци, Вий трябва да сте почуввали сегиз-тогиз. На няколко пъти се поопитах да Ви пиша от Гложенският манастир и някак контрабандешката да Ви пратя писмото, но не сполучих. Сполучих обаче крадишката да получа едно Ваше писмо, за което не ща да Ви казвам колко ме зарадва и утеши, тъй като Вий разбирате (макар и да не сте се излежавале в някой Гложенский манастир под благотворната сянка на някои тетевенски държавници) какво нещо е да получи човек известие от своите, когато е отстранен от светът и не му се позволява в продължение на много дълги месеци да види човек и дума да продума с някого. Мъчно ми беше, че не можах да Ви отговоря поне с две думи, но нямаше какво да се прави. Утешавах се с тази увереност, че бурата рано или късно ще мине, та ще се срещнем и сприкажем. И, слава богу, бурата мина и ако е рекъл бог, скоро може да се видим и тогава ще има за какво да си приказваме от Петропавловските и Гложенски спомени. Само отсега Ви предупреждавам: да не Ви дохожда в тягост, ибо забележвам, че след Гложенският манастир съм станал многоглаголив, без да бъда благоглаголив.

Как ме посрещаха и приеха в Търново, трябва да сте чели в някой вестник. Аз мога да се *курдисвам* сега, че срещата беше повече от *царска*. Само да не ми е уруки. Боя се от уручасване, защото. . . Впрочем понаучих се в Гложенският манастир да побайвам, та белки уручасването не ще да има някои следствия. . . Много налягат да отида в София. Сещате се защо, та и аз се сещам. И аз реших да отида и тези дни, ако е рекъл господ, ще заминавам. Но дали ще се завърна в Търново или ще отида пак в някой Гложенски манастир — това не мога Ви каза.

На здравието си, с волята божия, добре съм. Буба[2] ви сега са при мене и са добре. Докторът[3] с Катя[4] и Катенцето[5] бяха тука и вземаха участие в триумфалното ми шествие от Севлиево и до Великото Търново. Всички са добре.

Прочетох едно писмо от Паскаля до буба ви, в което между другото се казва, че щяло да има нужда да дойде в Тулча мама ви. От друго же място се научих, че преди да настане тая нужда, Вий щели сте да бъдете тука. Много хубаво ще бъде, ако стане това последньото. Но ако по някои особени причини то не стане, а стане нужда за идването на мама ви в Тулча, телеграфирайте ми, за да направя потребното.

Какво прави Коленцето[6]? Хем кажете му да не дава на никого да му целува носенцето и ухото, а да ги пази само за мене. . . Целувам го.

Паскаля добре ли е? А бе, не се ли научихте да говорите румуняска?
Цалувам Ви и благославям всички ви.

Ваш чичу
† митрополит Климент

Много Ви здраве от буба ви, мама ви и от Райна.[7]
Поздравете Миндова и другите приятели.
В София, ако има нещо интересно, ще ви пиша.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

[1] Георги Паунчев.
[2] Величко Друмев, брат на В. Друмев.
[3] Друми В. Друмев, братов син на В. Друмев.
[4] Жената на Друми В. Друмев.
[5] Дъщеря на Друми В. Друмев.
[6] Никола, син на д-р Паунчев.
[7] Дъщеря на Величко Друмев. Изпратена от митрополит Климент да следва в Швейцария, след което била учителка по френски език.

109

До Петър Н. Друмев

Търново, 24 декемвр[ий] 1894 г.

Любезний ми
Петре!

Днес, както виждаш, е „канун Рождества". Аз ти писвам сега именно, защото, от една страна, не можах по-рано да ти пиша, а, от друга, за да може писмото ми да пристигне по адресът поне за Нова година.

Не можах по-рано да ти пиша, защото не бях тука. Ама и в София не ходих. Според както ти бях писал, аз се канех да отида в тая наша, макар и млада, но доста вече прочута в много отношения столица, но не можах да се наканя: нещо като *натегнатост* се породи между мене и другите старци, та не отидох. Ама и в Търново не бях: около месец се скитах по селата и едвам завчера се прибрах в Търново.

Тук намерих твои две писма, Петре. Едното от 14 ноемвр[ий]т. г., а другото от 3-й т. м. (това последньото е ходило и в София да ме търси). И едното, и другото са твърде интересни. Първото ти писмо е доста сърдито, но аз напълно се съгласявам с него и не мога нищо да кажа против него, защото всичко в него е справедливо и верно. Особено много верна оценка си направил на моите *чувства* спрямо вас, най-паче же спрямо тебе, та и въобще характеристиката ми в него е превъзходно верна и точна: цял Климент до дъното на душицата си. Много ми се иска да мога да ти възразя в нещо, но няма възможност... всичко е верно и точно математически като две и две=четире. Всичко, което мога да кажа, то е следующето: ти се безпокоиш, че съм се издигнал или са ме издигнали дотам нависоко, щото вий, простите смъртни, не можете и с най-големи стълби да ми достигнете носът. Бъди спокоен, Петре, и в това

отношение. Има едно много превъзходно средство, с което твърде лесно се достигва и до най-високо вирнатият нос. Това средство го знаят у нас и най-простите смъртни (вероятно и ти трябва да го знаеш, но от деликатност към чича си не си искал да укажеш на него) и почти винаги го употребяват. То е — *лайняна клечка* или *лайнян пръст*. Опитът го е доказал, че с лайняна клечка или с лайнян пръст се достигва чийто и да е нос, макар той да е вирнат и до облаците. Та туй, ако наистина височината, на която са ме издигнали, е такава голяма, щото не може и с най-високи стълби да ми се достигне носът, вземете една лайняна (по шумненски — говняна) клечка или лайнян пръст (само трябва да се гледа, щото както клечката, така пръстът да бъдат дебелички ибо и носът ми е хем доста дебеличек, хем доста широкичек) и — „дело в шляпе". Впрочем има и друго средство още по-просто, но за то по-действително, само че за него ще се иска малко търпение, т. е. да се чака удобно време. Както знаеш, нищо на светът не е вечно, а и животът е едно търкало, тъй щото днес един се дига, а утре — с главата надолу. Като съм се издигнал твърде нависоко, мога и да падна или да ме смъкнат твърде на ниско (зер, свят туй, всичко става!). Е, в този е последен случай не трябва и лайняна клечка или лайнян пръст, а достаточно ще да е само един лайнян крак, или една лайняна пета, за да се досегне не, ами и съвършено да се смаже вирнатият ми толкова нависоко тлъст и широк нос. Както виждаш, Петре, и двете средства са добри. Избирай си, което ти е по угодата. Което и да избереш, целта сѐ ще бъде достигната.

Във второто си писмо, Петре, ти доста сериозно се мъчиш да ми възразяваш и да ми опровергаваш по известните зачепкани от тебе въпроси, ами ти сам признаваш, че ме считаш за човек, който обича да бъде откровенен — не си сполучил. Всичките твои доводи, възражения и заключения аз ще ги направя на пух и прах, ама не сега. . . Сега ще ти кажа само това, че моята *свиня*, моят *боклук*, моето *блато* и проч. ще вземат връх над твоите *чисти ползи*, колко ти да ги разглеждаш *абстрактно* или конкретно (признавам се, че макар и да съм учил философия, но истинското значение на тия думи не ми е достъпно)[1]. Затуй изпичай си умът и се стягай да понесеш малко възражения и опровержения.

Тука особени новини нямаме. Чувам, че освободили Каравелова и пуснали в България Цанкова.

От мамини ти получих писмо, също и от Кицини. Добре са всички.

На здравието си с волята божия добре съм. Добре са и всичките наши. Много здраве имаш от всички.

Молитствувам ти да прекараш празниците весело.

Благославям те и те целувам

твой чичу
† митрополит Климент

Прилагам ти тука един банков чек № 706 за лева златни 120 (или шест наполеона).

АБАН, ф. 54, арх. ед. 235, автогр. с маст., 1 л., прегънат на две.

[1] Има пред вид въпросите, засегнати в писмото му до Петър Н. Друмев от 31 октомври 1894 г. (вж. В. Друмев. Съчинения. Т. II, С., 1968, с. 594—605).

1895

110

До министра на обществените сгради и съобщенията

Господине Министре!

Като препоръчвам на Вашето благосклонно внимание подателя на настоящето, господина Заморски, дозволявам си да Ви помоля да го имате под своето високо покровителство и да не отказвате своето съдействие, за да се настани той на служба във Вашето ведомство, гдето може да бъде твърде полезен. Заморски има надлежна подготовка, дълго време е служил честно, старателно и умело, та има и доста заслуги по нашето народно дело още от турско време.

С дълбоко почитание
† митрополит Климент

София,
15 септ[емврий] 1895 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 248, автогр. с маст., 1 л.

Писмото е адресирано: „До Господина министъра на обществените сгради и съобщенията. В София".

111

До Петър Н. Друмев

Търново, 22 декембр[ий] 1895 г.

Любезний ми
Петре!

Или аз на стари години съм станал *иронист* (подигравач де!), без да подозрявам по старческа немощ такова нещо в себе си, или ти с предубеждение четеш моите писма, та намираш в тях ирония, подигравка. Да се сърдя и сърдито писмо да напиша — на това съм способен, та и правил съм го и правя вероятно, особено от няколко време насам като постоянно имам нервозно възбуждение и съм станал доста *афионлия*, т. е. човек, на когото цял свят е крив, та и никой с нищо не може да му угоди. Но да се подигравам или по ученому да иронизирам в писмата си — такова нещо не подозирам в себе си, та и винаги съм се усещал лишен от тая завидна дарба, толкоз повече сега, на стари години. „*Сексенде олмамъш, да доксанда му*"[1]—казват нашите бивши господари, които, каквото и да се казва, били са хора колкото практични, толкова и идеалисти, като са възвели удобствата в животът до височината на онзи идеал, който у тях се казва *кеф* и до който никой европейски народ не е можал още да се доближи. Та ще река и аз: на младини не съм имал дарба на ирония, та сега, на старини ли? Впрочем на света всичко става. „Не олур, не олмас".[2] Може досега тая способност да е спала у мене, а сега (вероятно вследствие

Гложенския манастир) да се е пробудила. Дай боже! В такъв случай на мене не остава друго освен да честитя сам на себе си и да се радвам на въпросният си талант.

От всичко казано дотука, ако не може да се констатира за присъствието в мене способност на ирония, но бездруго ще се констатира присъствието на друга една способност, а именно „переливать с пустого в порожнее", нали? Виж, това аз не оспорвам. Старината има винаги туй преимущество, че на нея е дозволено и простено да си [говори] ни врели, не кипели.

Но това да оставим.

Ти не знаеш, Петре, как да разбираш онова изречение, което, както казваш, аз тъй много обичам да повтарям, и именно: „Ничего! Все перемелется мука будет." Работата не е дотам мъчна, Петре. С това изречение аз не разбирам, че ти рано или късно ще зарежеш своите идеали и „будешь мука", т. е. ще станеш, както сме изобщо всички, демек ще се опошлиш, но разбирам, че ще навикнеш на тези работи и те не ще да възбудят вече омерзение в тебе, а дълбоко съжаление и че ти не ще да хвърграш в тях камък, не ще да ги оплюваш, не ще винаги да залепваш на челото им храчки от негодувание, а единствено ти желание ще бъде: да се приближиш с любов и състрадание до тези нравствени язви, да изучиш старателно причините на тяхното появяване и съществуване и с всичките си сили и способности да се заловиш за тяхното излекуване. Ето какво съм разбирал и разбирам аз, любезний ми Петре, когато в своите до тебе писма аз току често съм употребявал и употребявам казаното изречение. Ще бъде твърде печално да захвърлиш, когато и да е, и да забравиш своите млади идеали. Аз ти желая и молитствувам от цяла душа и сърце, Петре, да запазиш до последньото си издъхване тези хубави идеали, идеалите на младостта, защото те именно са *есенцията* или *каймакът* на всичко, което има хубаво, свято, възвишено в нашият живот, те са *животът* в собственном смисле. И да ти помогне бог, Петре, щото винаги, въодушевляван от тези идеали, твърдо да вървиш по своя жизнен път и успешно да постигаш оная цел, която за всеки добър човек е била и на вечни времена ще да си остане най-висока и най-свята, именно да спомагаш и ти, доколко имаш сили и дарба ако не за съвършеното излекување на нравстьените у нас язви, поне за умаляването на тяхната „*жгучесть*" и за спирането на по-нататъшното тяхно разлагающе действие върху нашият обществен организм!. . .

Е, твоят приятел и другар, за когото толкова много заляга ти да се назначи за учител в Самоковското духов[но] училище, сега служи във Видин по съдебното ведомство пак. Когато му се съобщило от канцеларията на Синода, че е приет за учител в реченото училище, той телеграфически поискал да му явят колко ще му бъде заплатата, като при това заявил, че ако бъде по-долу от 200 лева месечно, той се отказва. (Било му вече съобщено от министерството на правосъдието, че е назначен за Видин.) Нали това е идиализм? Ами друго: ний се бояхме за г-на Ив. х. Рачев да не пострада нещо (по очакваната служба, разбира се), защото беше много буен и без стеснение изказваше своите присъди върху известни управляющи и проч., и проч. А, както се вижда, излиза наопъки: той се ползува с благоволение. След едно или двумесечно престоявание във Видин, местят го в Търново, гдето е и сега. Аз го питах за това. Излиза, че още в началото Сгурев му обещал да го премести и сдържал думата си. На тебе не даваха ли някакво подобно обещание?

Засега, слава богу, добре сме. Аз сѣ продължавам да гълтам прахове и да пия „виши", но се усещам добре, макар сегиз-тогиз болките в хълбокът и да напомнюват за себе си.

Елисавета[3] е добре. Тя не е могла досега да ти пише, защото е имала занятия. Сега ги разпуснаха за празниците и тя ти писва.

Тука вече се готвим за празниците. Молитствувам ти да ги посрещнеш и ти и прекараш весело и благополучно.

Много ти здраве от всички.

Целувам те и те благославям

твой чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 235, автогр. с маст., 2 л., прегънати на две.

[1] Сексенде олмамъш, да доксанда му? (тур.)—На 60-те нестанало, та на 90-те ли?
[2] Не олур, не олмас (тур.) — Не се знае какво ще стане.
[3] Дъщеря на брата на В. Друмев — К. Друмев.

1896

112

До Константин Стоилов

Търново, 8 март 1896 г.

Многоуважаемий Господине К. Стоилов![1]

Благодарение на великодушието на Всеросийский император Николая II, благодарение на високата мъдрост на Н. Ц. Височество, нашия княз, благодарение и на Вашите патриотически старачия горещото желание на българския народ се изпълни: старите добри отношения между България и Русия са възстановени. Остава сега да се изравни и офицерско-емигрантския въпрос, за да може съвършено да се забрави скръбното и злочесто минало и с твърда и спокойна вяра да се гледа на бъдущето. И тези наши братя изгнаници, офицерите емигранти, сега именно с трескаво нетърпение очакват да чуят, че любвеобилните братски обятия са простреми към тях, че вратата на отечеството им е широко отворена и за тях. Когато лятос бяхме в Русия[2], в отговор на изказваното от тях горещо желание да се завърнат в отечеството и с подобающото на званието им достолепие, ние всинца, особено же тогавашният председател на нашето Народно събрание, достоуважаемият Т. Теодоров, не само им обещавахме да употребим всичко, що зависи от нас, за да се изпълни тяхното желание, но ги и уверявахме, че това тяхно желание ще бъде посрещнато най-сърчувствено и благосклонно не само от целия народ, но най-повече от Н. Ц. Височество и от правителството му. Сега напоследно тия наши изгнаници, като запитват какво е станало и какво става с техният въпрос, изказват силно желание да се представят на Н. Ц. Височество, когато той посети Русия, и да му засвидетелстват своята преданост и дълбоко почитание, молят мене да узная и им съобщя дали ще благоволи Н. Ц. Височество да ги приеме. Аз ни как не се съмнявам, че Н. Ц. Височество в своята държавна мъдрост ще

уважи това силно желание на нашите офицери емигранти и ще благоволи да го удовлетвори. При всичко туй считам за неизлишно да Ви съобщя за реченото желание и да Ви помоля да го подложите на благоусмотрението на Н. Ц. Височество и да не отказвате да ми явите за височайшата воля по тоя въпрос, за да побързам и аз от своя страна да зарадвам заинтересованите.

Като се надявам, че просбата ми не ще бъде отхвърлена, призовавам на Вас божието благословение и оставам

с дълбоко почитание
Ваш молитствовател
търновски † Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 271, автогр. с маст., 2 л., оригинална чернова.

[1] По това време министър-председател на България.

[2] На 15 юни 1895 г. за Русия заминава делегация, водена от митрополит Климент. Тя е имала за задача да възобнови приятелските отношения между руското и българското правителство. В делегацията освен митрополит Климент са влизали: председателят на Народното събрание Т. Тодоров и народните представители д-р Д. Моллов, Ив. Ст. Гешев, д-р П. Минчевич, Ив. Вазов и П. Наводков.

113

До арх. наместник Иван Кожухаров

Ваше Всеблагоговейнство!

Дяду Балю (тъй ми се струва да беше името му. Впрочем той сам ще донесе настоящето) се оплаква, че по наущението на дяда х. Доротея наскърбили го в манастира и го изпъдиле. В манастирът са потребни такива хора, особено когато се държат под добра дисциплина. Поради това потрудете се да разберете същността на работата и ако видите, че дядо Балю е онеправдан, посъветвайте отца Арсения да се не поддава на влиянието на други и да не онеправдава полезните за манастира хора. Ако ли пък се окаже, че дядо Балю по своят характер е невъзможен в манастира, посъветвайте да го не оскърбляват, но да го отпуснат с добро, като му предадат всичко, което е негово и което му се пада.

При това научаваме се, че в манастирът прибрали някое си момиче от Етърът да им шета. Посъветувайте да отпуснат момичето, за да не стане някой съблазн, та да си имаме пак неприятности и да се срамим пред хората. За шетание в манастира трябва да вземат стари жени.

За Александра писах пак.

Ваш молитствувател
† митрополит Климент

Търново,
25 септ[емврий] 1896 г.

Бяхте ми казали, че в манастирът сте намерили едно писмо от г-на Палаузова до дяда Йосифа. Пратете ми го.

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 245, автогр. с маст., 1 л.

Писмото е адресирано: „До Негово Всеблагоговейнство свещеника Иван Кожухаров, архиерейски наместник в Габрово.“

114

До министра на обществените сгради

Предявителя на настоящето Борис Ив. Лещов е свършил в Германия с добър успех по инжинерството и сега желае да служи със своите познания на отечеството по своята специалност. Като го препоръчваме на благосклонното внимание на г-на министра на обществените сгради, ний молим да се даде на г-на Лещова възможност да бъде полезен, като му се повери съответствена на подготовката му служба.

Напълно сме уверени, че г-н Лещов ще оправдае доверието, което ще му се окаже от надлежното министерство.

Търново, 22 октомвр[ий] 1896 г.

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 248, автогр. с маст., 1 л.

115

До министра на обществените сгради

Като препоръчвам на благосклонното внимание на г-на министра на обществените сгради предявителя на настоящето Спиридона Бойчев, който притежава много добри документи, имам чест да помоля г-на министра да не отказва да удовлетвори просбата на речений С. Бойчев, който е бил и ще бъде един добър и полезен службашин.

Търново, 23 октомвр[ий] 1896 г.

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 248, автогр. с маст., 1 л.

116

До митрополит Константин Врачански

Владико светий!

Любезното ти писмо от . . . т. м. за „чуждата беля“, както казваш ти, получих завчера и бях се заканил да ти отговоря вчера, но „тържествата“ по юбилеят на Василия Левски, които се извършиха вчера и в които и аз, в каче-

ството си на архиерей, трябваше да взема живо участие, но трябваше да се отслужи за тоя велик поборник „тържествена панихида“ с „приличното“ слово, побърка ми на това и аз отложих да ти пиша за днес. А сега, когато вече бях приготвил книгата и бях взел вече перото в ръка и тамам щях да захвана да ти пиша, получих телеграмата ти от вчера, с която ми съобщаваш, че си получил писмото ми, благодариш ми и ме успокояваш с радостното уведомление, че „светското“ лице щяло да се ръкоположи на 8-й т. м. (т. е. утре). Възрадва ме, брате, това ти братско и любезно внимание към мене и затуй аз с още по-голяма охота захванах да ти пиша.

Да ти кажа право, аз и преди да получа писмото, както и телеграмата ти, канех се да ти пиша писмо в допълнение на пратеното ми, защото мене ми се струваше, че то (пратеното ми), колкото и да беше дълго, сѐ е останало нещо недоизказано, недокусурено, та усещах охота и потребност да ти побъбря още нещо. За какво? А бе то, като остане до *бъбрение*, намира се за много „ни врели — ни кипели“ да се бъбре, та и аз щях да намеря. Например аз можех да ти побъбря (ем хубаво я!) по многознаменателният и още по-многоинтересният въпрос, който беше ми задал ти: „Защо му[1] съм сърдит.“ По този въпрос аз ти побъбрах в едно свое писмо, но то беше не за да ти разясня нещо, а за да те *кльцна*, тъй като мене ми се стори, та и сега ми се струва, че въпросът беше зададен неправилно. Трябваше според мене да се пита не „защо му си сърдит“, а „защо ти е сърдит“. Но както и да е, аз можах да взема (в допълнителното си писмо) въпросът за правилно поставен и да ти обясня, че не му съм сърдит, брате, за нищо. От 2-й февруари 1896 г. и досега аз съм имал, както знаеш, най-„коректно“ (тъй се казваше, струва ми се) поведение. Не съм пропущал нито един „тържествен“ молебен било за Княза, било за Княгинята, било за наследника, даже и *слово* съм казвал при такива случаи. Например по тая Нова година. Тука, в моето интелигентно Търново, имат обичай срещу Нова година да киснат хората по балове и по кафенетата да си опитват късметът, като играят на комар, а на сутринта — няма никой в църква. Тая година аз се разпоредих да се обяви, че на 1-й януари по случай Новата година ще се отслужи в Съборната църква след божествената литургия тържествен молебен за Негово Царско Височество. Гледам, на Новата година, църквата пълна сѐ с отбрано „висше“ общество: управител, кмет, офицери, чиновници, учители и сѐ с жените си, накичени най-добре. Зарадвах се, но и се възползувах от това: на молебенът казах слово, в което превъзнесох Княза, но очуках хубаво всички, загдето дохождат в църква не от обич, а от страх. Е, кажи ми сега, брате: има ли тука някаква си сърдитня от моя страна спрямо него? Но той защо ще да ми е сърдит и от що е вземал повод да се оплаква пред хората не само от Вас, но и от мене, това аз не знам, братко. Аз мога да предполагам само следующето: може би очаквало се е след изпращанието на известните собственоръчни благоволителни към мене писма да се извести от моя страна на цял свят, разбира се, чрез вестниците, за тая велика благоволителна милост или поне писмено да изкажа доколко дълбоко съм трогнат и доколко безконечно съм признателен. Аз не направих нито едното, нито другото. Малко това: аз излязох дотолкова невежлив, грубиян, щото не съобщих поне с две думи, че съм получил тия многознаменателни писма. Тази невежливост от моя страна трябва да е дала повод да стане известното оплаквание: тъй предполагам аз, ама тъй ли е — не вем. Друго. По случай известни празници, когато се отслужват и тържествени молебни, пращат се безбройни поздравителни телеграми от всички верноподанни. Като един от най-верноподанните, трябваше и аз

да отправям такива телеграми, но аз по своята грубост нито еднъж съм пращал подобни телеграми. Е, дали и това не е дало повод за оплаквание? А може да има и друго нещо, за което не се сещам. Не знам, брате. Аз мисля да не съм давал повод за оплаквание от мене, но знам ли?

. . . . . .

АБАН, ф. 54, арх. ед. 246, препис [1896]

Писмото е незавършено.
[1] Отнася се за Фердинанд Кобурготски.

1897

117

До митрополит Григорий Доростолочервенски

Ваше Високопреосвещенство!

Уважаемият д-р Васил Берон, който е принесъл значителни услуги на отечеството както със своята патриотическа и безкористна обществена деятелност, така и със своите литературни трудове, би останал много задоволен и удовлетворен, ако почитаемото наше правителство чрез назначаване една прилична пенсия на тоя труженик би показало доколко умее да цени подобна безкористна деятелност, обществена и литературна. Той, г-н доктор Берон, би отправил надлежно прошение за това до Народното събрание, но смята, че по-достолепно ще бъде и за него, и за почитаемото правителство, ако това последното би предложило на г-на доктора да направи подобно прошение и би се постарало предварително да подготви Народното събрание, без ни най-малко възражение да удовлетвори исканието на доктора.

Като съобщавам това на Ваше Високопреосвещенство, имам чест, по просбата на г-на доктора, когото и Вий много добре познавате, да Ви помоля, за да благоволите и поговорите за тая работа с г-на министра-председателя. Г-н д-р Берон е уверен, че всичко това ще си остане тайна за всеки другиго и че Ваше Високопреосвещенство не ще откажите да направите това добро нему и за последствията да ни уведомите.

Препоръчваме се на Вашите св. молитви и оставаме
на Ваше Високопреосвещенство во Христа брат

† Търновский Климент

Търново,
5-й ноември[ий] 1897

АБАН, ф. 54, арх. ед. 228, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Св. Доростолскаго и Червенскаго митрополита Господина Г-на Григория. В София".

1898

118

До министра на обществените сгради

Предявителя на настоящето ми, Никола Цанев, е един от добрите и почтени търновски граждане, който винаги се е отличавал с безкористен патриотизъм и много се трудил за възтържествуване на правото народно дело, почти се е съсипал материално, както това е известно и на правителството. Той, Никола Цанев, отдавна време стои без работа, понеже всичките негови просби, за да му се даде работа, оставали са се без внимание, и е изложен в материално отношение на голяма нужда, при едно доста тежко семейство. Ний го препоръчваме на благосклоното внимание на г-на Маджарова[1], министра на обществените сгради, и молим да се направи милост на тойзи добър и полезен труженик и му се даде някоя работа поне по железницата. Ний сме уверени, че речений Никола Цанев напълно ще оправдае доверието, което би му се оказало.

Търново, 14 април 1898 г.

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 248, автогр. с маст., 1 л.

[1] Маджаров, Михаил (30. I. 1854—23. I. 1944) — роден в Копривщица. След Освобождението е виден обществен и политически деец — многократно е министър, подпредседател на Петото Велико народно събрание, пълномощен министър в Лондон, Петербург, редактор на периодични издания, автор на книги и студии. Редовен член на Българската академия на науките, русофил.

119

До граф Николай П. Игнатиев

Ваше Сиятелство![1]

По случаю юбилейного торжества Славянского благотворительного общества, столь достойно председательствуемого Вашим Сиятельством, духовенство и благочестивое население Тырновской епархии с глубачайшею благодарностию припоминают все благодеяния, сделанные нашему народу, православию и всему славянству этим Обществом, и возносит теплые молитствования к господу богу о благоденствии великого нашего покровителя и всех заветных славянских идеалов Всероссийского императора Николая Александровича и об успешном выполнении Обществом великой своей задачи — сближение и объединение всех славян. Дай бог, да бы поскорее настал тот великий день, в котором вся славянская семья будет вместе празднует торжество славянского единства и православия.

Търново,
11 май 1898 г.

† м. Кл[имент]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 238, автогр. с маст., 1 л., оригинална чернова.

Поздравлението е адресирано: „Петербург. Его Сиятельству графу Игнатьеву".

[1] Игнатиев, Николай Павлович граф (1832—1908) — известен руски дипломат и държавник, директор на Азиатския департамент (1861—1864), руски посланик в Турция (1864—1877), защитник на интересите на българите. Председател на „Славянския благотворителен комитет" е от 1888 г.

120

До неизвестно лице

№ 1568
5 (VIII) 98 год.

Когато бяхме *заточеник* в Петропавловския манастир, помина се през месец март 1893 г. игуменът на тоя манастир Всепреподобний архимандрит Дионисий. Дали покойният е направил, преди да се помине, някакво разпореждание относително управлението на манастира — не знам: нас не ни допуснаха да се видим и поговорим с покойния при смъртния му час, макар и да налягахме толкова силно за това, та и покойният да е изказвал силно желание и молба; нам дозволиха само, и то под надзорът на 4—5 стражари, да погледнем от вратата на покойния, когато издъхваше, а също сред нощ, когато нямаше никой, и пак под същият надзор да посетим бездиханното му тяло в църква и да отдадем последньото целување. Знаехме, че в манастирът, преди да ни откарат тамо, имаше освен игумена още два брата, млади хора: един иеродиакон и един прост монах. Дали тия два брата са поели управлението на манастира — не знаехме. Скоро обаче се научихме, и то мимоходом от случайната разговорка на сутринта, че всичкият манастирски добитък (волове, крави, коне) биле откарани в Лясковец, а на двамата братя било дадено свобода да отидат кой гдето обича. След време (струва ни се, в началото на май същата 1893 год.), чухме, че дошла някаква си комисия от Лясковец да прави опис на движимите манастирски имущества. Тая комисия, състояща от лясковския кмет, от лясковския полицейски пристав и от още един човек, дохожда и в стаичката, в която бяхме ний арестувани, да претърси какви манастирски неща има в нея, направи на всичко опис и прибра и изнесе всичко. Тая комисия благоволи да ни съобщи, че всички движими манастирски имущества по заповед на правителството се предават на лясковското кметство, на което се възлагало и управлението, както и експлоатирането на всичките манастирски недвижими имоти (нивя, лозя, ливади и пр.). Същата комисия е разтършувала и св. храм и е направила опис на всичките, находящи се там, свещени и църковни предмети. Казват, че при описването на движимите манастирски имущества не се минало без кощунство: комисията, като е намирала измежду манастирските вещи някой църковен свещен предмет, като например икона, св. кръст, св. мощи и пр., подлагала го е на присмех и непристойна критика; самият св. храм не останал неосквернен. Независимо от непристойното поведение, що е държала тая комисия в храма и в самия св. олтар, показват, та и сега шепнишком се приповтаря, кметът и приставът си дозволили да седнат на св. престол и да запушат по една цигара. . . От същата комисия ний чухме и за бъдащата участ на манастира. На запитването ни какво ще стане със самият манастир, когато управлението и експлоатирането на недвижимите

му имущества се поверява на лясковското кметство, а също и всичките му движими имущества и хозайствени принадлежности се прибират от това кметство, кметът им Коста Динов с една ироничѐска и злорадна усмивка ни отговори, че манастирът щял да стане лудница. И наистина, не се мина и месец време, една прекрасна сутрин манастирският двор се напълни с народ, който дигаше някаква си неразбрана гюрюлтия. Казаха ни, че те биле лудите, докарани от Варна. С тия луди ний бяхме честити да прекараме почти под един покрив цели две недели. Не ни дозволяваха да се събираме и да другаруваме с тях, но ний имахме удоволствието през прозореца на нашата стаичка всекидневно да се наслаждаваме от техните лудешки маневри, развлечения и гюрюлтии . . . . . .

АБАН, ф. 54, препис. Намира се в тетр. № 5, с. 138—142.

Писмото е може би до митрополит Константин Врачански.

121

До Райна В. Друмева

Търново, 16-й октом[врий] 1898 г.

Любезна ми Райно!

Снощи ти получих и второто писмо от Женева с дата (по нашему) 9-й октомр[ий] т. г. Зарадвахме се пак всички, че си живо и здраво и че си се настанила вече на новата квартира у мадам Валнер-Голл. Аз на три пъти прочетох и това ти писмо пред мама ти и татя ти и те всеки път го слушаха с голямо внимание и голям интерес. Мама ти, като слуша писмото ти, плаче, а за да не я познаем, уж захваща да се смее.

Тебе ти е мъчно далеч от своите, в чуждата страна, макар тая страна да е хубавата Швейцария. Тъй е то, любезна ми Райно! Отечеството, каквото и да е то, винаги е мило на сърцето. В него ний сме отраснали, с негов въздух сме се хранили, под неговото слънце сме се греели, слушали сме чуруликанията на неговите птиченца, а главното в него, в отечеството си, ний за пръв път сме получили сладката майчина целувка, за пръв път сме приемали хубавите майчини милвания, виждали сме нейния любящ майчин поглед, нейната блажена от радост усмивка. . . Да, имал е право онзи русин, който е казал, че „дым отечества приятен.“[1] Наистина приятен е и димът на отечеството. Колко повече са приятни всички, даже и неодушевлените предмети, които са окръжавали детинството ни. И може ли да не е мъчно на човека, Райно, когато за пръв път се раздели с милите си, оставя ги далеко-далеко и в чуждата страна, макар и хубава, вижда се между чужди, непознати хора, между чужди, непознати предмети, между четире голи стени, както казваш ти в писмото си. Тебе ти е мъчно, Райно, и за това, как си гледала на работите, когато си била тука, как си се отнасяла и проч. и се каеш, че не си оценявала всичко, както трябва. Е, Райно! Човещината е такава. Не ти, но всеки един от нас, като захванеш от най-богатия и най-ученя, та дори най-сиромаха и прост човечец, всинца ний не ценим *настоящето*. Това, което е пред нас, което е в ръцете ни, не

може да се цени, както трябва. Само когато премине, когато го изгубим, само тогава захваща да ни е мило, мъчно за него и искаме да го имаме пак, но то го няма, то е хвръкнало вече. Нима младия човек цени младостта си? Нима той се наслаждава от всичките блага, които му дава младостта, здравието! Не! Той в повечето случаи прахосва на вятъра и здравие, и млади сили, а когато остарее, когато младостта изчезнала вече, тогава той захваща да тъжи за нея, да я цени, да смята каква неоценима драгоценност е имал той на разположението си, а не е можал да се ползува от нея. . . Да, Райно, тъй си е, но няма защо да се сърдиш, нито защо да ни е мъчно: тъй е създаден човек! Едно нещо само си остава вечно, не напуща човека нито в младините, нито в старост, а го придружава до смъртния час и зад гробът. Това е истинската любов. Майчината любов си остава вечна. Любовта на онези, които са ни окръжавали още от детинство, така също си остава неизменна, вечна. Каквото и да се е правило, каквито наскърбления и да са се нанасяли на тези, които са ни обичали от детинство, нищо не може да намали тая любов. Сърцето затрепва от радост, когато чуе човек, че този, когото сме обичали, е добре, а се свива от болка (и колко е силна тая болка!), когато чуе нещо неприятно за него. Заради това, Райно, не трябва да ни смущава миналата наша обноска спрямо тези, които толкова много са ни обичали и обичат. Каквото и да е било, тяхната любов прикрива лошите страни на обноската ни и оставя наяве само добрите и от тия добри страни тая любов се увеличава повече и повече.

Всичките твои писма: едно отворено от Виена, едно отворено от Женева и две запечатани оттам же, аз ги получих навреме. Те радваха и радват всинца ни. Всичките ти писма аз ги давам на дедя ти Паскаля да ги прочитва и да си поплаква. Тя много тъжи за тебе, както и мама ти и татя ти. Но всички се утешаваме с хубавата надежда, че времето ще мине, ний пак ще се съберем и ще се радваме един на друг. Бог да ти дава здравие, както и на всинца ни. Всичко ще бъде добре с божята воля. Радваме се, Райно, че добрата ти хазяйка има момиче, с което ти ще можеш да си прекарваш времето по-весело и по-ползотворно. Всинца ни е мъчно, гдето те болят зъбите и страната. Дано да мине!

Тука с волята божия всинца сме добре. Мама ти снове сега редно с Василината майка едно хубаво платно. Тези дни се кани да вземе вълна, за да даде да изтъкат един килим.

Вичето от няколко деня е тука заедно с Веска и весело си играят и двете ту по дворът, ту в градината, ту из стаите. Снощи, когато ти получих писмото, беше тука и Климчу. Той казва: „Леля далеко. Кога доде?“ Вчера и днес тука времето е хубаво, та децата сѐ по двора и градината играят. Паскаля тая неделя не е дохождала, защото у тях мажаха, та си е имала работа. Кица, откакто са се изнесли оттука, не е дохождала, но тая сутрина пратила хабер, че ще дойде днес. Гана уши твоята престилка и я прибрахме, а сега Елисавета шие на твоя гергев маса, като твоята, но по-малка. Казва, че била за Добра. Казах на баба Иванѝ много здраве от тебе. Тя се ухили до немай-къде и ти благодари премного, че не си я забравила. Добра щяла да заминува с мама си за Мачин, а оттам накъде мисли да замине — не знайме. Всички са добре и ти пращат много здраве. Хеле баба Иванѝ, от снощи насам има 20 пъти да ме пита ще ти пиша ли писмо и да заръчва-приръчва, ако ти пиша, да ти кажа много здраве максус от нея. Комшиите всичките са добре. Баба Елена сѐ подохожда у дома и сѐ донася по някой новина. Баба Танаска и тя ни обихожда честичко. Днес е петък: купихме си още дърва. Баба Иванѝ ходи на манастирът „Св. Тройца“ да иска от игумена да ѝ прати една кола дърва, но игумена си пресякъл кракът

с брадвата, когато сечал дърва, та лежал и не можал да я приеме. Обещали обаче да ѝ пратят дърва. Вчера бях си полегнал според адетът си подир обед. Заспал съм — не съм заспал, чувам нещо високо и кресливо да се говори хем бърже-бърже. Уплаших се да не е станало нещо с децата. То била онази смахнатата, Василината сестра, Вангели. Дошла да иска прежда, та хортувала високо-високо. Юрдеците и юрдечките растат. Снощи купихме 7 пилета, днес с дървата заедно купихме 2000 ореха и 5—6 крини мисир.

На 10 т. м. аз ти писах, Райно, и ти пратих писмото според адресът, който бяхте ми оставили още тука с Иванка и именно: Cher madame Perref. Получи ли го? В него вложих и едно-две писма от приятелките ти, които писма бяха пристигнали, щом ти замина оттука. Аз ти пратих и 10 наполеона с един международен пощенски запис. На пощата казали, че не им трябва подробен адрес за тебе, защото там, в Женева, като студентка-българска, пощата лесно щяла да те намери и да те повика на станцията, за да ти брои парите. Получи ли ги? Дано да си ги получила, за да нямаш нещо притеснение откъм пари. Ти имаш у мене още 7 наполеона от парите, що ги остави тука. Аз щях да ти ги пратя сега, но се въздържах, защото твърде не разбрах добре адресът. Според този нов твой адрес, доколкото го разбрах, аз ти пращам засега това писмо, та още с отделен бандерол — списанието „Мисл“. Ако желаеш, ще ти пращам и вестниците „Мир“, „Пряпорец“, „България“, „Изток“ и други, които аз получавам. На банката писах да прекарат внесените 1200 златни лева на твое име и да ти открият за тях кредит в Женевската банка. Тукашната банка направила потребното и с писмо от 7-й т. м. ми е изпратила едно „акредитивно“ писмо, със силата на което ти ще можеш да разполагаш с горнята сума, както си искаш. Аз ще ти изпратя това „акредитивно“ писмо, да се намерва у тебе на всеки случай. Султанът, Шопът, Зорката и малкото ѝ, както и Шопкинята са добре: карат се.

Много ти здраве, Райно, от мама ти, тате ти, от мене и от всичките други. Елисавета те поздравлява нарочно. Тя е сѐ някак намусеничка, но ще ѝ мине. От дедини ти Паскалинини има много здраве, но аз не го отбелязах тука, защото те ся канят да ти пишат. Пиши по-честичко, защото мама ти и тати ти, та и аз намираме едно хубаво удоволствие и успокоение в писмата ти.

Много здраве и на Иванка от меня.

Колю се курдисва, че бил ученик. На Величка казах, че ще ѝ купиш едно хубаво нещо, каквито имало там, в Женева, много за такива момиченца и тя сега сѐ ме пита: „Кога ще си дойде леля Райна?“ Аз му отговорям с целувка и благословение.

Целувам те и те благославям.

Твой любящий те чичу

† митрополит Климент

Ти ме питаш, Райно, на коя специалност да се запишеш. Според мене всичките специалности са добри. Педагогическия курс е добър, но късичек. По социалните предмети е добър. Ако искаш, запиши се на него. Най-добре засега не се записвай. Впрочем добре е да се запишеш някъде. Направи като учителката си Пенка. Иванка не може ли да ти даде добър съвет? Аз, както знаеш, би желал да ми се върнеш не много учена, а добре възпитана и образована. Не се пресилвай. Пази здравето си. Поздрави хазайките си и им кажи да те учат добре да говориш по френски.

Твоят куфар, кошницата, не е пристигнал още в Женева. Кой знае кога ще пристигне! Ти си с лятна рокля. Не аджидисвай парите, Райно! Купи си фланели и зимна дреха. За бъдущето ще се намерят пари с божия воля. Както ти писах, аз ти пратих 10 наполеона. Похарчи 5-х за дрехи. Впрочем не зная получила ли си ги. Купи си дрехи, хем, чу ли?

Щях да запечатвам това писмо, когато Георги и Паскаля додоха тука на гости и ми казаха, че те ти писали писмо и го дали на пощата. Значи тяхното писмо ще получиш по-рано от моето. Сега вече ще захванат да дават театрални представления навсякъде, та и в Женева. Да отиваш на театро, когато дават добри опери и да ми писваш за впечатленията си, чу ли? Ама пак ще ти кажа: дрехи да си вземеш, чу ли?

Сега дойде и Ганка с майка си у дома. Тя плаче, горката, и иска да напусне Тодора. Мама ти и Паскаля я утешават, доколкото могат.

И Кица сега е у дома.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, препис.

[1] Реплика на Чацки от III действие на „Горе от ума“ на А. А. Грибоедов. В оригинала: „И дым отечества так сладок и приятен“.

122

До д-р Георги Паунчев

Георгя!

Ако слезете някогаж долу в митрополията, потърсете в бившата канцелария между книжата ми началото на разказът „Защо?“ и ми ги пратете.Струва ми се, че той е в долапът между ръкописът на г-на Жекова — преводът на Евангелието. Не вярвам да работя нещо по тоя разказ, но ако [го] имам тука, сѐ нещичко може да се прибави.

Новини тука няма особени, поне аз не зная, та и няма кой да ми каже, макар и нашите, търновски депутати, както и други приятели често да дохождат при мене. Някои казват тука, че аз ако искам , можел съм да помогна, за да се поправят работите (считат, че работите зле отивали). Трябвало само да отида при Княза и *чата-чат* да му кажа да се откаже от тия министри, да си избере други и да не харчи толкова много! „Ами вие, като сте от толкова време тука и знаете работите по-добре, питам аз, защо не отидете?“ „Ний сме миряне, отговарят ми, и се считаме за партизани, та каквото и да преоставим на Княза, ще се счита за партизанско домогвание, а ти не си партизанин и твоите думи ще имат по-голяма тяжест. . .“ Такива разговори с мене често, почти всеки ден се чуват сега в Синодалната палата. Но всичко си остава с едни празни разговори. Аз никъде не съм излизал освен до Марийкини[1], и то само еднъж съм ходил, и до баня. Седя в къщи, защото ми извадиха зъбите, та и докторите Моллов[2] и Ораховац[3] всеки ден ме преглеждат, за да видят имам ли нещо повредено. Снощи констатираха, че съм по-здрав от тях, само настояват да употребявам други очила, защото сегашните очила повреждали очите ми. Мушлер ще дойде след десетина дни да ми прави нови зъби, а дотогава докторите настояват да се храня с мека, чорбалата храна. Такава храна (супа, каша, яйца

и друго) приготовлява и ми праща Марийка. Мушлер казва, че ще му трябва най-малко 1 1/2 месец, докато ми приготви хубави зъби, тъй щото през всичко това време аз ще трябва да стоя в София. Дяду Костадин иска да ме заведе въз Враца да прекараме Коледните празници, че после да се върнем пак в София, но мене не ми се иска, защото аз се боя от тяхната кьопава железница, а при това едвам ли ще ми бъде възможно, тъй като в него време Мушлер ще има работа с мене.

С много от министрите не съм се виждал. Не съм искал още ауденция у Княза, не съм посетил и Бахметева[4]. Не зная какво се върши. Чувам, че Величков[5] си дал оставката, но защо — и депутатите, които дохождат при мене, не могат да ми обяснят. Той (Величков) и Вазов дохождали в Синодалната палата да ме видят, но в него време ми вадяли зъбите. Те почакали малко и си отишле, като ми оставили картичките си.

Всичките наши са добре тука. Направи визита с жена си и с Катя и Дерманчев. Зина и Иванов не са ми дохождали. Катя ми казва, че Иванов ми бил малко сърдит, тъй като не съм му върнал визитата, когато е дохождал с покойния доктор Друмя в митрополията. На Катя не са решили още ще дадат ли пенсия или не. Кушка се научила сега хубаво да декламира. Когато дойдат с Еленка в митрополията, се ми декламира някои немски стихове, но аз не ѝ разбирам.

От Райна получих писмо. Тя се преместила на нова квартира. Хвали се с новата си хазайка. Само че не ѝ достигали пари и иска да ѝ пратя пари. Аз не рачих да нося по пътя пари, та оттука да ѝ пратя, според както ме съветваше ти, защото усещах, че ще ѝ трябват пари, та можеше да се закъснее. Затуй в неделя(на15 т. м.) дадох на разсилния Никола 10 наполеона да ги изпрати на Райна с международен пощенски запис. Когато на другият ден, преди да тръгнем, той дойде да ме изпровожда, сам ми съобщи, че изпратил парите, но забравил у тях записът от кочанът, който му дали от пощата в удостоверение, че са получили парите, който запис, каза той, щял да ми изпрати в София. Писмото на Райна, с което иска пари, е от 19 т. м. Ако ги е пратил Никола на 15, според както ми каза, трябваше тя до 19 да ги има на ръце. Моля те, Георги, потруди се и направи справка у Никола, кога е изпратил парите и защо до 19-й т. м. Райна не ги е получила. Тя пише, че сега е по-добре. Там сега бил Шиваров да следва по правото. Той, жена му Еленка (ти знаеш, че те са роднина на Кирушка, а чрез нея и на нас) и Иванка потрудили са се и са намерили хубавата квартира на Райна. Тя плащала сега 120 лева златни на месеца без прането. Аз ѝ писах да вземе пари от банката, ако не е получила тези, които ѝ пратих от Търново.

Тука всички наши са живо и здраво. Не съм ходил нийгде, следователно и у Райнини. Но те са ходиле у Марийкини с надежда дано да се срещнем там, но не се е случило. Вижда се, свенят се да дойдат в Синодалната палата. Та и много от приятелите, в числото на които е и дяду Цанков[6], изказват голямо неудоволствие, загдето съм се установил в Синодалната палата.

Сарафов[7] дохожда при мене. Аз му напомних за неговото ироническо до нашето Дружество писмо. Той беше захванал да се оправдава, но прекъсна и остави за други път, защото дойдоха други гости. Оттогава не ми е дохождал. Както се види, те са доста недоволни, че сме съставили самостоятелно Дружество, а не клон на тяхното Дружество: поне такова заключение направих аз от разговорите си със Сарафов, Горбанова[8] и с кмета Облонски. Аз им казах, че ний със своите слаби средства ще свършим по-голяма работа за ма-

кедонските злочести общини, отколкото те със своите прословути огромни средства и със своята надута официалност. Дойде ли отговор от дяда Синесия?

Много здраве на всички. Цалувам ви и благославям всички ви. Цалунете за мене децата.

Ваш чичу
† митрополит Климент

София, 25 ноемвр[ий] 1898 г.

Днес е денят на Св. Климент, папа Римский. Ний не го празнуваме. Но Климчу се е родил на днешния ден. Аз му отправих поздравителна телеграма. Цалунете го и Вий за мене по тоя случай. Аз мислено го цалувам.

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, автогр. с маст., 4 л.

[1] Марийка — дъщеря на Величко Друмев.

[2] Моллов, Васил д-р — роден през 1875 г. в Москва. Завършил медицина във Виена. Бил е професор в Софийския университет.

[3] Ораховац, Петър д-р (1857—1922) — роден в с. Орахово. Следва медицина в Москва. Редактор на сп. „Медицински напредък", основател на Съюза на лекарите в България, общественик.

[4] Руски консул по това време в България.

[5] Писателят Константин Величков, министър в правителството на К. Стоилов.

[6] Драган Цанков.

[7] Сарафов, Михаил (1854—1924) — общественик и дипломат. Роден в Търново. Следва в Загреб и Париж. Основател на статистиката в България, министър на просветата (1881), на финансите (1883), на вътрешните работи (1901) и др. Член на Българската академия на науките.

[8] Горбанов, Петко В. — възрожденски книжовник. Заедно с П. Р. Славейков превежда романа на Едуард Лабуле „Париж в Америка" (1870). Починал през 1909 г.

123

До Георги и Паскаля Паунчеви

Търново, 10-й декемвр[ий] 1898 г.

Любезни ми
Георгя и Паскальо!

Писмата и на двама ви аз получих навреме, завчера, и прочетох с голямо задоволение, като видях от тях, че вий всички сте живо и здраво. И щом прочетох писмата ви, пратих ги на дедя ви Марийка, за да ги прочете тя на буба ви и мама ви, та да се зарадват и те. Макар и да имат внучета тука и да им се радват тъй също, както и на внучетата си в Търново, но тем, на буба ви и мама ви, сѐ е мъчно за внучетата Търновски. Особено мама ви не може да забрави как Вичето, когато се прощавахме в Балван, плачеше и се подземаше, та и на мене се късаше сърцето, и как Климчу викаше със сълзи на очи: „Климчу няма! Климчу няма! . . ." Мама ви на всички приказва за това и уж се смее, но аз съм забележвал, че смехът ѝ става през сълзи. Дяду, той уж се удържва,

но понякогаш и твърде на често позапитва тихичко: „Какво ли прави сега Вичето? Климчу дали слиза долу и дали не ни търси от стая в стая? Какво ли прави сега Колю? Бог знае какво салмува и разплаква Вичето?“ Такива питания често се чуват от дяда, т. е. от буба ви. Не знам защо, но и мене ми е мъчно за децата. Сякаш, че нещо ми не достига, особено като остана сам вечер. Начесто споменувам децата и много пъти без да щя. Когато дойде при мене Васку, аз, от привичка ли, от какво, сбърквам му името и наместо да го нарека с името му, аз казвам: „*О, Кольо? Добре дошел, Кольо!*“ Когато дойде Милен при мене, аз по погрешка го наричам много пъти „Климчу“. Когато дойдат при мене Еленка или Кушка, аз казвам: „*Ела, Вичето ми, ела. . .*“ и захващам да ги милвам. Еленчето, възползувано от това, казва: „За да стана Вича, трябва да ми купиш такава съща гривничка, каквато има Вичето“. (Баба казала, че Вичето има гривничка, но не казала, че аз не съм заплатил още тая гривничка.) Тия дни аз се каня да изляза и да купя както на Еленка, така на Кушка по една гривничка, ама ще гледам да е също такава, каквато има Вичето. Мене ми се смеят и владици, и Марийка, баба ви, та и мама ви, загдето тъй се бъркам в имената на децата, но досега сé не мога да се поправя. Може с време да отвикна, но още не съм отвикнал. Много ми се иска да си дойда по-скоро в Търново, но Мушлер не ме пуща. Той ще ме забави тука до къде Танасовден. Дълго ми се показва, но няма какво да се прави!

От предишното ми писмо вий знаете, че първата ми работа, щом пристигнах тука, беше да повикам Мушлера. И той урсузина, без да му мигне окото, извади ми един по един почти всичките зъби. Остави ми само три зъба. И тях щеше да извади той, но Моллов не го остави. Вчера обаче Моллов прегледа останалите три зъба и каза (вижда се, за мое удоволствие),че щяло да трябва да се извадят двата, защото биле наедени! Ще рече, аз ще имам удоволствието да ми вадят още два зъба. Дяду Григорий ми се смее и казва: „На младини, който е хапал много и ял сладко, тъй му вадят сега зъбите!“, а дяду Константин се радва, че щели да ми извадят и останалите зъби, а че без зъби щял съм да ям по-малко, та той щял да се наяде рахат-рахат, тъй като сега от мене не оставало за него ястие. Както и да е, аз виждам, че ще остана само с един зъб или съвършено без зъби, но бедата е в друго. Отдавна главата ми стои зашемадена. Аз мислех, че е от зъбите, аз порахатясах малко, но главата ми остана си зашемадена, вървежът ми не равен, погледът ми раздвоен. За всичко това, струва ми се, аз ви писах преди. Докторите и досега продължават през ден, през два да дохождат и да ме преглеждат.Положителното, което те ми казват, е, че съм нямал нищо. Дали са ми обаче едно горчиво лекарство. Забележвам, че това горчиво лекарство помогнало ми е доста много. Главата ми стои сè зашемадена, но не тъй силно, както преди, вървежът ми бива по-твърд и по-правилен. Погледът ми се още двои, но не тъй постоянно и доктор Киранов казва, че щом пристигнат очилата, които той изписал чак от Париж, и захвана да нося тия очила, щяло да ми мине всичко. Усещам се здрав, бодър и разположен духом. Апетит имам добър (дотолкова, щото дядо Константин сè се кара на софрата, че за него не съм оставял ястие. Казва, че като нямам зъби, ям толкова много, ами ако да бях да имал зъби, щял съм да изям и ушите му!), стомахът ми (да не е уроки!) добре работи. Слава богу, не мога от друго да се оплаквам.

Възползуван от това, че мога по-правилно и по-твърдо да ходя, аз вече става два пъти ходя, едно подир друго, у дяда Цанкова (еднъж сам, а друг път — с владиците). Той е добър, но стои на столът в кожи обвит: краката

му не държали. Първи път аз го намерих заобиколен от няколко свои *кюлханета*, както ги нарича той, и играе с тях на карти. Представлявах се и на Княза. Н. Ц. Височество ме прие много добре. Излезе чак вън, в антрето, да ме посреща, изказа *голямата* си радост, че ме вижда пак, нарече ме в присъствието на адютантите си свой *благодетел* и най-голям защитник не само на православието, но и на престолът, целуна ми ръка и после, като ме улови за двете ръце, заведе ме в кабинетът си, утордиса ме на канапето (а той седна на стол) и приказва с мене около 3/4 часа. Между другото той отвори дума за Македония. Каза, че македонското дело го поставяло в много трудно положение. От една страна, той не може да гледа хладнокръвно на онова естествено съчувствие, което народът му от княжеството изказва към злочестината на своите братия македонци, заедно с народа му се къса сърцето от болка, като гледа какви кланета и убийства стават там; желае да помогне, но ръцете му са вързани. От друга страна, Европа наляга върху него и иска да не прави той никакво движение в Македония. Тая Европа, казва Князът, е турнала на гърба ни, като една будна полиция на Тройствения съюз, цяла Румъния, а от предя ни постоянно насъскува Сърбия, Русия пък не желае още нищо сериозно да предприеме. Между туй народът му, българският народ в княжеството, винаги бил недоволен от неговата бездеятелност по македонското дело и горчиво го осъждал за тая негова бездеятелност. Всеки ден получавал той анонимни писма, в които го наричали, че е турчин, че в него нямало българска кръв (тука аз го пресякох и казах, че не са прави тези, които пишат така, защото аз помня неговите думи, които той е казал, когато отивахме в Русия като депутация, и именно: „В моите жили тече международна кръв, та Кобургите, гдето и да идат, сливат се с онзи народ, от който са повикани." Князът ми стисна ръцете и ми благодари, че помня тъй хубаво думите му. Аз му отговорих, че всичко, което той е казал и за което е давал обещание, аз го помня много добре), че той бил нито *риба*, нито *месо*. Заплашвали го с убийство, казвали му, че на улицата, всред ден, щели да го съсекат на парчета. . . Той не обвинява писачите, защото разбира, че не може всекиму да не бъде мъчно, като гледа как колят брата му, бесят и хвърлят в тъмница всекого и безчестят майките и сестрите ни. Но му боли защо за всичко това да осъждат него. И какво би можал той да направи, когато имаме на гърба си власите, отпреде си сърбите, а цяла Европа е гракнала като злокобен гарван върху ни! Лятос, когато е бил при царя в Петербург, Н. Ц. Височество му се е оплакал за всичко, разказал му е как стоят работите и колко е мъчно неговото положение спрямо Македония. Царят му е казал: „Разбирам всичко, виждам всичко, но трябва да се търпи още. Вий сами не можете направи нищо, а ний не можем още да действуваме!" Когато бил в Цариград, той разправил всичко на султана, комуто между другото казал и това, че пред вид на золумлуците, които се правят върху раята, неговите (на султана) верни поданици в Македония, твърде е трудно да се удържва спокойствието на целият Балкански полуостров, особено же в княжеството. Султана отговорил: „Разбирам го, но я ми кажи как да се обясни това чудно за мене явление, че във Виница са се намериле хиляди пушки, пратени там от българското правителство?" Аз, казва Князът, намерих се в небрано лозе, като чух това и не знаях какво да отговоря. Най-после му казах: „Ваше Императорско Височество, ако по-напред се постъпваше с християните в Империята по човечески, не щеше да има неудоволствие в княжеството, нито тия пушки щяха да се намерят във Виница". Султанът поклатил глава, усмихнал се и казал: „Аз вярвам, че скоро всички ще бъдат доволни." С това

той разбирал реформите. Подир това Князът ми говори за партиите у нас, каза, че никому не може да се вярва вече, похвали ме, че съм вземал живо участие в делото беленчени-католици, обеща да приеме, само за мой хатър, депутацията на беленчене, която сега е тука, на аудиенция (което и скоро направи, та извърши в тяхна полза всичко, за което и аз го молих). Депутацията днес си замина задоволена и благодарна и от мене, и от Княза. Говори още с мене за туй и онез, и ме отпусна да си ида. Трябва да се признае, че Князът говори много чисто по български, с чист български акцент.

Бях и у Бахметева, та той на другия ден ми върна визитата. Дохождаха при мене с визита министрите: Стоилов, Тодоров, Сгурев и Вазов. Другите не са ми дохождали, защото биле много заети с работа в Народното събрание. Впрочем мнозина от приятелите са недоволни, загдето съм слезнал в Синодалната палата, гдето се стесняват да ми дохождат. На някои от министрите аз върнах визитата. Не съм ходил още при Тодорова и Вазова.

С една реч, Георге, аз плавам тук като яйце в масло и се курдисвам като пате в решето.

От Райна давно не бяхме получавали писмо. Доста се бяхме умислили, та в него ден, когато получихме вашите писма, аз бях се заканил да отправя в Женева до Иванка в Университета телеграма и да я питам какво става с Райна. Но тамам щях да дам телеграмата на момчето, което ни шета тука (тамам пет момчета ни шетат), за да я занесе на телеграфът, донесоха ми от Райна писмо. И аз щом го прочетох, пратих го на Марийка, за да го прочетат на мама ви и буба ви, та да се зарадват още повече, защото и те доста бяха умислени за Райна. Мама ви току питаше не е ли писала Райна, а буба ви казваше: „Че тя друг път по-често писваше, сега защо се забави толкоз?“ И безпокойствието се забележваше на лицето му и в погледът му доста безпокойство. Сваку ви Стефан дохожда тук. Аз говорих с Тишева за него. Тишев ми каза, че при всичкото си желание да ми угоди, той не може да направи нещо за Стефана, тъй като в Сметната палата се приемали служащите по ценз. Говорих за него на Стоилова, Тодорова, Сгурева. Стоилов и Сгурев обещават да настанят Стефана тука, само, казват, ще трябвало да се почака, докато се откриело вакантно място, което наскоро щяло да стане. Тодоров ми казва, че ако Стефан би приел да стане нотариус, той се наема утре да го премести в София за нотариус. Според мене нотариус е добре и по-спокойно, но Стефан не ще, защото платата била по-малко. Стефан гледа да отслужи още една година, докато му се напълнили годините за пенсия, а че щял тогава да си даде оставката и да си гледа рахатът.

Райна, както пише, е добре в Женева. Ходила два-три пъти на театро, гледала някак учудено как стари и млади ходели по улиците с маски (вижда се там за Коледните празници да се веселят хората по улиците с маски). Това обаче не ѝ аресало. Хвали се, че в Женева биле много добре, но сѐ пак много тъжела за нас и гледала кога ще дойдат ваканциите, та да си дойде. Впрочем аз ви приключвам тука писмото ѝ, за да го прочетете сами, ако досега тя не ви е писала за всичко. Вчера аз ѝ пратих писмо и пари. Знам, че тя засега има пари, но пак ѝ пратих, за да ѝ се намират. Тя как бъде не харчи парите, та не е опасно да има тя на ръцете си пари.

Тука завчера, в неделя, стана митинг. Всичко беше спокойно. Полицията стоеше мирно и спокойно, докато траеше митингът. Митингът се е свършил при пълна свобода и тишина, взела се е потребната резолюция, подписала се е и трябвало да се занесе на Князът. Радославов (митингът се е съставил от стам-

болисти и радослависти) е съветвал митингаджиите да си отидат мирно по къщята и да предоставят на бюрото да занесе резолюцията на Княза. Те не се съгласили и демонстративно потеглили към палатът. Тогава излязла насреща им полицията и ги помолила да не отиват тъй демонстративно в палатът, а да изпратят бюрото или няколко души, избрани от тях, да занесат резолюцията им. На това поканване се е отговорило с камъни от страна на митингаджиите, заиграват камшици и шашки от страна на стражарите. Тези последните най-после зели връх, но мнозина от тях са си отишли по участъците с разпукани глави, а мнозина от митингаджиите биле откарани в тюрмата. Казваха, че един стражарин и един пристав умрели вече, но аз днес се срещнах с градоначалникът и той казва, че нямало такова нещо.

Завчера, на 5 т. м., отслужи се тука, в Съборната църква, тържествена панихида за падналите войници. Аз взех участие. На панихидата присъствува и Князът, Бахметев, министрите, множество народ и някои от консулите на православните държави. На другият ден, на 6-й подир божествената литургия, се отслужи пак при моето участие тържествен молебен за царя, на който присъствуваха в парадна форма Князът, Бахметев, Бахметевица, министрите, народ много и някои консули. Подире ходихме в Руското консулство и там отслужихме пак тържествен молебен при участието и на Княгинята. Аз бях във всичките си ордени. Курдисвах се до нямай-къде. „Анната“ и „Владимир“[1] се лъщяха на гърдите ми. Там беше и дядо Цанков, та и влашкият и гръцкият консули. Нямаше го сръбският консул, на когото после, когато той дойде късно, заедно с турските комисари, Бахметев му направи пред всички следующата забележка: „Ну батинька, мы и без вас умеем справляться“. Тая забележка обърна вниманието на всички. Аз говорих с влашкият консул на влашки, а с гръцкият по гръцки. Вижда се говорът с гръцкият консул е бил тъй добър, щото дядо Симеон после ми каза, че трябвало да ми се даде диплом за гръцкий език. Князът след молебенът, когато ни поднасяха по чаша шампанско, което приличаше на врачанска крушовица, дойде при мене с чаша в ръка, чукна се, пийнахме и разговаря доста време, но повече за беленчане и за своят дякон. Когато ме попита какво да се прави с неговът дякон (той поддържа един дякон от Г. Оряховица по име Бакърджиев в странство, който дякон бил в последнята година в Женева и сега е дошел тука и ми донесе „много здраве“ от Райна), аз му казах, че за да има неговът дякон успех в нашата православна църква, той, Князът, трябва да го изпрати в някоя духовна академия в Русия. Той се съгласи напълно и предостави на мене да определя Академията. Аз определих Киевската духовна академия.

Княгинята аз не бях виждал преди. Сега у Бахметева се намирахме в една стая. Тя не говори с никого от нас. Но когато тръгваше да си иде, тя поднесе и на мене ръка.

И Каравелов дохожда няколко пъти при мене и е доста любезен с мене. Той осъжда правителството, но не одобрява и действията на опозицията. Той зле говори за завчерашния митинг. Не по-малко зле говори и осъжда тоя митинг и г-н Цанков.

Събранието сноши прие железниците и заемът. Казват, че Тодоров е говорил в продължение на 5 часа и речта му била много хубава. Но станало е в същото заседание и следующето чудно нещо. След като се е произнесло събранието за приемането на железниците, Величков е поискал думата, качил се на трибуната и при общото мълчание, без да каже и той дума, излязъл си. Осъждат тая постъпка на Величкова. Осъждат и излизанието му от кабинета.

Казват, че това станало по някаква си каприция. Той напълно е одобрявал приемането на железниците и заемът, подписал е и протоколите, направени в Министерският съвет за това приемание, на ляво и на дясно е проповядвал, че трябва те да се приемат, че това е полезно за страната и изеднъж в една прекрасна вечер той си е дал оставката, захванал да не одобрява приемането на железниците и заемът и да хули бившите свои другари — министрите! Аз разпитвах мнозина депутати, които дохождаха при мене, да ми кажат истинските причини на оттеглюването на Величкова от кабинета; никой не можа да ми каже нещо положително за това. Изобщо почти всички осъждат Величкова за постъпките му. Консулов и Велчев[2] биле с него. Тая сутрина ми разправяше един и не можеше да се начуди как той, Консулов, който толкова много е настоявал да се прокара паралелната линия, та по този начин да се напакости на Гиршовата железница, сега, когато тая железница, Гиршова, съвсем се умаловажава с приемането ѝ от българското правителство, той се явява противник заедно със своите другари — Величков и Велчева, противник на това приемание. Предполагат някакво гешефтарство. Аз приказвах за тая работа (за заемът и приеманието железниците) с г-на Бахметева. Той е много доволен от действията на правителството и намира заемът много полезен за страната (5%), защото „макар и да бъде тежичко на страната, казва той, но тя е богата и ще може скоро да се отплати". „Вий сега с тоя заем, прибави той, оттървавате се от едно голямо зло—безпаричието, а пък пари ви са необходими." Наистина, казах му аз, страната ни е богата и тя скоро ще може да се разплати; но в такъв случай защо Матушката не ни даде пари, та да ни отърве от западниците гешефтари? — „Ний сами нямаме пари и Европа отказа на нас да даде заем", отговори той. Вий имате цял Сибир пълен със злато, възразих аз. Защо ни оставяте да ни дърпат западните банкери икономически! Аз помня думите на Царя, които той каза на мене лично: „Будьте спокойны! Мы не дадим вас врагом!" Защо сега ни оставате на враговете? Като вземаме сега железниците и като правим заем, ще трябва да плащаме огромна лихва. Бюджетът ни не е уравновесен. Той ще се обремени още с лихвите, които ще трябва да плащаме ежегодно за железниците и заемът. Две-три години можем да плащаме тия лихви — поне тъй уверяват и самите противници на правителството, — а после не ще можем да ги плащаме. Не ще ли в такъв случай да наложат чужденците ръка на железниците, та да останем без пари и железници? „Ну, этого не будет, възрази той, да и в таком случае я уверен, что у нас подумают." В това време дойде при нас г-жа Бахметевица, тоя разговор се прекрати, захванахме да говорим за времето, че е суша навсякъде, какво има в Търново и проч., след което аз си отидох, съпровождан от любезностите на г-н и г-жа Бахметеви.

Какво правите вий? Добре ли сте? Добре ли са децата? Аз наистина при всичките си великолепни срещи и разговори с високи и блестящи лица като дете тъжа за децата. Кажете на Вичето, че съм му купил една хубава чантичка. В нея има и игленице, и напръсниче, и ножички, и огледалце, и гегичка, за полесно обуване на чипичките ѝ, и музичка. На Коля купих едно хубаво ножченце и хубава кутия с пера, та и една хубава, със злато подвързана книжка, а на Клименча купих солдатчета, които играят на талим, когато свири музичката. Ако не мога за Нова година да пратя всички тия работи, сам ще им ги донеса, когато си дойда. Само кажете им да ме не забравят дотогава, чувате ли?

Буба ви и мама ви, както и Марийка и децата са добре. И ви пращат много здраве. Завчера аз бях у Марийкини. Там намерих Райна и ѝ поплюх да не

урочаса, защото я намерих поправена и разхубавяла. Обеща да ми дойде на гости със Спиридона, когато той бъде по-свободен от занятията си. Аз поблагодарих на Райна от твоя страна, Паскальо, за сладкото, което тя ти пратила с бача Петра. От Марийкини отидох у Вичови. Аз не знаях къщата на Вича, та ме заведоха там Еленка и Милен, за което и досега още се курдисват, че повече неща знаяли от чича си.

Завчера буба ви, мама ви и Марийка ходиха в Народното събрание да гледат как се перят депутатите и да слушат как се карат и псуват те помежду си. Билети са нямали, но нашите депутати щом ги познали, направили си адамлъка, взели ги вътре и им дали най-добрите ложи. Пък се е случило именно нея вечер да има публика и най-много да се карат и псуват депутатите. Буба ви си излязъл оттам твърде разочарован, тъй също и мама ви.

Откакто съм си извадил зъбите, Марийка ми готви и праща от тях ястия, кюфтета, макарони, юфки, сютлаш, стрити картофи, каша и други сè мегки работи, защото друго не мога да ям: зъби нямам. Впрочем тука, в Синодалната палата, готвят добра риба и аз ям, за което дяду Константин сè вика, че за него не оставало. Той вика, пък аз ям хубавата риба, докато се наям добре!

Как върви нашето дружество, Георге? Ами какво ли е станало с Червения кръст?

При всичките мои залягания, както и ходатайства, а също при силните и постоянни просби на д-р Минчевича, та и при заляганието на самия дяду Григория (той по-лекичка се отнася към тия работи и е по-снизходителен),Св.синод не разреши венчаването на х. Николиевото момиче с д-ра Хараламбева. Това само можах да сполуча: Синодът с особено писмо до Стоилова настоява да внесе въпроса в Народното събрание, за да намали то годините от 18 на 17. Та и някои депутати внесоха такова предложение в Камарата. Не трябваше тая работа да дохожда до сведението на Синода. Можахме там, в Търново, да я икономисаме. Но се сбърка, а сега е вече късно. Ще трябва да се търпи. Дяду Симеон казва, че когато момичето напълни 17 години и няколко месеца, аз сам, лично, може да икономисам работата. Ще трябва значи да се чака до къде Гергьовден или най-скоро — до къде сирница. Няма какво да се прави!

Какво прави митрополията? Децата слизат ли долу? Тука три деня напред падна дълбок сняг. Има ли сняг къде Търновото? Като гледам снега, та си напомнявам за шейната на Коля. Те са долу. Взема ли ги той или са оставени долу да киснат? Тука по улиците сега сè шейни работят. И какво е хубаво! Шейни сè хубави и карат много бърже. Да ти е драго да се возиш!

На буба ви не аресва твърде Софията, но той всеки ден излиза да се разхожда и е заобиколил вече почти всичката София. Мисля си, хазър са дошли до тука, да ги заведа на Рилския манастир, но когато се поправи времето.

Много здраве от мене на всички ви.

Като цалувам децата и благославям всички ви, оставам

ваш чичу

† митрополит Климент

Кольо не се ли е научил още да пише? Нека ми пише писмо, хем, чувате ли? Вичето захвана ли да шие злат пояс и злата шапка?

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

[1] Ордени, с които е бил награден митрополит Климент от руските императори Александър II и Николай II.

[2] Велчев, Велчо Т. (VIII. 1867 — 7. XI. 1957) — публицист и общественик, член на прогресивнолибералната, а след това на народната партия и Демократическия сговор. Един от редакторите на сп. „Лъча“, редактор на в. „Ден“ и др.

124

До Георги и Паскаля Паунчеви

Търново, 28 декемвр[ий] 1898 г.

Любезни ми
Георге и Паскальо!

Писмото ви получих навреме и прочетох със същото внимание и задоволение, с които чета всички ваши писма, които винаги очаквам с такова голямо нетърпение. По повод на писмото от дяда Синесия из Скопия заедно с надлежната квитанция, което ви приключавам тука, за да го предадете или съобщите на настоятелството на нашето дружество, аз бях се заканил вчера да ви пиша, но донесоха ми вашето писмо, та отложих за днес.

Преди Коледа аз пратих с един сындък играчки на децата за Нова година. Вярвам, че сте ги получили досега. Играчките май не ги бива, но децата ще ме извиняват.

На здравието всички сме добре, слава богу! Само мене не ме бива още, но и то ще мине. Сега преди малко беше доктор Моллов при меня и ми предписа да вземам вани. Той предполагаше да вземам ваните в Търново, но като помисли, че в Търново я се намерят такива вани, я не, съветва ме тука да правя ваните. И от утре аз ще хвана да ги правя.

Ний всички се радваме, че вий в Търново сте живо и здраво (вий знаете, че аз, щом получа от вас писмо, пращам го на Марийка да го чете на буба ви и мама ви). На Климча кажете, че баба му сготвила една хубава питка и ще му я прати, а пък друга сама ще му донесе, когато си дойдем. Така също и на Вичето. Децата тука са добре. Снощи остана да нощува при мене Милен с батя си Климента, а тази вечер тука е Еленка с батя си Александра и ще нощуват тука. Милена покрих с един хубав копринен юрган и той се похвалил днес у тях, че спал у дома под един „копринен пат“, та затуй и сега Еленка казва, че и тя иска да спи под „копринен пат“. Да са живи, добре са всички, веселят ме, но аз сѐ тъжа за Величка, за Климча и за Коля. Те аресват ли играчките? Колю аресва ли си чантата, ножчето, мастилниците и др.? Ами Вичето аресва ли чантичката и кукличката? Та и Климчу аресва ли солдатчета? Кажете му, като ги нареди по Нова година, да ги сурвака най-напред, а че тогава да захване да си играе с тях, чу ли, Климчо?

За вървежът на общите работи не мога, Георгия, нищо ново и утешително да ти кажа. Казват, че напролет се готви нещо в Македония и нашите се безпокоят, защото, казват, не ще бъдат в състояние да помогнат нещо. На първий ден на Коледа аз се надявах да ми дойде Бахметев, но дойде ми секретаринът му г-н Боткин и вицеконсулът Воеводски. Те ми казаха, че Бахметев заминал за Петербург в същият него ден (т. е. на връх на Коледа). Аз им казах, че трябва да е повикан, защото в такъв ден рано-рано, когато всеки християнин счита за свещена длъжност да отиде най-напред в църква, да

тръгне руският агентин на път, необяснимо е. Те казаха, че и те се учудват на това, но Бахметев тръгнал доброволно. Имало, каза Боткин, официално представление в Петербург по Нова година, та за то Бахметев прибързал да тръгне, за да пристигне там за Нова година. На другия ден аз ходих при мадам Бахметевица. На питанието ми кога ще си дойде Бахметев, тя каза, че за Нова година. После се виждах с Боткина и му казах, че между неговото твърдение какво Бахметев по Нова година трябва да се намери в Петербург и твърдението на г-жа Бахметевица, че той, Бахметев, за Нова година трябва да бъде тук, има противоречие. Той се засмя и не ми отговори нищо. Нито той обаче, нито г-жа Бахметева признават, че той е *повикан*. Между туй тук почти всички вярват, че той, Бахметев, е повикан в Петербург, за да даде отчет за нашите финансови афери, що станаха в последньо време у нас — според едни, а според други — да даде отчет за македонските работи. Това последньото твърди и нашия военен министр.

Завчера, на вторий ден на Коледа, аз ходих у Катини (бяха ме канили на обед), там дойде и Зина и мъжа ѝ, както и д-р Ораховац. Подир обедът министърът и Зина настояха да отидем у тях. Отидох. Приеха ме много любезно; между другото аз попитах министра, не знае ли той дали е повикан Бахметев или сам е заминал за Петербург. „Мене никой не ми е съобщавал за това, отговори той, но аз мога положително да кажа, че е повикан.“ — За какво ли? — „За македонските работи.“ „За Македония не е добре. Там на лято ще има големи злочестини. Завчера беше при мене Боткин и ме попита дали зная аз, та дали знае и правителството ни, че напролет в Македония се готви сериозно нещо? На отговорът ми той каза, че руското правителство има за това положителни сведения, доставени от нашите консули там. За голямо съжаление сведенията гласят, че бунтът там се насърчава и подбужда от австрийските и английските консули. . .“ Е, че не ще ли бъде добре, ако стане там въстание? попитах аз г-на министра. „Никак не е добре, дяду Клименте. Аз не съм прехвален русофил, но ме е страх, че целта на тия държави е не да помогнат на нас, а да свържат ръцете на русите тука, за да могат те свободно да действуват на Далечния изток, а също и да турнат ръка на Солун и други хубави части на Македония. Ний, княжеството собствено, ще се намери в трудно положение. Ако не отидем да помагаме, трябва да издържим една вътрешна борба, от която опозицията ще се възползува, за да ни свали, а пък едвам ли ще можем да помогнем нещо без Русия; ако ли не можем да противостоим на вътрешното у нас движение и идем да помагаме, ще си смажем главите без Русия. Държавите обаче ще интригуват да откъснат поне македонците от Русия и нас. Ако Русия не пожелае да си свърже тук ръцете, те ще казват на македонското население: „Ето доброжелателството на Русия! Ний искаме да ви освободим, а тя противодействува!. . .“ С една реч, не ни чака хубаво нещо напролет. . .“ Относително заемът и железниците, Иванов казва, че хубаво станало. Изобщо тука неопределено говорят за тия работи. Всички или укоряват, или хвалят, но никой не казва средства за поправяне на работата.

Вчера бях у Спиридонови. Черпиха ме със сладко. Тяхното Колю от първом се срамуваше от мене, но отпосле станахме приятели и той ми показа всичките си портрети и картини. Даде ми портрета си да го пратя на Коля и ми приръча да пиша на Коля „много здраве!“ Дохожда при мене и техния Борис. Той не е така мъдр като батя си. В пъргавината той прилича на нашия Коля.

На Райна, както ви писах, пратихме за Коледа една печена пуйка. Дали я получила, още не знаем. На първий ден на Коледа аз я поздравих телеграфически. Надвечер се получи от нея телеграфически отговор и поздравление.

Аз съм сам сега и много ми е мъчно. Очакваме за довечера дяда Константина, но утре той пак ще замине за Враца.

Нашето Дружество трябва да си е дало вече представлението. Излезе ли добре? Славков беше ми телеграфирал да ходатайствувам, за да се разпореди да се отпусне „военната музика". Направих го, но не ме послушаха. Отстраниха ме с „ще видим".

Писмото от дяда Синесия се получи в един плик от министерството. Ризов[1] е тука и не иска да си отиде, защото се опасявал от положението в Македония: тъй ми казват, а аз не съм се виждал с него и не съм приказвал.

От Начовича би могъл да се науча нещо, но не знам, той ли хитрува, аз ли, не можах обаче да се срещнем. Той е дохождал у дома два пъти и сѐ не ме е намирал. И аз съм ходил у тях два пъти — не съм го намирал. Оставаме си само карточки.

Капчев, казват, се подвизава енергически в Загреб. Развивал, казват, сепаритическа деятелност и получавал известни суми от маджарския министр. Всичко е хубаво, но според мене, щом са намесени в работата маджарите, господ нека ни бъде ердамжия. Не зная г-н Капчев дали тъй гледа на работата. Мене ми се струва обаче, че с тях, с маджарите, трудно е да се шегуваме и да казваме „не го лажем!"

Много здраве на всички. Дяду, баба са добре. Марийкини тоже са добре. Васил снощи замина с тренът за Стара Загора. Всички ви поздравляват.

Цалувам Вичето, Климча и Коля и благославям всички ви.

Ваш чичу
† митрополит Климент

Това писмо го писах снощи и го запечатах; остана за тая сутрена да го пратя на пощата с момчето. Тамам обаче щях да го пращам, дойде при мене Начович. Разговорихме се доста време. Той осъжда направеното от правителството, казва ми, че с вземането железниците и заемът ний сме хвърлили на улицата в калта тамам 45 милиона грешни български левчета. За Бахметева казва, че е отишел сам, за да даде разяснение за скарването си с Княза. Той и отпреди бил малко скаран с Княза, но от смъртта на дяда Григория това скарване взело големи размери. При опяването (ама това Начевич ми го съобщи секретно и аз ти го предавам под секрет) на дяда Григория след моето слово, Князът се приближил до покойния и като погледал, обърнал се към консулите и казал: Колко е проклета тая къща (руското консулато. Наистина оттам като дойде дяду Григорий, легна болен): майка ми щеше да умори, а сега умори най-добрия ми приятел". Това го чул Бахметев и сърдитнята стигнала дотам, щото се научил Зиновев,[2] разчуло се и в Петербург, та затуй отишел Бахметев. За в Македония Начович казва, че по никой начин не трябвало да става там каквото и да е движение, но нашето правителство със своето неразумение възбуждало там всичките движения, та съдействувало да изгубим доверието на Портата и да дадем преднина на сърбите.

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

[1] Ризов, Димитър (1863—1918) — публицист, общественик, дипломат, редактор на вестници, автор на брошури и статии за външната политика на България. Автор на „Етнография на Македония". На македонския въпрос са посветени и други негови трудове.

[2] Навярно Иван Алексеевич Зиновиев, руски дипломат, известно време директор на Азиатския департамент, посланик в Швеция и т. н.

125

До император Николай II

Ваше Императорско Величество!

Население старой болгарской столицы, Тырнова, празднуя многознаменательный для Болгарии день, 19-е февраля, созданный любовью[1] блаженной памяти августейшего Вашего деда, нашего царя — Освободителя, при живейшим участии Вашего великого родителя царя-миротворца и покровителя нашего, и вознесши теплые молитвы к престолу всевышняго о благоденствии Вашего Императорского Величества, возложенно на меня лестную обязанность повергнуть к стопам Вашего Императорского Величества чувства их глубочайшей признательности и всецелой преданности. Господ бог да благословит великую Россию и Вас, великого ея монарха и нашего великого покровителя.

† Климент, митрополит Тырновский

АБАН, ф. 54, автогр. с маст., 1 л., оригинална чернова. [1898 г.]

Адресирано: „Петербург. Его Императорскому Величеству Великому государю императору и покровителю нашему Николаю Александровичу".
Следва зач.: Великого Вашего.

1899

126

До Георги и Паскаля Паунчеви

София, 10-й януар[ий] 1899 г.

Любезни ми
Георге и Паскальо!

Преди Богоявление, и именно на 5-то число, аз бях се заканил да ви пиcвам писмо и да ви намъмря хубаво, защото не ни писвахте отдавна. Коледа мина, мина и Новата година, а от вас нямаше писмо. Мисляхме и се безпокоехме защо толкова време да мълчите. По Нова година аз получих наистина поздравителна телеграма от децата: от Коля, Вичето и от Климча. Зарадвах се, мислено цалунах децата и ги благослових. Но от вас нямаше нито писмо,

нито телеграма, та повече се обезпокоих, като не можах да си обясня това. Помислих, че може да сте телеграфирали направо до татя си и да го поздравите с имений му ден, та затуй веднага проводих телеграмата на децата у дедини ви и приръчах да ми пратят своята, що са получиле от вас. Казаха ми, че няма и че те (мама ви, буба ви, дедени ви) се безпокоят много от вашето мълчание. Почаках още два-три деня и на 5-то число като видях, че няма от вас нито телеграма, нито писмо, седнах да ви напиша сърдито писмо. И писмото ми наистина щеше да излезе такова арнаутско, щото бездруго щяхте да кажете, като четехте: „Ну, арнаут къзмъш!. . .“ Но тамам бях написал половин страница, дойдоха при мене в Синодалната палата мама ви и деде ви Марийка (те ходиле на пазар и се отбиле, за да си починат), и ми казаха, че нея сутрина получиле от вас телеграма, с която сте поздравлявале тата си с имений му ден, а всички други — с Нова година. Видях телеграмата (Марийка я носела при себе си, за да ми я покаже). Тя наистина е дадена на 1-во число, тука се е получила на 2-ро, а раздавачът я дал чак на 5-то число според адресът ѝ. Тогава оставих писмото, арнаутското си писмо. Предположих, че може да сте писали, но се е забавило писмото на пощата. „Трябва още да се почака“, рекох аз и отложих за друг път да ви напиша. Тоя път не се излъгах в предположението си. На другият ден (т. е. на 6-й того), като се усещах някак по-добре, та и времето беше доста хубаво, аз отидох в Съборната църква. Като се върнах от църква, аз намерих вашите писма (това беше около 12 часа по пладне, защото от църква ходих при дворецът с процесията за водосветът, а че тогава си дойдох у дома). Веднага разпечатах писмата ви, прочетох ги с голяма радост, подскачах, попях си малко (Сандю и Еленка, които срещу Богоявление нощуваха у дома — децата много обичат да нощуват у дома, та се редуват. Милен сѐ се кара,че на него не се падало на често ред — гледаха ме с очудвание и трябва да са помислили, че съм полудял) и веднага ги пратих у дедини ви Марийкини, за да ги прочете на татя ви и мама ви, та и там всички да се радват, защото и те бяха се доста разкъхарили, задето не им писвахте. В същият ден аз получих и от Райна писмо, та се зарадвах още повече, защото и тя пишеше, че е живо и здраво и добре. Оплаква се само, че още не можела да се научи добре по френски. Днес аз и на нея писах и писмото ѝ вече изпратих. Писах ѝ на дълго и широко. Описах ѝ подробно как вий там, в Търново, сте посрещали Новата година с „жива картина“. Аз ѝ казах, че кога си дойда в Търново, с божя воля ще взема и нея (Еленка) и там тя заедно с Вичето, Климча и Колето на често ще гледат живи картини. Тя се радва.

Тука ний не посрещахме Новата година така тържествено, както вий в Търново. Кой знае! Може хората тука, в столицата, да са посрещале Новата година по-тържествено, но у нас нямаше никакво тържество, но затова пък посрещнахме ний Новата година доста весело. Бяхме се събрали всички свои у̀ Марийкини. Там бяха дошли и Вичуви (Златка и Вичу), беше там и булина Васил. Насядахме около трапезата всички и се наядохме сладко-сладко. Питата нарязахме със смях и с още по-голям смях всякой си грабна по едно парче и захвана да го чопли, за да види какво му се е паднало. В питата нямаше турнати клончета от сурвакници, а бяха турнати книжки, написани от Санка, в които се казваше кой какъв ще стане. Парáта се падна на Санка. На буба ви се падна, че ще бъде юнкер, на мама ви — министерка, на мене — пъдарин, на Еленка — бозаджийка, на Милена — генерал, на Васка — тапънар, на Климента — философ, на Вича — дипломат, на тебе, Паскальо (защото и за вас турнал Санку) — султанша, на Кушка (и тя беше там) — докторша, на

Вичето — царица, на Коля фелдмаршал, на Климча — солдатин, на тебе Георге — списател, на Златка — говедар, на Вича, струва ми се, освен дипломат още и свинар, на Стефана — не помня и тъй нататък. . . Имаше и за Райна, не мога сега да си припомня и кому какво се падна. Но весело беше, смяхме се много. Седяхме до късно. Аз си отидох чак когато се хвърлиха вече топовете от казармите (тука Новата година се посреща с топовни гърмежи). Ще каже, чак подир сред нощ. Но на другия ден аз нийде не ходих, нито в църква. Хората помислили, че съм си отишел. Министрите обаче и висшите военни власти дойдоха всички да ми честитят Новата година. Дохожда ми и цар Рачу,[1] макар че е бил в траур по бабалъкът си. Само през вечерта на Новата година отидох у Вичови да му честитя имений ден. Останах там да вечерям. Дойдоха за вечеря и буба ви, и мама ви, и дедини ви Марийкини, събрахме се пак всички свои и се нагостихме хубаво. В гощавката взеха живо участие и дядо Никола (бащата на Златка), и баба Николица (Златкината майка). Златка, вижда се, трудила се е да си покаже всичкият мурафет по гастрономията; имаше и македонска гозба. Не зная как се ареса тая гозба на другите, но на мене много се ареса, защото месото беше мечко и хубаво се ядеше без зъби.

На Богоявление (т. е. на 6-й т. м.) от църква аз отидох с процесията, предводителствувана от дяда Партения, на парад да гледам. На площадът пред дворецът, гдето щеше да стане парадът и водосветът, Князът начело на войската стоеше на караул и чакаше процесията. Щом се доближихме, той дойде до нас с гола калъчка и отдаде чест на св. кръст. Подир водосветът (внимавайте!) Князът дойде при мене, целуна ми ръка и изказа радостта си, че ме вижда здрав, разпитва ме любезно за туй, за онез, покани ме да отида в дворецът, за да си отпочина. После пак ми целуна ръка, *поиска позволение* да отиде при войската, която се нареждаше, за да дефилира пред него, поклони ми се любезно и замина. Веднага дойде пък при мене Княгинята, поклони ми се любезно, целуна ми ръка, милостиво приказва с мене и още по-милостиво ме покани и тя да отида в дворецът. И това всичко стана пред очите на хиляди народ и войската, защото ний стояхме на високо, нарочно направено място за водосветът. Вий разбирате, че от тази чест, направена на чича ви пред толкова народ, той, чичо ви Климент, порасна на две педи (вий, ако речете, че съм пораснал на пет педи, не ще да сбъркате). Стоилов и Начович ми казваха, че австрийският агентин и военното австрийско аташе, които ме виждали за първи път, като видели каква чест ми се прави от Княза и Княгинята, с учудване попитали „Кое е тоз"? И още с по-голямо учудване, а вероятно и изумление се научили, че този е Климент прочутият. Тъй е то! На голям човек сѐ му върви. . . Учудвайте се и вий, но не се изумлявайте, чухте ли? Но чакайте! Не се свърши само с това. Стоилов веднага се озова при мен, както и гофмаршалът на двореца — случайно или нарочно — и ме отведоха в двореца (крепяха ме един от едната страна, а друг от другата, защото им казах, че аз си губя равновесието, като вървя, и се курдисвах аз като пуяк между двамата). В дворецът ми направиха извънредна чест. Агентите с жените си бяха пристигнали там преди мене, но чакаха в приемната стая. Щом дойдох аз, вратата на парадният салон се отвориха и ме поканиха вътре. Сред салонът стояха прави Князът и Княгинята и имаха помежду си князчето — Бориса. Аз им се поклоних и те ми се поклониха вежливо. Аз поздравих Княгинята с рождения ѝ ден, за което тя ми благодари грациозно и весело. Тогава Князът каза на Князчето: „Ето този е дяду Климент, най-добрият патриотин." Князчето след това спусна се при мене, улови ме за десницата, целуна я и каза по

детски: „Добле дошел, дядо Клименте.“ Аз го взех на ръце, цалунах го и го благослових, за което Князът и Княгинята ми изказаха куп благодарности. После приказвахме с Князът и Княгинята около половин час. През всичкото време на нашето приказване Князчето държеше десницата ми и я цалуваше, а аз с левицата си милвах го сегиз-тогиз по главичката. Най-после ме отпуснаха да си отида. Княгинята ме изпроводи до вратата на салонът, Княза излезе вън, гдето чакаха агентите, и пред тях ми цалуна ръка и ми благодари, загдето съм ги посетил и накара Князчето да дойде с мене чак долу, до вратата на дворецът да ме изпроводи. То ме улови за ръката и слязохме по стълбата, заобиколени от куп адютанти, гофмаршали и разни лакеи. Подведоха ми една княжеска карета. Аз се простих с Князчето, седнах в каретата и заминах за Синодалната палата. Но едвам слезох там, дойде с каретата си военният министър и ме заведе у тях на обяд. Държа ме до 5 часа вечер, напои ме с чай и чак тогава ме отпусна.

Както щете, но от такава чест човек порастра ако не в собствените си очи, поне в очите на хората, не на две педи, но на десет. Вий какво ще кажете? Аз ще се ослушвам да чуя Вичето и Климчо как ще се произнесат върху това.

Дотука аз писвах сѐ „бабини деветини“, а за в работата нищо не писах. Та и нямам нещо за в работа да ви пиша. За Македония нищо не се чува, Георгя. На Ивановден бях у хаджи Ивана — тукашният градоначалник. Той ми казва, че срещу Богоявление получило се едно анонимно писмо, в което се предупреждавал Княза да не ходи на парадът и водосветът, защото имало скроен атентат, та щял да хвърчи и той, и духовенството, и всички, които бъдат наоколо, на въздухът.

Начевич дохожда у дома. Приказвахме за политика. И той осъжда правителството. Като го запитах в какво се състои направеното от правителството зло, той ми каза, че то хвърлило на улицата 45 милиона лева така, както ний хвъргаме в калта счупено перо. Ако е само това злото, то е поправимо, казах аз. „Зло е, дядо Клименте, голямо зло. . .“, продължи той. Добре, г-н Начевич, да речем, че правителството е направило голямо зло, но не е ли свещена длъжност на всички патриоти да се събират, да се съгласят и да кажат кой е лекът за това зло? Сега само викаме, че е зло, но защо не кажем как може да се излекува това зло? И кой ще е в състояние да го излекува. „Трудно може да се излекува това зло, отговори ми той. Аз зная само един човек в България, продължи той, който ще може да поправи злото: той трябва да се повика.“ — Кой е той? — „Каравелов!“, отговори Начевич. Подир Начевича дохожда при мене Каравелов (той често дохожда у дома). Аз му честитих, че един от неговите най-добри приятели има такова мнение за него и ако той, Каравелов, се усеща, че може да поправи злото, голям грях е, гдето само вика, а стои със скръстосани ръце. „Мъчно е, дядо Клименте, почти невъзможно е да се помогне“— Тогаз защо викаме? Да се помирим с положението и да си гледа всеки работата. Нима ти или вашите, или Цанков, ако дойдете на власт, ще можете да поправите работата? Не ще ли да приемете работите за свършен факт и да я карате така, както ще я карат и сега властуващите? — „Така е, така, каза той. Работите може да се поправят, само ако русите ни спасят. . .“ А! — рекох аз. — Че тогава и баба може да помогне. . . Изобщо Георгя, тука много говорят, а малко вършат. За министерска криза тука всички говорят. Казват, че имат шансове цанковистите, с които на последно се сдружил, казват, и Величков. Самите цанковисти, с които съм се виждал, хабер нямат. Казват, че Вазов, Тодоров, Сгурев и Маджаров щели да се оттеглят и щели да бъдат

заместени със Сарафова, Данева, Балабанова и Помянова. Аз се виждах вчера с Данева и Балабанова, а днес със Сарафова (който дохожда да ме кани у тях на обяд и аз му обещах), но те смеят се и казват, че то е фантазия на празни умове. Сарафов обаче често посещава дворецът. Тодоров ми се вижда малко умърлушен. Завчера беше у дома и аз му казах, че, както се чува, султанът не подписвал направеното от тях за железниците и заемът. „По-добре, каза той, че ний ще се отървем от отговорност. . .“ Той като че е уморен. С Князът имах случай да поговоря за кабинетът. Той се изрази, че Стоилов е много добър, но нямал добри другари. Казват, че Князът псувал на ляво и дясно министрите, а много бил любезен с цанковистите. Но аз нито съм го виждал да е тъй, нито съм го чувал да псува. Стоилов е куражлия. Той вчера вечер беше у мене и седя доста време. За Македония бях чул, че дошле оттам двама интелигентни македонци, явили се пред Стоилова и военния министър и казвали, че те нищо не искат от княжеското правителство, не искат никаква помощ. Те сами на лятос щели да си извоюват свободата. От нашето правителство не ищели друго, а само да не им пречи. Попитах аз за това Стоилова. Той отрече. Също отрича това и военния министър.

Ний всички тука сме живо и здраво. Буба ви е весел, разхожда се из София, също е весела и мама ви. Добре са и Марийкини с децата. За Стефана не може да се направи още нищо. Всичко обещават, а нищо не вършат. Говорих това на Стоилова. Той ме уверява, че ще направи потребното, само му чакал благовремието.

На Златка, Пасьо, купих, по съветът на деде ти Марийка, една добра табла с тъкъмите му. Тя остана много благодарна. На деда ти Марийка купих едно часовниче, на Еленка една гривничка, като на Вичето, съща гривничка купих и на Кушка. Купих им празни чантички. На Милена купих ботушки, ама хубави, лакирани и една кутия солдати, както и на Климча. На Колюто и Бориса Спиридонови купих албум с животни и играчки по Фребеловата метода, но стоят у дома, защото не са дохождали да им ги дам.

Всичко е добро, Георге и Паскальо. Мене тука навсякъде ми правят чест. Носят ме, тъй да се каже, на ръце и аз мога да се похваля, че тука плувам като яйце в масло. Само здраве да е. Аз не мога още да се поправя, че да видим. Сега вземам вани.

Райна, Георгя, завчера добила момиче. Мама ви и деде ви Марийка вчера ѝ ходиха на кадене. Вчера добила момче и кумичката на нашата Райна. Поискаха днес да го кръстят. Кръсти го наместо Райна, деде ви Марийка. Турна му име *Михаил*.

Преди няколко деня пратихме за децата питка, която я прави мама ви. Получихте ли я? Райна получила в Женева пуйката, много се благодарила, та дала от пуйката и на хазяйката си.

Пиперките яжте на здраве. Не се бойте, че ще се свършат. Също и лахната. Ами какво ли правят прасетата, аз им казвам, че са такива прасенца, каквито са и те двамата.

Много здраве на всинца ви от всички тука. Деде ви Марийка донесе за вас едно писмо, което аз приключвам тука. А Еленка е приготвила и праща на Коля, Климча и Вичето картинки.

Климчу може ли да си нарежда солдатите? На Вича кажете, че аз, като си дойда, ще ѝ донеса много по-хубава кукла и много по-голяма и хубава чанта. Също и на Коля ще донеса армаган.

Поздравлявам и аз всички ви.
Целувам децата и благославям всички.

Ваш чичу
† митрополит Климент

П. П. Бахметев не се е завърнал още. Когато се завърне, ако узная от него нещо за политиката, ще ви пиша, Георге.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

[1] Рачо Петров (1861 — 22. I. 1942) — военен и политически деец, един от първите български офицери. Бил е министър на войната (1894—1896), министър-председател (1900—1901, 1903—1906). Р. Петров е едно от доверените лица на Фердинанд.

127

До Величка Урумова

Миличко ми Виченце!

Аз се много затъжих за тебе и да има леснина да фръкна, да дода в Търново да те помилвам, да те целуна и пак да дода тука. Ами ти затъжи ли се за мене или съвсем ме забрави? Когато захвана да милвам Еленка или Кушка, които често дохождат при мене, мене ми се струва, че милвам тебе, Виченце, и много пъти се объркам, та вместо да кажа „Хубавата ми Кушка“ или „Хубавата ми Еленка“ казвах: „Ох, хубавото ми Виченце!“

Сега, Виченце, сурвакай ме, та дай да те целуна (нека заради мене те целуне мама ти и буба ти); аз ще ти дам армаган една хубава чантичка от зелено кадифе, в която има и огледалце, и ножички, и кукичка за плетене, и друго. . .

Аз съм ти купил друга по-голяма чантичка или кутия от червено кадифе, но ще ти я донеса сам и ще ти я дам! В нея има и напрасник, и игленик, и игли, и гребенче, та и място за часовник и гривнички. За Нова година съм приготвил за Еленка и Кушка по една гривничка, също такава, каквато е и твойта, гдето ти я купих, но не съм я още платил. За Милена съм купил едни ботушки с калошки, а на Санда, Климента и Васка съм приготвил по едно гребенче да си чешат мустаците и брадата (защото хемен-хемен показали им се мустачки).

Целувам те хиледи пъти и те благославям.

Твой чичу, който много те обича,
† Климент

Много ти здраве от дяда, баба, Милена, Еленка, Кушка и от всички други.

Автогр. с. маст., 2 малки л. Писмото се намира у племенницата на митрополит Климент, дъщерята на д-р Георги Паунчев, Величка Урумова. То не е адресирано, а е било изпратено заедно с писмо до родителите ѝ — може би на 10 януари 1899 г.

128

До Георги и Паскаля Паунчеви

София, 21 януар[ий] 1899 г.

Любезни ми
Георге и Паскальо!

Намирате ми махана в писмото си, което получих напоследък, че съм писвал дълги и широки писма. Не знам то кусур ли е, но когато взема да пиша писмо на вас или на Райна, аз почти се забравям и се впущам в многоглаголание. Аз, право да си кажа, доста тъжа за Търново. Да тъжа повече ме прави боледуването, та като дъдря тъй много в писмата си, струва ми се, че ще ускоря с това идването си в Търново. При това, като съм далеч от Търново, мене ми се иска повече и повече да приказвам със своите, които са в Търново, иска ми се да ги посветявам и в най-малките подробности на живота си, който прекарвам тука и който прекарват мама ви, буба ви и всички, които тъй много милеят и тъжат за Търново, а най-повече за своите, за внуците си и внучките си. Освен туй с дъдренето си мене ми се струва, че всички сте наоколо ми, та аз виждам до най-малките подробности и на вашият живот и чувствания в Търново спрямо нас. Ами не вземате ли във внимание и това, че иска ми се да се порисувам пред вас, да се покурдисвам и да ви покажа, че чичо ви Климент е станал голям човек в София, че мене ме коткат навсякъде, носят ме на ръце. Е! Може ли това мое величие с малко думи да се опише? Климент — туй! Има работи сè с Княза, с министри и сè с големи хора. Макар и да съм, както казват турците, „бош оданян ода башисъ,“[1] но сè пак туй е доброто и превъзходното, че за удивление на мнозина аз съм „одабашия“, макар и на празни ясли. Затуй не ми хващайте кусур, че много дъдря в писмата си. Хеле в последньото туй отношение, в хвалбите, аз нямам спирание, както виждате. Във всяко едно писмо се хваля и сè не мога да се нахваля. Иска ми се сè да се хваля и да се хваля. Какво да го правиш! Човеческа слабост. Хората отстрани като гледат на тия ихтибари, що ми се правят, бог знае какво си помислюват. Та и тези, които правят ихтибарите, и този, който ги приима, много пъти стоят един срещу други, гледат се и се чудят: първите се чудят какви по-големи ихтибари да правят, а вторият се чуди от гдека се вземат тия ихтибари и комплименти, когато се знае, че едно се говори, а друго се мисли? Виждал ли си ти, Георге, двама души да се разговарят и да мислят — единът може би искрено и думите му да са искрени и от душа, а другият да се усмихва под мустак? Но както и да е, ихтибарите ги има засега, а какво ще стане подире, не знам. Та и каквото и да става, гложанските манастири не са малко в България. И в тях се живее добре.

Кажете сега нямам ли право да ви пиша тъй надълго и широко и да ви се хваля тъй много за ихтибарите, които ми се правят? Не зная какво ще кажете, но каквото и да кажете, аз съм прав.

Ний тука с волята божия сме добре всички. Добре са татя ви, мама ви, Марийкини и децата. Децата често дохождат при мене и често остават да нощуват у дома. Завчера бяха дошли и Райнините деца — Колю и Борис. Аз се надявах, че ще ми додат те по Нова година да ме сурвакат и бях им приготвил подарок. Те не додоха тогаз, но аз запазих подарокът. Сега като дойдоха,

аз им го дадох. Зарадваха се и се поскараха малко. Армаганът е този: една кутия с играчки за къщи и разни здания по Фребеловата метода и един атлас с разни животни — мечки, слонове, магаренца, петли и проч., такъв същи, какъвто пратих на Коля, Вичето и Климче. Щом им показах атласчето, те се посбутаха кой да го вземе, но като им подадох кутийката с Фребеловите играчки, по-големият, Колю, предпочете да вземе тая кутия, а атласчето предостави на малкия, на Бориса, който от това остана много доволен. Да са живи! Много приличат на Коля, Вичето и Климча. Големият, Колю, по физиономия прилича на вуйча си Георгя, а малкият, Борю, е по-лют и прилича по характер на нашия Коля, или по-добре да кажа на баща му Георгия Паунчев. Като бях у тях и си играях с тях, аз казах на Райна и Спиридона, че по всичко се вижда какво у тях има „арнаутска жилка".

Ами вий как сте, Георгия и Паскальо? Какво правят децата? Колю, Вичето и Климчо чакат ли ни със същото онова нетърпение, с каквото ний бързаме да се върнем в Търново? Всичката работа я забавям аз. Тука нямаме никаква важна работа. Но моята болка още не е минала, та докторите не ме пущат. Болка нямам никаква. Здрав се усещам. Само че погледът ми се още двои и се кландукам, като вървя. Докторите — Моллов, Ораховац и Киранов — често дохождат при мене. Дават ми едно и също лекарство и се смеят на болестта ми. Завчера, в неделя (на 17 януар[ий],), бяха се събрали у мене на консулт, разгледаха ме пак окончателно и обстоятелствено и констатираха, че аз уж отивам на добре, но трябва още малко търпение. . . И аз наистина усещам едно значително подобрение, но сè още не съм окончателно поправен. Затова Колю, Величка и Климчу, ако са се затъжили много за нас, да потърпят малко още. Те да ме видят ще се чудят и не ще могат да се начудят защо казвам, че съм болен, когато съм съвършено здрав. Та и вий да ме видите, ще кажете: „Ъх! Неговата болест, нашето здраве!" Тъй хубаво съм оправен аз. Но не мога правилно и равно да вървя. Който ме види, ще каже, че аз съм парализован. При всичко това аз ходя сè у големци и важни особи и сè на обяд. Не зная дали не ви писах, че бях на обяд у г-на Сарафова, после у д-ра Ораховац, гдето дохожда и военния министър (сега бивши), у Болярски (или у мадам Вазова),[2] у Цанкова на два пъти на чай, а у Марийкини и у Вичови — през ден, през два. Миналата неделя спах у тях. Милен и Еленка ме вардиха, т. е. и те спаха в същата стая. Сега за в неделя съм канен пак у Дерманчева и Катя. Разбира се, че сегиз-тогиз ходя и в палата (когато ме повикат, разбира се), а у архимандрита Василия на три пъти съм ходил на чай. Разбира се, че ходенето ми бива сè с пайтон. Е, голям човек съм!

Досега ви писвах сè бабини деветини. Сега нека ви пиша за някои наши обществени работи, които станаха тука през тия дни. А станаха важни работи. Кабинетът на Стоилова, както трябва вече да сте се научили, та и аз бях ви загатнал в телеграмата си, падна. Т. е. не падна, а настоя на оставката си и след няколко дена упорствуване тя биде приета. Наченало се е това даване на оставката така: Опозицията в своята врява против министерството беше изказала съмнение, даже убеждение, че Тодор(ов) от наемът на железниците и заемът взел е голям рушвет. Казват, че и Н. Ц. Височество изказвал туктаме такова съмнение. Не знам дали е това истина. Но за положително се твърди, че когато Тодоров се е явил с някакъв си доклад при Княза, този последния го изпсувал, нарекъл го вагабонтин и проч. След това стоението на Тодорова в кабинетът станало невъзможно и той си дал оставката на Стоилова. В същото време министър Бенев получил от Русчукския и Варненския

окръжни управители следующата телеграма: „По заповед на Княза ний си даваме оставката.“ Бенев взел тия телеграми и отишел при Княза да се научи „в чем дело“. Князът изругал и него, казал му, че той напълнил цяла България с управители, вагабонти като себе си, нарекъл го даже „свиня“ и почти че го изпъдил. Бенев подир такъв един вежлив прием дал си и той оставката на Стоилова. Казват, че така вежливо се е постъпило и с други някои министри. Тогава Стоилов отива в двореца и категорически поднася оставката на целия кабинет, като препоръчал Грекова да състави нов кабинет. Греков бил повикан в двореца и му било възложено да състави кабинет от всичките партии. Не можал да състави. Влизал в споразумение с цанковисти, с каравелисти — не можал. Хортува се, че той нарочно се пипкал и не искал да състави кабинет от тия партии, защото, след като съобщил на Княза, че не може да се състави кабинет от тия партии, защото никой не иска, отишъл на гости в една частна къща, гдето е бил и Люцканов.[3] През нея вечер Княза повикал Стоилова и наложително искал да състави той кабинет. Стоилов се съгласил, че ще поеме пак управлението на страна(та), но с всичките свои другари. Князът искал да не взема в кабинетът Тодорова, Бенева и Маджарова. Стоилов не отстъпил, не отстъпил и Князът от своето и отпуснал Стоилова. След това Князът писал и пратил на Грекова такава записка: „Стоилов отказа, състави ти, както и да е, кабинет от цанковистите само.“ Греков пред всичките гости (там, гдето са биле на гости) прочел тая записка в слух така: „. . . състави ти кабинет само от радослависти“. Люцканов видял това и още там го изобличил. На другия ден станало е още едно събрание от цанковистите (Денева и Сарафова), от Начевича, Каравелова, Радославова и самия Греков, обсъдиле въпроса всестранно, Каравелов говорил една прекрасна реч, с която се съгласили всички, и упълномощили Грекова да иде и да съобщи всичко това на Княза, като го увери, че и цанковисти, и начевисти и каравелисти ще приемат при тия условия да влязат в кабинета. На другия ден обаче излиза съвсем друг кабинет! Новия кабинет се състои (впрочем вие вече можете да знаете това много добре) от Грекова — министър на външните и изповеданията; от Радославов — министър на вътрешните; от Тенева — министър на финансите; от Пешева[4] — министър на правосъдието; от Тодор Иванчева — министър на просвещението; от Начевича — министър на обществените сгради и от Тончева[5] — министър на търговията и пътищата. За военен министър е назначен Паприков[6]. Тези са новите министри и те сега управляват страната. Почти всички се питат каква политика ще водим сега, когато кабинетът е чисто радославистки? Питат се и как стана, че излезе радославистки кабинет: мъчно е да се отговаря на тия въпроси. Греков и Начевич тържествено заявяват на мене, че политиката ще бъде русофилска. Смешното е това, че Радославов, Начевич и други, които най-много викаха против завземането на железниците и против заемът, сега одобряват всичко и с готовност го приемат. Казват, че Тенев се съгласил да влезе в кабинетът само под това условие, т. е. че направеното от бившето министерство по железниците и заемът напълно ще се приеме от сегашното министерство.

Другото важно, но печално събитие е смъртта на Нейно Царско Височество княгинята. Тука всички оплакват безвременното ѝ загинване, всички съжаляват, като едногласно казват, че тя е била превъзходна жена и с достойнство е заемала високото си положение. Тя се помина от пневмония. Може и щеше да издържи, но пневмонията ѝ се усложни от това, че тя преждевременно роди. Държат я още в двореца. Чува се, че щели да я занесат в Плов-

див и там щели да я погребат в католическата църква. Вчера ний тука правихме панихида за нея в Съборната църква. По желанието на Княза и на новото министерство панихидата я отслужих аз в присъствието на всичкото дипломатическо тяло, нашите министри и множество народ. Подир панихидата аз бях повикан в двореца от Княза, за да ми благодари. С мене заедно дойде и Високопреосвещенний Партений. Аз утешавах, доколкото можих, Княза, който ми се оплака, че го заплашвали с убийство (на него и децата му) и пред неизстиналото още тяло на Княгинята, че не го пощадили и [в] тая печална за него минута. „Вижда се, добави той, софийския климат е лошев, но не физический климат, а моралния " (и той, като казваше това, особено някак изгледа дяда Партения). Като си отивахме, аз му казах да възложи своята скърб на бога, който ще съумее да утеши всинца ни. В приемната аз видях, че чакат всичките министри (дошли in corpore) да се представят на Княза. Ръкувах се с Грекова, Начовича и други и велегласно запитах Грекова: „Каква политика ще водите сега?" Почти всички казаха в един глас: „Русофилска, дядо Клименте". „Тогава ще бъдем приятели", казах аз и добавих: „Отваряйте си очите, за да не докарате пак 18-й май[7]. Истина, пътят за Гложенский манастир е изравнен, но помнете, че и тържественото влизане в Търново и София е още по-добре изравнено. . ." „Не ще да има такова нещо!", каза Греков, поклони ми се, поклониха се и всички, та и аз им се поклоних и си слязох по стълбата. Не зная, но стори ми се, че Князът чу тоя ми разговор.

И тъй вий виждате какъв кукорко съм аз още. Какво ще стане по-сетне, пак ще кажа, не знам. Ще гледаме, ще видим. Мене ми се струва, че да е човек далеч от собата пò е добре. Желязната соба скоро стопля, но ако е човек много близо до нея, изгаря го. По-хубаво е отдалеч да се грее човек. Мене тъй ми се струва, че не зная ти какво ще речеш, Георге.

Като получихме вашите писма, получихме писмо и от Райна. Тя е добре. Пломбирвала си сега зъбите. Хвали се, че ходела често на театро, че била добре в пансиона. Преди 3—4 дена пратих ѝ малко пари, но не бях ѝ писал писмо. Днес ѝ пращам.

Много здраве от всички. Деда ви Марийка и Климент, та и Сандо канят се да ви пишат. Буба ви и мама ви цалуват децата и вас. Цалувам и аз Коля, Вичето и Климче и благославям всички ви.

Ваш чичу
† митрополит Климент

От Еленка, Милена и Кушка нарочно много здраве. Кушка спа три вечери наред у дома с Еленчето и Милена. Щеше да спи и четвъртий вечер, но се сбутаха с Еленчето, защо то да казвало, че ме обичало повече, и си отиде.

Същий

На момците, Климента, Сандя и Васка, купих един самовар. Еленка ме вика да отида у тях, та да ме почерпели с един чай. Милен се кара с нея и казва, че той щял да ме почерпи с два чая.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

[1] „Бош оданян ода башисѣ" (тур.) — „Одабашия на празни стаи".

[2] Болярски, Георги — сестра му, Атина Болярска, през есента на 1890 г. сключва брак с Иван Вазов, който е разтрогнат официално през 1902 г. Митрополит Климент е

бил вуйчо на А. Болярска. Той я изпраща на учение във Фундуклеевския лицей в Киев (вж. по-подробно: В. Вълчев. Иван Вазов. Живот и творчески път. С., 1968, с. 368—380).

[3] Люцканов, Александър (1855—1922) — роден в Търново, учи в Одеса, след което завършва право в Париж. Активен общественик: бил е няколко пъти министър, един от основателите на прогресивнолибералната партия; зет на Драган Цанков.

[4] Пешев, Петър (1858—1931) — роден в Севлиево. Следва право в Москва. Бил е министър на правосъдието (1899), на просветата (1913—1918). Член на Българската академия на науките.

[5] Тончев, Димитър — роден в Калофер през 1858 г. Следва правни науки в Одеса. Деец на либералната партия; няколко пъти е бил министър. Автор на „Коментар върху закона за наследството" и на др. трудове.

[6] Паприков, Стефан (1859—1920) — роден в Пирдоп. Учи във Военното училище в София и във военна академия в Русия. Достига до чин генерал. От 1899 до 1902 г. е министър на войната, от 1907 до 1910 г. — министър на външните работи. Бил е и пълномощен министър в Петербург.

[7] След като оставката на Стамболов е приета от Фердинанд на 18 май 1894 г., Князът натоварва К. Стоилов да състави ново правителство.

129

До митрополит Симеон Варненско-Преславски

Ваше Високопреосвещенство,
Владико светий!

Мъмрите ме, макар и отечески някак, че съм Ви изказал своята благодарност за вниманието към моето здравие, като казвате, че нямало защо, че Вий не сте ми направиле някоя голяма работа, която да заслужва благодарност, а сте удовлетвориле просто едно любопитство към здравието на един свой брат.

Истина за Вас, Владико светий, може да е така. Душа, която е чиста, която е мирна сама със себе си въз всяко едно отношение, която много обича и силно желае доброто на всички, тя е и способна да се радва само на доброто — за такава душа всичко добро и високо се показва обикновено нещо, което за другите е едно велико, насърчително и любвеобилно дело, що съгрява и най-студената душа. И това обикновено нещо се показва за тая последнята толкоз по-велико, колкото тя по-искрено и дълбоко почита и уважава първата. Не зная за други, Владико светий, но за мене всяко едно съчувствие, всяко едно благосклонно внимание, изказано от Вас към моите слабости — физически и нравствени, — е твърде скъпо. То винаги е поддържвало бодростта на духът ми, винаги ме е правяло да гледам с открито чело и с надлежно спокойствие на всички — добри и зли — обстоятелства в моят собствен живот и никогаж да не губя добри надежди и пълна вяра в добро бъдуще. Всяка една блага Ваша дума за мене и за моите действия не само ме е насърчавала твърде много, но и ме е правяла да пренасям всичко с надлежния кураж и (нека да го кажа, макар и да съм недостоин) с християнско търпение. В Гложенският манастир, в най-тежките за мене минути, аз намирах утешение и насърчение в пълната увереност, че ще чуя Вашата блага за мене дума. И всякогаж аз, като получах хубавите, утешителни и пълни с братска любов писма на добрият мой брат Константин, доброто и безценно сърце на когото искрено и силно тупаше и всякогаж е тупало и тупа за мене, търсях в тия братски писма да

срещна и от Вас някоя думица за мене. И всякогаж намирах аз, Владико светий, такава вожделенна за мене думица, и моята радост се удвояваше, и забравях аз Гложенският манастир, който в такъв случай ми се показваше най-доброто, най-хубавото място. . .

Всичко това Ви го казвам, Владико светий, не за да Ви лаская. Далеч и много далеч е от меня тая мисл. Аз зная много добре, че Вий мразите ласкателствата, а още повече ласкателите. Аз Ви говоря това, което ми диктува сърцето, или, по-добре да кажа, говори Ви това моето сърце. В моите очи Вий заслужвате дълбоко уважение във всяко едно отношение и от всички.

Ето кое ме накара, Владико светий, искрено да Ви благодаря с телеграмата си за Вашето внимание. Такова искрено и любвеобилно внимание от Ваша страна към мене винаги е било и завинаги ще си остане твърде скъпо за мене.

Вярвам, Владико светий, че Вий сте се зарадвале, като сте узнали от любезния и добрейшия брат Константина, че аз не съм дотам зле на здравието си, както са ме представиле на Вас, та и сега ще се зарадвате, като чуете от мене, че не е истина това, що сте чули за мене и което Ви е причинило толкова безпокойство. Моята болест Вие я знаете, Владико светий. Тя си остава почти също такава, каквато беше и при Вас: главата ми някак зашемадена и ме наболява сегиз-тогиз, погледът ми се двои и губя равновесието си, когато вървя, като че някой ме дърпа насам-нататък, та възможно е мнозина от моите добри приятели, като ме гледат отстрани, едни да мислят, че не съм в нормалното си състояние, т. е. посръбнал съм си зейдедже, както обича да се изразява моят стар приятел, г-н Илия Блъсков, а други да мислят, че действително съм болен или поне кьопав в краката. Това е всичката ми болест, Владико светий. Инак съм здрав. Да ме видите, непременно ще кажете: „Хъ! Болен! Каква го е болест хванала? Неговата болест — нашето здраве!. . .“ Тъй е, Владико светий, весел съм, разположен съм, поправил съм се, напълнял съм така, щото страх ме е да не урочасам от хвалбите, които чувам от докторите си, та и от всичките си приятели. Но, гел гелелим,[1] не мога равно да вървя!. . . Боя се да ходя пешком! И често пъти, понеже погледът ми се двои и главата ми е някак постоянно зашемадена, аз ставам някак умислен и меланхоличен. Показвам се някак студен и за най-добрите си приятели. Преди десетина деня една вечер дойде при мене Стоянов[2]. Приех го добре, приказвахме добре няколко часа, смяхме се, напомнювахме си младините. . . Той си отиде весел, засмян; засмян и весел го изпроводих и аз. На другият ден той ми прати едно писмо, в което ме псува до немай-къде, че съм бил към него студен през вечерта!. . . Какво да се прави, дядо Владико! Вижда се, от телесното неразположение отразява се нещо и в душевното ми. . . Но преди не изглеждах така добре. Когато Костов Ви съобщил по телефонът, че съм паднал и съм се ударил зле, случката беше такава: през нощта станах да пия вода. Като отивах да вземам шишето, изгубих равновесието си, политнах и за да се удържа, опрях се о стола, който беше наблизо. Вижда се, опирането ми е било някак силничко, защото и столът изгуби равновесието си, повлече и мене. Столът се прискунди, аз през него и паднах на дюшемето с главата надолу, защото краката ми останаха върху падналия стол. Падането ми, вижда се, било е доста силно, защото от очите ми изскочиха искри, веждата ми се пукнала (добре че нямаше нещо остро да се ударя в окото! Сега щяхте да имате един *кьор* владика!), та изтече много кръв. Това вероятно е дало повод, гдето се е разчуло навсякъде, че аз съм получил паралич и лежа сѐ на едно място!. . .

При всичко това аз ходя, Владико светий, твърде често сѐ у големи хора! Та и сѐ на обед и вечеря или на чай. Няколко пъти съм ходил на чай в двореца̀т, обядвал съм у военния министър, у Сарафова, у д-ра Моллова, у д-ра Ораховаца, у майора Дерманчева, у дяда Партения (на два пъти), у Болярски, у градоначалника, у В. Стоянов и проч., и проч. А пък дето ходя у Марийкини, у Вичови — то чет няма. И навсякъде, като начене човек от двореца̀, правят ми голям ихтибар, носят ме на ръце, та може справедливо да се каже за мене, че плувам като „яйце в масло“. Аз ходя, дядо Владико, но сѐ с пайтон. И понеже знаят хората, че губя равновесието си, като вървя, щом се спре пайтонът до някое учреждение било, до дворецът било, до някоя къща на големец било, притичат се със страхопочитание разни разсилни, адютанти, лакеи да ме снемат от пайтона и да ме въведат вътре. Никогаж аз не съм чувал, нито съм виждал да правят на дяда Константина такъв ихтибар, какъвто се прави на мене. И той трябва сега да се къса от завист, но какво да му правя! „Има слава солнцу, има слава луне, има слава звездам“, казвахте Вий едно време. Не се ли прилага туй славно изречение и в тоя случай?

Мене ме гледат, Владико светий, трима доктори, хем добрите тукашни доктори: д-р Моллов, д-р Ораховац и д-р Киранов, които ги Вий знаете. Те уж не намират нещо важно в мене. Завчера пак ме изследваха и констатираха, че вървя по-добре. Никакви особни лекарства не ми дават, освен оная горчива микстура, която д-р Моллов предписа и на Вас. Само в последно време ми предписаха да правя прости, топли вани (30 градуса топлина) поне в неделята два пъти. И аз ги правя и мога да Ви се похваля, че доста облекчение забележвам от тях. Но никогаж не са ми предлагали те и не ми предлагат да отида във Виена. Това го предлагаха някои мои добри приятели като Начович, В. Стоянов, д-р Цачев и други, но моите доктори се смеят на тия предложения и казват на мене, че няма никаква нужда да се ходи където и да било в странство, че болестта ми е много проста и лесно излечима. При всичко това сѐ не мога още да се похваля със здравието си! Истина, грях не мога да взема на душата си, от три-четире деня насам аз се усещам добре. Сѐ още политам, но забележвам, че политането ми става някак по-легко; главата ми сѐ още се зашемадява, но по-малко; погледът ми се двои още, но не тъй много. . . С една реч, вървя на поправяне. . .

Вашият способ на лекуване с влажни обвивки аз го съобщих на своите доктори, Владико светий. Одобряват го, но ми казаха, че не щяло да има нужда от него, защото скоро щял съм да се поправя. Но кога ще бъде това, не знам. Тука мене ми омръзна да седя сам и при всичко че съм болен, някои взели да предполагат, че аз нарочно съм се бавял тука, защото съм се тъкмял да стана синодален член!. . . Неприятно ми е това, но какво да се прави, когато здравието ми ме задържва тука. Па и зъби още не съм си турнал! Мушлер едвам вчера дохожда да ми снема мярка на челюстите. А днес той ми извади и останалите два зъба, за които Моллов казваше, че те може и да не се вадят. Един зъб обаче се счупи и малко едно коренче остана в ченето ми. Вижда се, то ще ми бъде „ангел сатанин, да пакости ми деет“.

Тукашните новини Вий трябва да сте ги научиле вече. Имаме ново министерство. Князът изхокал Стоилова и другарите му и те си дали оставките. Поканен бил Греков да състави министерство и той съставил: Греков — министър-председател, министър на вънкашните дела и изповеданията; Радославов — министър на вътрешните дела; Тодор Иванчев — на просвещението; Пешев — на правосъдието; Начович — на обществените сгради; Тончев —

на търговията и съобщенията; Паприков — на войната. Бог да помага на новите министри да бъдат полезни и добри и да оправдаят доверието и на Княза, и на страната! Греков и Начевич, с които вече се виждах, уверяват ме, че те и другарите им ще водят русофилска политика. Дай боже!. . .

За Княгинята завчера (на 20-о число т. м.) служихме панихида в Съборната черква. Панихидата я служих аз, защото дядо Партений има добрината да ми отстъпи първенството и защото това било желанието и на Княза, и на министрите. Подир панихидата бяхме повикани в дворецът аз и дядо Партений. Князът ни прие много добре, благоволи да изкаже своята благодарност, загдето сме отслужили панихида. Оплака се, че не получил съболезнователна телеграма от Негово Блаженство. *„Вече от дяда Симеона и от дяда Константина аз не очаквам телеграма. Не! Те не ми удрят телеграма. Никогаж те не са ми пращали телеграма и няма да ми пратят, не, не! Но защо Негово Блаженство не ми праща телеграма в този печален за мене случай — чудно ми е !"* Това са княжески думи, Владико светий, а не мои, и аз Ви ги копирам точно така, както са изказани от Негово Царско Височество. (Струва ми се, че това оплакване сега вече не може да се отнася към дяда Константина, нито към Негово Блаженство, защото се научих от вярно място, че дяду Константин с депеша чрез дяда Василия изказал на Княза своите съболезнования, а чувам, че Негово Блаженство направил това със султана заедно. Вий дали не сте го направиле — не знам.) Оплака се още, че лоши хора замишлявали против него и против децата му убийство, и най-после уверяваше, че Княгинята се заразила с пневмония от Стареца![3] При всичкито мои възражения Негово Царско Височество си остана при това убеждение!. . .

Дядо Константин ми телеграфира завчера да кажа гдето и комуто трябва, за да се изнесе тялото на Княгинята и да се погребе от духовенството на господствующата в княжеството православна църква, защото в такъв случай народът щял да остане много доволен. Знам, Владико светий, но кой държи сметка за чувствата на народа? Още в първия ден, когато се помина Княгинята, аз говорих на Грекова (той тамам в него ден се прогласи за министър) и на Добровича, че ще трябва да се отнесе тялото на Княгинята в нашата Съборна църква и да се остави там няколко деня, за да може свободно да върви мало и голямо да се покланя на смъртните останки на покойната, като на българска княгиня. Казаха ми, че още било рано да се говори за това на Княза, който бил много тъжовен. Но Добрович обеща да му доложи. Щом получих телеграмата на дяда Константина, аз я пратих в дворецът до г-на Добровича с молба да я представи на Негово Царско Височество. Г-н Добрович изпълнил просбата ми. Отговорило се, че се благодари на църквата за вниманието, но за голямо съжаление нямало възможност да се направи нещо, защото това щяло да бъде твърде неудобно за разните корпорации, които щели да дойдат от странство за погребението. . . Днес правихме панихида за покойния Старец (Четиридесятница. Как скоро се минават дните!)Подир църква дохожда г-н Греков у дома. На него говорих аз пак дълго и широко по тая работа. Молих го да съобщи на Княза, че покойната княгиня принадлежи сега на народът, а не на няколко надошли кюрета и на папата. Нейната памет, като княгиня на православният български народ, принадлежи на българската история; тя, Княгинята, като най-скъпа любимица на народът, достояние на тоя народ. Затуй трябва да ни я дадат! Греков обеща да говори убедително на Княза, че да видим. Не билеим да стане нещо. Тези кюрета са тесногърди и фанатици, а сега тука е и Минини. При това, казват, Князът получил от папата и от Княгиня Клемен-

тина съболезнователни телеграми, в които и единът, и другата препоръчвали на Княза — погребението на Княгинята да станело строго по обрядът на католишката църква. Говори се, че диганието от дворецът и отнасянието тялото на покойната в Пловдив (там щели да го отнесат и да го оставят в *Катедралната*), тъй се казва в Държавния вестник (църква „Св. Лудвиг", докато се реши дека да стане мавзолеят), щяло да стане на 29 този мес. (т. е. сега в сряда). Сега тялото е изложено в един салон в дворецът и публиката ходи да се прощава с любимата си Княгиня. Ще видим какво ще ни донесе утре г-н Греков от двореца, но когато бяхме у Княза, нас не ни поканиха да видим тялото, вижда се, от опасение да го не оскверним. А когато пренасяли тялото от стаята, в която е починала Княгинята, в салонът, гдето е сега изложена, поканили да вземе участие всичката княжеска свита — мъже и жени; не поканили само дяда Василия. И той гледал отдалеч шествието и слушал как тананикали кюретата. . . Ний ще се утешаваме поне с това, Владико светий, че чистата, ангелска душа на покойната княгиня винаги ще бъде с нас и в църквата на нашият народ, когото тя обичаше искрено и който я възлюби от цяла душа и сърце. Относително бренното ѝ тяло, нека бъде на католиците. . . Каквото и да правят, но против правдата нищо не могат направи. „Противу рожна не възможно есть прати", нали Владико светий.

Вие как сте, дядо Владика, на здравието си? Добре ли сте, весели ли сте? За съжаление това аз в тая минута не зная. Зная само това, че моите най-горещи молитви и молитвите на всички, които Ви обичат, са биле и са — да Ви дава всевишний дълъг живот, здравие и сила, за да служите дълги години на църквата така, както сте служиле на нея досега. Ний и цялата наша църква и народ имаме голяма нужда от Вашата крепка енергия, от Вашият светъл ум.

Простете ме, Владико светий, и благословете ме. Не ме лишавайте от Вашите св. молитви.

Братски Ви целувам и се препоръчвам на Вашите св. молитви.

Ваш недостойний брат

† митрополит Климент

София, 24 януар[ий] 1899 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 268, препис.

[1] Гел гелелим (тур.) — Ха ела сега да видим.
[2] Васил Д. Стоянов.
[3] Григорий Доростолочервенски.

130

До Георги и Паскаля Паунчеви

София, 28 януарий 1899 г.

Любезни ми
Георгя и Паскальо!

Завчера, в понеделник (на 25 т. м.), ви получих писъмцата и начаса ви пратих телеграма, в която между другото ви казвах, че ще да ви пиша. Няма съмнение, че вий сте получиле тая ми телеграма и вероятно очаквате сега

писмото ми. И аз сега, след като преминаха залисиите по опяването и погребението на Княгинята и зафетите, които се дадоха на чужденците гости (и ний бяхме барабар с хората), сядам да ви пиша.

Вий вероятно сте получили писмото ми, което бях ви пратил в отговор на вашите предпоследни писма и в което ви съобщавах нещо, струва ми се, за тукашните събития. Възможно е, че сега, както ви пиша, да повторя много от това, що съм ви писал. Новините тук дойдоха скоро една подир друга и ненадейно. Неочаквана смърт на дяда Григория, която доста ни залиса; неочакваната смърт на Княгинята, която смърт, както се вижда, българският народ дълго време и горчиво ще оплаква; ненадейното падание на бившето министерство и прогласяването на новото министерство, за което никой не мислеше — всички тези са такива крупни събития, които зашемадиха всинца ни и ни направиха на фесфесета. При това за същите новини аз съм казал по нещичко и в писмата си до дяда Симеона, дяда Константина, до Никола и други, както и до вас, та съм се побъркал и не помня хубаво кому какво съм писал и кога. Затуй ще искам прошка, ако повтарям нещо от това, което съм ви писал.

Впрочем аз вярвам, че вий не очаквате нещо извънредно от мене да ви съобщя за тукашните новини. Тия новини остаряха вече. Вестниците ги направиха вече достояние на целия свят, та може би вий от вестниците да сте ги научиле и да ги знаете по-добре от мене,

Знаете вий вече, че имаме ново министерство. Променението дойде неочаквано. Какво е истинското значение на това променение, какви са биле подбужданията, които са повлияли, за да стане това променение и какви ще бъдат следствията от него за страната — ще бъдем вероятно честити скоро да узнаем. Засега сме зашемадени, както е зашемадена и моята глава, та не можем хубаво да разберем „в чем дело". Казват, че негово Ц. Височество смъмрил министра на финансите за наемът на железниците и за заемът, нарекъл го рушветчия и вагабонтин — и той си дал оставката. Казват още, че Княза смъмрил и Бенева, казал му, че той натъпкал цяла България с вагабонти — управители — и Бенев си дал тоже оставката. Казват, че подобно вежливо мъмрение се е направило и на другите министри, та Стоилов се бил принудил да подаде оставката на цялото министерство, която е била приета. Казват, че бил повикан Греков в палатът по препоръките на Стоилова. Възложено било на Греков да състави министерство от цанковистите. Тези последните, поканени от Грекова, приели, но представили някакви си условия за вънкашната политика и за икономии, които, вижда се, не били приети, та затуй на другия ден се е явил настоящия кабинет! Добри са всички, да ги поживи бог! Мнозина се боят и казват, че „вълкът си променя козината, а табихетът — никогаж". Не знам дали ще се оправдае тая поговорка сега и към кого може да се отнася тя. Различно говорят. Колкото се отнася до мене, аз съм спокоин. Вярвам, че работите ще вървят добре. Мъчно ще може да се иде втори път в Гложенския манастир. Та ако се принуди човек да направи такава приятна разходка, не ще да му бъде трудно, тъй като пътят е известен. . . Само че известен е и пътят на тържественото влизание в Търново и другаде, както съм го казвал вече на няколко пъти на Греков и Начовича. Аз вече се виждах с всичките министри. Те всичките са вежливи и много любезни с мене. Тържествено заявяват почти всички, че политиката ще бъде русофилска. В това ще се уверят в скоро време всички. . .

Вий знаете вече, че Княгинята се помина и че на другия ден аз служих на нея панихида в Съборната църква, подир което бях поканен в двореца (с дяда Партения), гдето аз поднесох своите съболезнования на Княза и Княза ми благодари за панихидата. Вчера тялото на Княгинята се отнесе от двореца в католическата църква от католическото духовенство, за което предварително се издаде програма. При съставянието на тая програма имахме малко несъгласие с дворцовите хора и с Грекова. По-завчера, в неделя, Греков дохожда при мене да ме пита как да се състави програмата и какво място да се отстъпи на православното духовенство при процесията. Аз му казах, че мястото на това духовенство е при тялото на покойната и то именно трябва да извърши опелото и погребението. Това не бивало, защото Княгинята била католичка и трябвало да принадлежи на католическата църква. Тя е българска княгиня, възразих аз; та следователно сега, след смъртта си, притежание на българский народ и достояние [на] българската история. Не ме послушаха. Казват, че имало от папата телеграма, в която се заповядало погребението на Княгинята да стане строго по обрядите на католическата църква и да не се допущало нито на един схизматически (православен т. е.) свещеник да вземе участие. Спорихме доста. Обяви се от наша страна, че в такъв случай ний, т. е. православното духовенство, ще се затворим в църквите си, без да се явява някой от нас при процесията. Настояваха много да вземем участие в процесията, като обещаваха, че на мене и на дяда Партения ще дадат най-почетното място — при Княза и другите августейши особи. Не се съгласихме. Направи се програмата, в която се казва, че народното православно духовенство ще служи панихида, когато католическото духовенство ще върви начело на процесията от двореца до католическата църква. Казаха, че отсъствието на православното духовенство може да се претълкува от лоша страна, но казахме, че няма какво да се прави и ако има обиден, то е господствующата църква. Тъй се уж и свърши работата. Програмата стана, обнародва се и свършено. Накануне, т. е. вторник вечерта, съобщи се, гдето трябва, че според програмата процесията ще мине край Съборната православна църква. Ако не се спре тялото пред църквата и ако православното духовенство не се допусне при тялото на българската княгиня да се помоли богу за нейната душа, това ще направи твърде скръбно впечатление на целият православен български народ. На другата сутрена, т. е. вчера, около 9 часът, се съобщи в Синодалната палата по телефонът, че Негово Царско Височество благодари за грижите и вниманието, що изказва господствующата църква към покойната княгиня, и ще приеме всичко, каквото се направи, с голяма признателност. Топовете вече бяха загърмели в знак на това, че процесията е тръгнала от двореца. Ний побързахме да се съберем в църква, облекохме се и се изпречихме пред Съборната църква. Процесията дойде. Католическото духовенство замина, като ни изгледа накриво. Всички принцове, императорски височества (Милан[1] беше и той) и всичките големци, чужденци и наши, вървяха подир колесницата с покрити глави, т. е. с шапките си на главата. Но щом се спря погребалната колесница до нас и дяконът (той е бесарабски българин и има дебел глас като буруя) изрева „Благослови, Владико!“, та и аз благославих, всички си снеха шапките и се прекръстиха (Князът се кръсти по православному). Това направи силно и много приятно впечатление, особено на православните консули, които отпосле нарочно ме дириха да изкажат своята благодарност, а най-повече русите. Ний направихме потребното и се оттеглихме. Тогава чак аз забележих, че католическото духовенство се спряло зад нас, и изглеждаше намусено, но

смирено. Всичката България, софийска и надошла отвън, остана от направеното много задоволена.

В същий ден аз и дядо Партений бяхме поканени на обяд гала. Там се събраха всичките големци и чужди, и наши. Князът се показа особено внимателен към мене и любезен. Щом ме зърна, той бързишком дойде при мене, целуна ми ръка пред всичките големци и ми благодари, загдето сме излезли пред църквата, като прибави, че не само той, но и всичките присъствующи останали приятно трогнати от направеното днес от мене. Подир обедът аз пак бях предмет на внимание от страна на Княза и на другите големци. Аз се запознах с всичките. Руският генерал Бибиков, пратеник на царя, изказа задоволение, че има случай да се запознае с мене, и приказва с мене доста дълго време. Но сѐ за Петербург и за Киев. Приказвах и с румънския генерал. Бърках доста румънското, та румънския консул каза на генерала: „Добре знае по румънски да говори, но нарочно бърка!“ Това беше хубав комплимент за мене, но генералът го прие весело и засмяно, като ми стискаше ръката. Приказвах почти с всички (както правят големците). Но най-[интересното] това беше, че сръбският агентин ме намери и ме помоли да отида при Милана, защото той искал да ме види и да се запознае с мене. Аз отидох и бяхме и двамата доста любезни един към други. Той ми каза, че много слушал за мене и чел моята драма „Иванку“. „Радвам се, прибави той, защото ний българите и сърбите сме един род, една кръв и една вяра, братя сме“. Тъй е, Ваше Величество, казах аз, право казвате. За това трябва за живеем като братя в мир, любов и в съгласие. . . Той се засмя и ми стисна ръката. Приказвахме още за Белград, за бомбардировката му през 1862 година, за паниката, която беше обзела цялото белградско население и проч. Подире се разкланяхме много любезно един с друг и се разделихме. Внимателни бяха и всичките други към мене, особено турците, с които приказвахме доста и на които разправих, че познавам Абдураман паша, Асим паша, Садък паша, Кайсерт паша и много други, че по време на войната се намирах в Русе и проч. Пашата остана доволен, каза ми, че той чувал за мене (бошлаф, ама сьозл делди сна[2]), и много други.

Но какво още да ви пиша за тоя обяд гала? Кажете го, че „голяма работа“ беше и го оставете. Наистина то беше „нито с думи да се изкаже, нито с писмо да се опише“. Аз се помъчих да ви го опиша повърхностно, само и само да ви дам да разберете, че чичу ви е голям човек! Яде, пие и приказва с Княза, министри, екс-герцоги, императорски пратеници и с царя (че малка работа ли е тая — да приказва човек с крал Милана?). За туй ще оставя за друг път (ако имам търпение) да ви опиша това величествено събитие, или пък устно да ви разправя (ако, разбира се, и вий ще имате търпение да ме слушате), кога си дойда в Търново. . .

Така, любезни ми Георгя и Паскальо, се свърши тая работа с погребението на Княгинята. От дворецът излязохме доста късно, часът по 5 вечер. Министър-президент, г-н Греков, ме изпроводи чак долу до портата, отдаде ми чест и после се върна да изпровожда и другите гости. Забравих да ви кажа, че на обедът беше и Свирчо-Петков[3]. Той дойде при мене и ний си приказвахме доста любезно. Между другото аз му казах: „Е, г-н Петков, подир толкова премеждия, подир толкова псувни и заканвания ний се срещаме сега за пръв път в дворецът. Кажете ми, русофил ли дойдохте тука или русофоб?“ — „Че сега няма русофоби, всинца станахме русофили“, отговори той. „Тогаз, подзех аз, кажете ми, защо бяха тези псувни, тези заканвания, тези клетви, които в продължение на 10 почти години се сипеха върху икони, салювери, кам-

бани"? „Че зная ли аз защо? Кажете ми вий дядо Климентe", беше негова отговор. Останахме си приятели през цялата вечер. Той даже дигна чаша за мое здравие. Но не билеим! Свирчу е туй! Ако се удържи да не пише нещо лошо за обедът, та и за мене, ще бъде много удивително. . .

И всичките министри (новите) любезно се разговаряха там (на обедът) с мене. Г-н Тодор Иванчев, министърът на просвещението, нарочно ме намери и ме пита дали ще одобря идеята му „да даде на всичкото учебно дело *възпитателен* характер". Аз одобрих. „Тогаз, каза той, ще ми позволите да дойда у Вас и да си поприказваме по-подробно върху това". С голямо удоволствие, беше моя отговор и той, г-н Иванчов, обеща да ми дойде тия дни нарочно за тая приказка.

С волята божия аз съм добре засега, т. е. вървя на добре. Мога да ви се похваля, че от четире-пет деня усещам се доста добре и забележвам, че погледът ми почти не се двои, не политам, кога вървя, само че още не мога тъй куражлия да вървя и главата ми не че е зашемадена, но натежава още. Като гледам сега, няма пред очите ми онзи туман, що го имаше преди. Забележвам, че ваните ми помагат много. Относително зъбите, не са ми ги направили още и аз сега нямам нито един зъб. Берекет версин, че Марийка ми праща всеки ден кюфтета, каша, риба, сѐ такива неща, за които не трябват зъби, кога се ядат. Завчера дохожда Мушлер, сне ми мярка на ченетата и ми сне единствените два зъба, които бяха ми оставиле преди, така щото, както ви казах погоре, сега съм съвършено без зъби. На обедът гала у Князът Начевич каза на Грекова: „Дяду Климент сега не е опасен: не може да хапе". На туй Паприков, който стоеше до мене и слушаше, прибърза да каже: „Затуй *неговите* могат да хапят, ако не вървим в пътя". Аз отговорих: „На *моите* не им трябват зъби да хапят: те имат камшици". Разсмяхме се и се разделихме. Виждаш, Георгя, че ний се надпреварвахме кой по-голяма острота да каже. Малко излезе тая острота беззъба като мене, но нали се изсмяхме? И то добро. . .

Но да си дойда на предмета. Мушлер почти ми е направил зъбите за горното чене. В един-два деня той би могъл да ми направи зъбите и за долньото чене, но защото наскоро ми извади от това чене последните два зъба, ще трябва да се почака още 10—15 деня, докато зараснат там венците. Дотогава с божия воля може да се поправя съвършено и да си дойдем, ако е рекъл господ в Търново живи и здрави.

Как сте вий? Как са децата? Затъжиха ли се те за нас? Те затъжиха ли се не знам, но ний, старите, се затъжихме доста много. Завчера бях у дедена ви. Буба ви седеше на миндерлика, а наоколо му Кушка, Еленка и Милен. Заприказвахме се за писмата ви, особено за това, гдето Паскаля пише, че Климчу като отишел долу у дома и като влязъл в моята стая, та видял, че ме няма, писнал да плаче и да вика: „Пак няма чича." Приказвах това (макар те вече да го знаеха, защото аз, щом прочетох вашите писма, пратих ги у дедини ви, за да ги прочетат на тях) и гледам: дяду плаче, плаче и баба, но се крие, уж че бърка нещо под възглавницата и си трие сълзите, за да не я видим. . . „То време вече да си ходим, я!", каза буба ви, като се посъвзе малко. . . Вичето пита ли за мене? Кажете на Климча, като отиде долу у дома, да не плаче, загдето още ме няма. С божя воля смятаме скоро да си дойдем. Затуй Климчу да не плаче, а да се стяга да посреща. Но ще дойдете ли да ни посрещате? Аз взех да смятам вече през дека ще е по-удобно да се завърне човек. Дядо Константин заляга чрез писмата си да се завърна през Враца, та да му бъда гостенин поне една неделя. Дядо Методий[4] завчера беше тука и той иска и на-

ляга да се завърна през Нова Загора, та да съм се отбиел в Стара Загора и да му стана гостенин поне за 5—6 деня. Дяду Гервасий[5] ми пише, че щял да ме чака при Кортенските бани, та щял да ме вземе оттам да ме води в Сливен, защото и той желаел да ме има гостенин и сливенци много желаели да ме видят. Дядо архимандрит Василий иска да отидем по-напред в Русчук (през Бургас и Варна) да съм свършал работа (вий знаете, че на мене е възложено от Синода да ида в Русчук, за да произведа избор за канонический владика на място дяда Григория), а че тогава да си ходя в Търново. . . Виждате, че пътищата за Търново се явяват много. Но аз съм решил да се не отбивам никъде, а през Плевен ли било, през Нова Загора, Твърдица и Елена ли било да си дойда направо в Търново, че после да ходя за изборът в Русчук. Ако ме изберат за синодален, подир Великден пак ще трябва да се дохожда в София. Ама тогава ще взема и Вичето, а че ще отидем на Цариброд да посрещаме леля Райна, която с божя воля през юний месец ще да си дойде да я видим и да ѝ се порадваме, та после заедно ще си дойдем, като вземем Еленчето, та и някого от момците.

Много ви здраве от буба ви, от мама ви — те са много добре, само забележвах, че захванаха често да поглеждат къде Търново и да ме питат някак свенливо: „Скоро ли ще си ходим?“ Аз сѐ им казвам: „Когато оздравям“. Много ви здраве и от деда ви Марийка и децата. Децата са добре. Еленка беше писала едно писмо за Коля и ми го даде, за да му го пратя, но не знам дека съм го турнал. Ако намеря, ще го изпратя на Коля. Те всички: Еленка, Милчо, Васку, Сандо и Климент пращат максус много здраве на Вичето, Климча и Коля. Кушка и тя е добре. Тя става три вечери наред спи при баба си и макар сегиз-тогиз да се посбутват с Еленчето (те не могат да разделят баба си: страшно си завиждат и се препират кого повече обича баба, дору се разплакват една друга), но не иска да си отиде. При мене често дохождат децата.

На Райна съм приготвил три кутии халва (тахан) да ѝ ги пратя. Смятам утре или други ден да ѝ пратя халвата. Очаквам само писмо от нея. И слава богу! Сега преди един час се получи писмо. Пиши, че е добре, че ми получила писмата, получила и парите, що ѝ бях пратил. Хвали се, че ходила в театр да гледа как играе някой си прочут комик, че си направила синя рокля и че си пломбирала почти всичките зъби сѐ със злато. . . Писмото го пратих у Марийкини.

Буба ви и мама ви цалуват децата и поздравляват вас. Така също и Марийка цалува децата и ви праща много здраве. Тя ви писала завчера. Те, мама ви, дедя ви Марийка, децата, Златка, Катя и други, завчера, т. е. в неделя, ходиха в палатът да видят Княгинята, а вчера всичките, т. е. мама ви, дяда ви Златка, децата с Кушка заедно, Катя, сестра ѝ Маня (Дерманчовица) и други две-три познати на Марийка комшийки, та и Стоянови, ходиха в митрополията да гледат оттам процесията. А митрополията е тамам срущу Съборната площад и е на два етажа, та оттам много добре се вижда. Те видели всичко. Подир, като си свършихме ний работата, отидох аз в митрополията при мамини ви и накарах дяда Партения да почерпи всичките гости със сладко и с по едно кафе. . .

Ами ти Паскальо, защо се безпокоиш за нищо и никакво? Слава богу, аз не съм толкова болен, щото да се безпокоиш толкова много. Писал съм на Елисавета, че съм паднал и съм си наранил веждата. Мъчно ти е станало защо не тебе да не пиша за това. Няма защо да ти е мъчно, Паскальо. На Елисавета може да съм писал за това, но на тебе не писах, защото не му придавах

никакво значение, а, от друга страна, знаех, че ти се много безпокоиш от нищо и никакво, ще хванеш да плачеш, да се кахариш и да предполагаш бог знае какво! Случката беше твърде проста. Една нощ, без да запаля свещ, станах и тръгнах да взема шишето, за да пия вода. Чукнах се в марчината у един стол, изгубих равновесието си и политнах. За да се задържа, улових се за стола. Стола се поколеба, аз повече изгубих равновесие и налегнах по-силно на стола. Той се прискунди, увлече и мене, та аз паднах на дъските с главата надолу, а краката ми останаха върху столът. Паданието ми трябва да е било силно, защото искри изкочиха от очите ми и като станах, забележих, че се разпукнала веждата ми. Туй е то всичко, Паскальо. Като съмна, дойде д-р Моллов и той с разпукана вежда. В същата нощ той в мрачината отивал от една стая в друга. Вратата на другата стая била отворена и той, докато вървял, ударил се о вратата и си разпукнал веждата. Посмяхме се малко и туй то.

В същий ден аз ходих в двореца при Княгинята. Е, кажи ми, струваше ли за такава незначителна работа да ти причинявам безпокойства? За туй няма защо да ми се сърдиш.

На Елисавета бях писал и тя ми отговори и се хвали, че била сега много добре. На Добрина мъж бях писал да съветува Друмя да вземе майка си от Мачин и да отидат в Шумен, дето имат добра къща и лозя, а да не дохожда в Търново, защото в Търново няма кой да [го] погледа. Вчера получих от Друмя писмо, в което ми пише, че се усещал здрав, и затуй не щял да си дойде, макар и Добра, та и мъжът ѝ да го съветвали да се върне, а щял да стои в Киев, докато свърши ученето си. Казва, че се научил, че Елисавета била болна, та затуй писал на майка си да си дойдела в Търново, за да гледа Елисавета. Чудни хора! Имат в Шумен хубава къща, има лозя, има всички удобства — не искат там да живеят и ще карат старата си майка да се скита по чуждите места с болни на ръце. . .

Какво друго да ви пиша, Паскальо и Георге? Не зная дали не ви писах, че Спиридоновите деца дохождаха при мене и аз им дадох приготвените за Новата година подаръци. Отидоха си весели, но вижда се Райна не ги пуща, защото вече не са повторили.

Сега аз пращам на децата бонбони:

На Вича: една кокона, пълна с бонбони, още две книжки шоколад.

На Климча: също.

„ Коля също.

„ Русчето: също.

„ Ането също.

Още: на Климча, на Вичето и на Коля, общо и на тримата — една кутия бонбони.

На Васка и на Елисавета също.

„ Дечето и на Коля също.

Виждаш, Георгя, че писмото ми пак стана дълго и широко, та аз вярвам, че ще се бактисате и ще изгубите всяко търпение, докато го прочетете. Но какво да се прави! Туй било, онуй било — напълниха се 16—17 страници. И мене сѐ ми се струва, че съм забравил нещо да ви съобща.

Пак съм забравил я? Слушай, Бахметев си дошел. Аз се виждах с него в дворецът. Той, както ми се показа, доста е недоволен от станалото у нас в негово отсъствие. Аз го попитах какво ни донесе той от Петербург. „Завтра или после завтра — каза той — я буду у Вас и разкажу Вам все. . . Одноку, у Вас здесь совершились важные дела. . . посмотрим, посмотрим. . .“ Аз му съоб-

щих, че Начович намерил в Австрия пари (наистина говори се, че Голуховский[6] обещал на Начовича да му намери пари). „Ну, посмотрим, посмотрим. . .“, пак повтори той. Като го запитах как гледа той на новото министерство, той каза: „С Грекова можно еще поладить, а других незнаю. . .“ Сега аз чакам Бахметева да ми дойде. Вчера го чаках, чакам го и днес.

Да ви съобщя още една новина, която щях да забравя, та да свърша. Новината, която ще ви съобща сега, е доста такава, която релефно показва що сме ний за хора. Казваха, че Стоилов, преди да се оттегли от министерството, изтеглил и усвоил всичките безотчетни фондове, които биле отпуснати от Народното събрание сега по новия бюджет за неговото министерство. Същото направил и Бенев. Аз не вярвам това, особено за Стоилова, но ме увериха. Начович го потвърди, после Греков и други. Особено Греков ми се показа някак студен към тая работа. Аз бях чувал, че и той направил такова нещо, когато преди е бил министър, та затуй пред Начовича и другите министри му казах: всинца сме прилика един на други като две капки вода. Вземи едните за краката и удари другите за главата. . .

Цалувам пак Климча, Вичето и Коля и поздравлявам, та и благославям всички ви.

Ваш чичу
† митрополит Климент

На Климча кажете да не яде много захарчета, за да не го боли тумбачето. Когато си дойдем, тогава може да яде колкото иска, защото баба му ще бъде там и ще разтрива тумбачето му.

На Вичето възлагам грижата да занесе и даде армаганите на Веска и Русчето, на Анка, на Дечка и Кося.

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

[1] Сръбският крал Милан Обренович (1854—1901), абдикирал през 1889 г. в полза на своя син Александър Обренович. Но и след оттеглянето си от престола той играе известна роля във вътрешния живот на Сърбия.

[2] Бошлаф ама сьозл делди сна (тур.) — празни приказки, но нали е дума.

[3] Димитър Петков.

[4] Методий Кусевич, по това време старозагорски митрополит.

[5] Сливенски митрополит.

[6] Голуховски, Агенор (1849—1921) — австрийски дипломат, министър на външните работи на Австро-Унгария от 1895 до 1906 г. Чрез икономическа помощ на държавите на Балканския полуостров той се е стремял да утвърди австрийското влияние на Балканите.

131

До Райна В. Друмева

София, 6-й февруар[ий] 1899 г.

Мила ми
Райно!

Вярвам ти да се безпокоиш доста много, като виждаш, че досега не съм ти отговорил. Наистина този път аз се позабавих да ти пиша, ама това стана

против моята воля. Вината или причината на това не е у мене, любезна Райно. Твоето писмо пристигнало е тука навреме, но аз го получих два деня по-после. Когато донесли от пощата това ти писмо, мене ме е нямало в Синодалната палата (бях на разходка и на гости), оставили го в канцеларията и го забравили! Дадоха ми го подир два деня. Аз се ядосах много за това и изхоках почти всичките служащи в канцеларията — защо да бъдат тъй невнимателни към писмата ми. От друга страна, като се надявахме да получим от тебе писмо и като не получавахме, ний всинца тука бяхме захванали да се безпокоим. При това аз вярвам, че ти се надяваше по-скоро да ти пиша, а пък то се забавих. От писмото ти видях, че трябвало е по-скоро да ти кажа какво да правиш: да вземеш ли пари от банката или да чакаш.

Аз и преди съм ти казвал, Райно, че парите в банката са твои и ти можеш да разполагаш с тях, както си искаш. Но аз съм бил и съм на мнение те да не се бутат от банката, а да се пазят за някоя извънредна нужда. Засега, слава богу, такава извънредна нужда още няма. Доколкото мога, аз ще ти пращам да посрещаш обикновените си нужди. Затуй именно мене ме е яд, че не получих писмото пò с време, за да ти изпратя и аз потребното пò с време. А тебе сега пари ти трябват най-повече за зъбите. Ти си пломбираш зъбите, Райно, и досега трябва да си ги изпломбирала. Ний всички се радваме, особено аз, който от опит зная какви страдания търпи човек от повредени зъби. Аз вярвам, че докторът, който ти пломбира зъбите, е добър и изкусен доктор, та ти ще се отървеш от лошите и мъчителни болести. Ако е наистина добър и изкусен дантистът, той така добре ще ти пломбира зъбите, щото те няма никак да те болят. Деде ти Марийка си турнала няколко изкуствени зъби. Помагат ѝ те доста и при говоренето, и при ядението, но гледам, че другите, естествените ѝ зъби, пак я болят и тя охка от тях. Аз я съветвам да извади и тях, та да си турне нови изкуствени зъби, та да се отърве еднъж завинаги от болки, но тя не се решава. Слава богу, аз се отървах от болките на зъбите! Затуй пък сега нямам нито един естествен зъб: Мушлер ми ги извади всичките до един. Изкуствените ми зъби пък още не са ги направиле. Може би досега тия, изкуствените зъби, щяха да овехтеят у мене, т. е. Мушлер още преди 2 недели щеше да ги настани, но побърка следующето нещо: когато след дохождането ми тука повиках Мушлера (с него заедно дохожда и д-р Моллов) да ми види зъбите, които толкова много ме боляха още от Търново (а ти знаеш, че у мене бяха останали само 6 зъба: три на едната страна, а три на другата. В Търново още мене ме боляха трите зъба от дясната страна, та щом пристигнах тук, първата ми работа беше, както бях ти писал, да повикам Мушлера, за да ми прегледа зъбите и да извади тези, които са наядени), той прегледа зъбите ми и намери, че тия зъби, що ме боляха от дясната страна, ще трябва да се извадят, а да останат тези, които са от лявата страна, защото биле здрави и нямало нужда да се вадят. Преглежда ги д-р Моллов и той каза същото. Тогава Мушлер ми извади само болните зъби, а другите остави. Но когато преди две недели дохожда да ми снема мярка той ми разгледа пак зъбите и заяви, че останалите трябва да се извадят, защото биле наядени и щели да захванат след няколко време да ме болят! . . . Пак мъки! Нямаше какво да се прави! Седнах и той, Мушлер, прехладнокръвно захвана да ги вади. Само че този път единът зъб се счупи. Остана коренът във венците. Мушлер и д-р Моллов ме успокояват, че коренчето, що е останало, никак няма да ме боли и никак не щяло да пречи на изкуствените зъби. Аз се успокоих, но от два деня насам забележвам, че коренчето излязло навън и закача на езикът ми. Не ме боли, но аз ще викам утре Мушлера, за да го прегледа и, ако може, да извади и него.

Това биде причината, мила Райно, че направата и туряването на изкуствени зъби се отложи, докато зараснат венците и на тия зъби, които Мушлер извади напоследньо. Ще трябва да се почака още 3 или 4 недели, т. е. цял месец. Предполага се, че дотогава венците и на тия зъби ще зараснат съвършено.

Впрочем всяко зло за добро. И да бяха тогава да ми турнат всичките зъби, пак не можехме да заминем за Търново, защото аз не съм се поправил, както трябва, а докторите не ме пущат, докато не се поправя окончателно. То наистина стана май много, гдето седим тука, но какво да се прави, когато и болестта ми се продължи. Няма ми уж нищо. На лице изглеждам много добре, оправен съм, но главата ми сѐ някак се зашемадява още. Погледът ми почти не се двои вече, но сѐ понякогаж се примеждава на очите ми. Макар и да мога да се похваля, че вече вървя доста правилно, но сѐ политам сегиз-тогиз. Докторите ми сѐ твърдят, че отивам на поправяне и че изеднъж не можало. Вани вземам в неделята два-три пъти и усещам, че от тях ми става доста добре. С божа воля, щом се поправя, ще заминем за Търново. Аз вярвам, че ако е рекъл господ, къде 14—15 март да сме вече в Търново. Аз писах вече на дедини ти Паскалинини да се готвят да ни посрещнат. Ний се затъжихме за децата в Търново, особено мама ти и буба ти. Тате ти май захвана честичко да ме пита „кога ще си ходим“ и да казва, че щял да си приготви тюмбения за Търново. Също и мама ти понякогаж подхвърля въпросът: „Дали наскоро ще си ходим?“ Аз сѐ им казвам: „Когато оздравя съвсем“. И тука имаме ний внучета, Райне, радваме им се, галиме ги, милваме ги, радват се и те на нас, но сѐ пак милеем за Търново. Е, с търновските внучета ний повече сме навикнали, те са пораснали пред очите ни, на ръцете ни, тяхното първо детинско мило бъбрение ний първи сме го слушали, та затуй мило ни е за тях, като става толкова време не сме ги виждале. Но аз вярвам, че кога си отидем в Търново, ще хванем да милеем за тука. Гледам, че мама ти, когато съм у дедини ти и се заприказваме за отиване в Търново, прегръща или Миля, или Еленка, стиска ги и ги целува с особена гореща целувка, като че казва на ума си: „Ами тези, миличките, как ще ги оставим?!“ Но и те навикнаха с нас. Сандю, Климент, Васку — редуват се при мене да нощуват в Синодалната палата, даже се карат кой да остане при мене и аз по няколко пъти ги чувам да си хортуват: „Да видим где ще ходим, като си иде чичу“. Милку и Еленка често дохождат при мене. Същото прави и Кушка.

От Георгя и Паскаля преди десетина деня получихме писмо. Там, в Търново, всички биле добре. Но Паскаля пише, че децата много се затъжиле за нас, плачели и се карале защо седим още в София и не си отиваме. Преди няколко деня, като слезли долу в митрополията, Климчу, миличкия, мислил вероятно, че аз съм си дошел, та весело и бърже-бърже влязъл в моята спалня, но като видял, че ме няма, писнал да плаче и да вика: „Пак няма чичу. . .! Пак няма чичу. . .“, така щото разплакал всички. Вичето и то плачело за нас и се сърдело на мене защо съм казвал, че скоро ще си идем, пък не сме си отивали. . . Аз им пратих оттука армаган през онези дни, именно по една кутия книжана (на която има изображена по една хубава коконка) с бонбони; по една кутия по-простичка, но по-големичка с нашенски кофетъри и по две книжки шоколад. Вярвам досега те да са ги получили и даже да са ги изяле. Писмо още нямаме, но надявам се скоро да получим.

Новини тука нямаме особени засега, т. е. имаме новини, но те остаряха, та и вестниците ги направиха вече достояние на цял свят. Ти знаеш вече, Райно, че бившето министерство падна и че имаме сега ново министерство. Мнозина

се плашат, че пак ще се скараме с русите и че новото министерство пак ще захване да управлява страната със сопи и байонети. Но напусто се плашат. Такова нещо няма да стане. Те имат отпредя си поучителен урок и не ще да искат да се повтарят миналите злочестини. Променение на чиновници може да стане, но то никак не ще побърка на правилният вървеж на работите. При това и новите министри не са дотам лоши, както ги представляват противниците им. Греков е един благоразумен човек и всички ний се надяваме, че под негово ръководство отечеството ни ще види спокойствие и държавните и народни работи ще вървят у нас добре. Радославов тъй също е добър. Неговите намерения за отечеството ни са добри и той знае от опит, че със сопи и байонети тези добри намерения не могат се осъществи. Дано само всеблагий бог му помогне да запази тези добри намерения и да ги осъществи по един сполучлив, законен начин!. . . Познавам аз и Начовича. Макар и да го наричат „велзевул", т. е. „дявол над дяволите", но той е човека, на когото може напълно да се доверява. . . Изобщо и всичките други министри са добри. Те познават добре, че едно от силните желания на народа и един от най-жизнените негови интереси е да бъдем добри с всичките, а най-вече с Русия, която ни е освободила и която нищо друго не ни желае освен доброто, правилното ни развитие, напредъкът ни. . . А те са хора, които никогаж не ще отидат [против] това силно желание на народът и против неговите най-жизнени интереси. Поне тъй се надяваме ний и тъй вярваме. Но ако и да излеземе излъгани, Райно, какво от това? Ще се борим. Правдата ще бъде при тая борба на страна на народа, та и победата ще бъде в такъв случай негова. Народната правда ще изиска само борци самоотвержени и любящи народа си до самопожертвование. Аз вярвам, че ако стане нужда, такива борци ще да се намерят. Но аз вярвам, че такава нужда ще има. Че народното дело винаги има нужда от деятели честни и самоотвержени; но аз вярвам, че всички българе искрено желаем доброто на отечеството си и всякогаж сме готови да бъдем такива честни и самоотвержени труженици и деятели. . . Няма прочее за какво да се боим. Работите добре ще вървят с божа воля.

Ний се лишихме от добрата си княгиня, Райно. Кой какво ще да казва, но тя беше превъзходна жена. Високонравствена, скромна, любяща, тя беше като майка на всички и твърде много обикна народът ни, както и народът я обикна. Разпалените идеални млади глави, напоени вероятно от анархически идеи, които, при това и не разбират добре, могат да говорят за нея каквото искат, но народът, простият народ, който по никой начин не може да се нарече „паразит", защото си изважда сиромашката хапка хляб с трудът си или, както се казва на църковному, „в поте лица своего", та и ⟨ . . . . .⟩ много от тия фантазьори — паразити, които хвъргат тая дума в лицето на всички, без да разбират обаче истинското ѝ значение — този народ, казвам, горчиво и дълго време ще оплаква добрата първа българска княгиня, която имахме след 500-годишно робство. . .

Погребението на Княгинята стана твърде тържествено. Пред Съборната църква в София се спря погребалната колесница и нашето духовенство начело с чича ти Климента възнесе горещи и тържествени молитствования към престола на всевишия за покойната българска княгиня. Всички останаха трогнати и възхитени от това. Почти всички чужденци — гости, които бяха дошли тука от страна на правителствата и господарите си, изказваха пред мене своето голямо задоволение и възхищение. Подир погребението ний бяме поканени в палатът на обяд. Там бяха се събрали всичките големци. Там беше и прочу-

тия Милан, бившия сръбски крал. Аз се запознах с всички, та и с Милана с когото разговарях доста време. Представи си, Райно, той сам пожела да ме види и ми заяви, че отдавна чувал за мене, знаял, че аз съм *добър* литератор и *добър* патриотин, и прибави, че сърбите и българите са два братски народа, че те имат една кръв, една вяра. . . Аз му казах, че той право говори, че наистина сърбите и българите са братя, та затуй трябва винаги да има между тях мир, любов и съгласие и че *голямо престъпление прави всеки един, който се домогнува да развали добрите отношения между тия два братски народа.* Той се засмя някак с недоволствие, стисна ми ръката и ми се поклони. Аз се отдалечих. . . Виждаш, Райно, какъв голям човек е станал чичу ти Климент: с царе, князе, генерали, консули и други големци яде, пие, приказва. . . Е, че малка работа ли е да приказва човек с Милана?

Други особени новини засега няма. Мене току ме канят на обед и аз не се спирам и сѐ ходя! Вчера бях на обед у Райнини (Георгиевата сестра). Бяха и мама ти, татя ти, деде ти Марийка и децата. Еленчето я нямаше само, защото отишла на сватба: била шаферка. Аз бях ѝ купил една дрешка, но дедя ти Марийка я върнала, като казала, че с толкова пари тя щяла да му направи цял един кат дрехи. На Климента и на Александра завчера купих по един кат дрехи. Те се радват, но майка им не им ги дава още да ги обличат, защото нямало някой голям празник. Скрила им ги и щяла да им ги даде чак по Благовещение. Ти да ги видиш сега, не можеш ги позна: станали коджамити момци и хубавци. Васку и той пораснал. Аз сѐ му викам „бабаджан“ и „главоч“. Тия дни и на него се каня да купя дрехи. Каня се и на Милена да купя дрехи, че да видим.

Свако ти Стефан не е още преместен в София. Надявам се, че скоро ще стане това. Поне така ми обещаха, дадоха ми честна дума. То и преди ми се обещаваше много от добри приятели, но нищо не стана. Сега обаче аз вярвам, че ще се предпочете удържването на честната дума, отколкото измамата. Ще видим.

Ти, Райно, в писмото си ме подканяш по-често и по-повече да ти писвам. Ти и да не ме подканяш на това, аз го правя. Мене винаги ми се иска повече да разговарям с тебе поне писмено, повече да ти разправям за как живеем тука, как прекарваме времето си, какво има по нас и проч., като напълно вярваме, че и ти от своя страна ще описваш всичко, каквото става с тебе и проч. Вярвам аз, че ти се радваш, като четеш нашите писма, но колко се радваме и ний, като получим от тебе писмо и с каква охота го прочитаме, с какво голямо внимание го слушаме, особено буба ти, мама ти, та и децата!. . . И после в продължение на няколко дни сѐ се разправя: леля Райна това писала. . . Райна това направила, така била и проч. И се разправя така с особена охота и с особено удоволствие.

Ами ти, Райно, за какво искаш извинение от мене? Сега преди малко получих твоето второ писмо от 1-й т. м. И гледам в него, че ти искаш от мене някакво си извинение. Но не знам защо. Казваш, че съвестта ти не е мир[н]а и постоянно те безпокояла. Че защо Райно? Какво има? Ти нищо лошо не си направила пред мене. От какво те безпокои съвестта? Да не това, че си подписала? Ако е то, не се безпокой, Райно. Аз никак не те осъждам, Райно, а, напротив, похвалявам те, защото виждам, че ти не си се делила от другарите и другарките си. И никогаж не трябва да се делиш в такива работи. Подписите ви нито могат да помогнат нещо на България, нито ще ѝ повредят. Те са доказателство само на честни млади натури, но невинни и наивни. Ако би те накарали другарите и другарките да вземеш участие в някое безчестно

дело, тогава щях да ти кажа: „Недей подписва, не трябва да подписваш. . .“ А сега? Другарите ти и другарките ти не са направиле някое безчестие. Те са изказали само своята пряма и чиста натура, своите млади убеждения. Тия техни убеждения може да са наивни, но те са честни. Заради туй ти добре си направила, че си подписала, и добре ще правиш никога да не се делиш от другарите и другарките си в тия работи. Даже ако ти предлагат да подпишеш нещо и против мене, за което виждаш и знаеш, че не е клевета, но чиста истина, ти трябва да подписваш, като помниш винаги, че чистата съвест и чистите дела не се боят от никакви подписи не в тяхна полза.

Преди малко получих от Паскалини писмо. Те са добре всички и получили армаганът ми и го изяли биля. . . С нетърпение ни очаквали. Елисавета била повредена в гърдите, но сега уж била по-добре. Митю бил много болен. Пуйките станали много лошеви, хвъргали се върху децата. Аз бях писал на Петра да повика майка си от Мачин, та да вземе Елисавета и да я гледа в Шумен. Друми и той бил болен и докторите го съветвали да се върне, но той оставил за през ваканцията. . Петър викал Елисавета във Варна, но тя не искала да отиде.

Радваме се, Райно, че си добре там, в Женева, и добре прекарваш там в пансиона с другарките си и мадамата. Паскаля пише, че наскоро получила там от тебе писмо, и се радват много, както и ний тука, загдето си добре. Дай боже, Райно, сѐ така да бъдеш добре и весела. Сега настъпва, струва ми се, там в Женева, у католиците, карнавалът. Доколкото зная, той бива много весел. Добре си сторила, че си си направила нова рокля и нова фуста за роклята. Каквото бъде потребно, Райно, прави си, аз ще се радвам, като чувам, че ти се носиш и вънкашно добре и прилично. Напротив, ще ми е много мъчно и ще бъда наскърбен, ако чувам, че ти ходиш опърпана и с ветхи дрехи.

Много ти здраве от всички, от тате ти, от мама ти, които горещо те целуват, от дедя ти и от децата. Целувам те и аз и те благославям.

Аз мисля, като се пооправя малко, с божя воля да заминем за Търново, а оттам след няколко деня аз ще ходя в Русчук да произвеждам избор за владика, на мястото на дяда Григория, та след това мисля да дойда пак в София и да стоя до края на юни месец, та да те посрещна или във Виена, или тука в Цариброд, а че оттука с божа воля да си отидем наедно в Търново. Но пак както рече господ. . . .

Целувам те пак и те благославям

твой любящий те чичу

† митрополит Климент

Вчера или завчера (не помня хубаво) пратих ти пари, за да посрешнеш нуждите си. Досега трябва да си ги получила.

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, препис.

132

До Георги и Паскаля Паунчеви

София, 10 март 1899 г.

Любезни ми
Георгя и Паскалю!

Преди няколко дена ви писах и ви се похвалих, че съм станал вече от постилката, т. е. поправям се. Сега ви пиша, за да ви се похваля още повече, че отивам на добре. Само не може още главата ми окончателно да се освободи от зашематявание и стомаха ми още не може да се поправи, както трябва. Но апетит имам добър, само че докторите не ми позволяват още да ям каквото ми се иска (боб, леща и др.). Дозволяват ми обаче да се поразхождам с пайтон по софийските улици, но само от 12—4 часа през денят, и то когато е времето хубаво. И аз вече на два пъти се ползувам от това докторско позволение. Завчера, в събота, времето беше хубаво. Аз се качих на един пайтон, наминах у Марийкини, взех тате ви и Васка и отидохме чак на Княжево, гдето в една градинка поседяхме чак до 3 1/2 часа после пладне. Имаше в тая градинка два черни коса (птички в кафез), които пеят много хубаво. Мене ми беше драго да гледам как буба ви и Васку се възхищаваха от хубавото пение на тия птички. Можехме да стоим още в Княжево, но излезе малко вятър и ний се върнахме. На другият ден, пак с пайтон, ходих да върна визитата на полковника Кисякова, който е дошел тука преди една неделя и ме посети, когато аз лежах. Но в понеделник и вчера, във вторник, не съм излизал никъде, защото времето беше лошево. Както се вижда, и днес не ще мога да изляза, защото времето е облачно, има вятър и пада сняг. Снощи имаше тука силен дъжд, светкавица и силен гърмеж.

Е, виждате ли, че аз вече с волята божия се поправям? Сега да ви се похваля с друго нещо. Сега седя до масата, писвам това писмо и изглеждам гордогордо. Ха, познайте защо? Вий не можете позна, но аз да ви кажа: когато се усмихвам, виждат се изпод джуките ми два реда хубави бели зъби, наредени като маргарит. Познахте ли сега? Аз съм сега с нови зъби! Има три недели, откак Мушлер ми е донесъл зъбите, но като лежах, аз не можах да ги употребявам. Сега, откак съм станал от постелката, турнал съм ги и никак не ги снемам освен нощя. Не съм навикнал още с тях да ям добре, но навиквам малко по малко, та говоря добре. Само трябва доста полегка и осторожно да ям още с тях. Ябълки хрускам добре с тях. Иска ми се да ги поопитам на трушия, зеле, пипер, краставички, но докторите не ми дават да ям такова нещо. Както и да е, но аз съм сега със зъби!

Новини няма какви да ви съобща оттука, защото не съм се виждал почти с никого от министрите. Само Начович завчера, понеделник, дохожда при мене и седя повече от два часа. Приказвахме за много работи. Той е доволен от ходенето си във Виена с Тенева. Компаниите или банкерите предлагали да им отстъпи на експлоатацията линията до Бургас, като казвали, че те в такъв случай щели да напуснат Дедеагач и всичко за Цариград и въсток щяли да пренасят през Бургас, в какъвто случай Бургас щял да стане първостепенно пристанище в целия Балкански полуостров. Нашите делегати категорически отказали това, като казали, че ако го направят, народът с камъни ще ги избие,

Даже те (нашите делегати) не биле добре уверени дали идущата камара ще приеме направеното от тях относително малката оная част железница Чирпан—Нова Загора. Банкерите не искали сега да дават пари, а после, когато Народното събрание одобряло направените договори, но нашите делегати настояли и банката ни дала засега 5 000 000 лева. Говорих му за наредите и злоупотребленията из провинцията, както и за вързлуванията на стамболистите. Той ме успокои, като каза, че всичко ще се поправи. Каза ми и един секрет. Аз ще го кажа, ама само на тебе, Георгя. Да го не знае никой друг. Паскаля може да го знае, ама да го не казва никому. Князът казал на Грекова: „Искам да ми избереш своя — грековска камара. Ако дойде радославистка камара, аз ще я разтуря!" Аз попитах: Каква ще е тая грековска камара и от кого ще състои тя? Но нещо положително не ми се отговори. Той ми съобщи, че тия дни Греков и Радославов щели да излязат по провинцията, да позаобиколят Юлката си. Аз се надявам да се видя с Грекова, преди да замине той. Начович беше много любезен с мене.

Преди малко при мене беше тате ви. Нему захвана да се стяга душата тука. Затъжил се много за децата и иска да си дойдем. Останахме съгласни, че найкъсно с божия воля за Благовещение ще бъдем в Търново. Мене ми обещават да ми дадат един добър трен до Плевен. От Плевен или заедно ще си дойдем в Търново, или аз ще замина за Русе, а буба ви — за Търново. Пътя ще е или през Севлиево, или през Павликени. Тъй смятаме и предполагаме ний, а че да видим как бог ще разположи.

С това писмо аз ти пращам, Георгя, един пощенски запис за сто лева сребро. Като ги приберещ от пощата, брой от тях на Янка 90 лева — платата му за 3 месеца, — януарий, февруарий и март. То трябва и на Илариона да се е направило доста борч, но за него друг път ще ви пратя.

От Райна завчера имахме писмо. Пише, че е добре, но оплаква се, че наскоро не е получавала нито от мене, нито от вас, нито от деде си Марийка писмо. Вчера аз ѝ пратих писмо, но и телеграфически я поздравих с имения ѝ ден (на 9-й март — Св. четиридесет — тя си празнува денят).

Забравих да ви пиша в предишното писмо, макар че се канях. През Сирни заговезни Катя, Кушка, Дерманчеви, д-р Ораховац с двете си деца дохождаха у мене — всички с маски. Кушка беше арабче, момиченцето на д-р Ораховац беше турче, момченцето — палячо, а другите — разни донгули с бръснати мустаци и упърпана брада. Аз лежах, но сѐ пак се доста смяхме. От дома отидоха у Марийкини.

С волята божия ний всички сме добре тука. Вчера бяха у мене мама ви и дедя ви Марийка. Много ви здраве от всички. Какво правят децата? Сега дойде при мене Васку. Донесе ми ястие.

Вичето и Климчу очакват ли ни? За Коля не говоря, защото той е вече момък и аз сѐ чакам от него писмо.

Еленка и Милен пращат много здраве на Виче, Климча и Коля.

Макар че имам вече зъби, но Вичето и Климчу да си приготвят зъбите, за да ядат коричките, които аз оставям. Сега вършат това Васку, Климент, Сандю, Еленчето и Милен.

Аз поздравявам всички, целувам децата и ви благославям.

Ваш чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

133

До д-р Георги Паунчев

София, 13 март 1899 г.

Любезний ми
Георгя!

Аз захванах начесто да Ви пиша, ама захванах и да Ви правя и главоболие. Завчера Ви писах и Ви пратих един пощенски запис за 100 лева, като ви молих да ги приберете от пощата и да броите от тях 90 лева на Янка — заплатата му за 3 месеца — януарий, февруарий и март. Вярвам, че това неприятно главоболие ти си го пренесъл с търпение и си направил потребното.

Сега ти причинявам друга неприятност. Когато тръгвахме от София, имахме дълг на Илариона около 200 лева, даже и повече. Оттогава досега Янко вземал от него за харч на митрополията нещо около за 300 лева (в тази сума влизали и онези пари, които той, Янко, е вземал за своя сметка). Та Илариoн захванал да се безпокои за парите си. Сега аз Ви пращам пак с пощенски запис 300 (триста) лева сребро. Моля Ви, колко това и да Ви е неприятно, бъдете тъй добри, потрудете се да вземете тая сума от пощата и я предайте на Илариона, като му кажете, че той не трябва да се безпокои, нито да безпокои хората (той ходил в митрополията долу и се карал за парите си, искал ги от Митя и от други). Вярвам, Георгя, не ще откажете да ми направите тая услуга.

Снощи късно получих вашите писма от 10-й на тоя месец. Аз ги пратих вече у Марийкини, да ги прочетат на мама ви и буба ви, та да се радват и те, както се радвам и аз, че сте живо и здраво. Колювото писмо го прочетох с удоволствие. Браво! Той се научил хубаво да пише. Затуй аз ще му донеса пак едно хубаво перо и още една хубава чекия. Тая сутрина Милен дохожда при мене и ми казва, че Еленчето я било яд, загдето не можала тъй хубаво да пише, както Колю. Питала баба си, ами Вичето знае ли тъй хубаво да пише? Баба ѝ казала, че Вичето още не знае да пише, но знае вече да шие, да плете, да готви, да меси хляб, да пере и проч. С една реч, казала баба, то, Вичето, помага твърде много на мама си, тъй щото мама ѝ само седи на миндера и си гледа кефа. . . Милчу ме пита истина ли е това. Аз му казах, че е повече от истина. „Ами какво прави Климчу?“, пита ме пак Милчу. И Климчу шета, отговорих аз: носи вода, ходи по пазар да купува каквото трябва за в къщи, ходи по дюкяните да купува на мама си каквото ѝ трябва, тъй щото и от тази страна рахатуват тате му и мама му. Милчу се позамисли. А пък позамислянето на Милча трябва да се обясни ето как. Милчу много ходи по пътя. Като стане сутрина и се напие с чай, вземе си шапката и офейква на пътя, та се връща чак вечер по мрачина. Понякогаж през денят, като му скимне, дохожда и при мене в палатата изпотен, запъхтян и зачервен като рак. Поотпочине си малко и ха-де, пак на улицата. На питанието ми: „Къде бе, Милчо, защо тъй бързаш?“ той бързешком отговаря: „Чакат ме другарите“ и излиза. Да е жив, пъргав е, весел е. . .

С волята божия ний всички сме тука добре. Аз повече и повече се пооправям. Вичето се кани да ме не пуща вече никъде. Добре, но да видим кога ще си дойда. Както ви писах и преди, докторите не се съгласяват да си дойда сега

в Търново. Снощи с вашите писма заедно получих писмо и от дяда Симеона. Той ми пише да го чакам тука, а че после заедно да отидем през Враца в Русе, а че после пък подир Гергьовден да отидем в София и оттам вече да си дойда в Търново! Тъй наляга и дядо Константин. Вижда ли Вичето сега, че аз може скоро да не си дойда в Търново? Както и да е, ама с божа воля или заедно с буба ви и мама ви ще си дойдем за Благовещение или най-късно за Връбница, или пък по-напред ще си дойдат мамини ви, а че аз с божия воля по-после.

Славков[1] дохожда при мене, Георге. Вижда се, че му е криво, гдето не е избран в настоятелството на Дружеството, но сѐ пак съчувствува на него и обещава да се труди за неговите интереси. Халачова, казват, го няма тука: вижда се, той не е дошел.

За изборите Славков намира махана на цанковистите, че по своята безтактност изгубили изборите.

Аз сега седя в стаята си, защото тука няколко деня наред имахме силни бури. Вятърът тъй беше силен, щото покривите на много къщя са отнесени, та и гдето имаше дъсчени стобори, вятърът ги повалил. Поради това аз не можах да изляза, за да се видя с някой големец. И сега има вятър и е облачно тука, та пак не ще мога да изляза. Казват че Греков и Радославов сега, понеделник (на 15 т. м.), щели да излязят по провинцията. Надявам се, че поне Греков, преди да замине, ще дойде да се види с мене.

За свинчето не зная какво да ви кажа. Мама ви и буба ви не се съгласяват да се убият сега. Когато си дойдат — тогава.

Ами сега, Георгя, работите тихи ли са в Търново? Чувам, че при изборите за депутати щяло да се даде пълна свобода. Не билеим! Чувам още, че опозицията — цанковисти, каравелисти, съединисти — със Стоилова, Тодорова и други заедно са се споразумели да бъдат наедно в борбата по изборите. Не билеим! Не се въодушевляват хората от истински патриотизъм, та затова и сполуката не може да бъде друга освен кьопава. Бог да им е на помощ!

Разпорежданията, които мислите да правите относително Дружеството ни, аз напълно одобрявам. Аз се радвам, че пристигат помощи от наместничествата. Но членове ли са се записали, или от черквите събират? Както и да е обаче, но хубавото е това, че „Възванието“ или поканата по наместничествата и околиите има добро следствие.

Какво правите Вий, как са децата, Паскаля? Ти, Паскальо, пишеш ми нещо за замазване и пречистване на митрополията и се каниш да ни задържиш у вас гостени, докато се пречисти митрополията. Аз разбирам да се примажи и пречисти цялата митрополия. Ако си дойдем заедно с мама ви и буба ви, тогава хубаво, може да ви стана гостенин няколко деня, но ако буба ви и мама ви си дойдат по-напред, тогава, няма съмнение, че под надзора на мама ви митрополията ще бъде примазана и пречистена, та когато си дойда аз, ще я намеря чиста.

Писах Ви в предишното си писмо, че телеграфически, на 9-й т. м., поздравих Райна с именния й ден и в същия ден й пратих и писмо. Парѝ само не й пратих, но когато получа отговор на писмото си, тогава хем писмо, хем пари ще й пратя.

Кажете на Вичето и Климча, че ако отида оттука направо в Русчук, армаганът, който съм им приготвил тука, ще им го пратя с баба и дяда, ама и от Русчук ще им взема и донеса хубав армаган.

Много ви здраве от всички. Мама ви, буба ви, Марийка, Стефан целуват децата и ви поздравляват. Момците пък, Климента, Александър, Васку, като

благодарят на леля си Паскаля за поздравлението, което им поднася в писмата си, поздравляват и те всички ви. Милен пак дойде при мене и ми казва, че Еленка приръчала, кога ви пиша отговор на писмата, да ви кажа, че тя ви целува ръка, а на Коля, Вичето и Климча праща максус много здраве. Милен ми каза да ви кажа същото и от негова страна.

Много здраве на всички и от мене.

Целувам децата и благославям всички ви.

Ваш чичу

† митрополит Климент

Виждаш ли се, Паскальо, с Кируша? Кажи ѝ максус много здраве от мене, та и от Вичови. Вича преместиха сега на по-голяма служба. Пак е архивар, само в Министерский съвет.

На Никола писах преди няколко време, но ако се виждате с него, кажете му много здраве. Тъй и на Кица. Какво прави Елисавета? Тя ми писа и аз се каня да ѝ отговоря, но по-после.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, автогр. с маст., 4 л.

[1] П. Славков — обществен деец, министър на правосъдието по време на заточението и процеса на митрополит Климент.

134

До Георги и Паскаля Паунчеви

София, 27 март 1899 г.

Любезни ми
Георге и Паскальо,

Писмата ви навреме получих. Радваме се всички, че всички вий сте живо и здраво. Впрочем кой е сега като вас! Вий посрещате, изпращате, гощавате министри. Може ли друг някой да бъде като вас? Климчу трябва много да се курдисва сега, че имал честта вероятно да види през балкона министрите и да се удостои с тяхната благоволителна усмивка. Ний тука станахме сиромаси: аз не съм се виждал с никой министър, защото не излизам. При мене дохажда само Начович, има вече 5—6 деня. Аз го помолих откровено да ми каже какво бъдеще ни очаква и какви облаги да чакаме от това, което те (Начович и Тенев) са направили във Виена. Той ме успокоява, като казва, че това, което трябваше да се направи при тези мъчни обстоятелства, в които бившето министерство остави отечеството, та и само ги създаде, направи се. „Намирахме се много натясно и не можехме друго да направим.“ Ами, казвам му аз, ако идущата камара не одобри направеното от вас? „Нейна воля, казва той. В такъв случай, ний ще се оттеглим и който може да направи по-добро, да заповяда.“ Как сте с изборите? — питам аз. — Ако не вземете мерки, може да ги изгубите. — „Никакви мерки не мислим да вземаме, отговори той. Каквато камара и да дойде, ний ще ѝ предложим две пити (баници): едната,

що я опече Тодоров, а другата, що я печем ний сега. Която иска камарата, нея да вземе.“ Но ако не вземе нито едната, нито другата? — „Не може. Тъй се усложниха работите, щото трябва камарата да избере една.“ Казват, казах аз, че русите са недоволни от това, което сте направиле. „Ако намеря възможност, отговори той, да се срещна с русите и им разправя как стоят работите, те ще останат много доволни и ще ми благодарят.“ А защо не обнародвате договорите, за да ги знаят всички? „Ще ги обнародваме, но не са още подписани. Щом ги подпишат, ще ги обнародваме.“ Дали са вече подписани тия договори, не знам. Не знам и дали са обнародвани.

Завчера излязох малко с пайтон и ходих да видя Цанкова. Намерих го обвит в кожи, заобиколен от своите дервиши и играе карти с тях. Подир здрависването аз попитах тая компания (в нейното число беше Кисов, Юруков, един учител от гимназията и още един, когото не познавам): Така ли спасявате и се трудите за милия народ? „Имаме ний свои хора, които работят, дядо Климente, отговори Цанков.“ Ами как сте с изборите? — пак попитах аз. „Добри известия имаме от провинциите. Данев е къде Шумен и Варна, Людсканов ще излезе къде Лом, Сарафов ще отиде къде Търново.“ Дали ще успеете, не знам: съмнително е. Но и да успеете, не ще да има никаква облага за милия народ, казах аз и му разправих за питите, които щели да бъдат предложени на камарата. „Ами ако нашите депутати предложат една третя пита и тя се приеме от камарата, какво ще каже на това Начевич?“ Че готвите ли такава пита? „Готвим, дядо Климente, готвим“. С картите ли? „Ще видиш, ще видиш. . .“

Вий виждате, любезний Георге, че моето писмо излиза някак политическо и дипломатическо. Когато намислих да ви пиша сега, имах намерение да ви пиша само за нас: как сме тука, какво правим и кога смятаме да си дойдем, но както виждате, излезе писмо друга тюрлия.

Слава богу, ний сме добре тука всички. Каняхме се да си дойдем за Богоявление, но не можеше, защото аз трябваше да чакам събирането на Св. синод, за да взема официалната кандидатурна листа за Русчук. И синодалните наистина дойдоха и сега са тука. При първото виждание стана дума за кандидатурната листа и кога да се направи изборът. Каза се, че ще бъде възможно изборът да стане на 2-й май. Тогава аз си пресметнах, че ще можем оттука да тръгнем в понеделник (на 29 т. м.) и насмалко щях да ви телеграфирам. Но вчера Св. синод откри заседанията и първата му работа беше да избере синодален член. Изборът падна на мене. Сега като синодален не ме пущат, докато не прекрати заседанията си Св. синод. Аз мисля да искам да тръгна по-рано от това (заседанията си Св. синод ще прекрати на 9-й априлий и синодалните ще отидат по епархиите си за Великден и пак ще се съберат къде 10-й май). Ще трябва по-напред да отида в Русчук да разпратя на епархийските избиратели призователните писма, а че за Великден да си дойда в Търново, да направя Великден, да поседа една-две недели и после за втори май да отида пак в Русчук и да произведа избор. Подир изборът ще отида пак в София да участвувам в Синода. После, струва ми се, ще се ходи в Цариград с избраният за Русчушки владика кандидат, за да се произведе в архиерей и в митрополит. Подир вече, чак къде първий юлий, ако даде бог здравие, ще си дойда за по-дълго време в Търново. Как е: аресва ли това на Величка и Климча? Вярвам, че те ще ми се разсърдят за това. Но да ми се не сърдят. Оттука аз съм им приготвил куклички, чантички и др. От Русчук ще им взема друг армаган, а ако отида в Цариград, оттам ще им взема най-добър армаган. Чуват ли?

Буба ви много наляга да си тръгне за Търново. Мама ви и тя току споменува, какво говори сега Вичето за нас, като не си дохождаме, какво говори Климчу и пр. Вижда се, че много са се затъжиле. Ще видим вече, кога те ще си тръгнат за Търново. По сухо да тръгнат никак не се иска на буба ви. С железницата до Плевен сами не могат още, защото тя (железницата) официално още не работи, че да видим. Във всеки случай аз ще ви телеграфирам, когато ще бъде възможно да си тръгнем оттука.

Аз сега, слава богу, усещам се много добре. Главата ми още се зашемадва, но не тъй много, както преди. Апетит имам пак много добър, изобщо усещам се доста добре.

Много здраве на всички ви. Мама ви, буба ви, Марийка, Стефан поздравляват вас и цалуват децата. Децата на Райна, Колю и Борис често дохождат при мене. Весели и пъргави дечица са, да са живи. Пращат много здраве на Коля, Вичето и Климча. Пращат им много поздрави и Еленчето и Милчу, които тоже на често ме посещават. Сега Еленчето се курдисва с нови чепици, а Милчу с една малка чекийка. Много здраве на всички ви и от Климента, Александра и Васка. Завчера ходих у Марийкини и там намерих Златка (Вичувата булка). И тя ви праща много здраве.

Васил (Кирушина брат) утре щял да се годява в Стара Загора за една хубава мома.

Като ви поздравлявам и аз, цалувам децата и благославям всички ви

ваш чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, препис.

135

До Райна В. Друмева

София, 27 март 1899 г.

Любезна ми Райно!

Сега часът 1 (един) подир пладне получих ти писмото от 23 т. м. И веднага сядам да ти пиша. Смятам къде 5 часът да отида у едини ти Марийкини и да занеса писмото ти, за да го прочетат там на буба ти и мама ти. Аз вярвам, че и те, като чуят, че си живо и здраво, ще се зарадват, както се радвам и аз.

Много се благодарих от съобщението, Райно, че сте ходиле на разходка във високата гора и с трамвай, и с магаренца. Едно време и аз обичах да се качвам по планините и помня колко ми беше драго и приятно. Та си въобразявам, Райно, колко сте биле и вие весели и колко ви е било драго и приятно, като сте гледали и Женева, и езерото, и околностите, и Монбланът. Въобразявам си каква хубава и прелестна картина се е представила пред замаяните ви очи и колко много сте се възхищавали. Истина, колко и да е хубаво, но се е чуждо. Своето, ако и да не е дотам хубаво, но сѐ е свое, а чуждото сѐ чуждо. Едно време аз бях написал една повест под заглавие: „Чуждото си е сѐ чуждо“,[1] в която исках да представя именно това, че на чужбина сѐ не е така приятно

и най-хубавото нещо, отколкото своето, макар и да не е толкова хубаво. Но при всичко това, Райно, хубавото пък сѐ си е хубаво. Аз се радвам, че ти имаш възможност да видиш тези хубави места, що представлява Женева, и да се наслаждаваш от тая хубост. Наслаждавай се, любезна Райно, доколкото можеш. Бог знае ще ли имаш възможност в бъдещето на живота си да се наслаждаваш от тия хубости. Ти си още млада, та и нямаш други грижи, освен да си пазиш здравието и да се върнеш при нас здрава и весела. Ползувай се от това, Райно! Ползувай се от всичко това, което дава младостта, радвай му се и гледай да бъдеш винаги свободна от какви да е ядове. . .

Не са никак кахъри и недей се ядосва за зъбите си. И недей смята, че много си дала за тях. Не е много, ако не те болят. Аз се надявам, че ще се намери възможност да се разплатиш с дантиста. Дано само да ти пломбирал добре зъбите и да те не болят вече, поне в продължение на няколко години. Като е човек здрав, като няма болка, бива и по-разположен, и по-весел.

С волята божия аз съм доста добре сега. Още не съм се добре поправил, но сѐ пак съм поправен дотолкова, щото ще мога да пътувам до Русчук, а оттам и до Търново. Тия дни смятахме да си ходим: буба ти и мама ти направо в Търново, а аз — в Русчук, но ето какво се случи: пристигнаха синодалните членове и направиха избор за синодален член, който да замести покойния дяда Григория в Синодът. Избраха мене. По тая причина трябваше да остана тука, докато траят заседанията на Синода, а те ще траят до 9-й априлий. Аз обаче мисля къде 4-то число да взема отпуск и да си замина. Във всеки случай аз ще ти съобщя телеграфически, когато ще си тръгнем от София.

И така, мила Райно, аз съм сега синодален член и ако дава господ живот и здраве, често ще дохождам в София — поне два пъти през годината — и ще се бавя по 3—4 месеци. Сега се предвижда да ходя през май месец и в Цариград от страна на Синода. Във всеки случай през юлий месец, ако е рекъл господ, аз ще бъда тука и вярвам, ти ще дойдеш тука и наедно ще си отидем в Търново.

Засега друго няма да ти пиша, Райно. Друг път повече.

Тука всички сме добре с волята божия. Мама ти, буба ти, деде ти Марийка, сваку ти Стефан и децата — всички сме добре. И аз имам от Георгия и Паскаля писмо. Те са добре. Тоя път Климчу ми писал писмо.

Много ти здраве от всички. Буба ти, мама ти, деде ти, сваку ти цалуват те, а Сандю, Климчу, Васку, Еленка и Миленчу поздравляват те. Поздравлява те и Вичу, та и Златка.

Много ти здраве и от мене. Цалувам те и те благославям.

Твой любящий те чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, препис.

[1] „Чуждото си е сѐ чуждо“ — недовършената повест на Друмев „Ученик и благодетели или чуждото си е сѐ чуждо“.

136

До Георги и Паскаля Паунчеви

София, 23 май 1899 г.

Любезни ми
Георгя и Паскальо!

От телеграмата ми вече знаете, че с божя воля благополучно пристигнахме в София в понеделник вечер. Но ето вече неделя става, откакто се отделих от вас, а сѐ още не мога да се успокоя. Пред мене стоите вий всички, когато ме изпровождахте от манастиря. За то, щом пристигнах тука, телеграфирах ви и в същата вечер писах на Райна — да се поразтуша. Мене ми беше мъчно и много мъчно, особено за децата. Жалният поглед на Вичето, с който ме изгледа, когато вече тръгвах и казвах на всинца ви „сбогом", още стои отпредя ми и къса сърцето. Още ечи в ушите ми плачът на Климча, когато тати му го вземаше от ръце ми, а той, Климчу, се дърпаше, увиваше около вратът ми и с подземане викаше плачешком: „И аз, чичо! И аз, чичо!. . ." Миличкият, той искаше от мене помощ, но пайтонът тръгна. „Сбогом!" — викахте всички, но аз отличих гласовете на Коля и Вичето, които със сълзи на очичките си викаха ми „Сбогом! Сбогом!" Пайтона замина и вий останахте! До Нова Загора аз се крепях, но когато останах сам във вагонът, наплаках се хубаво! Сега съм в София и гледам да се разтушавам с децата. Милен, Еленчето и поголемите често идат у дома. Марийка, Златка, Катя и Катушка тъй също са дохождали у дома по един-два пъти. Всички, слава богу, са добре: здрави и весели. Стефан беше по селата. Дойде си вчера, а днес пак замина. Добре е.

До завчера, петък, не бях се виждал с никого: никой ми не дохожда и аз никъде не бях ходил. В петък излязох и ходих у Цанкова. Той е бодър и кураж-лия. Ходих при Радославова. Прие ме много добре. Ходих у Начовича. Там ме намери Греков. И се заловиха двамата да ме убеждават дълго и широко, че много добре щяло да бъде, ако се приемели договорите, и че всякой добър българин трябвало да заляга, за да се приемели. Държаха ме при себе си повече от два часа. Аз им изказах всичките възражения, каквито знаях, казах им какво е общественото мнение за тия договори, казах им още, че народът с камъни ще ги бие, ако приемат договорите. „Народът не разбира. Когато се приемат договорите, тогава народът ще познае добрините им." Това беше възражението на министрите. Ауденция у Княза не съм искал още. Да видим кога. Синодът заседава вече редовно. Убеждават ме да отида във Виена. Аз склоних вече, та да видим кога. Само докторите ми не скланят. Ораховац казва: „Като имаш излишни пари, иди." Същото твърди и Моллов.

По пътя прекарах добре. В Елена ни посрещнаха много добре. Ученичките и ученициte ме посрещнаха отвън градът с песни и цветя. Обядвахме в Елена у Юрдана Тодоров.[1] Даде ни великолепен, разкошен обяд. И в Нова Загора ни приеха много добре. Там беше и Васил с годеницата си. Добро момиченце. Приръчва много да ви кажа много здраве и да ви приръчам непременно да идите на сватбата им, която щяла да стане през ноември месец.

На станцията тука ме пресрещнаха Марийка, Климент, Сандю, Васка, Еленка и Милен. Още Златка и Вичу.

Сега, подир черква, дохожда у мене Колю Спиридонов Велев. Зехме си сладко, пихме мляко. Дадох му да занесе у тях един бол пастърма и една кош-

ничка ягоди. Дохожда после и Марийка с Еленчето. Марийка си направила роклята. Много хубава станала.

Много здраве на всички: на буба ви, мама ви, на Георгя, на тебе, Паскальо, на Коля, Вичето и Климча.

Писмото ви получих и се радвам, че сте добре и че милеете за мене.

Вичето, Климча и Коля целувам и благославям всички ви.

Ваш чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, автогр. с маст., 4 л.

[1] Баща на писателя Петко Ю. Тодоров.

137

До Райна В. Друмева

Виена — Пуркимдорф,
8-й юни 1899

Любезна ми Райно!

Сега преди малко ти получих писмото. Да знаеш колко се зарадвах! Светна ми на очите. Мене ми се струваше, че тука на чужбина съм затворен в една яма и нищо не чувам за своите. Аз не съм добре. Аз съм се отделял от своите много пъти, без да ми е било мъчно, но сега ми е много мъчно, като съм далеч от своите. Защото остарях ли, какво, но мило ми е за всички. Децата, Венето и Климчу, ме привързаха и още повече усилиха връзката, която отпреди имах със своите. Ти като замина, аз дълго време плаках. Тръсих те от стая в стая, но не можех да те намерия: сега плача, като съм далеч от Търново, далеч от децата. Представях си, че Венето, Колито и Климчу слизат долу, търсят ме от стая в стая и като не ме намират, със сълзи на очичките си казват: „Няма чичу“, или когато ги заведе майка им в църква, тръсят сѐ с очичките си да ме видят, но мене ме няма! Аз съм далеко! Ех, мила Райно, мъчно е, но няма какво да се прави, ще се търпи! Дано дава бог здраве, та всичко ще се поправи. Доктор Киров, племенникът на деда Константина, дохожда да ме придружи до Виена и щом се настаних, отиде си.

Засега, слава богу, добре съм. Докторът, който ме гледа тука, е един добър старичок. Знае две-три думи руски и ний се разговаряме с него. Това е хубавото, че ний се разбираме. Докторът в санаториумът е един весел човек. Той знае две-три гръцки [думи] и се разговарям с него. Когато не можем да се разберем, той се засмее с глас и си замине, но добър и внимателен е към мене. Тука има един русец — граф (струва ми се, аз ти писах за него), човек млад. Той често дохожда при мене с доктора да ми прави термоманлек. Днес докторът чрез него ме моли да казвам, каквото ми се яде, та да ми проготовляват. Този русец-граф получил доста наследство от баща си. Санаториумът Ридингер бил на чича му. Продаден е на Ридингера, който още

не го е изплатил. „Затова Ридингер ми прави толкова много ихтибар“ — казва русецът. Той живее тука от три месеца насам. Лекува се от пиянство, т. е. много пил преди, така щото изгубил охота да яде. Много смешен и весел човек. С мене играе на билярд, с мене иска да играе на карти, но аз се отказвам.

С една реч, мъчно ми е тука. Инак от всяка страна ми е добре. Добре се живее, но мъчно ми е за нашите.

С волята божия малко по-малко се поправям. Кландукането ми беше се усилило и аз не можех сам да вървя, зашемадляването на главата ми тъй също беше се усилило. Сега, слава богу, много по-добре се усещам. Във всеки ден вземам вани, всеки ден ме подлагат на галванизъм, правят ми и масажи. Усещам подобрение. Ухото ми захвана да се поправя.

Отникъде другаде не съм получавал писма и не знам какво става у нас. Аз писах на всички. На Паскалинини писах два пъти. Писах на деда ти Марийка, писах на Кицини, на доктор Ораховац, но от никого нямам отговор. Благодаря, че ти побърза да ми пишеш, та да чуя сладка нашенска дума.

Митко ти благодари за поздравлението и праща ти той много здраве. Поздравлявам те пак и те целувам.

Твой любящ те чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, автогр. с маст., 1 л.

138

До д-р Георги Паунчев

София, 14 ноември 1899 г.

Любезни Георге!

С телеграмата си съобщих Ви нещо за децата. Впрочем сега са при тебе и ти разправят за тука по-хубаво, отколкото аз с писмата и телеграмите.

Те сега са весели, че се намират при тате си, но мене ми е мъчно, че те са далеч от мене. Няма кой да ми пей. На Еленка сама не ѝ се пей. Мене не ми иде сега да се разхождам. Гдето и да отида, спомням си за децата.

Времето хубаво и човек да се разхожда, но аз отивам донякъде, гдето се разхождахме с децата, стане ми мъчно и се връщам.

Ами те нали щяха да дохождат пак? Мъчно е за децата на Еленка и на Милена, и на всички. Аз се надявах досега да я свършим с твойто преместване. Георге, какво стана? Досега не ти ли е съобщил министърът нещо. Тези дни се каня да се видя с него. Но не билеим да излезе нещо. Сега пак има неудоволствие между мене и Князът. Князът поиска да вземе двете хубави стаи в Преображенския манастир. Съобщиха ми за това и аз дадох строга заповед да не отстъпват нищо от манастирските имоти. Щом се получило това известие, Князът напуснал манастира.

Мъчно е при такива обстоятелства да се сполучи нещо от министерството, но господ е добър. Инак не можа[х] да постъпя.

Вие как сте там, в Търново? Тука ние повтаряме песните на Климча и на Вичето: „Ах, леко пее хубава Еленка“, „Ах вий, гъбки, бели като зъбки“. Но няма кой да продължава. Сега очакваме мама ви да дойде. Тя не ще да доведе Вичето или Климча; мама им не ги пуща.

А че какво спечелиха, като си отидоха по-рано? Колко е хубаво сега тука времето, тамам да се разхождат децата.

Тука, слава богу, добре сме. На Еленка не знам какво стана, под носа ѝ пъпки има, аз ѝ се смея и ѝ казвам, че котка се окотила под носа ѝ, а тая сутрин майка ѝ каза ми, че се е шарила.

Очаквате ли Милена, че ще го пратя? Гледам да намеря човек, но най-добре ще бъде с протосингела Варлаама да ви го изпратя, ама да се спазарим: аз ще ви изпратя Милена, пък вие да ми пратите Вичето.

Много здравие на всичките: на буба ви, на мама ви, Паскаля и децата. Целувам децата и благославям всички ви.

Ваш чичу
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 277, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е писано от друго лице, а подписано от митрополит Климент. Подписът е силно деформиран.

139

До Райна В. Друмева

гр. София, 21 декември 1899 г.

Мила ми Райно!

Любезното ти писмо 18 т. к. месец тая вечер получихме. За добра чест тука бяха главните секретари, един от тях, именно Санко, прочете го гръмогласно пред всички. Зарадваха се много за това писъмце. Най-повече мама ти. Само ѝ стана мъчно, гдето за пуйката не пишеш нищо. Вижда се, не си я получила още. С пуйката заедно ние ти пратихме и други неща, именно краставички, смокини, ябълки и пр. Както и да е, ти ще получиш пуйката и тогава, вярвам, че ще ни пишеш писмо за нея. Аз на часа долових другия главен секретар и го накарах да напише отговор за писмото.

Слава богу, добре сме. Ти как си? Тука новини особени няма. Княза дойде при мене инкогнито, но дойде със салтанат. Конвоят по-напред дойде и се нареди да го чака. Той дойде с пайтон. Но след него при мене на другия ден дохожда една депутация от конгреса на цанковистите. Виждаш ли, партиите тука имаха конгрес, най-големия конгрес от 1500 души беше на цанковистите. В своите речи те казали, че аз съм бил най-големия поборник на народните интереси и на славянофилската идея. Веднага след това избрали 10-членна комисия и я пратили при мене да ме поздрави и да иска благословението ми за конгреса. Аз им казах няколко думи, които не аресали на Княза. Катя с Кушка заминава утре за Шумен. И ще се върне на 3-ий януарий. Ние тука

очакваме Георги, но дали ще дойде, не знаем. Стояновата Катя[1] дохожда тука. Тя завчера даде своят пръв концерт в София, който излезе твърде сполучлив. На концерта ходиха мама ти и дедя ти. Катя ги беше поканила и им прати билет 1-во място. От Търново нямаме писмо и не знаеме какво правят там. Много ни е приятно, гдето сладкото ти се е харесало. Гледаме да ти пратим още. Рахат ще ти пратя 3 кутии. Мисля, Райно, да ти пратя и едно прасенце. Добре ли ще стане? Днес получих от Друми писмо. Пише, че Добра имала бебенце (момиче).

Много здраве от всички. Пишеш, че си се затъжила за всинца ни. Ний повече сме се затъжили за тебе, особено мама ти. Аз [с] божата воля съм добре. Цалувам те и те благославям. Твой любящий те чичу

† митрополит Климент

Много здраве на Еленка Шиварова. Благодаря ѝ за поздравлението.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, препис.

Писмото е писано от един от главните секретари на Синода и подписано от митрополит Климент.

[1] Дъщерята на Васил Д. Стоянов.

1900

140

До Райна В. Друмева

гр. София,
4 януарий 1900 г.

Мила Райно!

Сега ти получих писмото, в което ми пишеш, че си получила парите. Радвам се, че си добре. Не направиш добре, гдето ми благодариш за парите и писмото. Какво има да ми благодариш? Да ти пращам пари и писма, тая е моя длъжност, а, от друга страна, за мене е голямо удоволствие да ти пиша и да ти пратя нещо. Следователно няма за какво да ми благодариш. Ние прикарахме празниците с божия воля доста добре. Само че Георги не се спираше в къщи, а все ходеше на гости.

Приятели да са живи, канеха го ту на обед, ту на вечера и го водеха по вечеринки и концерти. Аз добре го наколадих на Паскаля. Сега той е вече в Търново — още завчера заминаха за Търново с мама ти.

Стигнали всряд нощ и разбудили децата и много се зарадвали, особено на армаганите, които им пратих. Аз им пратих: на Коля — едни шаечни дрешки с желто коланче, на Вичито — една бяла рокля със синьо шопаче, на Климча — едни шаечни дрешки и едно контешко балтонче, при това пратих им и шекер, и рахат, и бурозан, един палячо и един албум (за Коля). Получили всичко

и се радвали много. Мама ти ще постои там около две недели, като направи суджуците и ще си дойде. Аз ѝ поръчах да направи сладко от орехчета; като донесе, ще ти пратя. Буля ти Руска и тя си отиде на Враца. Тя живя при нас, но Петър не спа тука хич, а спал на хотел.

Ти, Райно, не трябва да се смущаваш за мене никак от това, гдето вестниците пишат лошаво против мене. Партизаните се сърдят на моите думи, че не са в тяхна полза, но крив ли съм аз? Аз никога не съм криел своите русофилски чувства. Яд ги е, че за конференцията на Радославова и Грекова не съм се отзовал добре, а на цанковистите съм казал две-три съчувствени думи. Князът, ако и да е останал недоволен от моите, защото пред някои други влиятелни лица изразил са, че не вярва Климент тъй в повърхността на работата. Но на Нова година направи ми визита с конвоя. И после ми отправи следната депеша:

„Негово Високопреосвещенство митрополит Климент.

Дълбоко трогнат от вниманието на Ваше Високопреосвещенство, който въпреки неразположението си не ме е забравил в архипастирските си молитви при стъпването на новата 1900 година. Като благодаря от душа на Ваше Високопреосвещенство, възнасям тепли молитви към престола на всеблагаго бога да запази и укрепи скъпото за църквата и народа здравие на Ваше Високопреосвещенство.

Фердинанд“

Всичко това ти съобщавам Райно, не за да ти се хваля, а за да видиш, че не всичките хора нападат на мене. На Шиварова кажи да прочита с внимание вестник „Мир“: там има цяла статия в моя полза, и то по повод на нападенията против мене. Имало е хиляди нападения против мене и занапред, няма съмнение, нападенията ще следват може би и по-грозни, но няма защо да се смущава човек от улични псувачи. Те ще си бъдат такива, каквито са биле, каквито си са. Бог с ними!

Много здраве имаш от деда си Марийка, от свака си Стефана, от мене, Санко, Васко (Главочето) и Еленка и Милена. Мама ти, като заминаваше оттука, заръча да ти пишем и да ти кажем, че тя те цалува хиляди пъти. Много здраве и от мене. Кушкини са още в Шумен. Куклата е в мене. Не зная дали ще я хареса Кушка, наште всичките я харесват. Колко още ще се бавят в Шумен, не знам. От Търново получихме от Георги телеграма, че са пристигнали по живо, по здраво, и че всички са били добре. Но не зная дали са убили свинята. Тука има силен студ и хубав сняг. Не зная как е в Женева.

Мама ти, като тръгна, валеше силен сняг. Тъй щото аз се боях да не спре някъде железницата, но слава богу отишли си добре.

Цалувам те и те благославям, твой чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, 2 л.

Писмото е писано от гл. писар на Синода и подписано от митрополит Климент.

141

До Райна В. Друмева

гр. София,
9 юлий 1900 г.

Мила Райно!

Писмото ти получих преди малко и сега гл. секретар рекох да ти напише два реда. Идеята да си дойдете по Дунава е превъзходна. Аз се възхищавам от нея.

Ти ще минеш през места, през които аз съм минавал едно време.

Като минаваш през край Земун, напомни си, че едно време там на брега аз чаках вампора почти цял ден и си пощех съдраната антерия от въшки.

В Турно-Мугорели принуден бях да применувам от едно място на друго пешком. Къде Свищов щяха да ме изхвърлят от вампора, защото нямах пари да платя таксата за второ място, а пък вън на палубата беше много студено и аз страдаех от треска; като му се развиках, че съм семинарист, и ако иска зайде пари, могат да се отнесат до семинарията. Оставиха ме. И много други възпоменания. По Дунавът ти трябва да излезеш или при Никопол, или при Русчук. В Никопол ще дойдеш в Плевен, оттам по железницата право в София или, ако излезеш в Русчук, по железницата ще дойдеш в Търново, оттам право тука. Както обичаш, така и направи. В Търново може да се отбиеш да видиш новата митрополия и Паскалини, ако бъдат още там.

Писмото с потрета получих навреме и потрета много ми хареса. Аз го пратих на Паскалинини, като им писах, че ти за тях ще донесеш сама.

С бодра воля се надявам, че скоро ще се видим.

Оставам твой чичу

† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, 1 л.

Писмото е писано от гл. писар на Синода и подписано от митрополит Климент.

142

До Райна В. Друмева

София, 26 ноември 1900 година

Мила ми Райно!

Всичките писма получих и прочетох с удоволствие. Само двете ти писма бяха пълни с тъга. Всички мислеха, че ти имаш някоя тъга, но писмото на Зорка до сестра ѝ ни разясни работата. Ти си била докачена и ядосана, защото ми дали оставката от като член на Св. синод. Ех, Райно, не ми дадоха оставката, но ме натириха, благодарение на дяда Константина. Но няма нищо,

Кой ми е крив, когато хората завиждат. Ти не трябва толкова да се ядосваш. Какво да се прави, хората завиждат.

Засега сме добре, слава богу. Ами ти защо не пишеш? Пратих ти пари и пастърма, суджуци и едно календарче. Получи ли ги? Занапред, ако е рекъл господ, още ще ти пратя. Мама ти празнува именния си ден и благодари за картичката ти и за тая на Еленка. Много здравие от всички. Атина[1] идва на Катирин-ден и ти праща много здравие, също и Нушка. Климчо чака зайчето. Софийка пита за леля Райна. Дядо Партений идва често и те поздравява. Приръчва да не се кахариш.

Поздравявам те, цалувам те и благославям

твой чичо
† митрополит Климент

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, 1 л.

Писмото е писано от друго лице и подписано от митрополит Климент.
[1] Вероятно Атина Болярска.

1901

143

До Райна В. Друмева

гр. София, 28 март 1901 г.

Мила Райно!

Сърдиш се, че не ти пишем. Вината е у мене. Аз не съм разположен и другите не биват разположени да пишат. Колко и да съм виноват, ти трябва да прощаваш. Преди няколко дни ти изпратих пари. Вярвам да си ги получила. Вчера ти изпратих две кутии с рахат, леблебии, фурми, шекер, суджуци, пита, козунак и яйца червени. Да ядеш за здраве. Получи ли ги? Ако си ги получила, отговори. Слава богу, килим взехме. Докато го купихме, видяхме и патихме. Назландисват се. Вижда им се скъп, не харесват и пр. Най-после купиха. Взеха ти един хубав голям килим с цена 180 лв.

Много здраве от баба, дядо, Марийка, Паскаля, свако Стефан, Георги, Климент, Александър, Васил, Еленка, Колю, Милко, Вичето, Климчо и Софка.

Благославям те и те поздравлявам. Цалувам те, твой чичу
† митрополит Климент

Честито посрещане Възкресение Христово!

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 236, 1 л.

Писмото е писано от друго лице. Подписът е на митрополит Климент.

С неустановена дата

144

До руския император

Ваше Величество![1]

Колыбель славянского православия и письменности, старый Переславль, пять вековъ находившийся под тяжолым игом и во мраке забвения, теперь волею Вашего Величества и драгоценною кровью Ваших храбрых войнов ожил и свободен. И там, где в первый раз вознеслась к господу богу христианская молитва на славянском языке, теперь на том же самом языке тысячи православных болгар возносят вместе со всем благодарным отечеством горячия молитствования о здравии, долголетии и благополучии Вашего Императорского Величества и всей Росии.

АБАН, ф. 54, автогр. с маст., 1 л.

[1] Следва зач.: Мановением Вашего Величества и храбростью Ваших войск наш вековой враг.

145

До Васил Д. Стоянов

Телеграма № 76

Варна
Губернатору Василию Стоянову

Творец „Иванка“ сердечно благодарит своему другу, товарищу и сотруднику Василию Патаманскому душей с Новым годом и с Вашим праздником. Бог всем нам счастия и благополучия

епископ Климент

АБАН, ф. 141, оп. 1, арх. ед. 151, 1. л.

146

Обръщение към енориашите на Търновска епархия

Всеблагому богу биде угодно чрез мощната ръка на великият Всеросийский император, Александра Освободителя, да отърве нашето отечество от тяжкото иго и да му възвърне желанната свобода. Така великодушно освободеният наш народ вижда днес,[1] че заедно с гражданската му свобода стои

и свободата на святата му[2] църква, на която потъпканите ѝ от векове правдини се възвръщат чрез това знаменателно дело, че ѝ се отдават пак святите храмове, които от много векове бяха със сила отнети и обърнати в джамии.

Един от такивато храмове е и знаменитият храм на Св. Четиредесятници в Търново. Този храм, който е паметник на славата, силата, вярата и благочестието на нашите прадеди, беше преди векове обърнат в джамия и обречен да служи за[3] всегдашно напомнюване на нашето унижение и на злочестините на отечеството ни. Ръката на тирана[4] немилостиво се стараеше да унищожи в него всичко, което беше свято и драгоценно за нас и което можеше да ни напомнюва минали славни дни. Но „кто бог велий, яко бог наш!“ Това, което предопределява бог, не може никой да го измени. Заради това, след векове опустошения и унижения, този[5] знаменит св. храм, по желанието на народът и с волята на освободителите ни, пак биде възвърнат на християнското благочестие и днес в него се възнасят молитви „благодарения и прошения“ към спасителя нашего господа Исуса Христа.

Но този храм е беден. Като няма още енория, той не само че не може да има подобаюящето му великолепие, но не може да покрива и[6] необходимите си скромни разноски. А да се остави така е невъзможно: това не го допуща нито народната ни гордост, нито благочестивата ни ревност.

Заради това с настоящето си ние призоваваме всичките благочестиви християни на богоспасаемата. . . . . епархия да се притекат на този св. храм с щедрите си помощи. Като историческа святиня неговото великолепие, постигнато с доброволните ни пожертвования, ще служи[7] на всички и на потомците ни за доказателство на това, че умеем да ценим свободата си и всичко, което е свято и народно.

Като се надяваме, че на[8] призованието ни благочестиво население ще побърза да отговори с щедрите си пожертвования, ние призоваваме на всички вас небесната благодат и оставаме

ваш о Христе молитствовател

АБАН, ф. 54, арх. ед. 46, автогр. с маст., 1 л., оригинална чернова.

Обръщение към енориашите на Търновска епархия.
[1] Следва зач.: освободена и святата си вяра от.
[2] Следва зач.: вяра.
[3] Следва зач.: доказателство, паметник.
[4] Следва зач.: оскверни святинята и.
[5] Следва зач.: свят.
[6] Следва зач.: скромните си.
[7] Следва зач.: за громко.
[8] Следва зач.: нашето.

ПИСМА, ТЕЛЕГРАМИ И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ, ПИСАНИ ДО ВАСИЛ ДРУМЕВ (КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ)

1863

1

От Димитър (Димчо) Р. Блъсков

. . . . . .

. . .мястото на любовта. Да последвам ли тоя глас? Да, Друмев, аз тряба да го последвам. После сичко това ти си достоин за *презрение* от меня и аз тряба да тя ненавиждам. Ти отхвърли моята истинна сърдечна любов — ти мя оскърби. Прав ли съм, Друмев, или не? Аз не зная, но аз следвам така, както ми повеляват чувствата. Казах ли сичко, Друмев? Да, аз мисля, защото мене ми стана по-лекичко, сичко, що имах в сърце си за тебя, аз казах. И

с души бремя скатилось
и теперь так легко, легко. . .

Друмев! Воля ти е сега: съди, оправдавай, обвинявай. . . Но знай, че аз ся не боя вече от тебя: пиши, хортувай какво щеш, твоите слова са вече безсилни и бъди уверен, че аз малко ще ся безпокоя, кога чуя нещо от тебя за меня.

Но, Друмев! Ето що мя мене мъчи, знай го и ако щеш, мъчи мя! Аз ся мъча и сърце ми ся къса, къту гледам на оная вражда и ненавист, що съществува между нас, ученици[те]. Така ли тряба ние да живеймы? Да ся гледаме един други с криви очи? Това ли ся чакаше от нас? Каква похвала!. . . Но бог с вами! Ваш Димчо е чужд веке за вас. Той ще ся мъчи, ако ли е възможно, да ви позабрави и да тръгне по тежките онзи трудний път!. . .

Още едно слово, Д[румев], и конец. Кажи ми, моля ти ся, с какво така небрежно тя е оскърбил моя *добрий отец*, а заедно с това заслужил гневът ти? Какво тя е заставило толкова да пишеш на другиго без всяка причина и да казваш, че си бил гневен на него? Що искаш да кажеш с това? Нищо, нищо, освен една глупава гордост. . . Ами че кои са ⟨. . .⟩ тебе? Щото никой не може да ти каже нищо? Ти казваш, че ще бъдеш жив (живей, живей, но не за меня, а за там, де тряба сички да живеймe) и ще пием заедно върла ракия по бистри студени кладенци шумненски — излъган си ти. . . Син Блъсков не ще тя удостои с чест, той мрази и презира такива горди дякове какво *ти*! Ти. . . но стига. . . аз свърших, а то бог знай какво ще ти още нахортувам.

Сбогом, прощавай!
Димчо Р. Блъсков

Аз много писах, Друмев! Но знай, че сичко това е истинно и сърдечно. Що ще почувствуваш ти? Аз не зная. Тук, тук отдолу, ако щеш, откровено излей горки или радостни свои слова. Аз не ща да ги зная, но нека са написани.

Пак тоз.

НБКМ—БИА, ф. № 10, арх. ед. 9, л. 1—2, автогр. с маст.

Първите няколко л. на писмото са изгубени.

На празната част на л. написано от Друмев: „Макар и против воля, но тряба да ся кажи, чи това е *глупост и детинство*. Замеч. В. Д. Писано на 17, 18 и 19 марта в Одеса, 1863 году."

На другата страна на л. Друмев е написал: „Не ще сториш зле да си прочетеш още веднъж писмото.

Разверни его рука с трепетом и читай души откровение.

Соломон"

В. Друмев отговаря на Димчо Блъсков с писмо от 22 март 1863 г. — вж. стр. 145—147.

1875

2

От Димитър Н. Благоев

6 декем[врий] 1875,
Русчук

Дядо Климente!

Ти ще мислиш толко без работа человек, както съм аз сега, няма вторий на света, а пък и на писмото ти не отговарям. Ах! Дядо Климente, ако ма беше видял на какъв съм сега хал, та ще ма оплачеш. Ти знаеш ли, че съм цял мъртвец, само минутата се чака за преселение. Представи си человека, който да не може да премине през стаята, едно шише вода да вдигне. Желудокът ми дотолко развален, щото от 10—15 лъжици чорба да ям, 5—6 драм. хляб, 1/8 част от кокошка или 15—20 драм. печено месо и с това да се храниш. Като го приеме стомаха и тази храна, аз трябва да търпа една тежина око[ло] час, после 2—3 ч. като почне да се вари яденето една силна ⟨. . . . ⟩. Вечер намясто месо да ядеш, защо през нощта ще страдам. Оттук е безсилието. Но това още не е нищо, ами яж по 6 дена, а на двор не ма изкарва, та трябва да употребляваш слабително, което та убие съвършено.

Една само надежда има, ако има да се намери някой християнин другар да отива за в Ц[ари]град да ми помогне и аз да замина и ако имам късмет морето да е тихо, белки се върна от гроба. После мисля да постъпя в Рус-[чукската] болница, та въздуха и ако угадаят болестта ми докторите, може да поживея и още, ако ли няма да се видим, то управител да ти бъда. В такова съм лошо състояние, дядо Климente.

Приеми моето здрависвание и бъди ти жив и здрав!

Твой
Благоев

Много здраве на г-на Икономова и г-на Янкулова.[1]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 290, автогр. с маст., 2 л.

[1] Д-р Георги Д. Янкулов.

1878

3

От Йосиф Соколски

Ваше Преосвященство и архипастер и отец Климент, Спасайся,

Много са радовам и са зарадовах, като приех от Ваше Преосвященство Вашето честно писмице, благодаря, чи ни сте мя забравили, макар писмено, многая радовам и азе грешний, чи нашето отечество са освободи, и ката ден благодаря бога и руские император Александр, чи освободи Болгария, да му внуши бог да освободи и мени грешника да са върна и азе, чи да си оставя костите в своето отечество, дай боже, моля Ви ся, Ваше Преосвященство, ако имате намерение да додите в Русия, да не промините и меня, да додите да са видиме и да си поговориме, благодаря ва, Ваше Преосвященство, че сте говорили заради мени в Габрово, още Ва прося, ако са сабирете някой път с Негово Високопреосвященство Екзарха (Антима), да му попросите да ма изпросят у Императора да са върна в отечество на моя манастир и там да си оставя костите. Амин, дай, боже, с молитвата на Преосв. Климента и тако уставам с молитвата Вашего Преосвященства Ваш молитвеник, Богомолец и Духовний отец на сичка Болгария.

Іосиф Архиеп/ком Соколски

17 юня 1878 г.

НБКМ—БИА, ф. 146, арх. ед. 3. Писмото е публикувано в Лист „Васил Друмев — 1841—1941".

4

От Сава Н. Доброплодни

Ваше Преосвященство!

Вчера г-н Кишелски[1] тръгна за града Ви и може от него да сте ся научили за променението на работите, които твърде мя наскърбиха, защото изгубвам големите си надежди и покровителство и остава всичката ми надежда на Вашето препоръчително до дяда Симеона, който ся очаква във Варна. Губернаторът ся замества с други млад дворянин *Павел Павлович Баумгартен* от немско произхождение, както ми разказа новият ни вицегубернатор (с когото прибързах да ся запозная и който ми каза, че съвременно сте отишли да ся учите и сте живели в Одеса приятелски един месец. Името му е Андрей Стоянов от Видина, свършил правото в Московския университет).

Заключението от всичко гореказано е, чи ще Ви моля незабавно да мя снабдите с едно препоръчително до Негово Висококоблагородие вицегубернатора (който първо с мене ся запозна и ме вика да ходя при него, за да ся поразхожда, приказвахме най-пространно два пъти, аз зех грижата да му ся намери къща и проч.) щото, догдето пристигне подири 5—6 дни губернатора, да му предам препоръчителното Ви и той да посредствува и да говори за

мене на новия губернатор и да му връчи препоръчителното на Н. В. П. дяда Григория, което прие благосклонно Н. П. Г-на Кишелский, не защото заминува, върна ми го назад, назначил го от горе да ся придаде на Н. П. новия губернатор Баумгартен и ми каза това и устно.

Г-н Кишелский в грижите си за мене има добрината с цел за обучение онази неделя в четвъртък да вика окръжния началник (който засега има управлението почти на всичките съвети, които еще не съществуват, и сам той да разгледва давии, да дава пусули за клание на добитъци, да съди и осъжда за кражби и убийства и проч.) и да му каже, чи му определя трима души или три членове за помощници в работите му привременно и без заплати, и то именно мене и Петра Попович за членове на съвета, а Величка Домухчиоглу за председател и тъй и ний него ден, като зехми всичките наставления от началника (който тръгна за окръжието) ний трима разгледваме всичките давии, ний имами си жандарми около нас и военни, всичкото управление привременно! И аз тъй скоро вникнах и забележих всичко, щото осещам сили, ревност, любов и никаква мъчнотия да работя по тази част и 6 и 7 часа! Това е, Ваше Преосвященство, положението ми днес, а бог да ми помогне занапред, като имам в джоба си всичко един ⟨. . . . . ⟩, а стана три месеца (от изпитанието) стоя без месячина, а и докторът Стоян поп Радославов, от когото исках в заем за 2 месеци 6 ⟨поли⟩ догде влеза в работа, някак са показа в Русчук благосклонен, но нищо не свърши! Но нека не Ви боля главата и с тези работи, които споменувам не с друга цел Вам, но само чи ми е мъчно, защо и които могат, не ся намерват в таквази нужда на приятеля си.

Ще очаквам с нетърпение препоръчителното, за което, както и за всичко друго, Ви оставам за всегда признателен

Варна, 18 септемвр[и] 1878

Ваш
С. Н. Доброплодний[2]

Ако Г-на Икономов ёще там, моля Ви и нему говорете, за да съдействува да бъда член на един съвет (ако дядо Симеон мя гуди за кандидатин) или поне контрольор, или бух-халтер (книгодържец) при касиерина, а не съвсем някоя ниска за мене служба.

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 295, автогр. с маст., 2 л.

[1] Кишелски (Киселски), Иван (1820—ок. 1881) — роден в Котел. Учи в Русия. Участник в Кримската война. От Одеса съдействува за организирането на българските чети. След Освободителната Руско-турска война известно време е губернатор на Видин.

[2] Сава Доброплодни е бил учител на В. Друмев в Шумен.

5

От Стефан Панаретов

Robert College
Окт[омврий] 4/16. 1878

Ваше Боголюбие!

Преди три недели нещо приех от Н. В. П[реосвещенство] отца Григория едно писмо, в което той ми приключва и сметката на покойния ми баща. В същото писмо беше приключен и един рапорт, подписан от общинарите на Силистренската община. Като ги разгледах, аз намерих, че сичко е било извършено точно и редовно, и нямам съмнение, че сичко това се дължи на Вашия надзор и на Вашето сътрудие. Не мога обаче да си разясня твърде добре как става, щото покойният да излиза длъжен за 1652 гр. за 1877 год. Когато аз разгледвах тефтерите, виждаше ми се, че такова нещо нямаше. Желая да знам да не би да е станала някоя погрешка било в приходите, било в разноските. Ако би да имате благовремие, имайте добрината да ми разясните това.

С радост са научих, че сте се избрали за управител на Лясковското богословско училище и бързам да Ви честитя. Не се съмнявам, че службата, за която Ви са избрали, е тъкмо таквази, каквато Вий бихте желали да имате, и вярвам, че трябва да сте благодарни. Надявам се да видя добри и умни ученици да излязат от това училище занапред, а не прости фанатици и заслепени калугери.

Не знам що да Ви кажа върху политиката. Сичко предсказва, че работата не е още конечно решена и че има много заплитания, които могат побърка на плановете на дипломацията. Казват, че Австрия има намерение да завземе и Македония чак до Солун. Турците се приготвят да се съпротивят, но вятър ги вее. Русите, които бяха захванали да се оттеглят от околностите на Ц[ари]-град, спряха своето отдръпвание по причина на злоупотребленията, които турците извършиха в изпразнените места. Казват, че генерал Скобелев е на Чаталджа и че нямал намерение да се оттегли оттам. Сичките хора с нетърпение очакват да видят следствията на Афганистанската разпра[1] и има мнозина, които вярват, че тази разпра ще да породи нещо по-голямо и по-важно. Вълнението на духовете между населението на Източна Румелия е твърде голямо и даже се готвят да противостоят с оръжие в ръка на изпълнението на решенията на конгреса. Не знам доколко едно подобно заявление би било умно и уместно и дали ще да може да сполучи; но страх мя е, че без някоя помощ „свише" нашите усилия ще да са осуетят. Нищо още не са говори за избирането на бъдещия български княз и господ знае кога ще да са избере. Страх ме е да не би да са загнездят русите между нас и да си останат за всегда. От сяка страна разгледано, настоящето ни положение е доста критическо и е достатъчно да накара секий чувствителен българин да се замисли и загрижи. Надявам са да получа някой отговор от Вас и да ми явите някои подробности за хода на работите по Вашите места.

Целувам Ви десницата и съм

Ваш покорний
С. Панаретов[2]

П. П. Дано Ви дойде на ума да си изпълните обещанието и да ми изпратите един от Вашите кабинетни портрети. Имам сега нов албум и съм оставил празно място нарочно за портрета Ви.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 312, автогр. с маст., 2 л.

[1] През 1878—1880 г. се води една от англо-афганистанските войни за поробването на Афганистан от Англия.

[2] Панаретов, Стефан (4. X. 1853 — 18. X. 1931) — роден в Сливен. Образование получава в българското училище в Цариград и в Роберт колеж. Учителствува дълги години в Роберт колеж, след което е дипломат.

6

От княз Дондуков-Корсаков

Императорский
Российский Комиссар
в Болгарии
Октября 9 дня
1878 года
№ 9
г. Филиппополь

Его Высокопре[освещен]ству
Высокопреосвященнейшему

Клименту
митрополиту Рущукскому

Ваше Высокопреосвященство!

На основании Берлинского трактата Северная Болгария должна образовать самоуправляющееся княжество, во главе коего будет поставлен князь, избранный народом. Но предварительно избрания князя собрание болгарских нотаблей, имеющему быть созванным в Тырнове, предложено будет рассмотреть и утвердить устав государственного устройства Болгарии, коим определяются с одной стороны права князя, а с другой права болгарского народа и мера его участия в управлении страною, при посредстве необходимых для того государственных учреждений. Составление сего устава возложено Императорским российским правительством на меня в качестве императорского комиссара в Болгарии.

Считая моим непременным долгом при исполнении столь важной задачи ознакомиться со взглядами и желаниями почетнейших представителей болгарского народа, обращаюсь к Вашему просвещенному содействию в столь великом деле будущего политического устройства Болгарии и препровождая Вашему Высокопреосвященству прилагаемую при сем программу вопросов, уверенным нахожусь, что, одушевленные чувствами патриотизма и важностию предстоящей задачи, Ваше Высокопреосвященство не откажетесь служить общему делу возрождения и прочного государственного устройства болгарского народа, изложивши на письме, с полною откровенностию и по возможности в самом непродолжительном времени, Ваше мнение о том, какой образ

правления и какие формы государственного устройства считаете наилучшими и наиболее соотвествующими для Вашего освобожденного отечества.

Испрашивая Вашего святительского благословения и поручая себя Вашим святым молитвам,

имею честь быть

Вашего Высокопреосвященства

покорнейший слуга

Княз Дондуков-Корсаков

Вопросы:

1. Из каких лиц должно быть составлено народное собрание для избрания княза?
2. К какому вероисповеданию должна принадлежать царствующая династия?
3. Если избранный князь не будет принадлежать к восточной православной верою, то должен ли принять ее?
4. Обязано ли его потомство воспитиваться в православной вере или только мужское поколение?
5. Если княжеское достоинство будет наследственным, то какой установить порядок престолонаследия и следует ли исключать лиц женского пола?
6. В случае смерти князя без потомства или в случае несовершеннолетие наследника как образовать регентство, а затем в какой срок в первом случае должен последовать выбор нового князя?
7. С какого возраста наступает совершеннолетие князя?
8. Какою властию должен быть облечен князь, ограниченною или неограниченною?
9. Если князь будет облечен ограниченною властию, то как организовать участие народа в деле управления страною?
10. Следует ли ограничиться одною обыкновенною палатою представителей или для некоторых особенно важных случаев должно быть допущено, подобно тому как в Сербии, Великое народное собрание?
11. Какие лица должны заседать в Палате: исключительно ли избранные от народа или и назначаемые по усмотрению князя? Каким порядком избирать представителей?
12. Какие права предоставить Палатам при обсуждении законов, бюджета податей и налогов?
13. Сколько должно быть министров и как определяется их ответственность?
14. О совете министров и об обязанностях его.
15. Следует ли учредить сенат или Государственный совет и из каких лиц они должны состоять: исключительно ли из лиц назначаемых князем или частию из выборных от народа, а частию из назначенных по усмотрению князя?
16. В каком размере следует предоставить содержание князю?

АБАН, ф. 54, арх. ед. 296, автогр. с маст., 2 л., придружени с въпросник.

7

От Илия Р. Блъсков

Ваше Високопреосвещенство!

Не ми е писмото за друго, освен да Ви известя как Вашите и слугата Ви здравеят. Г. Българов е дал досега 2 месчини (10 пола), също и г. Икономов 5 (пет). Затова не отговорих скоро на Вашето от 14 миналият, защото нямаше защо.

Зарадвал ся бях и аз, задето сте останале спокойни и благодарни от положението си. Зарадвал ся бях, че наскоро може да излези на свят някое произведение на Вашето перо, което, вярвам, мнозина желаят, но г. Икономов ни каза противното, че Вие изново сте натоварени с по-голяма служба. Не слушам посега никого, драгий ми Владико, но себе си познавам, че онзи, който е в служба, който тряба със сърце да гледа на поверената нему служба, той нищо не му остава време да извърши. Но що да ся стори, като и другото тряба, но и това са не може като без Вас хора.

Аз досега, както знаете, бях в Окръжния съвет, сега съм заместен с друг в новите избори. Подир Сурваки съм празен. Здраве да е, не ща остана без работа. Това беше и моето желание, но ма е жал, че в ⟨тая⟩ работа [има] пръст на неприятелите ми.

Целувам Ви искрено. Ваш слуга

9 ноември 1878. Шумен Ил. Р. Блъсков

НБКМ—БИА, ф. 146, арх. ед. 3.

1879

8

От митрополит Константин Врачански

Честита ти нова година! Първо писмо към тебе. 1879 г, януария 3.

Владико святий!

Додох си живо и здраво, но о, беден аз! Ти знаеш пустото ми сърце, че в един случай е както твоето, не може бедното да ся отрече от хубавото. Боже мой, като съм се отрекъл от тоя пусти свят, защо не помогнеш на сърдечните ми влечения да ма влачат към тебе, а не към твоите създания? Защо очие се запознаваме с хора, от които предлежи да се отделим? Разбираш за какво ся отправени тия въздихания, па ако щеш назови ги Геремиади. Аз съм влюбен и ужасно влюбен, знаеш в кого? Кво да правя сега, като само това ми е остало — в двата дена веднаж да са виждаме на разстояние 1000 метра, и то през прозорци във време мъглево и разярено от фортуни, та най-сетне промичателно

чрез помощта на очила? Не съм патил такава любов. Мъчно ми е, работа ми са не хваща, искам да я имам, пък не можа, и тя мисли, но няма чайре. Едвам тоя ден сполучих да ѝ пратя писмо; тя като жена великодушна и умна в такива случаи, в които за голяма наша срама мъжете са като деца глупави и страшливи, можа да ми подаде писмо. Аз оттогава съм още повече развълнуван. Кажи ми цяр. Страдал си и опитен си. Ех, кво да правя, и мене е срам от мене си, че като човек със сериозно положение и кириарх на 33 000 венчила съм седнал да се занимавам съвсем с други работи, а не със спасението на паството си и с повелението на милостта. Кво да правя! И това желая и моля бога да допълни той недостатъчното, но не мога да са откажа и от сърцето си. Хубава е очие, надарена е с всичко: не съм крив, че ходя луд за нея. Криво е пустото ми сърце.

Моли бога да ма успокои, защото ма е страх, че палмигарията е вече зела преднина в гърдите ми.

Пращам ти о. Евтимия. Той ще ти разкаже всичко. Целувам десницата ти и ти казвам, че ще ти дойда с депутатите.

Конст[антин]

На Никола в училището няма вече да даваш нищо, защото Евтимия ще промишлява за него.

НБКМ—БИА, ф. 146, арх. ед. 3.

Писмото е от митрополит Константин Врачански.

9

От Марин Дринов

Ваше Преосвещенство!

На г. Вълкова пратихме известие официално, че е назначен старши учител от 1 марта и че трябва незабавно да отиде в училището и да заемне длъжността си. При това му се каза, че предметите, които ще преподава, и числото на уроците ще му укажете, Ваше Преосвещенство. За всичко това съм приготвил и до Вас едно извещение, което за жалост не мога да Ви изпратя сега, защото няма г. Генчева, който също трябва да подпише това извещение. Знаете ли, че днес, часа по 7—8, ще пристигне Княгинята, която, чини ми се, Ваше Преосвещенство, трябвало би да посетите утре? Отивам да я причакам в квартирата на Княза[1] и ще да се науча кога би било по-сгодно да идете при нея, та да Ви известя у време.

На Ваше Преосвещенство
всепокорен слуга
М. Дринов

Понеделник

АБАН, ф. 54, арх. ед. 297, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е писано вероятно през февруари 1879 г.
[1] Княз Дондуков-Корсаков.

1880

10

От княз Дондуков-Корсаков

Ваше Преосвященство
Преосвященнейший владыко!

Во время пребывания моего в Тырнове и при осмотре Лесковацкой, тогда вновь устрояемой по моему распоряжению духовной семинарии, Вы заявили желание Совета семинарии и учащихся иметь мой портрет в воспоминание учреждения семинарии; искренно тронутый этим заявлением, я с особенным удовольствием исполняю теперь желание Вашего Преосвященства и всего состава учреждения, препровождая для Лесковацкой семинарии свой портрет. Надеюсь, что он будет служить учащимся постоянным напоминанием о том незабвенном для Болгарии времени, когда *державному великому государю* моему угодно было чрез меня излить на болгарский народ *свои* милости устроением страны и учреждений, из которых таковые как Лесковацкая семинария будут, надеюсь, всегда благодетельны для княжества, образуя достойных духовных пастырей и чрез них укрепляя религию и нравственность в стране и тем всецело служа благоденствию и счастию столь дорогого нам болгарского народа.

Прошу, Ваше Преосвященство, принять выражение моих чувств глубокого к Вам уважения и передать Лесковацкой семинарии мое горячее душевное желание развития и преуспеяния.

Поручаю себя молитвам Вашим,

остаюсь покорнейшим вашим слугою
Князь А. Дондуков-Корсаков

27 февраля 1880 года,
С. Петербург

АБАН, ф. 54, арх. ед. 296, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е адресирано: „Его Преосвященству Преосвященнейшему Епископу Тырновскому Клименту".

11

От д-р Константин Иречек

София, 4 юлий 1880

Ваше Преосвященство!

Пиша Ви днес, тъй да кажа, полуофициално. Въпрос е за г. Шишкова. Варненското реално училище е тръгнало в последньо време тъй зле, че е непременно нужно сичкия тамкашен персонал да се размести. Учителите се

карат помежду си, правят интриги даже между учениците, оплакват се един против другиго при министерството, та има и жалби на варненските граждане против г. Шишкова, подадени до министерството през Варненския губернатор. На сичка тази беля крив е г. Шишков[1]. Той непременно тряба да се премести из Варна на друго едно училище, и то не като управляющий, ама като прост учител. Г. Гюзелев[2] мисли да го назначи в Лясковското духовно училище, защото мисли, че там под Вашето ръководство не ще може да си позволява различни работи, които не приличат на един възпитател, и че там, като в едно духовно училище, той ще може да „се разкае". Във Вашето училище действително има още едно място празно. Но Гюзелев иска да знае по-преди Вашето мнение, за да не направи нещо без съизволение от Ваша страна. Ако да г. Шишков не беше един мъж, който с многогодишното си учителствувание и своите работи по българската книжнина си е спечелил някои заслуги, които не могат съвсем да се презират, можеше по-строго да се постъпи с него; освен това той е мъж вече стар и има си фамилия. За окръжен инспектор съвсем не го бива, а дали може да се употреби за друга служба освен под нашето ведомство, не мога да кажа, защото го лично не знам.

С работите в нашето министерство в последньо време съм доста задоволен. Най-важна работа е сега личний състав за идущата година. След това ще се захване работа за програми, които са вече приготвени и само тряба да се разгледат. Написах един курс записки и проекти. В моят личен въпрос даде ми се най-пълното удовлетворение.

След една неделя отивам на няколко дене в Рилский манастир, гдето се намира сега Князът и после ще направя отдавна проектираното пътешествие по България, което ще ме приведе и в Лясковец. Сега е минала под моето непосредствено върховно управление (*привременно*) и Библиотеката, която се наистина намира в едно доста жалостно положение: ред и систем в нея съвсем го няма. Кирков[3] е назначен за главен инспектор при министерството и неговите два помощници отидоха си в Македония като учители. За първи помощник е назначен Попов[4] (от „Българин") и привременно през ваканциите един филолог чех, определен за тукашната гимназия; за втори помощник има се предвид старий Пърличев,[5] ако се съгласи с това.

За вторий главен инспектор при министерството много усилия полагаше д-р Брадел (!), но потрудих се, колкото можах, да осигуря това място за Вас [ил] Д. Стоянова, който сега с Даскалова[6] и Славейкова е определен член на привременната комисия за въдворението на турските беженци. Нам тряба не „protéges", а работници.

През зимата мисля да се възобнови и Дружеството[7]. Аз мисля, че ще бъде най-добре, ако да се съедини някак си с Библиотеката и с Музеят, тъй щото например членовете да имат влияние върху това, какви книги тряба да се купуват за Библиотеката и пр. Тряба да се изработи такъв един нов устав. Книгите на Дружеството лежат още в сандуците. Мисля, че не се е изгубило много от тях. Много е важен въпрос дали те тряба да се съединят с книгите на библиотеката. В тази именно работа желая да зная мнението Ви, също като мнението на другите деятели в Дружеството — Дринов, Стоянов и пр. Ако да е Народната библиотека добре наредена, тогава мисля, че ще бъде най-добре книгите да се съединат — работата е за народа, за общото добро и в началото на сегашното развитие няма още нужда от конкуренция на две научни учреждения, които ще се развиват отделно едно от друго.

Г. Тодор Икономов е назначен за кмет в София; в градский съвет са избрани Даскалов, Начович, Греков, Брадел, Моллов и др. Едно радикално променение, много успешно за бъдещий „болгарский Париз“, който сега засега още заслужава моето наименование — *Βουλγαρόπολις*.

Има вече осем месеци, че се намирам тука. След толико различни aventures помирих се нещо с обстоятелствата. Хората отнасят се към мене сега много добре; по-предишните им някои детински постъпки против мене им прощавам на драго сърце, защото техните грехове в отношенията им помежду си, против самите българе, са биле още по-големи.

Един отговор от Вас заради предизложената работа на г. Шишкова очаквам в най-кратко време. Радвам се, че още преди бъдещето Нар[одно] събрание ще имам случай да Ви видя, и то вън от София.

С особено почитание и много поздравления

Ваш
Д-р Конст. Иречек[8]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 299, автогр. с маст., 2 л.

[1] Тодор Шишков.

[2] Гюзелев, Иван Н. (24. VI. 1844 — 6. X. 1916) — роден в Габрово. Образование получава в Одеса. След Освобождението е министър, висш административен служител.

[3] Кирков, Георги Я. (24. IV. 1848 — 11. IV. 1929) — роден в Плевен. Образова се в Пловдив, Николаев, Одеса. След Освобождението е директор на Държавната печатница, на Народната библиотека и др.

[4] Попов, Димитър Кр. (10. VI. 1855 — 19. XII. 1908) — роден в Калофер. Учи в Пловдив и Цариград. Редактор на в. „Сутрина“ и в. „Българин“. След Освобождението е държавен служител, активен общественик.

[5] Григор Пърличев.

[6] Даскалов, Николай С. — роден в Самоков. Образование получава в Русия. След Освобождението е висш административен служител. Умира през 1901 г.

[7] Българското книжовно дружество.

[8] Иречек, Константин Йосиф (24. VII. 1854 — 10. I. 1918) — чешки историк с големи заслуги към българската култура и образование. Автор на библиографията „Книгопис на новобългарската книжнина 1806—1870“, на „История на българите“, „Пътувания из България“, „Княжество България“ и др. След Освобождението живее известно време в България и е главен секретар на Министерството на просветата, министър на просветата, председател на Учебния съвет.

1884

12

От Васил Д. Стоянов

Драгий ми бате Климент!

Казвам ти „бати“, защото сега ти не си епископ вече, ами митрополит, което значи генерал-губернатор духовен, а пък аз бях само губернатор. За другите твои голямства — като министър, регент и пр. — не ща нито да споменувам — от яд и пр. С една дума, дядо владико, мутиак да станеш от възлюб-

леното си Търново и да подойдеш на Софията за главното събрание на Дружеството; хем пак да не дохождаш на конак у мене, ами дето щеш, че макар и у чернокапците. Марин Степанич[1] иде; вярвам, че и други мнози до щат тук за събранието. Но ти непременно тряба да дойдеш. Зъмни си файтончето, собственото, та да мога и с горките си рожбици да се поразходя тук-там, защо инак ръка не стига вече. . . благодарение на твоите приятели, за които положи толкова труд и усилия да ги видиш примирени със силните на тоз час, та да могат още да продължават тъй ненаказано своите душмански дела. Отхранили се в Русия, станали хора там, а пък беснеят и срещу Русия. . . и от тие хора може да се чака нещо добро за народа, за бъдещето на славянщината на Балканский полуостров? ? ! ! ! ! . . .

Синко, Стуене, Стуене,
Кату та-й майка родила,
Тъй ли е майка мислела?

„Хер нейса", казваше блаженнопочивший, бог да го прости, и царство му небесно, г. Костаки Попович.[2] Твърде ми се изпречва тези дни в ума, да не би и той да се вести по някое чудо в главното събрание на Дружеството?

Шегите настрани: да дойдеш непременно за събранието, че ще бъдеш полезен с личното си присъствие и за другото събрание на 30 т. м. за празнуване тисящолетието на св. Методия в идущата година.

Освен поканите за събранието на Дружеството ще получиш и друго писмо за одобрение на няколко лица за нови дописни членове на Дружество[то]. Между тие лица има доста и такива, които се тургат само по чист хатър, или по-добре според обстоятелствата, в които живеем, както се изразява Свирчо. Одобри ги и ти като мене и Пейова[3], на „сики-вар аннасана"[4] и ако не успееш да ни уведомиш наскоро с писмо за одобрението си, телеграфирай ми просто „съгласен", та после нека пристигне и писмото ти по тази работа, та с тоя начин да имам възможност преди откривание на събранието поне 3—4 деня да известя новоприетите дописни членове и да ги поканя за участие в събранието.

Сърдечно те поздравляваме всинца от къщи.

Добро видения!

Твой всякога усердний
В. Д. Стоянов

Средец,
13/7 1884

Чети още на другата страница:

За доказателство, че иде Дринов, прилагам ти най-новото за това сигурно по телеграфа известие. Дринов ще дойде, но без твоето лично тук присъствие за събранието и без нашето здраво наговарвание за благоразумното решение на тритех главни въпроса за Дружеството, които се излагат в поканите, особено же намиранье средства за направение здание на Дружеството, без всичко това, повторно казвам, надали ще се сполучи нещо добро, нещо утешително и напълно удовлетворително. Марин Степанович, както всякога, така и сега, ще си гледа своите лични и най-сгодни интереси и от такива хора не може да се чака никога добро за обществото. Заради това, ако и ти не си станал вече съвсем като хората, които приличат на Марина Степанича, тряба непременно да дойдеш тук за събранието, щом си жив (за здраве не питам), па дето и да се намерваш тоз час. Гледай да накараш и дяда Григория и дяда Натанаиле[5]

и пр. да дойдат тоже за събранието, та после да се намерят тука и за другото събрание на 30 т. м.

За празника догодина ще отпусне правителството 200,000 лева. Чу ли?

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 319, автогр. с маст., 2 л.

[1] Марин Дринов.
[2] Деец на Българското книжовно дружество.
[3] Тодор Пеев, деловодител на Българското книжовно дружество след В. Друмев.
[4] Сики вар аннасана (тур.) — псувня на майка.
[5] Натанаил Зографски (26. X. 1820 — 18. IX. 1906) — преди Освобождението митрополит в Охрид; един от организаторите на Кресненското въстание (1879); от 1879 до 1883 г. ловченски митрополит, а от 1883 г. до последните дни на живота си митрополит в Пловдив.

13

От Сава Ил. Доброплодни

Ваше Високопреосвещенство!

Писано било по божия промисъл да имам поне до Вас прибежище и да съм в надежда, че с Вашето високо ходатайство ще мога да поулесня препитанието си в старата ми възраст.

Законопроектът, внесен в Народното събрание за правата и длъжностите на окръжните училищни инспектори, даде причина да се тълкува разно из България: едни да казват, че тази длъжност щяла съвсем да се уничтожи! Други, че щяла да се изпълня само от пет назначени инспектори, а трети, че тяхното назначение щяло да става по избор.

Аз, благодарение г-ну В. Стоянову, бъдих назначен на 1881 г. за Разградский окръжен инспектор и оттогава до днес можах да проживея спокойничко и да поддържам по възможност и сина си в Академията. Ако сега в преобразованието на инспекторските длъжности остана празен (което не ме благодари никак), то ще остана и без хляб, като нямам нищо настрана събрано според разни обстоятелства, познати само на мене, а претълкувани разно от приятелите!

В таквоз положение като се намирам, аз прося покорно извинение, ако в многобройните Ви длъжности и попечения смея да положа последнята си надежда Вашему милосердию, като близо при работите ще имате случай да кажете две думи, гдето тряба и да успокоите един стар учител, който желае длъжност, носеща сили за работяние по учебното дело, а същевременно да си има и приличното нему препитание.

Ако инспекторските длъжности се уничтожат, то не ми остава друга надежда освен или министерството на народното просвещение да благоволи, ако намери за уместно, да ме назначи за директор или преподавател в някое държавно училище на предмети, любими на мене, или да ми даде пенсия, която подобава, за да мога да живея умерено, като на учител, който служи по възможности на България от 1842 год. и до днес и си има всичките свидетелства за това.

Ако ли петтех инспектори бъдат назначени пак от правителството, то аз ще Ви моля покорно да блогоизволите да ме препоръчате, защото усещам сили да надзиравам усърдно и съвестно и три и четри окръга и това ми дава и душевна храна и здравие и надявам се да не бъда посрамен и да мога да изпълнявам налагаемите на инспекторите длъжности, инак ще прибягна пак на пенсията.

Ако ли пък инспекторите станат по избор, то, ако и да имам (мисля) добра репутация във Варненско и Разградско, но като ще има много кандидати, които всячески ще действуват да сполучат (което не мога аз да направя), то ще остане резултатът на които изпреварят. И в него случай, като не сполуча, то прибежището ми остава пак към пенсията!

Ако прочие и в трите случая бъде невъзможна сполуката ми, то тогива не ми остава друго, освен пак Вас да помоля покорно, за да ми изходатайствувате по-сгодничка и по-прилична на мене пенсия, което и ще бъде, мисля, последне Ваше благодеяние едному старому учителю, когото всякога сте имали добрината да го имате в благоволението и попечението си.

Ако бъда честит да приема от Вас утешителен отговор в благоволението Ви, то ще предупреди скръбта ми, която ме е завладяла през тейзи радостни дни, като помисля колко ще бъде за мене ниско и жално, ако остана за няколко време без насъщния си хляб! А ако Вашето ходатайство, гдето тряба, бъде положено в действие и ме успокои занапред и во време, то ще благославям до живот ония, които съм от толкоз години любил искрено и от сърце и които в много случаи ми са били помощници и защитници.

Като прося извинение за всичко може бити неуместно гореизложено и като ще имам надежда за архиерейското Ви утешение, пребивавам

Вашего високопреосвященства

покорно духовно чадо
С. Ил. Доброплодний

31-го декември 1884 г.,
г. Разград

АБАН, ф. 54, арх. ед. 397, автогр. с маст., 2 л.

1887

14

От д-р Георги Ив. Странски

Белград, 27 апр[ил] 1887.
Частно

Ваше Високопреосвещенство!

Заедно с настоящето си Ви изпращам едно изложение по моята деятелност като главен лекар на Червений кръст, изложение, което трябваше отдавна да направя, но по залисване едвам сега успях. В него има празноти, които

моля да се допълнят от канцеларията, така като нямам при себе си книжата, нужни за това; трябва да се прибави броя и датата на назначението ми.

Бяхте ми обещали по едно време, че ще ми издействувате едно *кръстче*[1] за заслугите ми като лекар през време на войната, за което не можеше да има нито завист, нито обида, така като подобни награди ся дадоха на лица, които не са вършили почти нищо; но това нещо ся забрави вече и аз не повдигам тоя въпрос, освен с цел да Ви помоля за други по-маловажен, но по-приятен за мене. Сега ся дават медали за спомен на участвующите във войната; вярвам, че това поне не може да ми ся откаже и аз съм уверен, че Ваше В. Преосвещенство няма да ме забрави с наградата на такава медалия.

Освен това предполагам, че Червеният кръст тоже награждава със *свой кръст* някои от служителите си или поне ходатайствува за такава награда от Женевский Червен кръст. Мисля, че заслужвам да имам такова възпоменание за принесените ми заслуги през Сръбско-турската война 76 год., Руско-турската война 77—78 год. и през Сръбско-българската война.

Основавам ся на Вашето ходатайство и уверен съм, че ако земете молбата ми във внимание, непременно ще бъда удовлетворен.

Благоволете да приемете уверение във високото ми почитание.

Д-р Г. Странски[2]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 421, автогр. с маст. 1 л.

[1] Орден.

[2] Странски, д-р Георги Ив. (1847 — 4. I. 1904) — роден в Калофер. Завършва медицина в Букурещ. Лекар в Букурещ, Плевен, Пловдив, София.

15

От митрополит Григорий Доростолочервенски

20 юний 1887, Русе

Ваше Високопреосвещенство!

Писмото Ви от 19 текущи получих наедно с приключеното, което, надписано от Високопреподобнаго Василия, според поръчката Ви се изпрати комуто принадлежи.

Какво да кажа за съдържанието на писмото Ви не зная. Негово Блаженство иска да служи на двама господари, желае и питата да е цяла, и кучето сито. Такава е била неговата политика досега, такава иска да държи и занапред. Досега тази негова политика е имала пълен успех благодарение на „делото", което всякога умее да изважда наяве, за да предпази себе си от последствията на едно такова непристойно направление. Ако ний бяхме държали такова поведение, каквото ни беше разправил архимандрит Методий от името на Екзарха при самото си идване в България (който впрочем изменил отпосле, както помните, мислите си), ако бяхме изпълнили така, както сам негово Блаженство е хуртувал на Моллова, не тряба да имаме ни най-малкото съмнение, че щехме да видим в „Свобода" някое съобщение подобно на онуй, каквото[1] четохме в същия вестник по адреса на Ваше В. Преосвещенство. Казаното от него (екзарха) за архимандрита Василия и подтвърдено по-сетне от[2] постъп-

ките на Хранова пред Вас е второ доказателство, че той щеше да осъди това, което е проповедувал пред Моллова като най-спасително, достолепно, патриотическо и полезно.

Тежко Ви беше за писмото, което бяхме писали на Негово Блаженство за архимандрита Методия. Но сега излиза колко добре стана, дето се написа онова писмо. Ако Негово Блаженство беше убеден, че[3] идеите, които е развил пред Моллова, са най-полезните за народа и църквата му, защо не побърза да Ви съобщи писмено, че истинските наставления, дадени от него архимандриту Методию, са ония, които последния Ви разкриваше в начало на пристигването си в София? Но Негово Блаженство знае турската пословица „Лаф торбая чирмес"[4] и затова отбягнал да Ви отговори, за да може подире според обстоятелствата да каже: „Мюхур ми е и овде го клавам, и овде го клавам."

Боли ме В. В., гдето[5] се принуждавам да пиша така за Негово Блаженство. Но прилича ли му да постъпва така непристойно със своите събратия и да се мъчи да ги компрометира пред предствителите на двете противоположни и враждебни течения, които, за съжаление, докараха[6] България в сегашното положение? Осъжда ни, че не сме имали биле поведение достолепно. А достолепно ли е за предстоятеля на една църква да обвинява[7] пред русите или техните приятели своите събратия, че те са държали със сегашното правителство, а последователите на последното да уверява, че той не е солидарен, нито одобрява политиката и поведението на Климента, което ще каже, че той е на мнение да правим и ний каквото вършат сегашните ни повелители?

Обиден от няколко истини, които му се казаха, той се мъчи сега, както се види, да се отмъщава за славата и ползата на църквата. Не даром е казвал той преди няколко години на Св. Врачанскаго, че смазва всекиго, който му се противи, а на последно време по повод на синодалните писма и постановления уверявал едного в Цариград, че няма да се остави да му правят пакости.

Но тези негови заканвания и действия не тряба да смущават ни най-малко нито В[аше] В[исокопреосвещенство], нито другите събратия, които си навлякахме така несправедливо гневът му. Ще дойде време, в което ще можем да се обясним, и тогава ще се види кой е виновния. Ний тряба да бъдем осторожни и внимателни в разсъжденията си с другите хора за действията на Н. Блаженство, за да не даваме повод да се верува, че ний се гризем и караме. Но за бъдещето ний тряба да имаме под ръка сичките документи, които могат да ни бъдат полезни. Затова аз мисля, че тряба да сме снабдени с преписи от писаното от Екзарха на В[аше] В[исокопреосвещенство] писмо, което Ви канеше да прочетете на Каравелова и на други интелигентни лица, както и от онуй писмо, което ние му писахме за действията и думите на архимандрита Методия. Кой знае какво може да стане при таковато настроение на Екзарха спрямо нас.

Св. Преславский Ви благодари за Вашите приветствия и пренася Ви братските си целувания. Той каза, че и от преди не разбирал света, но сега съвършено забъркал конците и не знае какво да мисли за казаното от Екзарха Моллову. Той усеща само, че това е първостепенен акт. Но дали от подлост или от доблест, не може още да определи окончателно.

Арх[имандрит] Василий Ви целува ръката и проси благословението Ви за благовествувателните си подвизи, които има да извърши в Силистра, задето тръгвам днес с него, за да се намерим там на Петровден.

Аз же като Ви принасям братските си целувания и се препоръчвам на молитвите Ви оставам. . .

АБАН, ф. 54, арх. ед. 396, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е писано от митрополит Григорий Доростолочервенски и е адресирано: „На Негово В. Преосв. митрополита Климента. В София“.

[1] Следва зач.: се напечата.
[2] Следва зач.: думите.
[3] Следва зач.: началата.
[4] Лафторбая чирмес (тур.) — дума в торба не влиза.
[5] Следва зач.: съм принуден.
[6] Следва зач.: злочестото ни отечество.
[7] Следва зач.: събратията си.

16

От Н. Каранфилович

Ваше Високопреосвещенство!

За да избягна гоненията и постоянните преследвания, на които съм предмет поради своето политическо верую от страна на крайните и досущ развратни елементи и за да се не изтезавам морално и нравствено, намислих да замина за там, гдето моите политически съмишленици и приятели отдавна намериха своето прибежище, именно в Цариград.

Като уважавам съветите, дадени мен от г-на Ал. Людсканова още преди тръгването ми за Румъния, отгдето при преминаването ми за Видин бидох предаден от шпиони в ръцете на всеизвестния по своето поведение и звърско отнасяние Видинский окр[ъжен] управител Г. Иванов, намислих да се обърна към Ваше Високопреосвященство, за да прося Вашето съдействие. Целта и намерението ми са, като се отстраня от очите на разни Паницови[1] верни последователи, хора, много долни по своето звание и занятие, служащи за слепи оръдия на ония, които носят съдбините на отечеството и които имат девиз да преследват всичко честно и интелигентно, което не ходи по техната гайда, да замина за Цариград, отгдето, ако би било възможно, да бъда назначен за секретар при дирекцията на Солунската гимназия.

Като се основавам на благосклоните чувства на Ваше Високопреосвященство, с които сте разположени към мене, и като се надявам, че ще мога да оправдая Вашето доверие, с което Ваше Високопреосвященство ще благоволи да ме препоръча до Негово Блаженство, позволете ми, моля, да се нарека

Ваше покорно чадо
Н. Каранфилович

г. София,
25 август 1887 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 300, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Г-на Г-на митрополита Климента, Екзархийски делегат и пр. и пр.“.

[1] Паница, Коста (1855—1890) — роден в Търново, военен и политически деец. Първоначално е русофоб, но изборът на Фердинанд за княз и политиката на Стамболов във връзка с Македония го правят русофил. Организира заговор против Фердинанд и Стамболов, по повод на който е осъден на смърт.

1888

17

От Пандели Х. Кисимов

Ваше Високопреосвященство!

Отдавна не съм Ви писал; не че няма какво, не че нямам нужните свободни минути да Ви пиша; но как да кажа, ей тъй на, по опущение, па и кога как се наканях да седна да Ви пиша, първото нещо, което се изпречваше на ума ми, беше несигурността на писмата; даже и тази минута мисълта ми е дали ще получите настоящето ми, което седнах да Ви пиша.

Сега да захвана от миналите. Знайте за обирането на касата ми на 5 срещу 6 януария, за нейното строшаване, за избягването на злодейците. Не Ви го казвам като новина за Вас. Според моите собствени наблюдения връх цялото обстоятелство, извършителите на тоя неодаден обир са търсили ценности, колкото от металическо вещество, толкова и други материални фондове с материална и икономическа стойност, каква годе, но нито пари, нито някакви книжа имаше у касата и въобще в канцеларията ми и напусто са се мъчили да я чупят, както и напусто съдебния следовател е питал и разпитвал разсилния ми Киро, който, речено в парантез, стоя десетина дни арестуван в участъка да каже защо са се събирали и какво са говорили членовете в заседанията си под Вашето председателство и пр. Допълням с това новината по обира, като прибавям, че никаква диря не се хвана, за да се разбере поне кои са и какви извършителите му.

Друга новина, която тоже знайте, е, че правителството утвърди за председател на настоятелството на Бълг[арското] дружество от „Черв[ения] кръст“ г-на д-ра Минчовича,[1] който беше представен наедно с д-ра Шишманова[2], подир Вашето *временно* отсъствие от настоятелството, съгласно устава. И така настоятелството, подпълно устроено, работи непрекъснато още от заминаването Ви. Една от важните му икономически мерки беше да закрие длъжността на секретаря и да възложи върху заведующия склада заведването и на канцеларията, и при тези две длъжности да намали заплатата ми на 200 лева. Аз подадох заявление срещу това намаление, заявлението ми се уважи донейде и заплатата ми стана пак 300 лева и за двете длъжности. Канцеларията преместихме още през януари от митрополията в склада и сега там стават заседанията. Правителството особена грижа зе да полага за нашето дружество и г. г. министрите, особено военния, са се разпоредили, щото техните подведомствени чиновници да се запишат за членове. До 25 офицери вече има да са се записали и градския съвет в целия си състав, до 20 души, с кмета г-на Даскалова начело пратиха да се запишат. Някои искат да кажат, че това ставало за превземането на калето отвътре, но тъй или инак аз се радвам, па и всеки друг, че така закрепва Бълг[арското] друж[ество] от „Черве[ния] кръст“. Августейшата майка на Н[егово] Цар[ско] Височество благоволи да посети склада ни и да го ареса. Председателя, двама от членовете, Ганов и Златарски, и аз приехме високата посетителка и я разведохме навсякъде и показахме всичко. Нейно Височество остана задоволна. След като я изпроводихме, даже г-на председателя изказа мнение за голямото благодеяние, което би извлякло настоятелството за „Черве[ния] кръст“, ако би да я провъзгласиме, Нейно

Царско Височество, за патрон на дружеството, който въпрос може би и ще се разгледва в бъдещите заседания. Вероятно ще сте чули, дето нашето дружество даде бал през миналий февруария във Военния клуб. Техни Царски Височества почетоха бала ни и дадоха по 500 лева, хем златни, сиреч бяха по 50 лева наедно, книжни билети от Българската народна банка, които имат стойност в злато. Значи, български пари, ама нали се одарихме за нашето дружество! Другите дружества, женски, мъжки, одариха по по-много, но ний ще кажем: „буна да берекет версин!“[3].

Онова, що сте чели и знайте в правителствения орган ‚Свобода“ за печатането черковните книги, които били пълни с името на руския цар и пр., не е било празна приказва. Правителството се е отнасяло за това до Н. Блаженство в Цариград и му явило, че ще печати черк[овни] книги, за която цел и отредило комисия. Дядо Екзарх е отговорил, че това не е работа на правителството, а е принадлежност на черквата и Синода, в която правителството няма право да се меси. Това ми пишат от Цариград. В Цариград знаели и станалото запрещение да се поменува името на руския цар в българските черкви чрез конфиденциален циркуляр. Имало, казват ми, и ново оплакване върх В[аше] Високопреосвещенство от правителството, че уж сте държали в Търново между паството си антиправителствени проповеди и пр. Тези хавадиши, ако са истинни, вероятно ще ги знайте.

Един куриоз! Някой си вестник „Temps“ бил писал, че католишкия владика от Пловдив, когато ходил за юбилея на папата в Рим, занел му писмо от нашия княз, с което Н[егово] Цар[ско] Височество, любимия ни княз, се обещавал на С[вети] Петровия наместник, че ще работи с всичките си сили за разпространението на католицизма в България.Това е очевидно клевета. Н[егово] царско Височество е сега цял българин във всичко, макар и да е католик и католишкия поп да му чете сяка заран и вечер в палата католишка молитва; що слушам аз какво брътвел някой си „Temps“. Аз гледам, че нашия княз по-често ходи в черква и от мене, сир[еч] в наша православна черква, хич бива ли да работи противо нея, това не е за вярване. . . и пловдивския православен Гервасия няма да стане каил на таквоз нещо!

Видяхте ли драмата на Гешова „Иванко“?[4] Вярвам чели сте и критиковача ѝ Ганчева в „Свобода“. Не е само той, Ганчов, който налучва съвременния характер на драмата на г. Гешова. От Цариград ми даже пишат и наричат лицата, които е имал пред вид съчинителя при съставянето ѝ, лица съвременни, и че отец Ефтимий е настоящий Климент и т. н. т. н. Г-н Гешов тъкми да напечати един много добър отговор на критикът, г. Ганчова, на особна брошура.

Любопитството Ви за тукашните текущи новини и политиката отчасти се удовлетворява от споменатите вестници, ако ги четете, разбира се. Смъртта на германския император е причинила едно спирание на дневния въпрос — руските предложения, — без да произведе някое съществено изменение на работата. Казват, че новия германски император обявил продължението на досегашната политика на Германия и нейните приятелски отношения с Русия. Пред вид на тая декларирана политика вярувам, че нашия въпрос ще вземе едно по-скорошно свършване, даже и по-скоро, отколкото ако беше жив Вилхелм. Чули сте и чели сте във вестн[иците] както руските предложения, така и турската нота до нашето правителство. Тука нищо не се чува какво е отговорило нашето правителство. В Цариград до 1 того нямало още никакъв отговор официално от бълг[арското] правителство. Всичко говорено и писано по това във вестниците е догадки. Много се говори тъй също и за ⟨спреманието⟩ Бъл-

гария за бой, сиреч за въоръжаването на войската и укрепяването пограничните крепости и места. Но ази таквози нещо не виждам да става у нас. А пък от приказките до работата има голяма разница. Впрочем Вие виждате Свирчо във вестника си как плаши и Портата, и Русия, и цяла Европа, а пък русчушкия герой, Жандаки, как се подпречва в същия правителствен официоз да изколи света и да направи прах и пепел България — поне на първа линия от Русчук до Видин, не всичката, в който случай Търновото ни, с хората си наедно, ще остане здраво по милостта на българския Шовен или, както сега го наричат, новия Мемиш-аа.

Чули сте и чели сте за откритите злоупотребления и кражби във висши някои тука офицери от I-и Соф[ийски] полк. Скандалът е и голям, и сериозен. Кражбите възлизат на 200 000 лева. В тях се обвиняват майорите Попов (вашия роднина) и баджанака му, Бонев, които и са вече арестувани, домашен арест, а тъй също и други още офицери. Капитан Караиванов, инженерина капитан Иванов и др. Преди няколко дни арестуваха Тиреева, шурята на двамата майори. Заловен когато унищожавал в желязна печка куп книги, част от които ги хванали. Наистина, говори се, че в тази работа са играли и някакви партизански цели и политически комбинации, което е твърде възможно на днешното време; вярното е обаче, че кражбите са станали и крадците са двамата майори баджанаци. Говореше се, па и странните вестници писаха, че Княза е много налягал да се потули тоя скандал, но не е бил послушан от военния прокурор. Правителствения официозен вестник „Свобода“, като съжалява за тоя скандал в българската войска, обявява, че и за него кабахатлии са пак руските офицери; те били научили нашите, за да крадат. . .

Писмото ми стана май длъжко, затова свършвам до тука.

Целувам Ви светата десница и оставам

Ваше о Христе чадо
П. Кисимов[5]

София,
8 марта 1888.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 301, автогр. с маст., 4 л.

[1] Д-р Пантели Минчевич.
[2] Д-р Иван Д. Шишманов.
[3] Буна да берекет версин (тур.) — благодарим и за това.
[4] Гешовата драма „Иванко“ — става дума за историческата драма на Иван Евст. Гешов „Ивайло, селский цар“, в пет действия, издадена през 1888 г.
[5] Кисимов, Пандели (1832 — 13. I. 1905) — роден в Търново. Занимавал се с търговия; редактор на в. „Отечество“. След Освобождението е съдебен служител, известно време работи в дружество „Червен кръст“.

18

От д-р Георги Ив. Странски

Министерство
външн. дела и
изповеданията
№ 6408
Септемвр[и], 20 ден, 1888 г.,
г. София

Конфиденциално

Последствие оплакванията от страна на православното население, че някои от духовните пастири си дозволяват да държат в църквите проповеди с политически характер и че при богослужението се споменуват чужди за държавата владетели, повереното ми министерство с окръжно конфиденциално от 5-й февруарий г. т. под № 729 помоли Високопреосвещените митрополити и управляющите епархии да разпоредят, щото в църквите да се не държат проповеди с политически характер и да се не споменуват при богослужението владетели на чужди държави, когато в България си има държавен глава. Въпреки тези разпореждания, Ваше Високопреосвещенство, според сведенията, които министерството има, сте споменували при богослужението чужди владетели.

Като напомнювам циркуляра под № 729, имам чест да моля Ваше Високопреосвещенство да имате пред вид съдържанието му. В противен случай министерството ще размисли за вземание съответствующите мерки.

(подп.) Министър: Д-р Странски
„ за Главен секретар: П. Генчов
„ за Началник на отделението: Н. Комсиев

С първообразното вярно:
При Търнов[ския] епарх[иален] духовен съвет
Главен писар:

АБАН, ф. 54, арх. ед. 309, препис.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Господина Климента, Търновский митрополит".

1889

19

От Екзарх Йосиф I

Частно и поверително

Ваше Високопреосвещенство!

Писмото Ви от 24-й август № 433, в което ни приключвате препис от заявлението си до Господина прокурора на Русенския апелативен съд и ни явявате между впрочем, че гражданските власти не Ви позволили да изпълните прос-

бата на благочестивите търновски граждани и да им отслужите на 15-й августа — храмовия празник на Долня Махала — божествена служба, получихме.

Известно е на Ваше Високопреосвещенство от писмото ни № 1309 за постъпката, която направихме пред княжеското правителство, за да се издаде нужната заповед да Ви се не препятствува от гражданските и съдебни власти да изпълнявате своите чисто църковно-религиозни длъжности. При настоящето си Ви прилагаме, за сведение, и препис от писмото си № 1570, което тия дни отправихме в Министерството по същия въпрос.

Както се вижда, гражданските власти препятствуват на Ваше Високопреосвященство да служите, защото се боят да не би във време на службата да произносяте слова, настроени против правителството и настоящия порядък в България. Устно ни е съобщено, че Ваше Високопреосвященство, при заобикаляние епархията си, всъде сте произнасяли слова, примесени с политика. Ний всякога сме оспорявали това, като сме уверявали, че то не може да бъде вероятно, защото Ваше Високопреосвященство не сте да не знаете, че е противно на църковните правила да се произносят от един архиерей партизански слова и поучения от вратата на олтаря. Отговаряли ни са обаче, че не само в последне време, а въобще от време още Ваше Високопреосвященство сте имали обикновение да вземате в църковните си слова страната на една, а да осъждате друга политическа партия. Разбираме, че това не може да не бъде преувеличение от страна на настоящите силни на деня, но във всякой случай те на това главно основават обвиненията си против Ваше Високопреосвященство. Нямаме ни най-малко съмнение, че Ваше Високопреосвященство не изпущате отпредвид, че всяко правителство не може да гледа с добро и хладнокръвно око в случай, че един сановник, облечен в своята официалност, си позволява публично да говори против съществующия порядък. Това е нещо естествено.

Тъй или инак, но ний сме вярвали и ще продължаваме да вярваме, че Ваше Високопреосвященство не сте да не знаете значението на църковните проповеди и какво трябва да бъде тяхното съдържание, за да смесвате политика и партизанство в тях.

Като се препоръчваме на св. Ви молитви, остаяме на Ваше Високопреосвященство во Христе брат

† Екзарх български
Йосиф

Цариград,
7-й септември 1889 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 298, автогр. с маст., 2 л.

Писмото е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Св. Търновский Господина Господина Климента. В г. Търново".

20

От комитета „Смърт на предателите“

Климент
Свищов

Комитета „Смърт на предателите“ ти предлага незабавно да напуснеш Свищова, иначе са назначени хора, които ще те изгонят и прехвърлят из Свищова.

„Смърт“.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 303, препис [1889 г.]

1892

21

От Екзарх Йосиф I

Ваше Високопреосвещенство!

В последнята си сесия Св. синод ни запита за причините, по които не се е събирала на заседания избраната от него тричленна „Комисия за преглеждание преведени на български език църковни книги“. Ний му изложихме причините. Последствие на това Св. синод в заседанието си от 10-й декември м. г. реши ний да свикаме отново казаната комисия на заседание, в София сега, след предстоящите Великденски празници, като предварително попитаме почитаемото българско правителство дали не ще има нещо против това свикване. И наистина,съгласно това решение, ний попитахме господина министра на външните дела и изповеданията, и той в отговор чрез господина Димитрова, тукашний дипломатический агент, ни отговори, че правителството няма нищо против свикването; обаче то вярва, че както другите членове на Комисията, така и Ваше Високопреосвещенство ще се представи, според въведений обичай, пред Господаря. В случай же, че не ще се представите, правителството ще се счетело за обидено и щяло да се намери принудено да прибегне към нежелателни мерки наспроти Ваше Високопреосвещенство.

В желанието си да не поречва на деятелността на Комисията правителството скланя да я свикаме, ако ний бъдем уверени, че то не ще се приведе в стълкновение с Ваше Високопреосвещенство, толкоз повече, че то по никой начин не желае това.

Подир тоя отговор, преди да изпълним и втората част от решението на Св. синод — свикването членовете на заседание, — ний намерихме за необходимо да Ви запознаем с хода на дадений въпрос и Ви помолим да ни отго-

ворите в най-късо време, дали Ваше Високопреосвещенство ще се представите, според въведений обичай, на Господаря, когато отидете в София по работата на Комисията. От отговора Ви ще зависи да бъде свикана или не Комисията; защото в случай на отказ, не ще се решим да я свикаме, за да се избегне всяко ново стълкновение, нежелателно от правителството толкоз, колкото и от нас. По това, разбира се, ще се съобщи на Св. синод.

Без да желаем да въздействуваме ни най-малко с мнението си над Ваше Високопреосвещенство, ще забележим, че интересите на църквата в пределите на княжеството и отвън него изискват пълна хармония между двете власти в България — духовната и светската.

За да може да стане по с време свикването на членовете на Комисията, пред вид късотата на времето, молим Ваше Високопреосвещенство да ни отговорите телеграфически с думите: ,,съгласен" или ,,несъгласен", от което ще разберем бива ли, не бива ли да свикваме Комисията.

Препоръчваме се на св. Ви молитви и оставяме на

Ваше Високопреосвещенство
О Господе брат
Екзарх Българский Йосиф

Цареград,
17-й март 1892 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 298, автогр. с маст., 2 л.

1893

22

От митрополит Симеон Варненско-Преславски

Владико светий!

С Митя[1] рекох и аз да Ви напиша няколко думи. Чух Вашите думи до свето-Врачанский. Чух и от Митя подробности за Вашия живот в манастира. Да Ви казвам, че ме боли за Вашето незаслужено тегло е излишно. Излишно е тоже да Ви казвам, че много скърбя, гдето, както аз, така и други сме такива, каквито сме. Но прощавайте ни, Владико светий.

Много се радвам, че сте здрави и при всичките си теглила сте весел и добър. Да благоволи бог да не Ви лишава и занапред от тая же бодрост и душевно спокойствие.

Във Варна ми говориха за Вас с каква цел не зная. Може би да са чакали от мене някаква просба и ходатайство. Простете ме, че не го направих. Казах само, че тия, които се надяваха да унижат Климента, се излъгаха. На главата на Климента се положи венеца на мъченика и стана по-обичлив. Признаха се, че популярността на Климента сега е много по-голяма, отколкото преди. Зарадвах се, като чух това самопризнание.

Целувам Ви братски, моля бога да Ви подкрепя във Вашия свят подвиг, ниский поклон на Вашето тегло за светата ни вяра, препоръчвам се на светите Ваши молитви и оставам

Ваш во Христе брат
† В. Преславский Симеон

Враца,
16 септември 1893

АБАН, ф. 54, арх. ед. 420, автогр. с маст., 2 л.

[1] Димитър, братов син на Васил Друмев.

23

От митрополит Константин Врачански

Враца, 30-й XI 93 г.

Владико светий!

Виноват, много виноват съм пред тебе, та и пред самите мои очи. Знаеш обстоятелствата, при които се разделихме, като се завръщахме от манастирската чешма. Аз мислех, че на сутринта непременно ще ми се разреши от пиянния началник да ти кажа поне сбогом; при такавато надежда не сколасах поне да те облобизая, когато брат Дионисий дотича от канарата със зловещото извикване: „Началникът иде.“ На сутринта видях, че надеждата ми излезе суетна. Премаля ми, почерня ми пред очите от яд, заборавих се, като ми се предаде грубия му отказ. Идеше ми, като минавах край стаичката ти, да извикам: „Сбогом, браткоооо!“ Ала помислих, че с туй ще покажа слабост — та преминах мълком и навесен край стаичката ти. Виждаш от всичко туй, че бидох изложен на много изненаданости, та не помислих да ти драсна поне два реда за „адио“. В умът ми се беше втълпила мисълта да получа от тебе два реда — затуй поръчах на брат Митрофания да те помоли да ми пишеш. Ти ми писа. Добър си, майка, кусур не връзвай — готов си бил, си и ще бъдеш да угодиш, да задоволиш всекиго. Писъмцето ти получих много късно — през Плевен. Четох го и препрочитвах няколко пъти, по обикновение моему, и возблагодарих се зело много от сладките ти думи. Чаках Митя да дойде, та да ти пиша и аз — ала тоя твой Алексий[1] се забави много и аз не можах да ти отговоря и до днес. Слава богу, най-сетне Митьо дойде и ми донесе още едно твое. Не се сърди, майка, не предполагай, че съм те забравил — забвена да будет душа моя, аще забуду тебе, Сионе[2] болгарский. Широко ще ми бъде около шията само тогава, когато те видя свободен. Всеки ден се моля богу за освобождението ти, ала молитвата като молитва на грешник не се услишва. Добре казва твоя пророк, за когото казваш, че бил товаф. Действително служението и фимиамът ми не е друго освен „stercus“[3]. Дано господ бог услиша молитвите на праведниците, които не те забравят. О! Тогава аз ще се възродя, тогава ще ми бъде широко около шията.

Парченцата, които твоята преблага доброта ми изпрати на съхранение, получих, получих и от Св. Преславски за тебе 400 лева — и едните, и другите ще скътам да ти се намират за лоши дене — дано впрочем да са се свършиле вече тия лоши дене. Хем, знаеш ли? — Тия парченца дойдоха навреме. Продадох си конете, за да заплатя колата, дето го рекли хората. Имах нужда и ето че ти ми се намери в нуждата. Има да скътам и за тебе, има да разнеса и за мене — нали все мое-твое и твое-мое суть? Зная, че ще вземат и кърдите ти да се разширяват и да позаподсмърчат, ала като си помислиш, че насреща ти е Константин, ще се поорахатиш. Чувай хем! Парите ще стоят у мен и от тях няма да ти пращам нито аспра засега, та за по-сетне — виде щем.

Каквито неща искаше, не можах всичките да ти пратя. Каквото се намери, пратих и дадох на достолюбезнаго брата Алексия рецепта как да ти го приготовлява. Сега ти пращам една кутийка хайверчец и една полумесечинкова тютюнец и книги за четене.

Азаците не са втасали още — като втасат, ще ти изпратя с многоглаголивия.

А чуй, недей се смущава от Павлова текст за невъзможността да се спаси еднаж падшия от благодатта. Четох завчера в патрологията на Фаррара, че Св. Мартин Турский бил казал, че и самия диавол ще се спаси, стига да се обещае да не греши вече. И църквата не го е осъдила за туй свое учение, а пък славния Ориген[4] е осъден, защото при своето крайно незлобие, благодушие и благочестие беше казал, че и сатана най-сетне ще получи снизхождение. Видиш ли прочее, че силата на покаянието е велика и за ония, които са отпаднали даже и от вярата?

Колкото за Августиновото твърдение, че светиите не могле да знаят за молитвите на верните, т. е. за негова един вид протестантизъм, добре е казал брато, който се е потрудил да примири думите му с учението на църквата — защото сам по себе светият не може да притежава прерогативите на божеството — вездесъщието, но по благодатта божия светиите узнават нуждите на молещите се, било чрез св. ангели, както се казва в откровението Роамово, било по внушение божие. В трактатите богословски на прочутия Феофана Прокопович,[5] който, както знаеш, май мирише на протестантин в известни взглядове, се казва, че някой св. отец може и да съгрешава в учението, ала това прегрешение или погрешната му мисъл изражава „частно мнение". Тогава учението на отците според Феофана може да послужи на църквата за аргумент в правотата на изповеданието и когато се то поддържа от болшинството на св. отци, — а при това и когато почива на св. писание, — иначе то не било задължително. Не мирише ли ти и туй на особеннаго рода протестантство? Желал бих да ти пратя нещо по тоя прословут Феофана, ала хайде дано по-скоро да ми дойдеш във Враца, та наедно да попрочетем и поразискаме.

През настъпилите уже големи нощи попрочети мненията по разни важни въпроси на руския святител Филарета, бог да го прости, както и писмата му до Антония и Алексия. Пращам ти и писмата на епископа Феофана. Чети, майка, и се назидавай.

На св. Преславски писах, че съм те споходил. За всичко ще пиша и в Екзархията, и в Русе. Това досега не сторих, защото имаше да чакам известни пояснения от Митя. Той ще ти разкаже някои неща устно.

Притварям ти писмо от Добра и от Друмча, ще видиш где са и как са. Сегиз-тогиз ще им пращам по нещо, както пращам по малко и на Петра,

Кина страда от зъб. Веска и Марийка са здрави. Отдавна не съм ги виждал — сега пращах да питам как са и има ли да пращат нещо на чича си. Казали, че са улисани с болната. Костадинка и Доктора сега бяха тук — сѐ за теб приказвахме; те са добре. Митьо ще ти разправи за всичко.

Е! Моята е хасал такава, каквато се каза за Стареца. Писах, писах и нищо не ти казах! То аслъ не зная кога съм ти казал нещо сериозно. Но нали е работа да четеш за смелиядене — нà ти материал. Ти недей ме лишава от хубавите и сладки твои писъмца — те ми са душевна храна, а моите нека ти служат поне за телесна, на което мястото е под манастирската ти стая.

Хайде прощавай за повече. Митьо огладня, та и аз. Много и много здраве на дяда Хаджия и на другите братия. Тебе сладце целувам с тепло молитствования да излезеш по-скоро от туй ограничение и да ми дойдеш право тук. Радвам се, че си весел и здрав, такъв же душевно и телесно да бъдеш всегда.

От брат Илия нижайши поклони, както и от другите братия и приятели, не забравяй в молитвите си

зело любещият те и предан
твой брат
Костадин

АБАН, ф. 54, арх. ед. 305, автогр. с маст., 4 л.

[1] Има се пред вид св. Алексей, син на заможен римлянин, който се отказва от светския живот в името на религиозната нравственост и благотворителност. Той е главен герой и на творбата на К. Огнянович „Житие св. Алексия, человека божия".

[2] Сион — един от хълмовете на Ерусалим. Често това име се дава и на Ерусалим. Сион става столица на юдеите по времето на Давид, който превзема и благоустроява крепостта

[3] Stercus (лат.) — лайно, гюбре, тор.

[4] Ориген (ок. 185—254) — християнски богослов и философ, автор на достигнали до нас 100 съчинения. В тях той използува достиженията на античната философия, за да обоснове догматите на християнството. По тази причина концепциите му са обявени за еретически.

[5] Прокопович, Теофан (1681—1736) — руски църковен и обществен деец, поет, учен. Защитник на преобразованията на Петър I. Автор на драми, на патриотически стихотворения, един от организаторите на Академията на науките.

1894

24

От Велчо Аврамов

Прошение
от Велча Аврамов,
жител от с. Беброво,
Еленска околия, Търновско окръжие

Ваше Високо Преосвященство!

Покорният съм жител от с. Беброво, поверената Ви епархия; през миналата 1893 година бях помощник кмет на Бебровската община, Еленска околия, обаче в качеството си на помощник кмет, не помня добре в кой ден през ме-

сец февруари 1893 г. беше, като отсъствуваше кмета на Бебровската община, и аз като негов заместник работех в общинската канцелария; тъкмо когато щях да изпращам междуселската поща, яви се в канцеларията един стражар от Еленското околийско управление и ми съобщи, че носи телеграма, за да я подпишат и подпечатат г. г. кметовете от Еленската околия и изпратят, гдето трябва за отстраняването на Ваше В. Преосвященство от Търновската епархия, причините за което ясно не бяха изложени в поменатата телеграма. Въпроса за решаване насаме от страната ми бе много труден, затова пратих разсилния да събере Общинский съвет за обмислюване въпроса за подпис на поменатата телеграма. Съветниците не можаха да се съберат, понеже стражара ми каза, че имал приказание от началството си да се не бави в общините, а набързо да било подписано; в противен случай, който от г. г. кметовете би се осмелил да не подпише на телеграмата, строго щял да бъде преследван и наказан от началството; намерих се в момента развълнуван от думите на стражара, като си предполагах, че ще бъда наказан, ако не подпиша; ако ли пък подпиша, не зная какво злодеяние сте сторили; най-после като си помислих, че кмета отсъствува, аз се намирам в канцеларията и под страх на отговорност с разтреперана ръка подписах; но вярвайте, Ваше Високо Преосвященство, че от него ден и досега съвестта ми постоянно ме мъчи, загдето съм подписал.

Припадам прочее коленопреклонно пред святият Ви образ и моля прошка за горепоменатата си вина.

Уверен на Вашето милосърдие, съм

покорнейший:
Велчо Аврамов

с. Беброво,
24-й май 1894 год.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 41, автогр. с маст., 2 л.

Прошението е адресирано: „До Негово Високопреосвещенство Г. Г. Търновски митрополит Климент".

25

От Драган Цанков

Белград, Милутинова улица № 41
27 августа 1894

Ваше Високопреосвященство!

После събитията на 18 май[1] и след тържествените и нееднократни заявления на Негово Височество и правителството му аз се убедих, че в скоро време ще може да се въдвори нормалното положение на политическото съществуване на многострадалното ни отечество.

С цел да помогна и аз според силите си за въдворението на това нормално положение и като вярвах, че грях ще бъде за всеки българин, който е вземал повече или по-малко участие в съдбините на нашия народ, ако остане днес

хладнокръвен и пасивен зрител, реших да се завърна в България. За тая цел аз издадох във Виена известното Вам възвание към бълг[арския] народ. Обаче в деня, когато се готвях да тръгна от Виена за София, управляющия Виенското бълг[арско] дипломат[ическо] агентство ми съобщи *писмено*, че на основание закона от 24 дек. 1888 г. за амнистиране политическите престъпници бълг[арското] правителство не ме допуща да се завърна в България и надлежните за това заповеди били дадени на пограничните власти.

Същото това съобщение, но само *устно*, биде направено и на моя зет, Александра К. Людсканова, от тукашното бълг[арско] дипломат[ическо] агентство.

Колкото ми е жално, от една страна, дето с това противозаконно, противоконституционно и противоестествено свое решение бълг[арското] правителство самò изкара на лъжа високо и тържествено провъзгласения от него девиз „*законност*" и „*свобода*", толкоз повече ми е мъчно, от друга страна, дето то отблъсна тъй жестоко моята помощ за въвеждането на отечеството в нормалното положение на политическото му съществуване. Аз ида в България не да търся министерски пост, от който съм сит, но да помогна доколкото ми стигат силите за примирението ни с Русия. Този е акта, който аз ще смятрям като короната на своята политическа деятелност.

Като ми затвориха границите на България, с това наедно ми отнеха и всяка възможност да мога да се срещна и разговоря с приятелите в България до предстоящите избори. Аз все [се] лъжах до последне, че Соф[ийското] правителство ще отмени своето незаконно решение поне спрямо Людсканова, който щеше да обиколи из България и да разкаже на приятелите устно някои неща. Употребих всички усилия за тая цел, но когато се убедих, че правителството постоянствува на своето произволно решение и понеже време вече не остава, реших да прибягна до кореспондиране по пощата, което има много неудобства.

Вследствие на всичко гореизложено аз реших да се обърна чрез г-на Джорджа Момчова[2] до търновските наши приятели и единомисленици в Търново и да ги помоля да турят в старата бълг. столица на предстоящите избори за Народно събрание кандидатурата на своя съгражданин Александра К. Людсканова. Последния освен дето е участвувал в цялата война за нашето освобождение и в организуването на гимнастическите дружества в бившата Румелия по време на руската окупация, но е бил един от най-деятелните членове на либералната партия. При това той ми е бил първия помощник — дясната ръка — във всичките мои действия и начинания. Впрочем, Ваше Високопреосвященство, познавате Александра Людсканова и вярвам, че ще се съгласите с мене какво той ще представлява много по-добре и по-достойно старата бълг[арска] столица от всякакви пришелци, които не притежават нито неговите способности, нито неговите познания.

Ако сполучим да бъдем избрани, ние намеряваме с Людсканова да развием високо в Народното събрание народното знаме на мир и любов с нашата велика освободителка и естествена покровителка — Русия.

Ваше Високопреосвященство!

Като Ви съобщавам всичко гореизложено, позволявам си най-почтително да помоля Ваше Високопреосвященство да не откажете да подкрепите, доколкото това е възможно и съобразно с Вашето високо положение, кандидатурата на г. Людсканова. Мисията, с която ние се товарим, е свята и народоспасителна. Ваше Високопреосвященство сте най-първия апостол и мъченик

за тия народни тежнения и въжделения. Ние не правим друго, а следваме по Вашите святителски стъпки. Осмелюваме се да разчитваме на Вашата мощна нравствена поддръжка.

Людсканов се е обърнал лично към някои свои роднини и приятели в Търново.

Като се препоръчваме на Вашите молитви, целуваме с Людсканова Вашата света десница. Ваше духовно чадо

Драган Цанков

АБАН, ф. 54, арх. ед. 389, автогр. с маст., 2 л.

[1] На 18 май 1894 г. Ст. Стамболов пада от власт.
[2] Георги К. Момчов — през 1878 г. издава в Търново „Разкази из българския живот от Любена Каравелова".

1895

26

От Фран Гундрум-Ориовчанин

Ваше Високопреосвещенство!

Преди всичко учтиво Ви моля да ме извините, за гдето сега Ви безпокоя с настоящето си, когато се намирате в такива важни работи в полза на Ваший преобичан народ, дошле от далечен път.

Но извънредното впечатление, което сте ми направили по случай моето посещение при Вас, още докато бях в Търново през 1889 год., което впечатление ме прави да Ви извънредно уважавам и ценим не само като отличен свещеник и умен човек, но и като един от първите уважаеми родолюби на български народ, а, от друга страна, пак впечатлението, произведено от четението на Вашата наистина прекрасна драма „Иванку, убиецът на Асен I-ий", ме принасилват, Ваше Високопреосвещенство, да Ви най-учтиво поканя, за да ми дадете едно писмено позволение за превеждание и напечатването на поменатата драма на мой матерен, хърватски язик.

С това желая да запозная и хърватите с такъв ⟨очен⟩ умствен продукт, автора на когото е човека, тъй да кажа, който днес стои на първо място в сродната на нас земя България.

Мисля, че няма да продължа това си, ако спомена, че за същото се обърнах преждевременно на г-на д-ра В. Берона, който е имал добрината и ни е отговорил, че ще получа позволение от Ваше Високопреосвещенство. На това основание искрено Ви заявявам, че в последно време съм и превел драмата; па сега пред позволението за печатание и издаването ѝ, чест ми е да помоля Ваше Високопреосвещенство заедно с позволението да ми се изпрати и уважаемата Ви фотография, като търся да ми се позволи щото фотографията Ви да заема място в началото на всекий напечатан преведен екземпляр, като

искам с това да запозная наший хърватски народ не само с Вашето съчинение, но и с авторитетната Ви особа.

А да бъде изданието на книгата по възможност по сяйна, би молил Ваше Високопреосвещенство да би благоволили и написали един малаки предговор, в когото накратко да се наведе историята от встъпването на славний български цар Асен I[и] на български престол и неговите действия.

Признавам от сърце, че от Ваше Високопреосвещенство много и много изисквам, защото зная, че сте заети тъкмо сега с големи и важни работи; но като се уверите, Ваше Високопреосвещенство, и то не за моя, но за любовта на целий хърватски народ ще направите, то като повтарям още един път моята сърдечна молба и като Ви благопожелавам всяка сполука за доброто на Ваший милий народ, оставам с най-искрено към Ваше Високопреосвещенство почитание

покорен
Франт д[р] Гундрумчич,[1]
градский лекар

Крижевци (Хърватска) на 31 юлий 1895 г.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 294, автогр. с маст., 2 л.

[1] Гундрум-Ориовчанин, Фран (9. X. 1856 — 24. VII. 1919) — завършва медицина в Беч. През 1889—1894 г. е лекар на различни места в България, където се запознава с българската литература, с български културни и политически дейци. По неизвестни причини не е успял да издаде драмата „Иванко".

27

От император Николай II

№ 514-й
Из Экспедиции церемониальных дел

Его Императорскому Величеству
благоугодно было Всемилостивейше разрешить
Вашему Высокопреосвященству
представиться в среду, 5-го июля сего 1895 года в $12^1/_2$ часов дня в Петергофском дворце, о чем Экспедиция церемониальных дел имеет честь уведомить. Выезд из С. Петербурга с утрешним поездом в 10 часов 10 м. Балтийской железной дороги до станции Новый Петергоф.

АБАН, ф. 54, арх. ед. 42, оригинал — 1 голям плик с покана.

Поканата е изпратена на митрополит Климент по време на пребиваването му в Петербург през 1895 г., когато е начело на делегация, дошла във връзка с нормализиране на дипломатическите отношения между България и Русия. Поканата е адресирана: „Его Высокопреосвященству митрополиту Тырновскому отцу Клименту".

1896

28

От Анастас Т. Бендерев

г. Одеса, 14 юлия 1896 г.

Ваше Високопреосвященство,
дълбокоуважаемий дядо Климente!

Много время ся измина, много важни събития прекарахме, много видяхме и патихме от последнята ни среща след знаменателния 9 август[1] — и аз сѐ ся каня да Ви напиша и вечно отлагам своето намерение. Отлагам го затова, че не само при Стамболова, но и сега, когато в България вее уж северен вятър — „руснака“, — моите писма причиняват на мнозина неприятности, а тъй като аз мога да пиша само на хора, които уважавам и обичам, то от нежелание да им навличам на главата разни беди, въздържам ся по възможност от всякакви с тях сношения.

Тази е единствената причина, по която досега аз не съм ся решил да Ви напиша; но, уверявам ва, дядо Владико, че моите към Вас чувства всякога ся оставали неизменни. Аз не съм светец, по-скоро аз съм человек рязко откровенен, та затова не тряба да считате за комплимент, ако Ви кажа, че във Вашето лице аз съм гледал всякога олицетворение на всичко, което може да състави идеала на един скромен като меня деятел, на един человек, който не веднаж в живота си е рискосал с всичко най-скъпо за него в името на своите идеали, като син на България. Че това е било тъй, може да ся убеди всякий, който би прегледал българския отдел на „Славянския известия“, „Славянское обозрение“ и вестника „Свят“ за времято от 1888 до 1895 года, в които издания почти всички статии по българските работи ся излезли от под моето перо.

Новини аз няма днес да Ви съобщавам, защото Вам всичко е известно, и някои работи, специално по нашия емигрантский въпрос, ще Ви съобщи Рачев, от срещата с когото ся ползувам да Ви драсна тези няколко реда с единствената цел — да изразя своите искрени чувства на най-дълбока признателност към Вас за онези огромни жертви, които Вие принесохте на народния олтар в името на общата идея, що е въодушевлявала Вас и пишущия тези редове, който може да ся счита за един от действителните представители на обездомената още, но високодържаща своето знамя българска военна емиграция.

Относително нашето поведение в Москва спрямо Княза и Стоилова аз очаквам от Вас едно снисходително и справедливо отношение. Съгласете ся, дядо Владико, че ние емигрантите, които сме изгубили решително всичко, освен своята чест и достоинство, не можахме да не доро ⟨. . . . .⟩ от тези си последни богатства. Ние не сме в състояние да ся унижаваме пред хора, които считаме за единствените виновници на продължението на нашите нравствени и други страдания след паданието на Стамболова: ⟨вижд⟩, вярно е, че Княза и правителството му побъркаха на Такевото предложение, подписано от 60 народни депутати, за нашето възвръщание в българската армия.

Княза и правителството му не могат да не знаят, че нашите права да живеем в отечеството си и да служим в българската войска са много по-стари

и освятени от историческите събития, отколкото, например, правата на самия Княз върху българската корона — права, които още подлежат на съмнение, тъй като княз Фердинанд в никакъв случай не може да ся нарече народен избраник.

Ако Княза беше истинский баща за всичките българи, а не майка за едни и мащеха за други, първата негова грижа, след падането на Стамболова, а особено след помирението с Росия, трябаше да ся заключава във възвръщание на всички емигранти, в изглаждание на всички неровности. Най-малко прилича на един конституционен господар да бъде партизанин; между тем, Княза позволява още на убийците на най-достойните наши другари, на най-горещите български патриоти и най-заслужените синове пред отечеството да ся глумят тези убийци над случайно оцелелите от злодейската им ръка български емигранти. Много ли здрав смисъл ся иска, за да ся разбере, че не Петров[2] е человека, който тряба в настояще время да съставя главната опора на трона; не той е, от когото могло би да ся очаква едно справедливо решение на офицерско-емигрантския въпрос, който е единствения между крупните политически въпроси още неразрешен. Княза отлично знае чувствата на този звяр-министър към емигрантите и при всичко това продължава да държи съдбата си свързана с неговата.

Е, за какво тогава да ся унижаваме пред такъв един господар, още повече, че желанието му да му ся представим в Москва, при казаните по-горе обстоятелства, не беше искрено и доброволно, а резултат на едно давление от страна на официални и неофициални руски сфери. Нямахме ли ние право, като толкова пъти лъгани, като свидетели на цяла система от изворотливост на българските правители, да очакваме и в дадения случай едно българско издаганвание? Всичко, което сега, след подаване руската нота за нас, ся върши от разни Петровци, Андреевци, Ковачевци и Ивановци, които кръстосват България не без знание и съгласие на Княза и Стоилова с цел да предизвикат протест от страна на офицерството срещу нашето завръщание в българската армия, най-ясно доказва, че нашите опасения лежаха на твърди основи. Ако ние бяхме ся явили Князю в Москва, той щеше с това само да получи възможност да запуши устата на русите, че ся е примирил с емигрантите, за да го не закачат повече, а в действителност в България пак щеше да бъде смърладисан казания протест на офицерството, който уж „осуетил благите намерения на примирившия с емигрантите български княз". Знаем си ние стоката, знаем с кого имаме работа: ако Княза желаеше да реши нашия въпрос, то нему ни най-малко не му трябаше предварителното явяване на същите тези емигранти, предложението за амнистирането на които той сам провали в Народното събрание, вън от това, че той е турил ⟨неприбратна⟩ преграда за решението на емигрантския въпрос в лицето на военния си министър. Княза не е да не разбира, че емигрантите без всяко предложение искаха да му ся яват с изявление на най-вярноподанически чувства и най-искрена признателност, ако той им възвърняше родината и ако отстранеше поставените от самия него препятствия за приеманието ни в редовете на армията, която сме водили да защищаваме неприкосновеността на господарствените граници и честта на отечеството и българското оружие.

Аз ся разпространих по най-плачущия за сега от нашите български въпроси като лично заинтересован и защото зная, че Вие сте един от редките български дейци, които безкористно ратувате и за решението на емигрантския въпрос, в името на справедливостта, за благото на отечеството и даже в интересите

на короната. Тряба обаче да Ви поясня, че ако лично аз желая да ся завърна в отечеството си, то и в дадения случай аз ся въодушевлявам изключително от желанието изключително да служа на това отечество; но не и от някакви егоистически чувства: единствения егоизъм в този случай ся заключава в нравственото удовлетворение, което аз ще изпитам, като ся убедя, че за нашите идеи вече емигрантите не ся подвергават в България на унижения. Ние, емигрантите, за своето „русофилство", като изражение на народната воля, не искаме награда: ако откраднатите от бившите наши противници идеи можеха да спасят от бесилка убийци и крадци и даже да ги утвърдят на властта и им осигурят награбените богатства, ние, емигрантите, ще ся доволствуваме само от това, че българския княз ни припознава правото да завардим единственото наше богатство, с което ся гордеем — честта си.

Повтарям, лично на меня България не може ми даде повече от това, което веднъж аз бях достигнал. Ако е работа за честолюбие на един военен, то това чувство е блестяще удовлетворено през Сръбската война. Колкото за материални облаги, то за тях аз не ся гоня, та че и на руска военна служба аз ще имам в едно най-късо време не по-малко материално обезпечение и не по-малко видно служебно положение, отколкото мога да очаквам от България и Княза ѝ. В това Вие сами скоро ще ся убедите.

Но аз зная, че Русия няма нужда от услугите на български офицери тогаз, когато тези офицери са от една крайно необходимост за България, гдето, по словата на Стоилова (казани в присуствие на Груева, Македонский, Зафирова и мое) в Москва, армията ся намира в ръцете на невежествени бездарници — старши офицери, които ще поведят един ден тази армия не на бой, а в касапницата.

Ето какво мога да Ви съобщя по злочестия емигрантский въпрос и лично за себя си.

Като разчитам на Вашето безгранично великодушие, аз ся надявам, че Вие ще ми извините всички неловкости в настоящето ми писмо.

Моля приемете, дядо Владико, уверение в моето дълбоко към Вас уважение и искрена преданост и не ма оставайте без Вашите молитви към всевишния, който е всякога единствения наш справедлив судия.

Ваш покорнейший слуга
А. Бендерев[3]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 289, автогр. с маст., 6 л.

[1] На 9 август 1886 г. група офицери-русофили детронират княз Александър Батенберг. След контрапревратата от с. г. една част от тях емигрират в Русия.

[2] Генерал Рачо Петров, министър на войната в кабинета на Константин Стоилов.

[3] Бендерев, Анастас Г. (25. III. 1859 — 17. XI. 1946) — роден в Горна Оряховица. Участник в националноосвободителното движение. След Освобождението е военен деец, проявил се като талантлив военачалник по време на Сръбско-българската война. Взел участие в детронирането на Александър Батенберг, Бендерев емигрира в Русия и дълго служи в нейната армия. В България се завръща след Първата световна война.

1897

29

От Васил Д. Стоянов

А бе дядо Климente!

Подир 4—5 деня ще стане вече общото извънредно събрание на Книжовното дружество, за което добре ще сториш да ни изненадаш със своето лично присъствие. Аз не вярвам, че ще дойдеш, защото ти, като ми отговоряш на две предишни писма, като не искаш вече да свързваш приятелска и никаква преписка с мене, защото се боиш да не ти искам пари. Не бой се, няма никога от тебе да искам *каквато* и да е помощ. Бъди си рахат!

Ако мене си намразил докрай, както и преди не си имал, види се, причини да ме обичаш освен на очи, какво ти струва горкото Кн[ижовно] дружество, та и него съвсем презираш? Или ще каже: „Според Ивана намразих и светаго Ивана.“ Твоя работа.

Знам, че ти сам по себе си много си се изменил: всичко, що си имал по две и повече, сега останал си само с едно, напр[имер] с едно ухо, с едно око, с една ръка, с един крак и пр.; ама дето си имал по *едно*, сега и то загубено ли е съвършено, или само наполовина останало. Ако не щеш и сега да ми отговориш на тия питания, отговори ми чрез дядо Константина Святоврачанскаго.

Шегите на страна. Дружеството искат да го грабнат известните български ливантанци, но, голям срам и грях ще бъде, ако го предадем тям, ако те сполучат. Сега през тоз месец тъкмо 30 година от когато с одобрение и съдействие на добри приятели заченах да работя за съставение на Дружество. Климente, не забравяй, че и ти си пожертвувал най-хубавите си млади години за съставението и удържването на това Дружество, като прекара и претегли толкова горчивини и всякакви неволи с мене заедно за тая наша рожба.

Стани и дойди да се намериш тук барем на 31 текущий месец, в неделя преди обед, когато ще стане публично заседание на Дружеството. Ако пристигнеш на 30 т. м., още по-добре.

Дринова не щат вече да изберат; тебе някои искат, някои никак не искат; мене не иска *никой*, но и да ме искат, и със злато да ме обсипят, аз не искам да остана по никой начин. Ала тряба да се погрижим да изберем достойни хора за управление на Дружеството, които няма да го повредят в нищо.

Много ти здравие от мене, от жена ми, от децата ми. Катя[1] подир три недели ще бъде с божията воля тука.

Аз още без служба и без пенсия — ура!

Твой
Стоянов

Много здравие до всинца ви и от Вашите тук роднини, които наскоро бяха дохождали у нас гости; г. Стефан ми разказа как и сега го лъгали за преместването му от Дупница тук.

Климente, зле, много зле е сега България, и по всичко се види, че след 3—4 месеца ще имаме война пак със сърбите. Бог да ни е на помощ — сиреч ура!

Същий

„Ведомостта“ на пожертвованията за Кн[ижовното] дружество от самото начало и досега ще получиш, също и прощалните ми две книжки от „Пер. списание“, за съдържанието на които ще ми явиш как ти аресва. Чу ли, гложанский обеснико!

Същий

АБАН, ф. 54, арх. ед. 319, автогр. с маст., 2 л. [1897]

С неустановена дата

30

От Гаврил Кръстевич

Ваше Високопреосвещенство!

В отговор на отправената ни от Ваше Високопреосвещенство и от страна на търновските граждани почетно-поздравителна телеграма по случай отпразнуването на 28 февруари — ден, по който е станало учреждението на Българската екзархия с изданието на многоценний султански ферман, — бързам да изразя Вам и тем моето сърдечно благодарение за добрите и благопожелателни чувства, изказани там за положените мои с време скромни трудове в полза на разрешението на църковний въпрос.

Г. Кръстевич

АБАН, ф. 54, арх. ед. 403, автогр. с маст., 1 л.

Писмото е адресирано: „До Преосвещений и многоуважаемий Търновски митрополит Климент“.

ДОКУМЕНТИ ЗА ВАСИЛ ДРУМЕВ (КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ)

ДОКУМЕНТ
ЗА ВАСНУ ДРУЖБУ
(КУЛТУРНИ ТЕРНОВСКИ)

1

Обвинителен акт

Съставен от Прокурорския надзор при Търновския окръжен съд по обвинението на Търновския митрополит Климент: 1) във възбуждане населението да въстане против правителството; 2) във възбуждане населението против особата на Негово Царско Височество Княза и 3) в написано оскърбление и разпространяване устно клевета против особата на Н. Ц. Височество Княза.

Обстоятелствата по това дело са тези:

За 14 февруарий т. г., по случай рождений ден на Н. Ц. В. Княза, митрополит Климент е бил поканен от Търновския градско-общински кмет, за да отслужи в Съборната църква „Св. Богородица“ божествена литургия и да извърши надлежното молебствие.

В същий ден утринта в казаната черква се стекло голямо множество народ молящи се, в това число пред вид официалния характер на празника в църквата присъствували всички висши и нисши чиновници от разните учреждения в града, както и цялото офицерско тяло. Божествената литургия се извършила от митрополит Климента заедно с духовенството, и след като се казал светия апостол и евангелие, митроп[олит] Климент застанал пред царските двери на олтара и почнал да държи на присъствуващите в бож[ия] храм реч, която наченал с един текст от посланието на апостола Павла към евреите: „Вѣрою Мойсей. . . грѣхà сладость“. Тоя текст, изказан по славянски, той го превел и на български в такъв смисъл, че Мойсей се отказал от фараоновата дъщеря, презрял почестите и благата, които му се предлагали, само и само да запази вярата на народа си. С развиване речта си по така положения текст, митроп[олит] Климент обяснил, че причината на днешното тържество била неделя православия; разказал за значението на тоя празник за нас, българите, като напомнил жертвите, които народът принесъл, за да запази вярата си, гоненията, които претърпял за нея, и споменал, че и тогива вънкашните врагове на вярата ни не са могли да направят нищо, ако не са биле подпомогнати от вътрешните врагове — така също православни.

След това той казал, че както тогива, тъй и сега разни католици и протестанти като гарвани се впили в тялото на нашата православна вяра и че изкушавали народа и се стараели да го накарат да си промени вярата. Обвиняемий, като правял резки преходи от една част на речта си — от тълкуването на текста — към втората, изображавал така зададения въпрос в нас сегашно време, казал още, че и в сегашно време се водела ужасна пропаганда против народа и вярата ни и като убеждавал слушателите си да пазят вярата си непокътната, напомнил, че Мойсеева пример бил най-добър за подражание, а когато у нас ставало наопаки, като изказал и следните изражения: „Има у нас лица високостоящи, които имат претенцията за патриоти, а пък те посягат

на вярата ни, но те правят предателство, за което заслужават народния гняв и наказание и народа не трябва да ги остави ненаказани." С изказване от обвиняемий митр[ополит] Климент горното изражение между присъствуващите в църквата се забелязало вълнение, негодувание против изказаното, чувало се възражения „Не е тъй".

Обвиняемият забелязал това вълнение и веднага преминал в речта си да говори върху други предмети: за недържане на постите, [за] баловете, които стават в постите, и прочее и свършил речта си без да упомене нито дума по случай рождения ден на Н. Ц. В. Княза. Така изложените обстоятелства се установяват от показанията на свидетелите: Стат Николов, Хр. Н. Щърбаков, Ив. Дюлгеров, Ив. Халачов, Никола Иванов, Недялко Марков, Георги Абаджиев, Дечко Караджов, Никола Симов, Пано Иванов, Алекс. Каназирски, Юрд. Костов и др.

При това същите присъствующи свидетели изповядват още, че с така произнесеното слово те ясно разбрали, че обвиняемий митр[ополит] Климент им внушавал, подканял ги да накажат лицата, които изменят вярата, т. е. тия, които искат изменението на чл. 38-й от закона за конституцията — правителството и държавния глава.

Обвиняемий митр[ополит] Климент за виновен не се признава, като казва, че в речта си, която държал на 14 февруарий т. г., не бил намесвал никакви политически работи и че показанията на свидетелите биле неверни, преиначени, или же, че не разбирали изказаното от него; обаче това твърдение се опровергава от показанията на присъствующите свидетели, не е съгласно и с другите обстоятелства по делото.

Прокурорския надзор, като има пред вид гореизложеното и въз основание членове 1, 2, 13, п. 15 от Допълненията към Временните съдебни правила, обвинява Търновск[ия] митро[полит] Климент, родом от гр. Шумен, на 49 год., българин, православен, грамотен, под съд и следствие не бил, в това, че на 14 февруарий т. г. с произнасяне на въпросната реч в Съборната църква в гр. Търново е извършил следните запретени от закона деяния: първо, възбуждане населението, събравше се в храма, да върши престъпления, предвидени в чл. 55[1] от Отом[анския] наказат[елен] закон, без обаче да се е появило някое действие от гореречението подбуждане — деяние, предвидено и наказуемо по чл. 66-й, II алинея от Отоманск[ия] назакат[елен] закон; второ, възбуждал е населението и против особата на Н. Ц. В. Княза, деяние, предвидено и наказуемо по чл. 5-й от Закона за престъпните деяния против особата на Н. Ц. В. Княза, и трето, нанесъл е оскърбление и разпространявал е устно клевета против особата на Н. Ц. В. Княза — деяние, предвидено и наказуемо по чл. чл. 8 и 9 от същия закон; заради това предава го на компетентния Търновски окръжен съд, за съдене заедно с участие на съдебни заседатели.

Настоящий обвинителен акт е съставен днес на 28 май 1893 год. в гр. Търново.

Прокурор: Г. Чолаков[2]

АБАН, ф. 54, арх. ед. 39, препис.

[1] Чл. 55 е предвиждал смъртно наказание.

[2] Ганю Чолаков, възпитаник на митрополит Климент, бил преместен за прокурор в Търново във връзка с делото на своя благодетел.

2

НЕКРОЛОГ

Търновските граждани — почитатели на НЕГОВО ВИСОКО ПРЕОСВЕЩЕНСТВО ТЪРНОВСКИЯ МИТРОПОЛИТ КЛИМЕНТ — със скръб и горест на сърцето известяват всички български граждани из епархията му и другите градове и села на България, че на 10-й того в 5 1/2 часът след обед се е поминал в ст. София обичания и незабравим духовен пастир на Търновската епархия

НЕГОВО ВИСОКО ПРЕОСВЕЩЕНСТВО МИТРОПОЛИТ КЛИМЕНТ
(роден ВАСИЛ ДРУМЕВ)

Той се е родил в гр. Шумен около 1841 год., но денят на раждането засега е неизвестно. Първоначалното си образование получил в родния си град. Той още като дете се отличавал със своята скромност, доброта и характер, за което обърнал внимание на своите тогавашни учители Сава Доброплодний и др. Най-сетне той обърнал внимание и на нашия обществен деятел дядо Цанков, по препоръката на когото той постъпил като ученик в Одеската духовна семинария. След като я свършил, той постъпил в Киев[ската] дух[овна] академия и я свършил с права: кандидат богословия. След свършването на Академията той започва своята обществена и литературна деятелност. Около това време нашия патриот Раковски основал Белградския легион от българи, гдето младия Васил Друмев не закъснял да постъпи като охотник. Пак около това време, 1871—1873, е бил поканен от В. Стоянов за редактор на „Българското периодическо списание“, което тогава се е редактирало в гр. Браила. Младият В. Друмев е вземал най-живо участие в списването му. Неговът литературен и поетически талант още от тогава се е развил. Той е автор на „Нещастна фамилия“ — повест, която е карала в тогавашно време много сърца да тупкат и да се възмущават от турското иго. По-сетне, 1871—1873 год., той написал всеизвестната най-любима за българина драма „Иванко, убиецът на Асеня I-й“, която като художествено и драматическо произведение е доста ценно в нашата литература. Но неговата литературна деятелност трябвало да се замести с духовния сан, който му предлагали. В началото на 1873 год. той е бил поканен от Доростолочервенския митрополит да приеме свещеническия чин като е бил ръкоположен за епископ на Доростолочервенската митрополия с името епископ Климент Бранитски. От тук вече той начева своята свещеническа кариера. Като свещено лице той се е отличавал с доброта, нравственост и честност и е бил образец на всички. Когато се наченала войната през 1877—8 г., той е замествал Русенския митрополит. Русенци и до днес помнят неговото застъпничество за запазване населението от турските злоумии. Като се освободил Русчук и Доростолочервенския митрополит се завърнал, тогава дядо Климент в 1879 год. назначили за ректор на Петропавловската духовна семинария. За ръководството на Семинарията може много нещо да се каже, но това ще бъде работа на един бъдещ биограф, защото тук това място не ни позволява да правим обширен анализ на неговата деятелност. Трябва да се знае обаче, че тая Духовна семинария, на която дядо Климент е бил ректор, е дала на обществото много видни граждани, които днес заемат високи постове и боравят с книжнината.

На 3-й юний 1884 год. е станал изборът за Търновски митрополит, когато е бил и избран Негово Високо Преосвещенство Климент и се установил да живее в Търново в митрополията. Но и като духовно лице той е вземал участие в нашите политически и обществени борби, което показва, че той е бил човек с по-широко образование и не се е ограничавал само с духовния си живот. И много вярно се произнесе, не помня кой бе, като каза, че „Климент не е бил за владика, а за политика". Така той в 1881 год. е бил министър-президент, министър на народното просвещение и заместник на Негово Височество княз Александър I-й. Участвувал е в депутацията при поднасянието подаръци на Негово Импер[аторско] Величество Александър II-й. Участвувал е в депутацията при възцарявание на Александър III-й. В 1896 год. той участвува в депутацията, изпратена от българското правителство при руския император Николай II-й и в много други обществени и държавни работи. Не сме ний, които искаме да го причисляваме към която и да е обществено-политическа група. Ний излагаме самите факти из негова живот.

Но една най-широка и продължителна част от негова живот и деятелност се отнася до живота му в Търново, като архиерей и служител на черквата. Неговото високо образование, неговото примерно поведение и строга нравственост са биле образцови; неговите благодеяния са всеизвестни. Той почти всичко, което е получавал, го е давал за другите. На него дължат образованието си много младежи, на които той е помагал материално. На много семейства той е спомагал в трудния живот в борбата им с мизерията. По отношение на благотворителността той е бил втори тип на В. Хюгова Мариел. Като оратор той беше незаменим за амвона; неговата реч, проста, разбрана за всекиго, ясна, безпристрастна, смела, много пъти горчиво-вярна за някои, за дълго звучеше в ушите на слушателя и се слушаше от всички с гробно мълчание. Когато Климент говореше, всички се стичаха в черква и цареше мъртва тишина. Когато той свършваше речта си с любимото „амин", всички присъствующи го подемаха и цялата маса народ викаше „амин".Тая реч, изказвана много пъти смело, стана причина за един нещастен случай, който е пресен в паметта на търновци и една от най-важните страници от биографията на добрия дядо Климент, който аз ще опиша по-подробно, защото като че ли той стана причина за тоя печален край на живота на Н. В. Пр. Климента в тая още доста ранна възраст.

Беше 14 февруарий 1893 год. Празнуваше се Неделята на православието и царски празник. Официален свят, заедно с учащите се и гражданите, пълнеше черквата „Св. Богородица". Всичките представители на властта бяха тук: управителя, кмета, командирите на полковете, полицията и всички; започна се литургията. Каза се евангелието и след това дядо Климент, подпрян на жезала си, се изправи пред амвона; вред всичко наоколо замря. Въдвори се гробна тишина. Дядо Климент почна речта си със свойствената си сладост с думите: „братя християни". Не ни е възможно да предадем изцяло тая реч, нито даже отделни части. Само общо ще кажем от казаното. Той говори за православието, за неговата история, за борбите ни с гърците, за жертвите, които народа ни е дал за черковното ни обединение. Най-сетне той каза тия слова буквално, които не се харесали на официалните представители на властта, именно: „И днес се намират хора високостоящи, които с голямо хладнокръвие гледат как се развива католическата, протестантската и др. пропаганди в ущърб на нашата православна вяра и вместо да вземат мерки за спиранието им, те ги насърчават" и пр. и пр. Тогава в църквата из официалните лица се забеляза

едно движение и явно негодувание. Тогавашният командир на 18. полк подпол. Абаджиев, управителя Щърбаков и др. представители на властта взеха да си шушнат, че това било насочено „против властта“ и че той с това „бунтува народа“. Не зная дали дядо Климент забележи това, но той бе така спокоен, щото си продължаваше речта, без да обръща внимание на тия неща. Литургията се свърши, народът си разотиде и Н. В. Преосв. си замина за митрополията, без да подозира нещо, че е направил, което не се е харесало на някого.

Както казах, това вълнение се направи и забеляза само от официалната публика, че сказката му била „бунтовническа“. Гражданете изслушаха речта най-хладнокръвно. Какво е ставало в него ден, ний после можахме да узнаем. Знае се, че е ставало в него ден събрание от властвующите, на което са присъствували и неговите политически противници; знае се, че те запитали Стамболова в София телеграфически какво да правят с Климента и че той (Стамболов) им телеграфирал и им дал нужните инструкции, като как да постъпят в случая. Денят 14 февруарий премина мирно и тихо, без да се случи някое произшествие, обаче имало е подземно работене. Телеграфът между Търново, Гор.-Оряховица и Лясковец работял; търновските политически противници правяли ужасни приготовления; те събирали приятелите си и ги викали в Търново да дойдат на 15 февруарий, като са казали в телеграмата си, че важни работи в интереса на партията имало да станат. В Горне-Оряховица Цвикя и Момчилов събрали хората си, състоящи от най-разваленитe елементи, и образували една конница около 30—40 души. Също и Динов от Лясковец не паднал доле. И той изкарал 30—40 коня. В ранна сутрина те потеглили за Търново. И тук работата отивала добре. Халачевци и компания не останали назад. Те събрали хората си, организирали ги добре за предстоящето събитие. Техните хора се състояха от най-разваленитe елементи, на които имената прикриваме да кажем, за да не оскверним добрата памет на добрия дядо Климент.

Ще кажем само, че с такива хора всякога Халачевци и компания са берели слава за подвизите си. Надодоха лесковчани, горне-ореховчени и някои посканени гости партизани, кметове и общинари из околните села. В улиците стана особено оживление; забелязваше се движение на тъмни личности с ужасни физиономии. Цвикювци, Момчиловци, Диновци и Халачевци са сговоряха събрани в общината при г-н Кр. Станчева. Около 9 часът градский барабанщик извести на гражданите, че се умоляват да присъствуват на събрание в читалището, „гдето имало да се разисква много важен въпрос“. Няколко десятки граждани отиваха към сборното място. Салона на читалищното здание беше зает от тия тъмни личности. Тогава Халачев, Цвикю и Момчилов известиха на „народа“ защо са се събрали. Те обвиняваха Климента, че бил бунтувал народа и че трябвало да му се отмъсти, като се изпъди от Търново. Викове: „Долу Климент“, псуване, обиди и много други още сладости изригваха тия полупиени, полупомрачени хора, наелектризирани от своите водители, които гонеха партизански цели. Най-сетне се реши да отидат на митрополията и да изпъдят умразния тям Климент. „Народът“ потегли, воден от горепоменатите хора; лясковчени и реховчани навъзсядаха конете, които стояха привързани в оградата на читалището и образуваха една верига около тая маса хора. Така те потеглиха към Асенювата махала. Много от добрите търновци напуснаха тая тайфа, които не знаяха где и защо отиваха, защото те бяха безразсъдни. Най-сетне наближиха Асенювата махала. Добрите асенювци се чудеха какво е това нашествие. Тълпата се спря пред митрополията; вратите бяха отворени! Никакво съпротивление от никого! Тълпата се спря пред вра-

тата, а една депутация уж, състояща се от Халачева, Цвикя, Момчилов, Кр. Станчев, мисля и др. някои, влязоха в оградата и се отправиха за салона. Духовния съвет заседаваше под председателството на дяда Климента. Те влезли в салона и нарушили заседанието. Обяснили на стареца, че са дошле от името на „народа", който негодувал от неговото поведение за речта, която държал вчера и че народът искал да си отмъсти, затова го молили първо да напусне Търново, ако не иска да бъде убит. Дядо Климент излезе отвън на чардака и им каза буквално тия думи, които авторът на тая кратка биография чу добре: „Вий лъжите народа! Аз искам да чуя тоя народ сам, иначе няма да изляза." Той пристъпи да слезе из стълбата, но те го задържаха. Те се страхуваха от неговото присъствие пред набралото се да гледа от страна общество. В това време един от служителите на дядо Климента — файтонджията му — Стойно искаше да се съпротиви нещо, но той беше тласнат от Цвикя така силно, че падна из стълбата доле на дворът, облян от кърви, гдето не след много време умря. Най-сетне те насилствено дигнаха стареца на файтон и го откараха, придружен от конвой лясковчени и гор[но]-оряховчени, за Петропавловския манастир. Какъв е бил негова живот там — това е тайна за биографа. По-сетне се започна втората част на тоя скандал — официалното обвинение в бунтовничество.Той бе даден под съд и осъден от Търнов[ския] окр[ъжен] съд на вечно заточение. . . По-сетне Търнов[ският] апелативен съд го осъди пак на същото наказание. За да дам една характеристика за правосъдието в това дело, не безинтересно ще бъде да кажа тая подробност. Когато делото щеше да се гледа в Апел[ативния] съд, търнов[ският] адвокат П. Савов беше помощ[ник] прокурора. В. Попов заместваше управителя. Васил Попов телеграфирва на Стамболова, че П. Савов ще се нагърби с поддържание на обвинението в Апелат[ивния] съд, ако го назначат пълен прокурор на същата апелация. Това е факт, който се доказа от анкетната комисия по делото на Стамболова.

В това време дядо Климент лежеше в Гложенския манастир в Ловчанско, заточен от 13-й август 1893 год. до21 май 1894 год., когато падна Стамболовото управление, когато е бил и амнистиран от застъпалото ново министерство. Неговия процес беше много важен. Защитата, съдиите, говорението — това да се описва би значело да се напълнят цели коли книги. Това ще е работа на бъдещия биограф, който ще се спре подробно на тия неща. Един факт много важен считам за нужно да съобщя за момента, когато са казали на дяда Климента, че се освобождава. Той казал: „Предпочитам да си остана прост монах в Гложенския манастир, отколкото да отида в София. Аз трябва да ида понапред в седалището на епархията си и тогава, ако намеря за добре, ще отида пак в София." Как стана завръщанието на Климента в Търново и това не мога описа тук. То е неописуемо. Никога търновци никого не са посрещали така радостно. Беше се стекъл народа от всички села и градовце около Търновско. Той пак се завърна около обичаните му граждане. Но. . не за дълго време. . . Той беше съсипан физически и душевно. Неговата доста здрава натура не можа да понесе тия удари, макар и да им противостоеше. Не се мина много време и той заболя. Заболя сериозно, тежко. Ужасната болест паралич не закъсня да се яви у него. Той замина за София да се лекува от тая болест. Напусна любимото си Търново и. . . не се върна вече. Връща се сега. . . но . . . мъртъв. Физическите мъки, прекарани в Петропавловския манастир, заточението в скалистия Гложенски манастир, силните душевни сътресения, които прекара в един макар и къс период, му надвиха и тази блага душа, тоя чуден ораторски и литературен талант увяхна и се сломи завинаги. . ,

Няма вече дяда Климента! Няма добрия пастир! Няма да чуваме неговото мощно слово, неговата пълна с поучения реч. Няма благотворителният Климент — и на стотини сиромашки семейства ръцете са пречупени. Умря българския Мариел. . . Но негова дух не е умрял за търновци. Той ще живее за вечни времена. Той е неумъртвим!

Нека ний, всички търновци, преклоним глава пред тоя мъченик и нека му отдадем последньото целувание. Негова живот има много страници, от които ний ще можем да черпим примери. Нека всички, на които съвестта е чиста, се поклоним пред прахът на тоя добър пастир и кажем: Лека пръст, владико добрий! Нека твоята памет бъде вечна! Амин!

гр. В.Търново, 11 юлий 1901 год.

От почитателите му

АБАН, ф. 54, арх. ед. 18, препис от некролога.

В некролога има известни неточности.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА[1]

Аарон, библейско лице — 283, **284**
Абаджиев, Г. — 422, 425
Адби паша — 69, 70
Абдул Азис, султан — 44
Абдул Меджид, султан — 58
Абдул Рахман паша — 351
Августин Блажени — 16, 407
Авксентий Велешки, митрополит — 120, 121, 124, 125, 137, 178
Аврамов, В. — 408, 409
Адриан II, папа — 16, 17
Александър, епископ — 88
Александър Благословени (Александър I, император) — 92
Александър II, император — 9, 92, 97, 182, 184, 189, 190, 227, 330, 337, 383, 424
Александър III, император — 204, 205, 424
Александър II, папа — 25
Александър I Батенберг, княз — 187, 200, 201, 391, 415, 424
Александър Обренович — 355
Андронников, Ив. М. княз — 70, 79
Антим I, екзарх — 187, 263, 265, 383
Антонов, П. — 290, 292
Антонов, д-р С. — 246
Арада Бул, псевдоним — 151
Арнаудов, М. — 8
Арсенев, А. — 31
Асим паша — 351

Багратион, П., княз — 77
Бакалов, Й. — 256
Бакалов, М. — 168, **170**, 187, 188, 338
Баласчев, Г. — 23, 36
Бароний, Ц. — 29
Баумгартен, П.П., генерал — 69, 383, 384
Бахметев, посланик — 323, 324, 327—329, 331—333, 339, 354, 355
Бебутов, В. Ос., княз — 69, 70
Бендерев, Ат. — 413, **415**
Бенев, министър — 341, 342, 349, 355
Берова-Друмева, К. — 307, 308, 323, 362, 369, 372
Берон, д-р В. — 285, 290, 316, 411
Берон, Ст. — 150—153
Берич (Берчич, И.) — 26
Бибиков, генерал — 351
Благоев, Д. Н. — 149, 164, 175, 382
Бланки, А. — 103
Блъсков, Д. Р. — 7, 145—148, 191, 381, 382
Блъсков, Ил. Р. — 8, 20, 190, 191, 210, 345, 353, 388
Богориди, Ст. — 123, **127**
Бодянски, О. М. — 29, 34
Бойчев, Сп. — 314
Бойчева, Сл. — 257
Болярска, Ат. — 341, **343**, 344, 376
Болярски, Г. — 341, **343**, 346
Борис III, цар — 336, 337
Ботев, Хр. — 207, 256
Боткин, С. П. — 331, 332
Брадел, д-р — 391, 392
Братò — вж. Константин Врачански
Брегов, Ив. — 158
Брусев, Хр. — 163, **165**
Будилович, А. С. — 22, 26—28, 33, 34, 38
Буе, Ами — 103
Бурмов, Ив. — 292
Бурмов, Т. — 188, **208**
Бурови, Бр. — 276

Вазов, Ив. — 256, 313, 323, 327, 337, 343
Варшавски, княз — 78
Василий, архимандрит — 165, 174, 180, 188, 190, 191, 212, 213, 217—219, 226, 231, 250, 253, 265, 289, 353, 396, 397
Веженов, Ст. — **154**
Великсин, Д. — 156, 157
Величков, К. — 323, 324, 328, 329, 337
Велчев, В. Т. — 329, **331**
Венелин, Ю. И. — 29, 35, 99
Витанов, Г. — 204
Владимир, княз — 31
Воеводски, вицеконсул — 331
Войников, Д. — 290
Воронов, Ал. Д. — 22, 24, 26, 35—37
Воронцов, М. С., княз — 69, **149**
Востоков, А. Х. — 22, 29—31
Вратислав, крал — 26
Върбанов, Г. — 161

[1] С получерни цифри са посочени страниците, където има пояснителни бележки за името.

Гайдов, М. — 285, 289, 290, 292, 299, 302
Гаргаричев, П. — 290
Генчов, П. — 402
Георгиев, Ан. — 290
Георгиев, Евл. — 212, **213**
Гервасий, митрополит — 206, 207, 353, 355, 400
Гешев, Ив. Ев. — 187, **188**, 288, 400, 401
Гилфердинг, А. Ф. — 23, 36
Гинцел, И. — 26, 27
Гинчев, Ц. — 290
Голубински, Е. Е. — 22
Голуховски, Аг. — **355**
Горбанов, П. — 323, **324**
Горски, А. — 24, 29—31
Горчаков, А. М., княз — 67, 68, 73, 77, 89, 93, 96
Градинаров — 204, 215, 271, 272
Гребенаров, Ив. — 290
Греков, Д. — 11, 187, **188**, 253, 342, 343, 346, 350, 355, 358, 362, 364, 369, 374, 392
Григорий VII, папа — 26
Григорий Богослов — 16
Григорий Доростолочервенски, митрополит — 9, 12, 126, 155, 159, 161, 162, 164—167, 170, 173—176, 178, 179, 184, 187, 190, 198—201, 209, 211—213, 217—219, 225, 226, 230, 238, 241, 243, 250, 253—255, 263, 265, 274—276, 280, 283, 300, 316, 325, 330, 333, 347—349, 353, 360, 368, 384, 385, 393, 396, 398, 408,423
Григорович, В. И. — 24, 29—33, 35
Груев, Й. — 169, **170**
Гундрум-Ориовчанин, Фр. — 11, 411
Гъбенски — 283, 285, 286
Гюзелев, Ив. — 391, **392**

Давид, пророк — 17, 281, 408
Дайнелов, Й. — 45
Данев, д-р Ст. — 288, **304**
Данов, Хр. Г. — 154, 158
Даскалов, Н. — 391, **392**, 399
Делла-Белла, езуит — 27
Дерманчев — 323
Дибич (Забалкански), Ив. Ив. — 77
Димитров, Г. — 239
Димитров, Н. — 290
Димитър Ростовски — 29, 31
Димов, Г. — 8
Димов Хр. — 300
Динов, К. — 278, 282, 319, 425
Дионисий архимандрит — 318
Дионисий Адрианополски, митрополит — 194
Длуглош, Я. — 27
Добревич — 347
Добровски, Й. — 29, 34
Доброплодни, С. — 151, 175, **176**, 383, 384, 394, 395, 423
Домухчиоглу, В. — 384
Дондас, Дж., адмирал — 79, 98
Дондуков-Корсаков, А. М., княз —9, 182—184, 189, 190, 201, 386, 387, 389, 390
Доситей Самоковски, митрополит — 253, 254
Драгостинов, Ил. — **154**
Дринов, М. — 9, 152, **153**, 201, 389, 391, 393, 394, 416
Друмев, В. — вж. Климент Търновски
Друмев, Вас. К. — 276, 278, 369
Друмев, Вел. — 204, 292, 308, 324, 327, 329—331, 335, 336, 338, 340, 343, 352, 353, 361, 362, 368, 370, 372
Друмев, Вичо К. — 9, 229, 230, 235, 236, 341, 346, 365, 367, 369
Друмев, Д. К. — 7, 8, **175**, 204, 205, 239, 271—277, 279, 280, 282, 284—286, 288, 291, 292, 298, 300, 301, 303, 305, 306
Друмев, д-р Др. — 9, 156, 175, 239, 259, 268, 275, 293, 307, 308, 323
Друмев, К. Н. — 259
Друмев, Н. — 258, 349, 365
Друмев, П. Н. — 9, 236, 237, 257, 258, 267, 308—311, 360, 407
Друмева, Г. К. — 239, 320
Друмева, Д. Н. — 10, 104, 105, 108, 110, 111, 113—116, 237, 239, 257, 258, 268, 272, 278, 292, 354, 373, 407
Друмева, Ел. Н. — 276, 312, 320, 321, 353, 354, 360, 365
Друмева, Кал. — 324, 327, 329, 331, 338, 340, 343, 353, 370, 372—374
Друмева, Катя Др. — 307, 308, 323, 325, 338, 339, 343, 352, 353, 357, 362, 369, 372, 374
Друмева, Кица Н. — 219, 237, 239, 268, 274, 285, 298, 309, 320, 322, 365
Друмева-Кръстева, Кир. — 9, 204, 205, 239, 272, 278, 285, 292, 323, 365, 367,
Друмева, М. — 324, 338
Друмева, М. Н. — 9, 237—239, 258, 268, 274, 292, 298, 408
Друмева-Петкова, М. — 241, 322, 323—325, 327, 329—331, 333, 335, 336, 338, 341, 343, 346, 352, 353, 356, 359, 361—364, 367—371, 373, 374, 376
Друмева, Р. В. — 259, 319—324, 327, 328, 333, 335, 336, 338, 340, 343, 353, 355—357, 359, 362, 364, 367—370, 372—376
Друмева, Т. Н. — 257, 258, 268, 276, 320
Друмева-Шишманова, К. — 408
Дюлгеров, Ив. — 422

Евстатий Пелагонийски, митрополит — 187, **188**
Екатерина II, императрица — 92
Екзарх, Ал. — 42—**45**
Ернрот, Й. К., генерал — 201
Ефрем Сирин — 274

Жандр, офицер — 83, 84
Жеков, Н. — 9, 21—23, 27—31, 33, 35—38, 163, **165**, 276—278, 280, 283, 285, 322
Жеков, Т. — 290, 292
Желязкович, Г. — 152, **153**
Живков, Г. — **209**, 213
Живков, Н. — 235

Заморски — 310
Златанов, Зл. — 290
Зиновиев, Ив. Ал. — 333, **334**

Иванов, Г. — 398
Иванов, Д. — 157
Иванов, Н. — 422
Иванов, П. — 422
Иванчев, Т. — 342, 346, 352
Игнатиев, Н. П., граф — 317, **318**
Игнатий Рилски — 251
Иеремия, пророк — 263, 264, 296
Иероним (Блажени) — 16, 26
Иероним, митрополит — 123
Икономов, Ив — 154
Икономов, Т. — 151, **153**, 187, 190, 219, 250, 253, 382, 384, 388, 392
Иларион Макариополски — 8, 118—126, 137, 148, 161, 162, 174, 178
Иларион Търновски — вж. Иларион Макариополски
Инокентий IV, папа — 26
Иречек, д-р К. — 390, 392
Исай, пророк — 294, 297

Йаков, апостол — 121
Йоан, апостол — 18, 118, 126—128, 133, 294
Йоан III, архиепископ — 25
Йоан, епископ — 26
Йоан VIII, папа — 25
Йоан IX, папа — 27
Йоан X, папа — 25
Йоан XIII, папа — 26
Йоан Златоуст — 220
Йонков, Ив. — 290
Йосиф I, екзарх — 9, 188, 192, 205—207, 209—214, 216—220, 223—225, 229—232, 238, 241, 243, 252, 253
Йосиф Соколски — 99, 103, 260, **265**, 313, 383

Казаски, д-р — 2777
Кайсерт паша — 351
Калист, патриарх — 36
Калистратов, К. — 290
Каназирски, Ал. — 281, 286, 422
Кандиларов — 283, 290
Кандиларова — 283
Каляндж, П. — 155
Капчев — 333
Каравелов, Л. — 151
Каравелов, П. — 205, **207**, 304, 309, 328, 337, 342, 397
Караджов, Д. — 422
Каранфилович, Н. — 398
Карганов, полковник — 69
Карл V, император — 26
Кесяков, полковник — 361
Кинглек, А. В. — 63
Киприян, Р. — 103
Киранов, д-р — 325, 341, 346
Киреев, А. — 30
Кирил, Константин Философ — 9, 16—18, 21—38, 134, 137, 184, 224
Кирил Скопски митрополит — 187, **188**, 265, 266
Кирков, Г. Я. — 391, **392**
Киров, д-р — 370
Кисимов, П. — 399
Кисьов — 366
Кишелски, Ив. — 383, **384**
Климент, папа Римски — 324
Климент Охридски — 23, 26, 33, 35—37
Климент Търновски — 7—13, 40, 44, 45, 48, 55, 98, 103, 108, 118, 126, 142, 147, 149, 151—162, 165, 166, 170, 173, 175—179, 181—183, 187, 188, 191, 192, 198, 201, 202, 204, 205, 207, 208—211, 213—215, 217, 219, 223, 224, 226, 229, 231, 232, 234, 237, 238, 240, 247, 248, 250—252, 256, 258—260, 265, 267, 269, 271, 272, 274—285, 288—306, 308, 312, 313, 316, 317, 324, 330, 332, 334, 336, 337, 339, 340, 343, 348, 352, 355, 358, 360, 362, 365—368, 370—377, 381—384, 386, 390, 392, 394, 396—398, 400, 402, 404, 405, 412, 413, 416, 417, 421—427
Клементина, княгиня — 348
Княжески, З. — 42, 43, **45**
Кожухаров, Ив. — 313, 314
Коменски, Ян — 108, 115
Комсиев, Н. — 402
Константин Врачански, митрополит—9, 12, 160, 190, 191, 200, 205, 211, 212, 218, 219, 238, 240, 242, 248, 251, 253, 259, 260, 269, 275—277, 280, 281, 283, 285, 287—289, 292—294, 296, 298—306, 314, 319, 323, 325, 330, 333, 344—347, 349, 352, 364, 370, 375, 388, 389, 397, 405—408, 416
Константин Костенечки — 34
Консулов — 329
Корнилов, Вл. А. — 71, 83, 84
Костов, Ю. — 292, 422
Кочубилени, А. Л. — 35
Крилов, И. А., — 297
Кръстев, Ст. — 239, 278
Кръстевич, Г. — 152, **153**, 417
Кузмински, капитан — 71
Кулев, Ал. — 290
Курфонозов — 286

Лавалет, Ш. Ж. — 60
Лавров, П. А. — 37
Лавровски, И. А. — 23, 26, 27, 29
Левски, В. — 166, 314
Леков, Д. — 8
Лермонтов, М. Ю. — 148
Лещов, Б. — 314
Липранди, И. П., генерал — 84
Лука, евангелист — 121, 128, 263, 294
Лукиянов, С. — 189, **190**
Люис, Дурен де — 64
Людсканов, Ал. — 342, **344**, 366, 398, 410, 411

Маджаров, М. — **317**, 337, 342
Макарий, митрополит — 29
Маломир, панонски владетел — 27
Малахия, пророк — 297, **298**

Мария Луиза, княгиня — 328, 336, 337, 342, 343, 347—351, 353, 354, 358
Марко, евангелист — 128
Марков, Д. — 304
Марков, Н. — 422
Марли, Дж. — 21
Мартин Турски — 407
Марчев, М. — 210
Матей, евангелист — 127, 128, 133, 263, 294, 295
Меншиков, Ал. С., княз — 62—64, 71, 81—83
Месич, М. — 26
Методий — 16, 18, 22—31, 33—38, 134, 137, 224, 393
Методий Кусевич, митрополит — 213, 214, 217, 231, 238, **252**, 352, 355, 396, 397
Миклошич, Фр. — 34
Милан I, крал — 11, 350, 351, **355**, 359
Милетий, митрополит — 187, 200
Минчевич, д-р П. — 313, 330, 399, 401
Митхад паша — 165, 179
Михаил III, император — 33
Михайловски, Н. Ст. — 148
Миятев, П. — 8
Моиси, Друен де — 90
Мойсей, библейско лице — 131, 133, 137, 283, 284, 421
Моллов, д-р В. — 212—214, 313, 322, **324**, 325, 331, 341, 346, 354, 356, 369, 392
Момчилов — 425, 426
Момчев, Г. — 410, 411
Мянков, М. — 281

Набодков, П. — 313
Найденов, Ив. — 152, **153**
Наполеон I, Наполеон Бонапарт — 149
Наполеон III, Луи Наполеон — 60, 61, 64, 74, 75, 81, 83, 90, 94—97
Натанаил, евангелско лице — 133
Натанаил Зографски, митрополит — 265, **266**, 276, 393, 394
Наум — 23
Нахимов, П. С., адмирал — 71, 72, 84, 95
Начевич, Гр. — 11, 187, **188**, 198, 211, 213, 218, 333, 336, 337, 342, 343, 346, 347, 349, 352, 355, 358, 361, 362, 365, 366, 369, 392
Недев, А. — 224
Недев, Д. — **202**, 204, 208, 240, 270
Ней М., маршал — 82
Неофит Бозвели — 29, 123, 155, 178
Непир, Ч., адмирал — 85—87, 98
Нешев, Б. — 151, **153**
Ниел, Ад., маршал — 90
Николаев, Ат. — 153, 160
Николаевич, К. — 149
Николаевич Н., велик княз — 182
Николай I, император — 28, 61, 62, 68, 73, 75, 77, 83, 90—92
Николай II, император — 9, 312, 317, 330, 334, 412, 424
Николов, В. — 239, 245—247
Николов, Ив. — 158
Николов, Ст. — 422

Облонски, кмет — 323
Омер паша — 65, 67, 68
Онучин, генерал — 183, 184
Ораховец, д-р П. — 306, 322, 324, 332, 341, 346, 362, 369, 371
Орбелиян, княз — 69, 70
Орбини, М. — 29
Ориген — 407
Осман паша — 72
Остен-Сакен, Д. Е., граф — 79

Павел, апостол — 122, 131, 135, 263, 297, 407, 421
Павлов, П. — 239
Паисий Пловдивски, митрополит — 120, 121, 125, 137, 178
Паисий Хилендарски — 29, 34, 135
Палаузов, Н. Хр. — 313
Палаузов, Сп. Н. — 29—32
Панаретов, Ст. — 385, **386**
Паница, К. — **398**
Паничерски, окр. управител — 220
Паприков, Ст. — 342, **344**, 347, 352
Партений, митрополит — 208, 263, 265, 289, 336, 343, 346, 347, 350, 351, 376
Патамански, В. — вж. Стоянов, В. Д.
Паунчев, д-р Г. — 7, 10, 11, 258, 259, 280, 281, 283, 291, 303, 307, 308, 322—324, 327, 331, 334, 336—341, 343, 348, 351, 352, 354, 357, 361—366, 368—371, 373, 374, 376
Паунчев, Кл. — 320, 324, 325, 329, 331, 333—335, 337, 338, 341, 343, 352, 355, 357, 362—370, 372, 373, 376
Паунчев, Н. — 259, 307, 308, 321, 325, 329, 330—335, 338, 341, 343, 353—355, 362, 363, 365, 367, 369, 370, 373, 376
Паунчева, П. — 10, 11, 259, 280, 307, 308, 320—322, 324, 330, 331, 334, 335, 338, 340, 341, 348, 351, 353, 354, 357, 360 — 362, 364, 365, 368—373, 375, 376
Паунчева, С. — 376
Паунчева-Урумова, В. — 259, 320, 321, 324, 329—331, 333—335, 337—339, 341, 343, 352—355, 357, 362—367, 369, 370, 372, 373, 376
Пашев, Г. Ст. — 8, 103, 155
Пеев, Т. — **165**—167, 175, 178, 393, 394
Пелисие, Ж. Ж., маршал — 94, 95
Персев-Дешен, вицеадмирал — 86
Песталоци, Й. — 107, 108, 115
Пестемаджиоглу, П. — 150, **151**
Петков, Ал. Ст. — 331, 335, 339, 343, 353, 357, 362, 364, 367—369, 374, 376
Петков, В. Ст. — 325, 333, 339, 353, 357, 359, 361, 362, 364, 367—369, 374, 376
Петков Д. — 213, **214**, 215, 283, 284, 351, 352, 355, 393, 401

Петков, Кл. Сг. — 331, 335, 339, 343, 353, 356, 357, 362, 364, 367, 368, 376
Петков, М. Ст. — 325, 330, 331, 335, 338, 339, 341, 343, 352, 353, 357, 362, 363, 365, 367—369, 371, 372, 374, 376
Петков Ст. — 292, 327, 364, 367—369, 374, 376, 416
Петкова, Ел. Ст. — 323, 325, 330, 331, 335, 338, 339, 341, 343, 352, 353, 357, 359, 362, 363, 365, 367—372, 374, 376
Петров, Ив. — 179, **180**
Петров, Р., генерал — 336, **339**, 414, 415
Петрович, Д. — 151, **153**
Петър I, император — 92, 408
Петър, апостол — 274
Пехливанов, В. — 284, 285
Пешев, П. — 324, **344**
Пилат Понтийски — 16, 294
Погодин, М. П. — 29, 34
Помянов — 292, 338
Попов, В. — 426
Попов, Д. К. — 391, **392**
Попов, Ст. — 178, **179**
Попович, В. — 153
Попович, К. — 152, 153, 393, 394
Попович, Н. — 152, **153**
Попович, П. — 384
Прокопович, Т. — 407, **408**
Пъргов, прокурор — 242, 250
Пърличев, Гр. — 391

Радославов, В. — **304**, 305, 327, 342, 346, 358, 362, 364, 369, 374
Радулов, Л. — 152, **153**
Радулов, С. — 152, **153**
Раковски, Г. С. — 423
Рачев, Ив. х. — 311
Рачки, Фр. — 27
Реглан, лорд — 81
Редклиф, лорд — 63, 64
Рейс Ахмед паша — 70
Решид паша — 63
Ризов, Д. — 333, **334**
Росел, Дж. — 75
Русо, Ж. Ж. — 105, 111

Савов, П. — 426
Садък паша — 351
Сарафов, М. — 323, **324**, 338, 341, 342, 346, 366

Сарафов, Ст. — 149
Светослав, княз — 77
Свирчо — вж. Петков, Д.
Св. Прокопий — 27
Сгурев, министър — 311, 327, 337
Сеймур, Дж. — 74, 75
Селвели, Д. — 178, **179**
Селвели, Н. Д. — 290
Селвели, Н. Е. — 290
Сейрекова, К. — 285
Сенения, епископ — 26
Сент-Арно, Ж., маршал — 81, 82
Сестримски, Ив. — 8
Симеон Варненско - Преславски, митрополит — 11, 158—160, 167, 170, 180, 190—192, 209, 210, 212, 226, 238, 252—254, 264, 265, 274—276, 281, 297, 298, 305, 306, 328, 330, 344, 347, 349, 383, 384, 405—407
Симов, Н. — 422
Синесий, митрополит — 289, 324, 331, 333
Сирманов, С. — 290
Скобелев, М. Д., генерал — 385
Скоробогатов, капитан-лейтенат — 71
Славейков, Ив. — 152, 153
Славейков, П. Р. — 20, 260, 265, 324, 391
Славков, П. — 246, 250, 281, 333, 364, **365**
Соболев, Л. Н., генерал — 188, 200, **201**
Сокачев — 265
Соломон, библейско лице — 382
Спиридонов, Б. — 338, 340
Спиридонов, Н. — 338, 340, 369
Срезневски, И. И. — 23, 29—41
Стамболов, Ив. — 271, 286
Стамболов, Ст. — 10, 12, 188, **202**, 204, 205, 213—215, 218, 219, 221, 223, 231, 267, 271, 281, 286, 287, 304, 344, 398, 411, 413, 414, 425, 426
Станчев, Кр. — 290, 292, 425, 426
Станчев, Ст. — 290, 292
Стефан V, папа — 25
Стефан, архимандрит — 191
Стоил войвода, 154
Стоилов, К. — 11, 288, **304**, 312, 313, 324, 327, 330, 336, 338, 341, 342, 344, 346, 349, 355, 364, 413—415
Стоянов, А. — 383
Стоянов, Б. — 256
Стоянов, В. Д. — 8, 9, 150, **151**—154, 156, 157, 165, 178, 345, 346, 356, 373, 377, 391—394, 416, 417, 423
Стоянов, Д. — 256
Стоянов, З. — 215
Стоянов, Ив. — **151**
Стоянов, Р. — 337
Стоянова, Ал. — 256
Стоянова, К. В. — 256, 373, 416
Стоянова, Ол. — 256
Странски, д-р Г. — 206, **207**, 249, 250, 395, 396, 402
Стратович, Ск. — **151**, 153, 154
Сърманов — 286

Тенев, министър — 342, 361, 365
Теодосий Търновски — 36
Тепавски — 283
Тилев — 230
Тишев — 327
Тодоров, Т.—287, **288**, 291, 299, 305, 312, 313, 327, 328, 337, 341, 342, 364, 366
Тодоров, П. Ю. — 370
Тодоров, Ю. — 369
Томас, Дж., генерал — 82
Тончев, Д. — 302, 304, 342, **344**, 346
Тошков, Н. М. — 160
Трояски, П. — 281
Тулешков, К. — 191

Успенски, Ф. — 38

Фенелон, Фр. — 108, 115
Ферар, Фр. — **298**, 407
Фердинанд Сакс-кобург-готски, княз — 10—12, 142, 202, 218—220, 223, 233, 236, 238, 240, 259, 264, 269, 270, 278, 280, 284—287, 289, 290, 304, 312, 313, 315, 316, 322, 323, 326—328, 333, 336—341, 343, 344, 347, 349—351, 362, 369, 371, 372, 374, 398, 400, 401, 404, 405, 413—415, 421, 422
Филарет, архиепископ — 29
Филип, апостол — 133
Фичев — 149

Халачов, Ив. — 270—272, 279, 281, 286, 364, 422, 425, 426
Хорозов, Ив.— 161
Хранов, Д. — 210—**212**, 397
Хус, Ив. — 30

Цанев, Н. — 317
Цанков, Др. — 11, 168—**170**, 309, 323—325, 328, 337, 341, 344, 366, 369, 409—411, 423
Цачев, д-р — 346
Цвикьов, Ст. (Цвикьо) — 271—273, 275, 425, 426
Ценов, Н. — 153, 154
Ценович, Д.— 151, **153**
Церовски — 276, 293

Чемека, М. — 48, 55
Черноризец Храбър — 34, 38
Чолаков, Г. — 276, **277**, 279—283, 285—287, 291, 292, 422

Шамил — 93
Шафарик, П. — 29, 34
Шиварова, Ел. — 373
Ширяев, Гр. — 28, 33, 34
Шишков, Т. — 164, 165, 192, 390—392
Шишманов, д-р Ем. — 408
Шишманов Ив. Д. — 278, 399, 401
Шопов — 230
Шурбанов, Н. — 336
Шурбанова-Друмева, Зл. — 335, 336, 338, 353, 367, 369

Щърбаков, Хр. — 422, 425

Юго, В. — 424
Юрданов, В. — 257, 258
Юруков — 366

Ягич, В. — 29
Янакиев, В. — 239
Янкулов д-р Г. — 382

ПОКАЗАЛЕЦ НА ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ, ПРОИЗВЕДЕНИЯТА ДРУЖЕСТВАТА, МАНАСТИРИТЕ, ЦЪРКВИТЕ, УЧЕБНИТЕ И КУЛТУРНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ

„Бабини Видини кули“ от В. Друмев — 7
„Балканска зора“, в. — 287, 292
Библиотека „Св. Климент“ — 21
„Богдан и Златка“ от В. Друмев — 7
„Богословский вестник“ — 30
Богословско училище в Лясковския манастир) — 162—165, 192
Богословско училище (на о-в Халки) — 155, 160
„Българин“, в. — 391, 392
„България“, в. — 170, 321
„Български книжици“, сп. — 208
Българско книжовно дружество — 8, 9, 11, 151—155, 160, 165, 166, 169, 178, 191, 256, 391—394, 416, 417
„Българско книжовно дружество в Браила“ от М. Арнаудов — 153, 157, 178
Български червен кръст, д-во — 209, 323, 330, 333, 364, 395, 399, 401

„Век“, в. — 170
„Век болгарскаго царя Симеона“ от Сп. Н. Палаузов — 34
„Велика дидактика“ от Ян Коменски — 108, 115
„Вестник Европы“, сп. — 276
„Вечер на един пустинник“ от Й. Песталоци — 115
Витлиемски храм — 60—62
„Време“, в. — 208
„Възраждане“, в. — 166

Габровско ученическо дружество — 152, 153
„Главнейшие источники для истории св. Кирилла и Мефодия“ от А. Д. Воронов — 22, 24
Гложенски манастир — 7, 294, 296—298, 300, 301, 303, 304, 307, 311, 343—345, 349, 426
„Горе от ума“ от А. А. Грибоедов — 322
„Гражданско учение“ от д-р Г. Паунчев — 259
„Греческо-русский лексикон“ — 250
Гръцко житие на Наум Охридски — 23

Девически манастир (в Арбанаси) — 244
„Ден“, в. — 331
„Детство, отрочество и юность“ от Л. Н Толстой — 118
Добродетелна дружина — 153
„Дунав“, в. — 178, 179
„Духовен прочит“, сп. — 10, 108, 190, 191
„Духовна култура“, сп. — 9, 142
„Духовни книжки“, сп. — 55
„Дядо Климент (Прочутият)“ от В. Друмев — 9

„Емил или за възпитанието“ от Ж. Ж. Русо — 105, 111
Еммауски манастир — 26, 27
„Етнография на Македония“ от Д. Ризов — 334

„Живот и трудове на апостол Павел“ от Фр. Ферар — 297, 298
„Живота на Исуса Христа“ от Фр. Ферар — 298
Житие на Кирил (Пространно житие на Кирил) — 38
Житие на Климент Охридски (Пространно житие на Климент Охридски) — 33, 34
Житие на Наум (гръцко) — 36
Жития на Кирил и Методий (Пространни жития) — 37
„Житие св. Алексия, человека божия“ от К. Огнянович — 408
„Journal de St. Peterbourg“, в. — 87

„За богомилството на Райча Каролева“ от В. Друмев — 157
„За освобождението на България“ от В. Друмев — 7
„За отхраната“ от В. Друмев — 108
„Защо?“ от В. Друмев — 7, 322
Зографски манастир — 31
„Зорница“, в. — 292

„Иван Вазов. Живот и творчески път“ от В. Вълчев — 344
„Иванко“ от В. Друмев — 7, 11, 151, 154, 155. 157, 158, 169, 202, 258, 351, 377, 411, 412, 423

Иванко“ („Ивайло, селский цар“) от Ив. Ев. Гешев — 400, 401
Изборник. Служби, жития, похвални слова за Кирил и Методий, Спб., 1886 — 32
„Изток“, в. — 321
„Исторически преглед на българската църква“ от М. Дринов — 36
„История на българите“ от К. Иречек — 300, 392
„История славянобългарска“ от Паисий Хилендарски — 29
„История славянских церквей“ от Е. Е. Голубински — 34, 36, 38
„История християнской церкви“ (превод от Робертсон) — 25

„Как Гертруда възпитава децата си“ от Й. Песталоци — 115
Канон за Кирил — 24
Канон за Методий — 24
Киевска духовна академия — 9, 24, 98, 149, 153, 256, 328, 423
Киприяновски манастир — 155
„Кирилл и Мефодий по документальным источникам“ от В. А. Билбасов — 25
„Кирилл и иМефодий“ от П. А. Лавровски— 23, 25.
„Кирил и Методий славянски просветители от Й. Добровски — 29
„Кирилло-Мефодиевский сборник“ — 24
„Климент, епископ словенский“ от В. М. Ундолски — 37
„Климент, епископ словенски и службата му. . .“ от Г. Баласчев — 23
„Книгопис на новобългарската книжнина. 1806—1870“ от К. Иречек — 392
Книжовно дружество — вж. Българско книжовно дружество
„Княжество България“ от К. Иречек — 392
„Коментар върху закона за наследството“ от Д. Тончев — 344
Кормчията (Кормчая) — 18, 19
Куручешменско училище — 123
„Кървава кошуля“ от Р. Жинзифов — 153

„Леонард и Гертруда“ („Линхард и Гертруда“) от Й. Песталоци — 115
Ловчанско протестантско училище — 245
„Лъча“, сп. — 331

„Материалы для истории обороны Севастополя“ — 83
„Мати България“ от Н. Бозвели — 178
„Медицински преглед“, сп.—324
„Мир“, в. — 321, 374
„Мисъл“, сп. — 321
„Михал“ от С. Доброплодни — 176
„Молитва“ от М. Ю. Лермонтов — 148
„Минитер“, в. — 75.
Московски университет — 34, 383

„Напредък“, в. — 153
Народна библиотека — 391, 392
„Народни права“, в. — 267
„Независима България“, в. — 214
„Независимост“, в. (1885—1886) — 214
„Нещастна фамилия“ от В. Друмев — 8, 423
„Нещо за нашата любов и за нашето уважение към духовенството ни въобще“ от В. Друмев — 55
„Нива“, сп. — 305, 306
„Нов век“ — 214
„Новини“, в. 287, 291, 292
„Нравствен дълг“ от Т. Икономов — 253

„О славянах в Малой Азии, Африке и Испании“ от В. И. Ламански — 33
Обща служба за Кирил и Методий — 29, 30
Обща служба на св. Седмочисленици — 36
„Общеславянский язык“ от А. С. Будилович — 22, 25, 33
Одеска духовна семинария — 9, 48, 55, 423
Одеско българско общество — 44, 148
„Одна из переделок истории славянобългарской иеромонаха Паисия“ от П. А. Лавров — 29, 34
Остромирово евангелие — 23
„Отечество“, в. — 401
„Очерк истории путешествия по Турции“ („Очерк путешествия по Европейской Турции“) от В. И. Григорович — 35

Панонски жития (Пространни жития на Кирил и Методий) — 30
Панонско житие на Методий — 33
„Париж в Америка“ от Ед. Лабуле — 324
„Периодическо списание“, сп. — 10, 36, 108, 151, 153, 157, 165, 166, 178, 191, 417, 423
Петропавловска семинария — 273, 385, 390, 391, 423
Петропавловски манастир — 269, 271, 272, 276, 277, 279, 282, 288, 290, 291, 293, 300, 302, 318, 426
„Письма к Погодину из славянских земель“ („Писма Погодина из славянских земель“) от Н. Попов — 29, 35
„Под игото“ от Ив. Вазов — 256
Полихроновски манастир — 33, 38
Похвала за Кирил — 31
„Право“, в. — 153, 154
„Православное обозрение“, сп. — 269
Преображенски манастир — 11, 371
„Приятелско писмо I и II“ от В. Д. Стоянов — 154
„Произход на езика“ от Фр. Ферар — 298
Пространно житие на Климент Охридски — 23
„Пряпорец“, в. — 321
„Пътувания из България“ от К. Иречек — 392

„Разкази из българския живот“ от Л. Каравелов — 411
Реймско евангелие — 27
Рилски манастир — 330, 391
„Рим и славянское богослужение“ от А. С. Будилович — 26, 30

Роберт колеж — 304, 385, 386
„Русская беседа“, сп. — 36
„Русская история“ от Н. Г. Устрялов — 59
Руски музей (в Цариград) — 38
„Русский вестник“, сп. — 75
„Ръководител на основното учение“, сп. — 170

Сазавски манастир — 25
„Самуил“ от В. Друмев — 7
„Сборник от народни умотворения, наука и книжнина“ — 256
„Сборник известий, относящихся до Крымской войны“ — 59, 65, 67—73, 75—79, 81—87, 89
„Св. Атанас“, църква — 222, 224
„Св. Лудвиг“, църква — 348
„Св. Никола“, църква — 249
„Св. Петър“, църква — 16
„Св. равноапостоли Кирил и Мефодий“ („Житие просветителей словян, святителей Христовых свв. равноапостольных Кирилла и Мефодия“) от Гр. Ширяев — 28
„Св. Седмочисленици“, църква — 239
„Св. Стефан“, църква — 123—125
„Св. Троица“, църква — 10, 131, 235
„Св. Троица“, манастир — 282, 320
„Св. Четиридесятници“, църква — 378
„Свирка“, в. — 214
„Свобода“, в. (1869—1872) — 151
„Свобода“, в. (1887—1889, 1919—1920) — 209, 214, 215, 247, 287, 291, 292, 296, 400, 401
„Свят“, в. — 413
„Северная пчела“, в. — 85, 87, 89—98
„Селенин“, в. — 250, **251**, 289
„Семейството“ от В. Друмев — 10, 108
Славянски благотворителен комитет — 317, 318
„Славянские известия“, в. — 413
„Славянское обозрение“, в. — 413
Слово похвално за св. Кирилла иМетодия (Обща похвала за Кирил и Методий) 31
Служба за Йоан Рилски — 29
Служба за Кирил Философ — 21, 22, 29—31, 35, 36
Служба за Климент Охридски (гръцка, печатана в Москополе) — 23, 250
Служба за Методий — 35
„Современник“, сп. — 149
Соколски манастир — 265
Соловецки манастир — 87
„Starine“, сп. — 34
„Сутрина“, в. — 392
Съборна църква „Св. Богородица“ (Търново) — 10, 250, 270, 279, 289, 290, 315, 421, 422, 424
Съборна църква (София) — 328, 335, 343, 347, 350, 358
„Съветник“, в. — 41, 44, 148, 208
„Съединение“, читалище — 153
Съкратено житие на Климент Охридски (Кратно житие на Климент Охридски)— 23
Съюз на лекарите в България — 324

„Телемах“ („Приключенията на Телемах, син Одисеев“) от Фр. Фенелон — 108, 115
„Temps“, в. — 400
„Times“, в. — 73, 79, 84—86, 96
„Трактат за възпитанието на девойките“ от Фр. Фенелон — 115
„Триъгълник“, печатница — 151
Троянски манастир — 44, 220, 221, 223
„Труды Киевской духовной академии“—24

„Успение пресв. Богородица“, църква — 222
„Ученик и благодетели“ от В. Друмев — 9, 149, 367, 368

„Филологические наблюдения“ от А. Х. Востоков — 22
„Фудулеску“ от Т. Пеев — 166
Фундуклеевски лицей — 344

Харковски университет — 154
Хилендарски манастир — 123, 124, 155
„Христо Ботев. . .“ от З. Стоянов — 256

„Царица Евдокия“ от В. Друмев — 9
„Церковный вестник“, сп. — 26, 30

Частна служба за Кирил (Служба за Кирил, 14 февруари) — 30
Частна служба за Методий (Служба за Методий, 9 април) — 30
Черната джамия — 238, **239**, 241, 301, 396
„Чешско-славянская старокатолическая литургия“ — 30
„Читалище“, сп. — 153, 168, 170

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

Абланица (Ябланица), с. — 302
Австрия — 34, 59, 62, 63, 65, 72, 74, 75, 78 80, 81, 89—91, 93, 355, 385
Адрианопол (Одрин), гр. — 61, 80, 184
Азия — 69
Азовско море — 94
Аландски острови, архипелаг — 87
Албания — 75
Александропол (Ленинакан), гр. — 69
Алма, р. — 81, 82
Алпи — 75, 90
Америка — 93
Амстердам, гр. — 108
Англия — 59, 60, 63—65, 67, 72—78, 80, 81, 85—87, 89—91, 93—97, 386
Априлово, с. — 208
Арбанаси, с. — 122, 154, 244
Ардаган — 69
Арпачай, р. — 70
Атина, гр. — 123, 148, 170
Атон — вж. Св. Гора
Афганистан — 386
Ахалцихе, гр. — 70
Ац Хуре (Ацкури) — 70

Бабадааг (Бабадаг), връх — 77
Балаклава, гр. — 82, 84
Балван, с. — 324
Балкански полуостров — 196, 326, 355, 361, 393
Балтийско море — 85—89, 98
Балчик, гр. — 81, 209
Басарбово, с. — 179, 180
Бахчисарай, гр. — 82
Баш-Кадик-Лара — 70
Беяндури, с. — 69, 70
Беброво, с. — 408, 409
Бекелик, с. — 174
Белгия — 90
Белград, гр. — 27, 29, 165, 351, 395, 409
Бердянск, гр. — 94
Бесарабия — 81, 96, 149
Беч — вж. Виена
Белград, гр. — 150, 153, 188
Босфор, проток — 57, 59, 77, 78, 93, 94
Ботнически залив — 85, 87
Браила, гр. — 7—9, 67, 151, 153, 155, 157, 158, 160, 175, 423
Брезово, с. — 291
Бруса, гр. — 125
Букурещ, гр. — 64, 68, 151, 158, 207, 240, 396
Бургас, гр. — 160, 237, 353, 361
Бурумлий (Пейчиново), с.—198, 199
България — 7, 11, 16, 22, 23, 30, 35, 40, 44, 45, 75, 77, 101, 124, 135, 140, 176, 181, 184—186, 190, 197, 204, 207, 208, 214, 215, 222, 227—229, 265, 305, 309, 324, 334, 337, 340, 342, 349, 351, 359, 383, 386, 390, 391, 392, 394, 396, 397, 400—403, 405, 410—415
Бяло море — 85, 87, 89

Варна, гр. — 61, 80, 81, 184, 209, 258, 281, 319, 353, 360, 366, 377, 383, 384, 391, 405
Варшава, гр. — 22, 25
Ватерло — 94, 95
Велес, гр. — 35, 155
Велико Тосканско херцогство — 90
Велико Търново — вж. Търново
Венеция, гр. — 16
Видин, гр. — 68, 311, 320, 383, 384, 398, 401
Виена, гр. — 65, 89, 92, 93, 170, 188, 324, 346, 360, 361, 365, 369, 370, 410, 412
Византия — 261
Виница — 326
Вит, р. — 294
Влашко — вж. Румъния
Враца, гр. — 207, 219, 239, 251, 269, 283, 298, 306, 323, 333, 352, 364, 374, 406, 407

Габрово, гр. — 103, 152, 208, 246, 265, 314, 383, 392
Гагаля (Николово), с. — 180, 181
Галац, гр. — 67, 151, 155, 175, 184
Галиполи (Галиполски п-ов) — 80
Геническ, гр. — 94, 95
Германия — 34, 74, 75, 217, 314, 400
Горна Оряховица, гр. — 328, 415, 425
Грузия — 96
Гърция — 76
Гюво-село, с. — 180
Гюргево, гр. — 77

Далмация, област — 25
Дамаск, гр. — 297
Дания — 90
Дарданели, проток — 59, 64, 65, 72, 93
Две могили, с. — 179
Дедеагач, гр. — 361
Дели-сюле (Драгомирово), с. — 198, 199
Дунав, р. — 61, 65, 67—70, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 89, 92, 375
Дунавска област — 180
Дупница (Ст. Димитров), гр. — 416

Евпатория, гр. — 81
Европа — 42, 59—61, 65, 73—76, 88—93, 95—99, 102, 107, 326, 329, 401
Египет — 75, 283
Едирне (Одрин), гр. — 182
Елена, гр — 122, 148, 165, 179, 259, 303, 353, 369
Еникале, гр. — 94
Епир, област — 75
Ески Зара — вж. Стара Загора
Етрополе, гр. — 165, 166

Женева, гр. — 319—322, 327, 328, 360, 367, 368, 374

Заяц, о-в — 88
Земун, гр. — 375
Загреб, гр. — 324, 333

Иерасалим, гр. — 60, 61, 252, 294, 297, 385, 408
Измаил, гр. — 67
Източна Румелия — 154, 197, 204
Исакча, гр. — 67, 77, 78
Испания — 93
Италия — 34

Кавказ, — 67, 98, 149
Кадъ-кьой (Стражица), с. — 179, 180
Кизика — 33
Казъл Мурат (Благоево), с. — 180, 181
Калараш, с. — 69
Калафат, гр. — 68, 69
Калофер, гр. — 207, 344, 392, 396
Камчатка, п-ов — 88
Корея — 123, 124
Карлово, гр. — 213
Карс, гр. — 69, 70
Керч, гр. — 94
Киев, гр. — 34, 88, 149, 153, 170, 208, 239, 250, 251, 252, 260, 265, 354
Кий, о-в — 88
Кишинев, гр. — 151, 155
Клисура, гр. — 154, 170
Комрат, гр.— 155
Константинопол — вж. Цариград
Копенхаген, гр.— 204
Копривщица, гр. — 153, 154, 170, 317
Котел, гр. — 127, 384
Крайова, гр. — 68
Крим, п-ов — 81, 85, 89, 90, 93—99
Крит, о-в — 75
Кромериж (Кромержиж), гр. — 26
Кронщат, гр. — 85—87, 90
Кутай (Кутаис), гр. — 125
Кьошковете, местност — 157
Кюлевча, с. — 210
Кюстендил, гр. — 166

Лвов, гр. — 27
Либава (Лиепая, Лепая), гр. — 86
Липник, с. — 180, 181
Ловеч, гр. — 165, 199, 305, 306
Лом, гр. — 306
Лом, р. — 69
Лондон, гр. — 73, 89, 96, 97, 317
Любляна гр. — 27
Лясковец, гр. — 155, 165, 244, 269—271, 282, 391, 318, 425

Македония — 38, 136, 155, 196, 197, 205, 326, 331—333, 337, 338, 385, 391, 398
Мала Азия — 33, 188
Манчестер, гр. — 97, 188
Мариупол (Жданов), гр. — 94
Матушката — вж. Русия
Мачин, гр. — 77, 78, 320, 354, 360
Молдавия — 62, 64, 75, 89
Монблан, връх — 367
Моравия — 16, 17, 24, 26, 33, 108
Москва, гр. — 34, 35, 37, 148, 153, 257, 324, 344, 413—415

Нидерландия (Холандия) — 90
Николаев, гр. — 175, 392
Николаевск (Пугачов), гр. — 69
Никопол, гр. — 69, 163, 375
Нова Загора, гр. — 353, 362, 369
Нова махала, с. — 265
Новгород, гр. — 27
Новорусия — 149

Овча могила, с. — 198, 199
Одеса, гр. — 9, 12, 43, 44, 71, 79, 94, 97, 98, 146, 147, 149, 153, 155, 170, 184, 344, 382—384, 392, 413
Олтеница, гр. — 68
Орхание (Ботевград), гр. — 306
Охрид, гр. — 35, 394

Павликени, гр.— 362
Панагюрище, гр. — 153
Панония — 23—25
Париж, гр. — 28, 73, 83, 89, 96, 97, 154, 165, 170, 188, 324, 325, 344, 392
Переяславл (Переславл-Залески), гр. — 34
Петербург, гр. — 22, 28, 74, 85, 87, 182, 184, 317, 318, 326, 331—334, 344, 351, 352, 354, 390, 412
Петропавловск, гр. — 88, 89
Пирдоп, гр. — 344
Плевен, гр. — 353, 362, 367, 375, 392, 396, 406
Пловдив, гр. — 149, 154, 170, 184, 188, 205, 206, 213, 287, 304, 342, 348, 386, 392, 394, 396, 400
Полихроновски манастир — 34
Полша — 26
Португалия — 93
Прага, гр. — 26, 34, 151, 165, 256
Прилеп, гр. — 252
Прусия — 34, 59, 65, 74, 75, 90, 91

Разград, гр. — 161, 178, 129, 395
Реймс, гр. — 28
Рим, гр. — 16, 23—25, 261, 400
Румъния — 64, 75, 89, 156, 213, 326, 398
Русе, гр. — 68, 80, 152, 154, 162, 165, 166, 170, 173, 174, 176, 179—184, 188, 199, 201, 209, 212, 213, 219, 226, 231, 242, 246, 256, 287, 288, 351, 353, 360, 362, 364, 365, 366, 368, 375, 382, 384, 396, 401, 407, 423
Русия — 7, 12, 34, 40, 42, 45, 55, 57—70, 72—78, 81—83, 85—98, 155, 156, 181 183—185, 201, 204, 257, 265, 268, 312, 313, 326, 328, 329, 332, 334, 344, 377, 383, 384, 392, 393, 400, 401, 410, 412, 414, 415

Русчук — вж. Русе.
Ряхово, Ряховица (Оряхово), гр. — 181, 244, 270, 271, 276, 289

Самоков, гр. — 149, 165, 199, 392
Самос, о-в — 127
Санкт Петербург — вж. Петербург
Сан Стефано — 182—184
Сардинско кралство (Пиемонт) — 90
Свеаборг (Свенборг), гр. — 86, 87, 98
Св. Гора (Атон) — 18, 27, 31, 35, 123, 124, 212
Свищов, гр. — 10, 69, 131, 151, 153, 155, 170, 188, 230, 232—234, 236, 238, 247, 254, 375, 404
Севастопол, гр. — 71, 77, 80—84, 88—91, 93—98
Севлиево, гр. — 246, 307, 344, 362
Сибир — 329
Силистра, гр. — 8, 69, 77, 165, 166, 169—171, 173—175, 177, 219, 397
Синоп, гр. — 74
Скопие, гр. — 331
Сливен, гр. — 153, 165, 176, 285, 303, 353, 386
Смирна, гр. — 153
Солун, гр. — 33, 37, 38, 155, 332, 385
Сорока — 155
София, гр. — 8, 13, 23, 103, 153, 165, 181, 183, 187, 188, 198, 200—209, 211—218, 220, 223, 225—227, 229, 231, 233, 238, 239, 246, 254—256, 260, 265, 270, 272, 276, 281, 291, 307, 308, 310, 316, 323,324, 327, 330, 334, 338, 340, 343, 344, 348, 353, 355, 359—361, 363—369, 371—373, 375, 376, 390, 392, 393, 396—398, 402, 405, 410, 423, 425, 426
Средец — вж. София
Средиземно море — 93
Стара Загора, гр. — 154, 163, 165, 184, 333, 353, 367
Стокхолм, гр. — 87
Сърбия — 75, 89, 326, 355, 387

Таганрог, гр. — 94
Твърдица, с. — 353
Тракия — 136, 205
Трансилвания — 73
Тридент (Тренто, Тридентум), гр.—28
Троян, гр. — 199
Тулча, гр. — 77, 78, 98, 155, 165, 176, 178, 184, 307
Турно Могурели, гр. — 375
Турска империя — вж. Турция
Турско — вж. Турция
Туртакай, с. — 68
Турция — 34, 35, 57—70, 72—78, 80—82, 93,96, 100, 102, 157, 205, 206, 318

Търговище, гр. — 209
Търново, гр. — 10, 11, 122, 162, 164, 165, 178, 184, 187, 190, 191, 198, 199, 205, 209, 217, 218—227, 229—233, 236, 239, 241, 243, 244, 246—248, 252—254, 256—258, 265, 267, 270, 271, 273, 274, 280, 281, 284, 287, 289—291, 296, 329—331, 334, 335, 339—341, 349, 351—354, 356, 357, 360, 362, 364, 366—368, 370, 372—375, 378, 386, 390, 393, 398, 400, 401, 403, 410, 411, 422, 424—427

Филибе — вж. Пловдив
Филипопол — вж. Пловдив
Финландия — 86
Фински залив — 85, 87
Фокшан, гр. — 156
Франция — 59—65, 67, 72—78, 80—83, 85, 89—91, 95—97, 188

Хайделберг, гр. — 170, 304, 305
Халки, о-в — 155, 170
Харков, гр. — 23, 149
Харманли, гр. — 206

Царевец, с.—234
Цариброд, гр. — 353, 360
Цариград, гр. — 16, 28, 29, 33, 35, 37, 38, 60, 62—65, 72, 75, 84, 94, 123—125, 127, 136, 152, 153, 155, 162, 165, 170, 175, 176, 178, 180, 183, 184, 188, 207, 230, 231, 238, 283, 326, 361, 366, 368, 382, 385, 386, 392, 397—398, 400, 405
Цюрих, гр. — 30, 108, 115

Чаталджа — 385
Ченгел (Карагеоргиево), с. — 156
Червена вода, с. — 180, 181
Черна гора — 62
Черно море — 70, 71, 73, 74, 77—81, 87—89, 92, 93
Четати, с. — 68, 69
Чехия — 26, 305

Чирпан, гр. — 362
Швабско — вж. Германия
Швейцария — 90, 108, 115, 308, 319
Швеция — 90, 334
Шумен, гр. — 50, 66, 77, 108, 149, 151, 154, 156, 157, 160, 176, 191, 192, 238, 253, 257, 259, 268, 285, 292, 305, 354, 360, 366, 372, 374, 384, 388, 422, 423

Ялта, гр. — 82

РЕЧНИК

ааза (тур.) — член на съвет, комисия, управа
адамлък (тур.) — човещина
адет (тур.) — навик, обичай
аджеба (тур.) — дали, наистина
аджедисвам (тур.) — жаля, жал ми е за някого или за нещо
алай (тур.) — войскова част за съпровод, свита
аллах керим (тур.) — бог е милостив
арка (тур.) — бут, задна част
аслъ (тур.) — наистина; та, даже
аспра (нгр.) — най-дребна монета, равна на една трета от парàта
ахчилък (тур.) — готварство

бакия (тур.) — недобор, недовзето
бактисвам (тур.) — омръзва ми, дотяга ми
батал (тур.) — изоставен, негоден
бахча (тур.) — градина
берекет версин (тур.) — благодаря
бинбашия (тур.) — началник на 1000 войници; дружинен командир
борч (тур.) — задължение, дълг

вали паша (тур.) — губернатор, управител на административна област в Турция
вапор (лат.) — параход, кораб
вздор (рус.) — глупост, празна работа
викарий (лат.) — епископ; заместник или помощник на висш духовник (на митрополит)
възгещисвам се (тур.) — отказвам се

гетердисвам (тур.) — докарвам, домъквам
гуждам (диал.) — поставям, турям на определено място
гюлхане (тур.) — немирник, лудетина, хулиган, дяволит
гюлюк (тур.) — товарен добитък; стадо от коне или магарета

давия (тур.) — тъжба, съдебен процес
дерт (тур.) — грижа, мъка
джереме (тур.) — несериозно
диван-телиш (тур.) — секретар, писар на върховен съвет
дин-душманин (тур.) — върл враг, най-голям неприятел
докондисвам (тур.) — докосвам, засягам, оскърбявам

екзархос (гр.) — висш църковен служител
емирнаме (араб.-пер.) — писмена заповед, указ
емляк (тур.) — данък върху недвижим имот; недвижим имот
ердамжия (тур.) — помощник

желудок (рус.) — стомах

заботлив (рус.) — грижовен
зарар (тур.) — загуба, вреда, пакост
зафет, зефет, зияфет (тур.) — гощавка, пиршество
захмет (тур.) — труд
зейзедже (тур.) — малко повечко
зело (слав.) — твърде, много, извънредно

иждивение (рус.) — разходи, издръжка
ираде (тур.) — султански указ
ираде мезлиш (тур.) — административен съд
ихтибар (тур.) — почит, уважение

кабахатлия (тур.) — виновен
кабул (тур.) — готов съм, в състояние съм
каза, кааза (тур.) — околия
каймакам(ин) (тур.) — управител на околия; заместник на по-горен управител
карез (тур.) — злоба, омраза
катък (тур.) — храна извън хляба; сирене, потопено в мляко
керхана (тур.) — публичен дом, бордей
кесатлак (тур.) — недоимък, немотия
кириарх (гр.) — владика
кирия (тур.) — наем
коджамити (тур.) — голям
конфиденциален (лат.) — поверителен, таен, секретен
кусур (тур.) — недостатък
къзмъш (тур.) — ядосан
кюляф (тур.) — направи му номер; нощна шапка

лахна (гр.) — зеле, кисело зеле
лестница (рус.) — стълба

максус (тур.) — нарочно
махана (тур.) — недостатък
меджидие (тур.) — сребърна турска монета, равна на 20 гроша
мезлиш (тур.) — съвет, комисия

микстура (тур.) — смес
мурафет (тур.) — изкуство
мухтарин (тур.) — селски старей, кмет
мюжде (тур.) — възнаграждение
мюлк (тур.) — недвижим имот
мюлтезим (араб.) — закупвач на държавни данъци в миналото
мюхюр (тур.) — печат
мюшир (тур.) — министър, държавен съветник

незиблем (рус.) — твърд, непоколебим
нойма (новогр.) — умение човек да се справя с трудно положение

облобизая (рус.) — разцелувам
обнаружа (рус.) — откривам, изкарвам на яве
одабашия (тур.) — еничарски главатар
ожидаем (рус.) — очакван
омафор (гр.) — хляб, благословен по време на богослужение— раздава се на вярващите

палмигария (палмигалия) (гр.) — големство, мисъл за величие
парантез, парантеза (гр.) — писменият знак скоба; вмъкнати думи
патрология (гр.) — патристика; сборник от съчиненията на църковните писатели
пишман (тур.) — съжалявам за нещо
пол (рус.) — под, дюшеме
посторонен (рус.) — страничен, външен
пусула (ит.) — писъмце, записка; далекоглед
сабахлен (тур.) — сутрин, заран
самооблъщение (рус.) — самозаблуда, самозаслепяване
себап, себеб (тур.) — повод, причина, вина
севда (тур.) — любов
сколасвам (гр.) — успявам, намирам време да свърша нещо
соба (тур.) — печка, пещ
стези (рус.) — пътища, пътеки

табан (табак) (тур.) — лист
табихет, табият (тур.) — навик, привичка
такъм (тур.) — принадлежност, пълна уредба
талим (тур.) — военна игра, военно учение
тане (тур.) — отделно парче
темел (тур.) — основа, поставка
тепегъозлук (тур.) — дебелоочие
туман (рус.) — мъгла
тюрлия (тур.) — вид

удордисва, утордиса (тур.) — постави
уйдисвам (тур.) — допадам, прилягам
ур (тур.) — израстък върху организъм или растение, оток, тумор
урсуз (тур.) — проклет човек
усул (тур.) — леснина, лесен начин

фесфере (тур.) — замаян

хавадиш (араб.) — новини, вести, информация
хал (тур.) — положение, състояние
харосам (гр.) — успявам, прокопсвам
хюкюмат (тур.) — правителство
харзухал, харзуал (тур.) — прошение, писане молба, подадена на съдия, началник и т. н.
харчешлък (тур.) — дребни пари за харчене, разноски

чаире, чаре (пер.) — средство, начин, способ, цяр

шюпе (тур.) — съмнение

юзбашия (тур.) — началник на сто души, стотник

СЪКРАЩЕНИЯ

Л. — Лист
автогр. — автограф
маст. — мастило
арх. — архивен
ед. — единица
ср. — сравни

СЪДЪРЖАНИЕ

Страници от ръкописното наследство на Васил Друмев 7

ЛИТЕРАТУРА, ПУБЛИЦИСТИКА, СЛОВА

1. [Тихо навсякъде] 15
2. Последните дни на свети Кирила 16
3. Значението на литературата 19
4. Соборник 21
5. Новый год 39
6. [Отворено писмо] 41
7. О сострадании к животным 45
8. Нравственные недостатки болгарского духовенства 57
9. Исторический очерк последней (Крымской 1853—56 г.) войны 99
10. [Увод към биографията на Йосиф Соколски] 104
11. [Беседи за възпитанието и образованието на жената, за нейната роля всемейството] 116
12. [Приказките и децата] 116
13. Детството 118
14. [Слово за Иларион Макариополски] 127
15. [Слово за Христовия и светския мир] 131
16. Слово на православната неделя 131

ПИСМА, ТЕЛЕГРАМИ, МОЛБИ И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ, ПИСАНИ ОТ ВАСИЛ ДРУМЕВ (КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ) до:

1863

1. Димитър (Димчо) Р. Блъсков — Одеса, 22 март 1863 г. 145
2. Никола Ст. Михайловски — Одеса, 13 юли 1863 г. 148
3. Димитър (Димчо) Р. Блъсков — Одеса, 21 декември 1863 г. 148

1870

4. Васил Д. Стоянов — Браила, 20 септември 1870 г. 150

1872

5. Васил Д. Стоянов — Браила, 28 август 1872 г. 151
6. Иларион Драгостинов и Иван Т. Икономов — [Браила, 1872 г.] 154

1873

7. Павел Каляджи — Браила, 28 февруари 1873 г. 155
8. Васил Д. Стоянов — Шумен, 15 април 1873 г. 156
9. Фокшанския съд — Шумен, 20 април 1873 г. 156
10. Васил Д. Стоянов — [Шумен, април 1873 г.] 157
11. Димитър Иванов — Браила, 24 май 1873 г. 157
12. митрополит Симеон Варненско-Преславски—Тулча, 11 юли 1873 г. 158
13. Николай Мир. Тошков — [Браила, 1873 г.] 160

1874

14. митрополит Григорий Доростолочервенски — Разград, 1 април 1874 г. 161
15. митрополит Иларион Търновски (Макариополски) — Русчук, 27 април 1874 г. 161
16. митрополит Иларион Търновски (Макариополски) — Русчук, 20 май 1874 г. . . 162
17. Тодор Пеев — Тулча, 20 юли 1874 г. 165
18. Тодор Пеев — Русчук, 2 октомври 1874 г. 166
19. Тодор Пеев — Русчук, 31 октомври 1874 г. 166

1875

20. митрополит Симеон Варненско-Преславски — Силистра, 13 януари 1875 г. . 167
21. митрополит Григорий Доростолочервенски — Силистра, 13 януари 1875 г. . . 170
22. митрополит Григорий Доростолочервенски — Силистра, 11 март 1875 г. 170
23. митрополит Григорий Доростолочервенски — Силистра, 21 март 1875 г. . . . 173
24. Тодор Пеев — Силистра, 26 март 1875 г. 175
25. митрополит Григорий Доростолочервенски — Тулча, 6 май 1875 г. 175
26. митрополит Григорий Доростолочервенски — Силистра, 18 август 1875 г. . . 176
27. Тодор Пеев — параход „Фридрих“, 9 ноември 1875 г. 178

1877

28. митрополит Григорий Доростолочервенски — Русчук, 23 април 1877 г. 178
29. митрополит Григорий Доростолочервенски — Русчук, 30 юли 1877 г. 179
30. настоятелството на българските училища в Русе — [1877 г.]. 181

1878

31. Смесения съвет в Силистра — Русчук, 14 март 1878 г. 181
32. иконом Петър — [април 1878 г.] 182
33. губернатора на Русе — [април—май 1878 г.] 183
34. княз Дондуков-Корсаков — [1878—1879 г.] 184

1879

35. митрополит Григорий Доростолочервенски — София, 26 ноември 1879 г. . . . 187
36. княз Дондуков-Корсаков — [1879 г.] 189
37. княз Дондуков-Корсаков — [1878 г.] 189

1881

38. митрополит Симеон Варненско-Преславски — Търново, 10 април 1881 г. . . . 190
39. Илия Р. Блъсков — Търново, 10 април 1881 г. 191
40. митрополит Симеон Варненско-Преславски — [1881 г.] 192

1882

41. Всерусийския синод — [1882 г.] 193

1883

42. митрополит Григорий Доростолочервенски — Търново, 5 януари 1883 г. . . . 198
43. митрополит Григорий Доростолочервенски — [1883 г.] 200

1884

44. Димитър Недев — София, 23 ноември 1884 г. 203
45. Димитър Недев — София, 29 декември 1884 г. 203

1885

46. Димитър Недев — София, 24 януари 1885 г. 203
47. Димитър Недев — Копенхаген, 23 септември 1885 г. 204

1886

48. митрополит Константин Врачански — София, 11 юли 1886 г. 205
49. екзарх Йосиф I—24 юли 1886 г. 207

1887

50. Димитър Недев — София, 11 март 1887 г. 208
51. митрополит Симеон Варненско-Преславски — София, 16 април 1887 г. 209
52. митрополит Симеон Варненско-Преславски — София, 8 юни 1887 г. 210
53. митрополит Григорий Доростолочервенски — София, 19 юни 1887 г. 212
54. министъра на външните дела и изповеданията — София, 12 октомври 1887 г. . . 214
55. министъра на външните дела и изповеданията — София, 10 ноември 1887 г. . . 215
56. екзарх Йосиф I — [декември 1887 г.] 216

1888

57. митрополит Григорий Доростолочервенски — Търново, 16 април 1888 г. . . . 217
58. митрополит Григорий Доростолочервенски — Търново, 1 май 1888 г. 219
59. министъра на външните дела и изповеданията — Търново, 18 май 1888 г. . . . 221
60. екзарх Йосиф I — Търново, 21 май 1888 г. 223
61. митрополит Григорий Доростолочервенски — Търново, 12 септември 1888 г. . 225
62. министъра на външните дела и изповеданията — Търново, 12 октомври 1888 г. . . 227
63. екзарх Йосиф I — Търново, 15 октомври 1888 г. 229

1889

64. митрополит Григорий Доростолочервенски — [юни—юли 1889 г.] 230
65. Търновския околийски началник — Търново, 4 юли 1889 г. 231
66. екзарх Йосиф I — Свищов, 7 юли 1889 г. 232
67. прокурора на Русенския апелативен съд — Търново, 15 юли 1889 г. 234
69. Петър Н. Друмев — Търново, 20 юли 1889 г. 236
69. митрополит Симеон Варненско-Преславски — Търново, 26 август 1889 г. . . . 238
70. Димитър К. Друмев — Търново, 1 септември 1889 г. 239
71. митрополит Константин Врачански — Търново, 10 септември 1889 г. 240
72. митрополит Константин Врачански — Търново, 25 октомври 1889 г. 242
73. Св. синод — [1889 г.] 243
74. Тетевенския околийски началник — [1889 г.] 248

1890

75. митрополит Константин Врачански — [1890 г.] 248
76. митрополит Константин Врачански — Търново, 6 ноември 1890 г. 251

1891

77. митрополит Симеон Варненско-Преславски — Търново, 15 март 1891 г. . . . 253
78. митрополит Григорий Доростолочервенски — Търново, 20 ноември 1891 г. . . 254

1892

79. Васил Д. Стоянов — Търново, 30 март 1892 г. . . . . .
80. Петър Н. Друмев — Търново, 8 юли 1892 г. 257
81. д-р Георги Паунчев — Търново, 30 септември 1892 г. 258

1893

82. митрополит Константин Врачански — Търново, 12 януари 1893 г. 259
83. екзарх Йосиф I — Търново, 16 януари 1893 г. 266
84. Петър Н. Друмев — Търново, 12 февруари 1893 г. 267
85. митрополит Константин Врачански — Петропавловски манастир, 2 април 1893 г. 269
86. Димитър К. Друмев — Лясковски манастир, 3 април 1893 г. 275
87. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 11 април 1893 г. 276
88. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 23 април 1893 г. 277
89. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 25 април 1893 г. 279
90. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 2 май 1893 г. 280
91. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 6 май 1893 г. 282
92. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 11 май 1893 г. 284
93. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 15 май 1893 г. 286
94. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 23 май 1893 г. 288
95. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 6 юни 1893 г. 288

96. Търновския окръжен съд — Петропавловски манастир, 11 юни 1893 г. 290
97. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 17 юни 1893 г. 291
98. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир, 25 юни 1893 г. 292
99. митрополит Константин Врачански — [Гложенски манастир], 12 септември 1893 г. 293
100. Димитър К. Друмев — Гложенски манастир, 10 октомври 1893 г. 298
101. Димитър К. Друмев — Гложенски манастир, 4 декември 1893 г. 300
102. Димитър К. Друмев — Гложенски манастир, 7 декември 1893 г. 301
103. Димитър К. Друмев — Петропавловски манастир [1893 г.] 302
104. Димитър К. Друмев — Гложенски манастир [1893 г.] 303

1894

105. Пълномощно — Гложенски манастир, 18 януари 1894 г. 304
106. Димитър К. Друмев — Гложенски манастир, 14 февруари 1894 г. 305
107. Димитър К. Друмев — Гложенски манастир, 16 февруари 1894 г. 306
108. д-р Георги Паунчев — Търново, 7 юни, 1894 г. 307
109. Петър Н. Друмев — Търново, 24 декември 1894 г. 308

1895

110. министъра на обществените сгради и съобщенията — София, 15 септември 1895 г. 310
111. Петър Н. Друмев — Търново, 22 декември 1895 г. 310

1896

112. Константин Стоилов — Търново, 8 март 1896 г. 312
113. арх. наместник Иван Кожухаров — Търново, 25 септември 1896 г. 313
114. министъра на обществените сгради — Търново, 22 октомври 1896 г. 314
115. министъра на обществените сгради — Търново, 23 октомври 1896 г. 314
116. митрополит Константин Врачански — [1896 г.] 314

1897

117. митрополит Григорий Доростолочервенски — Търново, 5 ноември 1897 г. . . 316

1898

118. министъра на обществените сгради — Търново, 14 април 1898 г. 317
119. граф Николай П. Игнатиев — Търново, 11 май 1898 г. 317
120. неизвестно лице — 5 август 1898 г. 318
121. Райна В. Друмева — Търново, 16 октомври 1898 г. 319
122. д-р Георги Паунчев — София, 25 ноември 1898 г. 322
123. Георги и Паскаля Паунчеви — Търново, 10 декември 1898 г. 324
124. Георги и Паскаля Паунчеви — Търново, 28 декември 1898 г. 331
125. император Николай II — [1898 г.] 334

1899

126. Георги и Паскаля Паунчеви — София, 10 януари 1899 г. 334
127. Величка Урумова — [1899 г.] 339
128. Георги и Паскаля Паунчеви — София, 21 януари 1899 г. 340
129. митрополит Симеон Варненско-Преславски — София, 24 януари 1899 г. . . . 344
130. Георги и Паскаля Паунчеви — София, 28 януари 1899 г. 348
131. Райна В. Друмева — София, 6 февруари 1899 г. 355
132. Георги и Паскаля Паунчеви — София, 10 март 1899 г. 361
133. д-р Георги Паунчев — София, 13 март 1899 г. 363
134. Георги и Паскаля Паунчеви — София, 27 март 1899 г. 365
135. Райна В. Друмева — София, 27 март 1899 г. 367
136. Георги и Паскаля Паунчеви — София, 23 май 1899 г. 369
137. Райна В. Друмева — Виена—Пуркимдорф, 8 юни 1899 г. 370
138. д-р Георги Паунчев — София, 14 ноември 1899 г. 371
139. Райна В. Друмева — София, 21 декември 1899 г. 372

1900

140. Райна В. Друмева — София, 4 януари 1900 г. 373
141. Райна В. Друмева — София, 9 юли 1900 г. 375
142. Райна В. Друмева — София, 26 ноември 1900 г. 375

1901

143. Райна В. Друмева — София, 28 март 1901 г. 376

* * *

144. руския император 377
145. Васил Д. Стоянов 377
146. Обръщение към енориашите на Търновската епархия 377

ПИСМА, ТЕЛЕГРАМИ И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ, ПИСАНИ ДО ВАСИЛ ДРУМЕВ (КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ) ОТ:

1863

1. Димитър (Димчо) Р. Блъсков — Одеса, март 1863 г. 381

1875

2. Димитър Н. Благоев — Русчук, 16 декември 1875 г. 382

1878

3. Йосиф Соколски — 17 юни 1878 г. 383
4. Сава Н. Доброплодни — Варна, 18 септември 1878 г. 383
5. Стефан Панаретов — Robert College, октомври 4/16. 1878 г. 385
6. княз Дондуков-Корсаков — Филиппопол, 9 октомври 1878 г. 386
7. Илия Р. Блъсков — Шумен 9 ноември, 1878 г. 388

1879

8. митрополит Константин Врачански — 3 януари 1879 г. 388
9. Марин Дринов — [февруари 1879 г.] 389

1880

10. княз Дондуков-Корсаков — С. Петербург, 27 февруари 1880 г. 390
11. д-р Константин Иречек — София, 4 юли 1880 г. 390

1884

12. Васил Д. Стоянов — Средец, 13/7, 1884 г. 392
13. Сава Ил. Доброплодни — Разград, 31 декември 1884 г. 394

1887

14. д-р Георги Ив. Странски — Белград, 27 април 1887 г. 395
15. митрополит Григорий Доростолочервенски — Русе, 20 юни 1887 г. 396
16. Н. Каранфилович — София, 25 август 1887 г. 398

1888

17. Пандели Х. Кисимов — София, 8 март 1888 г. 399
18. д-р Георги Ив. Странски — София, 20 септември 1888 г. 402

1889

19. екзарх Йосиф I — Цариград, 7 септември 1889 г. 402
20. комитета „Смърт на предателите“ [1889 г.] 404

1892

21. екзарх Йосиф I — Цариград, 17 март 1892 г. 404

1893

22. митрополит Симеон Варненско-Преславски — Враца, 16 септември 1893 г. . . . 405
23. митрополит Константин Врачански — Враца, 30 ноември 1893 г. 406

1894

24. Велчо Аврамов — с. Беброво, 24 май 1894 г. 409
25. Драган Цанков — Белград, 27 август 1894 г. 409

1895

26. Фран Гундрум-Ориовчанин — Крижевци, 31 юли 1895 г. 411
27. император Николай II — 1895 г. 412

1896

28. Анастас Г. Бендерев — Одеса, 14 юли 1896 г. 413

1897

29. Васил Д. Стоянов — [1897 г.] 416

* * *

30. Гаврил Кръстевич 417

ДОКУМЕНТИ ЗА ВАСИЛ ДРУМЕВ (КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ)

1. Обвинителен акт 421
2. Некролог от търновското гражданство 423

* * *

Показалец на личните имена 428
Показалец на периодичните издания, произведенията, дружествата и др. 434
Показалец на географските имена 437
Речник 440
Съкращения 441
Скица на родословното дърво на Васил Друмев

ЛИТЕРАТУРЕН АРХИВ, ТОМ V
ИЗ АРХИВА НА ВАСИЛ ДРУМЕВ (КЛИМЕНТ ТЪРНОВСКИ)

*

Изд. редактор М. Костова
Художник Л. Басарева
Худ. редактор Д. Донков
Техн. редактор Д. Костова
Коректор Л. Борисова

*

Дадена за набор на 6. V. 1973 г.
Подписана за печат на 31.VIII. 1973 г.
Формат 71×100/16 Тираж 800
ЛГ III-8
Печатни коли 29,25 Издателски коли 34,81
Цена 4,64 лв.

*

Набрана и отпечатана в Печатницата на Издателство на БАН
София 13, ул. 36, Поръчка № 225